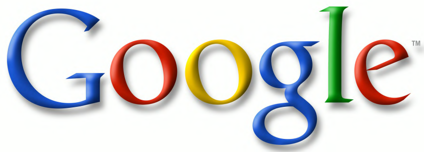

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

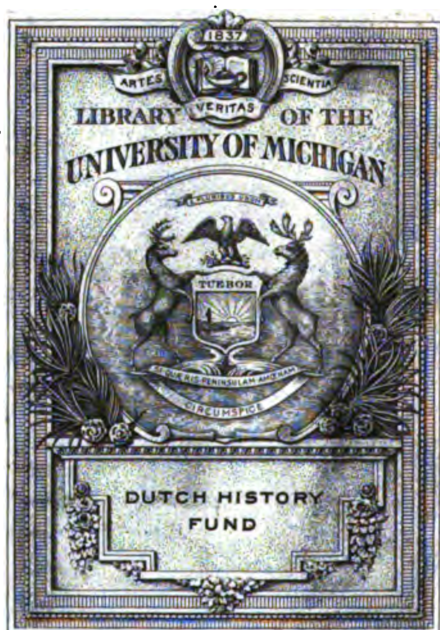
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

AP
14
.V123

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

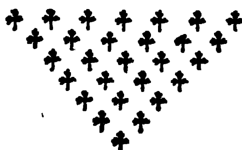
BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Vyfde Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE,

en

By YNTEMA EN TIEBOEL.

MDCCLXXXIII.

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Dutch lit. Nijhoff 10-3-24 1084 C

H. VENEMA, Institutiones Historiæ Ecclesiæ V. et N. Testamenti T. VI. seu Ecclesiæ Christianæ T. IV. Lugd. Bat. apud *S.* et *J. Luchtmans*, et Leovardiæ apud *G. Tresling*, 1782. In quarto, 687 pp.

Het voorgevallen in de Christelyke Kerk, zedert het begin der twaelfde, tot op het einde der zestiende Eeuwe, ontvouwt de Hoogleeraer in dit Deel, op dezelfde wyze, als hy de vroegere Geschiedenissen voorgedragen heeft, met betrekkinge zo tot den in- als uitwendigen staet der Kerke. Ene menigte van gewigtige gebeurtenissen, beide in de Griekfche en Latynsche Kerk, geduurende het eerst bestendige verval, en de voorts eindelyke herleving der Geleerdheid, met de daer uit ontstane hervorming der Christelyke Lere, en derzelver uitwerkzelen, in vele gedeelten van Europa, levert den kundigen *Venema* een overvloed van stoffe, die hy in ene behoorlyke orde schikt, en mèt de vereischte naeuwkeurigheid nagaet. Van dit alles verleent zyn Hoogeerwaerde een duidelyk verslag, zo verre hem de Geschiedkunde toelicht; 't welk hy voorts vergezeld doet gaen van oordeelkundige aenmerkingen, die deze zyne voordragt van de Kerklyke Geschiedenis bovenal leerzaem maken. Zie hier, tot een voorbeeld, het hoofdzaeklyke van 't geen hy ons onder 't oog brengt, ten opzichte van de *Orde der Tempeliers*, welker vernietiging, in den jare 1307, niet minder merkwaerdig is, dan de afschaffing van enige Geestlyke Orde, in latere dagen.

Digitized by Google

De zogenaemde *Heilige Oorlog*, of de Kruisvaert naer 't Heilige Land, op het afloopen van de elfde Eeuw aengevangen, met de daerop volgende verbittering der *Saracenen*, gaf eerlang aenleiding, tot de instelling van enige Geestlyke Krygsordes, welker Leden ook inzonderheid geschikt waren, om de Bedevaertgangers, en het Christendom, in die Gewesten, met krygswapenen, tegen het Ongeloof, te beschermen en te verdedigen; waer onder ook de opgemelde *Orde der Tempeliers*. Men leid die benaming af van de hun eerst verleende verblyfplaets in *Jeruzalem*; zynde een Vorstlyk Gebouw, de *Tempel Salomons* geheeten, in de nabyheid der Kerke van Jeruzalem, die men den *Tempel des Heeren* noemde. Van daer de naem van *Tempeliers*; en uit dien hoofde werden ook vervolgens de Gebouwen, door Leden dier Orde, in Europa, bewoond, *Tempels* geheeten. Deze Orde, in den jare 1118 ingesteld, en tien jaren later, door de Kerkvergadering van *Troijes*, bevestigd, heeft zich in den Heiligen Oorlog by uitstek onderscheiden; en is wel dra, zo in getal van aenzienlyke leden, als in grootheid van tydlyk vermogen, bovenmate toegenomen; doch tevens met dit gevolg, dat humme trotsheid en weelde hand over hand grooter wierd. Het een en 't ander klom, na verloop van ongeveer honderd en vyftig jaren, tot zulk ene hoogte, dat het den Vorsten in 't oog liepe, en eindelyk hunnen val veroorzaekte; die inzonderheid bewerkt werd, door *Philippus den Schoonen*, Koning van Vrankryk.

Volgens het eenparig getuigenis der Schryveren van dien tyd, deed deze Vorst alle de Tempeliers, door geheel Frankryk, op één en denzelfden dag, den 13 October 1307, ja, als 't ware, op het zelfde uur, in de gevangenis werpen. Zommigen schryven deze aenmerkelyke gebeurtenis toe aen beschuldigingen, die twee Leden der Orde, welken, om hunne wanbedryven gevangen genomen, tegen de Orde ingebragt en by den Vorst aengedrongen hadden; ten einde zyne gunst voor zich te winnen. Doch anderen spreken algemener van beschuldigingen, die den Vorst door vele getuigen, waer onder ook zodanigen, die tot de Orde behoorden, aengekondigd waren. De tegen hen ingebragte beschuldigingen klaegden hen aen, als verzakers van den Christelyken Godsdienst, die van daer smaedlyk den spot dreven, met alles wat de Christenen heilig achtten: als zodanigen die zich schuldig maekten aen ene soort van Afgodische plechtigheden; onkuische bedryven pleeg-

Digitized by Google

pleegden, en zich zelfs onderling met Sodomie bezoedelden; verbindende zich allen, door de ſterkſte vervloeking, en onderwerping aen de gedreigde ſtraf, tot ene volſtrekte geheimhouding hunner wanbedryven. —— Koning *Philippus* gaf het onderzoek hunner zake over aen het Franſche Geregtshof der Inquiſitie; en, naer uitwyzen van deszelfs handelingen, hebben ze merendeels beleden ſchuldig te zyn; enigen gewillig, maer anderen op gedane beloften en in 't werk geſtelde pynigingen; onder welke laetſten 'er waren, die hunne belydenis, tot op het ondergaen der doodſtraffe, ſtandvastig herroepen, en de onſchuld der Orde openlyk betuigd hebben. Paus *Clemens* de V nam het zeer kwalyk, of hield zich ten minſte zo, dat de Koning dit, zonder hem te kennen, te werk geſteld had; bewerende dat zodanig ene zaek voor zyne Regtbank gebragt moest worden. De Koning, ſchoon hy eerst zyn ongenoegen over 's Pauſen eisch te kennen gave, was hem evenwel voorts ten wille, en zond hem ettelyke Tempeliers, om door hem onderzogt te worden. Men twyfelt deswegen niet, of dit verſchil tusſchen den Paus en den Koning is ſlegts een uiterlyk voorgeven, en een gemaekt misverſtand geweest. De uitſlag was even dezelfde, als die der voorige onderzoekinge; en hierop werd 'er, in 's Pauſen naem, een algemeen geregtlyk Onderzoek bevolen, en werkſtellig gemaekt; dat, op verſcheiden Kerkvergaderingen hier en daer in Vrankryk, de veroordeling der Tempelieren ten gevolge had. In de uitvoeringe der ſtraffe handelde men op de ene plaets wel geſtrenger, of wat gematigder dan op de andere; met minder of meerder onderſcheid niet alleen van openbaer ſchuldigen en onſchuldigen, maer ook van zulken die gewillig of op de pyniging zich ſchuldig erkenden, en hunne belydenis herriepen, met blykgeving hunner onſchuld. Doch een groot aental van Tempeliers werd op verſchillende wyzen ter doodſtraffe gedoemd, en velen werden openlyk door Beulshanden verbrand.

Zodanig een lot ondergingen de Tempeliers, niet alleen in Vrankryk, maer ook in andere Gewesten van Europa, byzonder in Spanje, Portugal, Engeland en elders. Koning *Philippus* naemlyk had bykans allerwegen enige perſoonen afgezonden, om de Christen-Vorſten tegen de Tempeliers op te ſtooken. En Paus *Clemens* liet alomme Kerkvergaderingen tegen hen beleggen, mitsgaders hen geregtlyk onderzoeken, tot dat hy eindelyk, op ene algeme-

Digitized by Google

ne Kerkvergadering te *Vienne*, in 't jaer 1311, de gehele Orde der Tempeliers volstrekt vernietigde. By die gelegenheid werden ook alle hunne Goederen aen de Pauslyke beschikkinge overgelaten; ze vervielen voorts gedeeltlyk aen ene andere Geestlyke Krygsorde, *Johanniten* of *Hospitaliërs*, en in later tyd *Ridders van Malta*, geheten; en gedeeltlyk aen de Vorsten, in welker gebied dezelven zich bevonden. —— Van dien tyd af sloeg men allerwegen de handen aen de goederen der Tempeliers, en behandelde hunne persoonen wreedlyk (*): ze werden alomme door geheel Europa gevangen genomen, en met pynigende dwangmiddelen onderzogt: velen werden aen de vlammen overgegeven, en uit het Vaderland gebannen, of geraekten nog in andere Kloosters. 'Er verliepen zeven volle jaren, met de uitrooijing dezer Orde; die dus den tyd van 196 jaren stand gehouden heeft; als zynde ingesteld in den jare 1118, en ganschlyk vernietigd, in den jare 1314.

De Hoogleeraer het beloop dezer Geschiedenisse ontvouwd hebbende, tekent 'er by aen, dat men, zo wel toen als in latere dagen, zeer verschillend geoordeeld heeft, over de regtmatigheid dezer handelingen, en over de reden die den Koning van Vrankryk en den Roomschen Paus, zo ze staetkundige redenen hadden, daer toe bewoogen. Een aental van Autheuren die de Tempeliers in 't algemeen schuldig verklaren, of grootlyks onschuldig houden, worden hier opgenoemd; en zyn Hoogeerwaerde deelt ons verder nog mede, het voornaemste, dat men, niet zonder enige schynbaerheid, ter verontschuldiginge der Tempelieren ingebragt heeft. —— In het ontvouwen en nagaen dezer pleitreden voor derzelver onschuld, toont hy ons, met een welwikkend oordeel, in hoe verre dezelven de Tempeliers begunstigen, doch in hoe verre zy echter niet daedlyk ter geheler verontschuldinge der Orde strekken. Hy staet gereedlyk toe, dat de handelwyze, en van den Koning en van den Paus, niet in alle delen regelmatig is, dat ze zekerlyk, in velerleie opzichten, te overhaestig, te onvoorzichtig en te geweIddadig te werk gegaen zyn, mitsgaders dat staetkundige reden hier mede gewerkt hebben; dan met dit alles, zegt

(*) Van het voorgevallene hier te Lande, omtrent de Tempeliers, in die dagen, vind men geen voldoenend bericht; alleenlyk weet men dat ze te *Zierikzee*, in den jare 1312, op éénen nacht, gewelddadig vermoord zyn, in gevolge van een geregtlyken last. Zie *Boxhorn*, *Nederl. Hist.*

Digitized by Google

zegt hy, is hunne onfchuld niet bewezen; waertegen bovenal opkomen, de niet wel loochenbare bewyzen, dat zommigen der Leden althans daedlyk fchuldig waren aen verregaende wanbedryven.

Zegt men eindelyk, 't geen misfchien in dit geval by zommigen het meest knelt; „ 't fchynt ongeloovelyk te „ wezen, dat ene gehele Orde zo zeer van den Christe- „ lyken Godsdienst afgeweken zou zyn, en zich aen zul- „ ke verregaende misdaden fchuldig gemaekt zou hebben, „ als hier aen deze Orde te last geleid worden;" zo wil de Hoogleeraer, dat men het volgende in opmerking neme. (1.) Wat Rykdom en Weelde te wege kunnen brengen. (2.) Hoe groot een zedelyk bederf 'er diestyds onder alle Geestlyke Ordes heerschte. (3.) Dat onkuifche misdaden en bedryven, zelfs tot het plegen van Sodomie toe, door vele eeuwen, maer al te gemeen geweest is, onder de Geestlyken, en dezulken, die zich door de gelofte der onthoudinge verbonden behoorden te agten. (4.) Dat eene Orde gezegd kan worden bedorven te wezen, fchoon niet alle derzelver Leden aen de haer te last geleide euveldaden fchuldig zyn; waervan de gefchiedenis der uitrooijinge dezer Orde ten voldoenden getuige ftrekt. ——— Men mag hier byvoegen, (vervolgt zyn Hoogeerwaerde,) dat de ene en andere Gefchiedfchryver ook wel eens gewag maekt van hun aengetygde misbedryven, die men in de papieren van het Geestlyke Geregtshof niet gemeld vind. 't Zou daerenboven ook kunnen zyn, dat hunne verfmading van de Crucifixen en Beelden der Heiligen, mitsgaders hunne veronagtzaming van het formulier der wydinge der Avondmaelstekenen, aenleiding gegeven hebben, om hen te befchuldigen, dat zy het Christelyke geloof verzaekten. ——— Edoch, wat hier van zyn moge, 't gaet ook bykans alle geloofwaerdigheid te boven, dat de Koningen en de Paus zamengeftemd zouden kunnen hebben, om deze Orde te vervolgen en te vernietigen; als mede dat ze de overige Prælaten op hunne zyde gekregen, en de zaek ter uitvoeringe gebragt zouden kunnen hebben, indien deze verfchriklyke befchuldigingen geheel en al valsch geweest waren, en de Tempeliers niet alomme in een flechten naem ftonden.

Ten laetfte ftelt de Hoogleeraer zyne eigen gedachten deswegens aldus voor. (1.) Men kan niet wel twyfelen, of aen de ene zyde zal het merendeel der Orde zich aen verregaende wanbedryven fchuldig gemaekt, ja den fpot gedreven hebben, met zodanige zaken, welken diestyds heilig

Digitized by Google

geagt werden, als daer zyn de Crucifixen en de Beelden der Heiligen; en, aen de andere zyde, zullen de Koningen, benevens de Paus, der Orde een kwaed hart toegedragen, en daer door van de gelegenheid om dezelve uit te rooijen, hun door de bedrevene misdaden aen de hand gegeven, gretig gebruik gemaekt hebben. Het een en 't ander is uit het gantsche verband der geschiedenisse duidelyk genoeg af te nemen. (2.) Ook is het my meer dan waerschynlyk, dat men geen behoorlyke onderscheiding in agt genomen zal hebben, tusschen wezenlyk bedreven of valschlyk aengetygde misdaden; en zo ook niet tusschen schuldigen of onschuldigen. En nu in onze dagen is het onmogelyk te beslissen, in hoe verre die beschuldigingen waer of valsch, wie schuldig of onschuldig geweest zyn; men behoort, myns agtens, hieromtrent, met *Trithemius*, niet roekloos te bepalen; die in *Chron. Hirsaugiens.* op het jaer 1307 zegt: „ men lei hun ten laste, dat zy, by „ hunne intrede in de Orde, Christus verlochenden; of „ dit waer dan valsch zy, kunnen wy niet beoordelen." Ondertusschen schroom ik niet (3.) te beweren, dat de omtrent hen gehouden regtspleging niet regelmatig geweest zy; zo, om dat ze allen, zonder ene voldoende rede, op 't spoedigste gevangen genomen zyn; als om dat men hunne zaek in de handen van het Geestlyke Geregtshof, of de Inquisitie, gegeven heeft; en om dat men der Orde gene gelegenheid ter harer verdedIginge vergunde.

Waarneemingen over het Oosten, uit Reisbeschryvingen, tot opheldering der H. S. door TH. HARMER. *Uit het Engelsch in 't Hoogduitsch, en uit deeze laatste taal in 't Nederduitsch vertaald, en met aantekeningen uit* J. E. FABER's Archæol. *en andere Schryvers vermeerderd. Vyfde en Zesde Deel. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg. *In gr. octavo 450 bladz. behalven het Voorbericht en de Bladwyzers.*

Gemerkt de Heer *Harmer* zyn leerzaem Geschrift, by ene vernieuwde Engelsche uitgave, met verscheide aentekeningen en ophelderingen vermeerderd heeft, zo is men, hier te Lande, niet oneigen te rade geworden, om die vermeerderingen by een te verzamelen, en afzonderlyk ter drukperse te brengen. Hier door verkrygen de bezitters der Nederduitsche uitgave mede, 't geen ter meerdere volmaektheid

van

Digitized by Google

van 't oorspronglyke dient; en deze twee bykomende Deelen, die de daer in voorgedragen opmerkingen volledig behelzen, met aenwyzing van de plaetzen, tot welken zy, in de Nederduitsche vertaling, betrekking hebben, brengen dus dezelve ook tot de vereischte voltooijing. 's Mans latere oordeelkundige opmerkzaemheid, onder het lezen van latere berichten, evenaert zynen voorigen arbeid; en de Lezer, die met vrucht zyne vroegere aentekeningen heeft nagegaen, zal ook in dezen verscheiden leerzame byzonderheden ontmoeten. Tot een stael hiervan diene de volgende nieuwe aenmerking, over der Arabieren gewoonte van de melk, niet met lepels, maer met de bloote hand, uit den schotel te scheppen, en dus aen den mond te brengen.

„ De Arabiers, zegt hy, zijn niet gewoon hunne melk met lepels te eten. Zij steken de handen in de melk, welke, in eenen houten schotel, voor hen staat, en zo slurpen zij dezelve uit de vlakke hand. DE BRUIN zag vijf of zes Arabiers op deze wijze, aan den Nijl, toen hij op dezen vloed naar Cairo voer, met elkander melk eten. Maar zulks is, in deze landen, iets gemeens; gelijk dan ook D'ARVIEUX meld, dat zy hunne sausfen en soepen op dezelfde wijze eten (*).

„ Men kan, niet zonder grond, vermoeden, dat deze gewoonte te voren ook onder de Jooden heeft plaats gehad, en dat SALOMO op dezelve zinspeelt, wanneer hy *Spr.* XIX. 24. zegt: „ Een luijaart verbergt zijne hand in den *schotel*, „ en brengt dezelve niet weder aan zijnen mond." De Engelsche vertaling heeft wel *in zijnen boezem*, [en zo ook de Nederd. Vert. *in den boezem*,] en ARIAS MONTANUS vertaalt het door *oksel*. Doch het is bewezen (†), dat dit woord anders overal eenen pot, of eenen schotel of iets anders van dien aart betekent, en alleen in den oneigenlijken zin van den boezem of van den oksel kan genomen worden. De reden, waarom de geleerden van de eigenlijke betekenis van dit woord afgeweken zijn, en het zelve in eenen oneigenlijken, en men zou wel mogen zeggen wonderlijken, zin genomen hebben, is mogelijk deze; wijl zij zig niet hebben kunnen verbeelden, wat het zeggen wil, de hand in den schotel verbergen; en wijl zij zig inbeelden, dat tusschen eenen schotel of oksel en den boezem eenige gelijkheid zweefde. Maar het geen zo duister was, maakt

(*) *Voyage dans la Palest.* p. 205.

(†) Zie PATRIK, inl. tot Spr. XIX.

Digitized by Google

maakt deze omſtandigheid, door de reizigers opgemerkt, duidelijk. *De luijaart, na dat hij zijne hand, die hij met melk of ſoep gevuld heeft, aan den mond heeft gebragt, doet zulks niet ten tweedenmaal; ja wanneer hij dezelve dadelijk in de melk, of in de ſoep gedoopt, en ze daarmede bedekt heeft, zo is hij te traag, om ze weder daar uit te trekken, en aan den mond te brengen. Voorzeker een welgetroffen ſchilderij, maar geheel in den Oosterſchen ſmaak.*

„ Hierbij komt nog, dat SALOMO deze ſpreuk, met eenigzins veranderde woorden, Cap. XXVI. 15. herhaalt, maar nogthans het woord, dat door boezem vertaald is, behoud. Hieruit ſchijnt te blijken, dat hij het zelve niet in zulk eenen verren en oneigenlijken zin genomen heeft, als men zig ingebeeld heeft; aangezien het eigenlijk woord, dat van dit geheel onderſcheiden is, op andere plaatzen gebruikt word, waar van de hand, die in den boezem ſteekt, geſproken word, voornaamlijk Pſ. LXXIV. 11.

„ Maar het zou misſchien kunnen ſchijnen, dat het gedeelte der geſchiedenis van GIDEON, waarin getoond word, dat zeer weinigen genegen waren, om op deze wijze water te drinken, ons in den weg ware, om dit berigt van de hedendaagſche Arabiers op de oude Israëllers toe te pasſen. „ En de HEER ſprak tot GIDEON, het volk is nog te „ veel in getal. Leidze af naar het water, en ik zal ze u „ aldaar beproeven. Al wie met zijne tong het water lekt, „ gelijk een hond lekt, ſtelt dien alleen: desgelijks dien, „ die op zijne kniën valt om te drinken. Toen was het „ getal der geenen, die gelekt hadden, door hunne hand „ aan den mond te brengen, drie honderd man; maar al „ het overige volk had knielende getrokken.". Rigt. VII. 4, 5, 6. Indien het onder de Israëllieten zulk eene gemeene wijze was geweest, de vloeibaare dingen uit de vlakke hand te drinken, gelijk zulks bij de Arabiers nog tegenwoordig geſchied, zou dit wel een geſchikt middel geweest zijn, om hun getal merklijk te verminderen? Zouden 'er onder tienduizend man maar driehonderd geweest zijn, die lekten?

„ Deze tegenwerping heeft wel eenigen ſchijn, doch is zonder grond. De Arabiers lekken hunne melk en hunne ſoep, maar niet hun water. D'ARVIEUX meld veel meer integendeel, dat zij, na dat zij gegeten hebben, van tafel opſtaan, en eenen goeden dronk uit eene aarden waterkruik doen, of, bij gebrek van dezelve, uit eenen lederen zak, dien de een den anderen naar de rij overgeeft.

Digitized by Google

geest (*). Weinigen der Israëllers, wanneer zij, volgens gewoon gebruik, hunne melk en hunne soepen uit de handen slurpten, gelijk de Arabiers, zouden genegen geweest zijn, het water op dezelfde wijze te lekken; bijaldien zij nog daarenboven op die wijze dronken, als de hedendaagsche Arabiers.

„ Twee aanmerkingen zullen dit stuk van GIDEON's geschiedenis volkomen ophelderen. *Voor eerst*, dat de Oostersche volken niet gewoon zijn staande te drinken. BUSBECK, de keizerlijke gezant te Konstantinopel, bevestigt dit in zijne bekende brieven zeer duidelijk (†). *Ten tweeden*, dat het lekken met de hand de schielijkste wijze van te drinken is. D'ARVIEUX merkt dit uitdruklijk aan, in zijne naauwkeurige beschrijving der Arabiers van den berg Karmel, en meld, dat dit veelligt de reden is, waarom de lepels bij de Arabiers doorgaans niet geagt worden; naardien het zeer vreemd zou staan, indien iemand onder de geenen, welken zig allen van de handen, in plaats van lepels, bedienen, met eenen lepel wilde eeten (§).

„ Voor dat ik deze plaats van BUSBECK gevonden had, wist ik mij in eene bijzondere omstandigheid der geschiedenis van den Joodschen Rigter niet te schikken, dat al het overige volk neerknielde, om water te drinken. De zaak kwam mij zo voor, als wilden zij eerder die houding aannemen, welke men moet hebben, als men het water wil lekken, dan iet anders; wijl ik mij verbeeldde, dat de woorden wilden zeggen, dat zij aan den kant van het water nederknielden om te drinken. Maar de zaak is nu zeer klaar. Driehonderd man dronken, zo dra zij bij het water gekomen waren, zo haastig, als zij maar konden, om zonder vertoeving gereed te zijn, om GIDEON te volgen. Het overig gedeelte schepte het water met aarden kruiken, of lederen flessen, of met eenig ander vat; en terwijl zij zo nederbukten, dat zij met elkander op hunne hielen en kniën, of met hunne kniën om hoog voor zig zaten, (welke beide houdingen een nederknielen om te drin-

(*) *Voyag. dans la Palest.* p. 205.

(†) *Epist.* 3. p. 169, 170. *Aquam —— cessim subsidentes biberent. Turcis enim bibere, aut vesci aut urinam facere stantibus, nisi quid cogat, religio est; sed hæc faciunt ita demissis coxis, ut apud nos redditura lotium mulieres.*

(§) *Voyag. dans la Palest.* p. 205.

Digitized by Google

drinken kunnen genoemd worden, ſchoon de laatſte door BUSBECK bedoeld wordt,) gaf de een den anderen deze drinktuigen met gemak over, gelijk zij in het gemeen leven gewoon waren te doen, waartoe dan hunne veroorlooving aanleiding gaf. Alzo werden in het eerst 22000 van hun, dien het aan moed ontbrak, weder te rug gezonden; en daarop ook de overigen, op 300 wakkere en vaardige mannen na, die tot de verrigting, waartoe zij uitgelezen waren, boven alle anderen geſchikt waren, ſchoon hun getal zo gering was, dat zij, zonder den wonderbaaren bijſtand van GOD, voor de magt der Midianiten volſtrekt niet zou hebben kunnen beſtand wezen."

Verhandeling over de Bezetenen. Door C. V. D. BROEK, *Predikant in 's Princenhage. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1782. *Behalven de Voorrede, 216 bladz. in gr. octavo.*

Het gevoelen onzer Hervormde Kerke, over de *Demonische Bezetenen* in 't N. Verb. op te helderen en te verdeedigen, mitsgaders dat van *Hugh Farmer* (*) te toetſen en te wederleggen, is het hoofdbedoelde van den Eerwaerden *van den Broek* in dit Geſchrift; en tevens verledigt hy zich, om onze Nederlandſche Overzetting, in alle de Schriftuurplaetzen, waer men, buiten het geval van de *Bezetenen*, het woord *Demon* door *Duivel* vertolkt vind, te billyken. Uit dien hoofde is zyne Verhandeling drieledig, behelzende eerst het ſtellig bewyzen der Kerkleere, dan de wederlegging van *Farmers* gevoelen, en eindelyk het billyken dier Overzettinge. —— Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp met alle beſcheidenheid, omtrent de zodanigen die nopens dit Stuk anders denken; en ſtelt zyne gedagten deswegens in zulk ene oordeelkundige geregeldheid voor, dat men zyn Geſchrift wel moge aenmerken, als dat van een bekwaem Advocaet voor zyne zaek. Gevolglyk, zullen zy, die dit geſchil op nieuw begeren te onderzoeken, wel doen, met deze wederzydſche Voorſpraken, de Heren *Farmer* en *van den Broek*, onpartydig te horen.

(*) Zie wegens 's Mans gevoelen, *Hedend. Vad. Letteroef.* VI. D. bl. 380—387.

Digitized by Google

De uitneemendheid der kennisse van J. CH. *als een rechte, gemaklijke en zalige weg, om eene waare bestendige kragt in het Christendom te verkrijgen, door* J. L. ZIMMERMAN, *Hoogl. in de H. Godgel. aan de Koningl. Hooge Schoole te Halle in Saxen. Naar den vyfden Hoogd. druk in 't Nederd. vertaald, door* M. V. WERKHOVEN. *Nagezien, en met eene korte Voorreden ter aanprijzinge uitgegeeven, door* J. J. LE SAGE TEN BROEK, *M. L. A. Dr. Th. et Ph. Honorair Hoogl. in de Wijsgeerte en Bed. des Godl. Woords te Rotterdam, Lid van de Zeeuwsche en Utrechtsche Genootschappen. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1782. *Behalven de Voorreden,* 218 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Werkje worden, volgens den Eerwaerden *le Sage ten Broek*, „ de voornaamste waarheden van het geloof „ tot zaligheid, op eene duidelijke, bevallige en overtui- „ gende wijze, voorgesteld en aangepreezen.” ——— De Eerwaerde *Hervey* heeft het ook, gelyk de Voorreden ons verder meld, in het gunstigste licht beschouwd, en 'er zelfs het volgende getuigenis van gegeven. „ Dit is het „ eerste boek, dat mij een opgeklaard licht en verstand in „ het Euangelie heeft toegebragt, en het eerst gezegend „ geweest is, om mij waare gevestigde gemoedsrust en „ vrede der ziele te doen smaaken. Het is 't beste, en in „ veele opzigten uitsteekende in zijne soort, om eenen ern- „ stig belangneemenden leezer eene klaare en uitgebreide „ bevatting te geeven van de Euangelische waarheden en „ voorregten. Het is verrijkt met eene geoeffende en oor- „ deelkundige ondervinding, en het zal van een zonderling „ en uitsteekend nut en smaak bevonden worden, bij oot- „ moedige, zwakke en vreesagtige gemoederen, die door „ zwaarigheden en verzoekingen zijn afgemat, door aan „ hun toe te dienen het gereedste hulpmiddel, ter bekoo- „ ming van gemoedsvoldoening, en tot verkrijging van „ vasten en bestendigen vrede en troost.” ——— Uit zodanig ene soort van aenbeveling is genoegzaem af te nemen, dat zy, welker Godsdienstige denkwyze enigermate instemt met de leiding van den Eerwaerden *Hervey*, reden zullen hebben, om over het beloop van dit Geschrift zeer voldaen te zyn; schoon anderen, die wel, gelyk zy, door Gods genade in Jezus Christus hoopen zalig te worden, maer den weg der zaligheid, volgens ene andere leiding, verklaren, 'er

Digitized by Google

'er zo gunstig niet over kunnen oordelen. Doch, wat 'er van die verschillende beoordeling, welke uit ene verscheidenheid van denkwyze ontstaat, moge zyn, de Hoogleeraer *Zimmerman* ontvouwt hier zyn Stuk met een welaeneenhangend Leerbeleid, dat alleszins strekt tot een opbeurend gebruik maken van Gods genade, met een daeruitvoortvloeienden afkeer van alle Zonden, en zucht om in nieuwigheid des levens te wandelen; 't welk, hoewel op verschillende gronden aengedrongen, altoos van nut kan wezen.

Proeve eener bevatbaarer en vollediger Onderwyzing in den Godsdienst, dan de Heidelbergsche Katechismus behelst; geschikt naar deszelfs Grondstellingen en Leerorde. Uit het Hoogduitsch overgezet. Te Amsteldam, by de Erven D. Klippink, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 112 *bladz. in gr. octavo.*

Uit dezen Tytel namen wy af, dat dit Geschrift zou behelzen de proeve ener ondernemingе ter verbeteringe van den Heidelbergschen Catechismus; of zodanig ene onderwyzing, welke strekte, om de daer in voorgestelde waerheden bevatbarer en vollediger te ontvouwen. Dan de inhoud beantwoord daeraen in genen dele; gemerkt dezelve inderdaed niets gemeens heeft met den Heidelbergschen Catechismus, noch in deszelfs Grondstellingen, noch in deszelfs Leerorde, zo ver het betreklyke daertoe den Heidelbergschen Catechismus byzonder eigen is, en zulks die Onderwyzing van anderen onderscheid. Wy kunnen derhalven de uitvinding van dezen Tytel tot nog niet anders dan voor ene misstelling houden; die wy des voor 't overige daer laten.

Wat wyders deze Onderwyzing, zonder enige vergelyking met anderen, op zich zelve beschouwd, aengaet, dezelve mag wel geteld worden, onder die soort van Schriften, waer van men zich met vrucht in de onderwyzinge der Jeugd kan bedienen. Ze behelst ene geleidelyke en duidelyke voordragt van de algemene waerheden van den Christelyken Godsdienst, met ene doorloopende ontvouwing van de voornaemste plichten die een Christen te betrachten staen, en 't geen hy in acht heeft te nemen, om zyne Heiligmaking te bewerken. Om dit op ene geregelde manier onderscheidenlyk voor te stellen, maekt de Autheur, na ene geschikte Inleiding, zyn Geschrift drieledig.

Voor-

Digitized by Google

Vooreerst gaet hy na, 't geen de mensch, naer de onderwyzing van Jezus en zyne jongeren, gelooven moet, om den hoogsten troost in leven en sterven deelachtig te worden. Hierop ontvouwt hy, ten twede, 't geen de mensch, volgens die onderwyzing, en ten dien einde, doen moet. En ten laetste handelt hy over enige byzondere Godsdienstoefeningen, welken Jezus en zyne Jongeren aenbevelen, als middelen ter bevorderinge van Geloof en Godzaligheid; die ten dele tot den byzonderen huislyken, en ten dele tot den openbaren Godsdienst der Christenen behooren. Dit alles word in achtervolgende Stellingen opgegeven; en op den kant zyn Vragen geplaetst, welken tot die Stellingen betrekkelyk zyn; van welker door hem beoogd gebruik de Schryver in zyn Naschrift het noodige verslag geeft. Het Onderwys is in alle opzichten van die natuur, dat der Jeugd gene byzondere denkbeelden van deze of gene Gezindheid ingeboezemd worden; alles wat 'er in voorkomt kan, ten minste naer 't ons toeschynt, nagenoeg de toestemming van alle Christenen erlangen; en de Autheur drukt zich deswegens op ene zo klare en juist bepalende wyze uit, dat de Jeugd, die enige oplettendheid gebruikt, niet wel kunne mistasten, in 't recht verstaen zyner onderrichtingen. ——— Zodanig ene wyze van onderrichting heeft dit voordeel, dat de Jeugd in de eerste plaetze zulke kundigheden van den Christelyken Godsdienst ontvangt, die haer van een bestendig nut kunnen zyn; en haer byzonder te stade kunnen komen, wanneer zy zich vervolgens, met een onpartydig gemoed, op de beoefening van de onderscheiden denkbeelden der verschillende Christelyke Gezindheden toelegt. ——— Dit is wel de hedendaegsche gewoone weg niet; men maekt de Jeugd integendeel veelal zeer vroeg bedreven in de geschillen der Christenen, zonder hen door ene algemene kennis van den Christelyken Godsdienst voorbereid te hebben. Edoch, wy durven het wel aen 't oordeel van verstandige en gemoedlyke Christenen, die de zaek van den Godsdienst onpartydig beoordelen, overlaten, of niet de eerstgemelde weg de voorkeuze verdiene: 't is ten minste een soortgelyke weg, als men in de onderwyzing en beoefening van meest alle andere Wetenschappen gemeenlyk goedkeurt.

Het

Digitized by Google

Het leven van G. J. NAHUYS, *laatst Hoogleeraar in de Godsgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen te Leyden, en beroepen Predikant aldaar; door* P. HOFSTEDE, *S. S. Th. Dr. en Pr. Hon. in de Godsgel. Kerkl. Gesch. en Oudheden; Predikant te Rotterdam, enz. Te Rotterdam, by* de Wed. J. Bosch, *en* R. Arrenberg, 1782. *In gr. octavo,* 300 *bladz., behalven de Voorreden, en eene by dit Geschrift gevoegde Leerreden van den Hoogeerwaarden* NAHUYS.

In dit Geschrift ontvouwt ons de Hoogleeraer *Hofstede* den levensloop van den geagten *Nahuys*, zints deszelfs vroege Jeugd tot op den tyd des overlydens; met meldinge van de denkwyze, die hem, zo in 't algemeen, als in de merkwaerdigste lotgevallen zynes levens in 't byzonder, eigen was; waerby nog komt ene opgave van den hoofdzaeklyken inhoud van 's Mans Schriften, en laetstlyk ene charactermatige beschryving van dien lofwaerdigen Leydschen Hoogleeraer. De voordragt van dit alles is hier en daer doorvlochten, met uitweidende aenmerkingen over deze en gene byzonderheden, tot welker overweging de melding van de ene en andere omstandigheid den Hoogleeraer *Hofstede* aenleiding gaf. ——— By dit Geschrift is nog gevoegd de Leerreden, welke de Hoogeerwaerde *Nahuys* opgesteld had, om dezelve der Leidsche Gemeente openlyk voor te dragen, by het aenvaerden van zynen Predikdienst, in die Gemeente; als zynde, kort na zyne intrede des Hoogleeraers, benevens zynen Amptgenoot *Rietveld*, ook beroepen tot de waerneming van de halve openstaende Predikantsbeurt. Ene Leerreden waer in zyne Eerwaerde, naer aenleiding van des Apostels tael, 2 Cor. V. 14, *de Liefde Christi dringt ons*, op ene nadruklyke wyze voordraegt, den sterken invloed van een overtuigd gevoelig besef van de grootheid der Liefde, door Jezus Christus betoond, door zichzelven over te geven in den dood des kruises, om ons met God te verzoenen. Dit denkbeeld brengt hy wel inzonderheid over tot het werk der Bedieninge, met ontvouwing der uitwerkinge die zulks op de Verkondigers van het Euangelie moet hebben, met de gevolgen daer van; besluitende dit alles met ene naer de tydsomstandigheden wel ingerigte toepassing. ——— De Leydsche Gemeente, aen welke deze Leerrede, op 's Mans verzoek, is opgedragen, heeft hier door nog een byzonder gedenk-

te-

Digitized by Google

teken van dien Leeraer, welke tot roem harer Kerke, gelyk, als Hoogleeraer, tot luister van Leydens Hooge Schoole, had kunnen ſtrekken; indien het met de wysheid van den Albeſtierder overeenkomſtig geweest ware, hem langer in den Lande der levenden te doen blyven. Maer 't heeft hem alzo niet goedgedacht; en zyn Wil is altoos waerlyk wys en goed.

Nadruklyk Gebed en Hartgrondig Geſchrey tot God, in deezen hachelyken en kommerlyken Oorlog met Engeland, gelegd in den mond van alle getrouwe Leeraaren, en opregte Patriotten van Nederlands Gemeenebest. Opgeſteld en voorgedragen, door een oud, welmeenend en vaderlandlievend Godgeleerde. Te Amſterdam, ter drukkerye van J. Termeulen, 1782. *en alom te bekomen. Behalven de Voorreden, 16 bladz. in gr. quarto.*

Dit Gebed behelst ene geregelde aeneenſchakeling van de voornaemſte denkbeelden, die, in ſoortgelyke omſtandigheden, bovenal in aenmerking komen; en deze denkbeelden worden met voegzame ſpreekwyzen uitgedrukt, die Gode betaemlyk zyn, terwyl ze tevens dienen om den Bidder op te wekken, en zyn hart te vormen. Uit hoofde dezer ſchikkinge, kan het, als een leerzaem voorſchrift, van een algemeen nut zyn; en tevens, naer het byzonder bedoelde des Opſtellers, ſtrekken tot een Plan, naer 't welke „ jonge Nazireërs in Gods Kerk hun Gebed, ten tyde „ der *Bedeſtonden*, en op *Bededagen*, by verſcheidene „ voorvallende omſtandigheden, kunnen inrigten." Met dit oogmerk heeft de Opſteller enige byzonderheden wat breder uitgebreid, dan hy anders in een Gebed zou vereiſchen; om het dus te beter tot een algemeen gebruik, en naer den eisch van verſchillende omſtandigheden, te doen dienen.

Be-

Beschryving van de Epidemische Zinkingkoorts en derzelver Gevolgen, welke in de maand Juny 1782, *te Haarlem, geregeerd heeft. Door de* Stads Doctoren *aldaar. Te Haarlem, by* C. H. Bohn en Zoon, 1782. *In gr.* 8*vo*, 226 *bl. en* 2 *Lysten.*

Niemand, die gewoon is zelfs den loop der Ziekten op te merken, en de Natuur in haare werkingen, met eigen oogen, en zonder vooringenomenheid, te aanschouwen, zal kunnen ontkennen, dat dit Boek eene juiste Beschryving bevat van de Zinkingkoorts, zo als dezelve in Juny 1782 te *Haarlem* geheerscht heeft. Op het voorbeeld van den onvergelykelyken *Sydenham*, geeven de geleerde Schryvers voor af eene nette Beschryving van de Meteorologische Waarneemingen, door den Heer *Brunings* aan hun Wel Ed. medegedeeld. Deeze Waarneemingen komen voornamentlyk hier op uit, dat 1. de gemiddelde stand des Barometers, in de vyf eerste Maanden deezes Jaars, genoegzaam altoos laager geweest is, dan die der Waarneemingen van 20 Jaaren te vooren. 2. Dat de Thermometer gemeenlyk laager gestaan heeft, en dus de Lugt kouder geweest is, dan men, volgens een lange reeks van Waarneemingen, door des kundigen, stellen moet, meestal plaats te hebben. 3. Dat die Winden het meest gewaaid hebben, door welken de dampkring het minst in staat was gezuiverd te kunnen worden. En eindelyk 4. dat de dampkring, geduurende deezen tyd, ongemeen betrokken en vogtig geweest is. ——— Op deeze Waarneemingen der Luchtsgesteldheid, gronden de Heeren Schryvers hunne Pathologische Beschouwingen van den Dampkring, en ze toonen ten allerklaarsten, welken invloed eene zodanige Luchtsgesteldheid op het menschlyke Ligchaam hebben moet, en hoe de Epidemische Catarrhus natuurlyk daar uit voortgekomen is. ——— Deeze Pathologische Beschouwingen worden vervolgens door de Waarneemingen van de beroemdste Schryvers bevestigd. Met één woord, alles wat in het *eerste Deel* van dit Boek, over de oorzaaken, loop, en geneeswyze der Catarrhale Ziekte gezegd word, toont niet alleen allerduidelykst, dat de Opstellers niet weinig moeite aan dit Onderwerp besteed, dat zy de beste Schryvers daarover geraadpleegd hebben, maar ook de gantsche Beschryving van de Zinkingkoorts, en derzelver toe-

Digitized by Google

toevallen, ſtrookt volkomen met de Waarneemingen van anderen omtrent deeze Ziekte. —— In het *tweede Deel* van dit Boek, vind de Leezer eene Beſchryving van de hevige *Pleuritis* en verdere ontſtekene Ziekten, welke de Zinkingkoorts onmiddelyk volgden. Het oogmerk der Heeren Opſtellers is, voornaamentlyk, om aan te toonen, dat de Pleuris en verdere ontſtaane Ziekten in dezelfde Epidemiſche Conſtitutie gegrond waren, als de Catarrhus; dat dezelve *morbi veri inflammatorii* geweest, en dat diensvolgens de *apparatus antiphlogisticus*, en de herhaalde Aderlaatingen, de waare Geneeswyze in deeze Ziekten geweest zyn.

Wy zullen, zo veel ons beſtek toelaat, de bewyzen, waarop de Heeren Schryveren hun gevoelen grondvesten, kortlyk onzen Leezeren mededeelen, en zonder in het geſchil, 't welk tusſchen hun Wel Ed. en den Heer *Brouwer Bosch*, omtrent den aart deezer Ziekte, ontſtaan is, te treeden, ſlegts eenige weinige opmerkingen, die ons, by het herhaalde doorleezen deezer Verhandeling, zyn te binnen geſchooten, byvoegen, en wy vertrouwen, dat door de Schryvers zulks niet kwalyk opgevat zal kunnen worden; houdende ons met hun Wel Ed., aan de aangehaalde Latynſche ſpreuk: *Amicus Socrates, Amicus Plato, ſed magis Amica Veritas.*

Dat de Pleuris en de verdere ontſteekene Ziekten in dezelfde Epidemiſche Conſtitutie gegrond waren, als de Catarrhus, word (pag. 70) beweezen, *vooreerst*, uit de Lugtsgeſteldheid der vyf eerſte Maanden. —— Zeer naauwkeurig hebben wy (pag. 7) de Pathologiſche beſchouwing des dampkrings, met betrekking tot de Zinkingkoorts, gevonden, hoe naamentlyk, uit de vogtigheid des dampkrings, onze Bloedvaten verſlapt, de circulatie verminderd, de perſpiratie belet, en dus de grond tot Catarrhale Ziekten moet gelegd worden. —— Dan, wanneer de Schryvers, uit dat zelfde beginzel, de inflammatie des bloeds willen afleiden, dan dunkt ons, dat zy ter liefde van hun Syſtema te verre gaan: —— wel is waar, zy zoeken dit uit de Nieuwspapieren, en de ingekomen berichten, te bekragtigen; dan wy merken hierop aan, dat men, in de *eerſte* plaats, op de vertellingen van Nieuwspapieren, vooral in het beſchryven en characteriſeeren van Ziekten, zeer weinig ſtaat kan maaken; en wat, in de *tweede* plaats, de toegezonden berichten betreft, zo blykt daar uit niets meer, dan dat de Ziekte van eenen Ca-

Digitized by Google

tarrhalen aart geweest is, dat ze over 't geheel genoomen (zo als ook de Schryvers zelve opgemerkt hebben) zig zeer gemakkelyk heeft laaten behandelen, dat by zommige Lyders tekenen van inflammatie zyn geweest, en dat in die gevallen de *cura antiphlogistica*, voornaamentlyk, de geneezing bewerkt hebbe; maar daaruit volgt onzes oordeels nog niet, dat de ontsteekene Ziekten, als onmiddelyke gevolgen van de *Constitutio Epidemica*, aangemerkt kunnen worden. —— Alles wat men 'er uit gevolgtrekken kan, is, dat de *febres Catarrhales*, of liever de *materies Catarrhalis*, *in subjectis pradispositis*, en onder zekere bykoomende omstandigheden, plaatzelyke ontsteekinge kan maaken: —— en dus dat deeze ontsteekingen meer als gevolgen van de Catarrhale Ziekte moeten beschouwd worden. —— Zoortgelyke *dolores Rheumatici*, hebben wy, in den loop der Catarrhale Ziekte, zeer dikwils waargenomen, en in dit denkbeeld zien wy ons gesterkt, door het getuigenisse van den beroemden Latynschen *Celsus*. —— „ De Catarrhale Ziekte is de gemaklykste, als de „ stoffen uit het hoofd zig door de neus ontlasten; de „ Ziekte is ongunstiger, als dezelve zig tot de Keel be„ paalt; maar plaatzen deeze stoffen zig in de Longen, „ dan word daaruit eene hoogst gevaarlyke Ziekte ge„ booren." —— Hier ziet men duidelyk, dat *Celsus* de ontsteekinge, en andere gevolgen der Catarrhen, uit de verplaatzing der *materia Catarrhalis*, afleid. —— Wy zouden dit, met de waarneemingen van anderen, en in 't byzonder, met die, van den waarlyk grooten *Stoll* kunnen bevestigen; dog genoeg! —— Het *tweede* bewys, waarop de geleerde Schryvers dit hun gevoelen grondvesten, en waar door zy zig den weg zoeken te baanen, om deeze Ziekte als een waare *morbus inflammatorius* te doen doorgaan, is de algemeene geschiktheid tot inflammatie, in byna alle Ligchaamen te deezer tyd. —— Zy vonden niet alleen, dat die geenen, welke door een *inflammatio particularis* aangetast wierden, of dat zy, welker *Catarrhus Rheumaticus* geworden was, ontstooken bloed hadden; maar zelfs by die geenen, welke nimmer eenige dispositie tot ontsteeking hadden, zag men, als 'er, om de hevigheid des Zinkingkoorts, eene kleine Aderlaating moest gedaan worden, al mede het bloed ontstooken: —— eindelyk hebben zy zelf op gezonde Menschen proeven genomen: zy hebben ook deezen eenige oncen bloeds laaten aftappen, en het zelve ontstooken gevonden. ——

Wy

Digitized by Google

Wy hebben geen reden, om iets, van alles wat de kundige Schryvers hieromtrent waargenomen hebben, in twyfel te trekken, echter kunnen wy niet voorby, aan te merken, dat, terwyl men dit ontstooken bloed in alle soorten van Lyders, ja zelf by gezonde Menschen, ontdekt heeft, wy zeer twyfelen, of dit bloed wel degelyk *inflammatoriæ indolis*, dat is met eene waare *Crusta inflammatoria* bedekt geweest is, dan of het niet veeleer eene *Crusta Rheumatica* geweest is, die, zo als *van Swieten*, en in 't byzonder *Stoll*, dikwils waargenomen, en naauwkeurig beschreeven heeft, in Catarrhale en Rheumatieke Ziekten, zig op het bloed vertoont. Immers de Heeren Opstellers stemmen zelfs, (pag. 111) toe, dat deeze korst op het bloed, by onderscheiden Lyders, en onder verscheiden omstandigheden, zeer veel verschilde, dat zy ook by sommigen Rheumatiek bloed, en by anderen wederom Catarrhal bloed, gezien hebben: zy zyn edelaartig genoeg, om toe te staan, dat hieromtrent nog zeer veele duisterheden plaats hebben, die misschien nog voor eene volgende Eeuw bewaard zyn, om verklaard te kunnen worden: dat de verschillende Constitutien, Sexe en Ouderdom, de meerdere of mindere wydte van het laatgat, en zelf de wyze van het bloed te verzamelen, —— dat dit alles, en nog veel meer, zeer veel invloed op den staat van het bloed heeft; en zy dikwils hebben waargenoomen, dat het bloed van eene waare ontsteekingskorst scheen te verschillen. ——— By dit alles koomt nog, dat dit ontstooken bloed gevonden wierd, by Lyders, die eene hevige Catarrhale Koorts hadden. — Daar nu de Schryvers dit ontstooken bloed, als eene *dispositio ad morbum inflammatorium* aanmerken, zo verwondert het ons, dat dit ontstooken bloed in Lyders die aan eene hevige Catarrhale Koorts laboreerden, geen *morbus perfecte inflammatorius* heeft voortgebragt. ——— Dit immers is het gewoone denkbeeld, 't welk men zig van een *morbus inflammatorius* maakt; echter, schynen de geleerde Opstellers dit tog te houden voor een *febris Catarrhalis*, *cum sanguine inflammatorio*. ——— Zoude men uit dit alles niet mogen besluiten, dat, in alle die gevallen, waar men eene zodanige *Crusta vera inflammatoria* op het bloed ontdekt heeft, en waar teffens eene *inflammatio particularis* aanweezig is geweest, deeze als een gevolg van de *materia Catarrhalis*, en deszelfs prikkeling, in *subjectis prædispositis* moet beschouwd worden? —— Dog de Heeren

Digitized by Google

Opftellers gaan verder, en toonen, uit den Loop, toevallen en geneeswyze der ziekte zelve, dat het weezentlyk een *morbus inflammatorius* geweest is. —— Wy zullen onzen Leezer den zaakelyken inhoud daarvan mededeelen.

Het was niet vreemd te zien, dat zommige Lyders, naa dat zy twee of drie dagen met Catarrhale toevallen geworfteld, en over lendenpyn, en een pynlyk gevoel in armen en beenen, geklaagd hadden, fomtyds onverwacht, over eene fteekende pyn in de zyde, of in of onder de borst begonnen te klaagen, en betuigden, dat deeze pyn hun op de minfte inademing ondraaglyk was: — deeze pyn was niet altoos in dezelfde zyde, of op dezelfde plaats: dikwils klaagden zy, dat de pyn in de borst, tot onder de *Clavicula* zat, by anderen zette zy zig vast onder het fchouderblad: fomtyds fcheen dezelve zo laag te zakken, dat men ze voor pyn in de Nieren moest houden, (pag. 89.) By deeze pyn, die een *febris continua remittens*, brandende hitte en onleschbaare dorst, ten geleide had, voegde zig weldra een zeer vermoeiende hoest, althans by veelen, ('er waren eenigen die niet hoestten;) de hoest was de eerfte twee dagen droog, dog veranderde met den vierden dag in eenen vochtigen, die teffens bloedig was. —— Dan wyl, by deezen, de pyn niet meer tot de zyde alleen bepaald was, voelden zy dezelve dan onder de fchouder, dan onder het fleutelbeen, en dan door de geheele borst. —— Benaauwdheid, harde pols, drooge huid, in fommigen met verligtend zweet, — wanneer het zweet zig in den beginne inftelde, — of wanneer de Lyders zeer laat aan 't zweeten kwamen, was zulks nadeelig, — ja doodelyk. —— De Urin was brandende, — ook wel zeer dun, en zonder kleur, — of met vliezige draaden. —— De ftoelgang was, over het algemeen, zeer weinig; dog de ontlaste drekftoffen zeer ongelyk; zynde by fommigen vry natuurlyk, terwyl andere nu en dan dunne *fæces* loosden. —— De eetlust was by de meesten gantsch verlooren, by fommigen was de tong droog, glad, en blinkende: by anderen met een dunne flymachtige korst bezet, — de ganfche borst was pynlyk. —— De Lyders voelden, naa de Aderlaating, flegts eene kortftondige verligting, — by verfcheiden kwam koud vuur. Zy ftierven op onderfcheiden dagen, op den 13den, den 11den, den 10den, en den 6den dag. —— By fommigen veroorzaakte de Ziekte eene Ifchurie, eene ontfteeking in de her-

Digitized by Google

herſenen, eene *Gaſtritis*, waarvan de Lyder herſteld is. —— Anderen hadden den 9den dag eene ſcheiding, —— anderen kreegen eene *vomica*, *phtiſis*, —— anderen ſtierven aan *gangræna*.

Dit was het beloop van deeze zo veel gerucht gemaakt hebbende Ziekte, zo als zy zig in de Stad *Haarlem* geopenbaard heeft. —— Men heeft 'er de *methodus antiphlogistica* in gebezigd. —— Men heeft de Aderlaatinge tot tien en elf maalen herhaald. (pag. 117.) —— Men zag, op het bloed, een *cruſta inflammatoria*, (waarvan wy reeds gewag gemaakt hebben.) —— Men heeft de beste antiphlogistica toegediend. ——— Vermits de oordeelkundige Opſtellers uit de ondervinding wisten, dat de Spaanſche Vliegenpleisters in *principio inflammationis*, de Ziekte heviger maakten, zo gingen zy niet eerder tot dit middel over, dan wanneer door herhaalde Aderlaatingen, ſtoovingen, enz. de inflammatie minder was, en alle de overige middelen niet toereikende waren. —— Met één woord men beſchouwde de Ziekte, ——— de *pleuritis*, als eene *inflammatio ſanguinea vera*, en hierin wierden zy bevestigd, doordien de Laxeermiddelen de Ziekte verergerden, (pag. 114.) ——— De Schryvers bevestigen deeze hunne geneeswyze, door het gezag van groote Mannen, die in de *febris Catarrhalis* de Aderlaating hebben voorgeſchreeven. ——— Dit laatſte ſtemmen wy zeer gaarne toe, —— daar kunnen zeer veele gevallen zyn, en zodanige zyn ons, hoewel zeer zelden, in deeze zelfde Epidemie voorgekoomen, —— waarin de Aderlaatingen abſolut noodzaakelyk zyn. —— Dog de groote vraag blyft altoos, — of deeze laatinge *quoad esſentiam morbi*, of *quoad circumſtantias ſubjecti*, vereischt word? —— Wy hebben reeds te vooren aangemerkt, dat, in volbloedige Menſchen, in aandoenlyke geſtellen, de *materia Catarrhalis*, of *Rheumatica*, zeer ligt ontſteekinge en *pleuritis* kan maaken, en in deeze gevallen zyn zomwylen de Aderlaatingen noodzaakelyk, wanneer men teffens bedagt is, om door het aanleggen van *veſicatoria*, zo ſpoedig als doenlyk, de Catarrhale ſtoffe naa de opperhuid zoekt te brengen.

Een uitmuntend Schryver van onzen tyd, de Heer *Stoll*, van wien in deeze Verhandeling met lof melding gemaakt word, heeft ons de kentekenen, van eene *inflammatio vera* en *Rheumatica* duidelyk opgegeeven, en ons gewaarſchouwd deeze Ziekten, in de behandeling, voorzigtig te onderſcheiden. Het zy ons geoorloofd, eeni-

Digitized by Google

nige deezer tekenen onzen Leezer mede te deelen. —— De Rheumatique ontsteeking is minder gevaarlyk, en wordt dikwils door de resolutie geëindigd; zy houdt zig aan geene bestemde dagen van scheiding, en schoon zy op de edele deelen valt, zo worden 'er echter de Lyders van hersteld, welke binnen weinige uuren door eene waare ontsteeking op dezelfde plaats zouden moeten sterven. —— Hy brengt de *Gastritis* tot een voorbeeld by, — dezelfde Ziekte waarvan een Lyder te *Haarlem* hersteld is. (Zie de Bylage, *Waarneeming* XV, pag. 193.) —— De waare ontsteeking word binnen weinig dagen bepaald, en verspreid zig niet, zo als de Rheumatique, over een geheel deel, of meerdere deelen te gelyk. By het Rheumatique zydewee, vind men voorafgaande of somtyds tegenwoordige pynen in armen en beenen, en eene voorafgaande ligte huivering. —— Hy onderscheid verder de Rheumatique, door eene schielyke en onverwagt opkoomende scherpe, snydende, en steekende pyn: —— door de verspreiding der pyn over de geheele borst, door de verplaatsing derzelve, door de pynlykheid der plaats, op het aanraaken, door de makkelyker ligging op de gezonde zyde, door eene slymige korst op de tong, door de schielyker vogtigheid der hoest. —— Het bloed is in beiden ontstooken, in de Rheumatique is de korst dikker, in de waare meer opgekrompen; de waare houdt zig meer aan gestelde dagen der crisis, de waare valt meer en meestal in bloedryke gestellen; terwyl de Rheumatique alle gestellen zonder onderscheid kan aandoen! —— Wanneer wy de Epidemie, die *Stoll* ons beschryft, vergelyken met die, welke ons de Opstellers deezer Verhandeling hebben afgeschetst; wanneer wy de Lugtsgesteldheid, welke in de Epidemie, die de beroemde *Stoll* ons afschildert, is voorafgegaan, met de Meteorologische Waarneemingen, zo naauwkeurig door de Heeren Stads Doctoren te *Haarlem* beschreeven, vergelyken; dan ontdekken wy in beiden de grootste overeenkomst. —— Dan koomt het ons, ten hoogsten, waarschynlyk voor, dat de beschreeven *pleuritis* niet van eenen waaren inflammatoiren, maar van eenen Rheumatiquen aart geweest is. —— Zien wy vervolgens op de geneeswyze, in beide gebezigd, dan zien wy, dat men gedeeltelyk den zelfden weg heeft ingeslaagen: — beide hebben zy de *Methodus antiphlogistica* aangeraaden: — beide hebben zy de Aderlaatingen, wanneer zulks vereischt wierd, in het werk gesteld. —— Daar

is

Digitized by Google

is echter een aanmerkelyk verschil in beide geneeswyzen, ten aanzien van het aanleggen der Spaansche Vliegenpleisters. —— *Stoll* beschouwde de Ziekte als Rheumaticq: hy onderscheidde in dit geval, de *pleuritis Rheumatica*, van de *pleuritis inflammatoria*, en, uit dien hoofde, trachtte hy, door het schielyk appliceeren van Spaansche Vliegenpleisters, de Ziekte meester te worden: terwyl de Geneesheeren te *Haarlem* de Ziekte als inflammatoir beschouwende, eerst dan de Visicatoria lieten aanleggen, wanneer de kragten door de Aderlaatingen reeds waren weggenoomen. —— *Stoll* zegt, en hy is een Man daar men staat op kan maaken, zeer gelukkig met zyne geneeswyze geslaagd te zyn. —— De oordeelkundige Schryvers deezer Verhandeling getuigen de Ziekte hardnekkig gevonden te hebben. —— Wy laaten 't aan den kundigen Leezer, uit de opgegeeven vergelyking, te beoordeelen, welke geneeswyze de beste is.

Tafereel van Natuur en Konst. Twintigste Deel. Te Amsterdam, by P. Meijer, 1782. *In octavo*, 379 *bladz.*

Agtervolgens de gemaakte schikking, in de beschryving van Amerika (*), behelst dit Deel eene ontvouwing van het merkwaardige, dat de Amerikaansche Eilanden betreft; waar mede die beschryving, en ook eenigermaate dit geheele Werk, besllooten wordt. Alleenlyk hebben de Uitgeevers nog ten oogmerk 'er eene zekere soort van Aanhangzel by te voegen; behelzende, buiten eenige bykomende Stukken, de korte inhouden van ieder Deel; welken met elkander nog een Deel op zigzelven zullen maaken, of afzonderlyk in ieder Deel geplaatst zullen konnen worden. —— Men ontmoet, in dit Deel, eerst eene beknopte melding van de Antilles of Vooreilanden, de Lukaïsche, de Karibische, de Bermudische en de Azorische Eilanden, mitsgaders van de Pooleilanden, enz. Verder een verslag van de voornaamste byzonderheden op deeze Eilanden, met betrekking tot de Natuurlyke Historie, en 't geen verder de zeden, gebruiken, enz. der Inwoonderen betreft. Hierby heeft men nog gevoegd een verslag van het zeer opmerkelyk Eiland Taïti of Otaheite, in den grooten Zuider-Oceaan, mitsgaders van Nieuw-Zeeland en Nieuw-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 317.

Digitized by Google

Nieuw-Holland; en laatstlyk wordt dit Deel beslooten met een Aanhangzel, 't welk eene historische wysgeerige en zedekundige beschouwing van den Slaavenhandel behelst; die, tot oneer der Europische Natien, tot bewerking onzer bezittingen op de Amerikaansche Eilanden, stand houdt. —— Om uit de veelvuldige byzonderheden, welken in dit Deel voorkomen, een stukje mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot een hoofdzaaklyk berigt, van 't geen ons alhier, wegens de Terreneuffche Visschery, gemeld wordt.

Deeze Visschery is bovenal beroemd, wegens de Bakkeljauw- of Kabbeljauwvangst; gemerkt die soort van visch zig hier in zo groot eene menigte bevindt, dat de visschers van den morgen tot den avond alleen bezig zyn met de lynen in zee te werpen, dezelve op te haalen, enz.: één eenig man vangt 'er zomtyds twee of driehonderd op één dag.

De Kabbeljauw vertoont zig ook in de Noordzee van Europa, en wordt daar gevischt, door 30 Engelsche, 60 Fransche en 150 Hollandsche Schepen; de eene en andere van 80 a 100 ton. Zy hebben voor mededingers de Yslanders, en inzonderheid de Noorwegers; welke laatsten, voor dat het saisoen der visschery daar is, zig bezig houden met op de kust Kabbeljauwkuit te verzamelen, tot aas voor de Sardyn. In een gemeen jaar verkoopen zy daarvan ongeveer 20,000 ton, tegen 4 of 5 Hollandsche Guldens de ton: konden ze meer slyten, ze zouden nog meer verzamelen. Volgens de berekening van den Heer *Leeuwenhoek* zyn 'er 9 millioenen, 344,000 eitjes in de kuit van ééne Kabbeljauw; en misschien is de Natuur op de Terreneuffche banken nog milder.

Zy is daar ook lekkerder, schoon niet zo blank; maar zy is geen voorwerp van koophandel, terwyl zy versch is: haare eenigste verordening in dien staat is, om tot voedzel te dienen voor hun, die haar visschen: maar gezouten en gedroogd, of slegts gezouten, wordt het een dierbaar voorwerp voor een groot gedeelte van Amerika en Europa. De enkel gezouten wordt Labberdaan geheeten, en op de groote bank gevangen.

Die groote bank is een dier bergen, die zig onder het water formeeren, van de afspoelzels van 't vaste land, die de zee wegneemt en ophoopt. De beide eilanden van deeze bank loopen als in een punt uit, des derzelver lengte niet wel te bepaalen zy: gemeenlyk geeft men haar eene

leng-

Digitized by Google

lengte van 160, en eene breedte van 90 mylen. In 't midden, naar den kant van Europa, is eene foort van baai, die den naam van Graft gekreegen heeft. De diepten der bank zyn zeer ongelyk: men vindt 'er van vyf tot zestig vademen water.

Van deeze groote bank, en van de kleine aangrenzende banken, verdwynt de Kabbeljauw byna altyd, van 't midden van July, tot het einde van Augustus. Behalven deezen tyd gefchiedt 'er de visfchery het geheele jaar door. De Schepen, die 'er toe gebruikt worden, zyn van 50 tot 150 ton, en voeren niet minder dan 12, noch meer dan 25 man.

De Engelfchen maaken weinig werk van de visfchery tot Labberdaan; dewyl zy dezelven met geene genoegzaame voorzorg bereiden, durven zy zelden eene heele lading inneemen, uit vrees van bederf. Zy verlaaten de groote bank dikwils zelfs met de helft van de laading. De verkooping gefchiedt in Portugal, in Biskaje, Brittanje en Ierland. De Engelfchen zoeken hun fchaverhaal wegens de mindere Labberdaanvisfchery door die van de Stokvisch.

Men is op tweeërleie wyzen met deezen tak van handel werkzaam. Het geen men de zwervende visfchery noemt, gefchiedt door Schepen, die jaarlyks uit Europa naar Terreneuf ftevenen, op het einde van Maart, of in 't begin van April. —— Zo dra men daar is, moet men hout kappen, en eene foort van fteigering opregten, om de visch te fnyden, van kop en ingewand te ontdoen, enz.; en elk vat dien arbeid met yver aan. Na dat dezelve geeindigd is, verdeelt men zig. De helft der Equipagie blyft aan land, om de visch naar vereisch te behandelen; de andere helft begeeft zig aan boord der Schepen. Vier man van yder Schip is bezig met het aas der Kabbeljauwen, de Sardyn; en drie om de Kabbeljauw zelve te vangen, die men vervolgens naar ftrand brengt. —— Men fnydt de visch den kop af, neemt 'er de ingewanden uit, en legt dezelve 8 of 10 dagen in 't zout; na dat zy vervolgens afgewasfchen is, fpreidt men haar uit op de keifteentjes aan den oever, alwaar men haar laat tot dat zy droog is. Men ftapelt haar vervolgens op hoopen, alwaar zy eenige dagen zweet. Dan wordt zy weder op den fteengrond uitgebreid, daar zy verder droogt, en de kleur krygt, die men weet dat de Stokvisch heeft, als zy tot ons komt.

Deeze visfchery is, behalven de vermoeijing, daar zy

Digitized by Google

naauwlyks iederen nagt vier uuren rust vergunt, aan verscheiden tegenheden onderworpen. Op zommige plaatzen zyn de drooggronden zo ver van de zee, dat men veel tyds verlieze; op andere lokt de rottige grond de visch niet aan; hier wordt zy door het zoete water, dat 'er zig ontlast, geel; en daar wordt zy, door de weerkaatzing der Zonnestraalen op 't gebergte, verbrand. Zelfs de gunstigste vischplaatzen verzekeren geen goede visschery. De Kabbeljauw kan niet overal overvloedig zyn; zy trekt nu Noord- dan Zuidwaards, naar de rigting van het aas en de winden; ongelukkig de visschers, die verre af zyn van de plaatzen, welken zy op dien tyd verkiest. De onkosten zyn verlooren, men kan de visch nu niet meer volgen. ——— De visschery eindigt in de eerste dagen van September, om dat de zon dan te zwak wordt om de visch te droogen. Men wagt zelfs zo lang niet, indien de visschery gelukkig geweest is. Men haast zig om den weg naar de Antillische eilanden, of de Roomsche landen van Europa, te neemen, en de voordeelen van de eerste vragten te bekomen.

De blyvende visschery is die, welke de Europeaanen, op de kusten van Amerika, daar veel Kabbeljauw valt, gevestigd, by aanhoudendheid oefenen. Zy is oneindig nuttiger dan de zwervende visschery, om dat zy minder kosten vordert en langer voortgezet kan worden.

Voorts ontbreekt het aan de kusten van Terreneuf, en in den geheelen omtrek van den golf van St. Laurens, als ook aan die van Acadia, of Nieuw Schotland, niet aan Robben en Zeehonden. Maar Walrussen, waarvan de Engelschen gezegd worden, weleer eene visschery aan Isle de Sable gehad te hebben, komen zeer zelden aan deze kust voor. Men vindt in deeze wateren ook hier en daar eene groote menigte Bruinvisschen. En verder worden in het zoute gedeelte der rivier van St. Laurens, zo wel als in de Golf, byna allerleie Visschen, die in den Noorder-Oceaan bekend zyn, met netten gevangen. Men heeft 'er Salmen, Tonynen, Tong, Makreel, Haring, Sprot, Ansjovis, Tarbot, Schol, Rog, Schelvisch, Wyting, Pieterman, Kreeften, Oesters, enz. ——— In den winter maakt men ook, inzonderheid aan de kust van Nieuw Schotland, slegts een gat in 't ys, en steekt daar twee stokken door, die t'saam gebonden zyn, en aan 't eind als een nyptang sluiten, waarmede men de Oesters vat en ophaalt. Op die plaatsen moet 'er de grond vol van zyn, dewyl men in zulk een greep zelden mist. On-

Digitized by Google

Onderzoek der oorzaaken van de opkomst, het verval en herstel der vereenigde Nederlanden. Door C. ZILLESEN. *Vde Deel.* Te *Utrecht*, by G. v. d. Brink, Jansz. 1782. *In gr. octavo*, 320 *bladz.*

Twee by uitstek aanmerkelyke tydvakken van ons Gemeenebest doorloopt, in dit Stuk, de Geschied- en Staatkundige *Zillesen*, te weeten dat, zints de Utrechtsche Vrede 1713, tot aan die van Aken 1748, en vervolgens het tydsverloop, van daar, tot op den dood van Prins *Willem den IV*, in 't jaar 1751. Naar de gewoone inrigting van dit Werk schetst hy ons vooraf beknoptlyk de gewigtigste geschiedenissen van ieder tydperk, en hegt 'er dan voorts aan, zyne opmerkingen, zo wegens de uitwendige omstandigheden, als ten opzigte van den inwendigen toestand onzes Lands, om 'er uit af te leiden, welken invloed het een en 't ander, op 's Lands wel- of kwaalykvaaren, had. De verscheidenheid van voorvallen, de wisselende toestand van zaaken, en de groote Staatsomwenteling van ons Gemeenebest, verleenen hem hier eene ruime stof tot veelerleie gewigtige aanmerkingen; waaronder 'er ook veelen gevonden worden, die byzonder in onze dagen te stade komen. Om 'er iets van die natuur uit aan de hand te geeven, zullen wy ons bepaalen tot het geen de Heer *Zillesen* ons voorstelt, by gelegenheid van 't gewaagen der Oostenrykische onlusten, in welken wy ons lieten inwikkelen; terwyl Vrankryk alles aanwendde, om ons tot de onzydigheid over te haalen; aan welk laatste wy, zynes agtens, gelyk ook de Steden *Dordrecht* en de *Briel*, nog in den jaare 1743, oordeelden, gehoor hadden moeten geeven.

„ Maar ongelukkig, zegt hy, was ons land toen, en vervolgens bij laatere tijden, in een *Engelschen* en *Franschen* aanhang verdeeld. Ieder schilderde zijn tegenpartij met de haatlijkste verwen af; het waren ontrouwe verbondbreekers, lafhartigen en landverraders, die het land aan *Frankrijk* verkogt hadden; men kon op de verbintenissen van dat Rijk geen vertrouwen stellen. De *Engelschen* waren onze natuurlijke bond- en geloofsgenooten. In het huis van *Oostenrijk* moesten wij de *Pragmatieke Sanctie* helpen handhaaven om der Barrieren wille, dan waren wij gedekt voor *Frankrijks* heerschzugt. De *Engelsche* aanhang maakte ook de Staatsregeering zeer verdagt, en toon-

toonde de noodzaakelijkheid van een Stadhouder aan, — daar weer omgekeerd de *Fransche* aanhang het schadelijke daarvan beweerde. —— Dit en meer andere redenen was de harthoofdige taal, die men voerde, en in hekel- en andere schriften uitte. —— Maar, om ons in die geschilstukken niet in te laaten, zal ik maar eenige eenvoudige vragen doen. Zijn de belangens en oogmerken der Vorsten, door alle tijden heen, altoos een en dezelve geweest? Blijkt niet het tegendeel uit de geschiedenis? *Grootbrittanje*, *Frankrijk* en de *Staat* hadden, korte jaaren geleden, verdragen van onderlinge bescherming geslooten, tegen het *Keizerrijk* en *Spanje*. Waarom wantrouwde *Engeland* en de *Staat* toen *Frankrijk* zoo wel niet als nu? Wie was de eerste, welke met ons als een onafhanglijk volk een verbond van bescherming sloot, zelfs tegen den zin van *Engeland*? immers niemand dan *Hendrik* de IV, Koning van *Frankrijk*. Bewijst dit een en ander dus niet ten klaarsten, dat wij zoo wel groote voor- als vervolgens nadeelen van *Frankrijk* hebben genooten? — Een blijk, dat zich de staatkunde regelt naar dat de belangens der vorsten zich keeren of wenden. —— Was het huis van *Oostenrijk* altoos zo getrouw in de naakoming der verdragen geweest? Wat verschillen hebben wij met dat hof over de *Oostendische* maatschappij en Barriere gehad, strijdig met de verdragen? — Van *Engeland*, onze zoogenaamde natuurlijke bondgenoot, is hun goede trouw al van ouds bekend. Want Koningin *Elizabeth*, in 't jaar 1595 door de Staaten Generaal aangemaand zijnde, om het woord, hun in 't jaar 1585 gegeven, te houden, gaf daarop dat trouwloos antwoord, *dat de contracten der vorsten contracten van goede trouw waren, en dat zij daaraan niet gehouden waren, zoo die tot publiek nadeel strekten* (a). Is dit nu de taal van eene, bij de Engelschgezinde verhemelde Koningin, geen wonder dan, dat de geschiedenissen haarer opvolgende Vorsten zoo opgepropt zijn met trouwlooze daaden, en dat wel omtrent ons, die pronken met den eertijtel van hunnen natuurlijken bondgenoot te zijn (*). Ja, is 'er wel een natie in *Europa* bekend, welke

„(a) BYNKERSHOEK, over de staatszaken. 2 D. p. 119 en 120."

(*) Getuige hiervan, onder veelen, het gedrag der Engelsche Staatsdienaars, omtrent ons, in onze Zeevaart, gedurende

Digitized by Google

ke onzen koophandel, die de zenuw van onzen Staat is, zulke gevoelige slagen en nadeelen heeft toegebragt als *Engeland*; en dat, daar zij, zedert een eeuw, altoos een voordeelige, en wij met haar een nadeelige, balans van koophandel hebben gehad? —— Hadden de Engelschgezinden van die tijden veel op de staatsregeering te zeggen; het was daarmede gelijk met alle regeeringen; de *Monarchaale*, de *Arisstocratie*, de *Democratie* en alle *gemengde regeeringsvormen*, tot welk laatstgenoemde soort wij behooren, hebben alle hunne natuurlijke gebreken: — misbruik van magt tot nadeel der burgerlijke vrijheid is hun hoofdkwaal. ——— De beste regeering van die alle kan men zeggen, is deeze, —— die de minste misbruiken heeft,

de den oorlog tusschen *Engeland* en *Spanje*, in den jaare 1739 ontstaan; waarover onze Autheur zig wat vroeger aldus uitlaat. „ Wie zou het kunnen gelooven, zoo de geschiedenissen het niet onwederspreekelijk beweezen, dat der *Engelschen* stoutheid, in die dagen, zoo verre ging, dat zij, tegen de duidelijke letter van het verdrag van zeevaart van den jaare 1674, waarbij de regel van *vrij schip vrij goed* vastgesteld was, en rondelijk verklaard, *dat contrabande goederen zelve het schip niet verbeurd maakten*; en aan welk verdrag de koning betuigd hadt, zich te willen houden; de koning desonaangezien bij zijne oorlogsverklaaring tegen Spanje te kennen gaf, dat alle schepen, die contrabande goederen voerden, voor goeden prijs verklaard zouden worden. Het gevolg was ook, dat *Engelsche* oorlogschepen en kapers, in afgelegen Zeeën, zich niet ontzagen, onze schepen te onderzoeken, berooven en op te brengen, alwaar ze dan in *Engeland*, tegen alle verdragen aan, verbeurd verklaard wierden. ——— En, bij klagten daarover, gaven de *Engelsche* staatsdienaars genoegzaam te verstaan, „ dat 'er acten van 't parlement waren, die met de „ verdragen scheenen te strijden; dat, door die acte, den „ koning de handen eenigzints gebonden waren, en dat men, „ bij 't parlement, herstelling zou moeten zoeken." ——— Een blijk, dat zij zich bij hunnen ouden grondregel hielden; „ dat de wetten van het Rijk meer golden dan de verdra- „ gen." ——— Vindt men bij de Barbaaren, ja, bij de woeste volken der oudheid, wel zulke verderfelijke gronden van staatkunde? ——— Is 'er wel een Volk, zoo in de oude als nieuwe geschiedenissen, op te noemen, wier gedrag ter zee ontrouwer is, dan dat der Engelschen? ——— Hoe is 't mogelijk, zou men zeggen, dat zulk een natie nog aanhang kan hebben in ons Vaderland, daar zij, van den beginne af aan, de geezel van Neêrlands koophandel zijn geweest."

Digitized by Google

heeft, en daar de burgerlijke vrijheid het ongeschondenste bewaard wordt.

„ De Franschen, ziende, dat de bondgenooten der Koninginne vermeerderden, berokkenden, dat de Koning van *Pruissen* andermaal de bezittingen der Koningin aanviel, onder den naam van keizerlijke hulptroepen; want die schrandere Vorst vreesde, dat de Koningin, te magtig geworden zijnde, hem te eeniger dagen de vrugt zijner overwinning mogt ontweldigen. —— De pretendent deedt ook eene onderneeming op *Engeland*, om daardoor den bondgenooten der Koningin elders werk te geven. De oorlog was nu, tusschen *Frankrijk* en *Engeland*, en tegen de Koningin, opentlijk afgekondigd. Den Staaten was kennis gegeven, van 's Konings wegen, dat hij voorneemens was de *Oostenrijksche Nederlanden* aan te vallen. Andermaal liet hij de vereenigde gewesten de onzijdigheid aanbieden, die afgeslagen werdt, zelfs met gevolg van den onderstand aan de koningin te vermeerderen, en waarmede men daadelijks op den *Franschen* bodem rukte. Strookte dit nu met de vriendschapsbetuigingen, welke wij aan 't Fransche hof deeden? —— moest deeze stap ons niet in een openbaaren oorlog wikkelen? Nu leerden wij, bij bevinding, van hoe weinig nut de Barriere voor ons land ware. Die voormuuren, welke den Staat zoo veel schatten gekost hadden, geraakten nu één voor één in 's vijands handen, de aanzienlijke krijgsmagt, ter bezetting in dezelve liggende, wierdt ten deele krijgsgevangen gemaakt, of vermogt in een bepaalden tijd geen dienst doen; met gevolg, dat daar door onze legers te zwak en onbestand werden, om den vijand wederstand te bieden. Zie daar de gevolgen van het *Weener* verdrag, en wat voor nadeelen een zoodaanig verbond van onderlinge bescherming ons toebragt. Het was die zelve oude klip, daar wij meermaals schipbreuk op geleden hadden. —— 't Is waar wij hebben daar door de eer verworven van altoos getrouw te zijn geweest, in 't naakomen onzer verbonden. —— Maar met dat al, is het ook het middel geweest, dat de bronnen van 's lands welvaaren zijn opgedroogd, 's lands schatkisten uitgeput, en de belastingen en staatsschulden onnoembaar zijn vermeenigvuldigd. Was het niet beter en voorzichtiger geweest, dat de stuurlieden van ons schip van staat zich voor die gevaarlijke klip gewagt hadden (*)? Kon het lokaas van de vernietiging der

Oost-

(*) Onze Autheur heeft in deezen het oog, op zyne voorheen

Digitized by Google

Oostendische maatschappij, en de vereffening van de geschillen der Barriere, opwegen tegen de nadeelen, die noodwen-

heen beweerde stelling, „ dat het onze zaak niet is verbon- „ den van *onderlinge bescherming* met andere volken aan te „ gaan;" welke stelling hy in 't voorige Deel by herhaaling heeft aangedrongen; en waarvan wy ook diestyds verslag hebben gegeeven (*). Men voege, by het toengemelde, nog eene opzetlyke aanmerking van den Autheur ten deezen opzigte in dit Deel. —— Gewag gemaakt hebbende van de schadelyke gevolgen, welken de *Oostenryksche* succesfieoorlog voor ons Vaderland en deszelfs finantien had, vervolgt hy in deezervoege.

„ Zie daar al wederom de schadelijke gevolgen der verbonden van bescherming, en evenwel willen nog zommige beweeren, dat dezelve noodzaakelijk zijn, om ons te beveiligen voor de aanvallen onzer vijanden. Maar ik vrage eens aan dezulke, of de geschiedenisfen niet leeren, dat de meeste oorlogen van ons, met andere volken, hier hun oorsprong uit genomen hebben? Dit zo zijnde, was het dan niet veiliger op onze eigen kragten te steunen, met het zeeweezen zoodanig te versterken, dat wij voor de roverijen onzer zoogenaamde natuurlijke bondgenooten, doch laat ik liever zeggen vijanden, beveiligt raakten? —— Ja, wat vertrouwen kan men op verdragen stellen? Hoe veele magtige Vorsten hadden zich niet tot de handhaving der *Pragmatieke Sanctie* verbonden, en wierden niet alleen ontrouw, in de naakoming daar van, maar kwamen zelfs met ongehoorde eischen voor den dag, van bezittingen, waarvan zij bevoorens plegtigen afstand gedaan hadden. — Is dat zoo, welke staat is 'er dan te maaken op zulke verbintenisfen? Wat staatkundigen kunnen ons verzekering geven, dat zoo dra de belangens der Vorsten omtrent ons veranderen, of wij zouden, even als anderen, ontrouw behandeld worden? —— Heeft het ons de bevinding niet al geleerd met *Engeland*? een Rijk, waarmede wij, zedert den tijd van *Willem* den III, op het sterkste mee verbonden zijn geraakt. Kom, laat eens een Engelschgezinde mij eenige voordeelen opnoemen, welke wij uit die verbintenisfen getrokken hebben; leveren de geschiedenisfen wel iets desaangaande op? Neen! het tegendeel. Zij zijn het, die hun grootheid tragten te bouwen op den ondergang van onzen koophandel; door onze naauwe verbintenis met dat Rijk zijn wij in verscheiden oorlogen gewikkeld, waarvan 's lands grootste schulden oorspronkelijk zijn; met gevolg, dat 's lands Zeemagt, de eenige Schutgodinne des Koophandels, tot een aanmerkelijk verval geraakt is; dat de ingezetenen met schier ondragelijke lasten bezwaard zyn

(*) Zie boven, IV. D. bl. 354——362.

Digitized by Google

wendig daaruit moesten voortkomen? —— Een blijk, dat men de belangens van den koophandel wel eens te verre kan trekken, tot nadeel van het Vaderland; want uit verscheide antwoorden der Staaten, op voorstellen en aanzoeken der buitenlandsche Hoven tot verdragen van onderlinge bescherming, bleek genoeg, dat de Staaten wel bewust waren, wat daaruit volgen moest. ——— Doch 't was een gebrek aan de Staatsregeering wel eigen, dat de belangens van deeze of geene groote Stad, door 't winnen der stemmen van Steden, die daar geen belang bij hebben, haar oogmerk bereikten."

zijn geworden, tot voorloop en verval der eertijds bloeijende fabricken. ——— *Ik* zal nu niet herhaalen, het ontrouw gedrag van deezen onzen zoogenaamden natuurlijken bondgenoot, in de belemmering van onzen koophandel ter zee: daar heb ik al zoo veele schilderijen van opgehangen, dat mijn vaderlandsch bloed aan 't gisten zou raaken; vooral tegen dezulken van ons, die met mond of penne het ontrouw gedrag der *Engelschen* zoeken te regtvaardigen, tot schande en oneer van het land hunner geboorte: doch ik zal in 't vervolg deezer geschiedenissen nog wel eens nadere gelegenheid krijgen, om het verraadelijk gedrag dier bastaarden, beter naam verdienen zij niet, ten toon te stellen.

Het is opmerkelijk, dat onze zeemagt juist tot verval gekomen is; zedert onze naauwe verbintenisse met *Engeland* onder *Willem* den III, en vervolgens, daar integendeel de *Engelsche* zeemagt van dien tijd af aan geduurig is toegenomen. Zou men daar geen reden voor kunnen vinden? —— mij dunkt van ja! —— Het was *Engelands* belang, als met ons op het naauwst verbonden, om, door hun invloed op onze staatsvergaderingen, het daar heen te leiden, dat wij van langzaamerhand daarin zoo verre verzwakten, dat wy hun doeleindens tot de volkome heerschappij ter zee nimmer konden betwisten. Want door hun meerderheid op zee waren zij genoeg in staat om *Frankrijks* en *Spanjes* zeemagt te snuiken; vooral naa dat de *Engelschen* in *Noord-America* zoo magtig zijn geworden. Hoe zwakker nu onze zeemagt was, des te veiliger konden zij onzen koophandel, als zij in oorlog met *Frankrijk* of eenige andere zeemogendheid waren, belemmeren, en ongestraft het grootste onregt plegen; als wel verzekerd zijnde, dat wij dit geduldig moesten verdragen; te meer, om dat wij, door hun, in zoo veele nadeelige landoorlogen gewikkeld waren geweest, dat 's lands schatkist niet gedoogde, om onze zeemagt in staat te houden. Hun staatkunde vorderde ook daarom, om door vorstlijke huwelijken zich met het Orangehuis te verbinden; en, door deeze, hun invloed op de staatsvergaderingen en de vereenigde gewesten in hunne belangens te houden."

Ge-

Digitized by Google

Geschiedenis van alle Godsdiensten, van de schepping af, tot op den tegenwoordigen tyd. Door W. HURD, D. D. *Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. 1782. *In gr. octavo, 573 bladz.*

Uit het gene wy, by de afgifte van het eerste Deel dezes Werks, gezegd hebben (*), heeft men een denkbeeld kunnen vormen, van het Plan, dat zich de Heer *Hurd* ter bewerkinge heeft voorgesteld, als mede van de nuttigheid, welke men uit dit zyn Geschrift kan trekken; aengezien hy het zelve, gelyk we aengeduid hebben, op ene leerzame wyze uitvoert; terwyl hy teffens zyn verslag, door vele wel ingerigte nevensgaende opmerkingen, veraengenaemt. Het nu afgegeven tweede Deel gaet over den Christelyken Godsdienst, welks beschouwing de Autheur, zo ver zyn tegenwoordig bedoelde betreft, onder de vyf volgende Afdeelingen brengt. ——— „ De *eerste* behelst een berigt wegens den staat van het Christendom, zedert deszelfs vroegste verkondiging, tot op den tijd, in welken het de staaving van de Burgerlijke magt verwierf, onder de regeering van Keizer *Constantinus den Grooten*. De *tweede* geeft een verslag van de Ketteryen, geduurende de drie eerste Eeuwen. De *derde* vermeldt den staat der Christelijke Kerk, zedert *Constantinus den Grooten*, tot aan de Kerkhervorming. De *vierde* gaat over den staat der *Grieksche Kerk*, in vroegere en laatere tyden. En een berigt, wegens de *Albigenzen* en *Waldenzen* zal het onderwerp der *vyfde* en *laatste* Afdeeling uitmaaken. ——— Na het afhandelen hiervan zullen wy, vervolgt de Heer *Hurd*, nog eens wederkeeren tot de Heidenen, en voorts tot de Godsdienstige Aanhangen, welke, zedert de Hervorming, in Europa ontstaan zyn."

In het stuk, dat wy thans onder handen hebben, doorloopt de Autheur het voorstel der *drie* eerste Afdeelingen. Hy geeft ons des aenvanglyk een bericht van 't merkwaerdigste, dat den Eerdienst en den voortgang van het Christendom, in de drie eerste eeuwen, betreft; mitsgaders van de voornaemste Ketteryen in die dagen en wat later ontstaen. En hieraen hecht hy vervolgens ene kortbondige beschouwing van 't beloop der Kerkgeschiedenisse zints dien tyd, tot op den aenvang der zestiende Eeuwe; waer in hy ons wel byzonder de opkomst en den aenwas van het Pausdom voordraegt. Zulks leidt hem verder tot ene nafpooring van den oorsprong van het Kloosterleven; by welke gelegenheid hy een beknopt verslag geeft, van de voornaemste Geestlyke Ordes, zo der Manlyke als der Vrouwlyke Sexe, in de Roomsche Kerk; voegende daernevens een onderrichtend verslag van de merkwaerdigste Godsdienstige Plegtigheden

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 115.

Digitized by Google

den en Gewoonten in die Kerk gebruikelyk. —— Tot een geschiedkundig stael verstrekke des Autheurs kort achtervolgend bericht van de zo vermaerde *Kruistochten*, die men als *Heilige Oorlogen* aenmerkte, om dat de Paus het als een verdienstlyk werk voorstelde, het Heilige Graf uit de handen der ongeloovigen te verlossen.

„ De eerste van deeze kruistogten wierdt ondernomen in den jaare 1096; en, hoewel de *Europische* Vorsten aan het hoofd hunner eigen legermagten optrokken, allen, egter, begaven zich onder het geleide van zekeren *Petrus*, een Kluizenaar, die van stad tot stad gereisd was, om de ingezetenen tot het opvatten der wapenen tegen de ongeloovigen aan te spooren. Door *Hongarije* trokken deeze geestelijke krijgsknegten na *Griekenland*, overal verwoesting en gebrek nalaatende. Ten langen laatste verzamelden zij zich in de nabuurschap van *Constantinopole*; hier bleek het, dat een groot getal op de reize was gesneuveld. Op deezen togt, over welken, naa hunne aankomst te *Constantinopole*, GODFRIED VAN BOUILLON het bevel voerde, wierden verscheiden steden veroverd, onder andere *Jerusalem*, alwaar GODFRIED tot Koning wierdt gekroond. De sultan van *Egypte* kreeg de nederlaag in den slag van *Ascalon*.

„ De tweede wierdt ondernomen in den jaare 1114. Keizer *Koenraad* de III, en *Lodewyk* de VII, Koning van *Frankrijk*, waren de aanvoerders van deezen togt. De opgezeetenen van *Griekenland*, en de inwoonders van *Constantinopole*, waren tot die uitersten van behoefte gebragt, door deeze legerbenden, welke derzelver leevensmiddelen verslonden hadden, dat zij zo veele strikken spanden, om de *Christenen* te verdelgen, dat al het volk des Keizers door behoefte, of door andere middelen, omkwam. Niet gelukkiger liep het af met de *Fransche Krijgsbenden*; want het beleg rondom *Damaskus* geslagen hebbende, wierden zij van de *Saraceenen* aangetast, en voor het meerengedeelte over den kling gejaagd.

„ De derde kruistogt nam zijnen aanvang in den jaare 1188, kort naa dat *Saladin* de stad *Jerusalem* herwonnen, en de *Christenen* uit *Palestina* hadt verdreeven. Bykans alle Vorsten van *Europa* namen deel aan deezen togt; *Richard* de I, Koning van Engeland, bevondt zich onder dezelve. Doch hoewel zij verscheiden steden op de ongeloovigen bemagtigden, zij slaagden, nogthans, niet veel voorspoediger dan op de voorgaande togten. De Vorsten kreegen geschil onder elkander, en verdeelden hunne troepen; hierdoor wierden zij een gereede prooi der *Saraceenen*. Eenen krijgshoop van ongeveer 20000 *Christenen*, het onderneemende om na *Europa* weder te keeren, wierdt de aftogt afgesneeden. Zy wierden omringd van de *Saraceenen*, die in arren moede ontstooken, om dat deeze lieden eenen togt van zo veele honderden mijlen gedaan hadden, om die geenen te overvallen, welke hen nooit be-

Digitized by Google

beleedigd hadden, alle deeze ongelukkigen over den kling jaagden.

„ In den jaare 1195 ondernam Keizer *Hendrik* de VI den vierden kruistogt. Thans bemagtigden de *Christenen* een groot aantal steden. Doch, vermids het overlijden des Keizers, wierden de krijgsbenden verstrooid, en het overschot was genoodzaakt na *Europa* weder te keeren.

„ De vijfde kruistogt wierdt ondernomen, in den jaare 1198, op aanraaden van Paus *Innocentius* den III. In 't eerst maakte dezelve eenigen opgang. Doch, alzo onder de *Christenen* de pest ontstondt, wierden de meesten, door de hevigheid der ziekte, uit het leeven weggerukt; zo dat 'er weinigen in *Europa* te rug kwamen.

„ De zesde kruistogt begon in den jaare 1228. De *Christenen* veroverden op denzelven verscheiden steden; doch, niet in staat zijnde om dezelve behoorlyk te bezetten, rekenden zij zich gelukkig, dat zij met de *Saraceenen* den vrede konden treffen, en om een goed heenkomen in *Europa* mogten zoeken.

„ *Lodewyk*, doorgaans gebijnaamd *de Heilige*, Koning van *Frankrijk*, voerde het bevel over den zevenden kruistogt; deeze wierdt ondernomen in den jaare 1249. Zyn leger hadt naauwlijks den tijd gehad om iets te onderneemen, of 'er ontstondt in het zelve eene heerschende ziekte. De *Saraceenen*, zich deeze gelegenheid ten nutte maakende, vielen onverwagt aan op de *Christenen*, en rigtten onder hen eene allereislijkste slagting aan. Koning *Lodewyk* wierdt, nevens zyn Edelen en Hofstoet, gevangen genomen; zij kreegen hunne vrijheid niet, dan naa zich te hebben verbonden tot een bestand van tien jaaren.

„ De achtste en laatste kruistogt wierdt ondernomen in den jaare 1270, onder het opperbevel van denzelfden Koning *St. Lodewyk*, doch thans geholpen van Prins *Eduard* van *Engeland*, naderhand bekend onder den naam van Koning *Eduard* den I. De *Christenen* bemagtigden verscheiden Steden; doch zij hadden het niet in hunne magt, om dezelve behoorlijk te bezetten.

Op alle deeze togten, tusschen het jaar 1096 en het jaar 1270 volvoerd, sneuvelden ruim twee millioenen menschen, in eene onderneeming, welke, indien zij gelukkig ware uitgevallen, voor hun van geen het minste nut konde weezen. Van de afweezigheid der Vorsten uit hunne heerschappijen, bedienden zich de Pausen ter vermeerderinge en uitbreidinge van hunne magt. De onnoemelijke sommen, welke zij voor de Aflaaten trokken, maakten hen geducht bij de ontzaglijkste Mogendheden van *Europa*. Veele onafhankelijke Vorsten, op deeze togten gesneuveld, lieten minderjaarige opvolgers na; doorgaans stelde de Paus eenen zyner afhangelingen over hen tot voogd: wanneer zij nu den meerderjaarigen ouderdom bereikt

 had-

Digitized by Google

hadden, vonden zij het Pauslyk gezag zo wel bevestigd, dat het niet dan met het uiterste gevaar kon wederstreefd worden."

By dit gewag dezer buitensporige ondernemingen, zullen wy, tot een stael van ene andere natuur, nog voegen, de melding van ene der zonderlingste zo genaemde Godsdienstige verrichtingen van den Roomschen Paus. Te weten, de heiliging of wyding van het *Agnus Dei*; welke altyd geschied, in het eerste jaer der regeringe van een nieuwen Paus, en vervolgens om de zeven jaren herhaeld word.

„ Een *Agnus Dei*, zegt onze Autheur, zo veel betekenende als *Lam Gods*, wordt gemaakt van wit wasch in eene eyronde gedaante, met de afbeelding van *Jezus Christus*, in de gedaante van een Lam, bestempeld. Een diepen eerbied hebben de Godsdienstigen in de Kerk van *Rome* voor deeze verrigting. Het toebereiden van de *Agnus Dei's* verschaft veel handgebaar aan dezulken van 's Pausfen Kapellaanen, welke onder zijnen Kamerling van de huishoudinge staan. Het wasch, waarvan zy gemaakt worden, wordt genomen van de overgebleeven brokken van kaarzen, welke op het naastvoorgaande Paaschfeest gebruikt zijn: vermids, nogthans, dit wasch tot het bedoelde oogmerk niet toereikende is, mag men een nieuwen voorraad uit de Apostolische kamer haalen.

„ De plegtigheid geschiedt op Paasch-Dingsdag, op de volgende wijze. De Pauslijke Opziener van de Sakristij zegent eerst het water; de Paus, in zijne plegtige tabberten uitgedoscht, zegent het andermaal. Dit water wordt gegooten in een groot zilveren bekken; de Paus doet een gebed, waarin hij God smeekt, zijnen zegen te willen schenken aan het water, afgezonderd om de zondaars van hunne onreinigheden te zuiveren. Vervolgens neemt hij een weinig balzem, en werpt dien in het water; hij voegt 'er nevens de gewijde olie, welke hij insgelijks daarin werpt, in de gedaante van een kruis. Onder deeze plegtige verrigting, draagt hij Gode eenige gebeden op; en zich vervolgens tot de *Agnus Dei's* wendende, zegent en bewierookt hij dezelve; biddende, dat God aan dezelve alle de kragten en deugden wil mededeelen, welke doorgaans aan dezelve worden toegeschreeven. Dan volgen 'er verscheiden andere gebeden, en zijne Heiligheid zet zich vervolgens neder in een gemaklijken armstoel, voor hem daar gesteld; hij is omgord met een handdoek in de gedaante van een voorschoot, en heeft den mijter op het hoofd. Zijne Kamerheeren bieden hem de *Agnus Dei's* aan, op zilveren schotelen, één voor één, en de Paus werpt dezelve in het gewijd water. De Kardinaalen, in hunne linnen tabberten gekleed, neemen ze uit het water, met lepels, voordagtelijk daar toe gemaakt, en leggen ze vervolgens op een tafel, met een zuiver wit laken bespreid; zij droogen ze vervolgens af met een handdoek, welken zij in de gedaante van een voorschoot

schoot

Digitized by Google

ſchoot draagen. De handlangende Kerkvoogden plaatzen zich aan een tafel, en blijven aldaar, tot dat zij volkomen droog zijn. Dit gedeelte der plegtigheid verrigt zijnde, rijst de Heilige Vader op van zijnen ſtoel, en wendt zich in den gebede tot den Heiligen Geest, ſmeekende hem, dat hij de *Agnus Dei's* wil zegenen; daarop zendt hij zijne ſmeekingen op tot *Jezus Christus*. Thans worden zij wederom in de ſchotels gelegd, en de heilige Vader onthaalt vervolgens de Kardinaalen op het middagmaal. Dezelfde plegtigheid wordt den volgenden Donderdag herhaald, en voortgezet, tot dat ze allen gezegend zijn, 't welk op Vrijdag geſchiedt. Geduurende deezen tijd, mogen de Gezanten van uitlandſche Mogendheden, nevens allerlei vreemdelingen, welke zich thans te *Rome* bevinden, daarbij tegenwoordig zijn.

„ Op den volgenden Saturdag wordt de Mis gezongen door een Kardinaal-Priester; zijne Heiligheid woont deeze plegtigheid bij, in zijn Staatelijk gewaad uitgedoscht. Zo ras het *Agnus Dei* is gezongen, begeeft zich een Apostoliſche Onderdiaken, met zijne tabberten omhangen, verzeld van den Kruisdraager, en twee Kaarzendraagers, die vooruit treeden, na den Pauslijken Opziener van de Sakristij, en neemt van hem een ſchotel vol *Agnus Dei's* laatst ingezegend, en bewaart dezelve in een ſtuk gebloemde Chits. De Onderdiaken wordt gevolgd van eenen bedienden der Ceremonien met twee Kapellaanen in hunne koorhembden. Wanneer deeze aan de deur van de Kapél zijn gekomen, knielen zij allen neder, terwijl, ondertusſchen, de Onderdiaken de volgende woorden zingt. „ Heilige Vader, deeze zijn de nieuwe lammeren, welke u „ hunne hallelujahs hebben toegezongen. Niet lang geleeden „ hebben zij uit de fontein des heiligen waters gedronken; „ thans zijn ze zeer licht of zeer verlicht, looft den Heere." Het koor antwoordt hierop: „ God zij geloofd, hallelujah." Daarna treedt de Onderdiaken na het altaar, en, wanneer hij zo na aan het zelve is gekomen, dat hij de leuningen kan bereiken, ſpreekt hij wederom dezelfde woorden; dit doet hij ten derde maale, zo dra hy den throon des heiligen Vaders is genaderd.

„ Twee Auditors bieden de *Agnus Dei's* den twee handlangenden Kardinaal-Diakenen aan, die dezelve op eene eerbiedige wijze op de knieën van zijne Heiligheid nederleggen. De twee Auditors houden de twee einden van den handdoek vast, terwijl de heilige Vader het Sacro-Collegie zegent. Na dat de Kardinaalen op de nederigſte wijze hunnen eerbied aan zijne Heiligheid betoond hebben, neemen zij hunne mijters af, en dezelve met de punten of hoornen na beneden houdende, ontvangen zij in dezelve zo veele *Agnus Dei's* als de Paus goedvindt hun te ſchenken. De Kardinaalen, hun aandeel ontvangen hebbende, worden de overigen uitgedeeld onder de vreemde Gezanten, de Edellieden en Bisſchoppen, wel-

Digitized by Google

welke zich te *Rome* onthouden. Straks daarnaa wascht de Paus zijne handen, en hij, nevens de Kardinaalen, leggen hunne gewijde tabberten af; en hiermede wordt deeze plegtigheid besloten.

„ Dewijl het dikmaals gebeurt, dat alle de *Agnus Dei's* niet worden uitgedeeld, en 'er eenigen overblijven, worden, in zulk een geval, de niet uitgedeelde gegeeven aan den Kerkvoogd, die het ampt van Opziener der Pauslijke kleerkamer bekleedt; deeze deelt ze vervolgens uit onder de bedevaartgangers, of andere vreemdelingen, welke zich thans te Rome bevinden.

„ Deeze gewoonte, om de *Agnus Dei's* te zegenen, nam haaren oorsprong in de zevende of achtste Eeuwe. Want, dewijl het, in die dagen, meermaalen gebeurde, dat, op een enkelen dag, duizenden en tienduizenden bekeerlingen gemaakt wierden, door dezelven, naa dat zij den doop hadden ontvangen, met het kruis te tekenen, dus kreegen zij last, ten einde om zich van de Heidenen te onderscheiden, om hunnen hals kleine stukjes wit wasch te draagen, met de afbeelding van een Lam bestempeld. Dit geschiedde in navolging der *Heidenen*, welke zekere ringen aan hunne halzen droegen, als behoedmiddelen tegen allerlei toevallen, ongesteldheden of besmettingen(*). Veele van deeze behoed-ringen ontmoet men in de verzamelingen der oudheidminnaaren; dikmaals worden zij nog ontdekt in het Prinsdom *Wales*, en in de noordlijke gewesten van *Groot-Britannie*. Zij hebben, gelijk wij aanmerkten, de gedaante van ringen, en zijn van eene hooge azuurkleur, met zeer fraaije witte vlakken gespikkeld. De stoffe, van welke zij gemaakt zijn, gelijkt naar doorschynend glas; zekerlijk is 'er iets glasagtigs in dezelve."

(*) Het bygeloof naamlyk gebruikt deze dus gestempelde en gewyde stukjes wasch ook als behoedmiddels; en waent, dat ze van dienst zyn tegen vuur-en-waternood, moeilyke verlossingen, enz.

De Nieuwe Reiziger, of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld. Uit het Fransch, van den Abt DE LA PORTE. *Vyfentwintigste Deel, behelzende Geneve, Savoye, Piemont, Milaanen, Parma en Placentie, Modena en Mantua, en den Staat van Venetie. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo.* 371 *bladz.*

Uit een Werk, 't welk wy reeds vier- en twintigmaal aankondigden, en waar van wy zo veel keeren verslag deeden, 't geen op denzelfden voet blyft voortgaan; hebben wy niets meer te doen dan iets te ontleenen, tot verleevendiging van de aandagt, en om de zodanigen onzer Leezeren, die 't zel-

Digitized by Google

zelve zich nog niet eigen gemaakt hebben, aan te zetten tot het Werk zelve, dat bevallig geschreeven, en wel vertaald is.

Meermaalen vonden wy ons, een Deel deezes Werks voorhanden hebbende, verlegen in de keuze van een Proefstukje. Thans geheel niet. De hachlyke omstandigheden, waar in het eerst doorreisde gewest *Geneve* zeer onlangs verkeerde, en de aandagt onzer Landsgenooten meer zouden getrokken hebben, hadden ons naderraakende belangen dezelve niet bezig gehouden, bepaalden ons terstond om de Schets der Geneefsche Regeeringe in ons Maandwerk te plaatzen.

„ De Oppermagt van het Gemenebest (*Geneve*) bestaet in twee soorten van Regeringe, en voornamelyk in de algemene Vergadering des Volks, bestaende uit het gantsche Lichaem der Burgeren en Stedelingen, die den ouderdom van vyf- en twintig jaren bereikt hebben. Zy bezitten de wetgevende Magt, het regt van Oorlog en Vrede, het aengaen van Verbonden, de Belastingen, en de Verkiezing van de voornaemste Magistraten, die, schoon het getal der stemmende Leden ten minsten vyftien honderd personen zy, in de Hoofdkerk met zo veel orde als betamelykheid geschiedt. De oudste der Leeraren doet ene Redenvoering om alle byzonder belang, allen geest van kuipery en partyschap, allen haet en personele bitterheid te verwyderen.

„De Redenvoering geeindigd zynde, geeft men, indien het de verkiezing der Overheden betreft, aen elken Burger ene Lyst, waer op de namen van alle Amptverzoekeren staen. Yder Lid gaet voorby den Klenen Raed, die in het midden der Kerke zit, en legt de hand op enen groten Bybel, waer na hy zich begeeft in een der vertrekken, die tot dit oogmerk geschikt zyn. Hier vindt hy in 't zelve een schryfkoker en pennen, waermede hy een kruis maekt ter zyde van den naem der genen, wien hy voornemens is zyne stem te geven, vouwende voorts het papier, 't welk hy in ene doos legt. Men opent vervolgens alle deze lysten, en de afkondiging geschiedt ten voordele der genen, die de meeste stemmen hebben. Alles, wat in diergelyke vergaderingen voortgebragt wordt, is te voren onderzocht door twe Raedsvergaderingen. De oudste Magistraetspersoon stelt het onderwerp der beraedslaginge voor: en yder geeft zyne stem tot goed- of afkeuring.

„ De Raed van Twee Honderd, die beter van Twee Honderd Vyftig konde genoemd worden, bevat dit laetste getal van Burgeren of Stedelingen. Zy moeten ten minsten dertig jaren bereikt hebben, en hunne bedieningen zyn voor hun leven, ten zy ze door eenige eerloosheid, als bankbreuk, openbare bestraffing en diergelyke feilen daarvan beroofd worden. Men noemt hen insgelyks den groten Raed: en zy zyn het, die over alle Ampten beschikken, alle voorname zaken be-

Digitized by Google

handelen, vergifnis aen de misdadigen verlenen, en de Leden van den Raed van Vyf- en twintig verkiezen.

„Deze laetste, uit den Raed van Twee Honderd gekozen, heeft het uitvoerende vermogen van 't gene de volkswetten aengaet, vonnist alleen over de halszaken, benoemt de geringe Amptenaren, stelt de Burger aen, bestuurt de Geldmiddelen, doet den Groten Raed vergaderen, als hy het noodzaeklyk oordeelt, neemt kennis van alle zaken, wier gewigt de samenroeping der andere vierscharen niet verdient, en beslist over alles met meerderheid van stemmen.

„Behalve deze heeft men nog ene andere Raed van Zestig, die alleen in dringende gevallen vergadert: het is dezelfde als die van Vyf- en twintig, by welken men, in moeijelyke gevallen, vyf- en dertig Leden uit den Raed van Twee Hondert voegt.

„De Voorzitters dezer verschillende Geregtshoven zyn vier Loonraden, die niet meer dan een jaer mogen aenblyven, noch eer dan ten einde van vier jaren weder aenkomen. Hun rang wordt bepaeld door den tyd, dien zy in de Raedsvergadering gezeten hebben. Zy hebben de magt om den Raed van Vyf- en twintig, die anders dagelyks moet vergaderen, buitengewoon by een te roepen. De lyfstrafbare of burgerlyke zaken, die schielyk moeten afgevaerdigd worden, behooren alle tot hunne Vierschaer, en tot die der Loonraden, by welken men een Schatbewaerder, twee Geheimschryvers, zes Byzitters, een Algemene Pleitbezorger en een Opperregter gevoegd heeft. Deze oefent, geduurende een jaer, ene dwingende magt, aen dezelfde bepaling onderworpen als het vermogen der Loonraden, namelyk, dat hy de misdadigen kan gevangen nemen, doch geenzins weder loslaten op eigen gezag. De Byzitters blyven drie jaren in bediening, en hun regtsgebied is byna 't zelfde als dat van den Opperregter, die hun hoofd is. By hun worden alle geringe zaken schielyk afgedaen. Het ampt van Algemene Pleitbezorger, dat insgelyks driejarig is, en zelfs drie jaren meer kan aengehouden worden, indien de algemene Vergadering het welvoeglyk oordeelt, heeft tot voorwerp de handhaving der vaste goederen en de voorregten van het Gemenebest. Deze Magistraetspersoon heeft het regt om tegen de misbruiken te pleiten, schoon hy 'er zelfs niet toe gevorderd wordt: hy is tevens de Aenklager van alle halszaken.

„Yder Burger of Stedeling, die een dezer Bedieningen of enige anderen, waer toe hy door den Raed van Twee Honderd benoemd is, mogt weigeren, moet ene boete van vyf- en twintig kronen betalen, met verbod van uit de Stad te gaen. Zes personen, van denzelfden naem en het zelfde maegschap, mogen te gelyk in dezen Raed zitten; maer een

Va-

Digitized by Google

Vader en een Zoon mogen te zamen gene plaets in den Raed van Vyf- en twintig bekleden. Deze wet verhoedt de gevaerlyke vergroting der Bloedverwantschappen, en verwydert de onheilen, die zo vele vrye Staetsregeringen vernield hebben.

„ De Vier Loonraden worden den eersten Zondag na Nieuwjaer verkoren; en des anderen daegs beroept men den Groten Raed, om te onderzoeken of iemand der Leden van den Raed van Vyf- en twintig niet verdient afgezet te worden. Ondertusschen worden zy allen geacht in hunne bediening geschorst te zyn tot dat de Grote Raed hen weder herstelt, 't geen denzelfden dag geschiedt. Van hunnen kant beschikken zy, op hunne beurt, over het afzetten of bevestigen van de Leden van den Raed van Twee Honderd; en dit wederzydsche regt is des te billyker, om dat de schade, die op een byzonder Lid, van misdaden overtuigd, mogte vallen, niet op 't gansche Lichaem zoude kleven.

„ Om de magt der Overheden op te wegen, vergunt men aen ieder Burger of Stedeling het regt van voorstellingen te doen, om de misbruiken, welke hy meent te ontdekken, aen te tonen, en een Ontwerp, van 't geen hy denkt nuttig aen den Staet te zyn, over te leveren. De Raed van Vyf- en twintig onderzoekt deze onderrigtingen; en dit voorregt kan beschouwd worden als de waerborg der vryheid van het Volk, indien de bescheidenheid en voorzigtigheid het bestieren; maer indien de evenaer, door het vergeten van het algemene welzyn, naer de zyde van het byzondere belang overhelde, en het bederf en de omkoping onder de Stedelingen indrongen, is het zeker dat dit regt in een klene Stad, waerin vyftienhonderd personen op het eerste teken kunnen gewapend worden, niet anders dan de verderflykste uitwerking kan te wege brengen. Doch in het vergunnen aen de Geneveraers, om welvoegelyke en betamelyke voorstellingen tot welzyn van het Gemenebest te doen, verbiedt men hun insgelyks, op de allerstrengste straffen, enigerlei geweld te gebruiken.

„ Gy ziet, door deze byzonderheden, dat de Regering van *Geneve*, alle de voordelen, en gene der nadelen, van de Volksheerschappy heeft. Alles is onderworpen aen de besturing der Loonraden; alles ontvangt zyn oorsprong van den Klenen Raed, met betrekkinge tot de beraedslaging, en alles keert weder tot hem te rug, ten aenzien der uitvoeringe. Men kent 'er gene erffelyke waerdigheid: de Zoon van den eersten Magistraetspersoon blyft onder de menigte vermengd, indien hy door zyne verdiensten 'er zich niet uittrekt. De Adel of Rykdom geeft geen rang, of voorregt, of beter gelegenheid, om zich tot bedieningen te verheffen; de kuiperyen zyn strenglyk verboden, en de Ampten, zo min voorde-

Digitized by Google

ßig (*), dat zy niets hebben om de begeerlykheid op te wekken, kunnen alleen de edele zielen bekoren, door het goed, dat men daerin kan verrichten, of door de achting, die 'er aen verknogt is. Indien 'er in de waereld een rang is, bekwaem om deszelfs bezitters gelukkig te maken, het is, buiten twyffel, die gene, welke de begaefdheden en deugd geven, dien de Magiſtraetsperſoonen zich waerdig maekten, en waer toe de Medeburgers, van gelyken ſtaet door opvoeding en geboorte, onderworpen door hunnen wil en het voorregt, dat zy aen de verdienſte toeſtaen, hen verheven hebben. Met hoe veel zachtmoedigheid en toegevenheid wordt de betamelyke deſtigheid van de Bedienaren der wetten ook niet getemperd? Hoe zeer is de gehoorzaemheid en eerbied, die men hun verſchuldigd is, by hen niet in achting en oplettendheid? Een des te regelmatiger gedrag, om dat dit billyke en edelmoedige Volk vermaek ſtelt in zynen pligt te betrachten, van harte genegen is zyne Opperhoofden te eren, en de vuurigſte onder hen om hunne regten ſtaende te houden, het meeste begeert die der Overheden te eerbiedigen."

De Abt DE LA PORTE ſchynt hier meer in den lof der Regeeringsvorm van *Geneve* uit te weiden, en af te maalen welke de heilzaame gevolgen daar van behoorden te zyn, dan aan te wyzen hoe het daadlyk 'er mede geſteld is. Immers behelst de Geſchiedenis van dit Gemeenebest, geduurende de jongstverloopene eeuw, tot den tegenwoordigen tyd, behalven eenige tusſchenbeide komende ſtille vlaagen, weinig anders dan een verhaal van de oneenigheden tusſchen de Voorſtanders der Adel- en der Volksregeering. Oneenigheden nu en dan gevoerd met zo veel gewelds en yvers, dat ze dien Staat met eene geheele omwenteling of volſlagen ondergang dreigden. In dit Jaar 1782, was dezelve op den kant des verderfs; doch is deeze hoogloopende twist, gelyk zo veele voorgaande, bygelegd, zonder die rampzalige gevolgen te veroorzaaken, welke men alle oogenblikken in de Nieuwsmaaren verwagtte, te zullen leezen.

(*) De Jaargelden, gelyk de Abt DE LA PORTE in 't voorgaande van deezen Brieve hadt opgemerkt, zyn zeer maatig; de aanmerkelykſte, naamlyk die der Loonraaden, beloopen niet meer dan tweeduizend Franſche Guldens. De Leden van den Kleenen Raad hebben omtrent twaalf honderd Livres; en die van den Raad van Twee Honderd trekken geen het minſte voordeel van hunne Ampten.

Stig-

Digitized by Google

Stigtelijke Mengelpoëzij van HIERONYMUS VAN ALPHEN *en* PIETER LEONARD VAN DE KASTEELE. *Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Terveen en Zoon, 1782. *In groot octavo*, 362 *bladz.*

Met regt draagt deeze verzameling van Dichtstukken den naam van *Stigtelijke Mengelpoëzij*; gemerkt ze allen op zodanig eene wyze uitgevoerd zyn, dat ze den Leezer van alle zyden stigtelyke denkbeelden inboezemen. Beide deeze Dichters, in den bloei van hun leeven schryvende, toonen hier ten duidelykste, dat ze al vroeg opgeleid zyn tot gemoedlyke bespiegelingen, en hun verstandsvermogen werkzaam gesteld hebben, om hun leerbegrip opwekkelyk te maaken tot een Godsdienstigen wandel. Verschillende soorten van voorwerpen, zo natuurlyke als geestlyke, en onderscheiden soorten van standen, zo van min- als van vergevorderde Christenen, enz. leveren hier eene verscheidenheid van stoffe, die de aandagt des Leezers, in 't doorbladeren, levendig houdt, terwyl hy telkens, op veelerleie wyzen, stigtelyk genoopt wordt, om zynen Godt en Zaligmaaker te verheerlyken, onder eene yverige najaaging van steeds zuiverende Heiligmaaking. ——— Daar allerleie soorten van voorwerpen in deeze verzameling hier toe gebezigd worden, bepaalt ons eene invallende Sneeuwbui, terwyl we dit stuk in handen hebben, om tot eene proeve deezer Gedichten, de volgende *beschouwing van de Sneeu* mede te deelen. De zinnebeeldige overbrengingen zyn hier en daar wel wat gedrongen; doch dit is dien Schryftrant gemeenlyk eigen: dus luidt ze.

Sneeuvoerende wolken! uw weemlende vlokken!
Die de oogen betoovrend tot schemeren lokken,
Zijn kweeksters van blijheid; nu 't stormen verhuist,
En 't wintersche bruin door het wit wordt gekuischt.
Ai! zag men het stormen der zonde bedaren!
En mogt men zo menige lessen vergaêren,
Als 't wintersierssel ons wonderen strooit;
Eer 't nuttig tafreel met de Sneeu wordt ontdooid!
Hoe! —— 't vlugtig gedans schijnt de lugt te verwildren,
En, 't geen men op aarde zal zien, ons te schildren:
De kindsheid aan 't glijen —— de jonkheid vol vreugd!
Aan 't hollend gedartel de hollende jeugd!
Hoor 't ijdel gerinkel van 't vliegende leven!
Zie rennende Weelde langs 't glibberpad zweven!
De Zorgen voor uit —— en de Ellenden op zij!

De

De Dood op de hielen —— en evenwel blij!
Ontglibbert u zelve niet, wankele zielen!
Het ſnorren der lusten zal ſchaarend vernielen.
Bedwingt ge de vlugheid? —— ontſnapt het gevaar!
Vliegt ijlings! —— het nadert, gevolgd van een ſchaar,
Een dringende ſchare, van prangende ſmarten,
Die de eeuwigheid eeuwig in duurzaamheid tarten.
De vormende hand, die het zwevende vogt
Tot ſtollende pluimtjens zo wonderlijk wrogt,
Die magtige Schepper, wiens ſcheppende wenken
Den akligen winter met glansſen beſchenken,
Vervorme en verſiere uw verbijsterd gemoed!
Leer 't hijgende jagen naar 't blijvende goed!

Zak, zakkende Sneeuw, met verdikkende vlagen!
Het veld kan uw wollige zwaarte wel dragen
Uw koestrende koude brengt warremte mee,
En vrugtbaarheid zwemt in uw donſige zee.
Schoon dwarlende winden uw vlugtende vlokjens;
En ſchuddende takjens uw floddrende lokjens
Doen dwalende zwerven, zij deinzen tog neêr,
En keeren van de aard naar den hemel niet weêr:
Die, daar ze, zig pakkende, onze akkers bedekken,
De veiligſte hoede voor 't vriezen verſtrekken;
Tot ge, in een beſtendigen zonneſchijn, ſmelt,
En ſapjens doet ſijpen, daar 't zaadjen door zwelt.
Maar, zoo ge voor doolende winden moet vlugten,
Dan doet uw bewatring den veldeling zugten,
Als vinniger koude de landen bevriest,
En 't zaadjen zijn zwelling, ja 't leven verliest.
Dies, dalende ſneeu! doet ge ons voordeel of ſchade,
Een ſprekende ſchets van het woord der genade!
Dat vrugtloos nimmer onze akkers beſproeit;
't Geeft leven, of maakt, dat de koude ons verſchroeit.
Ja, zoo we uit den hemel 't geloof niet ontvangen,
Dan zal men vergeefs naar de vrugten verlangen;
Schoon 't oordeel Gods ſappige woorden genoot;
De ziel wordt verhard, en het zaadjen vriest dood.
Mogt, Bron van ons leven! uw Woord op ons dalen;

Laat

Digitized by Google

Laat Hemelsch Geloof onze ziel dan bestralen!
Uw liefde wil immers (gij zegt het —— ik hoor 't)
Tot vrugtbaarheid zenden uw Sneeu, en uw Woord.

Sneeudragende Winter! hoe zal ik u prijzen?
Den roem van uw blinkende glansſen doen rijzen?
Niets haalt bij de reinheid van 't ſchitterend wit,
Dat velden, en boomen, en huizen bezit.
Als de aarde, verdord, u geen ſchoon kan vereeren,
Dan tooit u de hemel in glinstrende kleêren,
En legt op die witheid den luister der zon.
Van allerlei ſchoon is de hemel de bron!
In 't harte, verkleumd door een winter van zonden,
Wordt niets, dan een donkere dorheid gevonden,
Verwisſeld in 't bruin van een windrigen waan
Van eigengeregtigheids vallende blaên.
Maar, ſtort in dien winter mijn Jeſus zijn gaven,
Dan wordt al het vuil in zijn reinheid begraven:
Dan pronkt onze ziel met het zuiverſte ſchoon,
En ſpreidt zo de witheid des hemels ten toon.
Hoe blank, onbezoedelde ſneeu! gij moogt wezen,
Uw ſchittrende luister moet zwigten voor dezen,
Van wien het de kleeding der Englen niet wint,
En waar onze Schepper geen vlekjen in vindt.
Wat ſtipjen tog zoude die zielen beſmetten,
Die Jeſus in 't bloed van zijn liefde wil netten?
Ja, vlugtige ſneeu! al uw zuivren mag ſchijn,
Uw glimmende ſchoonheid ligt ſmeltende zijn;
Gods reinigend bloed heeft het vuil niet verborgen,
Maar mogt ons waaragtige reinheid bezorgen,
Wier luister in 't gloeien der zon niet verteert,
Maar eeuwig, door Jeſus beſchenen, vermeert.

Dit

Digitized by Google

DIEGO *en* LEONORA, *of het beklaaglyke van den Inquiſitie-dwang. Tooneelſpel, in vyf bedryven. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, by* A. v. d. Kroe, 1782. *In octavo*, 110 *bladz.*

Eene onvoorzigtige daad doet *Don Diego* in de handen der Inquiſitie vervallen; en 't geen zyn lot te hachlyker maakt is, dat Pater *Timotheus*, een der Inquiſiteuren, een geſlaagen party van hem zy; waarby nog komt, dat hy uit de gevangenis ontvlugtte, maar door Pater *Timotheus*, in zyne ſchuilplaatze ontdekt, weder gevat worde; 't welk niet geſchiedt, dan na dat *Don Diego* den Geregtsdienaaren een geweldigen tegenſtand geboden heeft; dat ter verzwaaringe zyner ſchuld ſtrekt. *Don Diego* is de Minnaar van *Donna Leonora*, eene Nicht van *Don Duarte* Patriarch en Groot-Inquiſiteur, die ten oogmerk heeft, zyne Nicht te laaten huwen met *Don Sampajo*, Broeder van Pater *Timotheus*. In den eerſten opſlag is de Groot-Inquiſiteur, (een zagtmoedig en braaf Man,) *Don Diego* gunſtig; maar den minnehandel met zyne Nicht vernemende, en verſtaande, dat ze zig verbonden hadden, om met elkanderen na Engeland te vlugten, wordt zyn geest tegen hem verbitterd. Intusſchen gedraagt *Don Sampajo* zig edelmoedig; verfoeit de handelwyze van zynen Broeder, en poogt den Groot-Inquiſiteur tot een bedaarder inzigt te brengen. Met dit alles loopt egter de zaak van *Don Diego* zo ongunſtig, dat 'er geen hoop van uitkomst meer ſchyne; doch eindelyk ontdekt de Groot-Inquiſiteur, dat *Don Diego* zyn eigen Zoon zy, de vrugt eener geheime minnaaryę zyner Jeugd; 't welk hem tot zyn ontſlag doet beſluiten. *Don Sampajo* brengt den Gelieven dat heugelyk berigt; maar *Don Diego* had reeds eene vergiftigde ſchaal gedronken, en *Donna Leonora*, dit verſlag wantrouwende, drinkt eene andere vergiftigde ſchaal; des zy beiden reeds in doodsgevaar zyn, eer de Patriarch hen ſpreeke. Beiden is het vergift doodelyk, tot bittere droefheid van *Don Duarte*, die *Pater Timotheus*, tot wiens laste hem meer ergerlyke dingen bekend zyn, in zyn Klooster verbant. —— Ieder deezer Hoofdcharacters is eigenaartig in acht genomen, en de verdere tusſchen beiden komende bedryven vleien zig natuurlyk in het Stuk, dat in deszelfs geheele beloop aandoenlyk uitgevoerd is.

Geschiedenis van KAREL FERDINER, *door* J. J. DUSCH; *Schryver van de Zedelyke Brieven tot verbetering van het Hart. Uit het Hoogduitsch vertaald. Zesde Deel. Te Amsteldam*, *by* M. Schalekamp. 1782. *In groot octavo*, 559 *bladz.*

Met dit Deel loopt de Geschiedenis van *Karel Ferdiner* ten einde; in welker voordragt de Heer *Dusch*, op eene by uitstek leezaame wyze, ons onder 't oog brengt, hoe 's menschen hartstogten, in zeer onderscheidene omstandigheden, gewoonlyk werken; waar door hy den Leezer een aantal van lessen inboezemt, die geschikt zyn, om een ieder oplettend te maaken, op zyn hartstogtlyk gestel; tegen deszelfs vervoeringen te waaken, en het zelve op eene verstandige manier te regelen. 's Mans schryfwyze kan hier toe te beter van een algemeen nut zyn, om dat hy deezen Roman indiervoege opgesteld heeft, dat genoegzaam alle de byzondere Geschiedenissen, daarin voorkomende, van zodanigen aart zyn, dat ze niet onder de zeldzaame, maar onder de meermaals invallende gebeurtenissen van 't menschlyk leeven behooren, of 'er althans, met betrekking tot de werkzaamheid van 't menschlyke hart, ligtlyk toe gebragt kunnen worden. Hierdoor is dit Geschrift, boven veele anderen van die soort, te nuttiger tot het bedoelde einde; gemerkt de Leezer 'er des te sterker door opgeleid wordt, om op zyn eigen hart te denken, daar hy zig werkzaamheden ontvouwd ziet, die hy zelf wel eens ondervindt; dat hem uit eigen aart opletttender moet maaken.

Bydragen tot de gemeenzaame Brieven van C. F. GELLERT. *Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht*, *by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *Behalven het Voorbericht*, 103 *bladz. in gr. octavo.*

Eene tweeledige verzameling van Brieven, die men te regt waardig geoordeeld heeft het licht te doen zien, om daardoor den hoogagteren van *Gellert's* Schriften gelegenheid te geeven, om dezelven by 's Mans andere leerryke Brieven te voegen. Het eerste gedeelte behelst 's Mans Brieven aan wylen den Heer *Ernst Samuel Jacob Borchward*, toen Hofraad des Konings van Pruissen, en Resident des Markgraafs van Anspach-Bareuth, en naderhand deezes Gezandschaps-Raad te Berlyn. En het tweede gedeelte verleent ons zyne Brieven aan wylen den Heer *Carel Willem Christiaan*, Baron van Craussen, Erf-Leen- en Geregts-Heer op Schönwald en Sechskiefer. In het voorberigt, voor ieder gedeelte geplaatst, vindt men

Digitized by Google

een kort verslag van beide deeze Persoonen, dat min of meer ten beteren verstande van etlyke byzonderheden in deeze Brieven verstrekt. Beiden komen ze voor als Mannen van een doordringend oordeel, en voortreffelyk zedelyk character; met hoedanigen de Heer *Gellert* zig ten naauwste kon vereenigen, en eene nutte Briefwisseling aangaan; waarvan deeze zyne Brieven overvloedige blyken aan de hand geeven. —— Men ziet in dezelven alomme den deugdzaamen en gemoedlyken *Gellert*; die, in 't midden van zyne lichaamlyke ongesteldheid, zig gelaaten aan de wegen der Voorzienigheid onderwerpt; en zyne Vrienden, in hunne tegenheden, zo door zyn voorbeeld, als minzaame aanmoedigingen en opbeuringen, noopt om zig met hem alzo te gedraagen. Hy vertoont zig hier als een getrouwen Vriend, die, terwyl hy zynen Vrienden den vereischten lof geeft, te gelyk, met alle bescheidenheid, een onpartydig oordeel velt over hunne Schriften; en men verneemt tevens met vermaak, dat zy de ontdekking hunner misslagen niet euvel neemen. 's Mans schryfwyze en gedrag in deezen, gelyk dat der opgemelde Heeren, is ten uiterste voorbeeldlyk; 't welk den Leezeren nuttig kan zyn. Daarbenevens ontmoet men in deeze Brieven verscheiden berigten, en opmerkingen, zo wegens de Schriften van *Gellert* zelven, als van die zyner goede Vrienden, welken men met een leerzaam vermaak zal kunnen nagaan.

Geschiedenisfen van het Vaderland voor de Jonge Jeugd. Door S. V. EMDRÉ, *Predikant te Hoornaar. Tweede Druk. Te Utrecht by* H. v. Otterloo, 1782. *In Octavo*, 12 *bladz.*

In een aantal van 58 Vraagen, beknoptlyk beantwoord, geeft de Eerwaarde *Emdré* hier een doorloopend verslag der voornaamste geschiedenisfen van ons Vaderland, dat de jeugd gemaklyk van buiten kan leeren. Een Stukje van die natuur kan zyne nuttigheid hebben, om ten minste een oppervlakkig denkbeeld van 's Lands Historie in te boezemen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

S. H. MANGERI Commentarius in Librum Propheticum HOSEÆ. Campis apud *J. A. de Chalmot*, 1782. Absque Præf. et Indd. 677 pp. in 4to.

Gemerkt de Godspraken van Propheet *Hosea*, schoon voor zyne Land- en Tydgenooten, met betrekking tot hunnen Staet, duidelyk genoeg voorgesteld, voor ons in latere dagen, in velerleie opzichten, moeilyk na te gaen zyn, zo ter oorzake, van des Propheten styl, als van wegens verscheiden byzondere omstandigheden des Israëlitischen Ryks, die ons nu minder bekend zyn, zo vordert dit Prophetisch Boek, niet minder dan enig ander, nog wel ene herhaelde naspooring, van kundige Uitleggers. Dit heeft den opmerkzamen *Manger* niet ten onregte genoopt, de handen aen 't werk te slaen, om het zyne toe te brengen, ter ophelderinge van dit Bybelschrift; en wy houden ons verzekerd, dat 's Mans arbeid den onderzoekeren van de rollen der Propheten gevallig zal wezen. Ene gegronde taelkennis, en nauwkeurige inagtneming van het geschiedkundige, verenigt zich hier met een juist oordeel, dat, daer de zekerheid mist, het waerschynlyke naer behooren wikt en weegt; waer door deze Godspraken niet zelden een duidelyker, en hier en daer een nieuw, licht ontvangen. Men zal dit weldoorwrogte Geschrift met te meer genoegen kunnen doorbladeren, overmids onze Uitlegger het loflyk voetspoor dier Schriftverklaerderen volgt, welken, alle noodlooze uitweidingen vermydende, zich niet ophouden met het behandelen van *Loci communes* of gemene plaetzen der Godgeleerdheid, Tael- of Geschiedkunde, en 't breedvoerig aenhalen veler verschillende gevoelens; maer 't 'er inzonderheid op toeleggen, om hunne wel overwoogen gedachten beknopt en klaer te ontvouwen. Naer deze verklaringswyze, welke den Lezer door geen lastigen omslag verveelt, maer hem recht toe recht aen ter zake brengt, is dit gansche Werk ingericht; 't welk hetzelve des te leerzamer en nuttiger maekt. ——— Wy zouden den Lezeren gereedlyk hiervan een voorbeeld onder het oog kun-

Digitized by Google

nen brengen, met betrekking tot 's Mans verklaring van een of ander byzonder Prophetisch voorstel; dan wy oordeelen, velen althans, meer dienst te zullen doen, met hun kortlyk te melden, hoe zyn Hoog Eerwaerde de verschillende Godspraken des Propheets van elkanderen onderscheid, en derzelver hoofdbedoelde dan voordraegt. Het eerstgemelde dat ene gunstige aenleiding ter ontdekkinge van het laetste verleent, komt hier, (daer men zich toch, gelyk bekend is (*), op onze gewoone verdeling van Hoofdstukken niet kan verlaten,) te meer in opmerking; overmids de Godspraken van *Hosea* gewoonlyk door geen byzonder hoofd of aenwyzingsschrift van elkander onderscheiden zyn; 't welk onzen Uitlegger te nauwkeuriger agt heeft doen geven, op 't geen dezelven al of niet áen elkander verbind.

's Propheten Godspraken zyn, als met den eersten opslag terstond blykt, in het algemeen tweesoortig. De eersten, H. I, II en III, gaen vergezeld van zinnebeeldige bedryven van den Propheet, die beknoptelyk aenduiden hoedanig Israëls lot zal zyn; en de laetsten verkondigen, zonder zinnebeeldig bekleedzel, de Godlyke straffen over 's Volks wangedrag, met toezegging van Gods barmhartigheid ter reddinge van zyn Volk, uit deszelfs onheilen.

Die van de eersten bestaen uit verscheiden achtervolgende Godspraken. Het eerste Hoofdstuk alleen bevat 'er vier. 1. 's Propheten huwelyk door God bevolen. v. 2 (2.) De geboorte en naemgeving van zyn eerste kind. v. 3—5. (3.) De geboorte en naemgeving van zyn tweede kind. v. 6, 7. (4.) De geboorte en naemgeving van zyn derde kind. v. 8 — 11. ——— Het huwelyk van den Propheet, en de geboorte der kinderen, uit zyne overspelige Huisvrouw, (ene dadelyke gebeurtenis,) komt hier in als een zinnebeeldig bedryf, by welke gelegenheid de Propheet het wederstrevig gedrag van Israël voordraegt, met aenkondiging der Godlyke oordelen over 't zelve, die eg-

(*) Men herinnere zich het bygebragte in de *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 88, 89. De Hoogleeraer, in zyne *Prolegomena* over dit onderwerp sprekende, doet ons hier omtrent het oog slaen, op *Jez.* IX. dat met vers 7 behoort aen te vangen, zynde v. 1—6 nog een gedeelte van H. VIII: als mede op *Jez.* IV, welk eerste vers nog aen 't einde van H. III geplaetst moest worden; mitsgaders op Jez. X, waer van de vier eerste verzen tot H. IX. behooren: wyzende ons verder naer *Venema* ad *Malach.* p. 847.

Digitized by Google

egter ten laetste ten einde zouden loopen; wanneer God zich weder over zyn Volk zou ontfermen. Dit zelfde onderwerp word in een volgende Godspraek, H. II., zynde de Propheet van zyn overspelig wyf ontslagen, uitvoeriger behandeld; en voorts in een zesde Godspraek, H. III. onder de voorstelling van een tweede Huwelyk van den Propheet, en zyn gedrag omtrent deze insgelyks overspelige Egtgenoote, als een zinnebeeldig bedryf, in een nog duidelyker licht geplaetst. ——— Deze Godspraken komen, naer uitwyzen van 't gebeurde, voor, als afzonderlyke Godspraken op verschillende tyden gedaen, dan 't is waerschynlyk dat de Propheet althans de vier eersten wat later in één Geschrift by elkander verzameld, en dus aen elkander verknocht heeft; en mogelyk zyn ook de vyfde en zesde, en dus de drie eerste Hoofdstukken als een algemeen voorstel, tot een geheel, in dat ééne Geschrift byeengebragt.

Wat hiervan zy, de volgende Hoofdstukken behelzen Godspraken van ene andere soort, in welken de Propheet, buiten enig zinnebeeldig bedryf, met ronde woorden, Israëls wangedrag bestraft, den Volke Gods oordelen voorspelt, met ene opbeurende toezegging van Gods genaderyke ontferming op bekeering. Dit is het hoofdonderwerp dezer Leerredenen, die gevoeglyk ten getale van veertien gebragt kunnen worden; welken dit Stuk, op velerleie wyzen, met betrekking tot verschillende omstandigheden, en onderscheiden staten of rangen van menschen, aendringen.

I. Het vierde Hoofdstuk behelst ene Leerrede, uitgesproken onder ene tusschenregeering, naestdenklyk in den tyd, die 'er verloopen is, tusschen den dood van *Jerobeam* den II, en de regeering van zynen Zoon, *Zacharia* of *Sallum*, als gaende inzonderheid over zodanige wanbedryven, die bovenal in een tyd van regeeringloosheid plaets hebben. Dezelve is drieledig. (1.) In de drie eerste verzen ontmoet ons een algemeen voorstel, van een nationael bederf door alle standen, en het daer uit te wachten Volks onheil, (2.) Dit voorstel word, v. 4 — 11., wat byzonderlyker uitgebreid, en bovenal op de Priesters, als pesten des Volks, toegepast. (3.) En hierop vaert de Propheet, v. 12 — 19., ten ernstigste uit tegen de zinloosheid des volks, met aenwyzinge der daer uit voortspruitende schandelyke ondeugden, en de aenkondiging van Gods oordeel over dezelven.

Digitized by Google

II. In de zeven eerste verzen van het Vde Hoofdstuk komt ons ene andere Leerreden voor, die te brengen is, tot den tyd van *Menahem*, na de korte regeering van *Zacharia* en *Sallum*, op den throon gevestigd. De Propheet bestraft hier de nieuwere ondeugden des Volks, en wyt ze inzonderheid den Overheden, by manier van ene geregtlyke voorstelling; waerin hy (1.) de beschuldiging, v. 1—4., voortbrengt, en verder (2.) het regtmatig strafvonnis bekend maekt.

III. Hier op begint v. 8 ene nieuwe Leerreden, die doorloopt tot in v. 7, van het VIde Hoofdstuk. Deze is niet alleen tot Israël, maer ook tot Juda betrekkelyk, en behoort tot de laetste dagen van Koning *Pekah*, toen reeds een aenzienlyk gedeelte van Israël gevanglyk weggevoerd was. Beide deze Gemenebesten heeft de Propheet hier op het oog, en verwyt hen, dat zy, hoe zwaer ook door God gekastyd, zich nochtans niet bekeerd, maer in hunne hardnekkigheid volhard, hebben. Hy toont hun daerop aen, hoe de uiterste strafoeffening ter hunner verbeteringe, als anders niet te wachten, gevorderd worde: het welk hy aendringt, om de regtmatigheid van het onheil, dat ten hunnen verderve naekte, des te overtuigelyker te toonen. De Propheet kondigt hun (1.) Gods oordeel aen, v. 8, 9, stelt hun (2.) hun wangedrag voor oogen, v. 10, 11; en geeft hun (3.) te kennen, dat Gods straffende hand steeds voortgaen zal ten hunnen verderve; waervan hy de regtmatigheid aentoont, van H. V. 12. tot H. VI. 7.

IV. De vier volgende verzen, H. VI. 8—11., vervatten vry duidelyk ene afzonderlyke Godspraek, die hare betrekking heeft tot het voorgevallen onder *Pekah*, aengetekend, 2 Chron. XXVIII. 6, enz. en uit het diestyds gebeurde verklaerd moet worden. Zy behelst (1.) ene ernstige bestraffing van Israëls wandaed omtrent Juda, v. 8, 9; met een scherp verwyt van Israëls afgodery, v. 10 en (3.) voorstelling van Gods beschermende hand over Juda. v. 11.

V. Het VIIde Hoofdstuk stelt ons in de zeven eerste verzen ene Leerreden voor, in welke op een gansch byzonder geval geoogd word. Wanneer men deszelfs inhoud oplettend nagaet, is 't blykbaer, dat de Propheet, Israëls euvelmoed in 't algemeen bestraffende, wel byzonder oogt, op het verraderlyk ombrengen van een Koning van Israël, door de inwoonders van Samarie, op het aenhitzen, van een hunner Oversten. Naestdenkelyk slaet dit op het lotge-

Digitized by Google

geval van *Pekahia*, tegen wien *Pekah* eene verbindtenis maekte, 2 Kon. XV. 25. Deze gebeurtenis kan ter opheldering van dit voorstel dienen; waer in de Propheet (1) de euveldaed in 't algemeen aenduid, v. 1., (2) derzelver haetlykheid uit de versmading der Godlyke oordeelen doet opmerken, v. 2; en (3.) den moorddadigen aenslag, v. 3—7., breder ontvouwt.

VI. In het volgende gedeelte van dit Hoofdstuk, v. 8—16., behandelt de Propheet een gansch ander onderwerp, klagende over Israëls toevluchtnemen tot de hulp der Egyptenaren; 't welk voorviel in de dagen van Koning *Hosea*, volgens 2 Kon. XVII. 3, 4. De Propheet bestraft hier het Volk, buiten andere zonden, bovenal van wegen hunne dwaesheid, met, in stede van zich op God te verlaten, hun vertrouwen op vreemde hulp te stellen; ontvouwende tevens de heillooze gevolgen dezer afwykinge van den Heere. Hy stelt hun (1.) voor oogen, hunne verkeerdheid met derzelver uitwerking, v. 8—10, dat hy, (2.) v. 11 en 12, nader aendringt; waer op hy, (3.) v. 13—16, de billykheid van Gods gedreigde wraek vermeld.

VII. De Leerreden, in het geheele VIIIste Hoofdstuk vervat, ziet baerblyklyk op het aennaderen van een Vyandlyk Leger; en men schynt naeuw te kunnen twyfelen, of de laetste optogt van *Salmaneser* tegen Samarie, 2 Kon. XVII. 4, 5, is 'er het hoofdonderwerp van. De Propheet sprak dezelve in die omstandigheden, en nam 'er aenleiding uit, om den onvermydelyken ondergang van het Israëlitische Ryk te voorspellen; wyzende tevens, naer zyne gewoonte, de regtmatigheid van dit Godlyk oordeel, uit hoofde van 's Volks ongeregtigheden, aen. Hy begint (1.) met een Voorstel van 's Volks benaeuwdheid, v. 1, 2; toont (2.) dat dit onheil hun overkomt van wegens hunne strafschuldigheid, v. 3, ontvouwt (3.) breeder de opkomst, den voortgang en de rampzalige gevolgen hier van v. 4—13, en besluit (4.) zyne Leerreden, v. 14, met ene bestraffing van hun ydel vertrouwen op hun vermogen, met veronagtzaming van God; bewyzende te gelyk hunne dwaesheid uit het voorbeeld van Juda, in welker steden de Heer een vuur gezonden had, dat hunne Paleizen verteerde. Onze Vertaling heeft hier den toekomenden tyd, maer in 't Hebreeuwsch is de voorleden tyd gebruikt, en de Propheet ziet op het voorgevallen in Juda, onder *Achas*.

Digitized by Google

Hier mede zullen wy, bemerkende dat dit Artykel anders te breed zou uitloopen, voor het tegenwoordige afbreken; met oogmerk, om van 't overige gedeelte, by de naeste gelegenheid, gewag te maken.

De Heerlykheid van Jesus Christus voorgesteld in eene korte verklaaringe van het eerste Hoofdstuk van Paulus Brief aan de Hebreërs, door W. L. KRIEGER, *Predikant te Zwolle. Te Amsterdam by* J. Wesfing Willemsz. 1782. *Behalven de Voorrede*, 190 *bladz. in gr. octavo.*

Na ene korte voorloopende ontvouwing van 't geen, omtrent dezen Brief aen de Hebreërs, over 't geheel in aenmerking komt, bepaelt zich de Eerwaerde *Krieger*, naer zyn byzonder oogmerk, tot ene gezetter overweging van den inhoud van het eerste Hoofdstuk. Op zyne algemene voorstelling, dat, van 't begin des Briefs tot Hoofdst. X. 18. ingeslooten, de waerheid van Jesus voortreflyk Messiasschap uitvoerig beweerd word, tekent hy aen, dat wy, ten betooge van 's Middelaers voortreflykheid, het geheele stuk zeer beknopt voorgedragen vinden, in de drie eerste verzen van het eerste Hoofdstuk; alwaer, en de voortreflykheid van zyn Persoon, en het verhevene zyner amptsbedieningen, eigenaertig getekend word. En daerop staeft de Apostel het uitmuntende van den persoon des Middelaers, kortlyk, van vers 4 tot 14, of het einde van dit Hoofdstuk. In het eerste Lid komt ons des voor, v. 1. en 2, de beschryving van den Middelaer als *Profeet*; dien we vervolgens, in het derde vers, als *Priester* en *Koning* afgemaeld vinden. En de hoofdstelling van het tweede Lid luid vers 4, „ dat Jesus zo veel treflyker geworden is dan de Engelen, als hy uitnemender naem boven hen geërfd heeft:" welke stelling voorts vers 5 —— 14. aengedrongen word, door etlyke bewyzen, die, volgens onzen Uitlegger, allervoegzaemst, tot een viertal gebragt kunnen worden.

„ Het *eerste*, zegt hy, is begreepen in het 5de vers, waardoor Paulus betoogt, dat de Messias zulk eenen uitneemender naam, boven de Engelen, waarlyk bezit. —— De *drie* overige zijn dus ingericht, dat, door dezelve, de voortreflijkheid van Hem, die deezen naam draagt, boven de verhevenste Dienaars der Godheid, overreedend wordt aangetoond.

„ Ten welken einde het *tweede* bewijs des Apostels een

ver

vertoog behelst, hoe de Engelen deezen verheerlijkten Middelaar moesten aanbidden, vers 6.

„ Door het derde bewijs doet de Schrijver zien, dat, offchoon de Engelen uitmuntende Dienaars des Allerhoogsten zijn, de Mesfias echter oneindig boven hen verheven is; als zijnde een eeuwig en onvergelijklijk Koning, die een onafhanglijk bestaan bezit, vers 7 tot 12.

„ *Laatstlijk* betoogt de Apostel, dat de Heiland, als de groote oorzaak der zaligheid, in de allerhoogste eere deelt; zittende aan 's Vaders rechte hand, daar de Engelen alleen eenen bedienenden invloed op het heil van zondaaren hebben, en dus niet hooger dan dienstbaare Geesten te schatten zyn, volgens vers 13 en 14."

Naer dezen leiddraed ontvouwt hier de Eerwaerde *Krieger* de heerlykheid van Jesus Christus, onder ene oordeelkundige verklaring van dit Apostolische voorstel met invlechting van gemoedlyke bedenkingen, welken dienen om het hart op te leiden tot een eerbiedig erkennen en ernstig gebruik maken, van alle die troost- en heilryke waerheden, welken ons de beschouwing van dit gewigtig onderwerp oplevert.

Leerredenen over eenige onderwerpen, betreffende de beoeffening van den Ch. Godsdienst. Door R. WALKER, *Bedienaar van het H. Euangelij in de Hoofdkerk te Edenburg. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch, 1782. *In gr. octavo*, 464 *bladz.*

Het getuigenis, dat wy van het eerste Deel dezer Leerredenen gegeven hebben (*), als aenpryzenswaerdig voor alle Lezers; die in Redenvoeringen op den Predikstoel, bovenal, een ernstigen aendrang der beoefeninge van den Christelyken Godsdienst begeren, is ook ten volle toepasselyk op de Zeventien Leerredenen in dit tweede Deel vervat. Wy beloofden diestyds een stael van 's Mans wyze van voorstellen; en de tegenwoordige omstandigheden nopen ons enigzins, om gebruik te maken van 't slot zyner Leerreden, over Ezech IX. 4, uitgesproken in January 1773, toen de Stad Edenburg door de uiterste droefheid en verslagenheid getroffen was. Zyn Eerwaerde doet deze Leerreden ten einde loopen, met ene beoeffende toeeige-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 256.

:ning, die ook wel aen Nederlands Inwoonderen voor-
:dragen mag worden, en aldus luid.

„Eene groote verscheidenheid van gebruikmaakingen kon
, uit het verhandelde, hier bij voegen, doch ik zal ein-
gen met het een en ander te zeggen, tot drie onderschei-
:ne rangen van hoorers, die waarschijnlijk deze vergade-
ıg uitmaaken.

„Ik zal beginnen van hen, die denken, dat 'er geene bij-
ondere reden is, om zo zeer te klaagen over de verbas-
ring der tegenwoordige waereld; en dat, bij gevolg, de
igt, dien ik heb aangetoont, [te weten, de oeffening van
ezenlijke droefheid over zonde,] noch zo zeer noodzaaklijk,
och ook zoo tijdig is, als veele anderen, die ik had kon-
:n kiezen aan te dringen. Dan Gij, mijne hoorers, die
ıs denkt, indien uwe jeugd uw oordeel nog voor meer-
:r rijpheid vatbaar laat, zo zal ik u gedeeltelijk verschoo-
n. Maar zijn uwe jaaren reeds ver gevorderd, zo moet
u noodzaaklijk beschuldigen, 'of van eene verbaazende
ıbedagtzaamheid en onoplettendheid, of van eene nog meer
rbaazende verkeerdheid (*). Immers het is ten vollen
ijkbaar, dat niet alleen de kragt; maar zelfs de gedaante
r godzaligheid reeds voor veele jaaren, en bijzonder te-
nwoordig, droevig bij ons afneemt. Getuige hiervan zij
:t algemeen verzuim van den godsdienst in de huisgezin-
n der belijders; de groote ontheiliging van den dag des
eeren, plegtig toegewyd aan de verrigting van een staat-
ken eerdienst van het Opperweezen; en zo veele blijken
van

(*) 's Mans voorgaende beschouwing van der Inwoonderen
steldheid komt hier op uit. 'Er zyn nog Godvrugtigen in
n Lande, zelfs, zo hy vertrouwt, tot een aenzienlyk getal;
ıer dat der Ongodsdienstigen is grooter, en neemt gestadig
:. Onder hen heerschen vele algemene ondeugden; die
k wel vroeger plaets gehad hebben; dan nu algemener ge-
orden, en tot een hooger trap geklommen zyn. Buiten dit
;emene, wil hy inzonderheid, dat men het oog vestige, op
lke afwykingen van God, die, met meerder en duidelyker
egzaemheid, *onderscheidende kenmerken* van den tegenwoor-
;en tyd genoemd mogen worden. En hier toe brengt zyn
rwaerde de *Ongeloovigheid*, *ene zichtbare verachting van
Goddelyk Gezag*, en het verlies van het rechte bezef van
ıanglykheid van God*, benevens het toenemen van *dartelheid*,
elde en zinlyk vermaek, waer door de mensch steeds onge-
ıikter word tot ernstige Godsdienstige overdenkingen.

Digitized by Google

van losbandige onzedigheid, die voor ruim eene halve eeuw aan ons nog onbekend geweest zijn. Deeze droevige tekenen van een verbasterd en afwijkend volk toonen ons, dat wij de maate der ongeregtigheid vast vervullen; en het is eene toegevoegde oorzaak van smert, dat 'er, helaas! zo weinige zijn, die dit bemerken en betreuren.

„Nu keer ik mij tot zulken, die zonde als een spel bedrijven, die hardnekkig en ongevoelig zijn, die, in plaats van te betreuren, roem draagen op hunne godloosheid. —— Mooglijk denkt gij, dat ik u gaa bestraffen, met verdiende strengheid, en den ieverigsten nadruk; maar hierin zult gij u bedriegen. God weet, dat ik uw geval betreur, en dat mijne eenige bedoeling is, u uzelven te doen betreuren. —— Lang zijt gij reeds doof geweest voor vermaaning en bestraffing: —— mogt dan ten laatsten de zagte stem der genade iets bij u vermogen. God heeft gezwooren, dat hij geen vermaak in uwen dood, geen lust in uw verderf heeft; dit is, na alle uwe zonden, waarmede gij hem vertoornd hebt, zijne taal tot u, *keer weder, keer weder, want waarom zoudt gij sterven?* Hij heeft den weg tot uwe wederkeering gebaand in 't bloed van zijnen eigenen Zoon, „ die geleeden heeft, hij regtvaardig voor de „ onregtvaardigen, op dat hij ook de voornaamste der zon„ daaren tot God zou brengen." —— Het is onmooglijk dat gij tegen hem zult vermogen, of dat gij hem versteekt van zijne heerlijkheid: de Wapenen van uwe weerspannigheid konnen alleen uzelven kwetzen; en eerlang zal de trotste zijner vijanden zig voor hem nederbuigen, en het stof lekken. —— Ook gij, mijne vrienden, zult, of u moeten buigen voor den rijksstaf zijner genade, of verpletterd worden, door zijne ijzeren roede. De hoogmoedige inzigten zullen ras vernederd worden, of door genade, of door oordeel, en wanneer zijn toorn eens zal ontstooken zijn, zo zal geen vermogen u uit zijne hand konnen verlossen. Waarom dan zult gij zijnen genadigen raad verwerpen? Waarom wilt gij omkomen, wanneer u genade wordt aangeboden? Waarom veroorzaakt gij smert en droevenis aan allen die God vreezen, daar gij door uwe bekeering hemel en aarde zoudt verblijden? —— Om des Heeren wil, zet uw hart op uwe wegen, en zijt wijs, „ zoek den Heer, „ terwijl hij te vinden is; roep hem aan, terwijl hij nabij is." De vijand van uwe ziel zal u waarschijnlijk inboezemen, dat, wanneer gij bewilligt in deezen raad, uwe oude medgezellen u zullen bespotten en ten toon stellen, naar de

Digitized by Google

de maat van uwe voorige zonden; en deze ſtrik, vrees ik, is voor veelen doodlijk geweest. Dan laat geene gedagte van die natuur u affchrikken van het geen gij duidlijk ziet uw pligt en uw belang te zijn. De godzaligen, waarmede gij u wilt vereenigen, zullen 'er verre van af zijn, om uwe voorledene beledigingen aan u te verwijten; zij zullen al het ongelijk, door u hen aangedaan, vrijwillig aan u vergeeven, en aan u leeren den rijkdom der godlijke genade te verheffen, die henzelve van het verderf te rug geroepen, en tot erfgenamen der zaligheid verklaard heeft. „ Daarom gaat uit het midden van hen, zegt de „ Heer, en raakt niet aan het geen onrein is; en ik zal u „ aanneemen, en u tot eenen vader zijn, en gij zult mij „ tot zoonen en dogteren zijn, zegt de Heer, de almag- „ tige."

„ Nu wende ik mij met blijdſchap tot de treurigen op Zion, die te recht getroffen zijn, door het bezef van hun eigen bederf, en van de zonden der geenen, onder welke zij verkeeren. Het zij tot uwe bemoediging gezegd, dat deeze betaamende gemoedsgeſteldheid een ontwijfelbaar blijk is van het werk der genade in uw hart. Hieruit blijkt, dat gij kinderen van God zijt, daar de eer van uwen hemelſchen Vader zo teder is, in uwe oogen. En weet tot uwen troost, dat 'er geen van deeze kinderlijke traanen zal verlooren gaan: God verzamelt dezelve in eene flesch, gelijk de dichter zegt: en hoedanig ook het noodlot zijn mooge van hen, over wien dezelve ook geſtort zijn, gij zult vreugde ontvangen; voor uwe treurigheid, en het rein gewaad van eeuwigen lof, voor uwen nu benaauwden geest. Deze heilige droefheid kan een middel zijn ter beveiliging tegen tijdlijke oordeelen, gelijk gij zien kont uit mijnen tekst; en hoe het ook gaan mooge, zij zal dezelve verzagten, en ongetwijffeld opgevolgd worden, door verzadiging van vreugd aan Gods regte hand.

„ Maar, gedenk bij dit alles, dat droevenis over toeneemende ongeregtigheid, wanneer zij zuiver en opregt is, altoos vergezeld gaat met ieverige poogingen, om overtreeders op den regten weg te brengen. Dit is derhalven, mijne Broeders, het geen God van u begeert en verwagt. Laat een ieder in zijnen ſtand zijne hulp toebrengen, om de ondeugd te onderdrukken, en de belangens van den zuiveren en reinen godsdienst voor te ſtaan. Laaten wij hand aan hand ons vereenigen in dit noodzaaklijk werk, en dezen arbeid der liefde. Laaten wij, ontſtoken met iever

Digitized by Google

ver voor God, en vuurige liefde voor het onsterflijk welzijn van onze natuurgenooten, niet alleen *zugten en weenen van wegen de gruwelen, die gedaan worden in het midden* van ons land; maar laaten wij alles aanwenden wat in ons vermoogen is, om den ondergang van een zondig volk te verhoeden.

„Langs deezen weg zullen wij, geduurende ons verblijf op aarde, tot eenen zegen zijn; en ten laatsten zal aan ons, door de bermhartigheid van God in Christus, een ingang verleend worden, in die betere waereld, daar alle traanen van onze oogen afgewischt zullen worden; daar de inwoonders alle onbezoedeld zijn, en daar de vreugd volmaakt volkoomen is, daar wij, met één hart en ééne stem, den lof zullen vermelden van den Koning in Zion; daar wij de heerlijkheid en eer, de heerschappij en magt zullen toebrengen, aan hem, die op den throon zit, en het Lam, tot in eeuwigheid. *Amen.*"

De Vaderlands-Liefde, in eene Leerreden, over Ps. 137: 5, 6. *Door* W. SUERMOND, *Predikant te Olst, beroepen te Deventer. Te Deventer by* G. Brouwer 1782. *In gr. octavo,* 48 *bladz.*

Ene regt Vaderlandsche Predicatie, geschikt, om de *Vaderlands-Liefde* in een Volk op te wakkeren, en het zelve te noopen, om zig te gedragen, als zulken, dien de *Vryheid* en het *Welzyn* van hun *Vaderland* ter harte gaet. Voorbeelden van Grieken en Romeinen, mitsgaders van edele Nederlanders, strekken hier, by wyze van inleiding, reeds ter aenspooringe; en de ontvouwing van de tael des Joodschen Volks, Ps. 137: 5, 6, schetst ons ten nadruklykste de gemoedsgesteltenis van een Volk, dat, uit den overvloed des harten, „ eene ongeveinsde betuiging geeft, van hunne grootmoedige Liefde voor den „ Grond hunner geboorte, welks onspoed hunne diepste „ droefheid, welks geluk het toppunt van hunne grootste „ blydschap, was." De Eerwaerde *Suermond*, het voorwerp hunner zugt en liefde, (hun Vaderland) en de uitgekipte spreekwyzen, welken zy ter uitdrukkinge van dezelve gebruiken, in de eigenaertige kracht van 't Voorstel, ophelderende, verleent ons een treffend Tafereel van echte Vaderlandsliefde, dat hy vervolgens den Nederlanderen onder 't oog brengt, om hen ter navolginge op te wekken; 't welk

'T welk in dezen de eigenaertige toepassing zyner behandelde stoffe is. Men ontdekt in deze gantsche Leerreden een Redenaer, ingenomen met zyn onderwerp, dat hem allezins met nadruk doet spreken, en zyne manier van voorstelling by uitstek geschikt maekt, om invloed te hebben, by een Volk, dat, gelyk hy zich in 't slot uitdrukt, „ een „ *Vaderland* heeft, daar wy geen stap kunnen doen, „ of wy zetten onzen voet op eene plaats, waar het „ bloed heeft gestroomd van eenen of anderen onzer Vade- „ ren, — gestroomd voor *onze* vryheid, voor *onze* voorreg- „ ten, en zouden *wy die* dan verwaarloozen, zouden *wy* „ *die* vergeeten? 6, *Dan vergete onze regterhand zich zel-* „ *ve: dan kleve onze tonge aan ons gehemelte!*"

Het goed uitzigt van Nederland in de ongelukken des Oorlogs, in eene Bedestond uit Jez. LIV. 16, 17ᵃ. *Door* JOHAN CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1782. *In gr. octavo,* 30 *bladz.*

Naer luid van het Prophetisch voorstel, Jez. LIV. 16, 17ᵃ, leid de Eerwaerde *Claessen* ons op, ter beschouwinge van God, als magtig en genegen, om de aenslagen der Vyanden, ten verderve van zyn Volk, te verydelen; 't welk hy dan voorts op den staet van ons Vaderland overbrengt; met een aendrang van de vereischte plichtsbetrachting, om op die gunst des Albestierders te hoopen. Dit doet hem, voor hy tot het Gebed overgaet, dit gunstig Tafereel schetsen; 't welk God geve, dat wy eerlang, daedlyk, mogen aenschouwen!

„ Openbaare en heimelyke Vyanden mogen alle vermogens en listen te werk stellen; de Heer zal 'er in blaazen; hy zal voor ons stryden; onze Vlooten zullen, haastig in orde gebragt, den ouden roem der Nederlanderen doen herleeven; onze schade zal wederkeeren, en het licht van voordeelen zal ras aanbreeken. ——— Onze Zeehelden, aangevuurd door de oude voorbeelden van dapperheid, zullen met de overwinninge wederkeeren. ——— De Vyand zal genoodzaakt worden, om dat volk, 't welk hy zoo onrechtvaardig aangerand heeft, den Vrede te vraagen; eenen Vrede, die de Nederlandsche Jaarboeken vercieren zal; en de Nakomelingen zullen zeggen: „ zoo verandert „ het: Onze Voorvaders, die in 't eerst slap scheenen te

„ zyn,

Digitized by Google

„ zyn, hebben vuur gevat, zy zyn leeuwen geworden; „ de hoogmoed der trotſchen is vernederd; wy zyn nu „ een vry volk, dat de Zee met alle vryheid mag bevaa- „ ren; dat met zyne Schepen zynen koophandel overal „ onbelemmerd dryven kan! ——— Deze zal ook dan de „ taal van onze kloeke afſtammelingen zyn: de Engelſchen „ hebben het ten kwaade gedacht, maar God heeft het „ ten goede gedacht; onze banden zyn los gemaakt! ge- „ zegend zy de nagedachtenis van die Braaven! wy zul- „ len het onzen kinderen vertellen, en dit goed zal, zoo „ lang Nederland 'er zyn zal, in het geheugen bewaard „ worden!"

Beknopte Inleiding tot recht verſtand der Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, *door* AMOS LAMBRECHTS, *Predikant te Waverveen. Te Amſterdam, by* J. Weſsing Willemsz. 1782. *Behalven de Voorreden* 105 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geſchrift geeft de Eerwaerde *Lambrechts* een beknopt verſlag van die kundigheden, welken ſtrekken, om den Leden der Kerke een geleidlyk denkbeeld van 't beloop der Heilige Schriften in te boezemen, en hun een bericht te verlenen van 't geen daeromtrent verder in aenmerking komt. Na een vooraſgaend onderwys nopens de Godlyke Openbaring in 't algemeen, handelt hy verder over ieder Boek in 't byzonder; meldende kortlyk het character der Schryvers, den tyd wanneer, de gelegenheid by welken, het oogmerk waermede die Schriften opgeſteld zyn, als mede derzelver inhoud, en, met betrekking tot die Brieven, welken aen byzondere Perſoonen geſchreven zyn, de Perſoonen daer in bedoeld. Daerbenevens komt ook in aenmerking, 't geen men omtrent de Apocryphe Boeken, de oorſpronglyke tael der Bybelſchriften, het verzamelen van den Canon, den Joodſchen Talmud, en dergelyken, waer van men zomtyds op de Predikſtoelen hoort gewag maken, heeft gade te ſlaen. En by 't voordragen van dit alles leidt zyn Eerwaerde den Leerling tot een recht gebruik der Bybelſchriften; met aenwyzing van 't geen men daeromtrent in acht heeft te nemen, om de gewenschte nuttigheid uit derzelver beoefening te erlangen. ——— De Eerwaerde *Lambrechts* behandelt dit Stuk met veel oordeels, op zodanig eene wyze, dat het voor de

Digitized by Google

de aenkomende Jeugd verstaenbaer zy, en dat zelfs velen van de bejaerder Leden der Gemeente zyn Geschrift met nut kunnen doorbladeren. Het is by Vragen en Antwoorden opgesteld; doch zo ingericht, dat ieder Antwoord ene op zichzelve staende Stelling behelze; van waer het, of als een Vraegboek gebruikt, of, met ter zyde stellinge van de Vragen, als een doorloopend Geschrift gelezen kunne worden.

J. D. MICHAËLIS, *Oostersche en Uitlegkundige Bibliotheek. Vierde en Vyfde Deel, te zamen* 437 *bladz. En tevens het Zestiende Deel* 139 *bladz. in gr. octavo. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1782.

Overeenkomstig met het oogmerk, om de Nederduitsche uitgave van dit geleerde Tydschrift, allengskens, gelyktydiger met de Hoogduitsche te maken, en den Lezer tevens de nieuwere Stukken onder 't oog te brengen (*), heeft men thans weder drie Stukken te gelyk het licht doen zien. Met deze voortzetting van dit Werk, maekt men deszelfs aenkoop des te gevalliger, voor hun die het Hoogduitsch niet verstaen, en de oordeelkundige behandelingen en berichten van den Hoogleeraer *Michaëlis* op de juiste waerde schatten. In 't doorbladeren dezer Stukken, die weder een aental van byzonderheden, ter daedlyke ophelderinge van de Oostersche Letterkunde, verlenen, zal men t' over reden vinden, om in de gunstige gedachten, nopens de nuttigheid van dit Geschrift, versterkt te worden.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 467.

Uitgezogte Verhandelingen over onderwerpen, tot den Godsdienst, de Heilige Schrift, de Zedekunde, en andere dergelyke Stoffen betreklyk, uit de aanmerklykste Schriften van buitenlandsche, inzonderheid Hoogduitsche Geleerden, in 't Nederduitsch vertaald en uitgegeven, door een Genootschap van Beminnaaren van Vry en Vreedzaam Onderzoek. Te Amsterdam, by de Wed. J. Döll. 1782. *Behalven de Voorreden,* 114 *bladz. in gr. octavo.*

Het Genootschap stelt zich voor, van tyd tot tyd, onder deezen Tytel, enige Verhandelingen over Gods-

dien-

Digitized by Google

dienstige Waerheden, uit buitenlandsche Schryvers, byeenverzameld, in 't Nederduitsch het licht te doen zien. Ze zullen zodanige Verhandelingen in deze Verzameling plaetzen, die, hunnes oordeels, der overweginge wel waerdig zyn, zonder echter, met die afgiften te willen aenduiden, dat zy, in hunne eigene gevoelens, eenstemmig zyn, met de daer in beweerde voorstellingen. Als beminnaers van een vry en vreedzaem onderzoek bieden ze dezelve den Lezeren ter nadere overdenkinge aen, met de lesse. *Betragt de Waerheid in Liefde; beproeft alle dingen, en behoudt het Goede.* ——— Het eerste thans afgegeven Stukje behelst een viertal van Verhandelingen, (1.) Ene aenpryzing der *Christelyke Voorzigtigheid, Vryheid en Verdraegzaemheid*, welke hier als tot eene soort van Voorreden dezer Verzamelinge strekt. (2.) Ene Verhandeling over *de Heilige Schriftuur en hare Ingeving.* (3.) Ene overweging der Vrage; *Waerom wordt aen Jesus Christus en byzonderlyk aen zynen dood, de genade en de zaligheid, als ene uitwerking toegeschreven?* En eindelyk. (4.) Ene nasporing van *Gods werking en invloed op 's Menschen Ziel.* ——— Ieder dezer onderwerpen wordt hier enigzins in een ander licht geplaetst, dan de gewoone denkwyze het merendeel der Christenen leid. Zulks zal velen ongetwyfeld stuiten; maer de zodanigen, die liefhebbers van een onpartydig onderzoek zyn, zullen deze Verhandelingen, daer ze met oordeel en in ene geregelde schikking opgesteld zyn, met genoegen kunnen doorbladeren. De gulden regel, *Audi et alteram partem*, of Hoor en Wederhoor, is niet alleen voor de Burgerlyke Regtbank; dezelve komt in alle Wetenschappen te stade, dus ook in de Godgeleerdheid, en in deze wel te meer, om dat de Partyen dikwerf, zo van de ene als van de andere zyde, in uitersten loopen. Gemerkt dit nu plaets kan hebben, zo wel in algemeen aengenomen gevoelens, als in denkbeelden die van den gewoonen weg afwyken; zo vordert en deze en gene soort een onpartydig onderzoek; de eerste om niet in een algemenen sleur te ver mede gesleept te worden, en de laetste om niet verlokt te worden, door de zucht van byzonder te zyn. Die tegen beiden omzichtig op zyne hoede is zal gemeenlyk voor uitersten bewaerd blyven, en veelal den middenweg houden, die niet zelden der waerheid het naeste is; terwyl hy in verscheiden gevallen zal moeten zeggen, *non liquet*, of, *het stuk is niet voldongen.* Edoch, om dit in overtuiging te kunnen doen, moet het onpartydig onderzoek vooraf gaen.

Heel-

Heelkundige Mengelwerken, *door* CLAUDIUS POUTEAU. *Vertaald*, *en met Aanmerkingen vermeerderd*, *door* P. M. NIELEN. *Tweede Stuk. Te Utrecht*, *by* G. T. van Paddenburg, 1782. *In gr. octavo*, 303 *bladz.*

Het eerste Stuk van deeze voortreffelyke *Mengelwerken* is, reeds in het jaar 1774, door den Heere *Nielen*, in het Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen verrykt, uitgegeeven (*).

Wy hebben by die gelegenheid reeds onze gedagten, zo wel over het fraaije zelve, als ook over de weluitgevoerde Vertaaling, gezien, en vergenoegen ons thans om onzen Leezer den zaakelyken Inhoud van dit tweede Stuk mede te deelen.. —— De Schryver begint met eene Verhandeling over de Binding van het Darmnet, —— en bewyst door de rede, en ook voornaamentlyk door de ondervinding, het gevaar dat deeze Binding vergezelt: —— de behandeling, die hy daarentegen voordraagt, is het Darm-net, en de lippen van de wond, naa eene genoegzaame verwydering, wanneer de Breuk verouderd is, te laaten. —— Hy getuigt, de voordeelen hiervan, door de ondervinding, bevestigd gezien te hebben. Niet minder wigtig zyn ook de volgende Verhandelingen; over de Ontwrigting van de Dey, naar boven- en buitenwaards; over de Ontwrigting van de Dey, naar beneden- en binnenwaards, of in het Ey-ronde Gat; over het Gevaar van de Slagen aan het Hoofd, zelfs wanneer zy niet dan de behairde Huid aandoen; over een Boon die tot Kern verstrekte aan eenen Steen in de Pis-Blaas; over de Middelen die de Natuur verschaft, om de Bloedstortingen te stempen, en om de uitwerkingen van de Bindingen te helpen; over de Oorzaaken van die toevallen, die dikwils de Bindingen vergezellen; over de Middelen om die te ontgaan, en over de Gevallen, welke vereischen dat men de Bindingen verwerpe; over de Werkingen van verscheide middelen, van welke men zig bedienen kan tot stemping der Bloedstortingen; over een Verband dat zeer zeker is, om, door de drukkinge, de Bloedstortinge te stillen, na de Afzettingen van het Been; over het Gevaar van de rondgaande drukkinge na de Afzettingen, en over de oorzaaken van het uitsteeken van het Been, na de afzetting van

(*) Zie *Ned. Vad. Lett.* IV. D. 1ste Stuk, bl. 22.

Digitized by Google

van de Dey; over eene Zwangerheid van zeven en een half Jaaren; over de Verplaatzing (*luxatio*) der Spieren, en over haare Herstelling. ——— Zie daar de onderwerpen, welke in dit *Tweede Stuk* voorkomen, en welke allen door den Schryver met de grootste naauwkeurigheid, oordeelkunde en ondervinding behandeld worden. —— Agter deeze Verhandelingen zyn nog de volgende Waarneemingen geplaatst. Voor eerst, over eene Kneuzing aan het Agterhoofd, vergezeld met doodelyke toevallen, nevens eenige opmerkingen over de Hersenpans-booring, in twyfelagtige gevallen, door den Heer CHARMETTON, *Heelmeester te Lion*. Ten tweeden, eene Waarneeming, over de opening der Nieren (*Nephrotomia*); en ten derden, eene Waarneeming over een ongemeen geval, betrekkelyk tot de Vroedkunde; beide medegedeeld door den Heer FLURANT. Ten vierden, eene nieuwe manier om de doorsteeking in de Pisblaas te verrigten; en eindelyk, eene Beschryving van eene dubbele *Lithotome*, voor de Operatie van den Steen by de Vrouwen, ook door den Heer FLURANT medegedeeld.

Verhandeling over de Botten, of Zuigslakken, in de Lever der Schaapen, en de daaruit ontstaande Ziekten der Schaapen. Uit het Hoogduitsch van den Heere J. C. SCHÆFFER, *Predikant te Regensburg, en Lid van het Koninglyk Genootschap te Gottingen. Vertaald door* J. F. MULLER. *Met een Koperen Plaat. Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 1782. *In groot 8vo. 64 bladz.*

In deeze, met zeer veel oordeel en naauwkeurigheid opgestelde, Verhandeling, over het *Ongans* der Schaapen, heeft zig de Heer SCHÆFFER voornaamlyk bepaald tot het naspeuren der oorzaaken waaruit deeze Ziekte ontstaat. De Botten, of Zuigslakken, die hy in de Lever der Schaapen gevonden, en als de oorzaak der Ziekte aanmerkt, heeft hy opzettelyk onderzogt en ontleed; de wegen, langs welken deeze diertjes waarschynlyk in de Lever der Schaapen komen, aangeweezen; de doodelyke toevallen, welke voor de Schaapen hierdoor ontwyfelbaar moeten ontstaan, getoond, en eindelyk, de Behoed- en Geneesmiddelen tegen deeze vernielende Ziekte opgegeeven. —— De Heer SCHÆFFER geeft ons vooraf eene korte Beschryving van deeze Ziekte, zo als zy door hem en anderen is waargenomen, en

Digitized by Google

welke verschynzelen men by het openen der gestorvene Schaapen ontdekt heeft.

Zo veelen, zegt hy, ik ook over deeze Ziekte der Schaapen gesprooken heb, waren zy allen, in deeze twee omstandigheden, van 't zelfde gevoelen: dat de gepasseerde natte Zomer hiervan de oorzaak zy; en ten tweeden, dat men, by het openen der zieke Schaapen, Wormen in de Lever vond, die men *Botten* noemde. De Schryver merkt aan, dat het niet zonder voorbeeld is, dat zoortgelyke Wormen in Dierlyke Lichaamen zyn gevonden; doch dat de Beschryvingen daarvan zeer gebrekkig zyn. ——Dit, zegt hy, heeft my aangespoord, om tot derzelver navorsching en ontleeding eenigen tyd te besteeden. —— De Beschryving, die hy daarvan geeft, en de Aftekening op de bygevoegde Plaat, zyn naauwkeurig, zo dat wy niet twyfelen, of de Liefhebbers der Natuurlyke Historie zullen hem daar voor zeer veel dank weeten. —— De Vraag, hoe deeze Wormen by deeze Schaapen en andere Dieren, binnen in het Lichaam koomen, word zeer oordeelkundig beantwoord, en de daartegen ingebragte zwaarigheden weggenomen. ——De Schryver stelt vast, dat deeze Wormen van buiten door het voedzel in het Lichaam gebragt worden; en dit gevoelen bevestigt hy door de getuigenisse van andere Schryvers zo wel als door zyne eigen Waarneemingen.

De Behoedmiddelen voor deeze Ziekte, als mede de Geneesmiddelen, zyn zeer eenvoudig. Azyn met Zout gemengd, heeft de Autheur als het beste antidotum tegen deeze Ziekte gevonden.

De Heer *J. F. Muller*, die de Vertaaling van deeze fraaije Verhandeling op zig genoomen, en dezelve aan den Wel Edelen Gestrengen Heer Mr. JAN DEUTZ, die als een edeldenkende Bevorderaar van nuttige Kunsten en Weetenschappen bekend is, opgedraagen, heeft zyne taak, zo in opzigte der Vertaaling, als wegens de bygevoegde Aantekeningen, zeer wel uitgevoerd.

Ver-

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Negende Deel. Te Middelburg by P. Gillissen, 1782. *Behalven het Voorwerk, 574 bladz. in gr. octavo.*

Het geschiedkundige berigt van het laater voorgevallen in het Genootschap, naar gewoonte voor dit Deel geplaatst, is te aanmerkelyker, door eene daarin medegedeelde Lofspraak over wylen den Heer *David Henry Gallandat*, Med. Dr., 's Lands Operateur en Steensnyder, Lector in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde te Vlissingen, en Thesaurier van dit Genootschap; zynde geweest het eerste Lid, en eenigermaate de Grondlegger van het Genootschap, het welke hy bestendig tot nut en luister gestrekt heeft.

Verder ontmoeten we, by den aanvang deezer negende Verzamelinge, twee Prysverhandelingen van de Heeren *Zillesen* en *Mareeuw*, over het Muntweezen, welker eene den toegezegden zilveren Eerpenning heeft weggedraagen. Ze gaan beiden over de middelen tot redres, zo ter afwendinge van het nadeel, dat Zeeland door de tegenwoordige gesteldheid van 't Muntweezen ondergaat, als ter bevorderinge van eene gelykmaatigheid der Muntspecien in de geheele Republiek; en behelzen deswegens verscheiden bedenkingen, die, nevens anderen, meermaals over dit onderwerp aan de hand gegeeven, wel verdienen opmerkzaam overwoogen te worden. ——— By deeze Prysverhandelingen komen voorts verscheiden andere nuttige Verhandelingen, over verschillende Weetenschappen, waaronder die, welken de Natuurlyke Historie, de Genees- en Heelkunde betreffen, eene voornaame plaats beslaan; weshalven wy van dezelven eerst gewag zullen maaken.

Ten deezen opzichte deelt ons de Heer *Swagerman* hier mede een Vervolg van zyne Verhandeling over het *Apocynum*, [in het Vde Deel geplaatst:] dienende ter nadere opheldering, zo van het maaksel en de samenstelling van deszelfs Bloem, als van den zuiger der Vliegen, welken meest in deeze Bloemen gevonden worden; ten welken einde ook de afbeeldingen meer in 't groot gebragt zyn. Men zal dit Vervolg met geen minder nut en genoegen, dan 't voorgaande, in opmerking neemen; terwyl men 's Mans kunde en edelmoedige denkwyze, in 't verbeteren zyner Waarneemingen, den verdienden lof zal toekennen.

Digitized by Google

—— De Heer *Husſem* geeft ons wyders de Beſchryving van een verbeterd Werktuig tot de herſtelling van den Ontwrigten Schouder. Hy verleent ons vooraf een kort berigt van de wyze, op welke de Ouden, en ook de Nieuweren, de ontwrigting behandeld hebben; toonende tevens het gebrekkige, dat hy in hunne werktuigen gevonden heeft; vervolgens gaat hy over tot eene ontleedkundige beſchouwing van den ontwrigten ſchouder, om daar op de werking en de voordeelen van zyn werktuig, in dit geval, te duidelyker onder 't oog te brengen; waartoe ook eene juiste afbeelding van het kunsttuig deeze beſchryving vergezelt. 's Mans naauwkeurig verſlag is een gepast byvoegzel tot de fraaie en meesterlyke Verhandeling van den Hoogleeraar *Bonn* over den ontwrigten ſchouder, waarvan we op zyn tyd verſlag gegeeven hebben (*). —— Even zo hebben haare nuttigheid, de Waarneemingen van den Heer *Greve* over een hoornagtig uitwas, gegroeid aan de binnenzyde der Dye; waarvan ook eene afbeelding gegeeven wordt, als mede over de waare deugd van het ſtankweerend vermogen der witte Willigen bast, in vuile, ſtinkende en kankerverzweeringen. —— Ook verdient eene daaraan volgende Waarneeming van den Heer *van Wy*, omtrent de afſnyding van den *Nervus infraorbitalis*, in plaatslyke pynen op deeze hoogte, met regt de opmerking der Heelkundigen. —— Hier op volgt een naauwkeurig Berigt van den Heer *Ghert*, wegens twee wanſchapen Kinderen. —— Een oordeelkundig Verſlag door den Hoogleeraar *Sax* gegeeven, nopens een oud Latynsch opſchrift, op een edel gegraveerd geſteente van een Oogmeester, 't welk hem aanleiding geeft, om van de oude Oogmeesters, en de door hen gebruikte middelen, te gewaagen. —— Een uittrekzel uit een Berigt van den Heer *Watervliet*, betreffende de volkomen geneezing eener lammigheid aan beide de handen, door middel van de Electriciteit. —— Eene Verhandeling van den Heer *Houttuyn*, raakende het onderſcheid der *Salamanderen* van de *Haagdisſen* in 't algemeen, en van de *Gekkoos* in 't byzonder, met eene nevensgaande afbeelding van twee zonderlinge ſoorten van *Gekkoos* en *Salamanders*: —— als mede van eenige Oostindiſche Tin-Ertſen. —— En eene Beſchryving van een zonderling ſtuk *Yvoor*, met aanmerkingen, betreklyk tot de natuurlyke Historie van den *Olifant*,

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 207.

Digitized by Google

phant, door den Heer *Gallandat*. ——— Ieder deezer Stukken heeft in zyne soort zyne verdienste, daar ze den Leezer verscheiden ophelderingen, nopens de verhandelde onderwerpen, aanbieden: en van eene byzondere nuttigheid is, eene daaraan volgende Verhandeling van den Heer *van Solingen*, over eene berugte Proefneeming van den Geneesheer *Noordwyk*; met eene voorstelling van ontdekkingen, die de Ontleedkunde onlangs veel lichts hebben bygezet, op eene nieuwe wyze opgelost. Het besluit van het onderzoek dier proefneeminge, waardoor de Heer *Noordwyk* de vereeniging van de vaten der baarmoeder en de nageboorte tragt aan te toonen, is, dat dezelve niets afdoet, ter wederlegginge van het gevoelen van den grooten *Hunter*, en andere Ontleedkundigen, dat 'er, naamlyk, geene gemeenschap tusschen de vaten van de baarmoeder en de nageboorte plaats heeft. ——— En niet ongeschikt is hiernevens gevoegd eene vroedkundige Waarneeming van den Heer *de Puyt*, wegens Tweelingen, die het water en de vliezen gemeen hadden; waarvan de afbeelding in Plaat vertoond wordt. ——— Laatstlyk levert ons dit Deel, met opzigt tot de Natuurlyke Historie, nog een Berigt van een vreemd lichaam, gevonden in een hoenderey, medegedeeld, door den Heer *Watervliet*, die 'er tevens bygevoegd heeft, eene Waarneeming, welke toont, dat men Eieren, behoorlyk besmeerd zynde, na verloop van 13 of 14 maanden, en mogelyk wel langer, nog kan laaten uitbroeden, des men hier te Lande gemaklyk hoenders, uit vreemde gewesten, kunne aankweeken. Ook staaft zyne bevinding eenigermaate het oude denkbeeld, dat eieren, die aan beide de einden botrond zyn, haanen uitleveren, en dat uit de anderen, wier eene einde rond, maar het andere spitsagtig is, hennen hervoortkomen; doch dit vereischt nog nadere proeven. ——— Dus ver Verhandelingen, raakende de Natuurlyke Historie, Genees- en Heelkunde.

Wat wyders andere Weetenschappen betreft; ten aanzien van het Wis- en Hemelloopkundige verleent ons dit Deel nog twee Verhandelingen. Eene van den Hoogleeraar *Euler* over een nieuw soort van zogenaamde Tover-Vierkanten; in welke zyn Ed. den Liefhebberen verscheiden opmerkingen aan de hand geeft, die hun in de verdere naspooring der getalskoppelingen, en der Tover-Vierkanten, te stade kunnen komen. ——— En voorts eene berekening van den voorbygang van Mercurius over de Zon,

Digitized by Google

den 12 Nov. 1782, door den Heer *Fokker*; met eene daarby gevoegde Plaat, welke ons den weg van Mercurius over de Zon aanwyst.

Voorts behelst dit Deel nog drie Verhandelingen, welken tot het Geschiedkundige behooren. De Heer *Lambrechtsen* deelt ons hier mede zyn onderzoek, of *Philips*, de IIde van dien naam onder de Hollandsche en Zeeuwsche Graaven, zich ooit door den Roomschen Paus hebbe doen ontslaan van den Eed, die hy, by het aanvaarden der Regeering, gedaan had? Het getuigenis van *Willem* den I, desaangaande, in zyne bekende *Apologie*, kan men niet wel van onegtheid of onnaauwkeurigheid verdenken; en 't is te meer aanneemelyk, om dat het wel instemt met het geen hy in zyne eerste verantwoording den Kardinaal van *Granvelle* te laste legt, overeenkomstig met het geen *Burgundus*, (een groot voorstander van den Kardinaal,) meldt, hoe 'er een gerugt liep, dat de Kardinaal den Koning geraaden had, den Paus om ontslag van zyn Eed te verzoeken; welk gerugt die Historieschryver niet loogenstraft. Dit vaststaande, dat 'er iets van die natuur plaats gehad hebbe, komt in overweeging de uitgestrektheid van dat ontslag, en welke Paus het verleend hebbe? By mangel van uitdruklyke bewysschriften, kan men hier omtrent niets als volkomen zeker bepaalen: doch men heeft, gelyk de Heer *Lambrechtsen* toont, genoegzaamen grond om vry voldoende te gissen, dat *Philips* zig ten minste in zo verre van zyn Eed zal hebben doen ontslaan, als dezelve streed met zyn oogmerk om de Hervorming ten kragtdaadigsten te keer te gaan, 't welk zo juist met het bedoelde van 't Roomsche Hof overeenkwam. En waarschynlyk zal hem dit ontslag verleend zyn, door *Paulus* den IV, of een van deszelfs Opvolgers, *Pius* den IV, of den V. Nader laat het zig niet wel bepaalen; of men moest denken op de byzondere vergunning wegens de invoering der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden, door *Paulus* den IV, in 't jaar 1559 verleend; en 't is niet vreemd te denken, dat het getuigenis van *Willem* den I, en het diestyds verspreide gerugt, byzonder tot het toen voorgevallen, betrokken moet worden. De Heer *Lambrechtsen* besluit deeze Verhandeling met eene zedelyke aanmerking over den geringen indruk, dien de Eed thans veelal heeft, en 't geen men, ter verbeteringe van dit gebrek, by 't plegtig afneemen van den Eed, zynes oordeels, met vrugt zou kunnen aanwenden. ——— By dit geschiedkundige Stuk komt nog een ander van den Hoogleeraar *te Water* behelzende aanmerkin-

Digitized by Google

kingen over eenige Smyrnaſche penningen, in 't uitmuntend Kabinet van den Heer *van Damme* bewaard, welker afbeeldingen tot nog niet gemeen gemaakt zyn; die hier in Plaat vertoond, en met oordeelkundige aanmerkingen beſchreeven worden. ——— Eindelyk vindt men in dit Deel nog een Geſchrift van den Eerwaarden *'s Gravezande*, dienende tot een Vervolg zyner [in 't VI Deel geplaatſte] geſchiedkundige Narigten, betreffende de blanke en zwarte Jooden te Cochim, op de kust van Malabar. Zyn Eerwaarde verſterkt hier zyne voorige Narigten, en heldert dezelven nog eenigermaate op; waartoe ook inzonderheid ſtrekt een hiermede verknogt Naſchrift, raakende deeze Jooden, overgenomen, uit de laatst ingekomen berigten van den Wel Ed. Geſtr. Heer *Moens*, eertyds Gouverneur en Directeur te *Cochim*, met welken de Eerwaarde *'s Gravezande* herhaalde briefwisſeling over dit onderwerp gehouden heeft.

Uitgeleezene Verhandelingen over de Wysgeerte en Fraaie Letteren, Uit het Fransch vertaald. Derde Deel. Met Byvoegzels vermeerderd, door J. FR. HENNERT, *Hoogl. in de Wysg. en Wisk. en Lid van verſcheiden geleerde Maatſchappyen. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten 1782. *Behalven het Voorwerk,* 509 *bladz. in gr. octavo.*

Met geen minder genoegen, dan de Hoogleeraar *Hennert* den aanhoudenden arbeid zyner Medehelperen, in 't vertaalen der hier byeengebragte Stukken erkent, zullen Wysgeerige Leezers den voortgang deezer Verzamelinge goedkeuren; en 'er door genoopt worden, om te wenſchen dat de Hoogleeraar die taak, welke hy op zig genomen heeft, nog verder voltrekke. Eene oordeelkundige keuze toch levert hier geene dan leezenswaardige Verhandelingen; en de verſcheidenheid der daarin overwoogene onderwerpen verleent eene ſoort van aangenaame uitſpanning, in 't nagaan van min of meer afgetrokken beſpiegelingen. ——— Uit de Voorrede is af te neemen, dat de Hoogleeraar als in twyfel ſtaa, of het ook aangenaamer zou zyn, uitgebreider, of meer aaneengeknogte Verhandelingen, te geeven, dan 't komt ons voor, dat de thans gehouden manier beter beantwoordt aan de natuur van dit zyn Werk, en voor ver het meerendeel der Leezeren gevalliger is. Breeder uitgewerkte Stukken zien,

Digitized by Google

onzes oordeels, beter op zig zelven het licht; wanneer ze door oefengraagen afzonderlyk gehouden kunnen worden. —— Wat hiervan voorts zy, wy twyfelen niet, of het nu afgegeeven Deel zal althans door zyne verscheidenheid voldoen. —— Het is ons niet wel mogelyk, zonder al te breed uit te weiden, den inhoud van alle de hier medegedeelde Verhandelingen afzonderlyk op te geeven, waarom wy, voor 't meerder gedeelte flegts derzelver tytels zullen melden, of kortlyk aanduiden, waar toe ze dienen.

By den aanvang komt ons onder het oog, eene Proeve van den Heer SULZER, over 't Geluk der verstandige Weezens; die ons ontvouwt, welke de noodzaaklyke vereischten zyn, zal een verstandig weezen volkomen gelukkig zyn; en de mogelykheid of onmoogelykheid dier vereischten naspoort. Het besluit, daar uit afgeleid, is, „ dat „ een verstandig eindig weezen niet, dan door een weg „ van allerlei moeite en verdriet, tot den hoogsten trap „ van geluk, waarvoor het vatbaar is, geraaken kan; en „ dat, wanneer men het zelve van alle verdriet wilde bevryden, men het zelve van dat geen zoude berooven, „ waarin deszelfs geluk alleen geleegen is." ——Van dien zelfden Autheur is een daarby geplaatst Onderzoek, naar een zeker beginzel, om de pligten der Zedekunde te onderscheiden van de pligten van het Natuurlyk Regt; dat is, met andere woorden gezegd, de *volkomen pligten*, die men van iemand volstrekt vorderen kan, (stel b. v. zyne schulden te betaalen,) te onderscheiden van de *onvolkomen pligten*, die iemand wel gehouden is te betragten, maar tot welker nakoming hy niet genoodzaakt kan worden; als daar is, b. v. het dankbaar erkennen van genooten weldaaden. Tot een volledig beslissend beginzel hier van stelt de Heer SULZER het volgende voor. „ Alle plichten der „ Zedekunde, welke volkomen zeker en algemeen bekend „ zijn, zijn *volkoomen* pligten; terwijl die, wier kennis „ van mijn eigen oordeel afhangt, tot de *onvolkoomen* pligten behooren, en aan geene wetten onderworpen zijn." —— Hier aan volgt een Stuk van den Heer *Merian*, geschikt om die twee beginzels, tot welker één van beiden, naar het oordeel van verschillende Geleerden, alle de vermogens en werkingen van 's Menschen Geest te brengen zyn, te weeten, *het vermogen van gewaar worden*, of *de kragt der vertegenwoordiginge* met elkander te vergelyken. De Hoogleeraar *Hennert* heeft 'er eene aantekening bygevoegd, wel-

Digitized by Google

welke inzonderheid ſtrekt ter opheelderinge van 't gevoelen van *Locke*; die den oorſprong van alle de vermogens der Ziele alleen uit de gewaarwording afleidt. —— Verder komt ons voor eene Verhandeling, insgelyks van den Heer *Merian*, over het Zedelyk Gevoel; waarin zyn Ed. toont, dat men het zelve met regt voor een Wysgeerig beginzel kan houden; 't welk volkomen inſtemt met de eigenliefde, en de beginſelen der Zedeleere, die op de redekaveling gebouwd zyn. Twee daaraan volgende Verhandelingen van den Heer SULZER behelzen eene ontwikkeling der eigenſchappen, zo van de Genie als van de Rede; welke ons ontvouwt wat wy deswegens aan de natuur verſchuldigd zyn; en door hoedanige middelen wy die natuurgaven te hulpe kunnen komen, of derzelver vermogens verſterken en vermeerderen. —— Hier nevens ontmoeten we Wysgeerige Beſpiegelingen van den Heer *Merian*, waarin hy zig voorſtelt de volgende vraagen te onderzoeken: „ Wat is toch de gelijkheid? Van waar koomt ons haare „ bevatting? Waarin beſtaat haare natuur? Hoe onder„ ſcheidt men de volmaakte gelijkheid van de onvolmaak„ te? Zyn de volmaakte gelijken moogelijk? En zoo zij „ het zijn, zyn 'er voorbeelden van in de natuur?" Met de beantwoording der twee laatſte vraagen, toont de Autheur ten bondigſte de ongegrondheid van het *principium indiscernabilium*, of overnatuurkundig beginzel, uit kragt van 't welke, geen twee dingen, die elkanderen in alles gelyk zyn, zouden kunnen beſtaan. —— By deeze Beſpiegelingen zyn voorts gevoegd, Bedenkingen van den Heer EULER over de ruimte en den tyd; welken doen zien, dat de volſtrekte ruimte en den tyd niet aangemerkt moeten worden, als ſlegts denkbeeldige begrippen; maar als iets weezenlyks; dat ze daadlyk aanweezende dingen zyn, die, buiten onze verbeelding, in het Heelal beſtaan. —— Op dit Stuk volgt eene Verhandeling van den Heer SULZER over de Zelfbewustheid, en haaren invloed op ons oordeel; ſtrekkende ter navorſchinge van de gewrogten, die uit de verſchillende trappen der duidelykheid in de Zelfbewustheid ontſtaan; 't welk tot de bevordering der Zielekunde van nut kan weezen. —— Voorts ontmoeten we hier een Wysgeerig Onderzoek van den Heer FORMEY, over het natuurlyk verband, dat 'er is tusſchen de Weetenſchappen en de Zeden. Men heeft dit onderwerp veelvuldig, op onderſcheiden wyzen, met voor- en tegenſpraak, behandeld; doch gemeenlyk, naar 't oordeel van den Heer *Formey*,

mey, te min wysgeerig; gebruikende daar omtrent te weinig gegronde redeneeringen, die men uit den aart der zaake zelve kan trekken. Zulks noopt hem in deezen, „ op „ eene wijsgeerige wijze te onderzoeken, of de Weeten„ schappen, en in het gemeen alle de menschlijke kundighe„ den, op de zeden dien invloed hebben, welken men „ aan dezelve heeft toegeschreeven, het welk, naar zijne „ gedachten, op al te losse gronden geschied is, en in „ de daad in geenen deele zoo verre gaat, als men zich „ heeft ingebeeld. Hieruit zal, vervolgt de Heer FOR„ MEY, het blijken, dat men met veel drift gekampt heeft, „ en alle vermogens van den geest benevens alle de schat„ ten der geleerdheid heeft uitgeput, om de vereeniging „ van twee denkbeelden, welke weinig of geene over„ eenstemming met elkanderen hebben, staande te houden. „ Men heeft gedagt, dat 'er geen midden was tusschen „ deze twee stellingen: de weetenschappen hebben de ze„ den tot volkomenheid gebragt; of de weetenschappen „ hebben de zeden bedorven. En ik zeg, de weeten„ schappen hebben aan de zeden noch goed, noch kwaad, „ gedaan; ten minsten derzelver uitwerking, in dit opzigt, „ is zoo gering, dat het van geen belang is, 'er zoo „ sterk op te blijven staan." ——— 't Is deeze stelling, die zyn Eerw. zo aanneemelyk bewyst, dat veelen zekerlyk zullen overhellen, om hem toe te vallen. Een kort en zaaklyk antwoord, onder anderen, door hem op dit Stuk gegeeven, zal de opgemelde stelling, en zyn denkbeeld deswegens, in een genoegzaam duidelyk licht plaatzen. —— „ Bijna alle de weetenschappen hebben in de daad „ iets om de menschen beter te maaken, indien zij wil„ den: maar hier aan denkt men juist het minste; noch, „ wanneer men zich bepaalt, om zich in dezelve te oef„ fenen; noch zelfs, wanneer men daar de aanmerklijkste „ vorderingen in gemaakt heeft. Die genen, welke zul„ ke heilzaame vruchten daaruit trekken, doen dit, vol„ gends mijn voornaame grondstelling, alleenlijk om dat „ zij uit hun aart goed en deugdzaam zijn. Het zelfde „ geval heeft hier plaats, als met de spijzen, welken in „ een welgesteld lichaam veranderd worden in vogten, „ die geschikt zijn tot bewaaring van het leeven; ter„ wijl het zelfde voedzel, in een ongezond lichaam, tot „ een bedorven chijl, en een bloed vol onzuivere dee„ len overgaat". ——— Aan die zelfde hand zyn we hier ver-

Digitized by Google

verder verschuldigd, de oplossing der twee volgende Vraagen. „ (1.) Welke is de trap van Zekerheid, omtrent „ de bewijzen, getrokken uit de beschouwing van dit „ Geheel-al, om het bestaan van eene Godheid te bewijzen? „ En (2.) Welke is de beste manier, om van die bewijzen „ *a posteriori* gebruik te maaken, tot het bevestigen van „ deze gewigtige waarheid?" —— Na de oplossing dier vraagen, welke verscheiden oordeelkundige aanmerkingen over dit onderwerp behelst, komen wyders twee vraagen, nopens een voorstel van eene andere natuur, te berde; daar de Heer *Merian* handelt, over de duurzaamheid en kragt van het Vermaak en de Smart. Men vraagt deswegens; (1.) „ Is de duurzaamheid der Smart langer „ of korter dan het Vermaak? En (2) is de kragt der „ smart sterker of flaauwer dan die van het Vermaak?" Men bezeft gereedlyk, dat die vraagen niet betrekkelyk zyn, tot deeze of geene Smart, dit of dat Vermaak, in 't byzonder; maar tot de gansche massas van Vermaak of Smart, waarvoor wy vatbaar zyn; en aan welke dier twee wy de meeste duurzaamheid en kragt, uit eigen aart, hebben toe te schryven? De overpeinzing van dit Stuk leidt den Heer *Merian*, tot het beweeren, dat de Smart, uit eigen aart, en duurzaamer en sterker is, dan het Vermaak. Zulks wordt ook, zynes agtens, gestaafd, door die algemeene ondervinding, dat 'er byna niemand is, die, na eene ernstige overweeging, dien zelfden keten van gebeurtenissen, daar zyn leven uit bestaan heeft, wederom zou wenschen door te gaan: waaruit, zyns agtens, duidelyk blykt, dat, in de schildery van ons leeven, de Smart met veel leevendiger trekken getekend is, dan het Vermaak. —— Maar loopt dit, denkt iemand veelligt, niet regtstreeks aan tegen de zugt voor het leeven, die den mensch zo natuurlyk eigen schynt te zyn? —— Het antwoord van zyn Ed. op deeze tegenbedenking, dat wy, als eene byzonderheid op zichzelven staande, nog geheel zullen overneemen, luidt aldus.

„ Het is zeker niet te verwonderen, dat de keus, welke wij doen, wanneer wij eenen vrijen geest hebben, en ons verstand bedaardelijk gebruiken, strijdig is met die, welke wij doen, wanneer onze geest buiten zijne natuurlijke gesteldheid is gebragt, door begeerten, door afkeerigheden, of door eenige andere min of meer geweldige beroering. De verkiezing van de reden is standvastig en onveranderlijk; die van de drift bepaalt zig tot het te-

Digitized by Google

togenwoordig oogenblik, en van daar alle de onbestaanbaarheden, daar wij in vervallen.

„ Het geen men de zugt voor 't leven noemt is zekerlijk niet eene overdagte keus, eene beredeneerde voorkeur. Wij hebben zo aanstonds gezien, dat de overdenking ons geheel anders doet oordeelen en kiezen. Wat zoude daarenboven het leven zijn, het welk wy door eene beredeneerde keuze de voorkeur boven niet te leeven geeven zouden? Het is zekerlijk ons tegenwoordig leven niet; wij kennen het niet. Om te weeten, of het zelve in de oogen der Reden liefde of haat verdient, zoude men het zelve van het een tot het ander einde zien, en in zijn geheel waardeeren moeten. Van ons tegenwoordige leven zijn wij reeds niet voldaan, dewijl wij het niet wederom beginnen willen. Dus beminnen wij niet het geen wij kennen van ons leven, en naar maate wij daarin vorderen, weigeren wij insgelijks die deelen weder aan te vangen, welke sedert verloopen zijn.

„ Zo men 'er wel op let, zal men in de daad bemerken, dat de tekens of toevallen, die de zugt voor het leven schijnen te kennen te geeven; zich niet, dan bij tusschenpoozen, en in tijden van crisis, vertoonen, wanneer eene buitengewoone ontroering, ons het vermogen van overdenken benemende, ons tot eene verkiezing sleept, welke het vrij oordeel veroordeeld zou hebben. En toen men het voor een zetregel heeft opgegeeven, dat de menschen beminnen te leeven, of hun leven lief hebben, heeft men dezen zetregel afgetrokken van eene menigte dier netelige omstandigheden, waarin de geest, levendig getroffen, geen meester van zichzelven is, en waarin groote voor- of nadeelen de verbeelding geweldig schokken. Die zetregel is ook niet algemeen waar; de beroeringen, welke deze toevallen van de zugt voor 't leven voortbrengen, hebben dit gemeen met de andere, dat zij dikwils door sterkere driften overwonnen worden, gelijk als door wanhoop, door een *enthusiasmus* voor de deugd, door de liefde voor het vaderland, de zugt voor roem, en voor de onsterflijkheid.

„ Bijaldien men de gevallen, waarin de liefde voor 't leven zich schijnt te openbaaren, wel ontleedt, zal men bevinden, dat zij zich bijkans alleen tot hoop en vrees bepaalen. De eerste doet ons het goede beminnen, dat niet bestaat; de andere doet ons het onheil schuwen, dat ons nog maar dreigt, misschien is dit geen onheil, maar het is ge-

genoeg, dat wij het als zodanig beschouwen. Schoon de hoop den meesten tijd niet dan eene begoocheling is, is zij egter bijna het wezenlijkste goed voor den mensch. Waar zoude, zo alle hoop uitgebluscht ware, de liefde voor het leven zich aan vasthegten? Wanneer wij in dien staat zijn, is het geenszins zeldzaam, dat wij in goeden ernst om den dood wenschen, of onszelven dien bezorgen. Wat is dan hier het leven, dat wij beminnen? Een ingebeeld leven, 't welk wij ons op het somber doek van het toekomende, naar ons welgevallen, schilderen. Wij willen ons voorleden leven niet weder beginnen, om dat ten opzigte van het zelve alles gezegd, en 'er niets te verwagten is, dat wij niet reeds weeten; maar wij willen volharden te leeven, om dat wij volharden te hoopen. De onverschilligste menschen voor het leven zijn die, welke het toekoomende naar het voorledene afmeeten.

„ Maar meermalen is de liefde voor het leven niets anders, dan de vrees voor het sterven. De onkunde van het geen de dood is; de naare toestel die denzelven omringt; de onzekerheid van ons toekomstig lot; zie daar de voorwerpen, die ons doen ijzen, en ons aan ons tegenwoordig bestaan verbinden; ten naasten bij gelijk een kind, op het gezigt van een voorwerp, dat hem vrees verwekt, zich agterover werpt, of tegen den boezem zijner voedster drukt. Het is met deze ontkennende liefde, indien ik my dus mag uitdrukken, dat de zwakke grijzaart, de zieke, wiens geneezing wanhoopig is, hun ellendig leven nog beminnen; of liever, het is met deze stellige vrees, dat zij schrikken voor den dood.

„ Indien men ons dan, op het einde onzer loopbaane, voorstelde, dezelve op nieuw te beginnen, zo twijfel ik niet, of de vrees voor dat oogenblik zou dat voorstel de meesten onzer doen aanneemen; zelfs dezulken, die hetzelve in koelen bloede standvastig van de hand zouden geweezen hebben. De reden is, om dat de vrees niet redeneert; want eindelijk, zo hunne weigering gegrond was, zo is tijd te winnen, hier niets te winnen: zo gij onvoldaan zijt van uw voorleden leven, verdubbelt gij alleenlijk de som uwer ongeneugten; en ten laatsten moet gij tot hetzelfde tijdstip koomen, en u andermaal aan denzelfden schrik bloot stellen.

„ Ik twijffel ook niet, of, in dien zelfden schrik, in dit akelig oogenblik, veel lieden toestemmen zouden op het geval aan te loeven, en de kans waagen van welk een lot

Digitized by Google

lot hen dan ook te beurt mogt vallen, zonder te bedenken, dat de goede loten zeldzaam zijn, in die groote loterij, en dat het niet waarschijnlijk zij, dat dezelve hen ten deel zouden vallen. Men zou die partij kiezen door een werktuiglijken aandrang der vreeze; maar zou het de keus van een wijs man zijn? De ouden dagten 'er anders over; hunne Philosophen en Poëten, die de zielen na den dood weder op de aarde voeren, om andere ligchaamen te bewoonen, draagen wel zorg, om haar vooraf rijklijk uit de rivier *Lethé* te laaten drinken, om haar voorig leven geheel te vergeeten. *Veniet iterum*, zegt SENECA, *qui nos in lucem reponat dies, quem multi recusarent, nisi oblitos reduceret.* „ De dag zal wederkoomen, die „ ons op nieuw zal doen leeven; veelen zouden dit wei„ geren, zo zij vooraf niet alles vergeeten waren, wat „ hen in hun voorig leven bejegende."

——— *Quæ lucis miseris tam dira cupido!*

roept de Held van VIRGILIUS uit, „ hoe konnen die ellen„ digen zulk een grooten trek tot het leven hebben!"

Laatstlyk komt by deeze Stukken nog een Vertoog van den Hoogleeraar HENNERT zelven, over het hedendaagsch Atheismus. Vooraf gaat een kort berigt van het vroegere Atheïstische Zamenstelzel van *Ocellus Lucanus*; en daarop verledigt zig de Hoogleeraar, ter byzondere ontvouwing van 't geen de laatere Atheïstische Schryvers, ook in onze dagen, ter ondermyninge der Leere van Gods bestaan, en van den Godsdienst, te berde gebragt hebben. In de ontvouwinge hiervan toont hy tevens, hoe de gezonde Wysgeerte de ongegrondheid van alle zodanige stellingen duidelyk doet zien; en eindelyk stelt hy ons beknopt voor oogen, het groot verschil, dat 'er tusschen het hedendaagsch Atheïsmus en het Spinozismus gevonden wordt. ——— 's Mans Vertoog is regt geschikt naar 't tweeledig einde, dat hy met deszelfs opstelling bedoelde. (1.) Anderen aanleiding te geeven tot eene breedvoeriger wederlegging van gevoelens, die ook by onze Natie maar al te veel veld winnen. En (2) om den Studenten in de Godgeleerdheid te doen opmerken, hoe noodig de beoefening der Wysgeerte in onze dagen zy; en dus te ernstiger te waarschuwen, „ om de Wysgeerte niet aan den spijker te „ hangen, wanneer men den Systematischen rok aandoet."

Ta-

Digitized by Google

Tafereel der algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heer A. M. CERISIER, *IV Deels 1ste Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, 315 *bladz. in gr. 8vo.*

Het Eerste Tydperk, 't welk ons voorkomt, in dit Vierde Deels Tweede Stuk, deezes meermaalen aangepreezen Tafereels, stelt den Leezer voor oogen. De verheffing van Graaf MAURITS VAN NASSAU. — *Vlaanderen* en *Brabant*, in de magt der *Spanjaarden* gevallen. — De Oppermogenheid, door *Frankryk* en *Engeland*, van de hand geweezen. — Het Staatsbestuur van LEICESTER. Dagen vol onrust en hachlykheids, voor eenen naauw gegrondvesten Staat, en welke nog den naam draagen naar den Man, die grootendeels de berokkener was van alle die onheilen, welke eindelyk op zyn eigen kop nederdaalden, de *Dagen van Leicester*. De Vryheid minnende *Nederlander* zal ze zich, dit stuk leezende, herinneren, met alle de edele verontwaardiging, welke zy, in zyn braaf gemoed, behooren te verwekken. — Een Derde en Vierde Tydperk vertoont ons de Onverwinnelyke Vloot vernield. —— De schielyk op een volgende vermeesteringen, van Prins MAURITS, —— ERNST, Aardshertog van *Oostenryk*, tot algemeen Landvoogd der *Nederlanden* benoemd, ——— de bemagtiging van *Groningen*, welke eindelyk de Zeven Landschappen, onder den naam van de *Zeven Veréénigde Gewesten* bekend, veréénigt. —— Menigerlei lotwissel van Krygskans, ter Land en ter Zee, houden hier de aandagt gaande.

't Zou vergeefsch zyn, hier onbekende gevallen te zoeken. Genoeg is het, dat ze in een waar en treffend licht worden voorgesteld: wy zullen ze ook niet ophaalen; en 't laaten berusten, by deeze enkele aanduiding der opmerkenswaardigste hoofdzaaken. Doch, heeft dit stuk byzonderheden, welke het, by uitsteek aanpryzen; te weeten, de *schets van Nederlands Staatsgesteltenis*, op 't einde van het eerste Tydperk; en de breede *schets der Regeeringe van de Vereenigde Nederlanden*, met welke het laatste Tydperk en dit Stuk beslooten wordt. Te uitvoerig zyn ze, om hier plaats te vinden; en verdienen geheel, in 't verband, geleezen te worden. Wy kunnen ons, egter, niet wederhouden, om, uit het eerste, eenige trekken over te nee-

Digitized by Google

neemen, meer geschikt om de Leesgraagte, tot dit werk, op te wekken, dan te verzadigen.

„ Men moet", merkt onze Geschiedschryver en zyn Navolger aan, „ toestaan, dat de Herstelling van de Regeering der Voornaamsten, in de meeste Landschappen der *Vereenigde Nederlanden*, voor een gedeelte ten oorsprong strekt, van dien vasten en eenpaarigen voet, waar op de Regeering voortgaat, en, by gevolge, van die inwendige orde en standhoudende magt, welke dezelve bewaarde, te midden van de hevigste schokken: terwyl *Vlaanderen* en *Brabant*, overgeleverd aan de dolzinnigheid der onrustige Volksregeering, zich genoodzaakt vonden, onder 't juk den hals te krommen. Doch, als wy ontdekken, dat, in eenige Landen van *Europa*, boven al in eenige Steden van *Duitschland* en *Zwitzerland*, de Volksregeering deeze heillooze gevolgen niet na zich sleepe, moet, in de *Nederlanden*, die Regeeringsvorm, een wortel des kwaads in zich hebben. Misschien voegt dezelve, alleen, aan arme Steden, waar het misbruik der rykdommen, en de baatzugt, geen tuimelgeest verwekt, of de eerzugt gaande maakt.

„ Dan, schoon het Volk, in de *Vereenigde Nederlanden*, geen deel heeft in de beschikking der openbaare zaaken (*), noch door zichzelven, noch door Plaatsbekleeders, van hun verkooren, en het dus ontzet is van het schoonste voorregt der Vrye Regeeringe, moet men erkennen, dat de Regeering der voornaamsten, aan welke het onderworpen is, 't zelve niet veragtelyk kan maaken, of op eene dwingelandsche wyze behandelen. Elk Burger, 't is waar, heeft hier het regt niet, om te raadpleegen over de groote belangen des Vaderlands, of, gelyk zulks oudtyds te *Athene* en *Rome* plaats vondt, zyne gedagten open te leggen in eene openbaare Vergadering, of te stemmen in de verkiezing der Staatsdienaaren. Maar de Regeering en de Ampten van aangelegenheid, niet erflyk zynde in eenige Familien, als te *Bern* en te *Venetie*, is 'er geen Burger, of hy kan 'er na dingen, 't zy door zyne uitsteekende bekwaamheden, 't zy door 't gezag, 't geen de rykdommen geeven in een Land, waar

(*) Dit moet in 't algemeen verstaan worden: want de Schryver heeft, op voorgaande bladzyde, te regt opgemerkt, dat, in *Friesland*, „het Platte Land altoos de oude Volksregering behouden heeft", en hy kent, bladz. 269, *Gelderland* en *Overyssel*, iets dergelyks toe.

Digitized by Google

waar de Koophandel, aan eene eerzugtige nyverheid, zo veele wegen opent om dezelve te verkrygen. Daarenboven, deeze Ampten veeleer aanzienlyk zynde, dan geldverschaffende, veroorzaaken natuurlyk geen onrust; dewyl overal, waar den Koophandel den voornaamsten grondsteun van den Staat uitmaakt, de schatten het hoofdvoorwerp zyn der bejaaginge: de bezigheden des noesten handels houden den Geest onledig, en laaten geen tyd over, om Partyschappen of Eerzugtige ontwerpen te vormen. —— De Hoofden des Staatsbestuurs, met geene andere, dan een ontleende magt bekleed, zyn, even als de minste Burger verpligt, tot het waarneemen van alle Wetten, welke zy afkondigen, en tot het betaalen van alle Lasten, welke zy opleggen; en daar zy, in zaaken van belang, niet zonder eenstemmigheid mogen besluiten, kunnen zy hunne magt niet misbruiken. Zy zyn in 't Gemeenebest de eenigen, die zich *Volks-Vorsten* mogen noemen, maar zyn teffens de eerste *Onderdaanen*: geen Wet kunnen zy maaken, of dezelve verbindt hun desgelyks; zy hebben geene magt, dan om de rust en het gezag des Gemeenebests te bewaaren, en, tot beschadigen, zyn hun de handen gebonden.

„ Voorts, is de Burgerlyke Vryheid verzekerd, door de verdeeling tusschen de Wetgeevende en Uitvoerende Magt: en, dewyl de Wethouderschap der Steden eenen te veel vermogenden invloed zou kunnen hebben op de Bedienaars des Regts, die van hunne keuze afhangen, heeft elk Landschap een Hoog Geregtshof (*); op 't welk, men zich van alle laagere Regtbanken kan beroepen. Dit zyn de gronden, waar op de Burgerlyke Vryheid in de *Vereenigde Nederlanden* rust. Wanneer men getragt heeft, deeze eerwaardige Grondvesten om te keeren; wanneer het Krygsweezen sterk en stout genoeg was, om zich, door eene gedrogtlyke zamenvoeging van de Wetgeevende en Uitvoerende Magt, dat geen aan te maatigen, 't welk de Vertooners van 's Lands Overheid toekomt, schudde het Ge-

(*) In Algemeene Beschryvingen, slaat men wel eens byzonderheden over, die egter verdienden, met een kort woord, aangestipt te worden. *Overyssel* maakt hier eene uitzondering, als 't welk niet gezegd kan worden, een Hoog bestendig Geregtshof te hebben. CERISIER merkt dit op, in het VI Deel van zyn *Tableau*.

Digitized by Google

Gemeenebest tot in deszelfs Grondvesten; de Staat werd gedreigd met de schriklykste eigendunklyke Regeering; dan, de weezenlyke voorregten der Landschappen en der Ingezeetenen, onwaardig met voeten getreden zynde, hebben braave Burgers door den schrik gewekt, niet verzuimd, de oude gesteltenis weder te herstellen.

„ Deeze agtenswaardige Regeerings gesteltenisse is zamen gesteld, zonder ongeregeld te zyn. De schikking op de Wetgeevende en Uitvoerende Magt geeft 'er die vastheid en wettige Heerschappye aan; zonder welke, de Wetten niet zouden kunnen gehandhaafd worden. De wyze van Regtsoefening, en de voorregten der byzondere Landschappen, beletten, dat ze eenigzins in Dwinglandy veraartte. —— Met één woord, de Wetten zyn eenvoudig en bekend, de Regters hebben niets anders te doen, dan ze op de gevallen toe te passen, en kunnen nimmer, naar willekeurige begrippen, vonnis stryken. —— Indien men door *Burgerlyke Vryheid* verstaat, 't bezit van 't regt, 't welk ieder toekomt, om te denken en te handelen naar zyn eigen welgevallen, zonder dat zelfde regt in een ander te schenden; mogen wy verzekeren, dat dit regt, nergens volkomener bezeten wordt, dan in de *Vereenigde Nederlanden*. Elk Burger, mag GOD dienen naar 't licht van 't onbedwingelyk gewisse; hy heeft niet te vreezen, dat hy uit zyn werkwinkel, of van agter den ploeg, zal gehaald worden, om ter Zee te dienen, of, zyns ondanks, het schriklyk beroep des bloedvergietenden Krygs te leeren. In vrede, mag hy de vrugten van zyn vlyt en zweet inzamelen, en zich op de regten der Menschlykheid beroepen, tegen eenen Magtigen, die het bestaat, hem te onderdrukken. Zyne Vrouw, zyne Dogter, mogen de bekoorlykheden der schoonheid, met de onbevlektste kuisheid, omdraagen; zonder vreeze, dat begunstigde Onverlaaten het zich ongestraft zullen onderwinden, die te schenden. Hy vreest, min dan elders, in Persoon of Goederen beledigd te worden, door de Vyanden der Maatschappye, zo talryk onder gebrekkige Regeeringsvormen, waar het misdryf duizend wegen weet, om het straffende zwaard der geregtigheid te ontkomen, en onder zwakke Staatsbestuuren, waar men wel de misdryven weet te straffen, doch niet te voorkomen; en dus, de woeste oproerige Burger meer vryheids heeft, dan de stille en arbeidzaame.

Indien alle deeze voordeelen niet ontstonden uit de Staatkundige gesteltenis der *Vereenigde Nederlanden*, zouden

den zy zich dan tot die hoogte verheven, en met dien luister geblonken hebben, als de Geschiedenis ons ontegenzeggelyk leeraart? Het moet dan zyn, dat deeze voordeelen overvloedig de nadeelen opweegen, die onvermydelyk schynen te ontstaan, uit de zamenvoeging van zo veele strydige deelen, uit de gebreken, die den loop der verrigtingen van een Bondgenoodschap vertraagen, waar in men heeft moeten voorzien, als mede uit andere heimelyke ongesteldheden, welke gelegenheid gegeven hebben aan Burgerlyke Onlusten. —— Doch, waar is de Volmaaktheid in het ondermaansche en menschlyke te vinden? Moeten wy, in stede van die te zoeken, ons niet veel eer verwonderen, zo veele en zo hoog schatbaare voordeelen aan te treffen, in onze Staatsgesteltenisse?

„ Een zeer vermaard Schryver (*) bedriegt zich, wanneer hy beweert, dat, na de afschaffing van het Stadhouderschap, in de laatstverstreeke Eeuwe, de *Volks regeering* der Steden, veranderde in de *Regeering van Weinigen*. Deeze cierlyke Schryver heeft hier, gelyk op meer plaatzen, waar hy van het Staatsbestuur en den Koophandel deezer Gewesten spreekt, zyne vrugtbaare verbeeldingskragt meer dan de egte stukken geraadpleegd. 't Is waarheid, dat de Raaden of Vroedschappen der Steden zich bezorgd getoond hebben, in hun lichaam aan te vullen met Leden, uit dezelfde Familien genomen; doch men kan niet zeggen, dat deeze Familien Raadsheerlyke Familien zyn; zy blyven met de daad Burgerlyke Familien, en dat, tegen de natuurlyke strekking van alle Regeeringsvormen, deeze niet veranderd is, in eene *Regeering van Weinigen*, of eene *Erflyke Regeering der Voornaamsten*, heeft men misschien toe te schryven, dat 'er gelukkig in den Staat eene Orde van Edelen is. Deeze gewoonte van de open gevallen plaatzen, met Lieden uit dezelfde Familien te bekleeden, is, derhalven, niets anders, dan een eigenaartig gevolg, in 't lichaam van zulk een bestuur te wagten; doch, ontelbaare voorbeelden wyzen uit, dat men van dien Regel kan afwyken; te meer, daar dezelve, wel verre van aan de Staatsgesteltenisse verbonden te zyn, daar tegen aan zou loopen.

Men kan niet lochenen, dat een Land, waar de Wetten zo zagt, en het gezag zo wel gevestigd is, waar zo vee-

(*) *l'Histoire Philosophique & Politique*, Liv. XIX. C. 35.

veele Vreemdelingen een veilige wyk; om Onverdraagzaamheid en Dwinglandy te ontgaan, gevonden hebben; waar, met één woord, de Maatschappy bloeit en vermenigvuldigt, ondanks de ongunstigheid der Lands- en Lugtsgesteltenisse, men kan, zeg ik, niet ontkennen, dat zulk een Land onder eene goede Regeeringsvorm moet staan. De gebreken zyn daar niet, gelyk wel elders, de uitwerkzels der Staatsgesteldheid, maar de gevolgen van vreemde oorzaaken." Dit wordt door voorbeelden opgehelderd. En alles, 't geen wy hier, als van verre aangeduid vinden, zien wy nader onder 't oog gebragt, en byzonderder behandeld in 't slot van het laatste Tydperk deezes Stuks. Waar wy, eene *Schets der Regeeringe van de Vereenigde Nederlanden* aantreffen. Met te meer reden geplaatst, naardemaal dezelve, zo dikwyls, kwaalyk begreepen en verkeerd voorgesteld is; en men, zonder een rechte kennis daar van, de voornaamste roerzels der Gebeurtenissen, en de waare bronnen der Verdeeldheden, welke vervolgens in 's Lands geschiedenissen voorkomen, niet kan ontdekken. De voordeelen worden opgehaald, en de gebreken niet verzweegen; doch, wy moeten ons in dit wijde véld niet begeeven. Wy sluiten dit Berigt, met het slot deezer Schetze.

„ Ongetwyfeld zou het beter weezen, dat 'er zo veel onzekerheids niet was, ten aanzien van voornaame stukken: 't zou beter weezen, dat men overéén kwam, ten opzigte van de betwiste punten, en te gader de Artykels, die niet langer gehouden kunnen worden, veranderde. Maar deeze ongelegenheden sleepen alle de gevolgen, welke 'er uit schynen te zullen moeten ontstaan, altoos niet mede: want, zodanig is de Bondgenootschaplyke Regeering, dat het dringend en onvermydelyk belang der Leden, om niet van één te scheuren, altoos de overhand behoudt op de kortstondige verdeeldheden, en de volduuring der vereeniginge, voor zo verre die van de Leden afhangt, verzekert. Men kan niet ontkennen, dat byzondere belangen, zomtyds, tegen het algemeene belang aanloopen; doch, het hoofdbelang van elk Lid, zyne Onafhanglykheid en Oppermogenheid naamlyk, niet staande kunnende blyven buiten de Verééniging, moet, in 't einde, het algemeen belang altoos alle andere belangen opweegen."

Mis-

Misfive aan een Heer in Zeeland over de Militaire Jurisdictie binnen die Provincie, uit Staats Refolutien en andere egte Stukken opgemaakt. Alom te bekomen. Behalven het Voorberigt, 54 bladz. in gr. octavo.

Deeze Brief behelst eene doorloopende ontvouwing van 't merkwaardigfte, dat, nopens de Militaire Jurisdictie, in de Provintie Zeeland is voorgevallen, zedert het jaar 1590 tot het jaar 1777, toen deeze Brief, volgens het daarby gaande berigt, gefchreeven werd. Het daarin bygebragte wordt alleszins geftaafd met aanhaalinge en aanwyzinge van de Staats-Refolutien, en andere egte ftukken, waaruit dit verflag in alle zyne deelen ontleend is. En de Briefschryver befluit 'er uit, „ dat eene Militaire Jurisdictie in Zeeland niet verder kan, „ of mag, exfteren, dan tot die zaken, die den dienst aan„ gaan, dewelke wel en te regt door de Refolutie der ge„ zamentlyke Bondgenooten van den 25 Maart 1651, be„ paalt worden te beftaan in „ *Nalatigheid in Tochten Wag„ ten; Overgaan aan den Vyand; Defertien van Compagnien, „ ofte verloop van de eene Compagnie onder de andere zonder Pas„ poort; Mitsgaders over excesfen en delicten, die d' Officieren „ ende Zoldaaten onderlingh, of d' eene teghens den anderen, zul„ len komen te begaan* (waarinne NB, volgens de *Refol.* van 23 „ *May* 1597, in Zeeland de Politique Regter nog mag præ„ venieeren,) *en verder niet*; en dus geenzins tot de *ken„ nisfe, judicature en correctie van alle delicten, choquerende de „ gemene ruste ofte Borgerlyke Societeit, gemeynlyk genaamt Com„ munia delicta.* Zo als de Staten van Holland by Hoogst„ derzelver Rofolutie van 30 September 1654, de boven „ verm. Refolutie der Bondgenoten komen te interpreteren, en „ zyn, zo als de gemelde Refolutie Ao. 1651 al verder voort„ gaat, *de Militairen over alle andere faacken, zy zyn dan „ Crimineel ofte Civile, voor den Civilen ofte Politiquen Richter „ Apprehenfibel, Convenibel, Justiciabel ende Executabel.* En „ dus zyn alle de Judicieele Actens, niet conform aan dit „ geftatueerde, die de Militaire Regter immer in Zeeland „ mogte ondernomen hebben, NUL, ONWETTIG, VAN GEENER „ WAARDE, en WEDERREGTELYK." —— Hier aan hegt hy wyders eene aanmerking, over eene Refolutie van de Regenten van *ter Vere*, in dato den 11 April 1748, genomen, volgens welken zy den Militairen Regter toelieten, om over gemeene misdaaden te cognosceeren: toonende de Autheur, dat deeze Refolutie, by fub- en obreptie genomen, dadelyk nul en van geener waarde geweest is. —— Ten laatften fluit hy deezen Brief, met de oplosfing eener bedenkinge, of niet de Militaire Jurisdictie in Zeeland plaats hebbe buiten het resfort der *befloo-tene Steden*; daar de Refolutie van 23 May 1597. uitdrukke-

 lyk

lyk bepaalt, „ dat binnen de *beslooten Steden van Zeeland*, Jurisdictien, „ en in de Havenen van dien, alle delicten, het „ zy door Militairen, of door Burgers gepetpetreert, zullen „ gestraft worden door den Politiquen Regter." Ter wegneeminge deezer zwaarigheid merkt hy op, dat de Staaten van Zeeland deeze magt niet toekennen aan de Steden, *om dat zy met Muuren of Vestingen omvangen waren*, maar *om dat zy, volgens haare Privilegien, of eene goede en deugdelyke posseslie*, die in plaatze van Priviligien gehouden wierd, *kennis namen van alle delicten, binnen haare Muuren, enz. voorvallende*; waaruit dan volgt, dat deeze magt zig ook uitstrekt tot alle andere Plaatsen, welken op dien grond daartoe geregtigd zyn: 't geen, gelyk hy verder toont, de Militaire Jurisdictie, over gemeene Misdaaden en civile questien, uit gansch Zeeland verbant. —— Daar dit point van de uitgestrektheid der Militaire Jurisdictie thans meer dan gemeen op het tapyt is, vordert deeze Brief, nevens andere papieren, over dit onderwerp, de opmerking der Leezeren, die gezind zyn dit stuk na te gaan.

Aantekeningen en Byvoegzelen op de Hollandsche Advyzen, uitgegeven door Mr. J. J. V. HASSELT *Rechtsgeleerde. IIIde Deel. Te Nymegen by* A. v. Goor, 1782. *In quarto* 281 *bladz.*

Van de nuttigheid deezer verzamelinge, by de afgifte van het eerste en tweede Deel, reeds gesproken hebbende (*), zullen wy uit het derde Deel, het welk de Heer en Mr. *van Hasselt*, met dezelfde arbeidzaamheid, voltrokken heeft slegts een staal te berde brengen; raakende de kragt der Testamenten aan andere plaatzen, dan daar ze gemaakt zyn. Het gemeen gevoelen der Uitleggers is, *dat een testament, wel gemaakt zynde, naar de wetten der plaatze daar 't gemaakt is, niet alleen ter zelver plaatze, maar ook daar buiten en overal kragt heeft.*

Doch dit is, zegt de Heer en Mr. *v. Hasselt*, nog zo klaar niet, of 'er blyft questie over. Ex. gr. Ymand heeft zyn testament gemaakt ter plaatse, daar het zelve voor een Notaris en twee getuigen kan geschieden, als in Holland; nu is de vraag, of het selve ook geldt in die plaatzen, alwaar seven getuigen vereischt worden, gelyk in Vriesland daer ze het beschreeven recht volgen? En sulx bevestigen in het gemeen de Schryvers in L. 1. *cod. de summ. trinit.* VIV. L. 1. *opin.* 36. CORAS. *de jur. art. part.* 3. *c.* 13. COVARRUV. 2. *de sponsal.* § 7. COSTAL *ad L.* 6. *de Evictione.* A. PEREZ. *in cod. tit. de testament. n.* 21 en volgens dit gevoelen is menigmaal sententie ergaen. Zie G. PAPE *Decis.* 262. TESSAUR. *Quæst. Forensium.* 8. MYNZING 5. *obs.* 19, 20. GAIL L. 2. *obs.* 123. SANDE *Decis. Frisic.* L. 4. *T.* 1. *defin.* 14. Daer zyn

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 41.

Digitized by Google

zyn 'er nogthans, die het tegendeel volgen, en meenen op de voorgestelde vraag zodanig onderscheid te moeten worden gemaakt, dat omtrent mobile goederen en schulden het gemeen gevoelen der uitleggeren aengaet, maar omtrent immobile en vaste goederen het recht van de plaats, waar dezelve gelegen zyn. Want mobile goederen, om dat die overal, waar ze zyn, aldaar door den wil van den eigenaar zyn, en na deszelfs begeeren overal konnen overgebragt worden, den persoon en niet de wetten van de plaats volgen; maar vaste en grondgoederen, als dewelke eene geduurige en zekere standplaats ofte gelegenheid hebben, bestiert te moeten worden, volgens de wetten van de plaats van eene legelyke bezittingen. per L. 2. *cod. de jur. Fisc. L. ult. ff de jurisdict.* Zo gevoelen standvastelyk MASUER. *in sua praxi tit. de successio.* BURGUS *ad dict. L. 6. de Evictione.* NIC. BURGUNDUS *ad consuet. Flandr. tract.* VI. CHRISTIN. *Vol.* 2. *Decis.* 3, 4, 5. *et Vol.* 4. *Decis.* 5 *et* 10. Het eerste gevoelen schynt egter bewyslyker, en 'er veel aan gelegen te zyn, of een wet, statut of gewoonte, iets schikt of beveelt omtrent de solemniteit van eenige daad ofte handeling, dan omtrent de zaak, te weten een grond of plaats. De wetten, dewelke omtrent een zaak zyn gemaakt, doen zonder twyfel de zaak zelve aan, zo dat, waar ze is, wordt ze door de wetten van die plaats verbonden. Het zelve moet ook begrepen worden omtrent de wetten of statuten, die eenige schikkinge omtrent de bekwaamheid van de personen maken. GAIL. *L.* 2. *obs.* 124. *N.* 11. CORAS. *dict. part.* 3. *c.* 14. GOMEZ. *ad L. Tauri num.* 20. Maar de wetten of statuten, die alleen omtrent de solemniteit van eenige daad schikkinge maken, dewyl ze noch de zaak noch de perzoon, dewelke de zaak uitvoert, aendoen, maar alleen de schikking, die geschiedt in de plaats, daar de wet, statut ofte coustume is; zoo komt het met het recht en reden overeen, dat dezelve hun vermogen ook tot de goederen elders gelegen uitstrekken, om dat de plechtigheden der handelingen tot het rechtsgebied van die geenen behooren, in welker rechtsgebied zy voltrokken worden. *Per L. 6. ff. de Eviction. L.* 3. *in fin. ff de testib. L.* 2. *cod. quemadmod. testam. aperiant.* Want anders zoude ymand met een testament willende sterven, tegen de regulen des Rechts, gehouden zyn, verscheidene uiterste willen te maken, of, het gene ongerymt is, in een en het zelve testament, de gewoontens van verscheidene plaatsen behooren in agt te nemen; en een en dezelfde onverdeelbaare daad, als die van een uiterste wil is, volgens verscheidene plaatzen moeten onderscheiden. en daarna geoordeelt worden. PECKIUS *de testam. conjug. L. IV. C.* 28 *in fine.* JOH. a SANDE *dict. defin.* 14. alwaar die Raadsheer de strydigheden, die zich in deezen schynen voor te doen, aardig oplost, en zekere nieuwe onderscheiding van PACHIUS voorzigtiglyk matigt; doet hierby, het geene hier-

 over

Digitized by Google

over mede door ARNOLD VINNIUS L. 2. *select. quaest. cap.* 12. wydloopig wordt opgegeven. Edoch indien de wet uitdrukkelyk gebiedt, dat de testateuren de wetten van de plaats, daar de goederen gelegen zyn, in hun testament zullen volgen, zoude het wat anders zyn. En zodanig is de wet van de Hertogen van Braband, in den jare 1661 uitgegeven, van welke te sien BURGUND. CHRISTIN. TULDEN. *in tit. cod. de testament.* en PEREZ. *dict. loc.*"

DANIËL *in den kuil der Leeuwen. In zes Zangen. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1782. *In octavo* 124 *bladz.*

Het lotgeval van Daniël, veroordeeld tot den doodlyken Leeuwenkuil, en in denzelven door God kragtdaadig by 't leeven bewaard, met zyne daarop gevolgde redding en bevestiging in de gunst van den Persischen Vorst, wordt hier in een maatloos Dichtgewaad getooid. De eerste Zang ontvouwt ons in welk eene blaakende gunst Daniël by Koning Darius stond; hoe nydige Hovelingen, zynen val berokkenende, den Koning wisten over te haalen, tot het tekenen van een bevelschrift, 't welk zy konden voorzien, dat van een doodlyk gevolg voor Daniël moest weezen. In den tweeden Zang hoort men Daniël, die, tegen 's Konings lastschrift, den God van Hemel en Aarde gebeden had, voor den Koning beschuldigd; men ziet den verraaderlyken toeleg dermaate voortgezet, dat de Koning als in engte gebragt worde; doch tevens verneemt men, dat de Vorst zig nog vleit met het behoud van Daniël. Dan dit mislukt hem, naar uitwyzen van den derden Zang; gemerkt *Daniël*, in stede van te veinzen, openlyk bekent, dat hy zynen God gebeden heeft. Het doodvonnis is des onvermydelyk, en Daniël, hoe 't den Vorst ook smerte, wordt den Leeuwen ten prooie gegeeven. In zulke omstandigheden moest noodwendig eene groote verscheidenheid van gemoedsbeweegingen, by Daniël en Darius, plaats hebben; de eersten worden in den vierden, en de laatsten in den vyfden Zang geschetst. Tevens maalt ons de vyfde Zang de overleggingen van 't verraaderlyke rot; 't welk, (bewust van 's Konings smertelyke aandoening over het voorgevallene, en bevreesd dat de Vorst hunne in 't werk gestelde maatregelen in derzelver grond zal ontdekken,) eene zamenzweering tegen den Vorst zelven vormt. In den vyfden Zang heeft de Dichter de vryheid genomen om Darius, door een en ander droomgezigt, op te leiden tot de gedagten, dat Daniël nog onbeschadigd onder de Leeuwen leeft, met dat streelend denkbeeld doet hy den Koning dan voorts, in den zesden Zang, zig, met den vroegen morgen, naar der Leeuwen verblyfplaats begeeven. Deeze laatste Zang stelt ons 's Vorsten aandoeningen, in dat vooruitzigt,

voor

Digitized by Google

voor oogen; en te gelyk aandoeningen van eene andere natuur, die in hem ontstaan, op het verneemen der gemaakte zamenzweeringe tegen zynen Persoon, welke een van Daniëls lyfdienaaren hem ontdekt. De Vorst, op die kundigheid Hofwaards gekeerd, ontbiedt gelaaten deeze Verraaders by zig, en beveelt hen mede te gaan; daar hy, van zyne Lyfwagt vergezeld, kuilwaards treedt, om het zegel der gevangenisse open te breeken. Zulks geschiedt: de Vorst vind Daniël leevende; geen Leeuw heeft hem eenig leed toegebragt: wederzydsche aandoeningen zyn hier treffende. En zo dra is Daniël niet uit den kuil verlost, of Darius doet die Verraaders, met hunne vrouwen en kinderen, (middelerwyl ook hier by gevoerd,) voor de Leeuwen werpen; die hen terstond in hunne woede verscheuren. Darius omhelst zynen Vriend, terwyl hy den waaren God, die hem beschermd heeft, verheerlykt. En Daniël, t'huiswaards gekeerd, wendt zig, met het gansche Huisgezin, (over zyne redding vol vreugde,) tot lof- en dankzegging, met gebeden en smeekingen, voor den throon des Allerhoogsten. Vervolgens, op Koninglyk bevel, ten Hove gaande, zag hy ter zyde het hol der Leeuwen, „ en nooit zag „ hij, zegt men, het zelve in den laaten loop van zijn luisterrijk „ leven, dan met die aandoeningen, waarmede een Held het „ slagveld aanschouwt, op het welk hij eene heerlijke zegen„ praal bevogten heeft."

Onze Autheur heeft dit alles met verscheiden tusschenkomende omstandigheden doorvlogten, die hy wel ter snede bybrengt; en voorts heeft hy den verschillenden aart der characters, die hy laat werken, eigenaartig in agt genomen; het welk deeze dichtkundige opschik van eene bekende Geschiedenis gevallig maakt.

Dichtlievende Oeffeningen van KORNELIS BROUWER, A. Z. *Te Rotterdam by* J. F. Lindenberg, 1783. *Behalven het Voorberigt*, 140 *bladz. in gr. octavo.*

Eene verzameling van Zeden- en Mengeldichten, in welken de Heer *Brouwer* toont, dat hy met regt geteld moge worden, onder de Dichters, die hunne Maatgezangen, door eene gepaste keuze van spreekwyzen, den vereischten nadruk weeten by te zetten. —— Men oordeele hier over, uit 's Mans volgende Uitbreiding van Spreuken XXVIII. 1.

Hij, die zijn' God verzaekt, en de ijdelheid bemint,
Zijn' lust in spoorloosheên en zotternijen vindt,
Rechtvaerdigheid veracht, en deugd en eer durft schenden,
De wreedheid in zijn' boezem' voedt,

En

Digitized by Google

En op der vromen onschuld woedt,
En de vrome snood verdrukt, en hoont in hare elenden;
Is vaek in de eenzaemheid den blooden Das gelijk:
Schoon niemand hem vervolgt, neemt hij gezwind de wijk
Op 't ritslen van een blad, waermeê de windjes spelen!
Een schaduw zelf maekt hem bevreesd!
Zijn kloppend hart bedwelmt zijn geest,
En gunt hem nooit in 't zoet der eenzaemheid te deelen.
Maer hij, die steeds opregt de Deugd om Gods wil eert,
Wordt nooit door wroeging, angst, of slaefsche vrees verheerd;
Gerust in 't Albestuer durft hij 't gevaer trotseren;
En als een jonge Leeuw, in moed',
Kan hij, hoe zeer de boosheid woed',
Op deze onzalige aerd' vernoegd en blij verkeeren!
Hij kent de Wijsheid, Magt en Goedheid van zijn' God,
En steunende op het Woord betrouwt hij Hem zijn lot.
Verzekerd dat de Heer ook zorgt voor zijn belangen,
Slaet hij, in liefde, 't hopende oog,
Door 't vrolijk heilgeloof, om hoog,
En looft, in last', en lust' de Godheid met gezangen.

Tot een staaltje van eene andere natuur, strekke hier nog eene soort van Puntdicht van den Heer *Brouwer*, op de twee Biddagsleerredenen van den Eerwaarden Heere J. H. VAN DEN DOORSLAG, 't welk aldus luidt.

Dees DOORSLAG dringt door alles heen,
Sloopt stalen harten door zijn reên,
Toont ons den oorsprong onzer plagen,
En pleit voor 't Land in zijn gebeên!
Heb dank, ô Christen Demosthéen!
Door u word regt, in onze dagen,
De spijker op den kop geslagen.

Adele en Theodoor, *of Brieven over de Opvoeding door Mevrouw de Gravin* DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, en met aanmerkingen uitgegeven, door* E. BEKKER, Wed. Ds. A. WOLFF. *Twee Deelen. In 's Gravenhage by* I. v. Cleef, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 833 *bladz. in gr. octavo.*

Onder het bekleedzel van een zeer wel uitgevoerden Roman, behelzen deeze Brieven uitmuntende lessen over de Opvoeding, zo ten aanzien van Jonge Heeren als Dames; die de Jeugd, van beiderleie Sexe, en zo ook dezulken, wien derzelver opvoeding is aanbevolen, met veel vrugt kunnen nagaan. Mevrouw de Gravin *de Genlis* toont ervaren te zyn, in de beoeffening van het Menschlyk Hart, en de nafpooring der verborgenste dryfveeren der menschlyke werkzaamheden; op welke kundigheden zy de Opvoeding meesterlyk vestigt; en volgens welke zy verstandig oordeelt over de keuze der beste middelen, om 'er gelukkig in te slaagen. Haare schryfwyze, by manier van een Roman, zet haar geschrift eene leevendigheid by, die voor het meerendeel der Leezeren haar gevalligheid heeft; en de hier naar geschikte inrigting van 't Werk brengt eene menigte van verschillende omstandigheden te wege, die op onderscheidene wyze, en in veelerleie opzichten, haare betrekking op de Opvoeding heeft. En de Gravin bedient 'er zig op eene oordeelkundige wyze van, om haar plan van Opvoeding des te uitgebreider te maaken, en op allerleie soorten van omstandigheden te doen slaan. — Men mag des dit Geschrift met regt tellen, onder de nuttige Schriften over het Stuk der Opvoedinge.

EVELINA; *eene Engelsche Geschiedenis. Tweede Deel. Te Amsteldam by de* Wed. J. Döll. 1782. *In octavo.* 328 *bladz.*

Na dat de poogingen, om Sir *Belmont*, tot het erkennen zyner Dogter *Evelina*, over te haalen, (waarmede het eerste Deel deezer Geschiedenisse afliep (*),) vrugtloos in 't werk gesteld worden, staat het by haare grootmoeder *Duval* vast, met *Evelina* naar Parys te reizen, om aldaar regt te vorderen. Dan haare getrouwe Bestierder *Villars*, die zyne Voedsterling niet wel aan Madame *Duval* toevertrouwt, wederstaat haar aanzoek; doch hy kan vervolgens, om gewigtige reden, niet weigeren, dat zy *Evelina* medeneemt naar London; alwaar *Evelina* zig dan voorts eene maand onthoudt. Geduurende dit haar verblyf in London, is *Evelina* aan veele lastige aanzoeken, en verleidingen onderhevig, die haar menig verdriet baaren, en in verscheiden belemmerende omstandigheden brengen, waarin ook zomtyds haare onvoorzigtigheid deel heeft; dan uit welken zy nog

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* IIIde D. bl. 38.

Digitized by Google

nog telkens, met behoudinge haarer eer en onschuld, gered wordt. Den vergunden tyd van eene maand verloopen zynde, laat de Eerwaarde *Villars* zyne Voedsterling afhaalen, en deeze keert weder tot hem, (aan wiens zorg omtrent haar zy de sterkste verpligting had,) om in zyn byzyn het hoogste genoegen te vinden. Dan, daar al het voorgevallen haaren geest zeer ontroerd had, en 't lichaam daardoor gansch ongesteld was, vinden wy haar, met het slot van dit tweede Deel, te *Bristol*, om de wateren, ter herstellinge haarer gezondheid, te gebruiken. —— Men heeft in dit verdere beloop deezer geschiedenisse dezelfde leerzaamheid, als in 't voorgaande, in agt genomen. De verschillende omstandigheden in welken *Evelina* zig bevindt, de onderscheidene characters, wier werkzaamheid ontvouwt wordt, levert eene verscheidenheid van zedelyke leeringen, die in veele gevallen te stade komen; en inzonderheid dienen, om de Jeugd te noopen op hunne hoede te zyn; terwyl ze tevens de geenen, wien het bestuur der Jeugd is aanbevolen, zodanige lessen aan de hand geeven, waarvan ze met vrugt gebruik kunnen maaken. Het voortreflyk character van den Eerwaarden *Villars* blyft bestendig het zelfde, en *Evelina* is haare behoudenis verschuldigd, aan de goede indrukzelen die hy haar ingeboezemd, de maatregels die hy omtrent haar genomen, en de trouwhartige waarschouwingen, die hy haar van tyd tot tyd verleend heeft.

De Vaderlandsche Historie in Themata. Met Plaaten. Te Amsterdam, by A. Fokke, 1783. Behalven het Voorbericht, 152 bladz. in octavo.

Het agtervolgende beloop onzer Vaderlandsche Historie, met melding der voornaamste gebeurtenissen, is in dit Geschrift zeer wel beknoptlyk voorgedraagen, en op zodanig eene wyze in juiste afdeelingen geschikt, dat elke afdeeling eene min of meer gewigtige gebeurtenisse behelze. Het kan dus in 't algemeen tot een leerzaam handboek dienen, en, naar het byzondere oogmerk in de vervaardiging, met vrugt gebruikt worden, tot eene soort van Opstellen, in de Schoolen *Themata* genaamd, om dezelven in andere Taalen, die men aanleert, ter oefeninge van den schryfstyl, over te zetten. Zodanig een gebruik van de Geschiedkunde onafscheidelyk gepaard te doen gaan met het leeren der Taalen, heeft ongetwyfeld een aangenaam nut; dewyl het de dorheid der Taalleeringe vermindert, en tevens leerzaame kundigheden aanbiedt. Dit geeft den Geschiedkundigen Opstellen, in veelerleie opzigten, een weezenlyk voordeel; en dan nog boveal, als ze de eigen Landsgeschiedenis van den Leerling ten onderwerp hebben.

Digitized by Google

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Brieven van eenige Portugeesche en Hoogduitsche Jooden aan den Heer DE VOLTAIRE. *Naar de vyfde uitgave uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1782. *In groot octavo*, 210 *bladz.*

In dit vierde Deel dezes Werks, bekend voor een Meesterstuk in de Critique, ontmoet men weder ene oordeelkundige behandeling van verscheiden stukken, die de Heer *de Voltaire* tot voorwerpen zyner schimpzugt gesteld heeft; en waeromtrent hem de Heer Abt *Guenée* zo vernuftig als bondig tegengaet. —— Het behelst eerstlyk een Brief over *Moses*, strekkende ter wederlegginge van de ongegronde bedenkingen, en losse voorstellingen, waervan de Heer *de Voltaire* zich bediend heeft, om het Aenwezen van *Moses* een twyfelachtig voorkomen te geven, en dus het bestaen van dien Wetgever te lochenen. Verder verleent ons de Schryver, ene zogenaemde korte Verklaring, getrokken uit ene grootere, in welke hy verscheiden Artykels, uit verschillende Schriften van den Heer *de Voltaire*, nagaet; met betrekking tot *Adam* en deszelfs Geschiedenis, als mede tot *Noach* en deszelfs drie Zoonen; rakende de Joodsche Sterrekunde, enige Staetkundige, Krygs- en Burgerlyke Wetten der Jooden, en de Propheten van dat Volk; waerby ten laetste nog komen enige geestige bedenkingen over de wyze, op welke de Heer *de Voltaire* zich tegen deze Brieven verdedigt, en het oordeel, dat hy zelve velt, over de onderscheidene Uitgaven zyner Werken. De Heer Abt *Guenée* behandelt de hier aengeduide byzonderheden op de eigenste manier, welke hy voorheen gehouden heeft; en die recht geschikt is, om een Schryver te wederleggen, die zich veelal meer aen een spelend vernuft, dan aen een gezetten redeneertrant hield. Tot een duidelyk stael hier van verstrekke in dezen het geen de Heer *de Voltaire* op het *spreken der Slange in 't Paradys* aengemerkt heeft, en 't geen onze Schryver ter beantwoordinge hiervan bybrengt. —— Na ene beknopte opgave van de voornaemste verschillende begrippen der Uitleggeren over dit geval, vangt hy zyne be-

Digitized by Google

denkingen, wegens de fchryfwyze van den Heer *de Voltaire* deswegens aldus aen.

„ 't Schynt dat gy niet al te wel weet, hoe gy hier uwen aanval zult aanleggen. Nu eens wilt gy, dat dit verhaal Zinnebeeldig is; dan beweert gy, dat het ten naauwfte naar de Letter moet verftaan worden. Gy zegt:

T E X T.

„ Is de Reden niet onvermogende om te verklaaren, hoe „ de Slang voormaals fprak, en hoe zy EVA verleidde?" (*Defense de* BOLINGBROKE.)

VERKLAARING.

Gy gevoelt, myn Heer, dat deeze zwaarigheid van zelve vervalt, door het gevoelen van hun, die hier geen weezenlyke Slang erkennen.

Wat aangaat de Schriftuurverklaarders, die 'er eene ftellen, deeze zullen u zeggen, dat het in de daad moeilyk zyn zou te verklaaren, hoe deeze Slang fprak, indien het niet anders dan een bloote Slang ware: maar indien zy het werktuig des Verleiders, indien het deeze Vyand des menschlyken geflagts ware, die haar deedt werken en fpreeken, dan is dit verhaal niet meer zo onverklaarbaar als gy zegt. Want, om kort te gaan, zoudt gy wel kunnen bewyzen, dat de Duivel, bekleed, gelyk hy is, met een bovennatuurlyk vermogen, de zintuigen der Slange niet op zodanig eene wyze kon beweegen, dat hy daar uit verftaanbaare klanken haalde?

T E X T.

„ Ik wilde wel eens fpreeken met de Slang, dewyl zy „ zo veel verftands heeft; maar ik wilde ook wel weeten „ welke Taal zy fprak. Keizer JULIANUS vroeg het aan „ den grooten Heilige CYRILLUS, die geen voldoend ant„ woord op deeze Vraag geeven kon." (*Queft. de Zapata.*)

VERKLAARING.

Een laffe fcherts, zullen ze zeggen, die hier geen weezenlyke Slang erkennen. Eene vry flegte fcherts, zelf tegen die geenen, welke, een weezenlyke Slang erkennende, gelooven dat zy door den Verleider bewoogen wierdt.

„ Welke Taal zy fprak." Dewyl de Verzoeker wilde, dat onze eerfte Ouders haar verftaan zouden, deedt hy haar, ongetwyfeld, hunne Taal fpreeken.

„ Kon geen voldoend antwoord geeven." Het antwoord

was

Digitized by Google

was evenwel niet moeilyk. Indien „ de groote Heilige „ CYRILLUS" het niet aan den Afgevallenen Keizer gaf, zou de reden daar van niet geweest zyn, om dat hy de Vraag als onvoegzaam beschouwde?

T E X T.

„ Men kan zich niet wederhouden van lachen, wan-„ neer men eene Slang gemeenzaam ziet spreeken met „ EVA, en God spreekende met de Slang." (*Exemp. im-poit.*)

VERKLAARING.

„ Men kan zich niet wederhouden van lachen," enz. Zy, die hier geen weezenlyke Slang erkennen, zullen om u lachen, om dat zy u eene tegenwerping zien maaken, welke hun gevoelen in 't geheel niet raakt. De anderen zullen u zeggen, dat, gesteld zynde dat de Slang het werktuig van den Duivel was, hier meer stoffe is om te beeven dan om te lachen.

T E X T.

„ Veele Jooden zelve bloosden 'er over: zy behandel-„ den vervolgens deeze Inbeeldingen als zinnebeeldige Fa-„ bels. Hoe zouden wy naar de letter kunnen opvatten, „ 't geen de Jooden als Vertelzels beschouwd hebben?" (*Aldaar.*)

VERKLAARING.

'Er zyn Jooden geweest, wy erkennen het, die deeze gebeurtenis zinnebeeldig verklaard hebben; doch wy kennen 'er geene, die 'er over „ gebloosd" hebben, of ze beschouwd hebben als „ Fabels en Vertelzels." PHILO zelve, hoewel hy, in eene plaats van zyne Werken, daar van een zedelyk Zinnebeeld maakt, zegt uitdrukkelyk, dat men haar niet moet vergelyken met de Fabels der Poeëten.

„ Zouden wy naar de letter kunnen opvatten," enz. Wat noemt gy, myn Heer, „ naar de letter opvatten?" Is het, dat men, in dit verhaal, niet dan een bloote Slang erkenne? of aldaar niet toe te staan eene bovennatuurlyke Kragt, Zinnebeeld, of Leenspreuk? Niets noodzaakt het dus te verstaan.

Gy wilt het verhaal niet „ naar de letter opvatten;" gy geeft de voorkeuze aan het Zinnebeeld. Gy zegt:

Digitized by Google

T E X T.

„ Indien wy PHILO, en veele Kerkvaders, gelooven, is „ de Slang eene figuurlyke uitdrukking, die onze verdor- „ vene begeerten zigtbaar schetst. Het gebruik der spraa- „ ke, welke de Schriftuur haar toeschryft, is de stemme „ onzer driften, die tot onze harten spreekt. God ge- „ bruikt het Zinnebeeld van de Slang, 't welk zeer ge- „ meen was door het geheele Oosten." (*Homélie sur l'interpret. de l'Ancien Testament.*)

VERKLAARING.

Zie daar u dan een Allegorist geworden: 't zy zo, indien uw Zinnebeeld (Allegorie) niet zo willekeurig en onbepaald ware. Koom nader aan onze eerste Ouderen, behoud de groote Waarheden, die hun aangaan, en by welke hun geheele naageslagt belang heeft, en dan zal de Synagoge uwe Uitlegging kunnen verdraagen.

Maar gy houdt u niet aan deeze Uitlegging; gy verlaat ze welhaast. Gy zegt:

T E X T.

„ Hier is alles natuurlyk. Dit geheele voorval is zo na- „ tuurlyk, en zo zeer ontbloot van allen Zinnebeeld, dat „ 'er reden gegeeven worde, waarom de Slang zedert dien „ tyd kruipe, waarom wy haar altoos zoeken te verpletten, „ en zy ons te steeken; even gelyk in de Gedaanteverande- „ ringen verklaard wordt, waarom de Raven zwart zy." (*Bible enfin expliq.*)

VERKLAARING.

Dus is deeze gebeurtenis Zinnebeeldig, en niet Zinnebeeldig. Men moet „ haar" niet „ naar de letter opvatten;" en zy is „ geheel natuurlyk," en „ van allen „ Zinnebeeld ontbloot." Gy blyft u zelven gelyk, myn Heer!

Laaten wy uwe tegenstrydigheden daar laaten; laaten wy uwe redeneering zien. In dit verhaal, zegt gy, is alles natuurlyk; derhalven kan men 'er geen Zinnebeeld toestaan, en men moet daar alles „ naar de letter" opvatten. Gelooft gy, myn Heer, dat deeze wyze van redekavelen zeer beslissende is? Wat is natuurlyker, dan het verhaal, welk de Profeet NATHAN aan DAVID doet, van dien ryken wreedaart, die het geliefde schaap des armen mans wegneemt en doodt, om het den gast, hem overgekomen, voor te zetten? Alles is daar zo natuurlyk, dat DAVID zelve daar door be-

bedroogen wordt. Hy wordt insgelyks bedroogen door het verhaal dier Weduwe, welke hem om genade verzoekt voor haaren Zoon, dien zy zeide zynen Broeder gedood te hebben, en welken zyne nabestaanden wilden doen sterven om aan zyne goederen te koomen. Hoewel alles natuurlyk schyne in een „ voorval," kan het egter Zinnebeeldig zyn, en waarheden verbergen, welke de letter in 't eerst niet schynt aan te kondigen.

Wilt gy 'er een voorbeeld van, getrokken uit een Ongewyd' Schryver? Herinner u den fraaijen Lierzang, in welken HORATIUS zyne aanspraak richt tot een Schip, 't welk, reeds door een storm geschokt, aan nieuwe gevaaren wordt blootgesteld. De Dichter spreekt aldaar van wenden, van roeibanken zonder Roeijers, van de bosschen van den Pontus, waarvan dit Schip zynen oorsprong ontleende, van Cycladische Eilanden, enz. Alles is 'er zo natuurlyk, dat 'er Uitleggers zyn, die daar in niets anders dan een Schip gevonden hebben. Nogthans verzekert ons QUINCTILIANUS, dat het een Zinnebeeld is van het Roomsche Gemeenebest, met nieuwe Burgeronlusten gedreigd; en dit denkbeeld geeft belang aan deezen Lierzang, die zonder dit zeer laf zyn zou. Pas dit voorbeeld toe op het onderwerp, waar over wy handelen, en leer van een Schryver, dien gy bewondert, dat het natuurlyke het Zinnebeeld niet altoos uitsluit, en dat het belachelyk zyn zou, in een Zinnebeeld te zeer op de letter te dringen. Zeg dan niet meer, gelyk gy gedaan hebt,

T E X T.

„ 'Er wordt, in dit geheel Artikel, geenerlei melding
„ van den Duivel gemaakt. Alles is 'er natuurlyk."

VERKLAARING.

„ Geenerlei melding van den Duivel." Neen, 'er wordt geene uitdrukkelyke melding van gedaan in den Text, even gelyk 'er, in den Lierzang van HORATIUS, geenerhande melding gemaakt wordt van het Gemeenebest. Maar de Text wordt genoeg verklaard door de algemeene Overlevering, zo wel van de Hebreeuwen, als van de meeste oude Volken: eene Overlevering waaraan gy zelve getuigenis geeft.

T E X T.

„ De Pheniciërs, nabuuren der wildernisfen, welke de
„ Jooden bewoonden, hadden, zints langen tyd, het

Digitized by Google

„ Zinnebeeldig verdichtzel van eene Slang, welke den
„ Mensch en Gode den oorlog hadt aangedaan."

„ De Jooden, die het Boek Genesis schreeven, zyn
„ niets meer dan naabootzers; zy mengden hunne eigen
„ Ongerymdheden onder deeze Verdichtzels, (onder de
„ Fabels der Pheniciërs, der Indiaanen, der Chaldeeu-
„ wen," enz.) (*Homél. Dict. Philosophique.*)

VERKLAARING.

'Er bestaat dan, zedert langen tyd, onder de oudste Volken, een Zinnebeeld, „ van eene Slang, die den „ Mensch en Gode den oorlog aangedaan heeft." Dit Zinnebeeld was gemeen in het Oosten, dit hebt gy boven gezegd: het was verspreid onder de Pheniciërs, de Indiaanen, de Chaldeeuwen, dit zegt gy uitdrukkelyk. Maar, deeze Slang, de vyand Gods en des Menschen, bekend by alle oude Volken, zou deeze niet zyn de Slang van Genesis?

Gy zult 'er ten minste niet aan twyfelen, ten aanzien van de *groote Slang* der aloude Persen, de AHRIMANIUS, dat wil zeggen, *de listige*, *de leugenaar*, vyand der eerste Ouderen van het Menschlyk Geslagt, die hen verleidt, hun tevens de onschuld en het geluk ontrooft, en die, hen in ongenade brengende by ORMUSD, de *Eeuwige*, hen in den afgrond der zonde, en der elende, dompelt. Dit Zinnebeeld en de Overlevering, welke het verklaart, waren, derhalven, in de daad zeer algemeen verspreid onder de aloude Volken van het Oosten.

Hoe 't zy, het is ten minste zeer oud onder ons, hoewel gy het voor nieuw zoekt te doen doorgaan. „ Eindelyk, zegt gy,

TEXT.

„ Eindelyk is de Slang, welke EVA verleidde, erkend
„ geworden voor den Duivel, die ons zoekt te beder-
„ ven."

VERKLAARING.

„ Eindelyk," enz. Deeze Leer, myn Heer, is ouder dan gy denkt, of veinst te gelooven. Wy zullen u niet zeggen, dat het, volgens MAIMONIDES, de Overlevering van onze oude Wyzen was, die, in hunnen Oosterschen styl, den Engel des doods vertoonden, als te paerd op de Slang, dat wil zeggen, of afgebeeld door dit kruipend dier, of zyne gedaante aanneemende, of het bezittende

en

Digitized by Google

en deszelfs zintuigen beweegende; en dat onze Talmudisten zich even eens uitdrukken. Wy zullen u herinneren, dat uwe Apostelen (*), dat de Insteller zelve (†) van uwen Godsdienst, en, vóór hen, onze Targums of Uitbreidingen, den grooten Verleider, den Vyand des Menschdoms, zagen in de Slang, welke EVA bedroog. De Schryver van het Boek der Wysheid geeft duidelyk genoeg te verstaan, dat hy eveneens dagt, wanneer hy zegt, dat *door des Duivels nydigheid de Dood in de Waereld gekomen is*. Hoofdst. II. 24.

„ Behoeft gy nog eene hooger Oudheid? Het Boek *Job*, 't welk gy zegt ouder te zyn dan MOSES, en 't geen wy gelooven, door dien Wetgeever geschreeven te zyn, spreekt insgelyks van een boozen Geest, die de Regtvaardigen zoekt te verleiden, en die, om hen te verleiden, en van God af te trekken, hen met de zwaarste geesfels aantast. Hoe zouden dusdanige denkbeelden by de Hebreeuwen, by de Persen, by de Indiaanen, enz. opgekoomen zyn, dan door een algemeene Overlevering, wier oorsprong tot de vroegste tyden opklimt?"

Ten slot voegt 'er de *Abt* GUENÉE nog by. „ Hoewel gy beweert, myn Heer, dat, in dit Verhaal, alles „ natuurlyk" zy, en, in de daad, in den eersten opslag zich aldaar zodanig vertoone, kan men redelyker wyze niet in twyfel trekken, dat de Slang, die men aldaar ziet werkzaam zyn, geen bloote Slang was. Zou een bloote Slang gesproken, geredeneerd, en met de Vrouw hebben omgegaan? Welk belang zou een redenloos kruipend Dier gehad hebben, om onze eerste Ouders te verleiden, en hen tegelyk misdaadig en ongelukkig te maaken?

Laaten wy voor een oogenblik vergeeten, dat MOSES een door Gods geest aangeblaazen Man was; laaten wy hem slegts beschouwen als een Oordeelkundig Schryver, een Wysgeer, een Wyze der aloudheid: gy kunt hem ten minste deeze hoedanigheden niet betwisten. Kan men onderstellen, dat een Man van dat Karakter, in een Werk zo ge-

(*) De H. JOANNES noemt den ouden Slang Duivel en Satan, die de Waereld verleidde, *Openb*. XII. 9. Zie ook 2. *Kor*. XI. 3.

(†) Zie JOAN. VIII. 44. alwaar de Duivel genaamd wordt, *Menschenmoorder*, *Leugenaar en Vader der leugen*, *van den beginne*. De Christ.

Digitized by Google

gewigtig en zo beknopt, zich zou vermaakt hebben, om, op eene kinderagtige wyze, reden te geeven „ van de af- „ keerigheid tusschen den Mensch en de Slang?" Hoe! deeze Oordeelkundige Schryver, deeze wyze Man, zal een begin gemaakt hebben met ons den Allerhoogsten voor te stellen, die, naa het Heelal uit het Niet getrokken, aan het gewelf des Hemels de Starren, die ons verlichten, geplaatst; de Velden met Boomen en Planten bedekt; de Aarde, de Lucht en de Wateren met eene ontelbaare menigte van verschillende Dieren, bevolkt, en de Natuur te hebben voorbereid om haaren Koning te ontvangen; eindelyk den Mensch schept naar zyn beeld en gelykenis; hem door zynen Godlyken adem bezielt, hem met onschuld bekleedt, en hem in staat stelt, om voor altoos zyn geluk te verzekeren, door zyne onderdaanigheid en gehoorzaamheid aan de bevelen zyns grooten Scheppers? en dit geheele pragtige tooneel, alle deeze edele en verhevene denkbeelden zouden eindelyk uitloopen op de verklaaring „ waarom de Slang ons tragt te steeken, en wy, om hem „ het hoofd te verpletten, even gelyk in de Gedaanteveranderingen wordt verklaard, waarom de Raven zwart „ is?" Gy zegt dit, myn Heer, maar gewisselyk gy gelooft het niet; en gy vleit u zeker ook niet, om het aan verstandige Leezers diets te maaken.

„ Eene Zinnebeeldige Verklaaring, die ons de eene of andere Zedekundige Waarheid leerde, hoedanige by v: de heillooze uitwerkzels van den Wellust, van de vermetele zucht na Weetenschap, enz. zyn kunnen, zou, ongetwyfeld, minder onredelyk zyn. Maar is het gelooflyk, dat een bloot zedekundig, onbepaald, eigendunkelyk Zinnebeeld, verspreid en bewaard zou zyn gebleeven, zedert zo veele Eeuwen, onder zo veele Volken? Hoewel men in Allegoriën niet te sterk op de letter moet stilstaan, moet 'er nogthans eenige overeenkomst plaats hebben, tusschen het Zinnebeeld en het Voorwerp, welk het verbeeldt. Maar, welke overeenkomst heeft 'er plaats, tusschen den Wellust, enz. en de Slang, gedoemd *om van het stof der Aarde te leeven, welke ons de hielen zal tragten te vermorzelen, en wien het naageslagt der Vrouwe den kop zal vermorzelen*? Waar toe zou hier dit onbepaald Zinnebeeld dienen, en welk een verband zou het hebben met het voorgaande en volgende?

„ Laaten wy dan erkennen, myn Heer, dat dit verhaal van MOSES, zo oud, zo overeenkomstig met de Overleve-

rin-

ringe der eerste Volken, ongetwyfeld waarheden behelst. van veel meerder aangelegenheid. De Schepping van den Mensch in een staat van onschuld en geluk, zyne Verleiding en Val, de Veraarting van zyn Weezen, de Dood koomende in de Waereld door des Duivels nydigheid, deeze groote Verleider veroordeeld, en betere uitzigten aan het Menschlyk Geslagt gegeeven (*); deeze zyn de groote Leerstellingen, welke de gewyde Schryver ons aldaar leert. Laaten wy schroomen van dezelve af te wyken, en ieder Zamenstelzel verwerpen, 't geen ze zou kunnen verdonkeren, of 'er den geringsten inbreuk op maaken.

„ Deeze Waarheden in verzekering gesteld zynde, moogt gy, boven het gemeene gevoelen der Schriftuurverklaarders, den voorrang geeven aan de Leenspreuken van KAJETANUS, aan de Zinnebeelden van MIDDLETON, of zelf aan de Beeldspraaken van een zekeren hedendaagschen Schryver; gy zoudt hierin kunnen dwaalen, doch de Synagoge zal u deswegen niet van ketterye beschuldigen (†).

„ Trouwens, daar het algemeen gevoelen niets ongegronds bevat, en deeze groote Waarheden daar door zuiverder bewaard worden, en de letter van den Text naauwkeuriger gevolgd wordt, waarom zoudt gy 'er dan van afwyken?"

(*) Voornaamlyk raakende eenen Hersteller, die den Mensch met God verzoenen, en hem in zyne onschuld moest herstellen. *De Christ.*

(†) Alle deeze denkbeelden, hoewel vernuftig, zyn ten minste zeer stout, om niet te zeggen ligtvaardig. Laaten wy ons houden aan 't gemeene gevoelen; 't is het veiligste en verstandigste. *De Christ.*

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET, *Dr. en Pr. der H. Godgel. en Akademie-Prediker te Utrecht. Derde Deel. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *Behalven de Voorreden, 412 bladz. in gr. octavo.*

In deze Leerredenen, op dezelfde regelmatige wyze als de voorigen uitgevoerd, stelt zich de Hoogleeraer ten hoofdoogmerk, „ uit het bestuur der Voorzienigheid, om- „ trent den Heiland en deszelven Voorlooper, de leer der

Digitized by Google

„ verzoening, zoo als dezelve in de Protestantsche Kerk „ erkend en beleden wordt, nader te bevestigen." Met dit bedoelde zyn de zes eerste Leerredenen, in dit Deel, in een met elkander zamenhangend verband opgesteld, terwyl ook de twee volgenden hieraen eigenaertig verknocht zyn. Nopens dit verband der zes eersten, hoore men den Hoogleeraer zelve, by den aenvang zyner zesde Leerreden.

„ Wy overwogen, zegt hy, [in de voorgaanden (*),] het zeer verschillend bestuur der Voorzienigheid, omtrent de lotgevallen van Johannes den Dooper en den Heere Jesus, en het bleek ons ten klaarste, dat de einden, waar toe deeze twee persoonen geschikt waren, zeer veel van den anderen verschilden. Beiden moeten zy als Profeeten beschouwd worden; maar Jesus was nog daarenboven tot een geheel ander werk geroepen: Hy moest, door zyn lyden en dood, de reinigmaaking der zonden te weeg brengen.

„ Dit is de leer der Protestantsche Kerk. Wy hebben aangetoond, dat dezelve zulk eenen grond van zekerheid heeft, als men omtrent eene geopenbaarde waarheid zou kunnen begeeren. In 't byzonder bleek het ons, dat Gods bestuur, omtrent des Heilands lotgevallen, nooit verklaard, nooit met de wysheid en goedheid van het Opperweezen overeengebragt kan worden, ten zy men dit vasthoude, dat hy *een verzoening is voor de zonde.* Dat was het voornaam oogmerk der komst van Jesus in de weereld. Daartoe moest hy lyden en sterven; Hy, *die geen zonde gekend had*, moest *tot zonde gemaakt*, Hy moest, ter verlossing van zondaaren, als ware hy zelve de grootste zondaar geweest, behandeld worden. —— Op dat dit zou kunnen gebeuren, ook naar het woord der voorzegginge, daartoe moest Hy, onder het Joodsche volk, over 't algemeen, wel als *Propheet*, maar niet als hun *Messias*, bekend staan. ——— 't Is waar, van zyne geboorte af aan, en daarna, geduurende zyne openbaare bediening, ontbrak het niet aan spreekende bewyzen van zyn Messiasschap; maar, deels het bestuur der Voorzienigheid, deels de verbastering van Israël, was een oorzaak, dat dezelve, of niet geweeten, of niet regt beoordeeld wierden. ——— Ondertusschen, hadden deeze bewyzen, in dien tyd, de gewenschte uitwerking niet, ze wa-

(*) De texten, in die Leerredenen verhandeld, zyn, Joh. X. 40—42. Luc. I. 65, 66. Matth. XIII. 53—57. 1 Joh. II. 2 en Joh. XIII. 19.

Digitized by Google

waren echter niet te vergeefsch verleend, maar moesten naderhand dienen ter bevestiging van der Christenen geloof in Hem, *die overgeleverd was om hunne zonden, en opgewekt om hunne regtvaardigmaaking.*

„ Uit alles wat wy dus voordroegen, kan het ten klaarſte blyken, dat de leer der verzoening, als een zeer voornaam deel van het Euangelisch onderwys, behoort aangemerkt te worden." En een opzetlyk betoog hier van, naer luid van des Apostels tael 1 Cor. II. 2, is de inhoud der zesde Leerreden. ——— Aen deze zes Leerredenen hecht de Hoogleeraer wyders nog twee Leerredenen, die tot dit onderwerp betrekking hebben: de zevende, over Eph. IV. 4[a], ſtrekt ter ontvouwinge van de leer der vernieuwinge van zondaren door den Heiligen Geest; en de achtſte behelst, naer aenleiding van 2 Tim. I. 13, ene voordragt van den plicht van elk Christen, vooral van de Leeraers, omtrent de wel bevestigde en tevens heilryke leer der zaligheid.

Wyders vervat dit Deel nog drie op zich zelve ſtaende Leerredenen, waer van de eerſte, zynde de negende dezer Verzamelinge, ten onderwerp heeft Gods regeering, of opperbeſtuur over deze waereld, ter ophelderinge en bevestiginge van des Dichters tael, *de* HEERE *regeert*, Pſ. XCIII. 1. Ene daeraen volgende Leerreden over Joël I. 14[a] is geſchikt tot ene Voorbereiding tegen den Biddag, en behelst ene voorſtelling van 't geen 'er in een Volk vereischt word, om zodanig een dag op ene plichtmatige wyze te houden. Laetstlyk neemt de Hoogleeraer, uit de verklaring der woorden, Openb. XXII. 5[a], *aldaer zal geen nacht zyn*, als betreklyk tot den toekomenden ſtaet der Gelukzaligheid, aenleiding, om ons enig denkbeeld te geven van de uitgebreidheid der kennisſe der gezaligden; met aenwyzing van den invloed, welke die kennis op hun geluk hebben zal; en de gegrondheid van der Christenen hoop op dien gelukſtaet: welk onderwerp zyn Hoogeerwaerde, gelyk ook omtrent alle de bovengemelde onderwerpen geſchiedt, met allen ernst, ten bondigſte, ter betrachtinge aendringt.

Or-

Digitized by Google

Onderwys in den Godsdienst, *door* J. V. NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Amſterdam. IVde Deel. Te Amſterdam*, *by* J. Allart, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 432 *bladz. in gr. octavo.*

Aen het voorhèen gegeven bericht, nopens de Schriften des Ouden en des Nieuwen Testaments, als behelzende de Joodſche en Christelyke Openbaring, hecht de Eerwaerde *Klinkenberg* hier, in het vierde Boek, eigenaertig, de overweging van den *Godlyken oorſprong*, en *andere hoedanigheden* dier *Openbaringe.* Zyn Eerwaerde behandelt dit gewigtig onderwerp, even als het voorige gedeelte van zyn Onderwys, in ene juist geſchikte orde, die den Lezer een gemaklyken leiddraed aen de hand geeft; terwyl hy hem zyne denkbeelden, met de vereischte klaerheid, ontvouwt. Het onderwerp, dat hy zich ter verklaringe voorſtelt, ſplitst dit Boek natuurlyk in twee deelen.

Met betrekking tot het eerſte Lid, den *Godlyken oorſprong* dier Openbaringe, legt zyn Eerwaerde het 'er in de eerſte plaetze op toe, om opzetlyk en in 't breede te betoogen, „ dat *de Bybel* niet alleen iets Goddelyks be„ helze, maar dat dit ganſche Boek, *in deszelvs ganſche* „ *zaemenſtel*, en geheele uitgebreidheid, *van God zelven* „ *zy ingegeeven*, zodat beide woorden en zaeken, van „ het begin tot aan het einde, van eenen Goddelyken „ oorſprong zyn." Na het voordragen van dit zyn betoog, nopens de *woordlyke* ingeving van den Bybel, in alle deszelfs byzonderheden, 't welk onze Leeraer als een *hoofdbewys*, dat alleen genoegzaem is, aendringt, verledigt hy zich verder ter overweginge van zodanige gronden, die hy *bewyzen van den tweeden rang* noemt, welken hy tot drie brengt. (1.) Het bewys, ontleend uit de overeenſtemming der Schryveren van den Bybel, verdient, zegt hy, wel enige opmerking, doch is op zichzelve niet voldoende. (2.) Dat, afgenomen van de wonderbare voortplanting des Christendoms, is in zyne oogen van meer aenbelang, 't welk hem het zelve in volle kragt doet voorſtellen. En wat eindelyk (3.) het redeneeren uit de ſtandvastigheid der Martelaren betreft, ſchoon dit geen beſlisſend bewys genoemd kunne worden, het levert nochtans, zyns oordeels, een waerſchynlyk bewys op, dat te meer kracht ontleent uit

Digitized by Google

uit het bezef, dat die ftandvastigheid zeer veel toegebragt heeft, tot de voortplanting van het Euangelie.

Op de afhandeling van dit eerfte Lid gaet zyn Eerwaerde over ter ontvouwinge van het tweede, te weten, de *andere hoedanigheden* dier Openbaringe; naemlyk derzelver *Godlyk gezach*, *Volmaektheid*, *Klaerheid*, *Volkomenheid*, en het *algemeen Gebruik*, of derzelver gefchiktheid voor allerleie menfchen, welken tot de kennis dezer Openbaringe gekomen zyn, om dezelve te lezen en te onderzoeken. De overweging van dit laetfte geeft zyn Eerwaerden dan wyders aenleiding, om, by manier van een Aenhangzel, nog te handelen, over het *Vertalen*, en *Uitleggen* der Heilige Schriften, als mede over de *Plichten*, welken wy omtrent de *Godlyke Openbaring* te betrachten hebben; welke plichten, om dit by deze gelegenheid kortlyk te melden, hoofdzaeklyk hierop uitkomen.

In 't algemeen hebben wy de Openbaring, als een Godlyk gefchenk, met blydfchap en met dankzegging te ontvangen; ons aen deze Godlyke Openbaring geheel te onderwerpen; en die Schriften, waerin dezelve vervat is, ter rechte kennis van dezelve, vlytig te lezen. En om dit laetfte naer vereisch te doen, behooren wy dit te verrichten met die *eerbied*, welke wy aen Gods woorden verfchuldigd zyn; en met die *aendacht*, welke vereischt word in de zodanigen, die, gelyk het betaemt, een *wezenlyk belang* in het voorgedragen ftellen. Deze dus ingerigte oefening moet gefchieden met ene *onbevooroordeelde oprechtheid*, met *oordeel* en ene *toepasfing op ons zelve.* En hierin behooren wy fteeds het *rechte oogmerk* te bedoelen, om daeruit den weg te leeren kennen, welken wy, ter bevorderinge van ons wezenlyk en eeuwig geluk, bewandelen moeten; ter bereikinge van welk oogmerk de *overdenking* noodig is: by welk alles wy eindelyk een ernftig *gebed* hebben te voegen.

Nieuw bewys voor Gods Beftaan en 's Menfchen Ziel, *door* J. A. H. REIMARUS, *Med. D.* *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht*, *by* J. Ph. Streccius, 1782. *Behalven het Voorbericht*, 61 *bladz. in gr. octavo.*

By een vernieuwden Hoogduitfchen druk der bekende Verhandelingen van HERM. REIMARUS *over de voornaemfte waerheden van den Natuurlyken Godsdienst*, heeft 'er des-

Digitized by Google

zelfs Zoon JOH. REIMARUS, als ene ſoort van Inleiding, voor geplaetst, zyne gedachten, ten bewyze van *Gods Beſtaen en des Menſchen Ziel.* Ten gevalle van hun, die de vroegere uitgave reeds bezaten, heeft hy dezelven ook afzonderlyk laten drukken; en even zo heeft men ze thans in onze Tale gemeen gemaekt, om by de Nederduitſche afgifte van dat geagte Werk gevoegd te worden. De Zoon, in 's Vaders voetſpoor tredende, ſtaeft hier ten bondigſte, uit een byzonder oogpunt, het beſtaen van God, als de eerſte oorſpronglyke oorzaek van de achtervolgende reeks der dingen in 't Heelal; en verſterkt tevens het gevoelen van 't aenwezen van 's Menſchen Ziel, als de oorzaek der werkingen des lichaems, en geſchikt om in eeuwigheid ter meerdere volmakinge te ſtreven. Hy ſchakelt zyne gedachten deswegens in ene geregelde orde; en dringt zyn voorgeſtelde bewys, met beantwoording der voornaemſte tegenbedenkingen van hun, die ene eerſte oorzaek zoeken te betwisten, met nadruk aen; des dit Geſchrift van den Zoon wel verdiene, by 's Vaders opgemelde Verhandelingen, gevoegd te worden. De hoofdbyzonderheid, welke den Vertaler aenleiding ſchynt gegeven te hebben, om dit Stukje te betitelen *Nieuw Bewys* (*), is vermoedelyk gelegen, in het overbrengen van het gewoone bewys, tegen ene eeuwige aeneenſchakeling van oorzaken en gewrochten, zonder ene eerſte oorſpronglyke oorzaek, „ op het geval, wanneer men al de waereld of de ſchakel aller dingen als oneindig en zonder „ begin onderſtelt:" waerom wy het voornaemſte van het daertoe betrekkelyke gedeelte nog zullen voordragen.

Men vraegt, naemlyk, tegenwoordig, of men behoore te erkennen, dat de waereld, of de reeks der dingen een begin gehad moet hebben; dan of men ene oneindige reeks en aeneenſchakeling der dingen voor mogelyk, of liever voor noodzaeklyk, hebbe te houden. De Autheur was voortyds in 't eerſte algemeen aengenomen denkbeeld, dan wat later heeft hy begonnen te twyfelen, en is in zyne

(*) Een *nieuw bewys*, zegt hy, in zyn Voorbericht, niet ten aenzien van zulken die uitheemſche Schriften doorbladeren; maer ten opzichte van den Nederduitſchen Lezer, „ om dat „ het, onzes weetens, nimmer in eenig *Nederduitsch* Werk of „ Stelzel, indiervoegen, zo volledig bewerkt en voorgedraa- „ gen is."

Digitized by Google

ne twyfeling versterkt, door 't geen de Wysgeer COCHIUS deswegens aengevoerd heeft (*). Zulks doet hem, ter dezer gelegenheid, hier te berde brengen, 't geen daeromtrent van de ene en andere zyde gezegd kan worden, en hecht daer aen de overweging, of het latere denkbeeld het bewys, voor 't bestaen ener eerste oorspronglyke oorzaek verzwakke, waervan hy het tegendeel toont. —— Wy zullen ons tot het laetste denkbeeld, als het byzonderste voor den Nederduitschen Lezer, bepalen, en tevens mededelen hoe hy, op dien grondslag, zyn bewys doet doorstaen. Voorgesteld hebbende, hoe het eerste denkbeeld, naer zyn begrip, best verdeedigd worde, vervolgt hy indezervoege.

„ Maar hoe? —— Wanneer al, zonder het Bestaan eener opvolginge van veranderinge, geen tyd, geene duurzaamheid gesteld kan worden, dan moet egter de eerste werking van God, byaldien 'er eene eerste ware, noodwendig een *vóór* en *naa* in zyn eigen Wezen, of in zyn denken uitmaaken, het welk met de onveranderlykheid, in een noodzaaklyk Wezen vervat, strydt; en hoe willen wy de werking van het onbepaalde Wezen eenige paalen stellen? COCHIUS heeft zig derhalve (†) zeer wel en bondig uitgedrukt, op deze wyze. „ (1) Wanneer 'er eene „ kragt is, welke eene opvolging van werkingen tragt „ voort te brengen, (2) daarby ook toereikend is, de„ zelve voort te brengen, en door geen tegenstand belet „ kan worden, en (3) wanneer deze kragt noodwendig, „ gevolglyk eeuwig, bestaat; dan moet 'er ook daadlyk „ eene reeks van werkingen zyn voortgebragt, en deze „ reeks kan, zo min, als de werkende oorzaak, een be„ gin hebben. Zulk eene kragt nu is *God*, en de werk„ zaamheid kan van zyn Weezen niet gescheiden worden; „ de geheele omtrek der werkingen moet gelyk zyn, aan „ den geheelen omtrek der kragt; gevolglyk zyn ook zyne „ werkingen oneindig, zonder paal en perken. —— In „ het eeuwig noodzaaklyk Wezen zelf is geen opvolging „ van bestaan, toeleg en werken; geen getal, geen tyd. „ Alles is één, en op eenmaal in God: alle veranderingen „ zyn

(*) *Examen de la Question*: Si toute succession doit renfermer un commencement? (Of alle opvolging onvermydlyk het denkbeeld van een begin insluite?) in de *Memoir. de l'Academ. de Berlin* 1773. *pag* 325.

(†) *Loc. cit.*

Digitized by Google

„ zyn slegts betrekkingen der dingen buiten Hem: Hy be„ staat, by de opvolgingen of reeksen der dingen, onver„ anderlyk: Hy ziet 't voorledene, tegenwoordige en toe„ komende, alle gevolgen zyner werkzaamheid en alle be„ trekkingen derzelve, uit eigen inwendige kragt, als van „ vooren, (*a priori*,) zonder daarby eene agtereenvolging „ van denkbeelden, of een nieuw, nog niet gehad, denk„ beeld te verkrygen." Des moet 'er wel een gebrek in onze wyze van denken nopens de opvolging, en de daaruit ontstaande vermeerdering in eene oneindige reeks plaats hebben. Van het Oneindige kunnen wy met ons eindig verstand in het geheel geen eigenlyk denkbeeld vormen. Maar wy moeten bedenken, dat tyd en ruimte slegts verschynzels zyn, uit de bepaaling onzer wyze van denken voortvloejende: dat naamlyk alle de agtereenvolging van het voorledene en toekomende, ten onzen opzigte, die wy van ons punt af by schreden verder zien, slegts zo verschyne; doch in 't verstand van God, als gezegd is, geene reeks van werkingen, welke geweest zyn en nog ontstaan zullen, uitmaake; maar dat, daar elke volgende werking haaren grondslag in de voorgaande heeft, Hy alles tegelyk overziet, alles op eenmaal voor Hem *tegenwoordig*, en de werkstellingmaaking zyner kragt slegts eene werking is. Om misverstand voor te komen, moet ik aanmerken, dat men door het woord *Schepping*, gemeenlyk, alleen de tegenwoordige gesteldheid of schikking van onzen aardkloot, dien men waereld noemde, of mogelyk de waereld-lighaamen, welke wy kunnen overzien, heeft verstaan. Maar thans staat men reeds in het algemeen toe, dat, in de tydrekening van deze schikking, niet eens de gansche duurzaamheid van dezen aardkloot en deszelfs voormaalige groote veranderingen, veel minder de duurzaamheid aller dingen in de waereld begreepen werde. Doch van deze geheele reeks aller dingen, die in het algemeen bestaan geweest zyn, en zyn zullen, is hier de rede.

„ Gesteld nu, de eerste stof van alles, wat de waereld uitmaakt, ware eeuwig, en de reeks der veranderingen, waaraan deze eerste stof onderhevig was, ware zonder begin; maakt dan dit denkbeeld van eene oneindige duurzaamheid der waereld, of der reeks van werkingen, ons besluit tot het noodzaaklyk Bestaan van eene zelfstandige, onafhanglyke, van alle werkingen onderscheide Oorzaak onzeker? —— Geenszins! Ik wil de reeks der werkingen niet, gelyk anders wel gebruiklyk is, *toevallig* noemen, om

dat

dat men betwisten mogt, dat iets zo toevallig ware, dat het anders of geheel niet hadt kunnen wezen; maar *afhanglyk* zyn ze egter zeker: elke werking ontſtaat uit eene voorafgaande, deze weêr uit eene andere, enz. Die reeks moge nu oneindig zyn of niet; van alle en elke leden derzelve is het waar, dat geen één door zigzelf beſtaat, en nog minder aan de geheele agtereenvolging de duurzaamheid kan geeven. Het is ſtaag eene keten, wier leden zekerlyk 't één van het ander afhangen; maar welke nogtans, hoe lang ze ook moge wezen, nooit, zonder van eene andere, en wel onafhanglyke, kragt te worden gehouden, beſtaan kan. Zo vinden wy het ook doorgaande, by een dieper onderzoek der natuure, dat de eerſte grond der verſchynzelen in iets, van deze verſchynzelen te eenemaal verſchillend, by voorbeeld, der beweeginge in eene *kragt*, die niet beweeging is, gezogt moet worden. Men vergelyke dus, om 't te begrypen, de agtereenvolging van werkingen met anderen, die malkanderen vervangen. Zekerlyk wordt dit door dat, dat weêr door een ander bewoogen, en men kan de reeks zo lang ſtellen, als men wil; maar daarom juist, om dat alle en elk in deze reeks nogtans niet dan altoos afhanglyk blyven, kunnen alle zo min, als elk in het byzonder, den eigenlyken grond der beweeging vervatten; die moet in iets van eene andere natuur, eene Veer, een gewigt, of wat 'er ook voor eene andere kragt is, worden gezogt. Daar moet dus eene zelfſtandige Oorzaak zyn: al 't overige zyn werkingen, die wel de ééne van de andere, maar oorſpronglyk alle van deze Oorzaak afhangen, 't zy dan dat men haar een begin geeven, of ze zo oneindig, als de oorzaak zelve, ſtellen wil. Daarom alleen kon of moest de reeks derzelve oneindig zyn, om dat de oorzaak oneindig is; zonder eene zelfſtandige Oorzaak waren alle afhangelyke werkingen, noch in eene eindige, noch in eene oneindige, reeks mogelyk. Deze eerſte Oorzaak moet dus van alle werkingen noodwendig onderſcheiden zyn: en hoe verbaazend moet ze ons niet uit dit gezigtspunt voorkomen, waar wy geene maate of vergelyking vinden! Wie zig dan flegts van het laage denkbeeld eenes, aan onzen kleinen aardkloot, of in allen gevalle aan den van ons overgezienen omtrek der overige waereld-lighaamen hegtenden Gods eenigzins kan ontdoen; die verheffe de vlugt zyner gedagten, zo veel hy vermag, en bidde dat Wezen aan, het welk —— van eeuwigheid tot eeuwigheid, zonder eind-

Digitized by Google

paalen: van ruimte, —— met eene onbepaalde eige werkzaamheid, —— alle mogelykheden, aller werkingen werking overziet, —— al 't mooglyke tot daadlykheid brengt; en de oorfprongelyke kragt aller kragten is!"

Leer der Plantkunde, door D. DE GORTER. *M. D. enz. Oud-Profesfor in de Genees- en Kruidkunde, en Lid van veele In- en Uitlandfche Geleerde Genootfchappen. Eerfte Deel. Te Amfterdam, by* J. W. Smit, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 362 *bladz. in gr. octavo.*

Daar de Plantkunde in onze tyden een onderwerp geworden is, met welker beoefening zig niet alleen de Kruidkundigen, maar ook andere liefhebbers der Natuurkunde, en zelfs de fchoone Sexe, zig verledigen: daar men zedert eenige jaaren zulke aanmerkelyke vorderingen in deeze taak der Natuurkunde gemaakt, —— en daar het ons tot nog toe ontbrak aan een Leerftelzel in onze taal gefchreeven, dat kort, duidelyk, volledig, en voor het gezonde Menfchen-verftand bevattelyk, was; —— zo heeft men reeds lange met reden gewenscht, dat een man, des kundig, zig mogte verledigen, om een zodanig Leerftelzel in het licht te geeven.

Eene bloote vertaaling van den grooten *Linnæus* voldeed niet in allen opzichte. —— Immers is dit alleen voor Kruidkundigen, die zig, geduurende hun gantfche leven, op de kennis der Planten toeleggen, en niet voor menfchen, welke de Plantkunde voor hunne uitfpanning befenen, gefchikt. —— Zo eene Vertaaling, zou zy aan het oogmerk voldoen, moest opgehelderd, verklaard, en met genoegzaame aanmerkingen verrykt zyn. —— Zy moest den Leezer den oorfprong der naamen van de Planten kunnen leeren, zou zy naa den fmaak onzer Landlieden gefchikt zyn. —— Immers zo is het gehengenis van naamen, waarvan men den oorfprong weet, gemakkelyker dan wanneer men ze als een Exter, op de bloote klanken, in zyn geheugen brengt. —— Dit is een weezentlyk gebrek in de Kruidkunde. —— En om hier in te voorzien, vorderde een man, die zo wel in de Kruidkunde, als in de Historie en Oudheidkunde, ervaren was. —— En wie was tot zulk eene gewigtige onderneeming bekwaamer, dan de Hoogleeraar *de Gorter*? die ons thans het eerfte Deel zyner Plantkunde, 't welk onzes oor-

oordeels aan alle de gemelde vereischten voldoet, aanbied. —— Zodanig een Werk onzen Landgenooten aan te pryzen, zoude overtollig zyn. De schoone Sexe zelf toont, door haare zoetluidende klanken, wat deel zy in de algemeene bevordering der Plantkunde neemt; gelyk blykt uit de Gedichten, welke Vaderlandsche Dichteressen voor dit Werk geplaatst hebben.

Wy zullen ons dus vergenoegen met slegts eene korte aanwyzing te geeven, van de Orde der Onderwerpen, die in dit Deel voorkoomen. De Hoogleeraar geeft in de *Inleiding* eene beknopte, doch volledige, Geschiedenisse, van den oorsprong en voortgang der Plantkunde. —— Hy toont de voortreflykheid van het *Linnæische* Leerstelzel aan. Naa de schets der Plant daarop te hebben laaten volgen, gaat hy over tot het onderzoek der Geslagt-naamen.

Hy toont zyne Leezers, welke de beste geslagt-naam, en wat het kenmerk van yder geslagt zy. —— Hy geeft de klasse en rang van het beste Systema op, brengt zyne Leezers onder het oog, wat men door natuurlyken rang verstaan moet, — en bewyst de mogelykheid, van een op de natuur gebouwd Systema, mitsgaders de voortreflykheid van het zelve, boven het Leerstelzel, dat op konstige verdeelingen rust, en waarvan wy ons tot nog toe bedienen.

Vervolgens gaat hy tot de soorten, hunne bynaamen, en onderscheid, over. Hy verklaart, wat men door Evenzinnige, en Vaderlandsche naamen te verstaan hebbe, —— bepaalt der woorden oorsprong, —— en doet zyne Leezers kennen, wat deeze tot de kennis van den geslagt- en soortnaam toebrengt. —— En welk een licht, de Chronologie, Philologie, Historie, en Oudheidkunde, over de kennis der Planten verspreidt.

Deeze korte Beschouwing doet ons de naauwkeurigheid, kunde en beleezenheid, van den beroemden Hoogleeraar bewonderen, en stelt de nuttigheid van dit Werk voor allen die de Kruidkunde niet alleen van verre, maar ook van naby, tragten te kennen, in het helderste daglicht. — Zyn WelEd. heeft onlangs nog een zeer verdienstlyk Werk uitgegeeven, onder den Tytel: *Flora VII Provinciarum Belgii Fœderati indigena. Harlemi, apud* C. H. Bohn *et* Filium. *in gr. 8vo.*

Digitized by Google

De Geschiedenis der Waereld van de Heeren ROLLIN *en* TAILHIÉ, *vervolgd in de Historie der laatere Volken. Met Printverbeeldingen versierd. Tiende Deel. Te Amsterdam by* P. Meyer, 1782. *In gr. octavo*, 368 *bladz.*

In dit gedeelte, het welk aanvangt met het Concilie van *Constans*, in den jaare 1414, en voortloopt tot op den aanvang der *Trentsche* Kerkvergaderinge, in den jaare 1545, worden ons, by de ontvouwing van de merkwaardigste lotgevallen der Volkeren, byzonder in Europa, geduurende dat tydverloop, verscheiden overweegingen, met betrekking tot die tydsomstandigheden, voorgedraagen. Zo volgen, op het verslag van het einde des Griekschen Keizerryks, eenige aanmerkingen over de Volkeren van Europa, zedert den ondergang van het Westersche Ryk af, tot aan dien van het Grieksche Ryk; en deezen gaan voorts vergezeld van een onderscheiden berigt van den staat der Geleerdheid, in de middeleeuwen; waarin men ons doet zien, wat van tyd tot tyd medegewerkt heeft, om de onkunde te vermeerderen, en de herstelling der Geleerdheid, tot in de vyftiende eeuw, te belemmeren. Eene navorsching van de oorzaaken der verwarringen in Italie leidt onzen Schryver, tot het verleenen van een algemeen denkbeeld der Republieken van Italie; waar onder *Venetie*, *Genua* en *Florence*, met de verheffing van 't Huis *Medicis*, byzonder in opmerking komen; en waar nevens gevoegd wordt, eene beschouwing van den staat der kunsten en weetenschappen in Italie, van de tiende eeuw af tot aan het einde der vyftiende. Wyders ontmoeten ons hier, buiten het geschiedkundige der voornaamste Staaten van Europa, het geen de regeering der Pausen, en 't begin der Hervorminge betreft, bedenkingen over den staat van Europa in 't begin der zestiende eeuwe, met eene byzondere navorsching der uitwerkzelen van den Koophandel. In dit laatstgemelde Stuk, 't geen wy, als eene byzondere opmerkzaamheid waardig, geheel zullen overneemen, klimt de Autheur op tot het begin der zestiende eeuwe, en poogt alle de uitwerkzelen van den koophandel in de volgende eeuwen te ontdekken.

„ De koophandel geschiedt door middel van het krediet, en door middel van het geld.

„ Het krediet, 't welk de Kooplieden zig maaken, kan het geld in zekeren zin verdubbelen, tot op eene drie dub-

Digitized by Google

dubbelde, vier dubbelde, misschien tien dubbelde ingebeelde hoeveelheid vermeerderen; het wederzydsch vertrouwen, 't welk zy in elkanders bekwaamheid en eerlykheid hebben, is 'er de grondslag van; want elk hunner, vast staat maakende van op een bepaalden dag betaald te zullen worden, geeft in voorraad meer waaren, dan men hem werkelyk betaalt.

„ Uit de groote vermeerdering van het krediet, boven het wezenlyke geld, zullen, in den beginne, voordeelen gebooren worden; de uitwisseling van koopwaaren voor geld of voor andere koopwaaren, zal gemaklyker en vaardiger geschieden; de werkzaamheid zal grooter worden, en de meerdere beweging van alle de ingezetenen van den Staat zal meer leven in de verscheidene takken van den handel verspreiden.

„ Maar daar komen ook nadeelen uit voort. Zo de handel enkel met geld geschiedde, zou dezelve minder schielyk toenemen en minder uitgestrekt worden; maar men zoude ook minder gevaar lopen van de weelde ten top te voeren; en men zoude meer voor een volstrekten val en voor bankbreuken beveiligd zyn; om dat men niet, dan naar evenredigheid zyner wezenlyke bezittingen, zou kunnen ondernemen; daar men in tegendeel, zo dra de handel met, of op, krediet gedreven wordt, gevaar loopt van te veel te waagen, en ligtelyk misbruik van het vertrouwen maakt. Men doet de eene onderneming op de andere; men verhoogt zyne schulden verre boven zyne bezittingen; en men is veel minder ryk in bezitting dan in krediet; zo dra derhalwen het laatste stuit, vindt men zig volstrekt bedorven.

„ Terwyl de gretigheid naar winst de handeldryvers van de eene onderneming tot de andere aanvoert, en poogingen doet doen, die boven hunne bezittingen zyn, zal de weelde de gelukkige Kooplieden aanspooren, om veel meer te verteeren, dan hunne eigenlyke bezittingen toelaten. Het krediet alleen wordt nu de grondslag van rykdom; men zal weinig goed hebben, veel verteeren, en meer schuldig zyn, dan men, strikt genomen, betaalen kan; dit is de eeuw van de ryken, die niet wel in hunne zaaken zyn.

„ Doch de zaaken zullen hier by nog niet blyven; want het zal met de volkeren gaan als met de burgers; zy zullen ook hun voordeel willen doen met hun krediet; zy zullen geld opnemen om kostbaare oorlogen uit te hou-

 den;

Digitized by Google

den; zy zullen niet in ſtaat zyn om die ſchulden ten bepaalden tyde weder op te brengen, of ten minſten op te brengen eer zy weder andere geldleeningen noodig hebben; daar zal een andere oorlog opkomen, en men zal op nieuws penningen op krediet neemen; die ſchulden zullen weinig verminderen, telkens met nieuwe ſchulden vermeerderd worden, en eindelyk zo hoog lopen, dat die volkeren meer ſchuldig zyn dan zy bezitten, en zelfs meer dan zy waard zyn.

„ Een fortuin, dat enkel op krediet ruſt, beſtaat geheel in het goed gevoelen, is louter denkbeeldig, en heeft geen wezenlyk fondament; het zal derhalven door de eerſte ongeruſtheid, die het vertrouwen zal verminderen, om verre geworpen worden; dan zal men Nationaale bankeroeten zien voorvallen; en, den ondergang van familien beſchouwende, kan men ligtelyk voorzeggen, wat het lot zal zyn van volkeren, die enkel ryk zyn door krediet.

„ In dezen geweldigen ſtaat, waarin Europa zig vroeger of laater zal bevinden, zal het moeijelyk zyn zyn fortuin te verzekeren; men zal zyn geld niet weten te plaatſen, om dat het misbruik van het krediet alle vertrouwen verdelgd zal hebben. De wyze lieden zullen dan verpligt zyn met Horatius te zeggen; *Hoc erat in votis, modus agri non ita magnus*; want, na veele poogingen gedaan te hebben, om zig te verryken, zal men zig gelukkig achten, een maatig ſtukje lands te bezitten, door welks bewerking men ordentelyk kan beſtaan.

„ Europa was in een elendigen ſtaat, toen het niet dan door tyrannen, onder den naam van Leenmannen, en door Slaaven beſlagen wierdt. Alle die barbaarschheid is gelukkig verdwenen, en het lydt geen twyfel of dit is gedeeltelyk de vrugt van den koophandel en van de kunſten der weelde; want de werkzaamheid, welke zy verſpreiden, geeft, terwyl zy de gemoederen verzagt, een nieuw leven aan alle de burgeren; de fortuinen beginnen minder van de tytels dan van de bekwaamheid en yver af te hangen; en daar wordt eene ſoort van gelykheid ingevoerd; om dat hy, die geene bezittingen heeft, maar die met talenten is bedeeld, en dezelve gebruikt, zig verheft; terwyl de Grooten, die of geene talenten hebben, of dezelve niet yverig gebruiken, even zeer vervallen.

„ Die ſoort van gelykheid, welke de weelde invoert, was een voordeel, zo lang 'er nog overblyfzels van de Leenroerige regeering waren, om dat zy dezelve verder moeſt ver-

Digitized by Google

verdelgen; maar na dat dit geheellyk uitgewerkt is, zyn 'er nadeelen uit geboren, om dat de verdiensten, door de groote bezittingen zelve, welke zy hebben voortgebragt, verdonkerd worden, dewyl men geene andere onderscheidingen tusschen de leden der geheele natie schynt te kennen, dan van Ryken en Armen. Hier uit spruiten oneindige nadeelen voort; hier uit wordt eene onverzaadbaare hebzugt gebooren; men wil nu niet slegts ryk zyn, om in weelde te leven, maar men haakt ook naar schatten, om meer in aanzien te geraaken; geene middelen worden dan voor laag of ongeoorlofd gehouden, om dit dubbeld oogmerk te bereiken. De grootmoedigheid verdwynt, de eerlykheid wankelt, alle deugden wyken, en nauwelyks geeft men zig langer de moeite, om daar den uiterlyken schyn van te maaken. Alles is nu te koop; de schaamte, haaren indruk door het groot getal van hun, die de eer vertreden, geheel verliezende, vlugt uit de huisgezinnen, en verlaat wel haast de geheele maatschappy; omkopen, en zig te laten omkopen, krygt den naam van zyn fortuin te bevorderen. Dit bederf dringt tot de heiligste aller verbintenissen door; de trouw van Egtgenooten wordt eene beuzeling, zo dra 'er voordeel aan verknogt is, met dezelve te verbreken; het geil vermaak alleen wordt daartoe eerlang een genoegzaame prikkel; dus ontwykt men het huwelyk, de ongetrouwden wenschen zig geluk met hunne losbandige vryheid; kinderen worden een drukkende last, om dat zy te veel kosten van onderhoud; want naar maate de hebzugt aanwint, neemt ook de verkwisting toe; en naar maate men driftiger is om te verkrygen, maakt men zig meer behoeften.

„ Zie daar eenigen der voor- en nadeelen van den koophandel, en de toeneemende rykdommen in een Staat! In een groot gebied zou men die nadeelen lang kunnen weeren, door den buitenlandschen handel minder, den binnenlandschen meer, te bevorderen. De Ryken in Europa zyn alle geformeerd uit de bezittingen van verscheiden Heeren, die, om zig eenige inkomsten te bezorgen, alle koopwaaren met inkomende en uitgaande regten bezwaarden. De Souvereinen, deze bezittingen der Heeren magtig wordende, hebben gemeend voordeel te doen, met die zelfde regten voor zig te behouden. Zy hebben dat schynbaar voordeel behouden, maar zy hebben den binnenlandschen handel belemmerd, en daardoor tegen hun eigen oogmerk aan gewerkt. Alles wat een Souverein van een

uitgestrekt land, dat de noodige middelen van bestaan in zig zelve heeft, moet bedoelen, is, niet om veel gouden en zilveren penningen in het zelve te brengen, dat is voor zulk een land, als wy onderstellen, op zyn best, slegts een ondergeschikt oogmerk; maar om veele en gelukkige menschen in het zelve te doen leven. Maar nu, ten dien einde, moet de logheid geweerd, en de werkzaamheid bevorderd worden; ten dien einde is 'er dan ook koophandel noodig; maar het is niet altyd noodig, dat het buitenlandsche handel zy, die aangekweekt worde; dit is zelfs nadeelig zo de binnenlandsche handel daardoor wordt belemmerd. Wat baat het inderdaad voor een volk de buitenlandsche rykdommen tot zig te lokken, zo het zyne eigen rykdommen niet kent of geniet? Wat baat het overtolligheden in eenige weinige steden op te stapelen, zo het geheele volk, by mangel van aanmoediging, by mangel van goede wegen, om de producten te vervoeren, en tegen andere binnenlandsche geriefiykheden te verwisselen, nauwelyks een vierde of tiende gedeelte, van het geen het zou kunnen leveren, te voorschyn brengt? zo het in eene lustelooze kwyning vergaat? zo het niet het vierde gedeelte uitmaakt van het getal, dat op dien grond zou kunnen leven?

„ Deze aanmerkingen betreffen alleenlyk groote Staaten, die eene gelukkige grondgesteldheid hebben; het is daar inzonderheid, dat my voorkomt, dat men den binnenlandschen handel by voorkeur behoorde te begunstigen. Ik verbeelde my niet, dat aldaar eenig nadeel uit deze voorkeuze zoude spruiten. Men zoude immers, op die wyze, dezelfde werkzaamheid, en het zelfde geluk door den geheelen staat verspreiden; de rykdommen zouden gelyker verdeeld worden; daar zou meer vryheid, minder gelegenheid voor verdrukking zyn; en de bevolking zou 'er oneindig by winnen. Men moet hier by in aanmerking nemen, dat de binnenlandsche handel yder burger, op 't land zo wel als in de steden, en in de kleine steden zo wel als in de groote; gelukkiger maakt, zonder dat eenige naaryverige Mogendheid dit kan beletten, daar in tegendeel de buitenlandsche handel, terwyl hy eene verbluffende weelde in eenige weinige Steden vermeerdert, en den Vorst in den waan brengt, dat hy den Staat eveneens verrykt, dikwils oorlogen baart, die het tien dubbeld van de schatten, welke de handel heeft aangebragt, verzwelgen. De binnenlandsche handel versterkt het geheel lighaam van

een Ryk; de buitenlandsche geeft slegts een kunstleven aan eenige deelen, en laat alle de andere kwynen.

„ De algemeene zugt van Europa om op de Indiën te handelen is inderdaad verwonderlyk! Men wilde zig verryken. Wordt een Staat dan ryker of inwendig sterker, om dat 'er veel goud en zilver in is? Gewisselyk neen; dewyl met de metaalen de prys van allen arbeid en koopwaaren eveneens vermeerdert; de ouden waren ryker dan wy, schoon zy de Indiën niet kenden. (*)

„ Ik erken, dat de Volkeren, die zig de eerste van het goud van Amerika zullen meester maaken, voor een korten tyd ryker zullen zyn, maar zo dra dit goud zyn natuurlyk waterpas zal gekregen hebben, dat is, door Europa verspreid zyn in de evenredigheid van de meerdere werkzaamheid der natiën, zullen de eerste overweldigers op hunne voorige laagte zinken; zy zullen zelfs wel haast armer worden, indien zy geen binnenlandschen handel hebben. Het is derhalven niet in de Indiën, dat men de rykdommen moet zoeken.

„ Maar de Souvereinen der zestiende eeuw kenden de rykdommen niet, welke zy in hun land hadden, zo zy dezelve slegts wisten te doen gelden. Zy zullen dezelve derhalve verre gaan zoeken, en zy zullen hunnen wezenlyken welvaart, door het verwaarloozen van wegen en vaarten, en door menigvuldige tollen en regten, vernielen, om een ingebeelde welvaart te bejaagen.

„ Om myn denkbeeld te beter te vatten, herinnere men zig, dat de oorspronkelyke manier, hoe de volkeren den koophandel met elkander dryven, is door wederzyds het overschot der voortbrengzelen van hun land, en hunne werkzaamheid, met elkander te verwisselen. Om derhalven den buitenlandschen koophandel te verkrygen, moet men

(*) Volgens de berekening van den Schryver der *Recherches sur le Commerce*, zou iemand, die in 't jaar 1488 een inkomen van 1000 Guldens had, volgens de toeneeming der telswaarde, tegenwoordig een inkomen van 3250 Guldens hebben; maar hy zou met die somme thans op verre na niet kunnen doen, 't geen hy voorheen met zyne 1000 Guldens kon doen; dewyl de prys zyner behoeften, geduurende dien tyd, is toegenomen van 1 tot 12 en meer. Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 404. en breeder in 't opgenoemde Werk zelve. T. I. P. II. Ch. VIII. IX. & X.

men den binnenlandschen doen bloeijen. Men moet, door het vermeerderen der algemeene werkzaamheid, maaken, dat 'er een groot overschot van gerieflykheden zy; en dat dezelve, op eene gemakkelyke wyze, tot aan de uiterste grenzen des Ryks, en verder, vervoerd kunnen worden; men moet derhalven die vervoering door geen tollen of regten kluisteren. Voor het overige stel ik alle deze aanmerkingen meer als vraagen en twyffelingen, dan als beslisfende voor; het onderwerp, waarover dezelve lopen, is ten uitersten saamgesteld, en kan onmogelyk in een kort bestek worden afgehandeld. Ik heb evenwel geoordeeld, dat het van veel nuttigheid was den geest der jonge lieden, die de historie en belangen der volkeren willen leeren kennen, vroegtydig derwaards te wenden; te meer om dat dezelve ook op eenige Provincien van onze Republiek, met eene ligte verandering, toepasselyk gemaakt kunnen worden."

Historisch Tafereel van den oorsprong en voortgang der Kerkhervorminge in Duitschland. Eerste Deels eerste Stuk. Te Dordrecht by J. Ph. Streccius, 1782. *Behalven het Voorbericht, 174 bladz. in gr. octavo.*

Op het leezen van deezen Tytel verwagt men veelligt, daar de Historie der Reformatie reeds zo menigvuldigmaal behandeld zy, een oud, zo als men zegt, weder opgewarmd Werk; dan vermids het in een geheel anderen smaak, en met een gansch ander inzigt, geschreeven is, agten wy het niet ondienstig hier van verslag te geeven, met mededeeling van 't geen ons de Schryver, nopens zyn oogmerk, in het Voorberigt, vermeldt.

„ Ik ben, zegt hy, altyd van gedagten geweest, dat men de geheele Historie der Kerkverbeteringe, haaren aanvang zo wel als voortgang, de ontzwagteling haarer eigentlyke oorzaaken, der dryfveeren die ze in beweeging bragten, haar vervolg, de onmiddelyke gevolgen die ze hadt, en de meer afgelegene, welke door eene menigte van voorafgegaane omwentelingen wierden veroorzaakt; — dat men de beginzels der Hervorminge nader toetsen, —— dezelve onzydig bewyzen, —— haaren trapswyzen voortgang, —— haare vermindering, haare verandering, —— haare modificatien, —— byvoegzels, —— met één woord,

woord, haare menigvuldige verwisselingen onderling moet vergelyken, zo men 'er een vrugtbaar Geheel, als een Resultat, uit wil trekken. ——

„ Al het geen regelregt tot de *Kerkverbetering* behoort, —— dus een zaaklyk verhaal en eene verklaaring van de *oorzaaken* derzelve, —— de uiterlyke *omstandigheden*, die 'er aanleiding toe gaven; —— eene beknopte *opgave van de voornaamste en merkwaardigste gebeurtenissen*, welke, ter bevorderinge van het eigenlyke beloop dezer gewenschte veranderinge het haare inzonderheid hebben toegebragt; —— noodige *opheldering der Revolutie* zelve, die ze heeft veroorzaakt; —— onzydige *beoordeeling der Karakters*, welke in het werk der *Reformatie* vooral oplettendheid verwekken; —— afbeelding hunner wezenlyke verdiensten en hunner bydragte ter voortzettinge der zaake zelve, en, dat het voornaamste is, eene juiste *bepaaling*, (zo veel naamlyk als naar myne kennis en de uiterlyke omstandigheden mogelyk is,) *van het nadeel*, dat menige *Mannen*, die de hand in de *Reformatie* hadden, door hunne drift en overhaasting, werklyk hebben gedaan; —— dit, denke ik, zal een voornaam gedeelte van dit werk uitmaaken.

„ Ik zal op de *leerstellingen der Hervormers* naauwkeurig letten; dewyl ik billyke en verlichte oordeelaars eeniglyk denk te behaagen, en my dus slegts op hun oordeel beroepe, zo kan ik, zo veel te geruster, myne meening zelf zeggen, zonder te duchten dat men my den gehaaten naam van een *Ketter* geeven zal. —— De *Hervormers* konden, by hun regtschapen hart, by hunne gezuiverde begrippen, en by de zo gewigtige beoordeeling, egter veele waarheden met een heel ander oog bezien en beoordeelen, dienvolgens veele dingen van eene verkeerde zyde beschouwen, —— dus menigmaal dwaalen. Het is eene bekende zaak, dat men, hier en daar, blind genoeg was, en in de, mogt ik byna zeggen, redelooze hoogagting voor de eerste *Hervormers* zo verre ging, dat men alle hunne gevoelens als Godspraaken aanmerkte, en, zonder het minste onderscheid te maaken, elke nog zo zeer twyfelagtige en onzekere gedagte, die zy uitten, —— bykans heeft aangebeden. —— Deze verkeerde handelwyze, waaruit menig onheil ontstaat, denke ik tegen te gaan; —— en dit zal ik best kunnen doen, wanneer ik belangeloos genoeg, en der waarheid getrouw, geen blinde volger van eenigen Hervormer ben, maar zo beslisse,

als

Digitized by Google

als ik het vinde. Ik denk niet, dat ik den goeden naam van éénen der groote Mannen, die tot de Reformatie zo beslisfend veel toebragten, benadeeld zal hebben; noch minder geloove ik, dat het ooit in my is opgekomen, zyne groote verdienften te willen verkorten."

Hier uit kan men eenigermaate oordeelen over de byzondere inrigting van dit Werk, als zeer verfchillende van andere Gefchriften over de Hervorming; en men zal, dit eerfte Stuk doorbladerende, wel dra bemerken, dat de Autheur in 't zelve zeer wel aan zyn bedoelde oogwit beantwoordt, 't welk grond geeft, om iets goeds van de verdere uitvoering te wagten. ——— Een volgend Stuk zal ons wel gelegenheid geeven, om hier van eene proeve by te brengen. Voor tegenwoordig zy 't genoeg, nopens het beloop van dit Stuk, het volgende nog te melden. Aanvanglyk draagt de Autheur ons voor, zyne Aanmerkingen over de Staatkundige gefteldheid van Europa, by den aanvang der Reformatie, als mede van die der Hoven, by den aanvang der zestiende Eeuwe. Hier nevens voegt hy eene beknopte ontvouwing van den ftaat der Weetenfchappen, Kerkregeering, Godsdienstgefteldheid en gebruiken vóór de Hervorming; waarin tevens een berigt gevlogten is van de voornaamfte Mannen, die als den weg ter Hervorminge baanden, en van de merkwaardigfte omftandigheden, die daartoe medewerkten. Na deeze voorbereidzelen, die verfcheiden leezenswaardige opmerkingen behelzen, komt de Schryver tot de Hervorming zelve, en deelt ons, na vooraf het character van *Luther* gefchetst te hebben, mede een agtervolgend verflag van de merkwaardigfte gebeurtenisfen der Hervorminge in Duitschland, geduurende het leeven van *Luther*, en vervolgens tot op des Keizers trouwloos gedrag jegens den Landgraaf van Hesfen, in den jaare 1547; welke gebeurtenisfen de Autheur, naar zyn geftelde plan, met veel oordeel ontvouwt.

Ou

Digitized by Google

Oude Friesche Wetten, met eene Nederduitsche vertaaling en ophelderende aantekeningen voorzien. Eerste Stuk. Te Campen en Leeuwarden, by J. A. de Chalmot *en* J. Seydel. *Behalven het Voorbericht*, 200 *bladz. in gr. quarto.*

Al voor lange hebben veele Liefhebbers gewenscht; dat dit eerwaardig overblyfzel der Oudheid, van wegens het verloop der Friesche Spraake, in veele gevallen, thans voor de meesten moeilyk te verstaan, door eene kundige hand in 't Nederduitsch overgebragt mogte worden. Het behelst naamlyk eene verzameling van de oude Friesche Landregten, die, schoon ze min beschaafd te noemen zyn, egter voor de naspoorers der Vaderlandsche Oudheden haare gevalligheid hebben; vermits dezelven, in verscheiden opzigten, kunnen dienen, ter verdere opheldering der aloude manieren van regtspleginge, en daartoe betrekkelyke gebruiken der vroegere Landzaaten. De geheele verzameling bestaat uit zeventien Deelen, of zo veele Hoofdstukken, onder welker Opschriften de onderscheidene soorten van Wetten geplaatst zyn. Het thans afgegeeven eerste Stuk, waarmede dus aanvanglyk aan veeler wensch voldaan wordt, vervat de zes eerste Deelen; staande de elf overigen in een tweede Stuk te volgen; waarby de Uitgeevers nog een derde Stuk zullen voegen, „ het welk," zeggen ze, „ benevens den eigenlijken Titul en de noodige Regis-„ ters, zal bevatten een Aanhangzel van oude Friesche „ Stukken, waardoor aan deeze Wetten, in verscheidene „ opzichten, een aanmerkelijk licht wordt bijgezet: met „ nog eene breedvoerige Inleiding; waarbij wij van ver-„ scheidene zaaken, tot den tijd, het verstand en den aart „ deezer Wetten, mitsgaders de eigenschap der Taale be-„ treklijk, een omstandig verslag zullen doen." —— Van de waarde deezer uitvoeringe kan men zig, uit dit eerste Stuk, reeds een gunstig denkbeeld vormen, daar de overzetting alomme blyken van kunde en naauwkeurigheid draagt; en de bygevoegde aantekeningen eene reeks van byzonderheden behelzen, die ons het Taal- en Oudheidkundige, ten beteren verstande, met een welwikkend oordeel ophelderen. Zie hier tot eene proeve het berigt, dat men ons verleent, wegens het oude gebruik van *Me'ezweerers* in Regten te vorderen. By gelegenheid, dat 'er in eene Wet gesproken wordt van fexa;um auzuuata, of *zesërsom ontzweeren*,

ren, heeft men aldaar de volgende aantekening geplaatst. „ Sexasum] *Zesërsom*, dat is, *ten getale van zes*. Op deeze wijze vindt men in deeze wetten veelal uit gedrukt het getal der medezweerders, in de bepaalde gevallen vereischt. Het is eenigzins bedenkelijk of *Sexasum* betekene met zes medezweerders, dan alleen met vijf, even als het latijnsche *tertia manu* betekent met twee medezweerders. GAERTNER *ad LL. Saxon. p.* 12; doch het eerste meenen wij te moeten besluiten, uit het IV. Deel § 6, alwaar men leest: Tolvasum / mit acht feder-megen / en fiower moder-megen. *Twaalfërsom, met agt bloedvrienden van vaders kant, en vier bloedvrienden van moeders zijde.* —— De Eed was, in de middeleeuwen, het gewoone middel, om de twistzaaken te eindigen. In de meeste gevallen bepaalden de Wetten en vonnissen slegts, wie van partijen het naast geregtigd was, om te zweeren. Hierdoor waren de Eeden, in dien tijd, zeer menigvuldig, en dit gaf veel gelegenheid tot misbruik van dezelve. Om dat misbruik tegen te gaan, wierden niet alleen verscheidene plechtigheden, geschikt om eene godsdienstige vrees of bijgelovigen schrik te verwekken, bij den Eed voorgeschreeven; maar ook, in de meeste gevallen, vereischt zekere medezweerders, in aanzien en getal, bij de Wet of den Rechter bepaald, en geschikt naar het aanzien van den eigentlijken zweerder, en het gewigt van de zaak. In deeze wetten is het hoogste getal twee- en zeventig. Zie 't VIII Deel § 5. en het XII Deel § 10. Maar bij DU CANGE in *Glosf.* op 't woord *Assath*, vindt men, dat het zelfs tot driehonderd ging. Deeze medezweerders worden in de oude Latijnsche Wetten *juratores*, *conjuratores*, *compurgatores*, *consacramentales*, enz.; in de Nederlandsche Handvesten *Volg-Eden*; en in deeze Wetten doorgaans Eden genoemd. Dezelve zwoeren dat de persoon, dien het aanging, *recht en niet meineedig zwoer*, of, zoo als men 't in 't Oud Friesch uitdrukte, dat hy dine eed riucht zwerre / ende onmeens. Hieruit hebben sommige beweerd, dat ze een Eed van waarheid (*juramentum veritatis*) deeden, onder anderen STIERNHOOK, *de Jure Sueon. vetust. p.* 112; terwijl anderen van gedachten zijn, dat ze alleen een Eed van geloof (*juramentum opinionis*) gedaan hebben. Zie SICCAMA *ad LL. Fris. p.* 79. GROTIUS *in Proleg. Hist. Goth. Vand. et Longob. p.* 67. en DREYER *von dem nutzen des ged. Reinke de Vofs. bl.* 127. en dit laatste gevoelen is in den aart der zaake gegrond, hoewel de gemelde woorden, in den

Eed

Digitized by Google

Eed gebruikelijk, iets meer schijnen te behelzen. INNOCENTIUS III heeft daarom zeer voorzichtig getragt daar in eenige verandering te maaken, en ten dien einde (*cap.* 13. X *de purg. can.*) bepaald, *quod illi, qui ad purgandam alicujus infamiam inducuntur, id solum juramento tenentur firmare, quod veritatem credunt eum dicere, qui purgatur:* doende dus slegts een Eed van geloof. Uitdrukkelijke voorbeelden van zulke Eedgenooten, die alleen zwoeren, dat zij geloofden, dat die geene voor welken zij zwoeren, de waarheid sprak, zijn 'er ook voor handen, en aangeweezen, door VAN ALPHEN in de *Verh. over den Eed der Utrechtsche Bisschoppen*, in de Werken der Leidsche Maatschappij, II Deel bl. 197. ——— De medezweerders hebben in Friesland tot diep in de vijftiende eeuw plaats gehad, gelijk de stukken bij SCHWARTZENBERG *Fr. Charterb.* I. D. bl. 343, 345, 535, 555, en op menigvuldige andere plaatzen voorkomende, bewijzen. Men kan, over deeze stof, verder nazien DU CANGE *Gloss.* in voc. *Jurare.* v. d. WALLE *Handv. van Dordr.* bl. 371. ROBERTSON *History of Charles V.* Vol. 1. p. 48."

Met betrekking tot dit onderwerp, levert ons eene laatere aantekening nog eene verklaaring van de woorden **Ded eden** en **Wyt eden**; welke benaamingen verschillend verklaard worden, gelijk ons de Aantekenaar te kennen geeft, en waaromtrent het hoofdzaaklijke zijner verklaaringe hier op uitkomt.

Ded heeft men af te leiden van *thiota, diot, diata, thiada, deit, diet*, een *volk* en ook *geslacht*; dus zijn **Ded eden** *Volks, geslachts*, of *maagschaps-eeden*, zo dat ze gelijk staan met de **Kning eden**/ *Vrienden-eeden*, en **Kning neffnen**/ *Eeden van maagen binnen den derden graad*. Van ouds naamlijk werden de Bloedvrienden niet alleen toegelaaten, maar in zommige gevallen uitdrukkelijk tot Medezweerers vereischt; bijzonder in *bloedverwantschap, erfenissen, maagescheiden* en dergelijken, waarvan die van 't geslacht de beste kennis konden hebben.

Wat de **Wyt eden** betreft, deeze zijn Medezweerers in 't algemeen, en **Ded eden** zijn eene bijzondere soort van dezelve; 't geen men daaruit kan afneemen, om dat in deeze Landregten, genoegzaam in alle gevallen, waar in geen *Ded eden* te pas komen van *Wyt eden* gesproken wordt. „ Vraagt men," vervolgt de Aantekenaar, „ waarom de Medezweerders in 't algemeen Wijt-eeden genoemd worden? Daarvan kunnen wij geene zekere, maar, bij gissing, ver-

Digitized by Google

verscheidene waarschijnlijke redenen opgeeven. Het woord tnptn komt in deeze wetten in de betekenis van *tegen*. Zie het I Deel § 27 en 't III Deel § 10; dus zoude men tnpt eden konnen houden voor *Tegen-eeden*; even gelijk het woord WEDREDO in de Salische Wetten, Tit. LXXVI. § 1. voorkomende, en aldaar bij ECCARD door *Wieder eed* verklaard. ——— Het zweeren komt in deeze wetten dikwijls voor onder het woord tnpran verklaaren. Zie onder anderen het I Deel § 3 en 4. Het zelve geschiedde gemeenlijks met een zeker getal Medezweerders, en dit zoude ook reden tot de benaaming van tnpt eden hebben kunnen geeven. — Men zoude ook het woord tnpt kunnen afleiden van het F- Th. witut/ *lex* of *wet* GLOSS. LIPS. en dan door tnpt eden verstaan *wettige Eeden*, het zelfde met *Eeden van witachtige Mannen:* eene uitdrukking, die in laatere wetten en handvesten overbekend is, en gebruikt wordt om aan te duiden, dat de vereischte Medezweerders moeten zijn dezulken, die *wettig*, of wel *bij de wet niet verboden zijn*. En dit laatste wordt te aanneemelijker, wanneer men aanmerkt dat in deeze zelfde § (waarin voor de eerstemaal van *Wijt-eeden* gesproken wordt) onmiddelijk daarop, wordt opgegeeven, welke persoonen bij de Wet verboden zijn; 't welk 'er naderhand zeer waarschijnlijk zal zijn bijgevoegd, op dat men zoude weeten, wie voor *Wijt-eeden* gehouden moesten worden."

J. J. BJÖRNSTÄHL's *Reize door Europa en het Oosten. Derde en Vierde Deel. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink, Jansz. *en te Amsterdam, by* de Wed. van Esveld *en* Holtrop, 1782. *In groot octavo.*

Volgens de voorheen gemelde schikking, raakende de gelyktydige uitgave der Brieven van den Heer *Björnståhl* wegens zyne Reize door Europa en het Oosten (*), behelst het thans zo genoemde Derde Deel zyne berigten, raakende het merkwaardige, dat hem voorts in Zwitzerland, en vervolgens in Engeland ontmoet is; terwyl het daar by uitgegeeven Vierde Deel zyne aantekeningen betreffende Turkye bevat. In het een en ander Deel zyn de bladzyden getekend in vervolg op de laatst uitgegeeven Stukken; waardoor de Europische en Oostersche Brieven, op het slot der

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 558.

Digitized by Google

der Verzamelinge, afzonderlyk by elkander gevoegd kunnen worden. Beiden verleenen zy den Leezer op nieuw een verslag veeler byzonderheden, die tot opheldering der Letterkunde, Aardrykskunde en Staatkunde strekken; met eene ontvouwing van 't geen, nopens de heerschende zeden en gebruiken, in de voornaamste doorreisde plaatzen, bovenal weetenswaardig is. —— *Zie* hier, (om 'er eene byzonderheid uit mede te deelen,) 's Mans aanmerking over de volksmenigte te Konstantinopel, en in alle de omliggende Steden en Dorpen.

„ Ik heb, zegt hy, gezien, dat van zo veelen, als daarover geschreven hebben, zommigen een millioen stellen, anderen minder. Ik zal niet zeggen, dat veelen van de Inwooners des lands wel verscheiden millioenen stellen; want hunne hersens zyn in 't geheel aan geene evenredigheid gewend; ook hebben zij geen andere groote Steden van Europa gezien, in dewelken het getal der inwoners met zekerheid bekend is. Zo ongelijk men ondertusschen de bevolking van Konstantinopel opgeeft, heb ik nogthans niemand gevonden, die eenigen grond bij brengt, waarop hij zijne uitrekening bouwt: alles is enkel ongeveer berekend en gegist. Het is moeilijk, zo niet ten eenemaale onmogelijk, in een land, daar men geen lijsten (*), geen registers der belastingen, geen kerkboeken, geen lijsten van geborenen of overledenen heeft, eenige zekerheid daar van te bekomen. De Turken verstaan zig op zulke dingen niet; doch men moet zig, de zaaken in dien staat zijnde, in het duister, zo goed men kan, 'er door helpen, of rond uit bekennen, dat men hier omtrent niets kan bepalen. In plaats van bloote gissingen, zal ik hier eenige gronden opgeven, op dewelken men naderhand tamelijk zekere rekeningen kan bouwen. Men weet, met eenige zekerheid, dat hier, dagelijks, ten minste 12,000, en, als de Stad sterk bewoond is, tusschen de 13 en 14 duizend *kilen* tarw tot brood verteerd worden. Dit is alles, wat dagelijks, niet alleen voor de Stad Konstantinopel, maar ook voor de gezamentlijke Voorsteden, nevens alle de dorpen aan het Kanaal liggende, tot aan den mond der

(*) „ In Zweeden is eene bijzondere koninglijke kommissie belast met de lijsten, welken jaarlijks ingezonden moeten worden, van de volksmenigte, en van het af- en toenemen der bevolking." *Aanm. v. d. Hoogd. Vert.*

Digitized by Google

der Zwarte zee, gemalen word. Een *kile* is dagelijks genoegzaam tot brood voor 40 perſoonen, als men op het minſte rekent, want een *kile* houd 20 *oka*, en een *oka* 400 drachmen of 100 lood; dien volgens moet men elken perſoon, dagelijks, op een halve *oka* of 50 lood broods rekenen. Ik zal nu 14,000 *kilen* daags ſtellen; dan zijn 'er, 40 perſoonen op een *kile* gerekend, 560,000 broodeters in deze groote Stad en de omliggende plaatzen; in plaats dat anderen het getal der inwoners in Konſtantinopel alleen op een millioen ſchatten. Stelt men maar 12,000 *kilen*, zo blijven 'er niet meer dan 480,000. Rekent men nu, als een middengetal 13,000 *kilen*, zo zijn 'er in alles 520,000, of iets meer dan een half millioen, die brood eten. Ik weet wel, dat men hier tegen kan inbrengen, dat veelen van rijst leven, dat zij des zomers veel ooft en groente eten enz.; maar daartegen heb ik ook zo weinig brood voor ieder perſoon gerekend, dat men naauwlijks iemand zal vinden, die ten minſten niet zo veel verteert; doch veelen gebruiken veel meer; want de inboorlingen eten veel brood, zelfs bij de vrugten en het ooft; en veelen leven bijna alleen van brood. De boeren op het land rekenen jaarlijks 12 *kilen* koorn tot brood voor elken perſoon; ſtellende dat ieder met 10 *kilen* maar naauwlijks kan toekomen. En nu heb ik niet meer dan 9 *kilen*, alles in alles, en in het algemeen, voor een' perſoon jaarlijks gerekend, ten einde het getal der inwoners niet te gering op te geven, maar het zelve eerder te kunnen vermeerderen dan te verminderen; want, indien ik den perſoon jaarlijks op 12 *kilen* wilde rekenen, en niettemin ten hoogſte 14,000 dagelijks ſtellen, zouden 'er niet meer dan 420,000 zielen uitkomen. Een tweede grond: 'er worden dagelijks 2050 tot 2100 *oka* Koffij verteerd, het welk men niet alleen uit den tol, maar met nog meer zekerheid uit den *takhmis* ziet. Dit is eene groote fabriek, waar de meeste lieden, mits eene kleinigheid betalende, hunne Koffij laten branden en ſtampen. Nu kan men niet meer dan 200 perſoonen op elke *oka* Koffij rekenen, wanneer zij even genoeg zullen hebben, het welk niet meer dan twee drachmen, of een half lood, bedraagt voor elken perſoon; en de inwoners ſlurpen den ganſchen dag verſcheiden maalen Koffij: dit maakt 420,000 Koffij drinkers. Nu is het zekerlijk waar, dat juist niet allen even veel Koffij drinken; veelen bereiden dezelve ook te huis, het welk dus bij den *takhmis* niet in rekening kan komen; maar zulken

zijn

Digitized by Google

zijn 'er egter weinig, de Franken alleen uitgezonderd, welke geen groot getal uitmaken; veelen drinken ook meer koffij, dan ik boven vooronderfteld heb; zelfs krijgen de kleine kinderen hier te land koffij. Daarenboven blijkt, dat het getal der koffijdrinkeren en der broodeteren genoegzaam op het zelfde uitkomt; zo dat zulks een vrij voldoend bewijs is van de juistheid dezer berekening. Uit dit alles blijkt, dat het getal der inwoners alhier zo groot niet is, als men ons heeft willen doen geloven. Het is waar, dat de ftad eenen grooten omtrek heeft, maar daartegen zijn de huizen ook flegts klein, hebbende nooit meer dan twee verdiepingen, sommigen zijn maar kleine hutten. In Konftantinopel zijn veele tuinen en begraafplaatzen, veele moskeën of *dsjami*, met groote plaatzen en voorhoven; veele marktplaatzen, bezeftans, openbaare pleinen, magazijns, enz. Met één woord, men kan uit het opgegevene het getal der inwooners ongeveer op een half millioen maar niet hooger rekenen. Dit is geen kleine fom, wanneer men bedenkt, dat 100,000 menfchen reeds een aanzienlyk getal maken. De omliggende dorpen zijn naauwlijks bewoond, behalven des zomers; want des winters trekt fchier elk naar Konftantinopel, [of de Voorfteden,] Galata, Pera en Scutari. Om nu hier uit eenigzins het getal der overledenen aan de pest, [die in den jaare 1778 aldaar heerschte,] te bepalen, beweert men met zekerheid, dat op het einde van zomermaand, en geduurende de geheele hooimaand, wanneer de pest op het hevigst woedde, dagelijks meer dan 7000 *kilen* koorn verteerd werden, 't welk niet meer dan 300,000 broodeters in en om Konftantinopel zou uitmaken. Doch daar uit volgt niet, dat twee derden, of 200,000 menfchen aan de pest geftorven zijn: want veelen waren weggetrokken, die nu van tijd tot tijd wederkomen; daarenboven is eene aanzienlijke menigte naar het leger en naar de vloot gegaan. Thans, [in de maand October,] onderftelt men, dat dagelijks 9000 *kilen* koorn verteerd worden; het welk omtrent 360,000 inwooners uitmaakt; en dit bewijst, dat de menfchen, na dat de grootfte vrees verdwenen is, te rug gekomen zijn."

Digitized by Google

De Vriend der Kinderen. Naar den tweeden Hoogduitschen druk vertaald. Zes Deelen. Te Haarlem by C. H. Bohn en Zoon, 1782. *In octavo.*

Toen de twee eerste Deeltjes van dit nuttige Geschrift, voor Kinderen, afgegeeven waren, hebben wy 'er een berigt van medegedeeld; waaruit men het beloop en de inrigting der hier voorgedraagen onderwyzingen heeft kunnen afneemen. (*) Het verdere vervolg hiervan beantwoordt op den duur aan 't begin der uitvoeringe; en bevestigt dus het gunstige denkbeeld, dat wy 'er diestyds van gevormd hebben; uit kragt van 't welke wy oordeelden, dat dit Geschrift, onder de zogenaamde Kinderboeken, aanpryzing verdient. De Schryver maakt bestendig een zeer gepast gebruik van de verscheidenheid der characters, zo der Kinderen, als der Vrienden, van den Vader des Huisgezins; dat, by de verschillende omstandigheden, in welken ze zig bevinden, eene zeer groote en aangenaame verscheidenheid van gesprekken uitlevert; die allezins leerzaam, en byzonder geschikt zyn, om het hart der Kinderen ten goede te leiden. —— Tot een voorbeeld hiervan diene het volgende gesprek, ter waarschuwinge tegen de haatlyke Eigenzinnigheid; veroorzaakt door het eigenzinnige gedrag van *Lotje*, de oudste Dogter; waartegen de Vader zig met ernst verzettede, dat hem aldus deed voortvaaren.

,, 'Er kan geen lastiger en ondragelyker character wezen, dan, zonder wettige reden, altoos anders te willen, dan anderen. Dit heet eigenzinnigheid, en iemand, wiens neiging daartoe maar eenigzins helt, kan niet te vroeg de wagt over zich zelve houden, vooral in zyne jeugd; wyl dit gebrek altoos meer toe dan afneemt. Zulk een mensch is anderen en zich zelve ten last. Wie toch kan den zodanigen eenige liefde of achting toedragen, of na zyn gezelschap verlangen, die elk eenen tegenspreekt, altoos iets anders wil dan anderen?

,, Een myner goede vrienden had, by ongeluk, zulk eene vrouw, die zo wel hem als zich zelve kwelde, en zelfs daar door, vreeze ik, zich zelve zo wel als haren man vroegtydig in 't graf slepen zal. In den voorleden Zomer reed ik eens met dat paar volks na zekeren Dorps-Predikant: maar nooit heb ik zulk eene vertoning meer gezien. Als de koetzier of voerman langzaam reed, dan riep zy uit den wagen; of hy dagt dat hy den mestkar reed? Reed hy hard, dan schreeuwde zy al grynzende en balkende, of hy meende dat zy van yzer en staal waren, of dat hy hen, als een party steenen, in een karre onder elkander zogt om te husselen? Zat haar man wat te

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 329.

Digitized by Google

te praten, dan kreeg zy hoofdpyn; zweeg hy ſtil, dan deed hy het, om haar te foppen, en dan was hy, in haar zin, zo ſtom als een visch. Onze brave hospes had een goede maaltyd 's avonds laten gereed maken, maar zy was te vermoeid om te eten. Wy kregen gehakt vleesch en gebrade duiven: het gehakt kost zy om de zuure ſaus niet gebruiken; en van de duiven was zy bang, om dat zy vreesde, dat het geſtikte kraijen waren: derhalven moest 'er wat dun bierenbrood voor haar klaar gemaakt worden: maar naauwlyks had zy 'er een weinigje van geſlorpt, of zy proefde 'er Comyn in, en die kost zy niet verdragen. Dit ging zo den ganſchen maaltyd door; ondertusſchen dagten wy ons met een goed geſprek wat te verlustigen; maar die arme man moest, eer nog het desſert van kaas en brood opgezet wierd, met haar te bedde. Des Dominees Vrouw wees haar de ſlaapplaats aan, maar kwam ſchielyk weder by ons, zeggende, God bewaar my, hoop ik, in 't vervolg voor deze Gast! zy kan, zegt zy, op geen bed ſlapen; ik moest haar een matras bezorgen: en, toen ik haar zeide, dat my dit onmogelyk was, zettede zy het op een grynzen en janken, en dat ik haar dan toch maar een ſtroobed zou laten gereed maken. Nu mogen de meiden zien, hoe zy het redden, maar ik ga niet weder na boven. ——— Hoe het dien nagt verder afgelopen is, weet ik niet. 's Morgens vroeg dronken wy coffy in den tuin; dan 't was voor haar nog te koel; des werd haar dezelve boven gebragt; maar toen moest het thee wezen. Toen de meid thee boven gebragt had, zond zy dezelve weder heen, met bericht, dat het nu niet meer te koud was, en zy met ons in 't gezelſchap drinken zou. Wy ſtelden voor om eens te wandelen, maar daartoe was het voor haar reeds te warm. ——— Ondertusſchen ſtoorden wy ons daar niet aan, en gingen voort. Hiermede hadden wy haar ten uiterſten beledigd; ten minſten betoonden wy daardoor geheel geene wellevendheid te verſtaan, daar wy haar met haaren man alleen lieten; dien zy toen zo lang plaagde, tot dat hy het rytuig liet inſpannen, en met haar na de ſtad reed; des wy, te rug komende, haar niet t'huis vonden. Maar niemand was ooit blyder, dan wy toen waren! Doch deze vreugde duurde niet lang; want eer wy het verwagtten, hoorden wy het rytuig de plaats al weder opkomen. Toen moest de goede man de ſchuld op zig nemen, en voorwenden, dat hy eene gewigtige boodſchap vergeten had, die hem zo even was ingevallen; waartoe zy, gezelſchapshalve, met hem mede gereden was; doch zy kon dit ryden twee dagen agter elkander niet uithouden. ——— Gy kunt u zeer wel verbeelden, dat dit zo lang duurde als wy daar waren, en dat onze brave gastheer 'er wel zorg voor droeg, van haar niet weder te verzoeken, zo wel als wy van niet weder met haar uit te gaan. Hoe komt u zulk een character voor? Foei! riepen de Kinders

allen te gelyk, dat 's leelyk! zo hare tractanten te plagen! Hoe moet het haren huisgenoten, of anderen gemenen lieden, die iets met haar te doen hebben, wel vergaan. ——— *De Vader.* Zo flegt, dat niemand by haar dienen, of voor haar werken wil: 't welk dan weder van dit gevolg is, dat zy niet dan uitschot van dienstboden, en altoos de flegtste waaren voor haar geld krygt. En zo lastig als zulk een mensch word voor anderen, zo groot eene martelaresse is zy van zichzelve. Zulk eene ziel heeft nooit een gerust ogenblik: als zy op niemand knorren kan, mort zy by zichzelve; vergalt al hare vreugde en vergenoeging; maakt zich elk een tot haren vyand, terwyl zy allen ook alzo behandelt, is op God, op geheel de wereld, en allen, die met haar omgaan, te onvrede. Zy kent geen geluk; en al het geluk, dat haar nog te beurt valt, strydt met haar wrevlig hoofd; terwyl ramp of tegenspoed haar nog meer verbittert, en ook wezenlyk zwaarder moet vallen, om dat zy geen troost by zichzelve, en geen hulp of medelyden by anderen, vindt. ——— Hoe is 't mogelyk, riep *Lysje*, dat iemand zo kwastig kan zyn! ——— Hoe? viel *Karel* hier op in; heel wel; als men maar is, gelyk gy zomtyds zyt, en dit al tamelyk vroeg geleerd hebt. ——— Wel, hoe ben ik dan? zei *Lysje*, met de handen in de zyden. ——— *Karel.* Hoe? wanneer gy u niet wilt laten aankleeden, als men het doen wil; of, als gy iets ziet, dat gy niet aanstonds hebben moogt, het dan luidskeels op een schreeuwen zet; als het leestyd is, dat gy dan wilt dansen; of, als gy dansen moest, lezen wilt; wanneer een ander lacht, dat gy dan huilt; of lacht, als anderen huilen willen: belieft gy nog meer? .... Neen. Doe ik dat, Papatje-lief, zeide zy; dat weet ik evenwel niet. En ik zo veel te beter, was myn antwoord, dat het niet zelden gebeurt. Gy zoud wel haast, als wy u begaan lieten, eveneens worden als die vrouw, waarvan ik u verhaald hebbe: want in bejaarde menschen is de eigenzinnigheid meest altoos het natuurlyk gevolg eener verwaarloosde, of weeke, en al te toegevende, opvoeding. ———. Dat men dikwyls gestreng is jegens U, myne lieve Kinderen, geschiedt uit liefde! Ik bedoel namelyk die gestrengheid, waardoor men eene volstrekte gehoorzaamheid van zyne Kinderen afvordert, in alles wat billyk en regt is, en hen niet naar hun eigen goeddunken laat te werke gaan. Het blote denkbeeld flegts, dat uwe ouders langer op deze wereld geleefd, dus ook meer kennis en ondervinding hebben, dan gy, dienvolgens ook beter weten wat, zo wel nu als naderhand, best voor u is, behoorde u van zelven aan te sporen, om hunne bevelen gewillig op te volgen, schoon zy 'er u niet altyd reden van geven. In de meeste gevallen zult gy naderhand wel zien, dat zy gelyk hadden. ——— Ja, God weet het, hoe het my smert, dat ik u dikwyls iets weigeren moet, waarom gy verzoekt; vooral, wanneer 'er in den

cer-

Digitized by Google

eersten opslag geen kwaad in steekt, en ik evenwel 'er kwade gevolgen door den tyd voor u in bespeure. ——— Ondertusschen ligt, hoe hard dit u ook vallen moge, 'er zelfs voordeel in voor u, bijaldien uwe Ouders u eenigermaate eigenzinnig behandelen. Zy zelven konnen in hunne jeugd ook eenigzins verwaarloosd zyn; en welk eene zegening is het dan niet voor u, als gy door zulke voorbeelden, in uwe jonge jaren, van alle eigenzinnigheid afgeschrikt wordt!"

Tweede Proeve van Oudheid- Taal- en Dichtkunde, door het Genootschap, Dulces ante omnia Musæ. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1782. *Behalven het Voorberigt, 336 bladz. in gr. octavo.*

De gunstige gedagten, welken wy van den arbeid van dit Genootschap, by de afgifte van deszelfs eerste Proeve, gevormd hebben, (*) wordt door deeze tweede Proeve ten kragtigste bevestigd; als leverende eene uitgeleezene verzameling van welbehandelde Oudheid- Taal- en Dichtkundige Stoffen, wier doorbladering den Liefhebberen zeer wel zal gevallen.

Verscheiden Stukken hier byeen gebragt, (te veel om ze allen afzonderlyk op te noemen,) behelzen wel gewikte aanmerkingen over het gebruik, de afleiding en betekenis veeler woorden; 't welk, in verscheiden gevallen, ter opholderinge, en ten beteren verstande, onzer oude Schryveren kan dienen. Wel byzonder strekken eenigen dier stukken, ter verklaaringe van zodanige woorden, die in het Woordenboek van *Kiliaan*, in 't geheel niet, of in andere betekenissen voorkomen; dat veelshands zyne nuttigheid heeft. Hiernevens gaan etlyke oordeelkundige onderzoekingen en bedenkingen over deeze en geene taalgebruiken, en naauwkeurigheden; welken ter beschaavinge onzer spraake aan de hand gegeeven worden. Met dat zelfde bedoelde brengt men ons hier onder 't oog, Aanmerkingen over het vermyden van Basterd- en het invoeren van Verouderde Woorden; mitsgaders een Vertoog over eenige middelen, ter vorderinge in Taal- Oudheid- en Dichtkunde. En daaraan volgt nog eene Geschiedenis der Rederykkamers der Hoofdstad en Meyerye van 's Hertogenbosch; welker ontvouwing het haare toebrengt, ter opheldering van de Geschiedenis der Rederykers. Indien men zig omtrent meer Kamers in Nederland de moeite getroostte, welke deeze Schryver in dit geval op zig genomen heeft, zou men ongetwyfeld aan de oude Geschiedenis onzer Rederykers nog al merkelyk lichts kunnen byzetten. ——— Deeze soort van Ver-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 463.

Digitized by Google

Verhandelingen gaat wyders nog vergezeld van een drietal van Proeven van Welſpreekendheid, en eenen bondel van Mengeldichten, die zo in 't ernſtige als in 't lugtige, naar de verſcheidenheid van ſmaak, kunnen behaagen. Tot een ſtaal uit deeze Verzameling verſtrekken de volgende Morgengedagten, als eene proeve van Welſpreekendheid.

„ Hoe is de verduisterde Natuur weer opgeloken! hoe heerlijk is zy uit de bruine ſchaduwen van den eerbied vollen nagt met luister verrezen! ſtil was de nagt, zoo ſtil als de woonîngen der dooden. Toen de zon verdwenen was, begon de maan aan den hemel te lichten, om de bewooners der aarde over het vrolyke, maar verloorene, licht van de zon te vertroosten. Ja, zagt en zwaarmoedig verlichtte zy den hemel, en boezemde haren aanſchouwer de ſtille verhevene gedagten des doods in. Zy ſchilderde de zagt ruiſchende boomen met waggelende ſchaduwen op het eenzame veld. Hoe eenzaam was alles! 't veld weergalmde nu niet van 't loejende vee, of zagt zingende vogels. De vervrolykende vogel des nagts, de nagtegaal alleen, hief hare klinkende verhevene tonen in het eenzaam bosch aan. Het land rustte. 't Geheele geſchapendom was diep als in eene eeuwige rust gezonken. Maar zagt ontwond zig de aarde uit den bruinen ſluier van de ſchaduwen des nagts. Met verrukkenden eerbied zag men aan den hemel het vrolijk licht ontluiken, dat den dageraad aankondigt. Langzaam verſcheen het aan de uiterſte grenzen des hemels. De zon bereidde zig op den wenk van den Almagtigen, om haren loop aan onzen hemel te beginnen; daar zy der andere zyde van den aardkloot hare verkwikkende ſtralen onttrok. De ganſche natuur herleefde. De tintelende zilveren dauwdroppen verdwenen langzaam van het rookend veld. Langzaam verdwenen de uitwaasſemingen van het bedauwde veld, om het aardrijk friſcher uit de ſtille rust te doen ontwaken. Gy ontneemt my uwe tonen, ô vogel des nagts! maar, dank zy den Schepper! —— Gy heft het morgenlied weer aan, zoetkwelende vogels, die by het vrolijk licht zweeft. Verheft u, ô vogelen! heft uwe tonen aan, dieren des velds! vergadert u, menſchen! verheft de Godheid met my. Zingt den Almagtigen, alle gy beweldadigde ſchepſelen, van den goedertierenen God, die u het leven, als by de ſchepping, weer ſchonk. Eerbiedig groet de Olifant de opkomende zon. De moedige Leeuw ontwaakt in het bosch, en brult zynen ſchepper den weergalmenden lof toe: de dieren ontwaken; zy hooren hunnen Koning. De wouden herleven. De velden ontwaken, en galmen de tonen, in bosſchen en velden, naar het pragtig paleis van den albeheerſchenden ſchepper. Nu is alles weer dadig. De voedende aarde vereischt nu de vlijt van hare nieuwe bewooners. De noeste landman begeeft zig aan 't werk. Hy bearbeidt de bereide aarde, nu hy met de aarde ge-

gerust heeft. Hoe vrolijk herneemt hy de zorg voor zyne beloovende akkers. Zijn nieuw ontvangen kragt is voor het aardrijk. Hy zoekt voedsel voor zig en de zynen. De tedere zorg der herders voor de bleetende gemeenzame kudde herleeft weer. Zy waaren by het vrolijk licht, met langzamen tred, door de grazige velden, en hoeden het hongerig vee. Hoe liefderijk voedt gindsch de zagte moeder hare tedere lammeren. Aangenaam gezigt! —— en zoo teder draagt God ook zorg voor de zynen. —— Verrukkende landtooneelen! alles tiert weelig. De boomen, de kruiden des velds, —— alles bloeit, als of 't het eerste leven ontving. Hoe zoet, hoe stil is de vrolyke morgen! Alles is bezig. Alle de raderen van de groote natuur zijn weer werkzaam...! Hoe schoon is de morgen! zoo schoon, ja veel schooner zal ook de eerste morgen na de opstanding zijn! zoo zullen wy ook den morgen zien aanblinken, op den eersten dag na onze verryzenis. De nieuwe natuur zal dan nog veel pragtiger, nog luisterryker zijn. Dan zal ik by het zien van den morgen veel verhevener gedagten van God hebben. Dan zal de morgen veel schooner zijn, dan dien ik op aarde zag aankomen. Met Jezus en de heiligen zal ik dan ontwaken, en het hemelsch morgenlied met de Engelen aanheffen. Hoe zoet zal my dan de gedagten van dezen vrolyken morgen zijn! Dan ontwaak ik onsterflyk; dan is mijn loop ten einde. Dan heb ik geen zorg —— alle myne zorg is dan Gode gewijd. Geene gedagten des doods omringen my dan; dan omringen my de gedagten der onsterflijkheid. O wanneer zult gy ontwaken, blyde morgen, dien ik als hemelling zien zal?..! Wanneer zal my de zagt klagende stem van myne geliefde beweenen? Wanneer zal ik in het donker dal gaan, om eeuwig te leeven? Myne ziel verlangt naar uwe zaligheden, ô eeuwig verlosten! eeuwig gezaligde heiligen!.... Maar nu ben ik op aarde, om grooter in den hemel te zijn. eziel my dan altijd met uwe gedagten, ô groote Verbondsgod! vervul myne ziel met betragtingen des hemels, ô godlyke geest! Leer my alle morgen aan u denken, ô leevende Heiland! Leid my zagt door de wooningen der sterflijkheid! breng my langzaam over in de wooningen des lichts! Laat op elken morgen de gedagten der onsterflijkheid by my wegen! Laat my, ontwakende, altijd by u zijn, Drieëenige! tot dat ik eens veel heerlyker by u in den Hemel ontwaak! —— daar ik nimmer meer slapen of sluimeren zal: —— daar geen nagt is!"

Digitized by Google

Zede- en Dichtlievende Mengelingen, *door den Uitgeever. Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz., 1783. *Behalven de Voorafspraak*, 212 *bladz. in gr. octavo.*

Eene verzameling van Redenvoeringen en Mengeldichten, die toont dat derzelver Opsteller een waardig Lid is van de Maatschappy der Verdiensten, onder de Zinspreuk *Felix meritis*, te Amsterdam vergaderende; dewyl de bewerking der daarin byeengebragte stukken ons des Autheurs verdienste duidelyk leert kennen; des hy, ten verderen voortgange in zynen letterarbeid, aller aanmoediging verdiene.

In de Redenvoeringen bepaalt de Autheur onze aandagt tot onderwerpen, die niet te dikwerf ten ernstigste overwoogen kunnen worden. Hy ontvouwt den aart der *Menschenliefde*; schetst het voortreffelyke der *Langmoedigheid*; pryst de *Gerustheid des gemoeds* aan; en leert ons de *Hoop*, *Vrees*, *Verlangen* en *Angst* in diervoege bestuuren, dat wy ons dezelven ten nutte maaken; besluitende eindelyk deeze zyne bespiegelingen, met opwekkende gedagten, over het *begin en einde der dingen*. —— Elk onderwerp wordt hier, op eene gepaste wyze, leerzaam en aanmoedigend behandeld, met eene leevendige en deftige ontvouwing van de voornaamste trekken, die daaromtrent in aanmerking komen.

Wat wyders de hierby gevoegde Mengeldichten betreft, ze gaan over verscheiden soorten van stoffen, zyn op verschillende wyzen ingerigt, en zo uitgevoerd, dat ze een goeden Dichtkundigen smaak te kennen geeven. Twee stukken onder dezelven vorderen nog eenigzins een byzonder gewag. —— Het eene, aan 't einde deezer Verzamelinge geplaatst, is een *Lykzang over Adonis*, gevolgd naar het Grieksch van *Bion* van Smyrna; in welke navolging onze Autheur de natuur van 't oorspronglyke zeer wel beeft gade geslaagen; ook heeft hy, ter opheldering van dit oude stuk (gedicht ongeveer 250 jaaren voor onze gemeene telling,) 'er de aantekeningen van verscheiden Oudheidkundigen by gevoegd. Het andere stuk, waar op wy 't oog hadden, is het eerste deezer Mengeldichten, en draagt den tytel van *Pan Poëticon-Palaion*, of *de Dichters der Ouden*; vervattende eene agtervolgende optelling der beroemde Dichters en Dichteresfen, onder de Hebreeuwen, Grieken en Romeinen, naar welke rangschikking dit Stuk in drie Zangen verdeeld is. De Autheur geeft ons eene beknopte melding van 't byzondere, waarin ieder deezer Dichteren uitgemunt heeft; en deelt den Leezer, in nevensgaande aantekeningen, te gelyk mede, den tyd wanneer ze gebloeid hebben, en 't geen verder ten hunnen opzigte merkwaardigst is; 't welk zyne nuttigheid kan hebben. In den eersten Zang, gaan-

Digitized by Google

gaande over de Hebreeuwsche Dichters, mengt onze Zanger ook hier en daar eene navolging van een en ander Hebreeuwsch Dichtstuk; waarvan het volgende, by gelegenheid van Israëls wonderbaare redding uit de band van Pharaö, hier ter proeve kan verstrekken. —— Gewag gemaakt hebbende van *Mozes*,

Dien Mozes, (*) *die, doorkneed in 't geestzout der Chaldeen,*
Gods wet deed glinstren in het aanzicht der Hebreen,

zingt hy verder aldus:

Wat is zyn ziel ontvonkt, als Pharo's heir bedolven,
Vernielt, verdronken ligt door 't woên der felle golven,
Daar 't Isrel wierd gegund, als door eene effen baan,
Door 't roode zeeschuim uit Egyptens dienst te gaan.
Hy stapt aan land, en zingt des Heeren wonderwerken. (†)
„ *God is een krygsman, want zyn arm verwint den sterken;*
„ *Jehovah is zyn naam; hy hielp op onze beê;*
„ *Hy wierp het wagenspan van Pharo in de zee;*
„ *Ja 't zonk gelyk een steen in 't hol der waterbaaren;*
„ *Wie schaadt de onnoozelheid als God haar wil bewaaren?*
„ *Zyn neusgeblaas doorloeit de sidderende lucht,*
„ *Verstyft den afgrond, jaagt de golven op de vlucht.*
„ *Gy hebt uw rechterhand, o God! naauw uitgestoken,*
„ *Of Pharo's magtig heir is als een halm verbroken.*
„ *De vyand zeide: ik zal hen volgen, en myn zwaard*
„ *Zal weiden onder 't volk, door Jacobs God bewaard.*
„ *Maar gy bliest met uw' wind; straks is al 't heir verdronken,*
„ *Het is, als 't logge lood, in 't pekelschuim verzonken.*
„ *o Heer! wie is, als gy, toch onder 't Godental,*
„ *Van wien men deeze kragt, dit wonder roemen zal!*
„ *Gy leidt uw eigen volk, ô streelende vertooning!*
„ *Al zachtjens door uw magt, in liefelyker wooning.*
„ *Als Edom, Moab, als het trotsche Palestyn*
„ *Dit wonder hoort, hoe zal hun ziel beneepen zyn?*
„ *Verschrikking zal het volk van Canaän verstommen.*
„ *Jehovah leidt zyn volk tot in zyn heiligdommen,*
„ *Door hem, tot hun genot, met eigen hand bereid,*
„ *Jehovah, God, regeert tot in alle eeuwigheid.*"
De rei van Mirhiam treedt uit met doffe trommen, (§)
Om God, den krygsgod, en zyn oorlogsroem te brommen.
„ *Zing, zegt zy tot haar reije, ei zing die groote kragt,*
„ *Die paard en ruiter heeft ten ondergang gebragt.*"

Oden

(*) *Mozes*, welke A. M. 2450 gebloeid heeft, is de eerste Schryver, van welke ons, met eenige zekerheid, de schriften zyn ter hand gekomen.
(†) Exod. XV. 1-18.
(§) *Mirhiam* de zuster van *Mozes* en van den Hoogenpriester *Aaron*. Exod. XV. 20, 21.

Digitized by Google

Oden en Gedichten van J. P. KLEIJN. Deo, Patriæ & Amicis. *Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. M. v. Vloten, 1782. *In groot octavo, 82 bladz.*

Eene Nederduitsche Proeve van deeze soort van Dichtstukjes, meerendeels over ernstige onderwerpen op rymelooze maat die den Liefhebberen zeer wel zal voldoen. Men oordeele hierover uit het volgende Stukje, gedicht *na eene Volksziekte.*

Klop dankbaar mijn hart!
Sla vrolijke toonen mijn citer! ——
God zondt den Engel der Gezondheid naar de aarde,
Hij, de gebieder van leven en dood! ——

God sprak, —— en het leven steeg naar de lugt, ——
Het aardrijk schudde, ——
De dood grimde, en klom uit den afgrond,
Terwijl 't verderf hem spottend nasloop. ——

Daar sloeg de zee haar verschriklijkste golven! ——
Rondom openden zich de graven, ——
De stervenden droegen de dooden,
En bukten stootvoetende naar de eeuwigheid.

De wolken dreigden verdelging!
Dwarlende orkanen knakten de steden!
Toen smeekten Gods kinders hun vader ——
En Jezus, hun broeder, zag hunne tranen!

Nu ontsloot zich de hemel
En de winden zwegen. ——
De zee werd eerbiedig en trilde;
En de rook der aanbidding wentelde uit de aarde.

God donderde van zijnen troon:
„ Gij, Eng'len des levens, herstelt mijne waereld!"
Daar vlooden de dood en verwoesting,
En tuimelden, vloekend, ten afgrond!

Klop dan dankbaar mijn hart!
En sla vrolijke toonen mijn citer! ——
God zondt den Engel der gezondheid naar de aarde,
Hij, de gebieder van leven en dood! ——

Schatkamer der Nederlandsche Jeugd. Met plaaten. Te Amsterdam, by D. Schuurman. *Behalven de Voorreden, 192 bladz. in octavo.*

Een Gouverneur neemt hier, in een gemeenzaam gesprek, proeven van zynen jongen Elève, die by uitstek wel aan de

des Gouverneurs verwagting beantwoordt, toonende dat hy deszelfs lessen met aandagtige naarstigheid beoefend heeft. De onderwerpen, waarover dit gesprek voornaamlyk loopt, zyn eenige stukken uit de Beeldespraak, die telkens aanleiding geeven tot een zedelyk onderhoud, in 't welke den Jongeling veele deugdzaame lessen, met eene ernstige aanspooring ter deugdsbetragtinge, ingeboezemd worden. Hier by komen de algemeene begrippen van de Wapenkunde, de eerste grondbeginzelen der Wiskunde, en de volgreeks onzer Graaven in vroegere, met die onzer Stadhouderen in laatere, dagen. De Jongeling verkrygt tusschen beide, als het een of ander onderwerp afgehandeld is, ter belooninge zyner aangewende vlyt, eene vereering van den Gouverneur; bestaande in eenige tusschen beide geplaatste Gedichtjes en Tooneelstukjes, als mede etlyke cyferkundige handgreepen, die in een jeugdig gezelschap tot een vermaaklyk tydverdryf kunnen strekken. En ten laatste vereert hem de Gouverneur nog een stukje, dat ten opschrifte heeft, *Wandeling in den Tuin, het menschelyke gemoed genaamd*, strekkende ter zinnebeeldige afschetzinge, van de verschillende werkzaamheid der menschlyke hartstogten. ——— .In 't opstellen van dit Geschrift heeft men de beoogde manier van beproeven, onderrigten en aanmoedigen vry wel in agt genomen; des deeze Schatkamer, benevens andere verzamelingen van dien aart, der Nederlandsche Jeugd mede nuttig kunne zyn.

Dagverhaal der merkwaardige rampen van het Scheepsvolk van 't Schip de jonge Alida, door JAN MAARTENZ. GROEN, *één der Schepelingen. Te Rotterdam, by* J. Krap, Az. *en te Vlaardingen by* K. Nykerk, 1783. *In quarto*, 17 *bladz.*

Ontmoetingen van die natuur toonen ons, dat het menschlyk gestel afmattingen kan doorstaan, die veeler bezef zekerlyk ver te boven streeven. Schepelingen, ter vischvangst op Yslands kusten, hebben, na eene belemmerde reis, den ganschen Zomer, van 17 tot 25 Augustus, bestendig met dikke mist, zwaar ys, sterken wind en eene holle zee te worstelen. Het gelukt hun eene Baai van Ysland te bereiken, doch 'er verloopen weinige dagen, of hun Schip wordt op strand gesmeeten; zy zien zig genooddwangd het zelve te verlaaten; en, by 't bedaaren van den laatsten storm, is 't niet mogelyk het Schip, dat ook bykans geheel ontramponeerd is, weder in vlot water te brengen. Dit noodzaakt hen, na, zins het verlaaten van 't Schip, ruim veertien dagen lang, veele ongevallen van weer en wind, in eene gebreklyke lyfsberging, ondergaan te hebben, den 13den September eene moeilyke reistogt over het gebergte te doen; vervolgens komen

men ze, na veel zukkelens, in een Deensch Schip, dat hen te Koppenhage brengt; van waar ze hunne reis na Hamburg voortzetten, vervolgens op Zwol, voorts op Amfterdam trekken, en eindelyk den 12 December te Vlaardingen komen; hebbende, geduurende dien togt, nu eens heufche dan onheufche ontmoetingen gehad. In 't ongelukkig lot deezer Schepelingen deelden ook die van een tweede Vaartuig; zy waren in 't geheel vier- en twintig perfoonen; twaalf van dezelven hebben, by gebrek van Scheepsberging, toen nog, op Ysland moeten blyven; de twaalf vertrekkende zyn weder op twee Schepen na Koningsbergen verdeeld, en de laatfte lotgevallen zyn die van zes Schepelingen, of wel van vyf, zynde één hunner, een Bovenlander, te Hamburg agtergebleeven.

AGATHON. *Derde Deel. Naar 't Hoogduitsch vertaald. Te Amfterdam, by* J. G. Waldorp. *In octavo* 375 *bladz.*

Agathon, niet dan met veel moeite gered uit de liefdeftrikken van de fchoone *Danaë*, waar in hy, volgens het tweede Deel, gevallen was (*), vertoont zig verder in dit derde Deel in een ftaatkundig licht. Hy verfchynt aan 't Hof van *Dionyfius*, den dwingeland, te *Syracufe*; daar hy aanvanglyk flaagt in zyne onderneeming, om, door zyn invloed op den Vorst, het heil des Volks te bewerken; doch waarin hy zig eerlang dermaate gedwarsboomd vindt, door andere Hovelingen, en bykomende omftandigheden, die den Vorst geheel van hem vervreemden, dat hy ten laatfte zig inwikkele in een aanflag tegen den Tyran; 't welk zyne gevangenneeming ten gevolge heeft, en welker flaaking hy voorts verfchuldigd is aan een zamenloop van gunftige omftandigheden, die ten zynen voordeele werken; waarop hy *Syracufe* verlaat, en naar zyn Vaderland te rug keert. —— In de ontvouwing van dit voorgevallen verleent ons de Schryver een aantal van leerzaame onderrigtingen nopens het Hofleven, de listen en lagen der Hovelingen, met het geen daartoe betrekking heeft; terwyl hy ons tevens verfcheiden bedenkingen aan de hand geeft, nopens de verfchillende Regeeringsvormen, en het geen daaromtrent in aanmerking komt. Onder het voordraagen van dat alles doet hy de characters der hoofdperfonaadjen natuurlyk werken; byzonder dat van *Agathon*; die eindelyk *Syracufe* verlaat, „ door ieder beoor„ deelt, door veelen berispt, en door de minfte, zelf onder „ die het gunftigst van hem dachten, gekent, maar door de „ Braafften gemist, en te rug gewenscht; verwijderende zich „ uit een Stad en uit een Land, waarin hij het vermaak had „ veel gedenktekenen zijner roemwaardige Befturing achter te „ laten; en waaruit hij niets met zich nam, dan een rei van „ ondervindingen, die hem in het befluit verfterkten: —— „ *van geen diergelijken meer te beproeven.*"

(*) Zie *Alg. Vad. Lett.* IIIde D. bl. 37.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

S. H. MANGERI Commentarius in Librum Propheticum Hoseæ. Campi apud *J. A. de Chalmot*, 1782. Absque Præf. et Indd. 677 pp. in quarto.

(*Tweede Berigt.*)

Volgens des Hoogleeraers schifting der Leerredenen van den Propheet *Hosea*, liep de zevende Leerreden van de tweede soort, gelyk we gezien hebben (*), af, met het einde van het achtste Hoofdstuk, en dus vangt

VIII. de achtste Leerreden aen, met het IXde Hoofdstuk, zynde vervat in de zes eerste verzen. De Propheet sprak dezelve uit in de dagen van den oogst, terwyl Israël zich aen alle afgodische vreugdebedryven overgaf, in ene losse zorgloosheid wegens hun aenstaend lot. Hy bestraft hun deswegens ten ernstigste, v. 1, en toont hun voorts, dat zy, daer 't Godlyk oordeel vast naekte, en zy eerlang gevanglyk weggevoerd stonden te worden, veel eer stoffe tot treuren hadden, dan om zich zo losbandig te vermaken.

IX. De overige verzen van dit Hoofdstuk, v. 7—17, behelzen weder ene nieuwe Leerreden, uitgesprooken, kort voor de gevanglyke wegvoering van Israël, en den geheelen ondergang van het Israëlitische Ryk. In dezelve kant zich *Hosea* byzonderlyk tegen de verleidingen der valsche Profeten, die het Volk een gunstiger keer van zaken voorspelden, en in hun wangedrag styfden; waertegen hy het Volk de zekerheid van 't nakend oordeel onder 't oog brengt, met aenwyzing dat hunne nog dagelyksch toenemende verkeerdheid hier van de oorzaek was. Zulks *vers* 7—10. aengedrongen hebbende, beschryft hy *vers* 11—17. de grootheid van 't onheil, dat hun boven het hoofd hing; het welk hun ook getroffen heeft, toen zy, Samaria door den vyand vermeesterd zynde, gevanglyk naer Assyrie gevoerd wierden.

X.

(*) Zie boven, bl. 49—53.

Digitized by Google

X. Op deze volgt in het Xde Hoofdſtuk ene Leerreden nog wat later den Volke voorgeſteld, toen Koning *Hoſea* reeds gevangen genomen was, volgens 2 Kon. XVII. 4; waer op Samaria, na ene driejarige belegering, voor den Asſyrier bukte, 't welk den ondergang van 't Ryk ten gevolge had; dat de Propheet hier voorſpelt eerlang te zullen geſchieden. Zyne Leerreden is drieledig. Eerstlyk voorſpelt hy v. 1—4. den ondergang van het Ryk als onvermydelyk, uit hoofde van des Volks verkeerdheid, die hy ſcherplyk beſtraft. Hier op bevestigt hy v. 5—8. dit zyn voorſtel nader, met aen te toonen, hoe het reeds voorgevallen een begin hunner onheilen was, dat den verderen voortgang van het Godlyk oordeel duidelyk genoeg aenkondigde. En ten laetſte dringt hy dit alles v. 9—15. aen; ſtellende den Volke, als met vernieuwde vuurigheid en ernst, voor oogen, welk een jammerlyk onheil hun ſtond over te komen, van wegens hunne verouderde en hardnekkige wederſtreving van Gods geboden, die hen van kwaad tot erger had doen voortvaren.

XI. De zo even gemelde Leerreden ſchynt den Propheet voorts aenleiding gegeven te hebben, tot het uitſpreken der volgende, in het XIde Hoofdſtuk; gemerkt hy dezelfde bedreigingen op nieuw voordraegt; toonende wel byzonder, dat men zich te vergeefsch vleide, met het denkbeeld van Gods Liefde voor Israël, en zich daerdoor zorgloos maekte. Hy voorſpelt hun v. 1—7, dat die onheilen, niet tegenſtaende alle de vroegere bewijzen van Gods Liefde voor Israël, hun zekerlyk zullen treffen (*): dan hy

(*) In de aenkondiging hier van lezen wy, in onze gebruikelyke overzetting, vers 5. *Hy*, (te weten Ephraïm,) *zal in Egyptenland niet wederkeeren*, enz. Met reden vraegt men; hoe is dit beſtaenbaer met des Propheten uitdruklyke bedreiging en verklaring van het tegendeel, H. VIII. 13 en IX. 3; met de opbeurende troostreden hier in 't elfde vers, *zy zullen bevende aenkomen als een vogelken uit Egypten*. De Hoogleeraer, gene voldoening vindende in de gewoone oploſſing dezer zwarigheid, ſlaet een gansch anderen weg in, langs welken dezelve geheel verdwynt. —— Het bywoordje לא door *niet* vertaeld, is, by ene ongelukkige ſchifting der verzen, hier aen 't begin van vers 5. geplaetst, waertegen het 't vierde vers behoorde te ſluiten. Dan is de tael van den Propheet, even als in de andere plaetſen, alhier *Hy zal in Egyptenland wederkeeren, en Asſur zal zyn Koning zyn, om dat ze zich weigeren* te

Digitized by Google

hy sluit echter deze zyne strafpredicatie niet, zonder daer aen te hechten, ene opbeurende troostreden, vermeldende de Godlyke barmhartigheid in latere dagen; welke hy hun v. 8—11 ontvouwt.

XII. Het laetste gedeelte van Hoofdst. XII. 1, waer mede de twaelfde Leerreden aenvangt, klinkt naer onze gewoone vertaling wat vreemd, het welk den Hoogleeraer noopt, om 'er afzonderlyk op staen te blyven, vóór dat hy de Leerreden zelve ontvouwt. In tegenoverstelling van Ephraïm en Israël, word hier gezegd, *maer Juda heerschte nog met God, en was met de Heiligen getrouw*; 't welk niet beantwoord aen de doorgaende tael van den Propheet nopens Juda, die meermaels ook Juda als strafwaerdig voorstelt. Zie onder anderen V. 5, 10 en XII. 3. Beter vertaelt men hier den grondtext, gelyk de Hoogleeraer toont, aldus: *toen Juda nog met God wandelde, en met de Heiligen*, (of liever *den Allerheiligsten*, te weten God,) *getrouw was*. Dit verzwaerde Israëls schuld, zy waren reeds afgeweken, toen Juda zig nog aen den waren Godsdienst hield; gelyk uit de geschiedenisse bekend staet. In dien zin behelst deze bestraffende tael ene Inleiding der verdere Leerreden, welke de Propheet uitgesproken zal hebben, in de dagen van Koning *Hosea*, toen ze de Egyptenaers aen zich trachtten te verbinden, om hen tegen de Assyriers te helpen, volgens 2 Kon. XVII. 3, 4. By die gelegenheid bestraft hy, na de Inleiding, vers 2, 3, het wangedrag, dat in het ene en andere Ryk de overhand had. Vervolgens ontvouwt hy hun v. 4—15 de zwaerte hunner strafschuldigheid, die hy byzonderlyk aendringt, uit

te bekeeren. ——— Wat voorts dit לא aen 't einde van vers 4 betreft, men leze, zegt zyn Hoogeerwaerde, als zynde dit ene meermaels voorkomende schryffout, in deszelfs stede לו, dat is, *hem*, of *aen hem*, komende dus aen 't slot van dat vers, *ik reikte voeder toe aen hem*, of, volgens 's Mans nadruklyker vertaling, *door ene liefderyke aendoening te hemwaerds getroffen, reikte ik hem voeder toe*. Eenstemmig hier mede heeft ook de Grieksche Bybel, καὶ ἐπιβλέψομαι πρὸς αὐτὸν, δυνήσομαι αὐτῷ. Κατῴκησεν Ἐφραὶμ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ Ασσοὺρ κ. τ. λ.; brengende dus לא of liever לו tot het voorige vers, en vertalende v. 5, niet ontkennende, maer, gelyk het zyn moet, stellig: *Ephraïm zal in Egyptenland wederkeeren, en Assur* enz.

Digitized by Google

uit het tegengeſtelde voorbeeld van hunnen Aertsvader Jacob, waervan zy te ſchandelyk afgeweken waren; als mede, uit de menigvuldige weldaden hun door God geſchonken, en de trouwhartige vermaningen, die God hun, ter bekeeringe, had laten aenkondigen; welk alles vrugtloos geweest was. En hier op kondigt hy hun, ten beſluite dezer Leerreden, in 't laetſte gedeelte van vers 15, het Godlyk ſtrafvonnis aen.

XIII. Met het beloop dezer beſchouwde Leerreden heeft veel overeenkomst, dat der volgende, welke geagt word met het XIIIde Hoofdſtuk te beginnen; die men anders ook als met de voorige zamenhangende, of als een gedeelte van dezelve, zou kunnen beſchouwen. Wat hier van zy, de Propheet ſtelt 'er, op ene ſoortgelyke wyze, by manier van een regtsgeding, in vóor, (1.) de aenklagte des Volks als ſtrafſchuldig, vers 1—3: voorts (2.) de regtmatigheid der aenklagte, ter overtuiginge van Israël, dat zy, daer God hun zo menigvuldige blyken van zyne goedertierenheid en barmhartigheid verleend had, die hy ook vervolgens weder zou betoonen, door hun eigen ſchuld verlooren gingen, vers 4—14: en eindelyk (3.) de melding van het regtmatig geſlagen ſtrafvonnis, voorgeſteld v. 15 en Hoofdſt. XIV. 1; welk vers nog tot dit Hoofdſtuk of deze Leerreden behoort. ——— Men merke omtrent den aenvang van dit vonnis, vers 15, aen, dat het bywoordje כִּי hier niet te houden zy, voor het redengevende *want*, 't welk de natuur van het voorſtel wraekt, maer de betekenis hebbe van *hoewel*, in welke het ook voorkomt, Hoofdſt. IX. 12. *Hoewel hy* (te weten Ephraïm,) zegt dan de Propheet, *vrucht voortbrenge onder de broederen*, of ſchoon hy, boven de andere Israëllers, in magt, aenzien en vermogen bloeie, des hy zich daer op verhovaerdige, en veilig agte tegen de gedreigde oordeelen; hy zal ze echter niet ontvlieden; *daer zal een Oostenwind komen* enz.

XIV. Ten laetſte levert ons het XIV. Hoofdſtuk, van vers 2 tot in 't ſlot, nog ene Godſpraek, die, ten opzichte van derzelver blyden inhoud, merkelyk van alle de voorigen verſchilt. 't Zy men dezelve beſchouwe als aen de voorgaende Leerreden verknogt, of als ene latere afzonderlyke Leerreden, is in dit geval om 't even. Hoe men 't neme, Israël komt hier voor als gevanglyk weggevoerd, en getroffen door een gevoelig bezef van Gods ſmert-

smertlyk-drukkend regtvaerdig oordeel. In die omstandigheden bedient zich de Propheet van ene minzamer wyze van voorstellen, om dit Volk op te beuren, door den bedrukten ballingen den weg ter reddinge te ontvouwen, en hen aen te moedigen om dien in te slaen. Ten dezen einde vermaent hy hen, vers 2—5, tot ene oprechte bekeering, als het enige middel, om zich met de vertoornde Godheid te verzoenen, en zyne gunste weder deelagtig te worden: waer aen hy voorts, vers 5—9, hecht de aenkondiging der Godlyke genade, zo in de vergeving hunner zonden, als in 't schenken zyner verdere zegeningen, ter hunner herstellinge. By de voordragt van dit alles voegt de Propheet laetstlyk ene algemene betrachtende leering, die hy ten slot, niet alleen van deze Leerreden, maer ook van 't geheele Boek zyner Godsprake, aldaer schynt geplaetst te hebben; als ene heilzame les, die men ten allen tyde, 't zy in voorspoed, 't zy in tegenheden, behoort gade te slaen; op dat men, met de Godvruchtigen, des Heren wegen altoos billyke, en dit in onzen ganschen wandel bestendig doe doorstralen.

Katechismus der H. Schriftuur, of Onderwys in den Godsdienst, op de beginzels der Openbaringe, in Vragen en Antwoorden, door C. DE VRIES, *Leeraar der Doopsgezinden te Utrecht. Te Rotterdam by* J. F. Lindenberg, 1782. *Behalven het Voorwerk,* 313 *bladz. in gr. octavo.*

By het vervaerdigen van dezen Katechismus, heeft de Eerwaerde *de Vries* zich voorgesteld, ene soort van achtervolgende geschiedkundige ontvouwing der Godsdienstige waerheden te geven, zo als dezelve van tyd tot tyd, door de Godlyke Openbaring, het Menschdom aengekondigd zyn. Uit dien hoofde is dit Onderwys vierledig. Na ene voorafgaende Inleiding, over den Mensch, als een uitnemend schepzel, dat de kennis van den Godsdienst, tot zyn wezenlyk heil, uit den Bybel, of de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments, kan verkrygen, gaet de eerste Afdeeling, over den Natuurlyken Godsdienst, dus geheten, doch grootlyks opgemaekt, uit het onderwys en den algemenen inhoud der Godlyke Openbaringe. Op de voordragt dier kundigheden van den Natuurlyken Godsdienst, zo als ze door de Openbaring opgehelderd zyn, volgt in de tweede Afdeeling ene naspooring van de eer-

 ste

Digitized by Google

ste en voorbereidende Godlyke Openbaringen, in de vroegste tydperken der Waereld, vóór de invoering en vaststelling van den Joodschen Godsdienst; mitsgaders over de gelegenheden, die daer toe van tyd tot tyd aenleiding gaven. Hieraen verknocht zich dan in de derde Afdeeling ene overweging van de Mozaïsche Openbaring, en 't geen verder daer toe, en tot den Israëlitischen Staet, of de bedeeling der Wet, in 't algemeen betreklyk is. En ten laetste gaet dit onderwys, in de vierde Afdeeling, over de Euangelische Openbaring. —— Zyn Eerwaerde behandelt dus de Godsdienstleer, naer den trapswyzen voortgang der Openbaringe, zo voor, als onder en na de Wet, gevende vooraf een verslag van die kundigheden, welken in de natuur der dingen gegrond, en door de Openbaring opgehelderd zyn. In de ontvouwing hier van bedoelt de Autheur, in die achtervolgende orde, voor te dragen, hoe de Godsdienstleer allenskens uitgebreid en nader verklaerd zy; dit doet hem zich stiptlyk houden aen de Schriftuurleere, en 't geen, zynes oordeels, daer in zo duidelyk vervat is, dat het niet wel tegenspraek konne lyden. Zulks heeft hem bewoogen, om met oplettendheid te ontgaen alle zodanige geschilstukken, die deze en gene Gezindheden der Christenen byzonder handhaven, en elk op hare manier uit de Heilige Schriften poogt te verdeedigen. —— Achtervolgens dit plan, 't welk hy naeuwkeurig in 't oog gehouden, en met oordeel uitgevoerd heeft, schikt zyn Eerwaerde deze Onderwyzing ten nutte der gemene Christenheid, byzonder in het Protestantendom, buiten enig inzicht op byzondere Gezindheden. En overeenkomstig daer mede kan dit geschrift, zo ter onderwyzinge der Jeugd, als ter verdere vorderinge in Godsdienstige kennis, met vrucht gebruikt worden, van alle de zodanigen, die niet zo zeer op het voorstaen van de ene of andere zo genoemde Godsdienstige Party, als wel op het beoefenen der Schriftuurleere gesteld zyn; om langs dien weg, schoon min ervaren dan andere in de Strydende Godgeleerdheid, daedlyk wys te worden tot zaligheid, door de kennis dier waerheid, welke naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens, door Gods genade in Jezus Christus. —— Tot een stael zyner maniere van onderwyzen in een stuk van dien aert, dat door de Christenen zeer verschillend begrepen wordt, diene zyne behandeling over het Middelaerschap van Jezus, welke hy in dezervoege insicht.

„ VRAAG.

Digitized by Google

„ VRAAG. Waarin bestaat het *Middelaarschap* van *Jezus*?

ANTWOORD. In het algemeen, in de oeffening van die *Magt*, door den Vader aan hem verleend, om Gods *zedelyk Ryk* over de Waereld, volgens het, by de Kristelyke bedéling *nieuw ingevoerd* plan van regeringe, ten meesten nutte der menschen en ter volkomener verbreidinge van 's Hoogsten eer te besturen, tot dat deszelfs uiterste oogmerken, en doeleinden, zullen bereikt zyn. — Meer byzonderlyk is het gelegen, aan de éne zyde, in het uitdélen van alle die *Geestelyke* en *Hemelsche Zegeningen*, en het aanwenden van alle die middelen en pogingen, welken best geschikt waren, om *Zondaars te bekeren en zalig te maken*, en welken steeds best gepast en van de meeste kragt zullen zyn, om de Menschen, tot de regte kennis van God, en de betragting van zynen Wil, te brengen, — hen van onkunde, dwaling, ondeugd, en de daaraan verknogte elende, te verlossen of daar voor te behoeden, — hen tot de gemeenschap, vriendschap en gelykvormigheid met hunnen groten Maker, tot hun eigen waar en onveranderlyk geluk, tot enen staat van volkomene zaligheid en nimmereindigende Heerlykheid, en dus tot het regte oogmerk hunner bestemming, op te leiden. — En tevens, aan de andere zyde, is een zeer wezenlyk deel van zyn Middelaarschap gelegen, in het gestadig opdragen van allen *wederkerigen* lof, aanbidding en gehoorzaamheid der Menschen aan God, en van alle hulde, welke hy, uit hoofde van deze betrekking tot ons, in *eigen persoon*, ontvangt; als mede in het aanwenden van alle de daden zynes bestuurs, ja van zyn geheel gezag, tot de *eindelyke* en *opperste* Eer en Heerlykheid van *God, den Vader*.

V. Wanneer is dit Middelaarschap van onzen Heiland begonnen?

A. Wy vinden niet, dat *Jezus*, gedurende zyne gehele omwandeling op Aarde, den eernaam van *Middelaar*, *uitdrukkelyk*, heeft aangenomen, nog ook dat hem dezelve, ergens, in de bladeren des N. Testaments gegeven word, dan *na zyne Verhoging*; zo dat, indien men al niet zeggen kan, dat hy dit karakter niet vroeger bekleed heeft, hy zig, ten minste, voornamelyk in het zelve eerst heeft begonnen te openbaren, na zyne *Opstanding*, en by zyne aanstelling tot den *enigen Heer, door wien alle dingen zyn*. Men kan, egter, zyn Middelaar-ampt, in enen meer gemenen en uitgestrekten zin opvattende, deszelfs begin van zyne *Profetische Zending* af rekenen, en alle die *voorberei-*

Digitized by Google

reidende verrigtingen van hem, hier op aarde, daar toe betrekken, welken vereischt werden, en klaarlyk dienden, om het nieuw Regeringsplan van God in te voeren; zo met betrekking tot de Menschen, of zyne aanstaande onderdanen, als ten aanzien van hem gezegend zelven, en om hem daartoe te *heiligen*, en opteleiden of bekwaam te maken, voor de Eer en Waardigheid, welke, na zyne voorafgaande vernedering en gehoorzaamheid, op hem wagtte.

V. Welke daden en verrigtingen van onzen Heiland kunnen dan, tot dit zyn Middelaarschap en de uitoeffening daar van, door ons, gebragt, en daarin opgeslooten, geagt worden?

A. Het afleggen van zynen *eersten* last, als de *Leeraar van God gezonden*, zyn prediken en *verkondigen* van den *gehelen raad* van God, of het ontvouwen van diens genadige oogmerken en wil aan de Menschen, onder de duidelykste blyken van een Hemelsch gezag. —— Zyn lyden en sterven, voor ons, en om ons met God te *verzoenen*, en zyn *onstraffelyk opofferen* van *zichzelven*, aan *Gode*, *door den Eeuwigen Geest*. —— Zyne straks daaropvolgende allerdoorlugtigste openbaarmaking van zyn vermeerderd gezag, en heerschappy over alles, in het *overwinnen van den dood*, en zyn bezit nemen van den Troon der heerlykheid, in de hoogste Hemelen, of, gelyk het figuurlyk word uitgedrukt, aan *de Regterhand des Vaders*; ons hierdoor verzekerende van de aanneming zyner Offerhande by God, en allen zynen getrouwen Navolgeren *plaats bereidende in het huis zyns Vaders*. —— Het nederzenden van de *gaven des Heiligen Geestes*, op zyne Apostelen, en eerste Discipelen, en het aanhoudend verlenen van zyne gunstige en heiligende *invloeden*, tot onze verligting, verbetering en vertroosting, of zyn medewerken met het onderwys zyner overhandigde Lere, ter bereiking van derzelver bedoelde einden, en tot handhaving, en uitbreiding, van zynen Godsdienst en Instellingen. —— Zyn aanhoudend allervriendelykst bevorderen van onze beste belangen by de Oppermajesteit des Hemels, of, gelyk het geheten word, zyn *voorspreken* en *bidden voor ons* (*). —— En eindelyk, zyne aanstaande allerheerlykste *verschyning*, by de openbaarmaking van, en onze herstelling tot, een ander en nieuw leven, als

Reg

(*) *Rom.* VIII. 34. *Heb.* VII. 25. 1 *Joh.* II. 1.

Digitized by Google

Regter van ons en alle Menschen, om een iegelyk te vergelden, naar dat hy gedaan heeft, het zy goed, het zy kwaad, de goeden te belonen en de bozen te straffen, en alzo alles aan zyne voeten te onderwerpen.

V. Welke *Namen* draagt onze Heiland, uit hoofde van dit zyn Middelaarschap, en onder hoedanige *Karakters*; en met welke *Hoedanigheden*, word hy ons, als zodanig, in de Schriften des N. Testaments, beschreven en voorgedragen?

A. Hem worden, uit aanmerking van deze zyne Waardigheid en Bediening, allerwegen, de verhevenste Eernamen, en die van het hoogste gezag en de meeste gelykvormigheid met de Opperste Majesteit zelve, ontleend zyn, in de H. Schriften gegeven: dog voornamelyk komt hy ons daarin voor, onder de drieërleye Karakters van *Profeet*, *Priester* en wel *Hogenpriester*, en *Koning*; en nog dikwyler, ja doorgaans, onder deze enkele hoedanigheid, en met den eernaam, die allen insluitende, namelyk van den KRISTUS, dat is den *Gezalfden* of *Geheiligden*. Voor zo verre zy, die één van deze waardigheden bekleedden, oudtyds, en onder de Joodsche bedéling, als Middelaars tusschen God en het Volk zig opdeden, en elks afzonderlyke verrigtingen ene zeer juiste overeenkomst hadden, met die van onzen Zaligmaker, of de grote doeleinden derzelven.

V. Hoe wyst gy dit nader aan?

A. Op deze wyze, gelyk het voorheen het eigen werk der *Profeten* was, den Volke Gods wil en welbehagen bekend te maken, even zo heeft ook onze Heer, in zyne prediking van den waren Godsdienst, zyne voorzeggingen en wonderwerken, zig ten duidelykste opgedaan, als een *Leeraar van God gezonden* (*), en wel *die Profeet die komen zoude* (†), en dien *Moses* reeds voorspeld hadde, dat *God uit het midden* der Israëliten *zoude verwekken* (§), met byvoeginge van ene, zo vroegtydige waarschuwing, om *Hem te horen*, op straffe van uitrooijing, by mangel hiervan, (ene bedreiging welke, indedaad, op ene aanmerkelyke wyze, in de verdelging der Joodsche Natie, op hare verwerping van onzen Heer, vervuld werd.) —— Wyders, gelyk de *Priesters*, onder de Wet, offerhanden deeden voor 's Volks zonden, en in 't byzonder de *Hogenpriester*, een-

(*) *Joh.* III. 2. (†) *Joh.* VI. 14. (§) *Deut.* XVIII. 18.

Digitized by Google

eenmaal in 't jaar (op den groten Verzoendag) *in het Heilige der Heiligen*, met het *bloed* der geslagte beesten inging, *welk hy offerde voor zigzelven en voor des Volks misdaden* (*); even zo *offerde* onze Heiland *zigzelven* voor ons op, in den schandelyken en wreden Kruisdood, dien hij in gehoorzaamheid aan den Goddelyken Wil, en uit zugt voor 's Menschen behoudenis, vrywillig onderging: en kan hy, uit kragt van Gods verklaarde oogmerken in de gehengingе van dat lyden en dien dood, en de zigtbare blyken van zyn byzonder welbehagen in denzelven, in onzes Heren Opstanding en Hemelvaart doorstralende, aangemerkt worden, *ingegaan* te zyn, *door zyn eigen bloed*, *in het Heiligdom*; (den Hemel namelyk;) *ene eeuwige verlossing te weeg gebragt hebbende* (†). En word dus onze Heiland, uit hoofde van deze grotere waarde en kragt zyner Offerhande, waar mede de gehele Offerdienst eindigde, als ten enemale nodeloos geworden zynde, na deze *volmaking* van alle vorige Offers, te regt, een *Priester* genoemd, *naar de ordening van* MELCHIZEDEK, *om dat hy tot in Eeuwigheid blyft*, *en een onvergangelyk Priesterschap heeft* (§). Eindelyk, gelyk de *Koningen*, byzonderlyk die God zelve eertyds, onder Israël, aanstelde, of die met zyne goedkeuring verkozen werden, boven al het overige Volk in aanzien en magt verheven waren, tot *werktuigen* van den Allerhoogsten gebezigd werden, om het gezag zyner *Wetten te handhaven*, voor de onderhouding derzelven te waken, de gehoorzaamheid daar van aan te moedigen, en de schending derzelven te straffen, — als mede tot *middeloorzaken*, van de gemene rust, veiligheid en voorspoed des Volks, en dus — *Plaatsbekleders* waren der onzigtbare Majesteit, aan wien men, naast God zelven, den hoogsten eerbied en onderwerping, en alle gepaste hulde, schuldig was en toebragt; — even zo werd ook onze Heer *Jezus* van den Vader, tot *een hoofd*, *boven alle dingen gegeven*, *aan zyne Gemeente* (⁎) tot *enen Heer en Kristus gemaakt* (‡), en, boven alle *Aardsche* en *Hemelsche* Magten, met gezag bekleed, om de door hem aangekondigde Wetten te handhaven, en, volgens dat nieuw ontwerp van Regeringe, by het Euangelie bekend gemaakt, Gods zedelyk Ryk te besturen, en alle Men-

(*) *Heb.* IX. 6, 7. (†) *Heb.* IX. 12. (§) *Heb.* VII. 21, 24. (⁎) *Efez.* I. 22. (‡) *Hand.* II. 36.

Digitized by Google

Menschen eenmaal te oordelen, te straffen en te belonen, *op dat zy allen den Zoon mogten eren, gelyk zy den Vader eren* (*); ontvangende, diensvolgens, van alle zyne gelovige navolgers, of zyne gehele Gemeente, en zullende eenmaal meer algemeen toegebragt worden, die hulde, gehoorzaamheid en onderwerping, welk een persoon van zo groote waardigheid, en met zulk een uitstekend gezag bekleed, toekomt. Het is dit *laatste* Karakter, welk onzen Heiland wel voornamelyk en meer gewoonlyk, in de Euangelische Schriften, toegeschreven word, als den waren aart van zyn Middelaarschap meer volkomen en eigenlyk uitdrukkende, en waarop tevens de meeste eernamen slaan, die hem gegeven worden; gelyk hy zelve, om deze eigen reden, van zyne Leer en Instelling, als van een *Ryk* sprak, en wel *Gods Koningryk* of het *Koningryk der Hemelen*, en zigzelven uitdrukkelijk een *Koning* noemde, alhoewel *niet van deze Waereld zynde* (†). —— En daar de naam van *Gezalfden* of *Geheiligden*, oudtyds aan Profeten, Hogepriesters en Koningen gegeven werd, omdat het ene gewoonte was, dezelven met olie te zalven, tot ene betekenis, van de byzondere genadegaven, welken God hun verleende, in hen tot deze hoogwaardige bedieningen aftezonderen, en ter waarneminge van dezelven bekwaam te maken; zo kon *Jezus*, die wel gene *lighamelyke*, maar egter ene *wezenlyke* en *Geestelyke* zalving ontvangen hadde (§), deze drie geheiligde waardigheden, waar van wy gehandeld hebben, in zyn persoon verënigende, dus, met vollen nadruk en by uitstekendheid, in 't Hebreeuwsch de *Messias*, en in 't Grieksch de *Kristus*, dat is Gods *Gezalfde*, geheten worden".

(*) *Joh.* V. 23. (†) *Joh.* XVIII, 36, 37. (§) *Hand.* X. 38. *Heb.* I. 9.

De Doop der Kinderen verworpen, en der Bejaarden verkoren. In vier Redenvoeringen, Te Harlingen by V. v. d. Plaats, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 372 *bladz. in gr. octavo.*

Uit de Voorreden van dit Geschrift, en uit etlyke voorstellen in deze Redenvoeringen, kan men afnemen, dat de Schryver behoort onder die Leden der Nederlandsche Kerke, waer van 'er zich van tyd tot tyd enigen op-

opdoen, die den Kinderdoop als, hunnes oordeels, niet schriftmatig, verwerpen; en het, ten minste, gaerne daertoe gebragt zagen, dat Nederlands Kerk haren Leden onbelemmerd de vryheid mogte verlenen, om hunne jonge Kinderen al of niet ten Doop aen te bieden, en dat dan voorts de Doop der Bejaarden, in ene ruimer betrekking, en algemener, dan nu in de Kerk plaets heeft, stand mogte grypen. Als zodanig een yvert de Redenaer voor den Doop der Bejaerden, en tragt zyne Toehoorders, (bestaende uit een gezelschap Ledematen der Gereformeerde Kerk, wier meerderheid den Kinderdoop verwerpt,) van de gegrondheid zyner denkwyze te overtuigen, of in hun gevoelen te versterken; mitsgaders om hen, hiervan overtuigd zynde, te noopen, om 'er openlyk bescheiden voor uit te komen, in hoope van een goed gevolg, en des noods getroost, indien hun zulks ongevallige ontmoetingen op den hals mogte halen. Met dit bedoelde heeft hij een viertal Redenvoeringen uitgesproken; die hy vervolgens, uitgebreid en vermeerderd, door den druk gemeen gemaekt heeft.

Op de voorstelling van het geschil, *of, behoudens de instelling des Doops, dit bondzegel mag, of moet, bediend worden aen Kinderen, die weinig dagen oud zyn, gelyk zodanige Kinderen onder het O. T. besneden werden?* heeft hy, in de eerste Redenvoering, gelyk hy zich by den aenvang der tweede uitdrukt, „ breedvoerig aangewezen, dat de „ voorstanders van den Kinderdoop zig niet kunnen bedie„ nen, noch van *de Wet van Moses in 't gemeen;* noch „ van *de belofte aan Abraham in 't bijzonder;* noch van „ *den doop der Jodengenoten;* noch van *de besnijdenisse* „ zelfs; en dat diensvolgens, bij gebrek van *Godlijke in„ stelling* en *Voorschriften*, de Lere van den Kinderdoop „ zulke *gewigtige bedenkingen*, en *onoverkomelyke zwarig„ heden* onderhevig is, dat de *menschelijke wijsheid*, in „ dezen, niets anders dan ene *buitensporige dwaasheid*, en „ hare gewaande Godsdienst een louter *bijgeloof* is." Dit afgehandeld zynde is de tweede Redenvoering geschikt, om de reden op te geven, om welken hy, met de zynen, den Kinderdoop verwerpt; waer op hy de derde en vierde Redenvoering eindelyk inricht, ter beantwoordinge en wederlegginge der redenen, die men voor den Kinderdoop aenvoert. ——— Ieder dezer Redenvoeringen word met toepasselyke aenmerkingen besllooten, die grootlyks tot het bovengemelde einde strekken.

De

Digitized by Google

De omstandigheden in welken, en het doelwit waermede, deze Redenvoeringen uitgesproken en openlyk aen den dag gebragt zyn, maken dit Geschrift des te opmerkelyker; te meer dat dit den Redenaer boven al doet yveren, en zulks hem aenleiding geeft, om het Stuk met des te meer opmerkzaemheid van alle zyden te beschouwen. Uit dien hoofde behelst het zelve ook, niet tegenstaende de veelvuldige Schriften, die over dit verschilstuk het licht zien, nog al menige bedenkingen, die hare byzonderheid hebben; welken; terwyl de Schryver voor 't overige zyn onderwerp meesterlyk en ernstig behandelt, de aendacht der beoefenaren des te meerder kunnen trekken.

Idea Fidei Fratrum, *of Kort begrip der Christelyke Leer, in de Euangelische Broedergemeenten, voorgedraagen, door* AUGUST GOTTLIEB SPANGENBERG. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met kennisse en goedkeuringe der Broedergemeenten uitgegeeven. Te Utrecht by* H. v. Otterloo, 1782. *Behalven de Registers, 604 bladz. in gr. octavo.*

Dit Geschrift behelst ene doorloopende ontvouwing van de voorname Hoofdstukken der Christelyke Godgeleerdheid, zo als dezelven door de Euangelische Broedergemeente verklaerd worden. Men kan uit den aert der voorstellingen, hierin opgegeven en uitgebreid, na genoeg afnemen, dat ze in 't wezenlyke meerendeels overeen komen, met de aengenomen leerwyze van hun, die het rigtsnoer der Augsburgsche Confessie volgen; en wel inzonderheid met dezulken onder hen, die, in ene mindere of meerdere mate, tot het zogenoemde *Pietismus* overhellen. Aen dit denkbeeld beantwoord bykans alles, zo volkomen, dat men, zich op deze verklaring verlatende, en vaststellende dat 'er gene andere bykomende Leerstellige en Betrachtlyke kundigheden in de Broedergemeente voorgestaen worden, de Broedergemeente dan moete aenzien, als ene Gemeente, die zich alleen van de Broederen Lutheranen onderscheid, door enige Gemeentlyke inrichtingen en daerby komende gebruiken, waeromtrent de Leden der Broedergemeente onderling verbonden zyn; zonder dat zulks verder enigen invloed op het wezenlyke der Leere hebbe. ——— Het is ook in dat licht, in 't welk haerlieder Leeraer, de Eerwaerde *Spangenberg*, (die zyne Godgeleerde kundigheden geleidlyk en gemoedlyk in een

Digitized by Google

een welgeregeld zamenstel ontvouwt,) deze Gemeente uitdruklyk plaetst. De Augsburgsche Confessie is, gelyk hy in de Voorreden meld, en blyft hare belydenis; en, in zyne behandeling van 't Artykel der Christelyke Kerke, laet hy zich, met betrekking tot de Broedergemeente in 't byzonder, aldus hooren.

„Dat, by gelegenheid van den uitgang eeniger Nakomelingen der oude Boheemsche Moravische Broederen, uit hun Vaderland, eenige nieuwe plaatzen gebouwd zyn, waar zich eene menigte, om hun Heil in Christus bekommerde, menschen, door Gods wonderbaare leiding, byeen gevoegd, zich op de in de Heilige Schrift vervatte, en in de Augsburgsche Confessie voorgestelde, Leere van Jezus en Zyne Apostelen, met elkanderen verbonden hebben, en ter zorgvuldige handhaving van de goede order en Kerkelyke discipline t'samen eens geworden zyn; dit behoort, naar ons inzicht, tot de zonderlinge werken Gods in onzen tyd. Zy zien zichzelven aan als een gering deeltje der Kerke van onzen Heere Jezus Christus hier op aarde, en bedienen zich, onder de bescherming van hunne lieve Overigheid, van de hen door onzen Heere Jezus Christus zuur verworvene, en, buiten hunne verdiensten en waardigheid, door Hem hun geschonkene vryheid, zodanig, als met Gods woord overeenkomstig is, om elkanderen te verbeteren en op te bouwen. Doordien zy met de Euangelische Kerk, voor zo ver zy aan de Augsburgsche Confessie vasthoudt, eenerly Leere hebben, zoo vinden zy ook geene reden, om zich van dezelve te scheiden; gelooven ook niet, dat zy van dezelve met recht kunnen afgezonderd worden; nademaal de Augsburgsche Confessie uitdrukkelyk leert, dat het onderscheid der ceremonien en gebruiken de Kerkelyke eenigheid en verbinding niet wegneemt."

Prys-

Digitized by Google

Prysverhandeling over de Ontaarding der Aërdappelen, op kosten der Kasselrye van Audenaarde, in den jaare 1781, met den dubbelen Eerprys beschonken. Door P. J. VAN BAVIGEM, *Oud Heelarts van de Legers van Haare Rooms-Keizerlyke en Koninglyke Majesteit, thans gezworen Heel- en Vroedmeester van Stad en Lande van Dendermonde; enz. Te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon, 1782, *in gr. octavo, 92 bladz.*

Geen Plantgewas is 'er, welks vruchtbaarheid zo groot, welks nuttigheid in de Zamenleeving van zo veel aanbelang, welks gebruik als voedzel onder alle soorten van menschen zo algemeen is, als de Aard-Appelen. —— Geen wonder dierhalven, dat de aankweeking, en voortteeling, van dit zo algemeen nuttig voortbrengzel der Natuur, een onderwerp is geworden, 't welk de aandagt der Natuur-Onderzoekers en verstandige Menschen-Vrienden tot zig getrokken heeft. —— Geen wonder, dat, daar dit Plantgewas aan zekere ontaarding onderhevig schynt te worden, de Heeren *Hoogpointers der Kasselrye van Audenaarde*, als door eene vaderlyke zorg geprikkeld, om, ten nutte en welzyn hunner arme Medeburgers te strekken, de Keizerlyke en Koninglyke Academie van Konsten en Weetenschappen, tot *Brussel*, aangezogt hebben, om, ten hunnen koste, eenen dubbelen buitengewoonen prys voor te stellen, en te geeven, aan den geenen, die best, naar het oordeel dier Academie, den aart en het hulpmiddel zal ontdekt hebben, volgens het Programma; nam: *den aart en den oorsprong te verklaaren, van het kwaad, waar door het komt, dat het Loof van den Aard-Appel zig inkrimpt en krult, dus, voor 't meeste gedeelte, der plant zyne waare geaartheid en vrugtbaarheid beneemt, en welk het hulpmiddel zoude zyn, om dit gebrek te verbeteren.* —— De Opsteller deezer verhandeling onderzoekt, ter beantwoording deezer vraage, in het Eerste *Hoofdstuk*, den aart en oorsprong van dit kwaad na te speuren. Ten dien einde, tracht hy eerst te bewyzen, dat onze hedendaagsche Aard-Appelen, de *Cyclamina* der Grieken, Latynen en Franschen niet zyn; maar dat zy als eene nieuwe vrugt, onder den naam van *Patatoes*, Aard-Appel, uit Amerika tot ons overgebragt zyn, en tracht hier uit de redenen en oorzaak af te leiden, waarom ons Aard-Appelloof zig, door den tyd, moet inkrimpen en krullen, en als dan de plant haare waare vrucht-

vruchtbaarheid en geaartheid moet verliezen; en dit schynt ook niet vreemd te zyn, wanneer men overweegt, wat onderscheid 'er is, tusschen Zuid-Amerika en ons Vaderland; dat het volstrekt een vreemd Plantgewas is; wat tyd 'er verloopen is, eer zy in ons Land algemeen bekend zyn geweest; dat zy reeds ontaard zullen geweest zyn, eer wy dezelve uit Engeland of Frankryk gekregen hebben; en eindelyk, dat het zeer waarschynlyk is, dat de eerste Aard-Appelen in Europa, door Planten, zyn voortgebragt. ——— In het tweede Hoofdstuk, onderzoekt de Schryver het Hulpmiddel, om dit gebrek te verbeteren; dit Geneesmiddel ligt eigentlyk in den Moergrond, waar uit de Plant is voortgekomen. Na dat de Schryver het Hulpmiddel zelf, om namentlyk het kwaad voor te komen, heeft aangeweezen, deelt hy ook nog eenige Raadgeevingen meede, om dit Hulpmiddel lang in zyne waare deugd en geaartheid te bewaaren.

Handleiding tot de Physionomiekunde. Tweede Deel. Te Dordrecht by A. Blussé *en* Zoon, 1782. *Behalven de Voorreden*, 242 *bladz. in gr. octavo.*

Ter voltrekkinge deezer Handleidinge, van welker aart en inrigting wy, voor eenigen tyd, een genoegzaam verslag gegeeven hebben (*), spoort derzelver Opsteller, in dit tweede Deel, de bronnen der Gelaatkunde na, ontvouwt derzelver kengronden, en baant voorts den weg ter beoefeninge der Gelaatkunde, voor hun, die geneigd zyn, om 'er zig op toe leggen.

De Autheur vangt hier, ten deezen einde, aan, met eene voorstelling van 't geen den Gelaatkundigen de hand bied, om in zyne poogingen te slaagen. Hiertoe behoort, in de eerste plaatze, de *Pathognomie* of Driftenkunde; voorts het schoone of wanstaltige; de onderscheidene trekken en plooien in 't aangezigt; de verschillende temperamenten; de dierenzweeming; de verscheidenheid van uiterlyke gestalte en voorkoming, in houding, gang, spraak en dergelyken; de natiezweeming, zo in gedaante als in smaak en character; de onderscheiden weezenstrekken, en het verschil van de characters der beide Sexen, benevens de familiezweeming. ——— Ieder deezer byzonderheden is,

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 604.

is, gelyk hy opmerkt, niet altoos even gewigtig; maar zo min als men flegts éène alleen in 't oog behoort te houden, even zo min heeft men flegts éène enkele van dezelven te verwaarloozen. De melding hier van geeft hem ook aanleiding om by dit alles gewag te maaken, van de verschillende schryfwyze der menschen, als ware dezelve mede eene bron der Gelaatkunde, die egter by hem niet zeer in aanmerking komt.

Op deeze algemeene voorstelling, in welke de Schryver zig wat korter of breeder over die gemelde bronnen uitlaat, volgt wyders eene uitvoeriger ontvouwing van die geenen, welken een nader uitdruklyk verslag vorderen, om iemand op derzelver geleide, als geregelde kengronden, te doen voortgaan. Deezen zyn, het schoone of wanstaltige; de temperamenten; de dierenzweeming; de natiezweeming; de familiezweeming, en het onderscheid der Sexe. ——— Elk hier opgenoemd Stuk wordt in deezen afzonderlyk behandeld, met aanwyzing hoe men daaromtrent te werk moete gaan, en wat men 'er, naar 't oordeel van den Schryver, al of niet van te wagten hebbe; 't welk de Autheur gewoonlyk zo voordraagt, dat het tevens ter aanpryzinge van de Gelaatkunde strekke. ——— Tot eene proeve hiervan zullen wy, uit deeze Stukken, den Leezer mededeelen, 't geen ons de Autheur, nopens *de Kroost- en Familie-zweeming*, of *de gelykheid tusschen Ouderen en Kinderen*, onder 't oog brengt.

„ 't Is, (dus vangt hy aan,) schier niet zekerder, dat kinderen de goederen hunner ouderen overneemen, dan dat zij ook hier of daar, in het een of ander opzicht, hun vorm, trekken en character overerven.

„ Men zal zelfs zeer dikwijls, zo men op deze gelijkheid of zweeming acht geeft, en die vervolgt, dezelve aan verscheidene kanten door volgende geslachten meer of min zien voortzetten, en dikwijls zorgvuldig zien bewaard blijven.

„ Ik kan dit gerust als een blijkbaar *factum*, en als een onloochenbaar verschijnsel der natuur, bij mijne Leezeren vooronderstellen.

„ Kroost- en familie-zweeming is dan die gelijkheid in deze of geene kenmerkende trekken, of in den geheelen vorm van 't aangezicht; en, met opzicht tot het karakter, die overeenstemming, die men in deze of geene hoedanigheden van 't verstand of van 't hart bespeurt, tus-

Digitized by Google

fchen onderen en kinderen, of tusfchen leden van dezelfde bloedverwantfchap.

„ Zeer dikwerf heb ik, op 't zien van geheele familiën of van verfcheiden leden derzelve, 't zij in leven of in beeldtenisfen, mij in deze fpeelingen der natuur, op eene treffende en zeer leerrijke wijze, vermaakt.

„ Zie hier, Leezer! 't weinige, 't geen ik, nopens dit ftuk heb kunnen opmaaken; en, ter verdere beproeving, uitbreiding en verbetering aan andere liefhebbers der Gelaatkunde overgeef.

„ Ik begin met deze waarneeming:

„ Vrij duidelijk is 't mij in 't oog gevallen, dat alle mijne algemeene regelen, die ik, naar den loop der natuur vooraf willende raaden, uit verfcheiden enkele waarneemingen (per inductionem) wilde afleiden, bij de uitkomst door ontelbaar veele uitzonderingen telkens weerleid wierden; zo dat de natuur, met opzicht tot die regelen, die zij in het veroorzaaken van kroost- en familiezweeming fchijnt in 't oog te houden, minst van alle met eenige vaste fchreden kan gevolgd worden.

„ Nergens fchijnen haare fpeelingen vrijer; althans voor 't menfchelijk onderzoek moeilijker te zijn, dan hier.

„ Dan, mijn Leezer houde in 't oog, dat dit ziet op dat geen, 't welk men van vooren nopens kroost- en familiezweeming, zou willen oordeelen. Hier zijn alle bepaalingen en vermoedens van vooren, die men alleen uit zeker gemaakte grondftellingen zou willen afleiden, hoogst onzeker, bijkans louter fpel en bedrog.

„ Zo is 't bij voorb. ongerijmd, zonder dadelijke waarneeming over daar zijnde kinderen, reeds voor uit te zeggen: Een zoon zou hier op vader of op moeder gelijken; dien trek in 't charakter van den vader of van de moeder zal hij in zijn charakter overerven. Deze weezenstrek zal niet overgaan, geene twee of zo veel geflachten kunnen voortduuren, en andere foortgelijke losfe gisfingen.

„ Dan, geheel anders is 't gefteld, en 'er is veel meer zekerheid en vasten grond te vinden; wanneer men de kroost- of familiezweeming dadelijk ziet en overtuigend waarneemt, om dan uit die daarzijnde kroost- of familiezweeming van achteren gevolgen afteleiden tot den heerfchenden aart, tot talenten en charakters.

„ Ik wil zeggen, dat men eene blijkbaare gelijkheid in vorm of trekken met vader, broêr, oom of andere befpeu-

Digitized by Google

rende, men dan geenzins behoeft te vreezen, om bij zulk een kind het tegengestelde van aart en charakter te zullen ontdekken.

„ Dit laatste mag ook eigenlijk Gelaatkunde heeten; daar wy 't eerste beter als een (problema) vraagstuk voor de eigenlijke natuurkunde, met opzicht tot de voortteeling, moeten houden.

„ En hoe weinig zijn nog de vorderingen, die men in 't stuk der voortteelinge gemaakt heeft! ——— Hoe wijduitloopende, hoe volstrekt onzeker de verschillende stelsels, die ons de beste Natuurkenners over dit moeilijk onderwerp van tijd tot tijd geleverd hebben.

„ Zeker, men is 'er nog zeer verre af, om dit geheim aan de Natuur te ontwringen.

„ Zelfs de groote vraag: werkt de inbeelding der moeder op haare vrucht; zo jaa, in hoe verre, en naar welke regelen geschiedt dit?

„ Eene vraag, van welker beantwoording zeer veel in de kroost-zweeming afhangt, heeft nog op ver na die genoegzaame klaarheid en zekerheid niet, die men hier gaarne, ter bevordering der menschkunde, bezitten zou.

„ Zo 't waar is, en algemeen doorgaat; 't geen men met eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid vermoedt, dat, wanneer de moeder eene groote en levendige kracht van inbeeldinge bezit, en die met de liefde, of met de vreeze, voor haaren echtgenoot vereenigt, zulks dan het beeld van den vader voortplant, dan is 't juist deze omstandigheid, welker onzekerheid ten minste voor 't grootste deel noodwendig, van vooren, ook eene gantschelijke onzekerheid over de gelijkheid der kinderen, verbreiden moet.

„ Het grondgestel der ouderen, uit- en inwendig beschouwd, hunne gewoone denkwijs en charakter, ook de beelden die zich de moeder bij de eerste wording van de vrucht levendig vertegenwoordigt, beslist zeer veel nopens den vorm, de trekken, en 't charakter der kinderen; maar naar welke regelen, naar welke vaste en geene uitzondering lijdende gronden? ——— Hier is 't, dat wij de werking der Natuur best van achteren waarneemen; en waar men dezelve van vooren willende vermoeden, van vooren idealen willende schetsen, bij de uitkomst, op eene verbaazende wijze, aan allerlei misleiding worden blootgesteld.

„ De inbeelding, de smaak, de vermaaklust, en al 't overige bij zwangere vrouwen, in hunne onderscheidene

 drag-

Digitized by Google

dragten zo zeer verschillend zynde, hoe natuurlijk moet dit niet zeer verschillend werken op haare eerste vrucht, immers geheel anders dan op de volgende?

„ De zeer verschillende wegen der natuur, de duizendvouwige inéénsmelting van ontelbaar veelerlei oorzaaken; die op moeder en vrucht, geduurende de ontwikkeling van 't grondvormeersel, zo aanhoudend werken; maakt dit alles het niet tot de uiterste vermetelheid alle verschijnselen, hier met zekerheid, te willen oplossen; en nog dwaazer den weg der Natuur, die zij in de kroost-zweeming houden zal, van vooren met eene stoute en vermetele hand te willen bepaalen?

„ Aan welke trapswijze, schier ongelooflijke verandering, de phijsionomiën der kinderen zijn blootgesteld, is eene andere aanmerking, die hier zijn plaats behoort te vinden!

„ Bij al deze verandering kan men echter zeer zeker vaststellen, dat, zo wij den grondvorm, bij voorb. van twee kinderen, weezenlijk en in 't oogloopend van elkander zien verschillen, al de verdere ontwikkeling van 't gelaat niet zal kunnen veroorzaaken, dat deze kinderen, groot geworden zijnde, in de profillijn van hunne aangezichten met elkander zullen instemmen.

„ 'Er zullen altijd, ook dan nog, duidelijke spooren van dit vroeger verschil in hunne grondtrekken overig blijven.

„ En 't is dit weezenlijk verschil in den grondvorm of in de trekken van 't aangezicht der kinderen, 't welk, gevoegd bij hunne ongedwongenheid, (geen onnatuurlijke veinskunst kan hier de pooging vermoeilijken,) den Gelaatkenner in zeer veele opzichten in staat stelt, om in het kind den toekomenden man te zien, om aanleg tot talenten en charakter of tot heerschende neigingen met grond te vermoeden.

„ Zo hij voorzichtig en met kunde te werk gaat, zal hij maar zeer zelden missen, in reeds dan de geschiktheid of de nadering tot deze of geene bloedmengeling, (temperament) uit het voorkomen optemaaken.

„ Zeker, dat kind, dat in zijnen volgenden leeftijd de rol van eenen cholericus zal speelen, zal zich ook in zijne kindsheid ons reeds eenen geheel anderen vorm, en andere trekken duidelijk doen zien, dan andere kinderen, die in vervolg van tijd een heerschend phlegmatiek, of sanguinisch gestel in alle hunne bedrijven zullen vertoonen.

„ En vreesde ik hier niet voor misverstand, misbruik of ver-

Digitized by Google

verkeerde gevolgtrekkingen, dan zou ik van kinderen, wier trekken vroeg zeer zagt, rond en bevallig zijn, wier hair naar 't blonde helt, en met blaauwe of licht groene oogen, en met zagte wenkbrauwen voorzien zijn, alle reden hebben te vooronderſtellen, dat zij groot geworden zijnde, geenzins cholerici, of niet licht melancholici, worden zullen.

„ Bij kinderen van dit ſoort zij 't vooral de hoofdzaak, om tegen ligtzinnigheid, tegen allerlei overdaad, tegen eene verregaande drift tot vermaak of tot gemaklust in tijds te waaken.

„ En daar mijn Leezer geenzins die waarheid zal kunnen betwijfelen, dat 'er, bij al de verandering, die 't gelaat van kinderen ondergaat, echter zeer veel overeenkomst tusſchen de trekken van 't kind gevonden wordt, en tusſchen die, die 't zelve, man geworden zijnde, bezitten zal; en 't voor hem, die 'er zich gezet op toelegt zeer wel mogelijk zij, om op 't zien van 't kind zeer veel van den toekomenden man met eenige zekerheid te verwachten; hoe zeer moest dan de gelaatkundige kennis der kinderen niet de uiterſte oplettenheid van ouderen en allerlei leermeesteren gaande houden, om uit het gelaat en 't voorkomen dier kinderen, die zij behandelen, dieper in de kunde, niet ſlechts van hun charakter, maar ook van het grondgeſtel, van de talenten en vatbaarheden van hunne kinderen intedringen; ten einde met een te gewenschter gevolg hunne maatregelen, waarſchuwingen en lesſen naar dit alles interichten.

„ Dan, zeker zou men zich veel minder vergisſen en veel gelukkiger zijn in den levenstaak zijner kinderen te beſlisſen; en daar naar hunne plooien en omſtandigheden van tijd tot tijd behoedzaam interichten.

„ Zou dus eene weetenſchap, die rechtſtreeks ook dit allergewigtigst voordeel in de betere vorming van 't menschdom bedoelt, de oplettenheid en de voorzichtige naſpooringen der Geletterden niet veel eerder verdienen, dan hunne ſomtijds ſcherpe, althans zeer te onrecht gebezigde ſpotternijen?

„ Ik eindig dit zo belangrijk onderwerp nog met eenige aanmerkingen.

„ Schoon wij met opzicht tot de kroost-zweeming waarneemen, dat het beeld en 't charakter der vaders doorgaans 't ſterkst overgaat in de dochters; en dat der moe-

Digitized by Google

ders in de zoons, gaat dit echter in 't geheel niet in alle gevallen door, maar lijdt zeer veel uitzondering.

„ Dikwijls vond ik 't geheel anders.

„ Offchoon ik echter in zoons, die voor 't grootste deel vaders phijsionomie, en 't charakter van hunne vaders hadden overgeëerft, echter doorgaans, in enkele bijzonderheden, spreekende overeenkomst gevonden heb, met deze of geene treffende of zonderlinge zijde van 't charakter hunner moeders.

„ De geheele vorm, 't profil, het voorhoofd, de neus, de lippen en de sluiting van den mond zijn alle hoofdplaatsen, vooral het voorhoofd en de mond, waar wij de wijze en de trekken dier kroost- en familie-zweeming doorgaans duidelijk bemerken.

„ Dat geen, 't welk in de phijsionomie van ontwikkelde of volwassene menschen spreekend is, en blijkbaar 't een of ander aankondigt, is, zo wij 't in eene verkleinde evenredigheid bij kinderen reeds duidelijk zien doorstraalen, de algemeene sleutel, en wijst ons doorgaans spoedig den weg tot het ontwikkelen, en 't verstaan van hunne kinderlijke phijsionomien."

By het afhandelen van de kengronden, met de vereischte onderrigtinge, nopens derzelver gebruik, voegt de Autheur nog een verslag van de hulpmiddelen ter bevorderinge der Gelaatkunde; waaraan hy wyders hegt, eene bescheiden verdeediging der Gelaatkunde, tegen eenige heusche bedenkingen, in 't Genees- Natuur en Huishoukundig Kabinet geplaatst; besluitende voorts deeze zyne Handleiding met etlyke gemengde aanmerkingen, die grootlyks tot het voorheen gezegde betrekking hebben, en ter opheldering van 't zelve dienen. ——— 's Mans schryfwyze over deeze betwiste Weetenschap is oordeelkundig ingerigt, en zeer wel geschikt, om de Beoefenaars van eenige althans buitenspoorige uitersten te onthouden.

J. FR. HENNERT Oratio de Physiognomia. Traj. ad Rhenum apud *A. v. Paddenburg*, 1782. In quartò f. maj. 52 pp.

In deeze Redenvoering stelt de Hoogleeraar ons voor, hoe de Gelaatkunde te houden zy voor eene weezenlyke Weetenschap; doch die met veel oplettendheid en voor-

zig-

Digitized by Google

zigtigheid beoefend moet worden, zal men 'er wel in slaagen. Ze heeft, gelyk zyn Ed. te regt aanmerkt, vry wat overeenkomst, met de *Semiotica* der Geneesheeren, of hunne kennis van de Ziekte-tekenen; die zekerlyk, wanneer ze naar den eisch behandeld wordt, haare nuttigheid heeft. Men kan des de Gelaatkunde niet als verwerpelyk beschouwen; maar ze moet niet los heen behandeld worden. De Hoogleeraar brengt hier deswegens verscheiden oordeelkundige bedenkingen te berde, en pryst dan de Gelaatkunde als eene nuttige weetenschap aan. Zy, die des Hoogleeraars lessen volgen, zullen zig, vertrouwen wy, wel voor buitenspoorigheden wagten; en steeds met oordeel onderscheid maaken, tusschen al of niet beslissende tekens; bestendig in 't oog houdende, dat zy, die in eene kunst regt ervaaren zyn, nooit op een wankelenden voet voortgaan, maar in zaaken, die ze niet wel doorzien, hun oordeel voorzigtig opschorten.

Hollands Rijkdom. Het Fransch ontwerp gevolgd. Het Werk zelf, geheel veranderd, merkelijk vermeerderd, en van verscheiden misslagen gezuiverd, door Mr. ELIAS LUZAC, *Advocaat voor den Hove van Holland, Zeeland en Westvriesland. Vier Deelen. Te Leiden by* Luzac *en* van Damme. *In gr. octavo.*

Met de afgifte van het eerste Deel, hebben wy den Leezer een verslag gegeeven, van het bedoelde en de aanvanglyke uitvoering deezer veranderde, vermeerderde en verbeterde Nederduitsche uitgave van het Fransche Werk, getyteld *la Richesse de la Hollande* (*). En wy kunnen nu, by de voltooijing van het zelve, met de afgifte van het vierde of laatste Deel (†), den Leezer berig-

(*) Zie Alg. Vad. Letteroef. I. D. bl. 579.

(†) Van het tweede en derde Deel, is voorts geene byzondere melding gemaakt; om dat we, by de uitgave van het tweede, reeds verwagtten, dat het derde en vierde Deel eerlang zou volgen, 't welk wy, op de ontvangst van het derde, ten aanzien van het vierde Deel, nog meer te gemoet zagen. Het Werk is van meerder nasleep geweest, dan de Heer en Mr. *Luzac* zig voorgesteld had; daar hy, in zyn vooraf gegeeven berigt, het tydsverloop bepaalde op ongeveer zestien maanden.

Digitized by Google

rigten; dat de verdere voltrekking zo wel aan den aanvang beantwoorde, dat het diestyds gezegde deswegens op het geheele Werk, als behelzende een aantal van leezenswaardige bedenkingen, met opzigt tot onzen Koophandel, toepasselyk gemaakt moge worden; des het genoeg zy, nu nog kortlyk het algemeene beloop te melden.

In het eerste Deel van dit Werk, ontmoeten we een geschied- en oordeelkundig verslag van den staat van onzen Koophandel en Zeevaart, zints den vroegsten tyd, tot op de Munstersche Vrede; 't welk in drie Hoofdstukken afgehandeld wordt. De twee eerste Hoofdstukken gaan, eerst over de Scheepvaart, en, vervolgens over den Koophandel der Hollanderen, van de oudste tyden af, tot op de vrye vereeniging der Nederlandsche Gewesten, tot een gemeenen Burgerstaat, zo met betrekking tot de Visschery en den eigenlyk gezegden Koophandel, als de Fabrieken. En hier op wordt, in het derde Hoofdstuk, dit onderwerp nagegaan, tot op de Munstersche Vrede; met eene byzondere beschouwing van de Opkomst en den Staat onzer Oost- en Westindische Maatschappyen; van den Levantschen Handel; van de Noordsche Visschery en Koophandel; van de Manufactuuren; van den Handel op Engeland, Frankryk, Spanje, Portugal en Duitschland; mitsgaders van het vaaren op vragt van de eene haven op de andere.

Het tweede Deel brengt ons, by den aanvang, onder 't oog, den oorsprong en de oprigting onzer Admiraliteiten, met een nevensgaand verslag van de Zeemagt van den vereenigden Staat, zo zedert de beroerte tot de Munstersche Vrede, als na dezelve. En verder wordt de opgemelde beschouwing van onzen Koophandel en Zeevaart voortgezet, door den volgenden tyd, zedert de Munstersche vrede tot aan onze dagen. Hier in komt ons voor, de aanwas, bloei en 't verval van onze Oost- en Westindische Maatschappyen; de beginsels, opkomst, bloei en tegenwoordige staat van Suriname, de Berbice, Essequebo en Demerary; de vaart en handel op Curacao, St. Eustatius, en andere Westindische Gewesten; de Haring- Walvisch- en Kabbeljauwvangst; de staat van den Koophandel der Vereenigde Gewesten in Europa; de Koophandel in actien, effecten enz.; het vaaren op vragt; mitsgaders de staat der Fabrieken en Manufactuuren, in dat tydsverloop.

De Heer en Mr. *Luzac*, in deeze twee eerste Deelen, den aanwas van onzen Koophandel en Zeevaart ontvouwd, en

Digitized by Google

en voorts een verslag van derzelver verval in de laatere dagen gegeeven hebbende, schikt wyders het derde Deel tot het nasporen der oorzaaken van de opkomst, aanwas en bloei van Scheepvaart en Handel onzer Gewesten; benevens der oorzaaken van derzelver toeneemen, na het oprigten van den Vereenigden Staat. En hierop bepaalt zyn Ed. zig in het vierde of laatste Deel, eerst, tot het overweegen van de oorzaaken, die onzen Handel en Vaart hebben doen vervallen, en eindelyk tot het aanwyzen der middelen, die, zynes oordeels, best geschikt zyn, om onzen Handel en Vaart weder op te beuren, en dezelven den voorrang op die van alle handeldryvende Volken te doen bekomen. Het een en ander is vergezeld van verscheiden Bylagen, die ter ophelderinge en bevestiginge van het bygebragte strekken. —— Wy oordeelen onzen Leezeren den meesten dienst te zullen doen, met hun, in stede van eene enkele byzonderheid, eene opgave van de hier aangeweezen oorzaaken en middelen voor te draagen; 't welk ons het hoofdzaakelyke beloop der twee laatste Deelen onder 't oog brengt.

I. De oorzaaken, die den handel en de scheepvaart by ons, voor dat de thans Vereenigde Gewesten zig van het graaflyk gezag hebben ontslaagen, zo sterk hebben doen toeneemen, zyn, zegt onze Autheur, voornaamlyk de volgenden.

„ 1. De onvruchtbaarheid des gronds en de gesteldheid der bouwlanden. —— 2. De nooddruft van het leven, en de noodzaaklijkheid, om daartoe middelen uit te denken. —— 3. De krijgsverrichtingen der Romeinen in Galliё. —— 4. De gelegenheid des lands, voor zoo verre het aan de zee, en aan de uitwatering van rivieren, gelegen is. —— 5. De gelegenheid des lands, voor zoo verre het tusschen het Noorden en Zuiden, of anders tusschen het Oosten en Westen, van Europa ligt. —— 6. De krijgsverrichtingen der Romeinen tegen de Germanen, en derzelver schikkingen tot het gemakkelijker overvoeren van legerbehoeften en andere goederen. —— 7. De burgerlijke beroerten in Frankrijk, sedert den dood van Clovis, tot dien van Clotaris. —— 8. Het verval van den koophandel en de handwerken in Frankrijk, door die rijks beroerten veroorzaakt; en het overgaan van dezelven, en van neeringdoende luiden naar onze gewesten. —— 9. De verdeeldheid en burgerkrijgen onder de afstammelingen van Karel den Grooten. —— 10. De zorg, welke de Graa-

ven hebben gehad, om den handel, zoo door verbonden met andere Vorsten, als door het verleenen van vrijdommen van schattingen en belastingen, te begunstigen, als mede de noodzaakelijkheid, in welke zij zich van tijd tot tijd bevonden, om die te verleenen. —— 11. De invloed van het kerkelijk gezag op het wereldlijk bestier. —— 12. De zorg, welke de steden hebben gedraagen, om den koophandel en de scheepvaart te bevoordeelen, en daartoe voorrechten en vrijdommen te verkrijgen. —— 13. De vordering in de zeevaart. —— 14. De oplettenheid der Hollanderen, om zich de gelegenheid hunnes lands ten nutte te maaken. —— 15. Eene allerstiptste zuinigheid en spaarzaamheid, in al het geene tot den handel eenigzins betrekking had. —— 16. De naijver van andere volken, die zich op den koophandel toeleiden. —— 17. De algemeene zucht onder de ingezetenen, om zich op den koophandel toe te leggen. —— 18. De bescherming aan de scheepvaart en den koophandel ten allen tijde verleend. —— 19. De burgerlijke vrijheid, voor zoo verre die bestaan heeft, in het vermogen, om, naar goedvinden, over zijne goederen te kunnen beschikken; zoo bij leevenden lijve, als bij uitersten wille; in niet onderworpen te zijn aan het opleggen van willekeurige lasten en schattingen; in het voorrecht van ter zaake van misdaad nergens anders dan voor zijnen dagelijkschen, *ordinairen* en *competenten* rechter te kunnen betrokken worden, en van denzelven niet te mogen onttrokken worden. —— 20. De weinige gelegenheid van geldmiddelen aan vaste bezittingen te besteeden, en elders te beleggen; en de noodzaakelijkheid, daar uit voortvloeiende, om die in den koophandel, manufactuuren, fabrieken en trafieken te besteeden. —— 21. De werkzaamheid en lijdzaamheid in 't bestier van den koophandel; de afkeerigheid van iedele overdaad en pracht; de natuurlijke neiging tot het eenvoudig leven; niet besmet te zijn met het wanbegrip, dat het drijven van koophandel tot oneere strekt, en bovenal de goede trouw in 't koopmanschappen. —— 22. Het overleg, om de manufactuuren, en trafickwaaren met de minste kosten allerdeugdzaamst te maaken. —— 23. Het bekomen van kort en overtoogen recht."

II. De oorzaaken, die medegewerkt hebben, om onzen Handel en Scheepvaart nog meer te doen toeneemen, sedert den opstand tegen Spanje, zyn, volgens onzen Autheur, de volgenden,

„ I.

Digitized by Google

„ 1. De oorlog tegen Spanje, het ſluiten der Unie tusſchen de zeven Vrije Gewesten daar uit ontſtaan, en de veroveringen, tot welken deze oorlog en deze Unie gelegenheid gegeeven hebben. —— 2. De vermeerdering van voorwerpen van vaart en koophandel, uit dien oorlog en veroveringen geboren. —— 3. Het oprichten van Maatſchappyen van vaart en koophandel, alleen bekwaam, om groote en wijduitgeſtrekte onderneemingen te doen. —— 4. De verandering in onze vaderlandſche ſtaatsgeſteltenis, uit dien oorlog voortgeſprooten. 5. —— De invloed van het ſtadhouderlijk gezag op het algemeen beſtier van 's lands zaaken. —— 6. Het belang van verſcheiden Mogendheden, om het huis van Oostenrijk te verkleinen; en om tot dien einde ons in de bevordering van vaart en koophandel gunſtig te zijn. —— 7. De gedurige waakzaamheid der Heeren Stadhouderen, van hunne Hoog Mogendheden, en van andere Leden der Regeering, voor alles wat het welwezen en bloei van vaart en koophandel bevorderen konde. —— 8. De voortreffelijkheid onzer ſtadhouderlijke Staatsregeering. —— 9. Het aanzien, het welk de Vrije Staat, zedert den opſtand tegen Spanje, als eene onafhangelijke Mogendheid, onder alle de Mogendheden gekregen heeft. —— 10. De verbonden en verdragen met vreemde Mogendheden gemaakt. —— 11. De ſtandvastigheid onzer voorvaderen in het uitvoeren hunner beſluiten, en in het vervullen hunner verbintenisſen. —— 12. Het vertrouwen der vreemden op de goede trouw der Vrije Nederlanderen, in alle hunne handelingen. —— 13. De hulp aan vreemde Mogendheden toegezegd en verleend. —— 14. Het vertrouwen der ingezetenen en der vreemden op het goed beleid en beſtier van 's lands zaaken, en op de wijze ſtaatsregelen, daar in aangenomen en gevolgd. —— 15. De vrijheid, zoo met betrekking tot het burgerlijk leeven, als inzonderheid met opzigt op het oefenen van eenen godsdienst. —— 16. De geloofsdwang in andere landen geoefend, en in 't bijzonder ook het intrekken van 't Edict van Nantes. —— 17. De aanwas van vermogen van den Vrijen Staat, en daar uit geboren zeemagt. —— 18. Het voorzigtig beleid der O. en W. I. Maatſchappijen en hunne onderneemingen en handelingen, en verder gedrag ten aanzien der Indiaanſche Vorſten en Volken. —— 19. Het aanleggen van volkplantingen, met naame Suriname, Berbice, Esſequebo, Demerarij. —— 20. Het opſtapelen en bijeenbrengen van alle ſoorten van goederen en koopmanſchappen, uit de

vie

Digitized by Google

vier deelen van onzen aardkloot in onze gewesten. ——— 21. Het vaaren op vracht. —— 22. De Negotie in Commisfie. —— 23. Het uitfluitend bezit, en de daaruit voortfpruitende uitfluitenden handel der fpecerijen. ——— 24. De weelde en pracht, zoo bij ons als bij de nabuurige volken. ——— 25. Het verval der manufactuuren en van den koophandel in Spanje en Portugal. ——— 26. Het vermeerderen van geld in onze gewesten, en de laage intrest daaruit voortfpruitende. ——— 27. Het gemak, het welk de rivieren, de grachten, vaarten en binnenwateren aan den binnenlandfchen handel, wisfeling en overzending van koopgoederen toebrengen; en het uithaalen van kosten, welke 'er anders op zouden vallen. ——— 28. Het recht van den Vrijen Staat om meester te blijven van de Schelde. ——— 29. Het gemak om ten allen tijde gereed geld te kunnen vinden. —— 30. De Wisfelbank. —— 31. Het Kasfiers beroep. —— 32. De Asfurantie. —— 33. Het fpaarzaam overleg, zoo in het leeven, als in het bedrijf van den koophandel. ——— 34. Het acht geeven op bekwaame luiden, tot den dienst en gebruik van den lande."

III. In de derde plaats komen hier in overweeging de oorzaaken, welken den Koophandel in de laatfte dagen in Holland hebben doen vervallen, die de Heer en Mr. *Luzac* voornaamlijk tot de volgenden brengt.

„ 1. De aanhoudende vermeerdering van lasten, en daaruit voortfpruitende duurte der middelen van beftaan, der arbeidsloonen; en de vermeerdering van ongelden in het drijven van de fcheepvaart en koophandel, zoo binnen onze gewesten, als in onze buitenlandfche bezittingen. ——— 2. Het vermeerderen van kooplieden in verfchillende Staaten, daar het beroep van handel te drijven eertijds dat aanzien niet had, het welk het nu heeft, en derzelver poogingen om rechtftreeks te vaaren en te handelen. ——— 3. Het verband, het welk 'er is tusfchen de verfchillende takken van koophandel, en door welken het verlies van eenen tak altoos dat van een ander na zich fleept. ——— 4. Het invoeren van oostindifche waaren en manufactuuren, 't welk het gebruik van Europeïfche heeft doen afneemen. ——— 5. De hindernisfen, welken het heffen der lasten aan den koophandel toebrengt. ——— 6. De weerzin, welken braave en gegoede Ingezetenen voor het beroep van Manufacturier, Fabrikeur en Koopman krijgen. ——— 7. De neiging of noodzaaklijkheid om flinkfche wegen te zoeken, ten einde het betaalen der belastingen te ontduiken; de oneerlijke begrippen, welke daarmede

mede verzeld gaan; en het gebrek van oprechtheid en goede trouw, tot welke dezelve in het drijven van den koophandel aanleiding geven, welke die geenen, die naauwer van gemoed zijn, den koophandel doen verlaaten. ——— 8. De verandering in de *Constitutie* van onze Regeeringsvorm gebragt, door het vernietigen van het Stadhouderschap. ——— 9. Het niet onderhouden van eene noodzaakelijke Land- en Zeemagt. ——— 10. De kwellingen, welken onze scheepvaart en koophandel geduurig hebben geleeden, en de nadeelen, welken door vreemde Mogendheden aan onze algemeene vaart, koophandel en manufactuuren zijn toegebragt. ——— 11. Het verminderen van ons aanzien bij de vreemde Mogendheden, en 't verliezen der voordeelen van koophandel daardoor veroorzaakt. ——— 12. De verschillende belangen en inzigten der leden van den Staat, en het gebrek van eendragt daaruit spruitende. ——— 13. Onze oorlogen met Engeland, Frankrijk, den Bisschop van Munster, en dien van Keulen. ——— 14. Gebrek aan verbintenissen met vreemde Mogendheden. ——— 15. Het verval van onze Oostindische Compagnie. ——— 16. De weinige oplettendheid op lieden van bekwaamheid en verdiensten; de weinige aanmoediging, welke aan dezelven gegeeven word; en de wijze, op welke men tot bedieningen komt. ——— 17. De vorderingen, welken de vreemde volken, en inzonderheid de Engelschen, in de vaart en koophandel gemaakt hebben. ——— 18. Het verval van onze Colonien. ——— 19. De onkunde en onbedreevenheid der geenen, die 't bewind over onze Colonien hebben, en 't bejaagen van bijzonder eigen belang, in plaats van 't algemeen belang, op 't oog te houden. ——— 20. Zwakheid in het gebruiken van middelen om de kwaade practijken, slinksche handelingen en looze bedriegerijen uit den koophandel te weeren. ——— 21. De neiging tot al te groote onderneemingen, en het niet genoeg letten op alle de omstandigheden. ——— 22. Het bevorderen van de vaart en koophandel der vreemde door de groote *Credieten*, welken sommigen onzer kooplieden hun geeven. ——— 23. Het verval der godvrucht en goede zeden onder de ingezetenen. ——— 24. De overmaatige kosten, welken de *Commissionarissen* hunnen lastgeevers in rekening brengen. ——— 25. De menigte van Bankbreuken. ——— 26. Het verloopen van bekwaam arbeidsvolk. ——— 27. Het ventjaagen met koopgoederen. ——— 28. Het overgaan van de geheele scheepvaart en koophandel tot eenige

wei-

Digitized by Google

weinige plaatsen. ——— 29. Het weinig belang, in kundigheden, tot het vaderlandsch welweezen betreklijk, gesteld."

IV. Wat eindelyk aangaat de middelen, welken medewerken kunnen tot verbetering van Vaart, Koophandel en Manufactuuren; deezen komen, naar de optelling van onzen Autheur, in 't kort op de volgende uit.

„ 1. Het handhaaven der tegenwoordige Regeeringsvorm onzes Vaderlands. ——— 2. De Vaart, Koophandel, Manufactuuren, zoo veel mogelijk, van lasten te ontheffen, en daartoe een *Porto Franco* in te stellen. ——— 3. Het tegengaan van sluikeryen. ——— 4. Het invoeren en vermeerderen van Belastingen, welken niet vallen ten bezwaar van den Koophandel, maar voornaamlijk op voorwerpen van pracht en weelde; op zaaken die men ontbeeren kan. ——— 5. Het verleenen van bijzondere gunsten en vrijdommen aan de Fabriekeurs, en zulken, welke aan de Fabrieken te pas komen. ——— 6. Het aanleggen van Fabrieken en Trafieken ten platten lande vrij te laaten. ——— 7. Het draagen van inlandsche Fabrieken te handhaaven. ——— 8. Het aanmoedigen, begunstigen, verbeteren van 's Lands Coloniën, en daartoe inzonderheid de middelen te gebruiken, welke het welzijn van eenen Burgerstaat bevorderen; en bovenal te zorgen voor haare veiligheid, voor eene goede administratie van de justitie; en alle slinksche wegen, kwaade trouw, onderdrukkingen en mishandelingen tegen te gaan. ——— 9. Het verkiezen van bekwaame, kundige en eerlijke lieden, in zaaken zoo van hooger als van laager bewind. ——— 10. De goede trouw te doen herleeven. ——— 11. De wetten op het bankbreeken te doen nakomen. ——— 12. Aan obligatiën of andere verbandbrieven, bij welke geen vaste goederen verbonden worden, het voorrecht van *preferentie* te ontzeggen, hoe zeer de veertigste penning daarvan betaald mogte zijn. ——— 13. De slinksche streeken der woekeraaren te beteugelen, en dezelve niet onder zaaken van koophandel te laaten doorgaan. ——— 14. Het weeren van Marsdraagers, Pakkedraagers, Kraamers en diergelijke Ventjaagers. ——— 15. Verscheiden aanmoedigingen en schikkingen, door den Heer VAN DEN HEUVEL aangeweezen, [welken onze Autheur in dit Werk breeder meldt.] ——— 16. Het onderhouden van verbintenisfen met vreemde Mogendheden. ——— 17. Het bevorderen van weetenschappen; het achten en beloonen van verdiensten. ———

18. Het

Digitized by Google

18. Het vermijden van oorlog. —— 19. Het bestendig aanhouden van eene krijgsmagt, zoo te water als te lande, en het verleenen van eene bestendige bescherming aan de Vaart, Koophandel en Coloniën."

De Heer en Mr. *Luzac* geeft ons, op het afhandelen van ieder deezer vier hoofdzaaken, zodanig eene beknopte zamentrekking van het door hem bygebragte, met aanwyzinge der bladzyden, op welken men ieder artykel behandeld kan vinden; waardoor hy den Leezer eene gemaklyke handleiding verleent.

Het Werk dus ver doorbladerd hebbende, ontmoetten wy nog eene *Nareden*, in welke zyn Ed. afscheid neemt van den Leezer, met denzelven kortlyk te berigten, wat hem bewoogen hebbe om dit Werk te onderneemen, en welken weg hy in de uitvoering daarvan ingeslaagen zy. By die gelegenheid klaagt hy over eenige smaadlyke behandelingen, die hem door zommige Schryvers aangedaan zyn; waar mede wy ons niet behoeven op te houden; dan daar hy ook tevens iets tegen ons, als Schryvers der Letteroefeningen, heeft, vordert zulks nog een kort woord.

Toen wy, met den aanvang van dit Werk, van 't zelve gewaagden, hebben wy 'er over geoordeeld, gelyk wy ook nu doen, en 'er met eene algemeene goedkeuring van gesproken; des we met de uiterste verwondering in deeze Nareden leezen, dat de Heer en Mr. *Luzac* opmerke, *dat zijn arbeid*, naamlyk met betrekking tot dit Geschrift, want dat is in deezen het onderwerp, *aan de Schrijvers der* Vaderlandsche Letter-Oefeningen, *minder behaagt, dan andere Geschriften*, de Post van den Nederrhijn *bij voorbeeld.* Zyn Ed. maakt dus eene vergelyking, welke hier zo min te passe komt, als het vyfde rad aan een wagen; gemerkt dat Staatkundig Papier, over de tegenwoordige omstandigheden, geen Stuk is, dat in vergelyking komt, by een Geschrift over den Koophandel. Dit is derhalve in zyne soort niet dan wartaal, welke geene verdere beantwoording verdient. En even min doet hier iets ter zaake, de daarbygevoegde stelling, op ons overgebragt; *men gewent ongevoelig aan de spijzen, welken men dagelijksch eet, en men verkiest die daar men aan gewend is:* even zo goed toch kan men zeggen: „ men denkt onge-„ voelig, zo als ons belang, of uitzigt op ons belang, „ van ons vordert, en men neemt ligtlyk iets aan, dat „ daarmede overeenkomt." Doch zetten van dien aart doen ter wederzyde niets af. Niet minder vreemd doet het ons hier te leezen, *Wij moeten over den smaak niet*

twis-

twisten: dit toch komt wel te ſtade in 't beoordeelen van ſtukken van vernuft, maar niet in 't beoordeelen van 't behandelen van zaaklyke onderwerpen, daar niet de ſmaak in de manier van uitvoering, maar de bondigheid van bewyzen, alleen geldt. De Heer en Mr. *Luzac* is des hier het ſpoor geheel byster. —— Wat wyders zyne aanmerking nopens den Heer *Wagenaar*, en ons gezegde, tot dien Heer betreklyk, aangaat, 't geen we diestyds gezegd hebben, is eene zo handtastelyke waarheid, dat zyn Ed. de kragt daarvan nooit zal verbreeken: nadien het bekend is, dat de Heer *Wagenaar* niet behoorde onder dat ſlag van Schryvers, die over alles uitweiden wat hun voorkomt; maar als een gezet Schryver zig tot zyn bedoelde onderwerp bepaalde. Ook waagt zyn Ed. het niet, om de ongegrondheid van ons gezegde aan te toonen: alleenlyk eischt hy, dat de Heer *Wagenaar* iets gedaan zou hebben 't welk buiten zyn plan was: een buitenſpoorige eisch waarlyk! Voor 't overige is de minagting, welke *Luzac* voor *Wagenaar* voedt, niet in ſtaat om den roem van een Man te bezwalken, die, ſchoon zo min als eenig ander beroemd Historieſchryver vry van misſlagen, eene te gevestigde agting heeft, dan dat zyn Ed. die zou kunnen doen verminderen: hier toe zou een Man van meer kunde en verdienſte dan zyn Ed. vereischt worden; en van dien zou men nog verwagten, dat hy 't op eene meer oordeelkundige wyze zou doen. —— Wy hebben ons, over den ganſchen ſchryftrant van den Heer en Mr. *Luzac* in deeze *Nareden*, grootlyks verwonderd, als niet overeenkomſtig met zyne gewoone ſchryfwyze; doch het blykt alomme, dat zyn Ed. dezelve in eene groote vervoering van drift geſchreeven heeft, en dan is gemeenlyk het oordeel van huis, enz.

De Post van den Neder-Rhyn. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg. *In gr. octavo.*

Pleydoye in de zaak van de Post van den Neder-Rhyn. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg, 1783. *Behalven de Voorreden*, 178 *bladz. in gr. octavo.*

Aan het gunſtige verſlag, dat wy voor eenigen tyd van dit Weekpapier gegeeven hebben (*), blyft het zelve

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 371.

Digitized by Google

ve op den duur beantwoorden; des het, by aanhoudendheid, onder de nuttigste Schriften, met betrekking tot de tegenwoordige tydsomstandigheden, te tellen zy. Een Geschrift van die natuur kon, in deeze dagen, niet wel anders dan een voorwerp van veeler afgunst zyn, en 't moest dus ligtlyk aan deeze en geene haatlyke beschuldigingen onderhevig worden. Dan het gedrag van partyen heeft in dit geval, gelyk zulks meermaalen in gevallen van die natuur plaats heeft, gediend, om deszelfs agting te bevestigen. —— Buiten andere mindere aanvallen, die de Post met 'eer doorgestaan heeft, is 'er onlangs een geweest, welke, terwyl dezelve zyne nederlaag bedoelde, gestrekt heeft, om hem des te beroemder te maaken: te weeten, eene geregtlyke aanklagt tegen den Post van den Neder-Rhyn voor den Ed. Agtb. Geregte der Stad Utrecht; waaruit een Pleitgeding is voortgesprooten, in 't welke de Post gezegenpraald heeft, zynde den Requirant deszelfs eisch ontzegd. — Men heeft de by die gelegenheid voorgestelde verdeediging van den Post, met de noodige Bylagen, in 't licht gegeeven; en dezelve is op zodanig eene wyze uitgevoerd, dat ze der leezinge waardig zy; te meer, daar ze, in verscheiden opzigten, nog al etlyke merkwaardige ophelderingen van verscheiden byzonderheden behelst, over deeze en geene voorvallen in dat Geschrift behandeld.

Overysselsche Gedenkstukken. *Door* Mr. J. W. RACER. *Eerste en tweede Stuk. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 557 *bladz. in gr. octavo.*

Waare Vaderlandsliefde is eigenaartig nayverig over de Vaderlandsche Regten, dewyl 's Lands welweezen aan derzelver handhaving verknogt is. Van daar zag men, door alle tyden, de regtschapen beminnaars van het Gewest door hun bewoond, in eene mindere of meerdere maate, zo ver zy hier toe gelegenheid hadden, daaromtrent werkzaam; bovenal, wanneer 't hun voorkwam, dat gebrek van oplettendheid aan de eene, en eene gevaarlyke indragt aan de andere zyde, dezelven als verduisterden, zo dat ze ligtlyk geheel-en-al konden vervallen, indien men zulks niet door een vlytig onderzoek naar de oorspronklyke regten,

Digitized by Google

ten, en derzelver ernstigen voorstand, tragtte af te wenden. Beweegredenen en omstandigheden van die natuur schynen den Heer en Mr. *Racer* ook genoopt te hebben, om, met opzigt tot *Overyssel*, de handen aan zodanigen arbeid te slaan; en zulks heeft ten gevolge gehad, eene verzameling van *Overysselsche Gedenkstukken*, die zyn Ed. aanvanglyk het licht doet zien, en welken hy nog verder staat te vermeerderen. ——— Derzelver inhoud is wel in de eerste plaatze betreklyk tot *Overyssel*; doch veele dier stukken hebben wyders, in verscheiden omstandigheden, ook betrekking tot de nabuurige Gewesten; en derzelver ontvouwing heeft, meermaals, merklyken invloed, op deeze en geene byzonderheden der Geschiedenissen van ons geheel Gemeenebest. Zyn Ed. doet derhalven, met de gemeenmaaking deezer Stukken, niet alleen dienst aan de inwoonderen van *Overyssel*, maar tevens aan alle de beoeffenaaren onzer Vaderlandsche Geschiedenissen, dien hy, behalven dat hy hun de zaaken van *Overyssel* nader ontvouwt, daarbenevens, langs deezen weg, verscheiden stukken verleent, van welken zy een uitgebreider gebruik kunnen maaken; gelyk ook hier en daar door den Heer en Mr. *Racer* zelven daadlyk geschiedt. Men heeft dus dubbele reden, om 's Mans arbeid danklyk te erkennen, en te wenschen, dat hy daarin verder moge voortvaaren.

Het eerste gedeelte deezer Verzamelinge gaat bepaaldlyk over het Regt der Jagt, van de kleine Steden in *Overyssel*, en in 't byzonder van *Oldenzaal*, ook derzelver regt van Gerigt in Jagtzaaken, en van het Yken van Ellen, Maaten en Gewigten. Ten beteren verstande van het geen hy, ter verdeedigingе van dit Regt, in deeze Verhandeling bybrengt, gaat 'er vooraf, een naauwkeurig berigt van den oorsprong en voortgang der Regten van de groote en kleine Steden in *Overyssel*; het welk ons een gezet verslag van den aart en inrigting der Overysselsche Stede-Regten verleent. ——— Op het afhandelen hiervan verledigt zig de Heer en Mr. *Racer*, in het tweede gedeelte, tot het ontvouwen van den oorsprong en aanwas der Republyk *Overyssel*; de reden haarer tegenwoordige bepaaling en de voornaamste voorwaarden haarer vereeniging, zo wel voor als na den tyd der nieuwe oprichtinge van dit Gemeenebest. By de ontvouwing hiervan brengt hy ons eerst onder het oog, de oude gesteldheid des gebieds in het tegenwoordig *Overyssel*; voorts geeft hy ons een verslag van het

Digitized by Google

het waereldlyk Gebied, dat de Utrechtsche Bisschoppen, over de onderscheiden deelen van dat Gewest, allengskens verkreegen hebben; het welk hy van ieder Graafschap of Heerlykheid afzonderlyk nagaat; en ten laatste handelt hy over de vereeniging van 't gebied der Landstreeken van Overysfel; zo als ze tot een Gemeenebest te samen gevoegd zyn. ——— Ieder gedeelte gaat vergezeld van een aantal van Bylaagen, die ter bevestiginge van het voorgestelde strekken; waar onder verscheiden gewigtige Stukken gevonden worden, die tot nog het licht niet gezien hadden, en welker openbaare afgifte de onderzoekers onzer Vaderlandsche Geschiedenissen dus aan den Heer en Mr. *Racer* hebben dank te weeten.

Historie van het Jagtregt in de Provintie van Overysfel. Door Mr. G. DUMBAR. *Te Deventer by* L. Leemhorst, 1782. *Behalven de Voorreden, 54 bladz. in gr. octavo.*

Eene agtervolgende ontvouwing van het geen Overysfel, nopens het Jagtregt, zo verre de Jagtwetten tot het Staatsregt behooren, is voorgevallen, ter aanwyzinge van den oorsprong en den voortgang der Wetten, by welke het regt der onderscheiden klasfen van Ingezetenen, tot het oefenen van de Jagt, van tyd tot tyd, bepaald is, maakt den inhoud van dit geschrift uit. De Heer en Mr. *Dumbar* brengt ons, in dit geschiedkundig verslag, duidelyk onder het oog, welke bepaalingen daar omtrent nu en dan gemaakt, mitsgaders hoedanige geschillen daaruit ontstaan, en op welk eene wyze dezelven behandeld, of sleepend gehouden zyn, tot op den tegenwoordigen tyd; in welken de kleene Steden deezer Provincie zig weder veel moeite geeven, om van de Staaten de herstelling haarer voorige geregtigheid tot de Jagt te verkrygen; welk Stuk thans by Ridderschap en Steden in beraad ligt, en wier beslissing men afwagt. ——— Zyn Ed. hegt hier aan nog de overweeging van twee byzonderheden, die in 't voorgaande niet wel ingevlogten konden worden. De eerste raakt het byzonder voorregt van de Havezaten der Edelen; welken aangaande hy toont dat de Edelen wel een uitsluitend Jagtregt op hunne Havezaten hebben; doch dat ze niet gemagtigd zyn, om het zelve verder uit te strekken, dan tot de goederen, die werklyk tot de Havezaten behooren. Het andere, hier nog gadegeslaagen, betreft de Regtsoefening in zaaken van de Jagt, waaromtrent,

Digitized by Google

trent, gelyk de Autheur doet zien, aan te merken ſtaat, dat de vonnisſen van het Jagtregt, de gedingen over jagtzaaken, die de Drosten zomtyds voor hunne eigen regtbank trekken, altoos aan beroep ter 's Lands Klaringe onderhevig zyn; als behoorende de geſchillen deswegens tot den dagelykſchen Regter. ——— Dit Geſchrift verdient alleszins eene plaats, by het bovengemelde Werk van den Heer en Mr. *Racer*, inzonderheid by het eerſte Stuk, gaande over het *Recht der Jagt in de kleine Steden*, enz. En Leezers, die genegen zyn dit onderwerp na te gaan, zullen wel doen, als ze deeze Verhandeling vooraf leezen. Ze zullen, daar de Heer en Mr. *Dumbar* het Jagtregt over de geheele Provincie, en dus uitgebreider, overweegt, zig gereedlyk een algemeen denkbeeld hier van vormen: en daar zyn Ed. 't 'er op toelegt, om dit Stuk voor de gemeene vatbaarheid der Ingezetenen open te leggen, zal het doorbladeren van dit Geſchrift veelen kunnen dienen, om de uitgewerkte Verhandeling van den Heer en Mr. *Racer* des te gemaklyker na te gaan.

Eenige Zeeuwſche Oudheden, uit echte Stukken opgehelderd en in het licht gebragt. Met Plaaten. Te Middelburg by W. Abrahams. *In gr. octavo.*

Onder deezen Tytel ſtelt men zig voor byeen te verzamelen, het merkwaardige dat men nopens de Zeeuwſche Gewesten kan ontdekken; om langs dien weg een berigt te geeven van de vroegere en laatere geſteldheid der plaatzen in deeze Provincie. Eene kundige en arbeidzaame hand heeft dit Werk wel willen aanvangen, met oogmerk om het verder voort te zetten, in de verwagting dat ook andere Liefhebbers niet ongenegen zullen zyn, de behulpzaame hand te bieden, door 't mededeelen van Stukken, die onder hen berusten, of van berigten die ze zelven gelieven te vervaardigen; ten einde hier door deeze verzameling tot des te meer volmaaktheid te brengen. Aan deeze verwagting is ook reeds eenigermaate beantwoord; gemerkt een en ander oplettend naſpoorer het zyne al toegebragt heeft, 't welk ons een goed vooruitzigt verleent. Men heeft, ook onder anderen ter begunſtiginge hiervan, goedgevonden deeze verzameling by Stukjes uit te geeven, waarvan 'er ons vyf ter hand gekomen zyn; die toonen dat men geene moeite ontziet, om al-

Digitized by Google

alles met een oordeelkundige opmerkzaamheid na te gaan, en op zodanig eene wyze te behandelen, dat het dienen kunne ter ophelderinge der Zeeuwsche Geschiedenissen. De hier medegedeelde berigten, naamlyk, behelzen niet alleen een verslag van den toestand en lotgevallen der beschreevene plaatzen; maar ze zyn tevens doorvlogten, met oudheidkundige aanmerkingen, over 't geen vroeger Geschiedschryvers deswegens aangetekend hebben, daar zulks noodig is; en verder over de verschillende tydsomstandigheden, regeeringswyze en wat van dien aart meer zy; 't welk de nuttigheid van dit Geschrift vermeerdert, en na deszelfs voortzetting doet verlangen.

In deeze vyf eerste stukjes, die wy thans onder handen hebben, vindt men zodanig eene beschryving van de volgende Plaatzen in *Walcheren*. Het Dorp en de Heerlykheid van *Zandyk*. Het Dorp en de Heerlykheid van den *Vrouwen - Polder*, met de vereischte Bylagen. De Heerlykheid van *Schellach*, met een bygevoegd berigt van het Geslacht der Heeren *van Borsfele van Schellach* of *van Laterdale*, benevens van het gewezene Graaflyk slot *Magdalon*, of van het Huis van *Laterdale*, binnen *Vere*. De Heerlykheid van *Oostkapelle*. Het Kasteel en Leen *van Westhoven*, de Vryheerlykheid *Duynbeke*, en het Klooster *Zoetendaal*. Het oogmerk is deeze verzameling nu en dan met eenige naauwkeurige Aftekeningen te vercieren; waarvan men reeds in deeze Stukjes tot eene proeve heeft, een Gezigt van den Toren van *Zandyk*, en eene oude Kaart van de Jurisdictie van *Oostkapelle*; zynde daar benevens genoegzaam vervaardigd, om eerstdaags afgegeeven te worden, het oude zeldzaam geworden Kaartje van *Zeeland*, omtrent het jaar 1230; mitsgaders eene afbeelding van het Dorp en Heerenhuis *Oostkapelle*. Verzoekende wyders de Uitgeever, dat zy, die eenige tekeningen of afbeeldingen, tot deeze verzameling betreklyk, welken tot nog het licht niet gezien hebben, onder zig bezitten, dezelven hem gelieven mede te deelen, om ze vervolgens in Plaat te brengen, en hier door dit Werk te meer nuttig en aangenaam te maaken.

Digitized by Google

Digtkundige Verhandelingen van Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN. *Te Utregt*, *by* G. T. van Paddenburg, de Wed. J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1782. *Behalven de Voorreden*, 440 *bladz. in gr. octavo.*

By de uitgave van de *Theorie der schoone Kunsten en Weetenschappen*, was de Heer en Mr. *van Alphen* reeds bedagt, op het vervaardigen eeniger Dichtkundige Verhandelingen voor de Drukpers; om daardoor verder het zyne toe te brengen ter verbeteringe onzer Nederlandsche Dichtkunde. Ook had zyn Ed. al vroegtydig de hand aan 't werk geslaagen; maar ongunstige omstandigheden voor de Studie beletteden eenigzins de voltrekking. Thans egter ziet, ten deezen aanzien, het licht eene inleidende Verhandeling over *de middelen ter verbetering der Nederlandsche Poëzij*; benevens eene Verhandeling over *het aangebeorne in de Poëzij*: twee oordeelkundige Stukken; welker uitvoering den Leezer zal doen wenschen, dat genoeggzaame ruimte van tyd, en een bestendig genot van voldoende Ziel- en Lichaamskragten, zyn Ed. in staat zullen stellen, om met deezen arbeid voort te vaaren.

's Mans *inleidende Verhandeling* brengt den Liefhebberen onder het oog, eene reeks van aanmerkingen, over 't geen hun dienstig kan zyn, in hunne Dichtkundige vorderingen. En de daarnevensgaande Verhandeling, over *het aangeboorne in de Poëzij*, geeft hun eene toetse aan de hand, waardoor ze kunnen nagaan, in hoe verre zy al of niet natuurlyk geschikt zyn, om waarlyk Dichters te worden; met aanwyzinge van 't geen ze in 't werk kunnen stellen, om die natuurlyke geschiktheid tot meerder volmaaktheid te brengen. ——— Het opmerkzaam overweegen deezer laatstgenoemde Verhandelinge zou veelen, die inderdaad ongeschikt zyn, kunnen wederhouden van zig op het zogenoemde dichten toe te leggen; waardoor men van een aantal Rymelaars en Verzenmaakers ontslaagen zou worden: terwyl het integendeel de zodanigen, die het vereischte aangeboorene bezitten, kan opleiden, om een des te vlytiger gebruik van hunne bekwaamheden te maaken; 't welk ons van tyd tot tyd meer waare Dichters zou verleenen. En dezulken zullen dan ook de meeste vrugt trekken, van de leerzaame aanmerkingen, die in de inleidende Verhandeling voorkomen. ——— In de ontvouwing van dit alles levert ons de Heer en Mr. *van Alphen* verscheiden bedenkingen over de voornaamste byzonderheden, die tot dit onderwerp behooren; welken veelal haare nuttigheid hebben, niet alleen voor hun, die na den eernaam van Dichter streeven, maar ook voor alle dezulken, die zig vermaaken in 't nagaan van Taal- en Dichtkundige oefeningen. Tot een staal van die natuur behooren zyne voorstellingen wegens het invoeren van

rij-

Digitized by Google

rijmelooze verzen; dat thans meer dan voorheen in onze Nederduitsche Dichtkunde geschiedt, en 't welk zyne Voor- en Tegenstanders heeft. De Heer en Mr. *van Alphen* is te tellen onder de eersten, doch met zekere bepaalingen, binnen welken hy zyn voorstel deswegens beperkt.

„ Ik vrage, (zegt hy,) —— niet, —— of wij het rijm
„ moeten afschaffen, en geheel verwerpen; —— ook niet,
„ of wij met vrugt het rijmolooze algemeen kunnen invoe-
„ ren, zo lang onse prosodie zo onbestemd is, als ze zig
„ thands bevindt: —— ook niet, of men in alle onze gebrui-
„ kelijke voetmaten het rijm missen kan, zonder eenig na-
„ deel? —— Maar mijne vraag is deze: Hebben wij met
„ eene verbeterde prosodie het rijm altoos noodig? Zyn 'er
„ geen voetmaten; of soorten van gedigten, waarin het zelve
„ niet alleen gemist kan worden, maar waarin het rijmelooze
„ verre boven het rijm te stellen is; en zelfs nu reeds, voor
„ en aleer onse prosodie die bestemdheid gekregen heeft, voor
„ dewelke zij vatbaar is; zodat een digter, die het rijm in
„ sommige gevallen niet gebruikt, mits hij anders zorgvuldig
„ is voor harmonie en melodie, deswegens om deze verwer-
„ ping eer te prijzen dan te laken is."

Deeze vraag, onder die bepaalingen, beantwoordt zyn Ed. met *Ja*, en hy verledigt zig voorts tot eene grondige behandeling van dit onderwerp; met de redenen voor te draagen, om welken anderen oordeelen, dat wij het rijm nooit ontbeeren kunnen, mitsgaders te onderzoeken, in hoe ver dezelven gegrond zijn; en dan voort te gaan tot het aanwyzen der voordeelen, welke het rymelooze aanbrengt; en het maaken van bepaalingen, onder welken men de invoering van rijmelooze verzen, als een middel ter verbeteringe onzer Vaderlandsche Dichtkunde, beschouwen kan. 's Mans behandeling van dit onderwerp, meer dan 40 bladzyden beslaande, is te breedvoerig om ze hier geheel te plaatzen; waarom wy, met betrekking tot het eerste en tweede gedeelte, slegts kortlyk zullen opgeeven, wat men, zo ten voordeele als ten nadeele van het Rym, en dus, met opzigt tot het laatste, ter begunstiginge van het Rymelooze bybrengt.

Ten voordeele van het Rym zou wel de nationaale smaak en de gewoonte, door de voorbeelden der beroemdste Dichteren gewettigd, schynen te pleiten; doch dit, behalven dat 'er veel te zeggen zy, om de kragt hier van te verbreeken, te meer daar de Dichters en Kunstregters zelven dit stuk verschillend beoordeelen, doet in deezen niets ter zaake. „ Noch de
„ oorsprong, noch de gewoonte, noch het gezag kunnen de-
„ zen twist beslegten, maar wel een overwigt van redenen,
„ gegrond in den aart der zake, en in de gesteldheid van onze
„ ziel. 'Er moeten, buiten de gewoonte, andere redenen
„ zijn, waarom wij gaarne denzelfden klank kort na elkander

 „ ho-

Digitized by Google

„ horen herhalen." En hier toe brengt men de volgenden te berde. ——— De gewaarwording van eene overwonnen moeilykheid doet ons behaagen scheppen in de herhaaling van dezelfde klanken. ——— Het rym heeft dit voordeel, dat prosaïsche uitdrukkingen en voetmaaten, waarin geen of weinig cadans is, daardoor poëtisch schynen te worden. ——— Een ander voordeel, het welk het rym ons zomtyds geeft, is, dat, door de herhaaling van dezelfde klanken, eene samenvoeging van denkbeelden veroorzaakt wordt. ——— Men voegt hier ook wel by, dat het Rym het geheugen bevordert, en zoms aanleiding tot een geestigen slag kan geeven; maar meer opmerking verdient de gedagte, dat het Rym hierin eene merkelyke overeenkomst met de Muzyk heeft, dat die herhaaling van dezelfde klanken de aandagt opwekt, en den hoorder wakker maakt.

Onze Autheur deeze voordeelen overwoogen, en derzelver minder of meerder gewigt getoond hebbende, laat daarop volgen, het geen men, aan de andere zyde, en zyns bedunkens te regt, in 't algemeen tegen het rym heeft ingebragt; 't welk hier op uitkomt. ——— „ Het rijm is in sommige „ gedigten onnatuurlijk ——— het belet somtijds den vrijen loop „ der gedagten, en de vlugt der genie. ——— De samen„ voeging der denkbeelden, zo natuurlijk door het rijm ver„ oorzaakt, is wel somtijds aangenaam en voordeelig, maar „ ook veeltijds zonder uitwerking, en dikwijls van eenen na„ deeligen invloed op het treffende der gedagten." ——— Ik „ zou, (vervolgt hy,) hier nog andere nadeelen van het rijm „ kunnen bijbrengen, als b. v. de moeilijkheid; maar daar „ mede zoude ik mij niet durven behelpen. ——— Die een „ melodieus vers zonder rijm maken wil legt, mijns bedun„ kens, aan nauwer banden, dan hij die minder aan de me„ lodie gebonden is, maar het rijm behouden moet. Hem „ derhalven, die, om deeze reden, het rijm wil verwerpen, „ voege ik met zeker digter (*) toe

Wen dich der dichterkutzel jucken,
So sey nur kein so grosser narr,
Dich reimlos schwarmend zu entzucken,
Und lerne lieber sylben flicken;
Man hinkt mit grosserer gefahr
Auf stelzen, als auf krucken.

Het besluit, door zyn Ed. uit dit alles getrokken, is: „ dat „ het rijm nooit in 't algemeen als eene schoonheid, veelmin „ als eene noodzakelijke eigenschap, der poëzij kan worden „ aangemerkt, al is het, dat hetzelve, in sommige gevallen, „ we-

(*) In de *Anthologie der Deutschen* van SMIDT. S. 374.

Digitized by Google

„ wezenlijke voordeelen aanbrengt; maar dat men zig ook „ somtyds met vrugt van het rijmelooze bedienen kan." —— Alleenlyk komt, omtrent dit rymelooze, nog in bedenking, of onse prosodie, en de aart onzer taale, ons ook belette het zelve in te voeren. Zulks doet den Heer en Mr. *van Alphen* hier op nog kortlyk stil staan, om het tegendeel te toonen; waaraan hy, ten besluite van dit onderwerp, eenige lessen voor den jongen Dichter hegt, zo met opzigt tot het gebruik van 't rym, als van 't rymelooze.

„ Met opzigt tot de prosodie, zegt hy, beroepe ik mij alleen op het geen ik tot de bevordering der bestemdheid van dezelve, heb bijgebragt (*), en vertrouwe dat men, op zulken voet voortgàande, dezelve ras tot die volkomenheid zou brengen, tot welke zij behoort gebragt te worden; om onze taal, met opzigt tot de quantiteit, geschikt te doen zijn tot alle soorten van voetmaten; maar zelfs nu reeds, zoude men, den toon en de reeds aangenomen regels slegts nauwkeurig in agt nemende, in staat zijn, om het rijmelooze te gebruiken, of schoon niet zo algemeen, noch zo volkomen.

„ Maar wat den aart onzer tale aangaat, hieromtrend moet ik nog, met een woord, eene opgegevene zwarigheid wegnemen, die namelijk, welke ontleend is uit de gewoonte van Grieken en Latijnen, om hunne woorden bijkans willekeurig te plaatsen.

„ Dat omgekeerde woordschikkingen van veel nut zijn voor den egten poëtischen stijl, —— dat zij den digter de verzificatie gemaklijk maken, —— en dat dit voor hen, die de voetmaten der ouden willen navolgen, veel voordeel geeft, —— dat onze, en in 't gemeen de nieuwere talen, die vrijheid niet dulden, welke de Grieken en Latijnen, in dit opzigt, namen. —— Dit alles sta ik gereedlijk toe; maar wat zal daaruit nu volgen? dat het Rijm bij ons dit alles kan verhelpen, en dus noodzakelijk is. Dit komt mij onbewijslyk voor. Alles wat 'er, mijns bedunkens, uit kan afgeleid worden, zou dit zijn; dat onze poëtische taal, in een zeker opzigt, altoos minder melodieus, en onderscheiden van het proza zal blijven, dan die der Grieken en Latijnen: maar geenzins dat daarom die geheele verstrant onmogelijk is. Onze taal heeft vermogen genoeg, om eene spreekende cadans voord te brengen; vooral als men onze prosodie nauwkeuriger bestemd heeft; en zelfs zijn de omgekeerde woordschikkingen, gelijk uit de Schriften van *Hooft* genoegsaam blijkt, zo geheel ongeoorloofd niet. —— Gezwegen, dat de invoering van de voet-

(*) Dit Stuk heeft de Heer en Mr. *van Alphen* even te vooren breedvoerig verhandeld; met ontvouwing van de voornaamste oorzaaken der nog heerschende onbestemdheid onzer prosodie, en aanwyzing van 't geen men ter verbeteringe van dezelve in 't werk zou kunnen stellen.

Digitized by Google

voetmaten der ouden, of soortgelijken, waarschijnlijk voor den man van genie den weg zou banen, om aan onze taal in dat opzigt meer vrijheid te bezorgen, en daardoor ook haare zinnelijke schoonheid te vermeerderen. Dan proeven doen hier meer dan redeneeringen; en daarom voor het tegenwoordige over deze tegenbedenking niets meer (*). Dit derhalven naar mijne wijze van denken afgedaan zijnde, dat 'er namelijk geen wettige beletzelen zijn, tegen het invoeren van het rijmelooze, blijft de vrage alleen, welke regels men zoude kunnen opgeven, aangaande het rijm, en het rijmelooze?

„ Dat het onmooglijk is, dit in bijzonderheden te bepalen, zal elk bezeffen, die weet, hoe veel 'er aan het oordeel, den smaak, en de genie van elken digter moet worden overgelaten; maar met opzigt tot het algemeene, dunkt my, dat men veilig deeze regels zou kunnen opgeeven.

I. Het rijm moet worden verworpen in alle zulke digtstukken, waarin de digter zig geheel en al verbergt, en een ander geheel en al spreekende wordt ingevoerd, b. v. in tooneelstukken; daarin is het zeker onnatuurlijk.

II. Dit zelfde heeft plaats in zulke voorstellingen, waarin de samenvoeging der denkbeelden, en het spreukagtige, natuurlijk door het rijm veroorzaakt, onnatuurlijk is, gelijk als in de hooge Ode.

III. Het rijm kan in het algemeen gemist worden, in alle digtstukken, waarin de hoogste digterlijke stijl plaats heeft; vooral wanneer de numerus poëticus daarin sterk genoeg gehoord wordt, om zulk een digtstuk, met opzigt tot den numerus, van het proze te onderscheiden.

„ Zo dra men tog, en aan de beeldvolle taal, en aan de bevallige melodie genoeg heeft, om de schoonheid der voorstelling te kunnen gevoelen, zal het rijm, op zijn best, overtollig zijn; maar nu *omne superfluum nocet!*

IV. Het rijm kan behouden worden in alle digtstukken; in welke de laagste digterlijke stijl gebruikt wordt; en het wordt 'er volstrekt in vereischt, wanneer zulk een digtstuk zig door den rhythmus niet genoegsaam van het proze onderscheidt.

V. Het rijm verdraagt zig wel met het koddige, schertsende, en ook met het lugtige en vrolijke; ja zet zomtijds aan stukken van dien aart wezenlijke schoonheid bij.

VI. In

„ (*) DIDEROT, in zijne *Lettre sur les sourds et muets;* als ook de Schrijver van de Fragmenten *uber die neuere Deutsche Litteratur* B. I. S. 95. hebben over de omgekeerde woordschikkingen het een en ander opgemerkt, dat aanmerking verdient. En zo vindt men ook, ten aanzien van 't gebruiken van de voetmaten der ouden, of soortgelijken, 't geen mede voor onze taal van nut kan zijn, zeer veel, in de Verhandeling van KLOPSTOCK, *von der Nachahmung des Griechischen Sylbemaasses in Deutschen;* in de *Litteraturbriefe* Th. XVIII. S. 119; in de *Batteux* van RAMLER, en de opgenoemde *Fragmenten*. S. 108."

VI. In zodanige digtſtukken, die zig door den ſtijl genoegſaam onderſcheiden van het proze, is het rijm dan noodzakelijk, wanneer de voetmaat zo ééntoonig is, dat 'er de numerus poëticus weinig of niet in gehoord wordt; en het digtſtuk egter van dien aart is, dat het rijm daarin, noch onnatuurlijk noch onvoeglijk is; gelijk in het treurſpel, in het ſombere, het pathetieke, het verhevene, enz.

„ Onze Alexandrijnſche verzen hebben derhalven, wegens hunne monotonie, altoos het rijm noodig; en men kan, mijns bedunkens, geen ongelukkiger poogingen in het werk ſtellen, om het rijmelooze ſmakelijk te maken, dan wanneer men zulks met onze Alexandrijnſche voetmaat beproeven wil, gelijk *G. Brandt* gedaan heeft. 'Er moet beſtemdheid der voeten, eene bevallige melodie, eene ſpreekende cadans plaats hebben, in zulke voetmaten, waarin men het juk van het rijm afſchudt. ——— Zodanig is b. v. het Sapphicum, en het alcaïcum, het hexameter; zulken zijn 'er ook in onze min gebruikelijke voetmaten: en een digter, met een fijn gehoor voorzien, zal zelf zulken uitvinden, als hij voor zijne ſtoffe noodig oordeelt.

„ Gij derhalven, die met mij van gevoelen zijt, dat het rijm ſomtijds onnoodig, zomtijds onnatuurlijk en nadeelig is, en die u derhalven ſomtijds van dit juk wilt ontdoen, waagt uzelven nooit aan eentoonige voetmaten. Kunt gij de voetmaten der ouden niet navolgen, of verkiest gij zulks niet; baant u zelf dan een nieuwen weg; zonder egter deeze uwe vrijheid tot buitenſpoorigheid te doen overſlaan. Elke voetmaat moet zijne regels hebben, en niet beſtaan uit woorden, die zo wel naast elkander, als onder elkander geſchreven kunnen worden. De numerus poëticus moet beſtemd zijn; de rhythmus heilig in agt genomen worden; en als ge daarin met oordeel zijt te werk gegaan; als gij in zulke voetmaten uw genie hebt aan den dag gelegd, en de natie u dankbaarheid voor uwe welgelukte poogingen betuigt, zingt dan *Horatius* na:

—— Carmina non prius
Audita Muſarum ſacerdos
Virginibus puerisque canto.

De Aartsvader JACOB, *benevens eenige Gedichten, en eene Verhandeling over de Verrukking in de gewyde Dichtkunst. Te Amſterdam, by* W. Immink, 1782. *Behalven het Voorbericht, 407 bladz. in gr. octavo.*

In een aantal van dertig Taferelen in proza, met nevensgaande daartoe betrekkelyke Dichtſtukken, ſchetst ons de Opſteller van dit Werk, de voornaamſte gebeurtenisſen van den

Digitized by Google

den Aartsvader Jacob, zints zyne vlugt, voor Ezaus woede, na Syrie, tot op zynen dood in Egypte. Ieder Tafereel behelst een gewigtig voorval, dat de dichtkundige Schryver, naar de verscheidenheid der onderwerpen, eigenaartig afmaalt; en hy voegt 'er telkens een Dichtstuk by, dat de gemoedsaandoeningen, 't zy van Jacob, 't zy van andere persoonen, die 'er een opmerkelyk aandeel aan hebben, op eene treffende wyze ontvouwt. De Schryver, deeze manier boven die van een doorloopend Heldendicht verkiezende, was daar door minder bepaald, en kon zynen bespiegelenden geest te meerder ruimte geeven, in de keuze en de wyze van het behandelen der onderwerpen; waarin hy over 't algemeen zo wel geslaagd is, dat hy vermoedelyk den Leezer nu beter zal behaagen, dan hy in een gezet Heldendicht zou gedaan hebben. ——— Aan dit Stuk zyn nog gehegt etlyke Gedichten over Bybelsche en Godsdienstige Stoffen; waarby ten laatste komt, eene Verhandeling over de Verrukking in de gewyde Dichtkunst; welke geschikt is, om aan die Verrukking eenig paal en perk te zetten, door derzelver misbruik onder 't oog te brengen; waaromtrent hy eenige leerzaame aanmerkingen voordraagt.

De vervolgingen der Waldenzeren, openlijk in de gehoorzaale van Middelburgs Illustre Schoole op den XX van Lentemaand 1782 *opgezongen, door* ANTONIUS VAN DEINSE JOH. Z. *Te Middelburg by* J. Abrahams. *Behalven het Voorwerk*, 53 *bladz. in gr. octavo.*

In dit, uit het Latyn in 't Nederduitsch overgebragte, Dichtstuk, maalt ons Jonkheer *van Deinse* de treffendste Tafereelen van de lotgevallen der Waldenzen, zins derzelver overwreede vervolging in den jaare 1555, tot op hunne gevestigde rust, onder de regeering van *Karel Emanuël Victor*, dien zy, in den kryg van 't jaar 1742, met eene manmoedige dapperheid bystonden; en welken bystand die Vorst erkende, door 't handhaaven hunner voorregten; waarvan zy nog heden de heugelyke gevolgen genieten. ——— De herhaalde Roomsche vervolgingswoede, en de tusschen beide geruste gesteldheid der Waldenzen, verleenen hier meer dan eens Tooneelen, die elkander zeer *contrasteeren*, of sterk tegen elkander afsteeken; waarvan de jonge Dichter een goed gebruik gemaakt heeft: terwyl hy tevens de snoodheid der listige en wreede aanslagen hunner partyen, aan de eene; en hunne standvastigheid in 't Geloof, met hunne dapperheid in den stryd, aan de andere zyde, ten leevendigste afmaalt. ——— Tot een staal zyner dichtwyze diene, het geen hy ons voorstelt wegens hunnen hertogt na hun Vaderland, uit het welke zy gebannen waren; toen

Digitized by Google

toen de Liefde tot hun Vaderland hen aanporde, om, onder het geleide van den krygskundigen Christen-Leeraar *Arnaud*, zig, in den jaare 1689 weder meester te maaken van de Voorvaderlyke verblyfplaatzen; waaromtrent onze Dichter zig aldus laat hooren.

Die Liefde deed hun hart, van ijvervuur, weêr blaaken:
Ja! deed hen, all' te zaam', in vuur en vlam, geraaken.
Die Liefde joeg hun hart, in lichten laaijen brand;
Om zich weêrôm te zien, in eigen Vaderland.

Dus gespten zij, op nieuw, het harnas aan hunn' leden:
En smeekten 's Heeren hulp en zegen, met gebeden.
Hun leidsman was ARNAUD; *wiens beeld begiftigd is,*
Naar juiste waarde, met dit waar' getuigenis:
„ Zie hier een dubb'len Held, een Boänerg in 't preeken,
„ Een bliksem in den strijd, in Leer noch Moed bezweeken.
„ Dat vrij Verbeeldingskracht u all' haar hulp verleen'!
„ Hoe groot ge ARNAUD *ook schat, noch schat gij hem te kleen."* (*)
Mijne aandacht volge...! —— ô Volk! uw togt mooge u gelukken!
Des Allerhoogsten hand doe alles, voor u, bukken!
't Gaat wel! —— Ik zie hen, reeds, op 't Savooijaardsche strand!
Zij trekken, juichend', voort... de sabel in de hand..! ——
Savooijen, door den schrik des Heeren aangegreepen,
Gevoelde, in 't angstig hart, thans de allerfelste neepen.
Wat tegenstond, moest, door hunn' scherpe kling aan kant.
Dus wonnen zij, in eenëndertig dagen, 't Land.
Europa stond verbaasd; zelfs de Alpen zag men beeven.
's Hertogen krijgsvolk zag men vlugten om hun leeven.
Gods hulp ging Arnaud voor. Zij straalde in zijn gezigt.
Zijn oog, door hemelvuur ontvlamd, was, als een schicht,
Waarmêe hij 't krijgsvolk hart en lever kon doorbooren.
Hij liet zijn' edlen moed, door geene waan, versmooren.
Hij eischte steden niet... ô neen! zijn wil gebood!
„ Geef, over!" sprak hij, of ik straffe u met den Dood!"
En dorst verwaandheid, schoon ten hoogsten tópp' gesteegen,
Hem vraagen: „ Waar 's uw wil?" —„ Op 't punt van mijnen degen."
Ja!

(*) [Men zie 's Mans afbeelding, met dit onderschrift, in de *Kerkl. Gesch. der Waldenzen*, door J. F. MARTINET, en 't verslag deezer gebeurtenisse aldaar, *bl.* 137—190.

Ja! op dat eêl' rapier ſtond ed'le moed gemaald,
Door zuivrë Godsvrucht en Gerechtigheid beſtraald.
Op deezen ſabel was dit gulden' ſchrift geſchreeven:
„ Gods bijſtand zal zijn volk, zijn keurvolk, nooit begeeven!"
Die ſabel gaf, ſteeds, moed, die blonk het leger door.
Die baande een veilig pad, door 't ſchaars betreeden' ſpoor.
Die éène ſabel kon de magt der Hell' weêrhouen.
Die, die ontnam de kracht aan de ijzeren' kartouwen.
Die rukte Piëmont, dat dierbaar Vaderland,
Zo waerd als eigen bloed, uit Roomens klaauwe en tand'. —
O wondre Wiſſeling! Wie kan dit recht beſeffen?
Wie moet Gods almagt, hier, niet hemelhoog verheffen?
Ja! wie erkent, wie eert, hier, niet Jehovaas hulp?
Daar Hij, Hij, nimmermeer, verliet de vroome ſtulp?
Maar all' haar' rampen, op zijn tijd, ook wist te wreeken;
En 't hollend' ſamenſpan ontſpande, en gantsch wou breeken.
Daar Oost en West, en Zuid en Noord, daar 't gantsch Heelal
Voorheen' vereênigd was, tot hunnen wisſen val:
Daar moest dit alles ook hunne opkoomst hier bewerken,
En hunnen zwaaren ramp en ongeluk beperken. —
Jakobus die de Leer der waare Kerk' verdreef
Uit Engelands gebied, maar Roomſche dwaalleer ſteef,
Werd, eindlijk, door zijn Zoon, door William, verdreeven.
En moest tot Lodewyk, naar Frankryk, zich begeeven.
Mids greep Vorst Willems vuist het bloedige oorlogszwaerd!
En viel dien Lodewyk', manhaftig, in den ſtaert.
Die Vorst werd toen geprangd, zyn vlooten uit te rusten;
En moest zijne oorlogsmagt verdeelen, op zijn' kusten.
Hij liet, terſtond, zijn volk, uit Piëmont ontbien:
Waardoor Savooiſen zich van hulpe ontbloot moest zien.

Dus, dus, beklom weêrom, de ſtille Rust, en Vrede,
Haar' gulden' Zetel, op hunn' aller wensch en bede.
Dus lag, dan de Oorelog, weer, aan een' ijz'ren' band.
Dus gaf God hun 't bezit van 't lieve Vaderland.

Va-

Digitized by Google

Vaderlandſche Gezangen van ZELANDUS. *N.* 4, 5 *en* 6. *In groot octavo.*

Onze Vaderlandſche Zanger, die zig *Zelandus* noemt, vervolgt op de eigenſte aangenaame wyze als hy begonnen heeft. Men hoore, tot een nieuw ſtaal hiervan, zyne *Aanſpraak aan den Dichter A. E.*

De Heerschzugt woede en woele en vloek'!
Hij poog' 's Lands Vrijheid te vernielen!
De Godsdienst is zijn list te kloek;
De wraak zal hem ontzielen!
Men wil, in 't vrije Leeuwendaal,
Alleen de zagte en zoete taal
Der ed'le Vrijheid hooren!
Regtſchapen, trouw, in 't Oorlog fier,
Is ieder edel Batavier
Geen ſlaaf, —— maar vrij-geboren!

De Rede doemt losbandigheid,
Maar billijkt Vrijheids gulden wetten,
Die zij, tot eer der menschlijkheid,
Wil op den zetel zetten.
De Rede? ... Ja! de Godsdienst ook
Volgt Heldenmoed, door vuur en rook,
Op bloedige oorlogsvelden!
Wen Heerschzugt op 's Lands Vrijheid doelt,
Den vrijen tuin met bloed beſpoelt,
Dan werden vrouwen helden!

De ſlaavernij verbant den moed,
Verdooft het vuur der ed'le harten:
De Vrijheid leert het laagst gemoed,
Kloekmoedig rampen tarten!
De Kunſten bloeien in het land,
Waar Vrijheid heuren ſtandaard plant!
Elk burger denkt 'er edel!
De Dichter is hier niet geboeid;
Hij zingt, door Vrijheid zelf ontgloeid,
Met lauren om den ſchedel!

De

Digitized by Google

De jongste dag, waarop de tijd
Den allerlaatsten snik zal geven,
Zie ook 's Lands heil en zaligheid,
De dierbre Vrijheid, sneven.
Maar neen! dan stijgt zij met een' drom
Van helden, uit heur heiligdom,
Naar 't rijk der eeuwigheden!
Daar zullen, hunner deugd ten loon,
Die zuilen van heur' aardschen troon
Aan hare zijde treden!

Spectatoriaale Schouwburg. Elfde Deel. Te Amsterdam by P. Meyer, 1782. *In octavo,* 283 *bladz.*

Agtervolgens den aart der inrigtinge deezer verzamelinge behelst dit gedeelte weder drie zedelyke Tafereelen. In 't eerste schetst men ons de zugt van een braaven Zoon, ter reddinge zyner Ouderen uit hunne armoede, in een *Deserteur*, die, met overleg van een anderen, welke hem moet aanbrengen, deserteert, om daardoor zynen Ouderen zo veel gelds te bezorgen, als hun nodig is, om hen voor de volstrekte onderdrukking van een onbarmhartigen Amptman te bewaaren. Het daaraanvolgende Toneelspel leert ons in de grootste tegenspoed niet te wanhoopen, en door wanhoop de handen aan zigzelven te slaan. Een *Fabrikeur*, door overmaat van ramp hier toe bewoogen, wordt gered door een Heer, insgelyks door mismoedigheid over zyn Lot ter nedergeslaagen; en deeze, terwyl hy den Fabrikeur ontheft, ziet tevens zig zelven ontslaagen, nadien hy in de Vrouw van den Fabrikeur zyne eigen Dogter erkent, en te gelyk in haare Moeder zyne Beminde, die hy, in zyne Jeugd, onteerd had; en nu door een wettig Huwelyk wilde eeren, welke hy reeds eenigen tyd, vrugtloos, gezogt had, zonder iets van haar beiden te kunnen verneemen, dan een berigt dat en Moeder en Dogter in een schipbreuk vergaan waren. En eindelyk maalt ons het laatste Stuk, in 't gedrag van *Karel*, en *Karolina* ter waarschouwinge van de Jeugd, een treffend voorbeeld van de jammerlyke onheilen, die een onbedagte en onwettige minnehandel met zig kan sleepen; welke in dit geval ten laatste nog ter naauwernood, gelukkig gestuit worden; maar op welk eene redding men, in zulke gevallen, altoos geen staat kan maaken. By deeze Hoofdtafereelen komen nog veele kleene Schilderyen, die mede hunne leerzaamheid hebben. Alle deeze Stukken kunnen het oog der Kunstkenners wel verdraagen; gemerkt de natuur uitsteekend wel in agt genomen zy.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek JOB, *ten algemeenen gebruike, door* H. SANDER, *Prof. van de Illustre School te Karelsruhe, en honorair Lid des Genootschaps van Liefhebberen der Natuuronderzoekingen te* Berlyn. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1783. *Behalven de Voorreden,* 374 *bl. in gr. 8vo.*

Aengezien men ene by uitstek groote verscheidenheid ontdekt, in de verschillende Overzettingen van het Boek *Job*, zo kan men daer uit, zelfs zonder een Taelgeleerde te zyn, genoegzaem opmaken, dat het aen vele duisterheden onderhevig is, die den Vertolkeren meer dan gemeen moeite baren. En ongetwyfeld heeft men het grootlyks daer aen toe te schryven, dat dit Boek, niettegenstaende den herhaelden arbeid der Geleerden, in alle die Overzettingen, voor den gemenen Man, een Geschrift gebleven zy, dat hun in vele opzichten raedzelachtig moet voorkomen, daer hun het verband, de aert en de kracht der redeneringe, menigwerf, niet duidelyk genoeg blykt. Dit heeft den Hoogleeraer *Sander* op nieuw de hand aen 't werk doen slaen, om te beproeven, of het niet mogelyk ware ene Vertaling van het zelve te leveren, waer door hy dit Geschrift voor den gemenen Man bevatbaer konde maken; zo dat zy, op ene gemaklyke manier, daer uit een nuttig onderwys konden erlangen. Zyn Ed. heeft daertoe een naerstig gebruik gemaekt van zyne Tael- en Oudheidkunde, mitsgaders van zyne beoefening der Natuurlyke Historie, om den bedoelden zin van 't oorspronglyke wel te treffen. Verder heeft hy zich bevlytigd om de Oostersche spreekwyzen tot ons Westersche taeleigen over te brengen; en dus den zin van 't oorspronglyke uit te drukken met ene tael, die voor min geoefenden verstaenbaer is. En daerbenevens heeft hy, wanneer het onderwerp, ter duidelyker bevattinge, zulks vereischte, niet geschroomd enige woorden tusschen beiden in te lasschen, die dan tusschen [ ] gesteld zyn; richtende voor 't overige zyne Vertaling, dikwyls, meer naer den bedoelden zin, dan wel be-

Digitized by Google

bepaeldlyk naer de juiste woorden van 't oorspronglyke. ——— Langs dezen weg heeft de Hoogleeraer ene Overzetting van dit Boek vervaerdigd, die zeer wel aen het opgemelde beoogde beantwoord; zo dat mingeoefenden, door dezelve, een geregelder begrip van deszelfs inhoud, beloop en redeneerwyze kunnen vormen, dan wel door andere Vertalingen kon geschieden, waer toe te gelyk enige ophelderende aenmerkingen behulpzaem zyn. Ook zullen meer geoefenden en Geleerden, schoon hy, (als behoorende dit niet tot zyn tegenwoordige oogmerk,) de bewyzen voor de gegrondheid zyner Overzettinge niet te berde brenge, meermaels reden vinden, om 's Mans bekwaemheid, en oordeelkundig gebruik van dezelve, in dezen toe te juichen. ——— Tot ene proeve hier van zullen wy, zonder veel zoekens, maer den aenvang van Jobs klachte, of het derde Hoofdstuk, hier overneemen; men vergelyke 's Mans Vertolking met onze gewoone of ene andere Overzetting.

„ Eindelijk brak Job zijn stilzwijgen, vervloekte zijn lot, en zeide:

„ Ongelukkig zij de dag, op welken ik geboren wierd, de nacht zij vervloekt, die de ontvanging eenes jongsken aanschoude! Ach dat deeze dag, zonder zonne, nimmer geweest ware! Dat God in de hoogte niets van hem geweeten hadde! Dat nooit licht over hem ware opgegaan! Dikke, diepe duisternis moete hem te rug eischen! zwartheid woone boven hem! ô dat mijn ongelukkig leven hem [van den gezigtseinder] te rug geschrikt hadde! De oude duisternis neeme den nacht weg, dat hij nimmer tot de dagen des jaars geteld worde, men noeme hem niet in 't getal der maanden! ô! Eeuwig zij deeze nacht onvrugtbaar! Nimmer hoore men weder in denzelven een vreugdegejuich over eenen geborenen! Gij, die de dagen vervloeken, Gij, die den Krokodil betoveren kunt, zingt op deezen dag een vloeklied (*)! Ach! waren deezen nacht in de avondschemering geene Sterren opgegaan! Dat hij vroeg te vergeefs op het licht gewagt, en nimmer het oog des dageraads

„ (*) Een speeling op de tooveraars, die in Egijpten met slangen en haagdissen allerlei kunsten bedrijven, ze menuëtten laaten dansen, en het volk wijs maaken, dat deeze dieren door hunne liederen betoverd worden. Men zie Ps. LVIII. 5, 6. en SHAW's *Reizen*, D. II. bl. 174. van haagdissen, die naar de muzijk luisteren."

Digitized by Google

raads gezien had! [Wreede!] waarom floot gij de Baarmoeder niet? waarom bedektet gij dit ongeluk niet voor mijne oogen? waarom ftorf ik niet reeds in mijner moeder lighaam? waarom ontfliep ik niet terftond, toen ik uit het zelve voortkwam? waarom was 'er een Vader (*), die mij terftond op zijne kniën nam? Wat baat het mij thans, dat 'er ftraks eene borst was, die mij zoogde? Was dit niet geweest, zo lag ik nu in den ftillen fmertloozen dood, ik fliep, dan —— ja dan had ik ruste —— dan ware ik bij Koningen en waereldbeheerfchers, bij die, dien de puinhoopen der verwoeste fteden ten grafzerke dienen —— ik had het zo goed als de grooten, die nog in den dood goud bij zich hebben, en hunne graven met zilver vullen. Of ik was, gelijk een ontijdige vrugt, nooit geweest, gelijk zuigelingen, die nimmer het licht gezien hebben. Daar, in het graf, houdt het beeven der veroordeelden op, daar is voor alle uitgeputten en krachtloozen rust. Die geboeid waren, zingen daar luide met elkander, daar hooren zij niet meer de ftemme des drijvers. Daar zijn ze gelijk, de geringe en de groote, daar is de flaaf vrij van zijnen Heere. ——— Waarom geeft Hij toch aan de tot ongeluk [beftemden] het leven? Waarom aan die wier ziele beftendig vol kommer is? Die naar den dood fmagten, die toch niet komt! Die hem gaarne uit zijn verborgen wooning zouden uitgraaven! Die juichende tot hunnes gelijken zouden overgaan! Die bij elk graf zich om het hunne verheugen! Waarom moet ook hij leeven, dien alle uitwegen verborgen zijn? die, dien God overal met doornen omgeeven heeft? [Zulk een ongelukkige ben ik.] ——— Zoo vaak ik eeten zal, ontwaaken mijne gedagten, mijn kermen ruischt gelijk een waterval (†). Mijne vreesfelijkfte droomen worden vervuld, alles, waarvoor ik van verre fiddere, dat overvalt mij. Voor mij is 'er geen gelukkig, gerust, zagt oogenblik meer, geftadig ftormt de jammerlijke ellende op mij."

Voor de overzetting van dit Boek gaet ene uitvoerige Inleiding, welke, in de eerfte plaetfe, handelt, over het nut der gefchiedkundige maniere van onderwyzen, naer wel-

„ (*) Bij de Hebreen leide men, gelijk bij de Romeinen, de zuigelingen den Vader op den fchoot. Gen. L. 23."

„ (†) Ossian zegt insgelijks, in den kryg van *Inisthona*: „ Een eeuwige beek ontvloeit den oogen des vaders." Denis. B. I. bl. 179. De hoogfte graad van moedeloosheid, wijl anders aan den disch de treurigfte weer verlevendigd wordt."

Digitized by Google

welke velen der Bybelboeken ingericht zijn; en verder enige aenmerkingen over dit Boek in 't byzonder behelst. De Autheur pryst het zelve als een by uitſtek leerzaem Geſchrift aen, en geeft verſlag van zyne onderneming, om het op nieuw over te zetten, ten einde het nuttige gebruik daervan te bevorderen. Vraegt men, of dit Boek ene Verdichting of ware Geſchiedenis behelze? zo verklaert zich de Autheur voor het eerſte gevoelen, en beſchouwt het zelve, als een Leerdicht; welks grondſchetſe hy, vervolgens, met ene doorloopende ontvouwing van den geheelen inhoud, breedvoerig voordraegt; komende alles, naer zyn begrip, uit, op de bevestiging der leere van een leven na dit leven. Hieraen hecht hy ene navorſching van deszelfs oorſpronglyken Dichter; en tracht te doen zien, hoe het, ſchoon niet zeker, voor waerſchynlyk te houden zy, dat Mozes het zelve opgeſteld hebbe, toen zyne Landsgenooten in Egypte te jammerlyk onderdrukt wierden. Verder ontmoet ons hier ene vraeg, dien velen vermoedelyk niet als ene betwist geworden vrage verwacht zouden hebben: te weten; of het boek Job van den Satan, of het hoofd der booze geesten, ſpreekt? en 't zal denzulken ongetwyfeld vreemd voorkomen, dat de Hoogleeraer dezelve ontkennende beantwoordt. ——— Zyn Ed. beweert naemlyk, dat men, by het woord *Satan*, in de twee eerſte Hoofdſtukken, niet heeft te denken op dat hoofd der booze geesten; maer dat de Dichter, onder die benaming, welke zo veel zegt als Aenklager, „eenen door den Opperheer zelven beſtemden man invoert, wiens ambt het is, om beſtendig door het rijk rond te gaan, de oogen nu hier dan daar heen te ſlaan, en te zien, of de wetten des konings gehouden worden of niet, de overtreders te onthouden, om op den openlijken gerichtsdag hunne naamen op te geeven; hoedanig eenen wij in onze gerichtstaal *Fiscaal* noemen." De Hoogleeraer laet zich, by die gelegenheid, breeder uit over de leer nopens de booze geesten, en ontvouwt ons zyne gedachten deswegens, waeruit blykt, dat hy ene ſoort van middelweg, tusſchen de beide uiterſten, bewandelt. ——— Ten laetſte neemt hy nog in overweging, of de plaets, Hoofdſt. XIX. 25—27, met regt, van onzen dierbaren Verlosſer, Jezus Christus, verklaerd kan worden? Zyns oordeels is de geestlyke verlosſing door onzen Heilland, hoe gewigtig ene waerheid anders, geheel buiten het plan van dit Leerdicht, en hy beweert, dat de benaming van *Goël*, hier gemeenlyk door *Verlosſer* vertaeld, doch

Digitized by Google

doch beter door *Wreeker* overgezet, niet ſlaet op Jezus Christus, maer op God zelven, van wien Job, door de opſtanding uit de dooden zyne verdeediging verwacht, gelyk de broeder van den broeder, en de zoon van den Vader bloedwrake vorderen kan. ——— De Hoogleeraer verſchilt in deze, en meer andere byzonderheden, welker overweging in die Inleiding voorkomt, merkelyk van de gewoone denkwyze; doch hy ſtelt zyne gedachten ſteeds op zodanig ene manier voor, dat onzydige onderzoekers dezelven hunne opmerking niet geheel onwaerdig zullen keuren.

Bybelverklaaring, betreklyk tot Palestina. *Door* S. V. EMDRE, *Predikant te Hoornaar.* *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, H. v. Otterloo *en* J. M. v. Vloten, 1782. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzers*, 468 *bladz.*, *in gr. octavo.*

Onder vyf Artykels brengt de Eerwaerde *van Emdre* zyne aenmerking wegens Palestina, ter ophelderinge van etlyke Bybelplaetzen, of der ſpreekwyzen, daertoe betreklyk, in dezelven voorkomende. (1.) De Lands- en Luchtsgeſteldheid van Palestina. (2.) Deszelfs vruchtbaerheid en enige Dieren in 't zelve. (3.) De inwoonders en derzelver lotgevallen. (4.) De Zeden en Gewoonten der Inwoonderen. (5.) De aerdrykskundige geſteldheid van Palestina, met betrekking tot de Steden, Vlekken, Dorpen, Meiren, Rivieren, enz. Zyn Eerwaerde neemt de voornaemſte byzonderheden hiertoe behoorende in opmerking, draegt dezelven op ene regelmatige wyze voor, en verſpreid langs dien weg een helder licht over verſcheide Bybelſche voorſtellingen, die, buiten deeze kundigheden gade te ſlaen, min of meer duiſter zyn. ——— 's Mans arbeid is niet zo zeer geſchikt voor de Geleerden, die deze taek van Bybelkunde beoefend hebben, als wel voor den gemenen Man; die, onder het beoefenend lezen der Bybelſchriften, zich van dit Werk als een nuttig Handboek kan bedienen: intusſchen behelst het nog hier en daer verſcheide aenmerkingen, die ook meer geoefenden met vermaek mogen nagaen. ——— By het openſlaen van 't Boek valt ons oog op de benaming van den *vroegen* en *ſpaden* regen; wy zullen ons maer tot dit Artykel, ter proeve van 's Mans ſchryfwyze, bepalen.

„ Dikwyls leest men in den Bybel van een *vroegen* en *ſpa-*

Digitized by Google

den regen. *Deut.* II: 14. *Jer.* 5: 24. en elders. Dan de vraag is, wat men daardoor te verstaan hebbe? Wanneer wy dit naar onzen landaart wilden verklaren, zou men hier door den vroegen regen verstaan, die in de Lente valt, en door den spaden regen, die in den Herfst of Winter komt. Doch in Syrie en Palestina is 't geheel anders gelegen. Volgens de naauwkeurige waarneemingen van den Heer RUSSEL, te *Aleppo* in Syrie, valt 'er weinig of geen regen van 't begin van *April* tot het laatst van *September*, de lucht is helder, uitgezonderd by eene of andere donderbuy in de maand *May*, die wel eens met een stortregen gepaard gaat, maar dit is een enkele vlaag. De regentyd neemt zyn begin in in 't laatst van *September*, welke nogthans niet zwaar is; en die door RUSSEL de *vroege regen* genaamd word. Tusschen beiden verlopen 'er doorgaansch eenige heldere dagen; doch dan begint de regen wederom in *October*, welke by hem de *spade regen* is. In de volgende maanden *November*, *December*, *January*, *February* en *Maart*, heeft men veele regenachtige dagen. Vorst en Sneeuw heeft men in *December* en *January*. Groote regenvlagen zyn 'er inzonderheid in *Maart*, welke zomtyds met donder gepaard gaan. Zie RUSSEL *Beschryving van Aleppo*, p. 166—177. Jammer is 't, dat wy zo een naauwkeurige opgave van 't weder in Palestina niet hebben, als RUSSEL ons van de landstreek omtrent *Aleppo* geeft. Waarschynlyk is 'er niet veel verschil in, en dit komt my dies te aanneemelyker voor, om dat, volgens voorgemelde waarneeming, alle de plaatzen der H. S. zeer gemaklyk verklaard kunnen worden (*a*). Men merkt ligtelyk, waaruit de benaaming van *vroegen* en *spaden* regen haaren oorsprong hebbe. Het is zeer gevoegelyk dat die regen de *vroege* of de *eerste* genaamd word, welke, na dat byna zeven maanden meest in droogte verlopen zyn, begint te vallen (*b*). Het zal 'er niet veel op aan-

(*a*) Men moet evenwel niet denken, dat 'er, hoe gestadig deze regendagen ook jaarlyks mogen gezegt worden voor te vallen, egter 't een jaar of 't ander niet wel eens 14 dagen of meer verschil plaats kan hebben, of meer of minder vallen. Het is van hier, dat de Reizigers in de opgave van den tyd des regens onderling verschillen."

„ (*b*) Dat de Herfstregen als de *vroege* en de Lenteregen als de *spade* in de H. S. voorkomt, daarin zyn 't de meeste Joodsche en Christen-uitleggers eens. De Heer LIGTFOOT nogthans stelt het tegendeel, (*in ejus Opp. Vol. I. p.* 978;) en meent

Digitized by Google

aankomen, of wy met den Hoogleeraar W. A. BACHIENE, (*H. Geogr.* I. D. p. 67.) door den *vroegen regen* verstaan, die in *October* viel, wanneer het zaadkoorn in de aarde was geworpen, en diende om zulks te doen uitspruiten: en door den *spaden regen*, die in 't begin van Maart gezien wierd, ter bevordering van de rypheid der vrugten. Dan of wy met den Heer RUSSEL begrypen, dat de regen, die in 't laatst van *September* viel, de *vroege*, en die in *October* komt de *spade* verdiend genaamd te worden, alzo 'er doorgaans tusschen beiden 20 á 30 dagen verloopen. (men zie 't evengemelde Werk p. 14. en 174.) Dit wil ik slegts dat in aanmerking genomen wordt, dat het niet alleen in die twee maanden eenige dagen regent, te weten in *October* en *Maart*, maar dat men al die tusschen beide loopende maanden voor den regentyd te houden hebbe. Dit leert ons de anderszins duistere plaats wel verstaan *Amos* 4: 7. *Daartoe heb ik ook den regen van UL: geweerd, als 'er nog drie maanden waren tot den oogst, enz.* Dewyl de oogst nu in Palestina doorgaans met *April* begint, zo moeten wy door die drie maanden *January*, *February* en *Maart* verstaan. ——— Dus begrypen wy ook, hoe de wintertyd een tyd van regen genaamd kan worden, *Hoogl.* 2: 11. *Want ziet, de winter is voorby, de plasregen is over.* Hoe zeldzaam de regen in den oogsttyd is, leeren wy uit 1 *Sam.* 12: 17. *Spr.* 26: 1. Voor het overige word 'er op dezen *vroegen* en *spaden* regen gezinspeeld, *Jer.* 3: 3. *Hoz.* 6: 3. *Zach.* 10: 1., enz."

By de opheldering dezer uitdrukkinge, zullen wy nog ene bedenking van den Autheur voegen, die we te eerder plaets geeven, om dat ze, hoe duidelyk ook, veelal niet behoorlyk gade geslagen word. ——— Zyn Eerwaerde gesproken hebbende van de waerde der geldspecien in de H. S. gemeent dit te kunnen staven uit *Joël* 2, 23. *Hy zal u den regen doen nederdalen, den vroegen en den spaden regen in de eerste* [*maand.*] Doch wanneer wy met zommige door de *eerste maand* verstaan, die van der Jooden zogenaamd Burgerlyk jaar, welke deels met onzen *September* deels met onzen *October* overeenkomt, is 'er geen bewys voor den Heer LIGTFOOT in. Liever nogthans zouden wy die woorden in de eerste [maand] vertalen, *als in den beginne*, dat is, gelyk 't in vroeger tyd plaats had, *Jer.* 5, 14. De letter כ, die *als* beduidt, word dikwyls overgeslagen. b. v. *Gen.* 49. 9. *Spr.* 25. 11. De Alexandrische overzetting heeft: *als voorheen.*"

Digitized by Google

genoemd, in overeenkomst met de waerde onzer hedendaegsche munten, merkt by die gelegenheid met regt aen, dat wy, de uiterlyke waerde dier specien met die der onzen vergelykende, evenwel nog niets zekers van de innerlyke waerde weten; als zynde deze niet dezelfde in alle landen, noch ook in het zelfde land op onderscheiden tyden.

„ Men kan, zegt hy, b. v. in *Hungarie*, met een *Hollandsche Gulden*, ongelyk meer *brood*, *vleesch*, *wyn*, enz. kopen dan hier te lande. Voor eenige eeuwen kon men hier te Land, meer met tien *duiten* doen (*c*), dan thans met tien stuivers. Zo dra wy nu de onderscheiden landen, en vooral de onderscheiden tydsperken in aanmerking nemen, zo zullen wy ons niet verwonderen, waarom JOZEPH voor zoo weinig gelds voor 20 *zilverlingen*, (dat is 25 Guldens,) door zyne broeders verkogt is; waarom men 5 vogelkens voor 2 *Assarien*, (dat is omtrent vyf duiten,) kogt, *Luc.* 12: 6; waarom de Discipelen voor 200 *Denarien*, (dat is 62½ Guldens,) brooden willen koopen, om 5000 menschen te spyzigen, *Marc.* 6: 37, 44; waarom men leest, dat de medelydende Samaritaan niet meer dan 2 Denarien, (dat is 12½ stuivers,) aan den Waard der Herberg gaf, ter verzorging van den gewonden reiziger, *Luc.* 10: 35; waarom men voor éénen *Denar*, (zynde niet veel meer dan een Hollandsche Schelling;) iemand den gantschen dag kon huuren, om in den wyngaard te werken. *Matth.* 20: 2. Onze verwondering, zeg ik, zal ophouden, als wy in deze en meer dergelyke plaatzen der H. S. in aanmerking nemen, dat men toen ter tyd meer voor 't geld in Palestina doen kon, dan wy thans onder ons. Van deze aanmerking dient, dunkt ons, een uitlegger der H. S. steeds gebruik te maaken, wil hy zyn hoorderen of lezeren niet verkeerde denkbeelden inboezemen."

„ (*c*) Daarvan daan is nog overgebleven de naam van *Braspenning*, eene munte, die uit 20 penningen of tien duiten bestond, waarvan men een zeer goede maaltyd kon doen. Het maakte toen 't daggeld uit van een bekwaam arbeidsman. Zie, onder anderen, den Hoogl. W. A. BACHIENE, *Beschryving der Nederl.* 4 *D. p.* 512. De kleinheid der Hebreeuwsche geldpenningen, [zynde de *Lepten* ⅝ penning, de *Quadrant* 1¼ penning, de *Assar* 5 penningen, en de *Gerah* 10 duiten,] doet ons klaarlyk zien, dat het geld, ten tyde van den Zaligmaker, hoger in waarde is geweest, dan thans by ons. De meerdere overvloed des gelds deed de *halve duiten* of zogenaamde penningen by ons afschaffen."

On-

Digitized by Google

Onderzoek nopens den oorsprong der billykheid, en den grondslag der zedelyke verplichting, volgens de leiding der algemeene Regtsgeleerdheid, door THOMAS JACOB, *Prior der Jacobynen. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1782. *Behalven het Voorwerk,* 389 *bladz. in gr. octavo.*

Het onderwerp van dit Geschrift, hoe menigwerven ook behandeld, verdient, uit hoofde van deszelfs groot aanbelang, nog steeds een nader onderzoek, te meer daar de regtskundige zedenleeraars hier omtrent verschillende gedagten voeden; en 'er eene soort van Wysgeeren gevonden wordt, die 't 'er op toelegt, om alle gronden van zedelyke verpligting te ondermynen. Deeze laatsten ten kragtigste tegen te gaan, en 't stuk zelve in een duidelyk licht te plaatzen, is het loflyk doelwit van onzen Schryver; wiens poogingen alle Voorstanders van Eer en Deugd, schoon ze ál eens van hem mogten verschillen in de bepaaling van het eerste beginzel der zedenkunde, met genoegen zullen kunnen nagaan; gemerkt hy de anders denkende met bescheidenheid tegenspreekt, en zyne eigen gedagten regelmaatig ontvouwt, en oordeelkundig voordraagt met een ernstigen aandrang ter betragtinge van alle de zedelyke pligten, die uit dat beginzel voortvloeien. ——— De Prior *Thomas Jacob* schift deeze zyne Verhandeling over dit onderwerp in zes Afdeelingen.

Onder de eerste Afdeeling geeft hy ons eene zaaklyke voorstelling van veele oude en laatere zamenstelzelen: met betrekking tot den eersten grondslag van het Recht: by welker ontvouwing hy ons tragt te doen zien, dat ze, of groote gebreken hebben, of niet genoegzaam zyn, om onze zedelyke verpligting op een onwankelbaaren grondslag te vestigen. ——— Hier op schikt hy de volgende Afdeeling, ter bepaalinge van de waare beginzelen, wegens den eersten grondslag der regtvaardigheid en der zedekunde. 'Er zyn, gelyk zyn Eerwaarde toont, vaste en zekere beginzelen der zedenkunde, onveranderlyke waarheden, die het verstand ten regel verstrekken, aan welken ook de beweegingen van den wil onderworpen zyn. 'Er is dus eene eeuwige wet, eene natuurlyke en noodzaaklyke orde, welke men moet betragten, tot welke alles te rug gebragt, en aan welke alles onderworpen moet worden. ——— De ontvouwing hiervan leidt de Prior, in de derde Afdeeling, tot de oorsprong-

Digitized by Google

lyke bron, waaruit het beginzel der rechtvaardigheid en der zedenkunde voortvloeit; welke, zyns oordeels, nergens anders dan in God te zoeken, of liever niets anders dan God zelve is. Hier is, volgens hem, die eeuwige Wet, die onveranderlyke natuurwet, welke allen moeten eerbiedigen, te vinden. „ De waarheid, zegt hy, welke alle redelyke „ wezens bestuurt, die rechtvaardigheid, welke de regel „ van alle hunne gangen is, die opperste wet, welke alle „ hunne daaden goedkeurt of veroordeelt, is niet anders dan „ God zelf, onder verschillende betrekkingen beschouwd." Men heeft, gelyk hy tragt te doen zien, dit beginzel niet buiten God te zoeken; 't welk hem zo de Godloochenaars, als de Deïsten, welken de natuurwet bestryden, manlyk doet tegengaan. Tevens toont hy, dat, schoon het denkbeeld van God de oorsprong zy van dat der natuurlyke wetten, het beginzel der regtvaardigheid, daarom egter, geenzins afhanglyk is van deszelfs besluiten of willekeurige bevelen: als mede dat het geluk en de eer van den mensch ten naauwste met de natuurlyke wet verbonden zyn. ——— Op dit algemeene gaat onze Autheur, in de vierde Afdeeling, over tot de ontvouwing der betrekkingen, tusschen de byzondere verplichtingen en den oorspronglyken regel der rechtvaardigheid. By de voordragt hiervan toont hy, hoe de onderscheiden pligten van den mensch, zo jegens zynen Maaker, als jegens den Naasten en Zigzelven, uit dat beginzel voortvloeien: en ter dier gelegenheid brengt hy ons voor af onder 't oog, hoe alle pligten hunnen oorsprong hebben, uit de volstrekte en natuurlyke orde, welke God is. Wy zullen zyn voorstel deswegens, als in dit geval byzonder opmerkelyk, hier geheel plaats geeven.

„ Dus, van trap tot trap, zegt hy, tot den eersten grondregel, waar uit alle de plichten van redelyke wezens hun oorsprong hebben, opklimmende, geraakt men eindelyk tot de wezenlyke, volstrekte en onafhangelyke orde, die aan alle wezens hun rang en hunne verrichtingen aantoont, welke vordert, dat iedere zaak aan haar voorwerp en einde beantwoorde, en die nimmer kan dulden, dat zy buiten haar kring afdwaale. God zelf kan hier niet van afwyken, dewyl hy noch met zyne eigen volmaaktheden strydig handelen, noch zyn wezen verlochenen kan.

„ Deze orde behaagt ons, door haar zelve. Zy is de oorspronglyke schoonheid, het onveranderlyk en algemeen richtsnoer van alles, wat voor juist- of schoonheid vatbaar is. De eenvormigheid, geregeldheid, en volmaaktheid der kunsten,

ſten, wetenſchappen en zeden, hangen alleen af van haare overeenſtemming, met dit eerst en onveranderlyk voorbeeld. Geene orde, geene overeenkomst, noch evenredigheid, kunnen, in de gedachten van 's menſchen geest, of, in de aandoeningen zynes harten, of in de werken zyner handen, plaats hebben, dan, wanneer hy dit oorſpronglyk en opperst voorbeeld raadpleege, en dezen leevendigen regel volge. Alles, wat onze zinnen treft, —— alles, wat aan de oogen der reden is bloot geſteld, ſchynt ons meer of min ſchoon, meer of min volmaakt, naar maate het meer of min deze onzichtbaare orde naby komt, welke, door eene onderlinge afhangelykheid, de deelen van een zelfden geheel zamenbindt, —— tusſchen dezelven eene waare overeenſtemming vastſtelt, —— hen tot het zelfde einde doet zamenloopen, en, eindelyk, hunne verſchillende betrekkingen en byzondere kenmerken, in eene volmaakte eenheid, vereenigt.

„ Deze orde is geenzins willekeurig. Op alle plaatzen, waar zy noch erkend noch geëerd wordt, ziet men niet, dan verwarring en mismaaktheid. En geenzins moet men denken, dat haar beſtuur ſlechts tot eenige voorwerpen bepaald zy: neen, alles is haar onderworpen; zy is zo wel algemeen als noodzaaklyk; zy is niet alleen de regel dier grove wezens en zinlyke zamenvoegingen, welken, in de ſtoffelyke waereld, plaats hebben; maar zy voert voornaamlyk haare heerſchappy in de geestlyke en onzichtbaare waereld. Zy beſtuurt de werkingen der verſtandlyke wezens; zy is de regel hunner gedachten, oordeelen, begeertens en genegenheden, doch onveranderlyk zynde, hangt zy nimmer af van hunne verbeelding en grilligheden, en is voor hunne vermeetelheid ongenaakbaar.

„ Deze orde is uitmuntend en onafhangelyk ſchoon, dewyl geene zaak ſchoon genoemd kan worden, zo zy met haar niet overeenſtemme. Zy is vroeger dan alles, dan de godlyke of menschlyke wetten, nademaal zy denzelven ten voorbeelde ſtrekt; en niet allen aan haar, maar ook aan de denkbeelden en wezenlykheid der zaaken: want deze denkbeelden en deze wezenlykheden zyn van alle eeuwigheid en noodzaaklyk, 't geen zy zyn; niet, voor zo ver zy in de zaaken zelven, die noch eeuwig noch noodzaaklyk zyn, beſtaan; maar voor zo ver zy een gedeelte en eene uitvloeijing zyn, en van de eeuwige, onveranderlyke, en door zichzelve beſtaande orde, en van de onafhangelyke en algemeene reden, welke God is.

„ Zo-

Digitized by Google

„Zodanig is dan de ware grondslag der zedelyke verplichting. Voor allen, die zig alleen met de menschlyke overeenkomsten of wetten ophouden, is zy niets meer, dan een ydele naam. Zy wordt onzeker en wankelend, zo lang zy geen anderen steun of beweegreden hebbe, dan de vrye besluiten of willekeurige instelling des Scheppers. Op geene andere wyze kan men haar een vasten en onverwrikbaaren steun verschaffen, dan, door haar tot haaren oorsprong te rug te brengen; dat is, tot die natuurlyke en noodzaaklyke orde, waarvan wy zo even gesproken hebben. Is men eens tot dit eerste beginzel van 't natuurlyk recht opgeklommen, als dan is 't onmogelyk, zich hooger te verheffen; want daar vindt men het oorspronglyk zaad, dat allen zamenstel van natuurlyke wetten bevat, en de bron, waar uit alle betrekkingen en plichten der zedekunde voortvloeijen. Indiervoege dat, het zy men van het beginzel tot de gevolgen afdaale, of van de gevolgen tot het beginzel opklimme, men altyd verplicht is, van dit eindperk te vertrekken, —— altyd verplicht is, tot het zelve te rug te keeren."

Onze Autheur, met het voltrekken deezer afdeelinge, dit beginzel ontvouwd, en der menschen pligten daaruit afgeleid hebbende, verledigt zig, in de volgende, tot een onderzoek van de bekragtiging der natuurlyke wetgeeving, of tot het naspooren der beweegredenen, welken, de natuurwet verleent, om de menschen, door hoop en vrees, tot derzelver betragting over te haalen. Hier toe zyn, zo als hy oordeelt, niet voldoende, zodanige beweegredenen, die zig alleen tot dit leeven bepaalen; weezens, geschikt voor onstervelykheid, moeten door kragtiger beweegredenen genoopt worden; door zulken, die aan hunnen toekomenden staat beantwoorden, en dus tot de eeuwigheid betreklyk zyn. De natuurlyke wet vindt, volgens het geen de Prior bybrengt, hier beneden geene haarer waardige bekragtiging; en men onteert en onzenuwt dezelve, door haare bestuuring en heerschappy binnen de paalen van dit leeven te besluiten. Naar aanleiding hiervan wederlegt hy tevens het denkbeeld der Stoicynen, daar veele nog in onze dagen niet weinig mede schynen op te hebben, toonende, dat de Deugd zigzelve niet ter belooninge kan weezen. —— En hier op bepaalt hy zig, in de zesde of laatste Afdeeling, om na te gaan, langs welken weg men geraake tot de naauwkeurige kennis der pligten, door de natuurlyke wetgeeving voorgeschreeven. Ter bereikinge hier van is de

Digitized by Google

Rede, gelyk onze Autheur beweert, op zigzelve niet voldoende, maar ze heeft het behulp der Openbaaringe noodig. Zulks ſtaaft hy uit het gebreklyke der Heidenſche Zedenleere, en de grove misſlagen der Heidenſche Wysgeeren; brengende ons te gelyk onder 't oog, hoe de valſche Wysgeeren onzer dagen, ten aanzien der Zedenkunde, aan de ſchandlykſte dwaalingen overgegeeven zyn; waarop hy ten laatſte doet zien, dat de Zedenkunde, gegrond op den Christelyken Godsdienst, oneindig verheven is boven de drooge lesſen der Wysgeerte; en dat dezelve zo kragtdaadig als verheeven is. Ingevolge hiervan is zyne taal, ten beſluite, deeze.

„ Dus vinden wy geenzins in de voortbrengzelen der wysbegeerte, maar in de gedenktekens van den Godsdienst, eene zedekunde, Gode waardig en geëvenredigd met de behoeften van den mensch. In dien geheiligden ſchat vertoont zy zich aan ons, met zulke byzondere kenmerken, en zo treffende, dat het niet mogelyk zy, ten zy men alle onderſcheiding verlooren en alle billykheid vaarwel gezeid hebbe, haar niet te bewonderen. De regels der zeden, elders overal verſtrooid en verminkt, verſchynen hier in hunne volmaaktheid en natuurlyke zuiverheid. Hier bieden zy zich aan met eene houding van grootheid, die eerbied inboezemt, —— met een gezag en eene baarblyklykheid, die de overtuiging te wege brengen, en de onleerzaamſte onderwerpen, met zulke vermogende aanlokzelen, dat zy alle harten veroveren, waarover de deugd nog eenige heerſchappy voert, en wier verbastering nog niet volkomen is. Ook heeft deze Godlyke zedekunde nimmer eenige andere vyanden gehad, dan ongebonden of beuzelagtige vernuften, blinde of bedorven menſchen, die zich tegens de wet verzetten, om dat zy hun geweeten verſchrikking inblaast; die den regel wel wilden omkeeren, om ongeſtraft de driften te boeten, welken hy veroordeelt.
„ De ſnoodaart wil liever de wet vervloeken, dan zyn
„ hart verbeteren; liever de voorſchriften, dan de ondeugd,
„ haaten. (*)"

(*) „ SALVIAN. *contra Avarit.*"

Gu-

GULIELMI HEWSONI Descriptio Systematis Lymphatici, Iconibus illustrata. Ex anglico latine vertit JACOBUS THIENSIUS VAN DE WYNPERSSE, Med. Stud. Præfatus est quædam de lympha et lymphaticis JOHANNES DAVID HAHN. Trajecti ad. Rhenum. *Tipis H. van Otterloo*, 1783. Absque Præf. dedicat. &. 186. p. 8vo. f. m.

In de veronderstelling dat de verdiensten van den Heer *Hewson*, onzen Land- en Konstgenooten niet meer onbekend kunnen zyn, voornaamentlyk, naa dat de Hoogleeraar *Forsten Verschuir*, een kort, dog zaaklyk, Uittrekzel (*), van den arbeid, en de ontdekkingen van deezen onvermoeidén Natuur-Onderzoeker, over de Watervaten, gegeeven heeft. ——— Reeds lange heeft men met reden gewenscht, dat de Vertaaling van zo een Werk, 't welk ontdekkingen bevat, die een merkwaardig tydvak in de Geneeskunde, voor ons, en onze naakomelingen, uitmaaken, door eene kundige hand mogte ondernomen worden. ——— De Heer *van de Wynpersse* heeft deeze taak, onder toezigt van den beroemden Hoogleeraar *de Hahn*, op zig genomen, en meesterlyk uitgevoerd. ——— De Latynsche taal was zekerlyk de geschiktste, om zodanige ontdekkingen meer algemeen te maaken; —— en uit dien hoofde heeft zig de Heer Vertaaler, niet alleen by zyne Landgenooten, maar ook by de Geneesheeren in andere Landen, verdiend gemaakt. ——— Wy hebben de Vertaaling met het oorspronglyke vergeleeken, en vinden, zoo als wy reeds verwagtten, dezelve in allen opzigt, juist, en in eenen aangenaamen styl, geschreeven. ——— De Hoogleeraar *de Hahn* heeft dit Werk nog, daarenboven, met eene Voorreden vercierd, waarvan wy onzen Leezer nog, met een kort woord, het hoofdzaakelyke zullen mededeelen. —— In de eerste plaats, onderzoekt de Hoogleeraar den Oorsprong van het gebruik der verschillende Landstaalen, welke ieder Schryver thans bezigt, en overweegt de voor- en naadeelen die daar uit ontstaan. ——Vervolgens, na den yver en leerzugt van zynen Leerling op hunnen waaren prys geschat te hebben, gaat zyn Hooggeleerde over tot de beoordeeling van het Werk zelve. Hy bekent, dat het Werk van den Heer *Hew-*

(*) Zie *J. J. Plenck*, Ontleedkunde, door den Heer *D. van Gesscher* uitgegeeven. IIde Deel.

Digitized by Google

Hewson, op verre naa niet volkomen is. —— Dan hy ontkent even daarom de voortreflykheid der Ontdekkingen en Naaspeuringen niet; —— integendeel, hy bevestigt het nut derzelven, door eene Waarneeming, welkers verschynzelen niet dan uit de kennisse der Watervaten kunnen verklaard worden.

Verders deelt zyn Hooggeleerde eenige bedenkingen mede, over den aart der *Lympha*, en het gebruik der Watervaten. —— Hy onderzoekt, in de eerste plaats, wat men door *Lympha* te verstaan hebbe; —— welk onderzoek, wel is waar, des Hoogleeraars kennis en Geleerdheid te kennen geeven; dan voor Geneeskundigen, die de konst van bepaalen verstaan, van weinig nut is. —— Immers, zoo wy de bepaaling van *Hewson*, die door *Lympha*, *dat eenvoudig*, *algemeen*, *eigenaartig vocht*, *het welk door de slag-aderen afgescheiden*, *en door de Watervaten na haaren gemeenschappelyken stam te rug gebragt word*, wil verstaan hebben, aanneemen, en de verschillende soorten van waterachtige vochten, als enkele wyzingen van dit algemeen vocht, beschouwen, loopen wy minder gevaar van verwarringe, dan wanneer wy die fyne verscheidenheid van dit vocht, welke de Hoogleeraar opgeeft, als zo veele byzondere zoorten aanmerken.

Immers, zodanige *Galenische* onderdeelingen van een vocht, het welk, naa de verschillende werking der deelen, verschillende wyzingen ondergaat, zyn voor Leerlingen zeker niet geschikt; —— te meer, daar men, de *Lympha* als *Physiologus* beschouwende, het gevoelen van den Heer *Hewson*, door de verschynzelen der eenvoudige natuur bekrachtigd ziet. —— Misschien is zyn Hooggeleerde, in het toepassen der Scheikundige beginselen, op een dierlyk vocht, wat te verre gegaan. —— De Hoogleeraar zoekt, vervolgens, de stelling van den Heer *Hewson*, dat de Watervaten alleen tot opslorping der vochten in de holligheden des Ligchaams, geschikt zyn, en dat de Bloedvaten geen deel in deeze werking, om reeds afgescheiden vochten weder in het bloed te brengen, hebben, door een bewys, ontleend uit de beschouwing der dierlyke huishouding, naader te bevestigen. —— Een rauw vocht, zegt hy, kan niet schadeloos in het bloed komen. —— Daar was dus een weg noodig, om een zodaanig rauw vocht te bewerken, en tot de vermenging met onze vochten bekwaam te maaken. —— En hiertoe dienen de water-vochten.

Wy

Digitized by Google

Wy laaten aan onzen Leezer over, om te beoordeelen, in hoe verre dit bewys, aan de ſtelling van *Hewſon*, eenig gewigt kan byzetten. ——— Zyn Hooggeleerde heeft, achter zyne Voorreden, een ſchets van het Leven, en de Werken van *Hewſon* medegedeeld. ——— Wy beklaagen ons met zyn Hooggeleerde, over den vroegtydigen dood, van een Man, aan wien de Geneeskunst zo veel te danken heeft, —— en van wiens uitmuntende bekwaamheden, en onvermoeiden yver, men zig met regt nog zo veel konde belooven.

Wat het Werk van den Heer *Hewſon* zelve betreft, —— hiervan vind den Leezer, zoo als wy even zeiden, een beknopt Uittrekzel, door den Hoogleeraar *W. F. Verſchuir* medegedeeld. ——— Voor die geenen, echter, die dit Geſchrift niet mogten bezitten, zullen wy, in het voorby gaan, den zaakelyken Inhoud aanſtippen. ——— De Schryver heeft zyn Boek in dertien Hoofdſtukken afgedeeld: het eerſte bevat eene Letterkundige Geſchiedenis; —— het tweede de Beſchryving der Watervaten in het algemeen; het derde, die van het Menſchelyk Ligchaam in het byzonder. In het vierde, vyfde en zesde, word over de Watervaten der Vogelen, Zee-Schildpadden, en der Viſſchen gehandeld; en heeft, in het zevende, over den aart, en in het achtſte, over de wyze van afſcheiding, van het waterachtig vocht, zeer veel fraais gezegd. Vervolgens gaat de geleerde Schryver in het negende Hoofdſtuk over, tot het geſchil, of de Watervaten alleen werktuigen zyn der opſlorping, dan of de Bloedvaten ook aan die werking deel hebben. Hy betoogt zyn gevoelen zeer wel, en vervolgt in het tiende Hoofdſtuk met de verklaaring van het gebruik der Watervaten, en eindigt, na in het elfde Hoofdſtuk onderzogt te hebben, of de Watervaten ook van de Slag-aderen voortkomen of afſtammen, zyne naaſpeuringen met eenige Ziekte-kundige Waarneemingen, tot het Systema der Watervaten behoorende. ——— Agter het Werk zelve, zyn geplaatst, zes keurlyke *Plaaten*, die naauwkeurig na den Engelſchen druk gevolgd zyn, en die ons een volmaakt denkbeeld van den loop der Watervaten geeven.

Dis-

Digitized by Google

Disſertatio Phyſica et Mathematica, de montium altitudine barometro metienda. Accedit. Refractionis Astronomicæ Theoria. Auctore CH. H. DAMEN. A. L. M. et Philoſ. Dr. Hagæ Comitum, apud *J. de Groot*, 1783. Absque præcedd. 103 pp.

Het geen hier op den tytel als een ſoort van Aanhangzel voorkomt, de *Refractio Astronomica*, of *de verbuiging, die het licht der Hemelſche Lichaamen, eer het tot ons oog komt, ondergaat*, was, naar luid der Voorreden, het onderwerp, dat de Heer *Damen* zig aanvanglyk ter overweeginge had voorgeſteld; met oogmerk, om eene algemeene *theoretiſche formule*, of vastgeſtelde regelmaat ter berekeninge dier ſtraalbuiginge, na te ſpooren. Dan, bemerkende dat de waarneemingen van den Barometer, door verſcheide Natuurkundigen opgegeeven, (waarop die bepaaling ſteunen moet,) zeer wyd uit elkanderen loopen, zo heeft dit hem bewoogen, tot een gezetter onderzoek *van de manier van 't meeten der Bergen door middel van den Barometer*; 't welk ten gevolge gehad heeft, dat dit onderzoek als de hoofdzaak zyner Verhandelinge geworden is; waarop hy dan de overweeging van het eerstgemelde vestigt. Zyn Ed. heeft deeze Bergmeeting te eerder op die wyze behandeld, om dat men 'er tot nog geen beknopt aaneengeſchakeld berigt van gemeen gemaakt had; dit heeft hem aangezet, om het geen hier en daar deswegens in veele Boeken verſpreid gevonden wordt, by een te vergaderen, en kortlyk zamen te trekken; wel inzonderheid om na te gaan, welke nuttigheid men daar uit zoude kunnen afleiden, ter bepaalinge van de boven aangeduide ſtraalbuiging.

Ter klaarder behandelinge van dit onderwerp, brengt hy ons eerst onder het oog een kortbondig geſchiedkundig verſlag van 't geen men, van tyd tot tyd, in 't werk geſteld heeft, om de hoogte der Bergen, door middel van den Barometer, met meer naauwkeurigheid te meeten. *Pascalius* ſchynt, op het afloopen der voorige Eeuwe, het eerſte op de gedagten deezer wyze van Bergmeetinge gevallen te zyn, en *Perrierius* daartoe bewoogen te hebben. Zints dien tyd, hebben verſcheiden, terwyl de kundigheden der verſchynſelen van den Barometer toenamen, zig daarop uitgelegd; doch hunne poogingen, gelyk de Heer *Damen* opmerkt, waren voor het bedoelde niet genoegzaam; en 't liep aan tot het midden deezer Eeuwe, eer men daaromtrent iets, dat

eenigzins voldoende was, erlangde. Onder deeze laatere navorſchers der Natuure, in dit opzigt, is bovenal te noemen *Bouguer*, wiens waarneemingen grootlyks opgehelderd en verbeterd zyn, inzonderheid door *De Luc*; waarop vooral *Shuckburgh* en *Roy* dit ſtuk tot een hooger trap van volmaaktheid gebragt hebben. —— De vergelyking der waarneemingen dier beroemde Mannen, met nevensgaande aanmerkingen over dezelven, legt de Heer *Damen* ten grondſlage zyner Verhandelinge over de Bergmeeting; om 'er vervolgens zyne regelmaat, ter berekeninge van de Straalbuiging, op te vestigen. —— Hier toe handelt zyn Ed.

I. Over den Dampkring, alleen beſchouwd als eene Vloeiſtof, die digtheid heeft en veerkragtig is, zonder de Warmte in agt te neemen.

II. Over de oorzaaken, die eene naauwkeurige meeting der Bergen, met den Barometer, moeilyk maaken; waaronder hy de Warmte en de Dampen, als de voornaamſten, opgeeft; zynde de andere bykomende omſtandigheden, gelyk hy aanduidt, in dit geval van minder gewigt. Zulks leidt hem, om

III. na te ſpeuren, welke veranderingen de Dampkring, of deszelfs veerkragt, door de Warmte ondergaat.

IV. Hieraan hegt hy een onderzoek naar de wet der Warmte in den Dampkring, om na te gaan, in welke evenredigheid dezelve afneemt. Daarby komt dan voorts

V. in aanmerking de invloed der Dampen, ter vermeerderinge van de digtheid van den Dampkring. Zyn Ed. oogt hier mede, niet zo zeer op die grovere dampen, welken men nevel en dergelyken noemt, als wel op die fynere dampen, welken zig naauwer met de lugt van den Dampkring vereenigen, en dezelve vogtig maaken; op welker invloed het in deezen eigenlyk aankomt. —— Uit hoofde deezer moeilykheden, die zo uit de Warmte als uit de Dampen ontſtaan, heeft men, volgens onzen Autheur, ter naauwkeuriger meetinge, by den *Barometer*, ook den *Thermometer* en den *Hygrometer* te voegen, om dus de zwaarte, de warmte en de vogtigheid der lugt, te gelyk, met de vereischte opmerking gade te ſlaan.

VI. Eindelyk deelt ons de Heer *Damen* nog mede zyne vergelyking van de proeven en waarneemingen van de Heeren *Schuckburgh* en *Roy*, met die van den Heer *De Luc*; met aanwyzinge van 't geen men daaruit heeft af te leiden; en hoe ver men 't, ingevolge hier van, met deeze wyze

van

Digitized by Google

van Bergmeeting brengen, of wat men daar van verwagten kunne.

Op de hierin voorgedraagén grondbeginzels, vestigt de Autheur dan verder zyne naſpooring en bepaaling van eene algemeen vastgeſtelde regelmaat, ter berekening van de ſtraalbuiging der Hemelſche Lichaamen. ——— Met den aanvang der ontvouwinge hier van, geeft hy, vooraf, eene beknopte verklaaring van de Straalbuiging, mitsgaders van de twee hoofdoorzaaken, waaruit de verſcheidenheid der Straalbuiginge ontſtaat, te weeten de verſchillende hoegrootheid van den hoek, dien de invallende Straal maakt, en de verſchillende digtheid der middelſtoffe welke de Straal doorloopt. 't Is uit hoofde van dit laatſte, dat het voorgemelde hier in aanmerking komt, om de bedoelde algemeene regelmaat te vinden; waaromtrent reeds veele Hemelloopkundigen herhaalde pogingen aangewend hebben; onder welken de Heer *De lá Grange*, naar 't oordeel van onzen Schryver, best geſlaagd is: als hebbende, met behulp der waarneemingen van den Heer *De Luc*, eene welgegronde regelmaat aan de hand gegeeven, om de Straalbuiging, (de hoogte van den Barometer en Thermometer bekend zynde,) gemaklyk te vinden.

De Heer *Damen*, wien deeze regelmaat van den Heer *De la Grange*, boven anderen, toelacht, volgt deezen kundigen navorſcher op het ſpoor; tragt het door hem voorgedraagen beknopter en duidelyker te ontvouwen; terwyl hy zig tevens bevlytigt, om, met behulp der proefneemingen van den Heer *Roy*, die regelmaat te verbeteren, de berekening gemaklyker te maakén, en het geheele Stuk nog verder eenig licht by te zetten. En voorts toont hy derzelver gegrondheid, door eene vergelyking van eenige op die manier berekende Straalbuigingen, op verſchillende ſchynbaare hoogten, met de waarneemingen van den Heer *Bradley*; waaruit blykt, dat deeze regelmaat van berekening na genoeg mét de daadlyke waarneeming overeenſtemt; en naauwkeuriger is, dan die van den Heer *De la Grange*.

Onze Autheur, wyders opgemerkt hebbende, dat men zig van deeze regelmaat, uit hoofde dat de ſtraalbuigende kragt van den Dampkring niet allerwege dezelfde zy, aan alle Gewesten der Aarde, niet gelyklyk kan bedienen; tekent by die gelegenheid aan, hoe veele Hemelloopkundigen oordeelen, dat men vergeefsch zou zoeken na eene regelmaat van berekening der Straalbuiginge, die voor alle

Digitized by Google

Gewesten geschikt is. Dan hieromtrent voedt zyn Ed. eenigzins gunstiger gedagten. Hy is wel overtuigd, dat het nafpooren hiervan veel moeilykheids in hebbe, doch hy tragt tevens te doen zien, dat 'er rede zy, om te beweeren, dat het niet volstrekt onmogelyk zy, dezelve te boven te komen, waartoe hy ook eenigermaate den weg baant, te meer daar de hier voorgestelde regelmaat 'er toe bevorderlyk kan zyn. Met betrekking tot dit uitgebreider onderwerp, betuigt hy nog ten slot, dat hy al eenige naspooringen daaromtrent gedaan heeft, die hem in dit denkbeeld versterken, en doen hoopen, dat de door hem voorgestelde wyze daartoe zal kunnen dienen; maar ze zyn, zegt hy, nog niet genoeg voortgezet, om ze het licht te doen zien, des derzelver mededeeling uitstel vordere. —— Het in deezen door zyn Ed. nopens dit Stuk voorgedraagen is, met zo veel naauwkeurigheid, uitgewerkt, dat men reden hebbe om te verlangen, dat het den Heer *Damen* aan geen tyd en lust zal ontbreeken, om deeze zyne poogingen voort te zetten, als waardoor zyn Ed., by een gewenschten uitslag, den Hemelloopkundigen een gewigtigen dienst zou doen.

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indien. Tiende Deel. Te Amsterdam, by M. Schalekamp, 1783. *In gr. octavo, 544 bladz.*

Met de afgifte van dit Deel, het welk de Aanhangzels, Invullingen, Uitbreidingen en Verbeteringen, op de drie laatste Deelen, behelst, wordt de Nederduitsche Uitgave van dit Werk voltrokken, en de Leezer ontvangt daar mede alles, het geen de laatste en beste Fransche Druk van het jaar 1780, boven den vroegeren verleent. In 't zelve komen ons, even als in de twee voorige bygevoegde Deelen, verscheiden nadere ophelderingen voor, die toonen, dat het wel der moeite waardig was, den vermeerderden Franschen Druk op die wyze na te gaan, en ook deeze stukken den Nederlander mede te deelen. By de zestien Handeltafels, in 't negende Deel geplaatst, vindt men hier nog zeven soortgelyke Tafels, nopens den Handel van Frankryk op zyne Volkplantingen, van Groot-Brittanje, zo op de Eilanden, als met zyne Volkplantingen op het Vaste Land, mitsgaders van den Koophandel en

Scheep-

Digitized by Google

Scheepvaart van Noord-Amerika, en eene byzondere van den Staat der Bakkeljaauw-Visschery der Fransche, in 't jaar 1773: waar uit men zig gemaklyk een geregeld denkbeeld, van de uitgebreidheid en het gewigt van dien ganschen Handel, vormen kan. ——— Daar we meermaals dit Geschrift, niet zo zeer van de zyde van Staatkundige, veel minder van die van Godsdienstige, beginselen, maar bestendig ten aanzien van Handelkundigheden aangepreezen hebben, kunnen we, by deszelfs laatste melding, niet wel afzyn van des Autheurs lessen aan den Koophandelaaren hier nog te plaatzen.

„ De Koophandel, zegt hy, is een weetenschap; die nog meer kunde van menschen dan van zaaken vordert. Deszelfs moeilykheid ontstaat niet zo zeer uit de menigte der bezigheden, als uit de hebzucht van hun, die ze bestuuren. Men moet, derhalven, in 't uitwendig voorkoomen, met hun handelen, als of men van hunne eerlykheid verzekerd ware, en, nogthans, behoedmiddels gebruiken, als of ze van alle beginzels ontbloot waren.

„ Bykans alle menschen zyn eerlyk buiten hun beroep; maar 'er zyn slegts weinigen, die, in de waarneeming van hun beroep, zich volgens de regels eener naauwgezette eerlykheid gedraagen. Dit gebrek, 't welk van den hoogsten tot den laagsten stand heerscht, ontstaat uit het groot getal bedriegeryen, door den tyd ingevoerd, door de gewoonte verontschuldigd. Persoonlyk belang en een algemeen gebruik bedekken 'er de misdaadigheid en laagheid van. *Ik doe gelyk anderen*, zegt men; en men schikt zich naar bedryven, tegen welke het Geweeten wel dra ophoudt zich te verzetten.

„ Soortgelyke bedriegeryen hebben geenerlei ongelegenheid, in de oogen van hun, die ze zich veroorlooven. Gemeen zynde aan alle beroepen, vergoelyken zy zich niet de eene door de andere? Ik herneem uit de beurs van hun, die met my handeldryven, 't geen zy, met welke ik gehandeld heb, te veel uit myne beurs genomen hebben. Zoudt gy vorderen, dat een Koopman, een Werkman, een Winkelier, wie hy ook zy, zal dulden de stille en geheime knevelary van alle die geenen, tot welke zyne dagelyksche behoefte hem dryven, zonder op iemand hunner zyner schade te verhaalen? Dewyl alles vergoed wordt door eene algemeene ongeregtigheid, gaat alles even goed als in een staat van strenge regtvaardigheid.

„ Maar, kan 'er eenigerhande schievergoeding plaats

Digitized by Google

hebben, tusschen die roveryen in 't klein van de eene klasse van burgers op alle de andere, en van deeze op de eerste? Hebben alle beroepen de andere even zeer noodig? Veele bloot staande aan knevelaaryen, die onophoudelyk hervat worden, ontbreekt het niet den meesten aan gelegenheden om op hunne beurt te knevelen? Doen niet de omstandigheden, van den eenen dag tot den anderen, de evenredigheid deezer knevelaaryen veranderen? Misschien zullen deeze aanmerkingen als beuzelagtig worden aangezien. Laaten wy derhalven blyven stil staan op eene gewigtiger bedenking. Kan eenig verstandig mensch van gedagten zyn, dat het onverschillig zy, of de ongeregtigheid straffeloos, en bykans met eene algemeene toestemming, in alle beroepen, gepleegd worde; of het lichaam eener Natie bedorven zy, en met een bederf, 't welk teugel noch paalen kent, en of 'er geen onderscheid plaats hebbe, tusschen eene gewettigde en dagelyks herhaalde dievery, en tusschen eenige regtvaardigheid, welke zy ook zyn moge?

„ Nogthans moet men wel gelooven, dat het kwaad onherstelbaar is, ten minsten ten aanzien van de koopbedryven, in 't klein, dewyl de geheele Zedekunde, op de geenen, welke ze by de hand hebben, toepasselyk, hierop neder koomt. „ Doe uw best om niet tot schande te „ worden, in uwe kostwinning. Indien gy duurder ver„ koopt dan anderen, heb dan ten minsten den naam, „ dat gy beter waaren verkoopt. Win zo veel als gy „ kunt. Heb vooral geene twee pryzen. Maak uw for„ tuin, en maak het zo spoedig als gy kunt. Indien gy niet „ ter kwaader naam, noch voor oneerlyk, bekend staat, is „ alles wel." In de plaats van deeze zou men eerlyker beginzels kunnen stellen; maar het zou vrugtloos weezen. De kleine dagelyksche winsten, de kleine bezuinigingen, die het wezenlyk hulpmiddel van zommige kostwinningen zyn, vernederen en verlaagen de ziel, en blusschen in dezelve uit allen gevoel van grootheid. Niets, in de daad lofwaardig, kan men aanpryzen aan, noch verwachten van, eene klasse van menschen, tot dit punt van vernederinge gedaald.

„ Dus is het niet gelegen met dezulken, wier ontwerpen alle de gewesten der Aarde insluiten; wier zamengestelde bedryven de afgelegenste Natien zamenbinden; door welke het Heelal één Gezin wordt. Deeze lieden kunnen een edel denkbeeld van hun beroep hebben; 't is bykans nutteloos tot de meesten hunner te zeggen: weest eerlyk, om dat

Digitized by Google

dat de oneerlykheid, uzelven nadeel doende, insgelyks nadeelig zyn zou voor uwe Medeburgers, en eenen blaam op uwe Natie leggen.

„ Misbruikt uw Credit niet; dat wil zeggen, wanneer, in gevalle van onverwagte tegenspoeden, uwe eigen penningen kunnen vervangen de penningen, welke gy verworven hebt, van het vertrouwen, welk uwe Korrespondenten gesteld hebben, in uwe kundigheden en eerlykheid. Men zie u, te midden der kanswisselingen van uw geluk, pal staan, even als groote boomen, van den blixem getroffen, en die nogthans al hunne Majesteit behouden."

„ Te meer zult gy uzelven wantrouwen, dewyl gy bykans altoos de eenige regter over uwe eerlykheid zyt.

„ Ik weet wel, dat, indien gy ryk zyt, gy altoos zult geëerbiedigd worden in de oogen der menigte; maar in de uwen? Indien gy weinig belangs stelt in uwe eigen agting, stapelt dan hoopen gouds op elkander, en weest gelukkig, indien de onsterflyke mensch het zyn kan.

„ Gy behoudt nog, en gy moet behouden, Godsdienstige beginzels. Overdenkt dan, dat 'er een oogenblik zal koomen, waarin gy u zelven zult verwyten kwalyk verkreegene rykdommen, die gy moet te rug geeven: althans indien gy niet als uitzinnigen tart eenen Regter, gereed om u daarvan een strenge rekenschap af te vorderen.

„ Staat allen Natiën ten dienste; maar hoedanig een voordeel eenig Ontwerp u aanbiede, ziet 'er van af, indien het uwer eigen Natie nadeelig zy.

„ Laat uw woord heilig zyn. Bederft u zelven liever, indien het noodig zy, dan daaromtrent in gebreke te blyven; en toont dat de Eer u dierbaarder is dan het Goud.

„ Neemt niet te veel zaaken tevens by de hand. Hoe sterk uw hoofd ook zy, welk eene uitgebreidheid van vernuft gy ook bezit, bedenkt dat de gemiddelde dag van een werkzaam mensch niet meer dan zes uuren heeft; en dat alle zaaken, welken vorderen zouden dat de dag langer ware, noodzaaklyk zouden moeten overgelaaten worden aan uwe bedienden. Welhaast zal rondom u een Bajert ontstaan, in de ontwikkeling van welken gy u zoudt kunnen nedergestort zien van de hoogte des voorspoeds, tot welke gy meende verheeven te zyn, in den grondloozen afgrond des ongeluks.

„ Onophoudelyk zal ik u toeroepen, *Orde! Orde!* zonder Orde wordt alles onzeker. 'Er wordt niets voltooid; alles

Digitized by Google

geſchiedt in haast en verkeerd. Verwaarloozing en overhaasting bederven even zeer de onderneemingen.

„ Hoewel 'er, misſchien, geene Regeering zy, eerlyk genoeg, dat een Burger haar met zyn Credit moet te hulp koomen, vermaan ik u egter om daarvan den kans te waagen: doch dat deeze onderſteuning uwe eige vermogens niet te boven gaa. Bederft u zelf om den wille van uw land, maar bederf niemand anders dan u zelven. De liefde tot het Vaderland moet ondergeſchikt zyn aan de Wetten van Eer en Regtvaardigheid.

„ Brengt u zelven nooit in 't geval van uwe traanen en wanhoop te vertoonen aan een Hof, dat uw koelzinnig zal afzetten met de beweegreden van de algemeene noodzaaklykheid, en de ſchandelyke aanbieding van een Vry-Geleide. Niet in het Ministerie eener Natie, maar in u ſtelt de burger en de vreemdeling vertrouwen. In uwe handen hebben zy hunne penningen ter bewaaringe geſteld, en niets kan u behoeden tegen hunne verwyten, en die van uw eigen Geweeten, indien gy een Geweeten hebt.

„ Zeer verſtandig zult gy te werk gaan, indien gy geene andere onderneemingen doet, dan zulke, die mislukken kunnen, zonder uw gezin te bedroeven, en uwe eigen rust te ſtooren.

„ Weest kleinmoedig noch onbezonnen. De kleinmoedigheid zal u een middelbaaren ſtaat doen blyven bekleeden; de onbezonnenheid zou u ten eenigen dage de vrugt eens veeljaarigen arbeids doen verliezen.

„ Het goed fortuin en het credit kunnen in geen vergelyking komen. Goed fortuin, zonder credit, is van weinig belangs. Het Credit, zonder fortuin, heeft geene paalen. Zo lang het Credit duurt, is het bederf niet volkomen. De minſte ſchok van het Credit kan van een volkomenen val gevolgd worden. Ik heb den tyd beleefd, dat men, naa verloop van twintig jaaren, nog niet vergeeten hadt, dat de Kas eener vermogende Maatſchappy vierentwintig uuren was geſlooten geweest.

„ Het Credit eens Koopmans is nog bezwaarlyker te herſtellen dan de Eer eener Vrouwe. Niet minder dan een Wonderwerk is 'er noodig, om een gerugt te doen ophouden, welk in een oogenblik van het eene Waerelddeel tot het andere overſlaat.

„ De Koopman moet niet minder jaloersch zyn op zyn Credit dan een Krygsman op zyne Eer.

„ Indien gy verhevenheid van Ziele bezit, zult gy liever ver-

verkiezen uwen medeburgeren met minder voordeels ten dienst te ſtaan, dan den uitlander met minder gevaar, minder moeite en grooter voordeel.

„Volgt eene eerlyke beſpiegeling, by voorkeuze; boven eene meer voordeel geevende beſpiegeling.

„Men heeft gezegd, dat de Koopman, de Bankier, de Kommisſionaris, Waereldburgers door hun beroep, in geen Land burgers waren. Doet deeze hoonende taal ophouden.

„Indien gy, den handel verlaatende, onder uwe Medeburgers geen ander aanzien geniet, dan 't welk aan de groote rykdommen wordt toegeſchreeven, hebt gy niet alles verkreegen, 't geen u de Koophandel zou kunnen geeven.

„De veragting van rykdom is, misſchien, onbeſtaanbaar met den geest des Koophandels: ongelukkig hy, in wien deeze Geest het gevoel van Eere zou uitſluiten.

„In myn gemoed heb ik een Altaar gebouwd voor vier rangen van Burgers, voor den Wysgeer, die de waarheid zoekt, die de Natie verlicht, en die met zyn voorbeeld aan de menſchen de deugd predikt; voor den Wethouder, die de ſchaal der Geregtigheid weet in evenwigt te houden; voor den Krygsman, die zyn Vaderland beſchermt; en voor den eerlyken Koopman, die het verrykt en aanzien geeft. Ik had den Landman vergeeten, die het Vaderland voedt, en ik vraag hem om verſchooning.

„Indien de Koopman zichzelven niet op deezen aanzienlyken rang van burgers plaatze, agt hy zich zelven niet genoeg. Hy vergeet dat, in zyn voormiddagwerk, eenige trekken van zyne pen de vier hoeken der Waereld, tot het onderling geluk, in beweeging brengen.

„Verre zy van u alle laage jaloersheid tegen den voorſpoed van een anderen. Indien gy zyne verrigtingen, zonder beweegreden dwarsboomt, zyt gy een aterling. Indien gy agter het geheim zyner ontwerpen koomt, en ze u aanmatigt, zult gy hem beſtolen hebben.

„De invloed van het goud is even heilloos op de byzondere perſoonen als op de Natiën. Indien gy 'er op gezet wordt, zult gy daarna begeerig worden, als een dronkaart na den wyn. Naa dat gy het opeengeſtapeld hebt, zult gy voortgaan met opeen ſtapelen; en gy zult gierigaarts of verkwisters worden. Indien gierigaarts, zult gy hardhartig zyn, en het gevoel van mededogen en weldaadigheid zal in u verdooven. Indien verkwisters, zult gy, naa uwe

Digitized by Google

beste jaaren met het zamenschraapen van rykdommen te hebben doorgebragt, behoeftig zyn door buitenspoorige uitgaaven; en indien gy dit ongeluk ontkoomt, gy zult der veragtinge niet ontgaan.

„ Opent zomtyds uwe beurs voor den nyveren en ongelukkigen.

„ Wilt gy by uw leeven en naa uwen dood geëerd worden, besteedt een gedeelte uwer rykdommen, aan eenige Gedenkstukken van algemeen nut. Wee uwen Erfgenamen, indien deeze uitgaave hen bedroeve!

„ Bedenkt, dat wanneer iemand sterft, die niets anders dan schatten bezit, 'er niets verlooren zy.

„ Deeze grondregels, welke wy de vryheid genomen hebben u te herinneren, zyn altoos waar geweest, en zullen 't altyd zyn."

Tafereel der Algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heer A. M. CERISIER. *IVde Deel, 2de Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild, *in gr. 8vo. 296 bladz.*

Ten aanziene van dit Werk, 't welk, op den eigensten trant, als het begonnen is, voortgezet wordt, hebben wy bykans niets meer te doen dan enkel op te geeven; wat 'er hoofdzaaklyk in dit IVde Deels 2de Stuk voorkomt. Het tegenwoordig Boekdeel neemt een aanvang met het *Vierde Tydperk*; voorstellende: de laatste poogingen ter hereeniging der *Nederlanden* met *Spanje*; de Krygsverrigtingen der *Vereenigde Gewesten*; hun handel als een Oppermagtige Staat met andere Oppermagten; de Overdragt der *Nederlanden* aan de Infante IZABELLA; de voortgang des Handels, der Zeevaard en Kunsten; en den dood van PHILIPS DEN II. —— Het *Vyfde Tydperk*, vertoont ons de *Spanjaarden*, die de *Duitschers* tegen zich ophitzen door in de Ryksianden te vallen; hoe MAURITS zich van deeze afwending bedient, om hun veele Plaatzen te ontweldigen; den grooten Zeetocht na de *Canarische Eilanden*, de Zege, door MAURITS by *Nieuwpoort* bevogten; de nieuwe voordeelen, ten Lande en ter Zee op de *Spanjaarden* behaald; de Oprigting der *Oostindische Compagnie*; de Dood van ELIZABETH; 't Langduurig Beleg van *Oostende*. —— Het *Zesde Tydperk*, vermeldt de Vermeesteringen van SPINOLA; den Zeetocht van HAUTAIN en

Digitized by Google

en HEEMSKERK; de Wapenschorsfing; de Handelingen over Vrede en Bestand; de Inzigten en Staatkunde der Koningen van *Spanje*, *Frankryk*, als mede van Prins MAURITS en OLDENBARNEVELD; de Onafhanglykheid der *Vereenigde Gewesten* erkend, — Partyen voor en tegen het Bestand; Zeden, Kunsten en Weetenschappen.

Wie het voorgaande deezes Werks geleezen heeft, en den schryftrant van den Heer CERISIER, of van diens *Nederduitschen Naavolger*, kent, zal, uit deeze korte opgaave, ligt kunnen opmaaken, dat 'er zeer veele Gebeurtenissen, welke tot die hoofdgevallen, medewrogten, in verhandeld worden. Kortheid, zo veel de klaarheid gehengt, en niet tot dorheid vervalt, treft men meestal aan; doch zomtyds eene breeder voordragt. Een stuk van deezen aart, verschillende van alle andere, door ons uit dit Werk ontleend, zal thans eene proeve opleveren. Het Onderzoek naamlyk, na het Gedrag van Koning HENDRIK DEN IV, en of hy naa de Oppermogenheid der *Vereenigde Gewesten* gestaan hebbe? Hier over vinden wy de volgende bedenkingen.

„ Zo ras de Wapenschorsfing bekend gemaakt was, hadden de Algemeene Staaten de Koningen van *Frankryk* en *Engeland* des kundschap laaten toekomen; met verzoek dat zy hun yver met goeden raad wilden bystaan. HENDRIK DE IV nam te veel deels in 't geen deeze Gewesten betrof, om met onverschillige oogen aan te zien, dat zy een stap van die aangelegenheid gedaan hadden, zonder hem te raadpleegen. Zelfs was hy, eerst verneemende dat 'er eene Onderhandeling zou aangevangen worden, zo gezet om 'er deel in te hebben, dat hy zeshonderd duizend Guldens aan de Staaten zondt, in hoope, dat zy geen verdrag met de Aardshertogen zouden maaken, zonder hem te kennen. Zyne Staatkundige inzigten verdienen ontvouwd te worden. Hy hadt ontdekt, dat Koning JACOBUS door het Hof van *Spanje* was gewonnen, die, de Infante aan zynen oudsten Zoon tot Bruid beloovende, met de *Nederlanden*, welke hy, naa 's Aardshertogs dood, aan haar zou afstaan tot een Huwelyksgoed; en dat die Vorst, in hoope van een Land te zullen krygen, waar in hy reeds eenige Steden hadt, zints den jaare MDCVI den Staaten wegen van bevrediging voorstelde, onbestaanbaar met hunne Onafhanglykheid. Deeze gewigtige kundschap, gepaard met de aanzoeken der yverige *Catholyken*, die HENDRIK dwongen, om van zyne verbintenis met de Ketters

ters af te ſtaan, of eenige voordeelen te bedingen, die tot vergoeding ſtrekten van de verbaazende Geldſommen hun opgeſchooten, als mede zyne begeerte, om een Volk, 't welk zich reeds tweemaalen, zedert de gereezene Onlusten, aan *Frankryk* hadt willen onderwerpen, aan zyne Kroon te hegten; —— dit alles bewoog den Koning van *Frankryk*, om zich aan te kanten tegen de Oogmerken des *Engelſchen Hofs* (*). Hy maakte eenen aanvang met eenige Steden tot Pandſchap te willen eiſchen voor de zekerheid der verſtrekte Penningen. „ Maar," zegt SULLY, een Staatsdienaar, die de Vriend en Vertrouweling des Konings was, „ de Algemeene Staaten, naa den ſlegten „ uitſlag der laatſte Veldtochten, ziende, dat de groote „ Staaten groote redmiddelen hebben, en de kleinen ras „ uitgeput zyn, zouden veelligt beſluiten, om niet alleen „ Pandſteden aan den Koning te leveren; maar zich geheel „ aan hem over te geeven." Dit was eeniger gevoelen; en men handelde in 's Konings raad verſcheide keeren over den voorſlag, om de *Zeven Gewesten* aan *Frankryk* te hegten. Dan deeze Hoofdopziender der Geldmiddelen, een vyand van kostbaare ontwerpen, de zaaken in 't groot en alle derzelver gevolgen beſchouwende, en altoos zyne Staatkunde naar den meetſtok van goede trouwe regelende, kantte zich altoos tegen dit heerschzugtig voorneemen. Doch, ondanks de redenen, door deezen verſtandigen Staatsdienaar bygebragt, liet men niet na, eenige poogingen tot dat einde aan te wenden; maar veel eer, naar 't ſcheen om te beproeven, of het wilde gelukken, de geestneiging der *Nederlanderen*, in gevalle zy een Vorst wilden hebben, tot den Koning van *Frankryk* te doen overhellen, dan om een vast en bepaald plan van Ryksvermeerdering voort te zetten (†).

„ FRANCOIS AARSENS, Afgezant der Algemeene Staaten aan het *Franſche Hof*, kreeg, in den jaare MDCVI, last van Koning HENDRIK om hem het antwoord zyner Meesteren te rug te brengen, op de volgende vraagen. —— Of zy zichzelven, met de hulp hunner Nabuuren, konden handhaaven in den ſtaat, waar in zy zich toen bevonden? —— Welke geneigdheid zy hadden tot den Vrede? Welke middelen om dien te bekomen, en of zy, tot verkry-ging

(*) *Negotiat. de* JEANNIN. Tom. I. p. 24. 253. SULLY, *Mem.* Tom. III. p. 108. Ed. 1662, in Fol.

(†) SULLY, *Mem.* Tom. III. p. 131. 153. 237. 243. 245.

Digitized by Google

ging en verzekering van denzelven, de tusschenkomst des Konings behoefden? ——— Welke voordeelen zy den Koning dagten toe te voegen, in gevalle hy den Oorlog aan *Spanje* verklaarde. ——— En of zy, zich werpende in de armen zyner Majesteit, de vrye oefening van den *Catholyken Godsdienst* zouden willen gedoogen? ——— AARSENS, in *Frankryk* te rug gekeerd, bragt geen ander antwoord mede, dan dat hy, over de opgegeeve Vraagen, geheel niet hadt durven handelen: en te minder, om dat de Koning van *Groot-Brittanje* nog voordeeliger aanbiedingen gedaan hadt (*).

„In het volgende Jaar, raadpleegde men, op 't verzoek van denzelfden AARSENS, ter Vergaderinge van *Holland* over eenen gewigtigen voorslag, waar over men niet dan tot den meesten dienst der Landen, en tot best genoegen des Konings, begeerde te besluiten (†). Men weet met geene zekerheid wat deeze voorslag inhieldt. Maar het schynt genoeg te blyken uit de getrouwste en egtste Gedenkschriften, dat het groot oogmerk van der *Franschen* Vorst was, aan de *Vereenigde Gewesten*, Vrede en Onafhanglykheid te bezorgen, om ontlast te worden van de zwaare kosten welke deeze Oorlog baarde; hy durfde ze niet verlaaten, uit vreeze dat zy onder het juk van *Spanje* zouden vervallen, de zaaken, van welk Hof hy geloofde dat heimlyk ondersteund wierden door de *Engelschen*, schoon zy zulks altoos ontkend hebben.

„Het nieuws der Verbintenisse, waar van wy gesprooken hebben, de strydigheid der belangen des Koophandels, thans heftiger dan ooit, tusschen *Engeland* en de *Vereenigde Gewesten*, het verspreidde gerugt, dat Koning JACOBUS de Staaten, om hunnen opstand tegen den Koning van *Spanje*, gewoon was *Wederspannelingen* te noemen, verwekten in de *Vereenigde Nederlanden* zeer slegte gedagten en verregaande vermoedens, ten opzigte van de *Engelschen*. Ze werden gestyfd door OLDENBARNEVELD; en de Party, die na den Vrede haakte of kragtdaadiger bystand verlangde, om den Oorlog met allen ernst door te zetten (§).

„De Koning van *Frankryk*, zich niet kunnende ontslaan van

(*) *Negotiat. de* JEANNIN. Tom. I. p. 20. 87. 101. 105.

(†) HUME, *Hist. of Engl.* 1609.

(§) DANIËL, Tom. X. p. 343: SULLY, *Mem.* als boven.

Digitized by Google

van het verleenen eens lastig drukkenden onderstands, dan door den Vrede, zogt de Staaten eenigermaate tot denzelven te noodzaaken, hun geene andere keus laatende, dan zich aan hem over te geeven, indien zy in den Oorlog wilden blyven. Dit was het algemeene plan, volgens 't welke zich de *Fransche* Onderhandelaars, in dit geval, gedroegen. JEANNIN schroomde niet, Prins MAURITS, die steeds voor den Oorlog ieverde, te gemoet te voeren; *dat, indien men op nieuw wilde oorlogen, het niet redelyk ware, dat de Koning zyn Geld en Staaten zou waagen, zonder 'er iets by te winnen; 'er byvoegende, dat men de* Vereenigde Gewesten *geheel* Fransch *moest maaken.* Waarop MAURITS antwoordde: *Dat het nu de tyd niet was om daar van te spreeken, zo men de Landen niet eer* Spaansch *dan* Fransch *wilde zien.* De Staatsdienaar VILLEROI schreef JEANNIN: „ dat, indien de Staaten den „ Koning in den Oorlog wilden inwikkelen, zy iets on„ gemeens voor hem moesten doen; dat hy, JEANNIN, „ daar van moest spreeken met MAURITS en OLDENBAR„ NEVELD, dat de Koning de zaak niet bedorven wilde „ hebben door overhaasting; dat hy liever den Vrede „ wilde." In eenen anderen brief, schreef hy: „ 't Is „ waar, eenigen zeggen, dat de Koning niet verlangen „ moet dat de Staaten ryker en magtiger worden, dan „ zy reeds zyn, om redenen, die gy ligt bevroeden „ kunt." Dan hy voegt 'er by: „ Men hebbe nog meer „ de herstelling van de zaaken der *Spanjaarden* te vree„ zen (*)." BENTIVOGLIO ontvouwt ons die redenen; te weeten, hoe men in *Frankryk* voor de te groote magt der *Vereenigde Gewesten* vreesde: dewyl de *Protestanten* in *Frankryk*, die eenigzins het hoofd begonnen op te steeken, van daar bystand zouden kunnen ontvangen als het tot een oproer kwam.

„ Alle de geheime onderrigtingen, omtrent het midden en einde van deeze Onderhandelingen, door *Frankryk* aan de Gevolmagtigden gegeeven, maanden hun aan, om den Vrede, als de groote hoofdzaak, in 't oog te houden; en, in gevalle deeze niet slaagde, en de *Vereenigde Gewesten* zich genoodzaakt vonden van Regeering te veranderen, het daar heen te wenden, om zyne Majesteit te begunstigen. OLDENBARNEVELD, die wel wist, hoe zich te

(*) *Negotiat. de* JEANNIN. Tom. III. p. 53. 372. Tom. I. p. 474.

Digitized by Google

te bedienen van eene Staatkunde, zo gunstig aan zyn geliefd plan van Vrede, verklaarde JEANNIN: „dat men, „te raade wordende van de Regeering te veranderen, en „het Gemeenebest tot een Vorstendom te maaken, den „Koning van *Frankryk* voor alle Vorsten zou kiezen."

„Uit deeze stukken hier in één oogpunt zamengebragt, blykt, dat de Koning van *Frankryk* geene andere dan losse en vermoedelyke inzigten van Staatzugt hadt. Hy hieldt zich zeer gebelgd over het verspreidde gerugt, dat hy de Regeering der *Vereenigde Gewesten* dagt te veranderen, en, door het inhouden van den gewoonlyken onderstand, de Staaten te noodzaaken, om hem de Heerschappy af te staan. Hy droeg zorge, zynen Gelastigden te beveelen, alle gerugten te stuiten, die zyne bemiddeling verdagt konden maaken: zyn oogmerk was, de Scheidsman te weezen in deeze gewigtige Onderhandeling, en de eer te verwerven, van den Grondvester van 't *Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden* te weezen."

„Het geheel beloop der volgende Onderhandeling, door de bekwaamste Mannen volvoerd, staaft de bygebragte stelling, ten opzigte van Koning HENDRIK's oogmerk".

Wy hebben, dit Stuk doorleezende, menigwerf misnoegd geweest over de menigte van Drukfeilen, die 't zelve ontcieren; 't is zeer te wenschen, dat men, in de volgende Deelen, het naazien der Proeven nauwkeuriger verrigte.

Magazyn van Stukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk, door FR. ADR. V. D. KEMP. IV *Deelen. Te Utrecht, by* B. Wild, 1783. *In gr. octavo.*

Misfive van een Regent in eene der Zuidhollandsche Steden, aan een Lidt der Regeering van een Stad in Noordholland, met en over *de Memorie door Heeren Gedeputeerdens der Stadt Amsterdam, op het subject der Militaire Jurisdictie ter Vergadering van Holland overgegeeven den* 28 *January,* 1783. *Benevens een Antwoordt op dezelve Misfive. Alom te bekomen. In gr. octavo,* 276 *bladz.*

Eindelyk ziet het lang verwagtte *Magazyn van Stukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk,* door den Heer *van der Kemp* beloofd, het licht; en men kan, op 't nagaan van deszelfs inhoud, gemaklyk bezeffen, dat men over geen uitstel van tyd te klaagen hebbe, vermids het zyn Ed. zekerlyk veel tyds en moeite gekost heeft, zulk een

Digitized by Google

een aantal van Stukken, in eene gefchikte orde, te verzamelen. Men vindt hier naamlyk byeengebragt alle de daartoe behoorende Stukken, zedert het jaar 1487 tot op het jaar 1749. Zyn Ed. is tot deezen arbeid genoopt, door de overtuiging, „ dat derzelver openlyke afgifte den Ver- „ deedigers der *ongelimiteerde Militaire Jurisdictie* allen „ uitvlugt en verontfchuldiging zou benemen; en den „ Voorftanderen van des Volks Rechten en Vryheden met „ onweerftaenbaere wapenen voorzien:" bedoelende daar mede, „ dat Hunne Ed. Mogende en Hunne Ed. Groot „ Mogende de Staetsbefluiten van voorige Eeuwen *zulken* „ klem gelieven by te zetten, dat de Burger, in het ver- „ volg, tegens de meer of min gegronde vreeze voor het „ *Gewapende Geweld* moge zyn beveiligd." Men verwagt dit, op te vaster grond, om dat uit alle deeze Papieren ten duidelykfte blykt, dat nimmer den Militairen Regter, onder welke benaaming ook, zulk eene Jurisdictie Staatswyze is opgedraagen; zynde veeleer het tegendeel door onbetwistbaare Refolutien vastgefteld; en tegen alle Memorien, ter begunftiginge van zulk eene Militaire Jurisdictie, ftaande gehouden. Wel byzonder toont ons het laatfte Deel, gaande over het voorgevallene, van 't jaar 1721 tot 1749, dat ook aan zyne Doorlugtige Hoogheid, *Willem den IV*. Glor. ged., welke poogingen Hoogstdezelve aangewend hebbe, om zyne bevoegdheid tot die Jurisdictie aan te wyzen, nimmer zulk eene ongelimiteerde Militaire Jurisdictie, door de hooge Bondgenooten gezamentlyk, of één derzelver privativelyk, is opgedraagen. „ En ik fchroome, zegt de Heer *van der Kemp*, niet „ 'er by te voegen, dat zulk eene *ongelimiteerde Jurisdictie in commune delicten en civile zaaken*, zonder de „ *expresse* bewilliging van ALLE de integreerende Staets- „ leden, NIMMER, ('t zy met eerbied gezegd,) door de „ Bondgenooten opgedragen konde worden."

Zyn Ed. zou veelligt over dit onderwerp nog eenige aanmerkingen, voor dit Magazyn, geplaatst hebben; maar de uitgave der *Amfterdamfche Memorie*, waarin de prætenfe gronden, voor die Jurisdictie aangevoerd, omgekeerd worden, en alles bygebragt is, wat tot ftaaving van het nimmer *geabdiceerd* gezag des Souverains hadde kunnen en behooren te worden, maakt zulks, zyns oordeels, overboodig. Voorts beroept hy zig nog op het bekende *Friefche Advys*, met het doorwrogte *Nafchrift*. Men voege hierby de opgenoemde *Misfive van een Regent*, enz.

In

Digitized by Google

In dit Stukje verzoekt de Missive-Schryver de aanmerkingen van den Noordhollandschen Regent, over de daarnevensgaande Amsterdamsche Memorie. En het Antwoord van dien Heer strekt om het voorgestelde in deeze Memorie, (zo men 't hier of daar nog eenige versterking noodig mogte oordeelen,) door 't bybrengen van verscheide merkwaardige Stukken, nader op te helderen en verder te staaven; ter onwraakbaare overtuiginge van het onbestaanbaare met onze constitutie, en de nadeelige gevolgen der uitbreidinge van de *Militaire Jurisdictie tot civile zaaken en commune delicten.*

Onderzoek over de Vryheid, van zyne gevoelens mede te deelen. Te bekomen te Amsterdam, by J. F. Rosart, 1782. *Behalven het Voorwerk, 84 bladz. in gr. octavo.*

Een ernstig voorstander der Vryheid behandelt het opgemelde onderwerp, in dit Geschrift, manlyk, en op een overtuigenden trant. Ten einde men, 't geen hy beweert, niet misduide, of tegen zyn oogmerk uitbreide, bepaalt hy met den aanvang voorzigtig, wat hy verstaat door *zyne gevoelens mede te deelen.* „Ik verstaa 'er door, zegt hy, de daad van den „mensch, waardoor hy anderen van zyne gedagten over zekere Voorstellen onderrigt; of aan hun mededeelt 't geen „hy 'er over denkt, op welke wyze het ook wezen moge, 't „zy in geschrifte, of op eenige andere wyze. Romans, Las„terschriften, en andere voortbrengzelen van die natuur, zyn „het doel van dit Werkje niet (*).” —— In dien verstande onderzoekt de Schryver eerst, „of, natuurlyker wy„ze, de een op den anderen *het regt kan hebben*, om de „voortbrenging van zyne Gevoelens paalen te stellen?” Vervolgens, „of de *Vryheid om zyne Gevoelens mede te deelen* „schadelyk kan zyn aan de Maatschappy; en of de dwang„middelen in dat opzigt niet schadelyker zyn, dan eene vol„komene vryheid?” —— Het besluit van dit onderzoek is, dat de menschen, natuurlyker wyze, eene volkomen vryheid moeten genieten, om humne Gevoelens mede te deelen; ja, dat het algemeen welzyn, en het naspooren der waarheid, zulks vereischt. Op het beweeren hier van gaat hy verder voort, tot het onderzoeken, „of de Souvereinen op „hunne Onderdanen *het regt hebben*, om de voortbrenging „van

„(*) Het overheerlyk geschenk van de *Vryheid der Drukpersse* behoort,” gelyk de Vertaaler van dit Geschrift in zyne Voorreden zegt, „tot het onderzoek van waarheden in 't algemeen; maar Pasquillen en Lasterschriften be„hooren geenzins tot dat hemelsch geschenk.”

Digitized by Google

„ van hunne Gevoelens te bepaalen?” In 't onderzoek hier van toont hy aan, dat geen Souverein het regt heeft, om die vryheid te beteugelen, of dezelve zynen Onderdaanen te ontneemen; behoudens nogtans hierin, gelyk in alle zaaken, het eigen oordeel en de eigen overtuiging van den Souverein, ten aanzien van dat geen, 't welk schadelyk of nuttig voor de Maatschappy kan zyn; terwyl de Souverein ook in de verpligting is, om aan te hooren, al wat men hem kan zeggen, om te bewyzen, dat zyne overtuiging valsch is; in welk geval de Souverein gehouden zal weezen van maatregels te veranderen, wanneer hy de klaarheid der redeneeringe van zynen Onderdaan bespeurt. Onze Schryver, dus ver zyne stelling betoogd hebbende, ontzenuwt vervolgens „ de Tegenwerpingen tegen „ het geen in de voorgaande Hoofddeelen is vastgesteld;” waardoor hy dan zyne beweerde Stelling nog nader bevestigt. Begrypende intusschen, dat men, dit zo zynde, misschien gaarne zou willen weeten, wat, desniettegenstaande, gelegenheid gegeeven heeft, om meermaals, door zeer gestrenge wetten, eene vryheid te bepaalen, welke aan den ganschen Staat zo nuttig schynt te weezen, zo verledigt hy zig nog ten laatste, om te onderzoeken, „ welke oorzaaken den Mensch „ kunnen beweegen, om de voortbrenging der Gevoelens te „ bepaalen?” En dit onderzoek toont ons overtuigelyk, dat, wanneer men de vryheid om zyne Gevoelens mede te deelen aan anderen wil beneemen, zulks niet kan geschieden, dan door eene beweegoorzaak, die voortkomt uit tiranny, traagheid, of uit vrees, om van kwaade trouw of onweetendheid overtuigd te worden. Daar 't nu zo met de zaak gesteld zy; vraagt de Schryver niet ten onregte, „ waartoe zullen dan die „ geene niet verpligt zyn, welke de liefde tot de Waarheid „ bezielt, en die niets anders eischt, dan het Volk uit den „ droom te helpen? Zullen zy zig blindelings onderwerpen „ aan de onbillyke vorderingen van luie en heerschzugtige „ Lieden? Zullen zy het juk, dat men hun wil opleggen, „ moeten aannemen? en zal het hen niet geoorlofd zyn, zig „ tegen de onregtvaardigheden te verzetten, en zig te verdedigen tegen de pogingen die men doet, om hen hatelyk te „ maken? Welke der twee partyen verdient hier als monsters „ der Maatschappy te worden aangemerkt?” —— Ieder weldenkend mensch helt natuurlyk over, om de onderdrukkers der Vryheid in dien rang te plaatzen; en men kan, op het nagaan der in dit Geschrift aangevoerde bewyzen, voor *de vryheid van zyne Gevoelens mede te deelen*, 'er niet wel aan twyfelen.

Thal-

Digitized by Google

Taal- Dicht- en Letterkundig Kabinet. *Door* G. BRENDER à BRANDIS. *Derde Deel.* *Te Amsterdam, by* C. Groenewoud. *In groot octavo, 364 bladz.*

Dit Maandwerk houdt zig zeer wel staande, door de oordeelkundige keuze der Stukken, die men in het Kabinet plaatst, welken meerendeels eene opmerkzaame bezigtiging verdienen. Buiten de grootere en kleinere Gedichten, welken 'er in gevonden worden, die, hoewel van verschillende waarde, egter gemeenlyk van een goed alloy zyn, en waarvan veelen de fynere toets kunnen doorstaan; ontmoet men in dit derde Deel, behalven eenige kleene Stukjes, die hunne gevalligheid hebben, het Vervolg en Slot der keurige Verhandelinge van THOMAS WARTON, over den *oorsprong der Romans in Europa*, uit welker beloop wy, volgens 's Mans besluitende opgave, het volgende leeren.

„ Midden in de duisternissen des bygeloofs; in eenen tydkring van de grootste onzekerheid en ligtgeloovigheid, wierd de smaak, tot het wonderbaare der Oostersche Dichtkunde, door de Arabieren in Europa ingevoerdt; waar reeds veele landen tot aanneeming hunner uitwykingen, door de Dichtkunst der Gothische Scalden voorbereidt waren.: welke mogelyk hunne denkbeelden uit dezelve mildgeevende bron van uitvinding geput hebben. Deze verdichtselen, die met de heerschende zeden overeenstemden, en in de vertellingen der Trabadours en Minstrels bestendig in 't oog gehouden en verbeeterd wierden, schynen, omtrend in de elfde Eeuw, zich in de denkbeeldige Geschiedenisse van TURPIN en GODFREY van MONMOUTH vereenigt te hebben, welke de voorgegeevene daaden van KAREL den Grooten en Koning ARTHUR verhaalen, en daardoor den grond tot dat soort van fabelachtige vertelselen leiden, die men Romanen noemt. En uit deeze eerste aanleidingen of oorzaaken, die daarna, door verscheidene ingebeelde of versierde gevallen, welke men uit de kruistogten nam, verrykt en verwydert wierden; ontstond daarna eene bizondere en zeldzaame wending der verbeeldingskracht; welke eindelyk die wonderbaare werktuigen aan de verhevene Italiaansche Dichters en hunne navolgers gaf, die SPENCER allen te famen voegde."

By deeze Verhandeling komt hier een welingerigt Vertoog over de *Dichterlyke Stichting*, in 't welk de Heer BRENDER à BRANDIS 't 'er op toelegt, om te doen zien: „ dat de Dicht- „ kunst, op zich zelve, geenzints *Stichting*, maar altoos *Ver-* „ *maak* bedoelt: Maar dat de Dichter het *vermogen* bezit, en „ de *bedoeling* kan hebben, om ons op eene treffende wyze en „ te *vermaaken* en tevens te *stichten*." ——— Wyders verleent men ons, in dit Deel, eene leerryke Verhandeling van den Heer LESSING over het *Fabeldicht*; waarin het merkwaardigste,

 dat

Digitized by Google

dat tot dit flag van Dichtkundige verzieringen, en derzelver rechte gebruik, behoort, met oordeel ontvouwd wordt. Daarbenevens vindt men 'er laatstlyk nog, eene opmerkzaame beschouwing van de Speel- Dans- en Dichtkunde der Amerikaanen en Wilden. In dezelve brengt ons de Heer BROWN onder 't oog, hoe de Menschen, zelfs de onbeschaafdsten, natuurlyk geleid worden, om hunne hartstogten aan den dag te leggen, door hunne *Gebaarden*, *Stem* en *Spraak*; en hoe deezen, by de minste beschaaving, voortgaan tot *Dans*, *Gezang* en *Verzen* of afgemeetene Reden; waarby dan voorts eigenaartig komt het gebruik van *Muzyktuigen*. Opgemerkt hebbende, dat men de spooren hiervan genoegzaam by alle Volkeren over den Aardbodem ontdekken kan, bepaalt hy zig inzonderheid, tot eene opgave van 't geen de Heer LA FITEAU, nopens de Iroquezen, Hurons en andere Wilden in Noord-Amerika, bybrengt (*), met opzigt tot hunne Vrolykheden en Feestvieringen; waarin de Dans- Dicht- Zang- en Speelkunde een groot deel hebben. En aan de voordragt hier van hegt hy, eindelyk, eene overweeging van 't geen men desaangaande natuurlyk onder zulk een Volk te wagten hebbe, wanneer het eenmaal door de Weetenschappen beschaafd wordt; 't welk hem den eigenaartigen voortgang hiervan, en derzelver heilzaamen invloed zo op den Godsdienst als de Zeden- en Staatkunde doet ontvouwen. Langs dien weg is het, gelyk hy toont, te wagten, dat de Muzyk volmaakter en hooger geschat zal worden; maar tevens is het te vreezen, dat dezelve vervolgens, door misbruik, in verval zal geraaken en versmaad worden, wanneer „de kragt, „het nut en de waarde van de Muzyk in een algemeen bederf „en veragting zal nederzinken."

„(*) Zie LA FITEAU *Moeurs des Sauvages T. I. p.* 517. de uitgave in „quarto."

Oorspronglijke Dichtwerken van P. J. KASTELEIJN. *Te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1783. *II Deelen. Behalven de Voorredens en Bladwyzers,* 162 *bladz. in gr. octavo.*

In onderscheid van *Navolgingen* van uitheemsche Stukken, eertyds door den Heer *Kasteleijn* voor 't licht gebragt (*), noemt hy deeze Verzameling *Oorspronglyke Dichtstukken*, als behelzende alleen zodanigen, die van eigen vinding zyn. Ze gaan over verschillende onderwerpen, die, naar derzelver aart, ernstig of vrolyk behandeld worden; 't welk de Heer *Kasteleijn* zodanig uitvoert, dat zyne Mengeldichten duidelyk toonen, dat het hem aan geen vindingskragt ontbreeke; ook is 't ons voor-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 358.

Digitized by Google

voorgekomen, dat hy keuriger worde in taal en ſtyl; des hy verdere aanmoediging verdiene. Zyne Fabelen en Vertelzels, mitsgaders zyne Punt-en Hekeldichten, waaruit het tweede Deel beſtaat, hebben wy over 't algemeen, (ſchoon zommigen derzelver wat in 't gerekte langwylige vallen,) geestig en treffend gevonden. Men leeze het volgende Vertelzel, dat ten opſchrift heeft: *de Nederige Vader.*

Een zedig Vader ſprak tot zijn' galanten zoon,
Hoor naar den raad, dien u mijn liefde thans zal geeven;
Gij kent de waereld niet, en zijt nog ongewoon
Naar reede en billijkheid, voor uw belang, te leeven.
Zie Jan! het heeft mij lang gestuit,
Dat ge u zo zwierig kleed gelijk een grootſchen jonker:
Wat voert ge toch met al die fraaije kleedren uit,
Dan dat ge u maakt bekend voor eén' verwaanden pronker?
Beſchouw uw' vader eens oplettend van nabij.
Wel nu, mishaagd u nog dees zedige kledij?
Een bruine rok, zwart ondergoed,
Een ronde pruik, een ſtijve hoed,
Geen ſtrook noch lubbens aan het linnen;
ô Jan! zulk eene dragt bekoord der menſchen zinnen.
Hoe wonder ſtreelend is 't, wanneer elk van ons zegt,
(Deez' lof verwierf ik mij, zinds lang, met volle recht.)
„ Zie daar, dat is een man! hij gaat maar recht en ſlegt;
„ Maar, zoudt ge 't wel gelooven konnen?
„ Die nederige man bezit wel ruim twee tonnen!
„ Zijn deugdſaam harte kent de minſte glorie niet,
„ Gelijk men zonneklaar aan zijne kleedren ziet."

Ja, ja, het is wel meer geſchied,
Dat bij een nederig gewaad,
Het hart van hovaardij en hoogmoed zwanger gaat.
Helaas! Tartuffes *vindt men nog in alle ſtreeken.*
En ſpoort veelal de pragt der menſchen kindren aan,
Om, veel te dwaas, elkaêr als de oogen uit te ſteeken;
De ſnoode huiglaarij durft erger kwaad beſtaan,
Daar zij, in ſchijn van nedrigheid,
God tergt, haar medemensch, maar meest zich zelv', misleidt.

Digitized by Google

Het Spectatoriaal Tooneel. Derde Deel. Te Utrecht, by B. Wild, 1782. *Behalven de Voorreden*, 269 *bladz. in octavo.*

Vyf Tooneelstukken, even als de voorigen, tot zeden verbeterende Naspellen geschikt, zyn in dit Deel vervat, men vindt in dezelve de natuur zeer wel in agt genomen, het leerzaame in 't oog gehouden, en de uitvoering ingerigt op zodanig eene wyze, dat ze gepastlyk ten Tooneele gebragt kunnen worden. —— *De verbeterde Egtgenoot*, waarmede dit Deel aanvangt, schetst ons een Man, die zyne beminnelyke Vrouw uit losbandigheid verlaaten heeft, maar, tot inkeer gekomen, zyn wangedrag verfoeit, en die, in zyn omzwerven, door zyne Vrouw aangetroffen zynde, door haar met de hartlykste liefde weder aangenoomen werd; 't welk hem, daar hy zich deezer haarer gunste onwaardig oordeelde, op nieuw ten tederste aan haar verbindt. Het hieraan volgende Stuk brengt ons, in het character van *Jerôme Pointu*, iemand onder 't oog, die anderen goede Zedelessen weet te geeven, maar ze in zyn eigen gedrag niet naar behooren gadeslaat; niet gedagtig dat men, om goede Zedelessen te geeven, het met zyn eigen voorbeeld moet doen. —— Een derde Stuk, getyteld *Nanine, of het overwonnen Vooroordeel*, stelt ons het ydele der rangzugt ten toon; en doet ons opmerken hoe hoog de deugd, zelfs in een laagen staat, te schatten zy; des het geenzins als iets schandelyks te wraaken zy, (gelyk het Vooroordeel veelal doet,) dat een Man van Adel een Deugdzaam Landmeisje tot zyne Echtgenoot neeme. —— *De Engelschman in 's Gravenhage*, die vervolgens op het Tooneel gevoerd wordt, leert ons hoe onbezonnen het zy, een Nationaalen haat te voeden, of een afkeer van iemand te hebben, wiens character men niet kent, alleen om dat hy tot een zeker Volk behoort, welks Staatsdienaars het met de onzen niet eens zyn, en waaruit een Oorlog ontstaan is, na welks afloopen die Nationaale haat, in 't hart gekoesterd, ontydig zou overblyven. —— Laatstlyk ontmoeten we in 't Tooneelstuk, geheeten *Julia of de gelukkige beproeving*, twee Minnaars op den toets gesteld. By de uitkomst blykt, dat *Damis* wien *Julia* de voorkeuze boven *Valere*, die aan Oom *Gerontes* beter voldeed, gegeeven had, *Julia*, alleen of althans grootlyks, om haar Geld beminde; terwyl *Valere* de spreekendste bewyzen gaf, dat hy niet haar Geld, maar het bezit van *Julia*, als het voorwerp zyner zuivere liefde, ten hartlykste wenschte, 't welk dan ook *Julia* zig, tot het uiterste genoegen van Oom *Gerontes*, voor *Valere* doet verklaaren. Zo komt meermaals de omzigtigheid der Ouden, wanneer ze de Jeugd, in 't aangaan van een Huwelyk, niet geweldig dwingen, maar voorzigtig leiden, zeer te stade!

De

Digitized by Google

De Jufferlyke Kamerdienaar. Blyspel. Proficit et recreat. *Te Amsteldam, by de Erven van* D. Klippink, 1783. *In gr. octavo, 64 bladz.*

Sofia, eene jonge Juffer van aanzien, verliefd geworden op den Ritmeester *van Wibach*, had in stilte haars Vaders huis verlaaten, en zich, verkleed, als Kamerdienaar by den Ritmeester verhuurd, wien ze ook als zodanig in een Veldtogt vergezeld had. Na verloop van tyd, bemerkende, dat de Ritmeester veelligt een Huwelyk met Mevrouw *van Sternheim* zou aangaan, besloot ze eene gunstige gelegenheid ter haarer ontdekkinge waar te neemen: 't welk ten gevolge had, dat Mevrouw *van Sternheim* van den Ritmeester afzage, en hem *Sofia* aanbeval; neemende zelfs op zig, de verzoening van *Sofia* met haaren Vader te helpen bewerken. De Ritmeester was *Sofia* erkentelyk, zy verbonden zich, onderling, om door den Echt te vereenigen, mits dat de Vader, verzoend zynde, dit Huwelyk toestemde. Het verkeerde van 't gedrag van *Sofia*; haar berouw, en volkomen onderwerping aan 't goedvinden van haaren Vader, wordt hier in een juist daglicht gesteld; 't edelmoedige van Mevrouw *van Sternheim*, en 't braave van den Ritmeester *van Wibach*, vertoont zich te gelyk op eene gunstige wyze. Voor 't overige is 'er, om het Spel wat meer leevendigheid en vrolykheid by te zetten, niet onaartig een en ander tusschenkomend Toneel ingevoegd, behelzende eene klugt die de Ritmeester speelt, met den Heer *van Liss* en deszelfs Knegt, (beiden even onnoozel,) tot Recruten aan te neemen, welken hy vervolgens, na hun eenigen tyd in hunne ongerustheid gehouden te hebben, weder ontslaat.

Historie van Mejuffrouw SARA BURGERHART; *uitgegeeven door* E. BEKKER, *Wed.* Ds. WOLFF *en* A. DEKEN. [*Niet Vertaalt.*] *Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* I. v. Cleef, 1782. *Behalven de Voor- en Nareden, 824 bladz. in gr. octavo.*

Het getal van Nederlandsche Romans is, gelyk men weet, niet groot; en die 'er nog zyn leveren ons meerendeels buitenlandsche Tooneelen, of ten minste zodanigen, die, zo ze al hier te Lande gespeeld worden, in een buitenlandschen smaak uitgevoerd zyn. Daarvan is nu deeze Roman geheel onderscheiden. Gelyk dezelve oorspronglyk in onze taal geschreeven is, zo is ook de uitvoering in alles Hollandsch; de tooneelen zyn niet alleen hier te Lande, maar ook de characters, de zeden, enz. zyn Vaderlandsch. 'Er komt in de Historie van de beminnelyke *Burgerhart* nagenoeg niets voor, dan 't geen dagelyksch

Digitized by Google

in onze Gewesten voorvalt; te meer daar men 't niet zo zeer toegelegd heeft, op het verwonderlyke, als wel op het huiselyke Leven, om bedryven van dien aart te ontvouwen. Hierin zyn de geagte Opstelsters van deezen Roman zo wel geslaagd, dat ze, bestendig de natuur in 't oog houdende, waarvoor een ieder vatbaar is, hier door eene zeer uitgebreide goedkeuring van de Natie verworven hebben. Wat haare hoofdbedoeling in 't opstellen betreft, dezelve is, volgens de eigen opgave, deeze. „ Onze hoofdbedoeling is aan te toonen; „ Dat eene overmaat „ van levendigheid, en eene daaruit ontstaane sterke drift tot „ verstrooijende vermaken, door de Mode en de Luxe gewettigt, de beste Meisjes meermaals in gevaar brengen, om in „ de allerdroevigste rampen te storten, die haar veracht maken „ by zulken die nimmer in staat zyn, om haar in goedheid des „ harten en zedelyke volmaaktheid gelyk te worden; by zulken, die zy in 't licht stonden; by zulken die het wreede vermaak hebben, om haar, reeds gevallen, doodelyk te grieven, „ of zich niet verwaardigen, zich immer in te laaten met haar, „ die niet der Ondeugd maar der Onbedagtheid ten prooije „ wierden, dat het ook, om die reden, een onschatbaar voordeel voor jonge Meisjes is, onder de bescherming te komen „ van zulke Vrouwen, die voorzichtigheid aan minzaamheid, „ en goedhartigheid aan eene beredeneerde onverzetlykheid, „ verbinden: wyl dit die geene zyn, onder wier bestuur de „ beste meisjes ook de braafste Vrouwen worden." —— Om dit te beter uit te voeren, wordt Mejuffrouw *Sara Burgerhart*, in haare jeugd een aartig leevendig meisje als boven beschreeven is, op eene ongedwongen wyze, in verschillende omstandigheden gebragt, die haar character, doch altoos gelykmaatig, op onderscheiden wyzen doen werken, tot dat ze eindelyk een gewenscht Huwelyk aangaat, dat haar tot eene bedaarder leevenswyze brengt. Door de manier van uitvoering is de Historie ryk in characters van verschillende soort, die allen natuurlyk te stade komen, hunne gepaste werking oefenen, en door het gansche beloop zichzelven bestendig gelyk zyn.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybelsche Historie, of Tydrekening van ADAM *tot* CHRISTUS, *door* R. SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Tweede Stuk. Te Haarlem, by* J. Tydgaat, *en te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1782. *Behalven het Voorbericht en de Bladwyzers, 290 bladz., in gr. octavo.*

Overeenkomstig met de toezegging in het eerste Stuk (*), levert de Eerwaerde *Schutte*, in dit twede, zyne Bybelsche Tydrekenkunde, ter nadere opheldering en bevestiginge van den Geslachtboom. Zyn Eerwaerde doorloopt in het zelve het gantsche Tydperk van *Adam* tot *Christus*, 't welk hy in zeven tydvakken afdeelt; behandelende, onder ieder tydvak, de daertoe behoorende geschiedenissen, met aenwyzinge van den tyd, waerin dezelven voorgevallen zyn. ——— 't Is bekend dat de Tydrekenkundigen over zodanige bepalingen zeer veel van elkander verschillen, en dat de bepaling van 't éne tydstip dikwerf een magtigen invloed heeft, op die van 't andere; 't welk dan niet zelden ene groote verandering in 't gehele beloop van het Tydkundige Stelzel maekt; waerdoor hunne Tydkundige Stelzels niet met elkander tot eenstemmigheid gebragt kunnen worden. Uit dien hoofde is 't geenszins te wachten, dat iemand hierin allen Liefhebberen der Tydrekenkunde zal voldoen; maer met dit alles is 't echter wel mogelyk, dit Stuk indiervoege te behandelen, dat zy, die zich op deze oefening toeleggen, den Schryver dien lof niet weigeren, dat hy zyn onderwerp met naeuwkeurigheid, en een welwikkend oordeel, in een juist geregeld verband voorgedragen heeft. En wy maken ons, op de lezing van dit Geschrift, sterk, dat men den doorgeoefenden *Schutte*, van wegens de uitvoering van dit Stuk, dien welverdienden lof ongeveinsdlyk zal toekennen, 't zy men 's Mans Tydkundig Stelzel al of niet toevalle; terwyl men 'er alomme een aental van tyd- en geschiedkundige aenmerkingen, met nevensgaende opheldering van deze en ge-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 613.

Digitized by Google

gene byzonderheden in zal ontmoeten, die der nadere overdenkinge dubbelwaerdig zyn.. Van die natuur is, onder vele anderen, 's Mans aenmerking, over het tydbeftek van 430 jaren Exod. XII. 40, 41: waervan wy het hoofdzaeklyke zullen mededeelen.

Volgens onze gebruiklyke vertaling: *de tijd nu der wooninge, die de Kinderen Israëls in Egypte gewoond hebben, is vierhonderd jaar en dertig jaar*; valt men vry gereedlyk die Tydrekenaers toe, welken beweren, dat de Israëlieten 430 Jaren in Egypte doorgebragt hebben. Ondertusfchen is dit, gelyk de Eerwaerde *Schutte* ontegenzeggelyk toont, volftrekt niet waer; en des valt de vraeg, hoe men dien Tekst op te vatten hebbe? Ik oordeel, zegt hy, dat men dien heeft te vertaalen, zo als 'er in 't Hebreeuwsch ftaat. ——— „ De woonplaats nu der kinderen Israëls, die in Egypte „ gewoond hebben: was (toegezegd) geduurende vierhon„ derd en dertig jaaren. En het gefchiedde ten einde van „ de vierhonderd en dertig jaaren: ja het gefchiedde even „ op denzelfden dag, dat alle de heiren des HEEREN uit „ Egypteland gegaan zijn." De gewyde Gefchiedfchryver wil zeggen. „ Dat de bekende woonplaats der Israëlieten, „ het Land Kanaan naamelijk, fchoon zij al lang in Egijp„ te gewoond hadden, evenwel hunne woonplaats was, „ die God hun had toegezegd in de belofte aan Abram ge„ daan, en werwaards Hij hem uit Ur geleid hadde, ze„ dert den tijd van vierhonderd en dertig jaaren. Dan, dat „ nu, juist vierhonderd en dertig jaaren, na dat dit Land „ het hunne door fchenking geworden was, alle de heiren „ der Israëlieten, onder 't geleide van JEHOVAH hunnen „ grooten Veldheer, uit Egijpte zijn getrokken, om dat „ Land tans werkelijk in bezit te neemen, en als hunne „ eigene woonplaats te betrekken."

Zyn Eerwaerde opgemerkt hebbende, dat we hier, blykende uit de vergelyking met Gen. XI. 31, en XII. 4, te rug gewezen worden naer de woonplaets *Kanaan* aen Abram beloofd, vindt zich hierdoor geregtigd, om 'er 't woord *toegezegd* in te voegen, te meer, daer het dikwils uitgelaten word, ook als 't ene belofte influit. Zie 1 Kon. XX. 34. Jez. XLI. 27 en Pf. XXVII. 8. Wyders kan hy zich niet verenigen met hun, die het woord מושב door *Vreemdelingfchap* of *Inwooning* vertolken; daer de eerfte betekenis gansch vreemd, en de laetfte op 't beste twyfelachtig is. Het betekent eigenlyk de *plaets*, waer men woont of gezeten is; (Zie Gen. XXXVI. 43. Exod. X. 23. 1 Sam. XX.

Digitized by Google

XX. 25. Pf. CXXXII. 13.) en wordt dus hier gevoeglykst overgezet door *Woonplaets*. Het ftecwoordje *die*, vervolgt hy, flaet hier niet op *woonplaets*, maer op de *kinderen Israëls*, en de uitdrukking, *die in Egypten gewoond hebben*, behoort, naer het woordengeftel en de Hebreeuwfche zinfnyding, niet tot het volgende, *vierhonderd en dertig jaaren*, maer tot het voorgaende, *de kinderen Israëls*; ftaende deze uitdrukking als in ene foort van kleine tusfchenrede; terwyl de woorden *vierhonderd dertig jaaren* behooren tot het voorftel; *de woonplaats nu der kinderen Israëls*. „ Het „ onderwerp is des in 't eerfte lid; *De woonplaats nu der* „ *kinderen Israëls, die in Egypte gewoond hebben*; en 't „ gezegde nopens dit onderwerp in het tweede lid, daar „ de hechting door een aangevuld werkwoord moet tus- „ fchen inkomen: *Was (toegezegd) geduurende vierhonderd* „ *en dertig jaaren*." Wyders merkt hy aen, dat het land *Kanaan*, reeds in dien tyd, *hunne woonplaets* en *hun land* heette: zie Gen. XXX. 25. XXXI. 3. en XL. 15. Vergel. *Periz. Egypt. C.* XX. p. 408. Dus vloeit, gelyk zyn Eerw. zegt, alles even zagt, met betrekking tot v. 40, en dan fluit v. 41. hierop by uitnemendheid; dat niet zo wel gefchied, als men מושב door *Vreemdlingfchap* overzet. Zulks ftaet hem te meer tegen, om dat men dan onder den naem van *kinderen Israëls*, niet flechts Israël zelf, maer ook zynen vader Ifaak en grootvader Abram zou moeten verftaen, dat hem hard voorkomt. ——— Men heeft dan, zyns oordeels, te begrypen, dat Mofes hier alleenlyk aenduide, „ dat het Land Kanaan tot eene woonplaats aan de Kin- „ deren Israëls *toegezegd* is, in de belofte aan Abram ge- „ daan." En men kan, gelyk hy vervolgt, op het gezag van Paulus, niet wel twyfelen aen deze tydrekeninge, dat de 430 jaren, niet van Jacobs komst in Egypte, maer van de belofte aen Abram af, gerekend moeten worden; daer die Apostel Gal. III. 17. fchryft: „ Het verbond, dat te „ vooren van God bevestigd is op Christus, word door „ de wet, die nu vierhonderd en dertig jaaren gekomen is, „ niet kragteloos gemaakt, om de beloftenis te niete te „ doen."

„ Nu is eindelijk, zegt de Eerwaerde *Schutte*, de vraag, welke de juiste merkpaal is, van waar we dit Tijdperk moeten beginnen; met Abrams 70fte jaar by zyne uitleiding uit Ur, of met zyn 75fte jaar, toen hy uit Haran in Kanaan kwam? En 't antwoord is, „ van Abrams 70fte „ jaar." Van Abrams 75fte jaar toch, tot op de geboorte

 van

Digitized by Google

van Isaak, verloopen 'er maar 25 jaaren; en van daar heeft men te tellen de 400 jaaren, gemeld Gen. XV. 13, 14; na welker verloop dit verdrukte Volk gered zou worden. Dit geeft slechts 425 jaaren. Men moet des 5 jaaren hooger opklimmen, tot de naastvoorgaande belofte van 't land Kanaan, by Abrams uitleiding uit Ur, Gen. XI. 31. vergel. met Hand. VII. 2—4; welke dan geschied moet weezen in Abrams 70ste, het 2787ste jaar van den Juliaanschen tydkring. „ Dan heeft Abram, zegt zyn Eerwaerde, 70 jaaren met zijnen Vader te Ur, 5 te Haran, en 100 na zijns „ Vaders dood, in Kanaan en Egijpte geleefd, want hij is „ 175 jaaren oud geworden. Daarom wordt dat juist, zoo „ zeldzaam, tegen den gewoonen stijl, uitgedrukt, Gen. „ XXV. 7. *Dit nu zyn de dagen der jaaren van Abrahams* „ *leven, welke hij geleefd heeft, honderd jaaren, en zeventig jaaren en vyf jaaren*, volgens *Offerhaus Spicil.* L. I. „ C. I. §. VI. p. 9." ——— En op deze grondslagen levert ons de Eerwaerde *Schutte* hier van de volgende Tydtafel.

	Verl. jaar.	J. Tijdkr.
„ Abram reist uit Ur naar Haran, Gen. XI. 31, 32. oud 70 jaaren. .	0.	2787.
Van zijne komst te Haran, tot die in Kanaan, Gen. XII. 4. zijn verloopen.	5.	2792.
Van zijne komst in Kanaan tot Isaaks geboorte, Gen. XII. 4. vergel. met XVII. 17. . .	25.	2817.
Van Isaaks tot Jacobs geboorte, Gen. XXV. 26.	60.	2877.
Van Jakobs geboorte tot hij in Egijpte kwam, Gen. XLVII. 9. .	130.	3007.
Van Jakobs komst in Egijpte, tot Josephs dood, 71 jaaren. Want hy is, 110 jaaren oud, gestorven, Gen. L. 25. Hij was, toen zijn Vader in Egijpte kwam, 39 jaaren oud. Dit maakt men daar uit op. Hij had 30 jaaren, vóór dat de 7 jaaren des overvloeds en 2 van den honger, Gen. XLI. 46—57, en XLV. 6, aanvingen. Toen kwam Jakob in Egijpte. Voeg dan deze 9 jaaren		

bij

Digitized by Google

	Verl. jar.	J. Tijdkr.
bij de 30; dan hebt ge 39 jaaren, welke Josef oud was, toen Jakob in Egijpte kwam. Trek die 39 af van 110, zo blijven 'er 71 over tot Josefs dood, die bijgevolge in 't jaar 2968 van den J. T. gebooren, en in 3078 gestorven is.	71.	3078.
Van Josefs dood tot Moses geboorte zijn verloopen 59 jaaren. Dit bewijs ik dus. Moses was 80 jaaren oud, toen hij de Israëlieten uit Egijpte leidde, Exod. VII. 7. Dit gebeurde, gelijk we met zekerheid weeten (*), in het 3217de jaar van den J. T. Trek 80 daar af, zoo zien we dat Moses gebooren is in 't jaar 3137. Is nu, gelijk bewezen is, Josef gestorven in 't jaar 3078, zoo moeten 'er, van zijnen dood tot Moses geboorte, verstreken zijn 59 jaaren. . . .	59.	3137.
Van Moses geboorte tot de Uitleiding uit Egijpte, Exod. VII. 7.	80.	3217.
	430.	

(*) Dit is gegrond op ene sterrekundige rekening, voorheen aangevoerd, volgens welke blykt, dat de vystiende van Nisan op Vrydag, ten welken dage de Israëlieten uitgetrokken zyn, in geen ander jaar valt, dan in het 3217de van den Juliaanschen Tydkring.

De peinzende Christen, of Bundel van stichtelyke gedachten voor de Eenzaamheid, door P. BROES, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* P. Schouten, *en* J. Wessing, 1783. *Behalven een kort Voorberigt*, 132 *bladz., in gr. octavo.*

In dezen Bundel heeft de Eerwaerde *Broes* byeen verzameld, etlyke gepeinzen over Godsdienstige onderwerpen, die een ernstig Christen in zyne eenzaemheid voor den geest kun-

nen komen, en waerdoor hy opgeleid kan worden, tot hem voegende werkzaemheden: 't welk zyn Eerwaerde met een manlyken ernst heeft uitgevoerd. Zo leid hem, by voorbeeld, het denkbeeld zyner ſterfelykheid tot de overweging der onzekerheid, wanneer de dag zynes doods daer zal wezen; en dit noopt hem om een recht gebruik van die overtuiging te maken. Dit ſtelt zyn Eerwaerde in verſcheide opzichten voor; we zullen, tot ene proeve, twee á drie bedenkingen, uit dezelven mededeelen.

„ Weet ik den dag mynes doods niet, zoo roept my de kloekzinnigheid, om voor myne laatſte uuren geene beſtellingen over te laten, die ik nu kan afdoen; en, ſchoon ik niet regeeren wil na myn' dood, de zedekunde der Kristenen roept my evenwel, om in tyds beſtellingen te maken over alles, daar ik, ſtervende, uit zal ſtappen; en die beſtellingen te maken op een voet, waar over niemand der overblyvenden met reden zich zal konnen beklagen; op dat ook in dat opzicht myne gedachtenis in zegening zy. ——— In myne laatſte uuren, wier eerſte mogelyk zeer kort op handen is, begeere ik geene andere bezigheid, dan een groot getuigenis van mynes Verloſſers trouw en liefde af te leggen, myzelven Hem aan te bevelen, en zuiverer, dan ooit te vooren, in het gezicht van de eeuwigheid het evangely te omhelzen, hen te zegenen, die myn leger vergezellen mochten, en voords op het ſterfbed niets te doen te hebben dan te ſterven.

„ Weet ik den dag myns oordeels niet, zoo worde ik geroepen, om al wat my omringt en ontmoet in de wereld, te bezien in het licht der eeuwigheid, en alle myne ſchattingen, opgenomenheden en aantrekkelykheden, daar naar in te richten. Hebbe ik eene tweederlei beſtemming, eene om in myn verblyf op aarde eene eere voor Kristus te zyn, en nuttig in alle de genootſchappen waar toe ik behore; en eene beſtemming voor de eeuwigheid, laat ik dan alles bezien in opzicht tot myne groote beſtemming, dat is, in het licht der eeuwigheid. Vloeijen my voordeelen en bezittingen toe, laat myne opgenomenheid gematigd worden ook door die gedachte: Mogelyk ben ik maar een' zeer korten tyd bezitter daar van. Drukken my de verdrietelykheden, laat ik denken: Mogelyk is het einde van allen druk zeer naby: en eerlang ſtappe ik uit alles uit. Kom dan myne ziel! ween, ja, maar als niet weenende! wees blyd, maar als niet verblyd! Ik weet den dag mynes doods niet!

„ Ik

„ Ik weet den dag mynes doods niet, zo zal ik vrede bewaren, zo veel mogelyk is, met alle menſchen, en vrede maken, daar het nodig is. Zyn 'er verſchillen weg te nemen, zoo moet ik geerne de eerſte, en, behoudens de waarheid en een goed gewisſe, de minſte zyn, toegeevend, zoo veel het eenigzins daar mêe beſtaanbaar is; ik moet gereed zyn om ſchuld te belyden, daar ik verkeerd handelde; ſchuld te vergeven, daar ik beledigd wierd. Den vrede moet ik zoeken en najaagen. Ik weet den dag mynes doods niet! Morgen zal 'er mogelyk geene gelegenheid meer toe zyn!"

Toegiſt op de ſchatten van een Christen. Door JOANNA AVINCK, *Huisvrouw van* HENDRIK LUDEN. *Te Utrecht, by* H. v. Otterloo, *en te Amſterdam, by* L. Lamberts, 1783. *In gr. octavo, in twee Stukjes, te ſamen,* 244 *bladz.*

Op de ſtichtlyke ontvouwing van den rykdom eens Christens, in zyne *vereniging met Christus*, in zyne *gemeenſchap des Heiligen Geestes*, en in zyne *kennis en genieting van God*, in drie vroegere Stukjes voorgedragen, volgt in deze twee Stukjes de beantwoording ener vraegswyze bedenkinge, waer toe de overweging van dien rykdom gelegenheid geeft. Te weten, „ van waer mag het komen, „ dat een ryk Christen zich veelal zo arm vertoont?"— In de behandeling van dit onderwerp ſtelt Mejuffrouw *Luden* zich voor, (1.) aen te wyzen, dat de Christenen van onzen tyd zeer weinig van hunnen waren rykdom vertoonen: (2.) de reden van dat verval op te geven, en eindelyk (3.) de middelen ter verbeteringe voor te ſtellen. Ieder dezer onderwerpen behandelt zy gemoedlyk, en opwekkend ten goede. Zie hier éne harer voorſtellingen, met betrekking tot het verwaerloozen van de godsdienſtige opvoeding der kinderen; waeruit een aental van treurige gevolgen gebooren word.

„ Laat ik, zegt zy, U maar by deeze ééne bepalen. Verbeeld u eens gelyk het meermaal gebeurt, dat een van deze verwaarloosde kinderen, in het prilſte zyner jaaren, door eene onverwagte krankheid wordt bezogt; welke hem, binnen korte dagen, uit het midden van zyn vermaaken wechrukt. Doch eer dit vreeslyk oogenblik daar is, ontwaakt zyn geweten; de ongelukkige jongeling begint te

Digitized by Google

beseffen het verzuim waar aan hy zich heeft schuldig gemaakt: in 't verwaarlozen van die dierbaare oogenblikken, welke hem vergund waren, om het belang van zynen onsterfelyken geest te behartigen. Hy ziet zyne bedroefde ouders by zyn bedde staan, hy erinnert zich welke verkeerde inschikkelykheid zy meermalen omtrent hem gebruikt hebben, hoe zy, schoon beter van 't belang der zaake overreed, Elis veroordeeld gedrag in veele opzichten gevolgd hebben. Hoe aangenaam hem die toegevenheid geviel in zyne gezonde dagen, des te meer prangt zy hem op zyn sterfbedde: daar hy niet dan met ontzettinge kan indenken, hoe deze de naaste oorzaak was van zyn bederf. Eindelyk, door het angstig vooruitgezicht van eene vast naderende eeuwigheid gefolterd, barst hy ten laatsten uit in deeze of dergelyke ontzettende woorden. „ Ik ga! ja „ ik ga, naar een onbereid tydstip van myn laatste uur: „ dat oogenblik is reeds op handen, waarin ik aan mynen „ geduchten Richter rekenschap geeven zal, hoe ik mynen tyd hier besteed heb. Helaas! hoe heb ik die kostelyke gelegenheid om vrede met God te maken, schandelyk verzuimd! Myne ouders, hoe zult gy het verantwoorden, dat gy uwe magt ten mynen opzichte niet beter besteed hebt? Gy offerdet my, van myne vroege jongheid reeds, aan de mode van deze wereld op; en, in myne verdere levensjaaren, gaaft gy te veel vryheid aan myne losbandige Jeugd. 't Is waar, toen gy zaagt dat het te verre ging, zocht gy my wel tot bedaaren te brengen; dan gy waart op dien tyd de teugels reeds kwyt: 't was alles te vergeefs; myne woeste driften waren niet meer in te teugelen; 't welk misschien in vroeger leeftyd in uw vermogen was geweest. En nu! nu is het omtrent my voor eeuwig afgedaan: en gy, die beter moest weeten wat tot myn eeuwig welzyn diende, hebt hierin uw eigen kroost verzuimd. Rampzalige kinderen! die dus aan de onbedachtzaamheid van eene verwaarloosde opvoeding worden opgeofferd!" Indien nu zulk een jongeling, na het uitspreeken van deeze of dergelyke verwytingen, den laatsten adem uitblaast: hoedanig dunkt het u, dat zulke ouders dan zullen te moede zyn! welke eene mengeling van droefheid, wroeging en berouw zal die harten als om stryd vervullen? De spoorelooze droefheid van David, over zynen zoon Abzalom, kan 'er ons een schets van geeven. Ja, was 'er op die oogenblikken gene erinnering aan de gemoederen van zulke ouders,

Digitized by Google

ders, dat 'er in het bloed van Christus verzoening te verkrygen is, voor alle verzuim; zelfs over zulke nalatigheden welke nimmer herdaan konnen worden: zou het wonder zyn, zo die menschen in de uiterste wanhope nederzonken? en daarom, ach! mogten wy, en alle die met kinderen gezegend zyn, by deze overweging veel stille staan: op dat wy in dit heden alle onze zorgen mogten aanleggen, om die dierbaarste panden uit de wereld te trekken; en, zo veel in ons vermogen is, aan God en zynen dienst te verbinden. Wy willen het immers gaarn met ons gansche hart staande houden; dat wy in God te dienen het grootste geluk vinden; en luidt het dan niet vreemd dat wy onze kinderen toelaaten, zich aan den dienst der wereld op te offeren? Wat verwekt ook menigmaal de achteloosheid hieromtrent, voor Christen-ouders, benaauwde Doods-bedden!"

Een Geschenk voor uw Buurman; of de rechte kennis van God en van Ons-zelven: op eene eenvoudige, toepasselyke en bevindelyke wyze voorgesteld. Door R. HILL. *En uit 't Engelsch, naar den Vierden Druk, in 't Nederduitsch vertaald, door een beminnaar van den Godsdienst. Te Utrecht, by* H. v. Otterloo, 1783. *In octavo, 92 bladz.*

Ene gemoedlyke ontvouwing van 't Leerstelzel van 's Menschen elende door de zonde, verlossing door Jezus Christus, en verplichting tot ene dankbare geloofswerkzaemheid; welk Leerstelzel de Engelsche Godgeleerde na genoeg op zodanig ene wyze ontvouwt, als het in onze Nederlandsche Kerk gewoonlyk voorgesteld word. Zyn oogmerk was den gemenen Man dit beknoptelyk onder 't oog te brengen, op ene wyze naer deszelfs vatbaerheid geschikt; aen welk bedoelde de uitvoering beantwoord. ——— Dit Stukje draegt den naem van *een Geschenk voor uw Buurman*, om dat het oorspronglyk geschreven, zo ook in 't Nederduitsch vertaeld, en door den druk gemeen gemaekt is, om door meer bemiddelden, als een geschenk, onder minvermogenden uitgedeeld te worden.

Digitized by Google

Amœnitates Theologicæ, *of Godgeleerde Verlustigingen*, *door* CAREL PANTEKOEK, *Leeraar der Hervormde Gemeente te Muidenberg. Eerste Deel. In 's Gravenhage, by* J. Bouvink, 1782. *Behalven het voorwerk*, 324 *bladz.*, *in gr. octavo.*

Men heeft deze Verlustigingen, gelyk de Eerwaerde *Pantekoek* aenduid, te houden voor ene vrucht van 's Mans uitgebreide Lecture; daer hy de voortreffelykste Werken der oude en hedendaegsche Godgeleerden van Nederlands Kerk doorbladerd heeft, met oogmerk om daer uit by een te zamelen, en in ene geregelde orde te schikken, het merkwaerdige dat in dezelven gevonden word; ter betooginge der voornaemste waerheden van den Christelyken Godsdienst. Het eerste Deel, dat wy thans onder handen hebben, gaet (1.) over de Godgeleerdheid in 't algemeen; (2.) over 't beginzel, waeruit de geopenbaerde Godgeleerdheid gehaeld word, of de H. Schriftuur: (3.) over den Godsdienst, en (4.) over Gods bestaen, namen, wezen en eigenschappen. In de behandeling dezer onderwerpen, by manier van Vragen en Antwoorden, gaet zyn Eerwaerde op ene regelmatige en geleidelyke wyze voort; toonende dat hy in deeze byeenzameling steeds ene oordeelkundige schikking in 't oog gehouden heeft; waerdoor zyn Geschrift den Leden der Kerke nuttig kan zyn. Denzulken, dien 't niet gelegen komt veler Godgeleerden Schriften te doorbladeren, is hy hier mede behulpzaem; daer ze, langs dien weg, het merkwaerdigste uit die allen beknoptlyk byeen gezameld vinden.

Syndaale Redenvoering, by het scheiden der Zuidhollandsche Kerkvergadering te 's Graavenhaage, den 19 *July* 1782. *Uitgesproken door* J. SCHAGEN VAN CAMPEN, *Predikant te 's Graavenzande. In 's Graavenhaage, by* J. Bouvink, 1783. *In groot octavo*, 48 *bladz.*

's Apostels tael, Rom I. 16, *Ik schame my des Euangeliums van Christus niet: want het is ene kracht Gods tot zaligheid, enen iegelyken die gelooft, eerst den Jode, en [ook] den Griek*, is het onderwerp dezer Leerreden. De Eerwaerde *van Campen* ontvouwt met veel juistheid den nadruk van dit voorstel, naer het bedoelde

Digitized by Google

van den Apostel; leid daeruit enige aenmoedigende gevolgen met betrekking tot zichzelven en zyne Amptgenooten af; terwyl hy tevens ook alle zyne Toehoorders noopt, om een recht gebruik van de voorgestelde kundigheden te maken, waerop hy verder zyne Leerreden besluit met, naer de tyds-omstandigheden, zeer wel geschikte Aenspraken. 's Mans manier van voordragt is klaer, deftig en innemend, zonder enige gemaektheid of valschen tooi.

Tweetal van plegtige Leerredenen, door J. SLUITER, *Predikant te Gaarderen, beroepen te Diemen, doch overleden te Amsterdam, den* 21*sten van Zomermaand* 1782. *Uitgegeeven onder opzicht en met een Voorbericht van* R. SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. Wessing Willemsz., 1783. *Behalven de Voorrede,* 103 *bladz. in groot octavo.*

De eerste dezer Leerredenen, gaende over Heb. XIII. 20, 21, heeft de Eerwaerde *Sluiter* uitgesproken te *Gaarderen*, op de Veluw in Gelderland; toen hy op den 16den van Zomermaand, 1782, zyn afscheid van deze Gemeente nam, met oogmerk om zyn Beroep te *Diemen* te aenvaerden. En de twede, die ten onderwerp heeft Kol. I. 28, was geschikt tot zyn Intreerede aldaer, op den volgenden Zondag; doch ene ongesteldheid, waer van hy den 13den reeds de beginzelen gevoeld had, was van dat gevolg, dat hy, te Amsterdam gekomen zynde, in 't Ziekbedde geraekte, en reeds des Vrydags den geest gave. — Beiden strekken ze, door de stichtende en opwekkelyke manier van uitvoering, den Overledenen tot eer. — Op verzoek, zo der Famille, als van de beide Gemeenten, heeft de Eerwaerde *Schutte* zich wel willen belasten met de moeite, om deze Leerredenen beschaefd, zo als het ter drukpersse nodig was, onder zyn opzicht, voor den dag te laten komen. By die gelegenheid heeft hy 'er een Voorbericht voor geplaetst, in 't welke hy een beknopt verslag van het opgemelde voorval verleent; terwyl hy ons tevens den overleden Leeraer, (die ter Moeder had *Agneta Schutte*, zyns Eerwaerdens Zuster,) in deszelfs voortreffelyk character leert kennen; 't welk de Eerwaerde *Schutte*, zonder gezogte vleitael, op ene nadruklyke wyze ten ernstigste vermeldt.

Pree-

Digitized by Google

Proeve over de Natuurlyke Geschiedenis van Guiana. In vier Brieven van EDWART BANKROFT. *Esq. Lid van de Medicynsche Faculteit. Uit het Engelsch vertaald, en verrykt met de Aanmerkingen van den Hoogduitschen, en eenige van den Neêrduitschen Overzetter. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* J. M. van Vloten, 1782. *Behalven het Voorwerk, 327 bladz. In gr. 8vo.*

Niets bevordert meer de kennis der natuur, —— niets bevredigt meer de weetgierigheid van den Natuur-Onderzoeker; niets is geschikter om den weg te baanen, tot nieuwe en gewichtige Ontdekkingen, —— dan echte Beschryvingen van de Natuurlyke Historie der verschillende Landen, onder de verschillende Hemelstreeken, en derzelver onderscheiden Voortbrengzelen, Zeden en Levenswyze. ——— Van deezen aart is de *Proeve over de Natuurlyke Geschiedenis van Guiana*, waarvan wy onzen Leezer den zaakelyken Inhoud zullen mededeelen. ——— De vlyt, die de Schryver aan zyn onderwerp besteed heeft; de nieuwe ontdekkingen, welke hy ons mededeelt; de naauwkeurige Berichten, en de niet minder nuttige Aanmerkingen, waarmede hy deeze Beschryving doorvlogten heeft, en welke den kenner tot verdere naaspeuringen aanleiding geeven, zyn genoegzaame bewyzen van de kundigheid des Schryvers, en geeven niet weinig waardy aan de Beschryving zelve. Het Werk zelve bestaat uit vier Brieven. ——— Een Algemeen Bericht van Guiana; deszelfs Ligging, Uitgestrektheid, Verdeeling, Luchtstreek, Grond-Rivieren, enz.; benevens eene byzondere beschryving van de voortbrengzelen in 't groeiend Ryk, enz. zyn de onderwerpen welke in den eersten Brief voorkomen. ——— In den tweeden Brief geeft de Autheur eene Beschryving der Dieren in Guiana. 1. Van de viervoetige Dieren. 2. Van de Vogelen, en van eene nieuwe en merkwaardige manier om die (opgezet zynde) te bewaaren. 3. Van de Visschen, inzonderheid van den Zidder-Visch, of *Torpedo*, nevens eenige Aanmerkingen op de veronderstelling van den Heer *de Reaumur*, over den schok van deezen Visch. 4. Van de Slangen. 5. Van de gekorven Dieren. ——— De derde Brief bevat een Bericht nopens den Godsdienst, de Zeden, de Gebruiken, enz. van zommige Indiaansche Stammen, welke *Guiana* bewoonen; byzonderlyk, van de *Karaiben*, de *Akkawaws*, de *Worrows*, en de *Arrowanks*. Een Beschry-

Digitized by Google

schryving van de *Woorara*, of het *Indiaansche* pylen-vergif; deszelfs bereidinge en uitwerkzelen; benevens verslag van eenige Proeven, genoomen ter ontdekkinge van deszelfs werkinge. Eindelyk, eenige Aanmerkingen, waar in de voor- en nadeelen der weelde en burgerlyke beschaafdheid met elkander vergeleeken worden. De vierde Brief behelst een Bericht van de Rivier *Berbice*, de Plantagien langs dezelve, en van den laatsten opstand der Slaaven in deeze Colonie. Beschryvinge van de Rivieren *Essequebo* en *Demmerary*, derzelver Plantagien, Hoofd-Regeering, Burgerlyke Gesteltenis, enz. —— Aanmerkingen over de bestiering en tugt der Slaaven, en een Bericht van de Ziekten, aan deeze lugtstreek eigen. —— Alle deeze Onderwerpen verdienen met regt de aandacht der Natuur-Onderzoekers, en Beminnaars der Natuurlyke Historie.

Historia Critica Comitatus Hollandiæ et Zeelandiæ, ab antiquissimis inde deducta temporibus. Tom. II. Auctore A. KLUIT. Antiqq. et Hist. inprimis Diplomaticæ Fœd. Belg. in alma Universit. Leid. Prof. Ordin. variisque Societt. Liter. adscripto. Medioburgi, apud *P. Gillissen* et *Fil.* et *J. de Winter*, 1782. Absque præcedd. 1098 pp. in quarto f. maj.

Dit Werk, waarvan het eerste gedeelte in 't jaar 1777 het licht zag, van 't welke wy toen melding gemaakt hebben, (*) met aanduiding, hoe de arbeid van den doorkundigen KLUIT allezins strekt, om aan verscheiden byzonderheden van 's Lands Geschiedenissen, een nieuw licht by te zetten, pryst zig, door de verdere oplettende en oordeelkundige uitvoering, den Liefhebberen onzer Vaderlandsche Geschiedenissen ten kragtigste aan. Men heeft dit reeds ondervonden met de voltrekking van het eerste Deel, als behelzende deszelfs tweede Stuk eenige uitgewerkte Verhandelingen, waarin etlyke narigten, wegens de vroegere Geschiedenissen onzes Lands, die in 't voorige gedeelte niet wel, by manier van aantekeningen, te plaatzen waren, uitvoeriger ontvouwd worden; van waar ze ook den naam van *Excursus* of *Uitweidingen* draagen.

Ge-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef. VII. D. bl.* 87—89. Vergel. het berigt, wegens het *Conspectus* van dit Werk, in 't *IIIde D. bl.* 128—135.

Digitized by Google

Geschiedkundige beoefenaars erkennen zeer algemeen hunne verpligting deswegens aan den arbeidzaamen Hoogleeraar, die zig onvermoeid bevlytigd heeft, om in dat Deel het ingewikkelde veeler opmerkzaame gevallen te ontwikkelen, en over verscheiden duistere omstandigheden een helder licht te verspreiden. Zulks heeft men grootlyks te danken aan 's Mans noeste naspooring veeler oude Charters, waaronder 'er veelen gevonden worden, die tot nog in 't duister gebleeven waren; en welker inhoud, buiten andere nuttigheden, dikwerf licht verspreidt over andere Charters, die men, by mangel deezer kundigheden, somtyds wel eens geheel niet, of althans niet naar vereisch der zaaken, verstaan heeft. De Hoogleeraar slaagde te gelukkiger in deeze zyne naspooring, en verkreeg meermaals de gunstigste gelegenheid om eenige weetenswaardige byzonderheden, voorheen minder, of ook wel gansch niet, bekend, te ontdekken; doordien hem van alle zyden, zo in onze Vereenigde Gewesten, als in de Oostenrykſche Nederlanden, en elders, de vrye toegang verleend werd, tot het bezigtigen en uitschryven eener menigte van Oude Stukken, die tot nog in de Geheimkassen opgeslooten waren blyven liggen: terwyl tevens verscheiden byzondere kundige Liefhebbers mede het hunne toegebragt hebben, om hem voorts de behulpzaame hand te verleenen, ter voltooijinge zyner Verzamelinge van Stukken, tot 's Lands Geschiedenissen betrekkelyk. ——— Van deezen Schat van Papieren heeft zyn Ed. een oordeelkundig gebruik gemaakt, in 't opstellen van het eerste Deel deezes Werks; en in 't tweede Deel, dat nu insgelyks in twee Stukken voltrokken is, levert hy ons eene byeenzameling van de oude *Diplomata*, of Landsschriften, die tot de behandelde onderwerpen betrekking hebben, en tot derzelver bevestiging dienen. Dit tweede Deel geeft ons des in handen een *Codex Diplomaticus*, of eene geschikte volledige verzameling onzer oude Landsschriften, welken in deezen te stade komen, ten getale van 422 Stukken, zedert het jaar 839 tot het jaar 1552. Ze zyn met alle oplettendheid naar de oorspronglyke Handschriften afgeschreeven; en 't meerder gedeelte was tot nog niet voor 't licht gebragt; zelfs vindt men 'er verscheiden onder, die den Heere *F. v. Mieres*, den beroemden Verzamelaar van 't *Graaflyk Groot Charterboek* nimmer onder 't oog gekomen zyn; mitsgaders veelen van welken hy geen gebruik gemaakt heeft, of die slegts in 't Nederduitsch, en dan nog gebrek-

brekkig, het licht zien. By de afgifte deezer Stukken heeft de Hoogleeraar zig ook benaarstigd, tot het leveren eener juiste aftekeninge der Zegelen, met welken deeze Papieren bekragtigd zyn; waaronder 'er etlyken van onze eerste Graaven gevonden worden, die men, noch hier te Lande, noch ergens anders, ooit gemeen gemaakt heeft. *Ze* zyn door eene keurige hand in plaat gebragt, en zindelyk gedrukt; nu en dan ook met byvoeging van de verschillende schryfwyzen, die in deeze Stukken voorkomen; ontmoetende men wyders, onder deeze Plaaten, nog een zeer net Kaartje van Holland, Zeeland en Vriesland, in de middeleeuw, dienende om des Lands gesteldheid, en de uitbreiding van het Graaflyke gebied, in die dagen, te duidelyker te doen bemerken. By alle deeze Stukken, welker openbaare mededeeling den Liefhebberen onzer Lands-Geschiedenissen niet anders dan ten hoogste gevallig kan weezen, gaat eene aanwyzing, tot welk gedeelte van dit Werk ieder Stuk byzonderlyk behoort; en hier en daar voegt 'er de Hoogleeraar nog eenige aantekeningen onder, wanneer het Stuk zelve, of de Geschiedenis, waartoe het betrekking heeft, eene nadere opheldering of bevestiging vereischt. Wel byzonder maakt onze Geschiedkundige 'er zyn werk van, om de egtheid deezer Schriften overtuigend te bewyzen, wanneer hy zodanige Stukken onder handen heeft, wier egtheid men, met eene mindere of meerdere schynbaarheid, wel eens onder verdenking heeft gebragt. —— Met opzigt tot dit laatste komen hier wel inzonderheid in aanmerking verscheiden tegenbedenkingen van den Heer *Huydecoper*; die in zyne vernieuwde uitgave van den *Rymchronyk van M. Stoke*, meer dan eens wel wat stout met verscheiden oude Landsschriften omgesprongen, en de egtheid van zommige Stukken te ligt in twyfel getrokken heeft (*); 't welk den Hoogleeraar *Kluit*, (hoe zeer hy anders den Heer *Huydecoper* naar waarde schatte,) meermaals noodzaakt, om hem opzetlyk te wederleggen. Zulks heeft hier te meerder plaats, om dat die Heer, met het wraaken dier oude Stukken, zyne denkbeelden van 's Lands Geschiedenissen alleen vestigt, op het getuigenis, of de berigten van zodanige Schryveren, aan wien deeze oude Stukken onbekend geweest zyn; of die 'er althans geen gebruik van gemaakt hebben, met opzigt tot de byzonderheden, welken zy aan de hand geeven. Een natuurlyk gevolg hier van moest

zyn,

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. II. D. bl.* 20. *III. bl.* 130.

Digitized by Google

zyn, dat hy nu en dan geheel buiten het spoor geraakte; vooral wanneer opgevatte vooroordeelen 'er bykwamen, om hem nog verder van den rechten weg af te voeren. Hiertegen heeft de Hoogleeraar de egtheid der Landsschriften, waarop het in deezen aankwam, overtuigend aangetoond hebbende, dezelven met oordeel gebruikende, meermaals gelegenheid gehad, om de faalgreepen, of de te kortkomingen van onze vroegere Geschiedschryveren te verbeteren, of te vervullen; waardoor zyn Ed. ons, in veelerleie opzigten, een gegronder en beter zamenhangend verslag van verscheidene voorvallen verleent. ——— Wy zouden te breed moeten uitweiden, wanneer wy een Stuk van die natuur geheel wilden ontvouwen; dan, om 'er den Leezer eenig denkbeeld van te geeven, dat hem te gelyk de natuur en het beloop van dit Werk, zo ver het thans uitgevoerd is, eenigzins voor oogen kan stellen, zullen wy een weinig stilstaan op het berigt van 't voorgevallene in de dagen van *Ada*, Dogter van *Dirk* den VII, welke onze Historieschryvers, gewoonlyk, als Graavin op onze Graaflyke Lysten plaatzen; waarop ze egter niet behoort, gemerkt ze nimmer als Graavin gezag gevoerd heeft.

In het eerste Stuk van 't eerste Deel, behelzende den alleroudsten Hollandschen Chronyk, heldert de Hoogleeraar *Kluit*, met bygevoegde aantekeningen, het daarin verleende geschiedverhaal van 't voorgevallene, zints den dood van Graaf *Dirk* den VII, in 't jaar 1203, tot het jaar 1205, in veele byzonderheden op. Het listige gedrag van Vrouwe *Aleid*, met haare Dogter *Ada* aan *Lodewyk van Loon* te doen huwen, de daarop volgende onlusten, tusschen *Lodewyk* met 's Graaven Dogter gehuwd, en *Willem* 's Graaven Broeder, over de wettige opvolging in 't Graaflyke Bewind; als mede het gevangen neemen en wegvoeren van *Ada* naar Texel; benevens het aandeel dat *Filips*, Markgraaf van Namen en Voogd van Vlaanderen, 'er in had, tot dat hy in 't jaar 1205 een verdrag sloot met *Willem*, die hem 10506 marken zilvers schonk, terwyl hy beloofde *Lodewyk* niet meer te zullen ondersteunen, des hy voorts als onzydig ware; dit alles ontvangt reeds uit deeze aantekeningen een beter licht, dan waarin het tot nog geplaatst was. Doch, nadien eenige zaaken, hierin gemeld, wat breeder ontvouwing vorderden, dan in aantekeningen gegeven kon worden, zo verwyst zyn Ed. ons in dezelven meermaals tot het tweede Stuk,

Digitized by Google

Stuk, dat, als boven gezegd is, uit tot het eerste Stuk betrekkelyke Uitweidingen bestaat. Onder deezen zyn de tiende en elfde, of de twee laatsten, betrekkelyk tot dit onderwerp. In de eerstopgenoemde handelt de Hoogleeraar over het regt van den overgang, of het Vervalregt, van 't Graafschap van Holland, op den dood van Graaf *Dirk* den VII, agterlaatende zyne Dogter *Ada*, en zynen Broeder *Willem*, Graaf van Oostvriesland. Zyn Ed. spoort hierna de handelingen en oogmerken van alle de daarin belang hebbende persoonen; ontvouwt den aart van 't geschil, volgens de toenmaalige inrigting; toont dat *Willem* boven *Ada* geregtigd geoordeeld mogt worden; dan dat het Graafschap, als men van volstrekt regt spreekt, eigenlyk, als een openstaand Leen aan het Keizerryk vervallen was, en dus door den Keizer aan den eenen of anderen vergund kon worden; gelyk het ook vervolgens, na eenige tusschenkomende voorvallen, door den Keizer aan *Willem* verleend is. By deeze gelegenheid merkt de Hoogleeraar tevens in 't voorbygaan op, hoe ongegrond zommigen waanen, dat de oorzaak van alle onlusten te zoeken zy, in de huwelyksverbintenis van *Ada*, buiten de toestemming van 's Lands Staaten, welken diestyds nog niet bestonden; terwyl het tevens bekend is, dat 'er veele Edelen in toegestemd hadden. Voorts besluit hy deeze Uitweiding met aanmerkingen over eenige andere misvattingen nopens dit Stuk; en doet daarop zyne laatste Uitweiding volgen, geschikt, om een verslag te geeven van de Geschiedenisse van *Ada* en haaren Gemaal *Lodewyk*, naa hunne vlugt, met wederlegging van alle verdenking tegen derzelver egtheid.

Onze oudste Hollandsche Chronijk sluit naamlyk, als boven gezegd is, met het jaar 1205; en onze verdere oude Historieschryvers hebben geen naauwkeurig verslag gegeeven, van 't geen 'er verder tusschen *Lodewyk* en *Willem*, als mede van het gebeurde omtrent *Ada*, voorgevallen is. Dit gebrek nu vervult de Hoogleeraar *Kluit* in deezen, door byeen te brengen, 't geen buitenlandsche Schryvers, en openbaare Landspapieren ons deswegens melden; waaromtrent hy nog verscheide byzonderheden aantekent, die laatere Geschiedschryvers, van eenigen deezer Stukken gebruik gemaakt hebbende, tot nog zo juist niet opgemerkt hebben. Het eerste stuk waarop zyn Ed. staan blyft, is het vervoeren van *Ada*, uit haare bewaarplaatze op Texel, naar Engeland; het welk hy tegen den Heer *HuydeCoper*, zulks ontkennende, bewyst waarlyk geschied te zyn. Tevens

brengt hy ons onder het oog, hoe men grond hebbe om te denken, dat dit vervoeren van *Ada* naar Engeland, zelfs op het aanstaan van Vrouwe *Aleid* en haare Dogter *Ada*, geschied zy; terwyl *Willem*, de onregtmaatigheid van het Huwelyk van *Ada* beweerende, haar voorts in Engeland bewaard wilde hebben; waartegen Vrouwe *Aleid*, die verdenking afkeerende, haare loslaating vervolgens zogt te bevorderen. De Hoogleeraar onderrigt ons verder nopens het voorgevallene hier te Lande, geduurende het verblyf van *Ada* in Engeland, tusschen *Lodewyk* en *Willem*. Hy meldt ons hoe *Willem* den Voogd van Vlaanderen, als boven gemeld is, van *Lodewyks* zyde aftroonde; hoe *Lodewyk* den Hertog van Braband tot zyne zyde overhaalde: en hoe ze beiden bewilligden in een vergelyk, dat de opgenoemde Voogd van Vlaanderen, als Middelaar, trof; volgens 't welke het Graafschap van *Holland* aan *Lodewyk*, en dat van *Zeeland* aan *Willem*, met eenige verdere schikkingen, ten deele viel; welk vergelyk *Willem*, schoon door hem ondertekend en gezegeld, vervolgens egter niet gestand gedaan heeft. Het eenige, dat *Lodewyk* hier door verwierf, was, gelyk de Hoogleeraar verder aantekent, de vrylaating van zyne Gemalin *Ada*; doch hy kon zig geen meester maaken van de bezitting van het Graafschap, dat hem, by 't bovengemelde Vergelyk, toegeweezen was. Zyn Ed. geeft hier een onderscheiden berigt van de poogingen, waardoor 't *Willem* gelukte, zig in de bezitting van 't zelve te handhaaven; en de vrugtlooze onderneemingen van *Lodewyk*, om zulks te verydelen, tot op zynen dood, welke voorviel den 29 July 1218. ——— De Hoogleeraar dit alles, met andere daarbykomende omstandigheden en voorvallen, ontvouwd hebbende, keert weder tot *Ada*; die zig, gelyk hy meldt, zedert haare wederkeering uit Engeland, in 't Graafschap *Loon* onthield; alwaar ze zig, volgens de denkwyze van dien tyd, Godsdienstig gedroeg, en haaren Gemaal overleefde; zynde voorts in dezelfde Grafstede als *Lodewyk* begraaven in de Abtdy van *Herkenrode*; welk Godsdienstig Gesticht *Lodewyk*, met toestemming van *Ada*, in den jaare 1218, nog op nieuw begiftigd had. Hiermede vervalt alles, wat men elkander diets gemaakt heeft, en de Heer *Huyde-Coper* nog staande heeft willen houden, nopens het vroegtydige overlyden van *Ada*, en van haare begraafplaatse op den *Burgt* op *Texel*, of wel te *Middelburg*, in den jaare 1205 of 1206. Men moet zig, met den Hoogleeraar, hier over te meer verwonderen, daar onze laatere Geschiedschry-

vers

vers reeds van die misvatting te regt gekomen waren, en het den Heere *HuydeCoper* niet onbewust was op welke gronden dit steunde; het welk hem dan ook noodzaakte, om de egtheid van alle de *oude Charters*, die ons dit leeren, stoutlyk te ontkennen, waartegen de Hoogleeraar derzelver egtheid onbetwistbaar aantoont.

Zulks geschiedt in het tweede Deel, of het opgemelde *Codex Diplomaticus*; het welk, met betrekking tot het voorgevallene in die dagen alleen, een aantal van meer dan 20 zo uitheemsche als inlandsche *Charters* behelst, welke ter bevestiginge dienen, van 't geen de Hoogleeraar desaangaande bygebragt heeft. Zyn Ed. doet dezelven, daar 't noodig is, vergezeld gaan van ophelderende aantekeningen, en staaft derzelver egtheid, met eene bondige wederlegging der schynredenen, waarmede de Heer *HuydeCoper* de geloofwaardigheid van een en ander stuk gezogt heeft te verzwakken. Ten minsten acht van dezelven worden volstrekt door hem gewraakt; en eenige anderen, die zyne denkwyze tegen zyn, poogt hy door eene ongegronde verklaaring kragtloos te maaken. Bovenal heeft hy 't zeer gelaaden op een Stuk van 't jaar 1206, behelzende eene Overeenkomst ter verdeelinge van Holland, Zeeland en Vriesland, tusschen *Willem*, Graaf van Oostvriesland, Oom van *Ada*, en *Lodewyk*, Graaf van Loon, Gemaal van *Ada*; getroffen door de bemiddeling van *Filips*, Markgraaf van Namen, en Voogd van 't Graafschap Vlaanderen, getekend in de Proostdye te Brugge, op den Feestdag van *St. Donatianus*, in de maand October des jaars, 1206: volgens welke overeenkomst, door *Filips*, *Willem* en *Lodewyk* ondertekend, en met hun lieder Zegel bekragtigd, onder anderen het Graafschap Holland in wettigen eigendom aan *Lodewyk*, als boven gemeld is, wordt toegeweezen. ——— De Heer *HuydeCoper* heeft kunnen goedvinden dit Stuk als ten uiterste belachlyk ten toon te stellen, en als volstrekt verdicht te wraaken. Intusschen zyn de reden, welke hy tegen het zelve aanvoert, verre van gegrond; en de bewyzen voor deszelfs egtheid integendeel volstrekt onwraakbaar; gelyk in deezen duidelyk getoond wordt, door den Hoogleeraar *Kluit*, die het oorspronglyke zelve gezien heeft. Het is naamlyk nog in weezen, zynde bewaard in de geheimkassen der oude Charters, in de Cathedrale Kerk van *St. Donatianus* te Brugge. De Eerwaarde Canunnik *de Witte*, Secretaris van den Bisschop van Brugge, heeft de beleefdheid gehad

van den Hoogleeraar *Kluit* dit Stuk niet alleen te doen zien, maar hem ook de vryheid verleend, om het zelve, in zyne tegenwoordigheid, af te schryven, en de Zegels na te tekenen. Volgens het bygebragte door den Hoogleeraar is dit Stuk, schoon den Buitenlanderen genoeg bekend, door onze eigen Historieschryvers niet opgemerkt geweest, voor dat de Heer *Matthæus* het uit de Schriften van den Italiaanschen Regtsgeleerden *Cironius*, (waarin het, hoewel wat gebrekkig, gevonden wordt,) overgenomen, en de Heer *Mieris* het in zyn *Groot Charterboek* geplaatst heeft. De Hoogleeraar *Kluit* levert 'er ons thans een volledig Afschrift van, met eene daar toebehoorende Plaat, op welke de Zegels afgebeeld zyn, en te gelyk eene proeve van het Schrift zelve gevonden wordt. ——— Men mag dit Geschrift, buiten het byzondere der Geschiedenisse, te opmerkelyker agten, om dat het, gelyk de Hoogleeraar al vroeger in onze Letteroeffeningen (*) opgemerkt heeft, te tellen is onder de bewysstukken van zyn gevoelen, wegens de *Landsvorstelyke* Opperhoogheid onzer Graaven; uit kragt van welke zy, op eigen gezag, over hunne Landen konden beschikken, daaromtrent Verdragen aangaan, en zig Middelaars verkiezen, ter beslissinge hunner onderlinge verschillen: 't welk in dit geval plaats heeft, zonder dat 'er één eenig mensch uit *Holland* of *Zeeland* is, die zelfs maar als getuigen over deeze Verdeeling van twee zulke groote Landen gestaan zou hebben.

Men kan uit dit beloop, zo we vertrouwen, de inrigting van dit Werk duidelyk nagaan: de oudste Hollandsche Chronyk ligt ten grondslage; de Uitweidingen ontvouwen ons 't geen nader opheldering vordert, en 't *Codex Diplomaticus* verleent ons de oude Charters, welken tot bewyzen dienen. Hier op staat nu eerlang te volgen de *Historia Critica* zelve, of de oordeelkundige ontvouwing onzer Landsgeschiedenissen, behelzende een aantal van Verhandelingen, geschikt, om alles, wat tot de kennis onzer Vaderlandsche Geschiedenissen behoort, in een klaar daglicht te stellen, het welk vermoedelyk in twee of drie Deelen voltrokken zal worden.

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* I. D. bl. 632, 633.

His-

Digitized by Google

Historie der Waereld, *door* J. F. MARTINET, A. L. M. Ph. Dr. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen*, *en Predikant te Zutphen. Derde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1782. *In gr. octavo*, 468 *bladz.*

Na het afhandelen der *Oude* Historie, waarmede het voorige Deel eindigde, komt in dit Deel de *Nieuwe* Historie in overweeging; welke de Eerwaarde *Martinet* op de eigenste leerzaame wyze voordraagt. By den aanvang verleent hy ons een schets van 't beloop der Nieuwe Historie, zints des Heillands geboorte tot op den tegenwoordigen tyd. En daar dezelve dus met den tyd der geboorte van *Jezus Christus* begint, zo laat hy, voor de verdere ontvouwing der Joodsche Historie, nog vooraf gaan, eene beschouwing der Godlyke Wysheid, in de komst van 's Waerelds Heilland in 't Vleesch, na daartoe behoorende voorbereidzelen, juist te brengen op den gunstigsten en voor het Menschdom geschiktsten tyd. Hier op gaat zyn Eerwaarde tot de Historie zelve over; bepaalende zig eerst tot de lotgevallen der Jooden, en hunnen toestand, zedert de Regeering van *Herodes den Grooten*, tot op de verwoesting van Jerusalem, en hunne daaruit voortvloeijende verstrooijing over de Aarde, tot op deezen dag. Voorts keert hy weder tot de geschiedenis der Romeinen en Grieken, welke hy vervolgt tot aan den ondergang, zo van 't Roomsche als van 't Grieksche Keizerryk; hegtende daaraan wyders nog een kort verslag van 't geen omtrent andere Volken opmerking vordert. In de voordragt van dat alles kwamen de lotgevallen der Christenen ook meermaals in overweeging; dog zyn Eerwaarde heeft 'er opzetlyk in vermyd, om te spreeken van hunne Kerklyke Geschiedenissen, ten minste zo ver het mogelyk was, als oordeelende het te regt raadzaam, om die tot eene agtervolgende afzonderlyke beschouwing te bespaaren. En hiertoe is dan het laatste gedeelte van dit Stuk geschikt, het welk eene doorloopende geschiedenis der Christenen behelst, van 's Heillands geboorte tot op het einde der vyftiende Eeuwe; welke voorts, in het volgende Deel, tot op den tegenwoordigen tyd staat gebragt te worden. ——— Dit Deel vervat dus, ook buiten de Kerkgeschiedenis der Christenen, een aanmerkelyk gedeelte van de Historie der Waereld, te opmerkelyker door de groote omwentelingen der Ryken en Staaten. Wy zien het Joodsche Volk, op de verwoesting van Stad en Tempel, omtrent 70 jaaren na onze gemeene

telling, van Staat- en Kerkbestier berooft, als ballingen omzwerven. Het Roomsche Ryk, in den jaare 476, een einde neemen; wanneer een Barbaar *Odoacer*, wiens land en geslagt ons nog niet wel bekend zyn, het trotsche Rome, dat zo veele Eeuwen lang andere Natien tot slaaven gemaakt heeft, tot slaaverny brengt. En 't Griekſche Keizerryk insgelyks, in den jaare 1453, ten gronde gaan, daar de Turksche Krygsmagt zig meester maakt van Constantinopel. Daar benevens leeren we hier de herstelling van 't Persische Ryk, omtrent het jaar 230; maar we worden tevens onderrigt, dat het niet meer dan 400 Jaaren stand hield, als vallende met het jaar 630 in de handen der Saraceenen; een Volk uit Arabie, welks volkomen geschiedenis ons ontbreekt, dan waarby wy mogelyk weinig verliezen. Laat ons, om verder uit dit Deel nog iets byzonders te leveren, te rug keeren na Rome, om de laatere lotgevallen dier Stad, en de opregting van des Pausen Waereldlyke heerschappy in dat Gewest gade te slaan.

'Er ontstond eerlang eene nieuwe Monarchy in *Italie*, onder het Ryksbestier der *Ostrogothen*, dat aan veele wisselvalligheden onderworpen was; en met het jaar 553 ging de geheele heerschappy der *Gothen* over in de handen van *Justinianus*, die het *Grieksche* of *Oostersche* Ryk beheerschte. Sedert werd Italie, op deszelfs bevel, eerst als eene Provincie des Ryks bestuurd, en vervolgens, met het jaar 568, liet de Keizer Italie, of liever elke voornaame Stad, regeeren door *Hertogen*, die onder, een Opperhoofd *Exarch* geheeten, welke zyn verblyf te *Ravenna* had, stonden. Van dien tyd af had dat oude magtige *Rome* niet meer te zeggen, dan eene andere Stad. Dit *Exarchaat* hield meer of min stand tot het jaar 751; dan de Exarchen hadden veel te doen met de *Lombarden*, wier Koning *Alboinus*, reeds in 't jaar 568, gewapend in Italie gevallen was, en zig van veele Steden meester gemaakt had, laatende zig als Koning van Italie uitroepen; verkiezende *Pavia* tot de Hoofdstad van zyn Ryk. De Lombarden waren 'er steeds op uit, om hun Ryksgebied te vergrooten; en 't leed niet lang of het meerder gedeelte van 't Exarchaat verviel in hunne handen; waarvan *Luitprand*, in den jaare 711 Koning geworden, zig voorts geheel en al meester zogt te maaken.

„ Hy wilde, (zegt de Eerwaarde *Martinet*, deeze Geschiedenis vervolgende,) de *Romeinen*, die nog door *Exarchen* geregeerd werden, geheel uit *Italie* verdryven, het geen

Digitized by Google

geen den ondergang zyns Ryks ongelukkig veroorzaakte. Hoorende, dat de Beelden, op bevel van Keizer *Leo*, uit de Kerken moesten weggenomen worden, waartegen het Volk zich verzette, dacht hy den tyd geboren te weezen om te beginnen. Hy tastte dan *Ravenna* aan, deedt den *Exarch* vlugten, nam de Stad stormenderhand in, en hegtte dezelve met meer andere aan zyne kroon. *Gregorius* de II, Paus van *Rome*, daardoor ontrust, riep de *Venetiaanen* tot hulp; zy kwamen en heroverden *Ravenna*. Hierop wilde de *Exarch* de Beelden uit de Kerken wegdoen; maar dit gaf eenen Burgerkryg. Keizer *Leo* hieldt den Paus verdacht, als de oorzaak van dat onheil, en wilde hem deswege straffen. De *Romeinen* daarentegen op *Leo* verbitterd, en even weinig begeerende onder de *Lombarden* te staan, vereenigden zich onder hem, nog niet als hun Vorst, maar als hun Hoofd. Dit waren egter de eerste beginselen van de souveraine magt der Pausen. Dus viel *Rome* van den Keizer af, die daarop besloot de Stad met de wapenen te heroveren, en zich bovenal op den Paus te wreeken, om dat hy de beroeringen verwekt hadt, door zich aan te kanten tegens 's Keizers bevel ter weeringe der Beelden. De Paus nam daarom toevlugt tot den beroemden *Karel Martel* in Frankryk, en sloot met hem een verbond tegens den Keizer en tegens de *Lombarden*. Sedert begonnen zich de *Franken* met *Italie* te bemoeien, en maakten 'er zich vervolgens trapswyze meester van.

„ Toen *Koprohymus*, na den dood zyns Vaders *Leo*, het bevel tegens de Beelden vernieuwde, en vooral de aanbidding der Maagd *Maria* niet wilde dulden, vereenigden zich de *Romeinen*, door 's Pausen bestelling, nog meer: zy dreeven 's Keizers Amptenaars uit de Stad, en vernietigden daardoor zelfs de schaduw der heerschappy, die de Keizer tot hiertoe onder hen gehad hadt. —— Na *Luitprands* dood volgde *Hildebrand*, in het Ryk der *Lombarden*, en, die afgezet zynde, *Rachis*; welke naderhand het bewind nederlag, en een Monnik werd. —— *Astulfus*, een Man van groote wysheid in den Raad, en dapper in het Veld, steeg toen op den throon. Hy veroverde *Ravenna*, en de *Exarch* keerde, na eene dappere verdediging en overgaaf der Stad, naar *Constantinopole*. Dus eindigde de luister van *Ravenna*, waar de Keizers, sedert den tyd van *Valentinianus* den III, en de *Gothische* Koningen, hunne zetels gehad, en waar ook de *Exarchen*, honderd drie- en tagtig jaaren lang, het gezag der Keize-

Digitized by Google

ren van het Oosten gehandhaafd hadden. Hierop zondt *Astulfus* eenen bode naar *Rome*, eischende, dat men hem zou erkennen en jaarlyks schatting geeven. Paus *Stephanus*, daarover zeer ontrust, badt hulp by den Keizer *Constantinus* te *Constantinopole*; dan, deeze hadt geene benden te missen, weshalven de Paus by *Pepyn*, Koning van *Frankryk*, bystand zogt, en daartegen, beloofde, dien Vorst, met al het gezag des Apostolischen Stoels, steeds te zullen ondersteunen. Dit verdrag ging aan: *Pepyn* trok toen op, en belegerde *Astulfus* in *Pavia*, zyne Hoofdstad. De laatste verzogt en verkreeg de vrede, mids hy eenige veroverde plaatzen aan den Paus gaf. *Pepyn* trok toen af; maar de Koning zyn woord niet houdende, en *Rome* zelfs belegerende, kwam *Pepyn* te rug, waarop de Koning zich moest onderwerpen. Dus kreeg de Paus in den jaare 756, door het verdrag en den bystand van *Pepyn*, zes- en twintig Steden met derzelver onderhoorige Landen in bezit, en dus by zyne geestelyke eene groote waereldlyke magt, het geen de Vorsten van *Europa* daarna genoeg hebben moeten bezuuren. —— *Astulfus*, door den dood belet het verloorene te herwinnen, het geen hy in den zin hadt, kreeg *Desiderius* tot Opvolger, die verpligt was hulp te zoeken by den Paus, om van zynen zetel niet verdreeven te worden door *Rachis*, die, volgens myn voorig gezegde, in een Klooster geweeken was; doch, nu berouw hebbende, het Monniken gewaad vaardig afgelegd, en den Scepter in de hand genomen hadt. Dan, de Paus vermogt zo veel op hem, dat hy zyn voorneemen liet vaaren. Deeze, aan wien de Kerk van *Rome* voornaamlyk haare grootheid verschuldigd is, overleedt in den jaare 757. —— *Adrianus* de I werdt zyn Opvolger. Hy krakeelde met *Desiderius*, en nam, in gevaar raakende, almede zyne toevlugt tot *Karel den Grooten*, toen Koning van *Frankryk*. Deeze, voordeel in den twist ziende, kwam daarop met een Leger in *Italie*, belegerde *Pavia*, de Ryksstad van *Desiderius*, nam ze in, bevestigde *Pepyns* gift tot 's Pausen genoegen, en voerde den overwonnen en gevangen Vorst der *Lombarden*, nevens Vrouw en Kinderen, met zich naar zyn Ryk, alwaar zy hunne dagen eindigden. Dus ging de Heerschappy der *Lombarden*, die, tweehonderd en zes jaaren lang, in *Italie* gestaan hadt, door *Karel den Grooten*, in 't jaar 774, te onder. —— De Keizer van het Oosten behieldt het Hertogdom *Napels*, en het geen hy meer bezat: de Paus het Hertogdom *Rome*, en het Exarchaat

Pen-

Digitized by Google

Pentapolis, doch onderdanig aan *Karel*, en deeze bleef het overige beheeren.

„ Dus week de heerlykheid van *Italie!* dus daalde de glorie van dat Land, zo groot in overoude tyden! Een vreemd Vorst deedt het voor zich bukken: wy zien het op deeze wyze ondergaan, en zullen het nimmer weer op zien komen."

Batavia, de Hoofdstad van Neerlands Oostindiën, in derzelver gelegenheid, opkomst, enz. beschreeven. Met Plaaten. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1783. *De drie eerste Deelen, te zamen, behalven eene korte Voorreden*, 426 *bladz. in gr. quarto.*

Het groot belang, dat ons Gemeenebest in de Nederlandsche Oostindische Compagnie heeft, maakt genoegzaam alles, wat 'er toe betrekkelyk is, den Landzaaten opmerkelyk; en van daar is *Batavia*, dat men, als het middelpunt van alle de verrigtingen der Compagnie mag aanmerken, bovenal een voorwerp van veeler weetgierigheid. Uit dien hoofde kan eene juiste beschryving van deeze Residentieplaats der hooge Regeeringe van Neerlands Oostindiën, daar het Hoofdcomptoir van den geheelen handel der Compagnie gevestigd is, niet anders dan veelen ten uiterste gevallig weezen: 't welk ons des doet verwagten, dat de Natie de moeite, aan 't opstellen van 't hier boven genoemde Werk besteed, gunstig zal erkennen. Het behelst naamlyk een naauwkeurig berigt van al het merkwaardige, dat omtrent die aanzienlyke Hoofdstad van Neêrlands Oostindiën in opmerking komt, met een nevensgaand verslag van alles, wat ten rechten verstande van de bestiering der Indische zaaken kan strekken. En al het deswegens bygebragte steunt, naar luid der Voorreden, grootlyks, op de onderrigting van agtenswaardige Mannen, op wier kunde en trouw men zig gerustlyk mag verlaaten; met welken de Schryver gemeenzaam heeft mogen omgaan, en die hem goedgunstig hunne papieren en waarneemingen medegedeeld hebben; waardoor hy zyne kundigheden, nopens dit onderwerp, heeft mogen vermeerderen en versterken. Voor 't overige is deeze beschryving, die men met weluitgevoerde Plaaten vercierd heeft, in

Digitized by Google

in eene goede orde geschikt, om den Leezer een geregeld en naauwkeurig denkbeeld van dit alles mede te deelen.

Vooraf gaat eene beschryving van 't eiland *Java*, (op welks Noordkust *Batavia* gestigt is,) met aanwyzing van 't merkwaardigste, omtrent deszelfs onderscheiden Koningryken, Steden, Rivieren, Baaijen, en wat dies meer zy; mitsgaders een berigt van de leevenswyze en zeden der *Javaanen*, met het geen verder omtrent dit Volk byzonder overweeging vordert. —— Hierop komt de Autheur bepaaldlyk tot *Batavia*; geevende ons, in de eerste plaatze, een onderscheiden berigt van deszelfs opkomst, en de wederwaardigheden, waaraan het in die vroegere omstandigheden onderworpen was. Na dit geschiedkundig verhaal, geeft hy verder eene beschryving van die aanzienlyke Stad met derzelver voornaamste Gebouwen. Hieraan hegt hy vervolgens eene naauwkeurige onderrigting van 't geen de hooge Oostindische Regeering, zo in 't Vaderland als te Batavia, betreft: en voorts nog wel byzonder van 't hooge Geregtshof, benevens de verdere aanzienlyke Collegien te Batavia. Op deeze beschryving deelt ons de Autheur wyders mede, een vervolg van zyn voorig geschiedkundig verhaal, het welk hy in 't bovengemelde gebragt had, tot op de oprigting van *Batavia*; om nu verder een berigt te geeven van de voornaamste geschiedenissen en lotgevallen deezer Stad, van haaren oorsprong, tot op den tegenwoordigen tyd, vooral van de zodanigen, die tot haar wel of kwaalyk vaaren eene byzondere betrekking gehad hebben. Dus verloopen de twee eerste Deelen van dit Werk; en 't derde Deel behelst eene melding van 't geen de Zeden der Inwoonderen van Batavia, de Oostindische Kerkzaaken, en den Koophandel der Nederlandsche Compagnie in de Oostindiën, betreft. En hier op staat dan laatstlyk, in het vierde Deel, eene overweeging van de Luchtsgesteldheid en Ziekten, mitsgaders eene beschryving van de Dieren en Gewassen, te volgen; zynde egter die soorten van Gewassen, welken tot den voornaamen Handel behooren, hier reeds gemeld, waar van de volgende beschryving van het *Kaneel*, en deszelfs bearbeiding, in deezen tot eene proeve kan verstrekken.

„ Het beste en meest gezochte voortbrengzel van *Ceylon* is, zegt de Autheur, het Kaneel, welk nergens zo voortreffelyk wordt gevonden. De Kaneelboom behoort onder 't geslacht der Laurieren, een van de edelste der gewassen: in grootte en gedaante gelykt deeze boom ook wel naar den

den Oranjeboom. De wortel van deezen boom is zwaar en dik, in veele takken verdeeld, en met een roodachtige schors omgeeven, doch van binnen wit en smaakeloos. De stam des booms is doorgaans acht of tien voeten hoog, zeer takryk, en alom op stam en takken bekleed met eene schors, die eerst groen is, doch allengskens rood wordt. De bladeren hebben eenige overeenkomst met die van den gemeenen Laurierboom, doch zyn wat stomper: nog eerst uitbottende zyn zy vuurkleurig, doch worden ras geheel groen. Aan de uiteinden der takken ziet men de bloemen troswyze hangen, in grote bosjes, klein, wit van kleur, en in reuk veel gelykende naar de Lelien van Dalen. De vruchten gelyken naar kleine eikels; in Herfstmaand verkrygen zy haare volkomene rypheid; voorts zyn zy zeer vet van aart, vervuld met eene welriekende olie, die, door water uitgekookt, tot een aangenaam smeer stolt, van 't welk de Inlanders kaarsen maken, doch tot gebruik hunner Oppervorsten, die ze alleen mogen branden. 't Is inmiddels voornaamelyk de binnenbast, aan welken dit gewas zyne beroemdheid verschuldigd is; deeze is het waare Kaneel, vooral zo hy genomen is van jonge boomen; want de andere boomen geeven een grover bast, die weinig in aanmerking komt, doch echter nog merkelyk beter is dan het zogenoemde wilde Kaneel, welk niet alleen op *Ceylon*, maar ook in *Malabar*, *China* en *Brazil* wordt gevonden. Intusschen groeijen de beste Kaneelboomen niet over het gantsche Eiland, dewyl 'er verscheiden bysoorten zyn van minder waarde dan de beste: deeze worden derhalven op order der Maatschappy alleen aangekweekt. Zeer gemakkelyk zou het vallen het geheele Eiland met deeze beste boomen te vervullen, naardien de aankweeking zeer licht valt; eensdeels door de rype vruchten, anderdeels door middel van gepelde stammen, die wel versterven, doch, by den grond uitgehouwen zynde, met ontelbaare spruiten wederom uit den wortel te voorschyn komen. Doch de Compagnie, voorziende wat misbruik hier uit zou kunnen voortkomen, bepaalt de Kaneelteelt tot die hoeveelheid, welke zy zelve kan vertieren, en bewaart alleen de bosschen ten Noorden van *Columbo*, alwaar dezelve onder haar onmiddelyk opzicht staan. De bearbeiding van 't Kaneel is toevertrouwd aan een byzondere order van lieden, die zich, volgens de Ceilonsche manier, nergens anders mede mogen ophouden: deze lieden heten *Chinlias*, en worden wederom in vier stammen verdeeld. De

eer-

eerste zyn de *Corondo-Halais* of Kaneelpellers, welke den binnenbast van de takken afpellen, en dien in de open lucht uitspreiden, om te kunnen droogen en zaamenkrullen. De tweede stam bevat de *Coulis*, of Draagers, wier post het is, het Kaneel in hoopen te verzamelen, en naar den zeekant te brengen, van waar het zelve voorts te *Negombo* zamen gebragt, en in pakhuizen wordt opgeslagen. De derde stam bestaat uit de *Lascarias*, die eene soort zyn van Inlandsche Soldaaten, welke op de arbeiders passen, terwyl die in 't werk zyn, om ze te bewaaren voor alle onverhoedsche aanvallen, en teffens allen smokkelhandel te beletten. De *Ilandrias* zyn eindelyk de Schifters van het Kaneel, die het overtollige weg werpen, en de beste soorten by elkanderen in bosschen verzamelen. Alle deeze lieden staan onder 't opzicht van een Nederlandschen Bevelhebber, en hebben ook wederom hunne byzondere Opzieners.

„ De inzameling van het Kaneel geschiedt niet altoos op denzelfden tyd, aangezien den verschillenden aard van het weder, en de daarvan afhangende vroeger of laater rypheid der basten: deeze tyd valt ondertusschen meestal voor in Zomermaand, Hooimaand of Oogstmaand, en doorgaans duurt dezelve drie weeken, of ook wel eene maand, in welken tyd men dikwils één millioen ponden van 't beste Kaneel vergadert.

„ De kostelyke Kaneelolie, welke uit deezen bast, door middel van overhaaling, wordt verkreegen, is ook een groot voorwerp van handel: dezelve wordt hier in menigte gestookt uit den frisschen bast, en alomme gebruikt, als een der heilzaamste versterkende middelen en aangenaamste reukwerken. Gelyk meer andere kostbaare Indische olien, bezit ook deeze de eigenschap van in het water, als veel zwaarder zynde, te zinken.

„ Het Kaneel komt, gelyk reeds gezegd is, meerendeels uit de bezittingen der Maatschappy zelve; doch zy moet, volgens verdrag, ook nog eene aanzienlyke menigte van den Keizer van Kandi tegen een hoogen prys aanneemen. Met dit alles komt haar het Kaneel zelden hooger, dan het pond tien stuivers. Zy voert ondertusschen jaarlyks zevenduizend baalen uit, weegende ieder baal iets meer dan tachtig ponden."

„ Men voege hier by des Autheurs berigt, raakende de *Nagelboomen*, die de Compagnie alleen op *Amboina* laat aan-

aankweeken, doende dezelven op alle de overige Eilanden bestendig vernielen.

„ De Nagelboom, zegt hy, is een zeer fraay gewas, veel gelykende naar den Laurierboom; de stam is versierd met eene groote menigte takken, wier bast meest gelykt naar dien des Olyfbooms; aan de einden der wyduitgebreide takken groeijen, in grooten getale, kleine witte bloemen van vier bloembladen, die op het vruchtbeginzel zyn vastgehegt. Als de bloem afgevallen is, vertoont zich de vrucht, boven in vieren gesneeden, en door haaren kelk met een gekartelden rand kroonswyze omringd.

„ De Nagelen worden half ryp ingezameld, van Wynmaand tot in Sprokkelmaand. Zorgvuldig worden dan de vruchten met de hand geplukt, en te droogen gelegd: eenige dagen laater droogt men ze tegen 't vuur, terwyl men ze teffens met water besprengt, waar door haare fraaije roode koleur in eene purperachtige of liever zwarte verandert. Dit besprengen wordt, volgens de meening van zommigen, gedaan om de wurmen af te keeren, terwyl anderen zeggen, dat dit alleenlyk dient tot vermeerdering des gewigts.

„ De vruchten, die over 't hoofd worden gezien, en dus haare volkomen rypheid verkrygen, worden een duim dik, doch verliezen veel van haare speceryachtige vermogens: zomwylen laat men ze geheel zitten, wanneer zy, afvallende, zichzelven planten, en nieuwe boomen doen gebooren worden, die acht of negen jaaren moeten groeijen, om vruchten te kunnen draagen. Men noemt zodanige volwassen vruchten wyfjes Nagelen, [of Moernagelen,] en gebruikt ze voornaamlyk tot inleggen, om ze op langduurige reizen te eeten, of over den maaltyd, om de spysverteering te bevorderen. De oogst der Nagelen is zeer ongelyk: zomwylen geeft een boom twaalf of meer ponden, doch de gewoone rekening is tien ponden, en dan bedraagt de geheele jaarlyksche verzameling ongeveer één millioen ponden. Om ondertusschen 't gevolg van één of meer ongelukkige jaaren voor te komen, heeft men in Europa doorgaans een voorraad van vier, en in de Indiën van twee millioenen ponden.

„ Volgens veeler meening is de Nagelboom zo heet en kwaadaardig van aard, dat 'er niets anders onder of in de nabuurschap van denzelven zou willen groeijen. 't Is waar, de Nagelbosschen zyn altoos zeer zuiver, doch zulks geschiedt door konst, zynde hier omtrent eenige Ordonnantien

Digitized by Google

tien in 't licht gegeeven, die naauwkeurig moeten worden gehoorzaamd. Tot beter bevordering der boomkweeking, heeft de Maatschappy onder de Amboineezen vier duizend streeken lands uitgedeeld, op welken zy ieder honderd en vyf en twintig boomen kunnen planten, 't geen 500,000 boomen in 't geheel maakt, en, voor ieder boom twee ponden rekenende; een oogst van één millioen ponden levert. De Kweekers krygen van de Maatschappye acht en veertig stuivers voor de tien ponden; welke somme gedeeltelyk wordt betaald in geld, en gedeeltelyk met ruwe of blaauwe lynwaaten van de kust van Coromandel.

„ Als de Kruidnagelen volkomen goed zullen zyn, moeten zy volzappig, zwaar, dik en gemakkelyk te kaauwen zyn; voorts moeten zy in 't behandelen scherp aan de vingeren zyn, heet en geurig van smaak, welriekende van reuk, bykans brandende in de keel, en vol van olie. In de Indiën zyn de Nagelen in eene zeer hooge achting, zo dat zy byna onder alle de spyzen worden gemengd, 't geen, hoewel minder plaats hebbende in Europa, aan dezelve echter geen kleinen roem byzet; dewyl deeze vruchten in veelerleije spyzen te pas komen, en vooral in de reukwerken en geestryke dranken. De gedistilleerde Nagelolie is ook een middel, dat zeer beroemd is, in veele uit- en inwendige ongemakken."

Niet ongepast laat onze Schryver op deeze beschouwing van den *Nagelhandel*, die der *Nootemuskaaten* en *Foely* volgen: doch ons bestek laat niet toe dit Artykel verder uit te breiden; en wy zien 'er te gereeder van af, om dat wy eerlang, by de melding van een ander Werk, gelegenheid zullen hebben, om van dien handeltak te gewaagen.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER's *tweede Genootschap. Tweede stuk. Te Haarlem by* J. Enschedé *en* Zoonen, *en* J. v. Walré, 1783. *Behalven de Voorrede*, 262 *bladz. in gr. quarto.*

Naar de inrigting van dit Genootschap moest, op het eerste Voorstel, de *Natuurkunde* raakende, in de tweede plaats volgen eene Prysvraag, wegens de *Dichtkunde* (*), welker beantwoording ons in dit stuk mede ge- „ deeld

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 302.

Digitized by Google

deeld wordt. De Vraag zelve luidt: „ Welke zyn de beste en duidelykste kenmerken van zoodaanige Regelen, „ die, om dat zy in den aard van het onderwerp te vinden, „ of met den form van 't gekoozen Dichtstuk verknocht „ zyn, niet mogen noch kunnen veronachtzaamd of te „ buiten gegaan worden?" En men heeft den gouden Eerprys toegeweezen, aan eene doorwerkte Verhandeling, welke de Dichtkundige *Jeronimo de Bosch*, by die gelegenheid, aan het Genootschap had toegezonden. Zyn Ed. neemt de vryheid van in dezelve eenigzins van de voorgestelde Vraag af te wyken, om dat het, zynes oordeels, niet mogelyk is aan het daarin vereischte te voldoen: doch hy rigt egter zyne Verhandeling zo in, dat hy langs dien weg aan 't hoofdoogmerk van 't Genootschap meene te beantwoorden. ——— Een regtmaatig onderscheid maakende, tusschen het *werktuigelyke* en de *Ziel* of het *weezen* der Dichtkunde, begrypt hy dat het Genootschap niet zo zeer op het eerste, als wel op het laatste, het oog hebbe. Nopens het eerste, waaronder hy dan betrekt, alles, wat tot de verschillende soorten van Dichtstukken, derzelver schikking, inrigting, voetmaaten, toonklanken, enz. behoort, dit werktuiglyke agt hy te bekend, dan dat het Genootschap zulks zou bedoelen. „ Het voornaamste „ doelwit van dit kunstlievend Genootschap was, (zegt „ hy,) zekerlyk, de Dichtkunde, in haare verhevenheid „ beschouwd, van haare overtollige regelen te bevryden, „ en den Nederduitschen Dichter in 't byzonder eenen „ nieuwen en gemakkelyken weg te baanen, ter verkryging van dat schoone, dat voortreffelyke, dat verrukkende, dat waare, waarover men zich in de oude en „ veele nieuwe uitheemsche Dichters met recht verwondert." Daaromtrent nu komen, volgens zyne gedagten, alle de Kunstregels, die men den Dichteren voorgeschreeven heeft, niet te stade; en de groote zaak is eene oplettende beoefening der oude Grieksche en Latynsche Dichters, mitsgaders van zodanige laatere Dichters, die de Werken der Ouden met vrugt gebruikt hebben. Ten aandrange hiervan is deeze Verhandeling, grootlyks, geschikt. „ Het voornaame oogmerk, zegt de Heer *de Bosch*, in „ deeze onze Verhandeling was, daar gevraagd wierd, „ welke zyn de noodzaakelyke, welke de minder noodzaakelyke regels in de dichtkunde, éénmaal aan te toonen, „ dat, wat het verhevene betreft, het gebruik van leenspreuken en persoonsverbeeldingen, zich te bedienen van

„ het

„ het wonderbaare, daar zulks nodig is, het schilderen „ van onze denkbeelden door natuurlyke beschryvingen „ en gepaste vergelykingen, en wat des meer zy, in welk „ alles het weezen der dichtkunde gelegen is, allen zaa- „ ken zyn, welke noch door regelen, noch door lessen, „ dan die van het gezond verstand en den goeden smaak, „ kunnen verkregen worden, en dat men dit gezond ver- „ stand, deezen goeden smaak voornaamelyk kan deelach- „ tig worden, door eene geduurige beoefening der beste „ modéllen, welke hier de dichtwerken der Ouden zyn." ——— Ter bereikinge van dit doelwit heeft zyn Ed. zich de volgende schikking voorgesteld, naar welke zyne Verhandeling ingerigt is.

„ Wy zullen, zegt hy, eerst spreeken over het weezen „ der Dichtkunde, en waarin het zelve altoos geacht zy, „ en nog geacht worde te bestaan. Ten tweeden over de „ vereischten in een' goed' beoordeelaar van dichtwerken, „ over die in een Dichter, en over de wyze op welke „ deeze moet worden bekwaam gemaakt. Ten derden „ zullen wy het gewigt der gewoone regelen, welke men „ in de dichtkunde van tyd tot tyd heeft ingevoerd, on- „ derzoeken, en de onvolkomenheid van dezelve met be- „ trekking tot het noodzaakelyke, dat is het waar verhe- „ ven in de dichtkunde, trachten te bewyzen. Ten vier- „ den zullen wy aantoonen, dat de navolging van uit- „ muntende voorbeelden de noodzaaklykste regel is, ter „ bereiking van de voornaamste eigenschap in een goed „ dichtstuk, het schilderachtig voorstellen van zyne denk- „ beelden. Dus zal de beoefening der oude Dichters, „ waaruit men alle goede lessen en regelen alleen getrok- „ ken heeft, het beste, zo niet het eenige, middel wor- „ den, om iemand, welke door de natuur tot de dicht- „ kunde geschikt is, te leeren onderscheiden, wat hy o- „ veral, welk onderwerp, welke form hy ook voor zyn „ dichtstuk verkiezen moge, te volgen of te vermyden heb- „ be. Eindelyk zullen wy, ten vyfden, om niet alleen „ de noodzaakelykheid, maar ook de mogelykheid, om „ aan deezen regel te voldoen, des te beter te kennen, „ den aart der waare navolging beschryven, en aantoo- „ nen, welk eene invloed dezelve op groote Dichters ge- „ had heeft; alle deeze onze gevoelens bevestigende, zo „ met het eenpaarig getuigenis van geleerde en kundige „ mannen, als met de klaarste en duidelykste voorbeel-

„ den

Digitized by Google

„ den der uitmuntendste Dichteren van ouderen of laateren
„ leeftyd."

In het gansche beloop deezer Verhandelinge, straalt eene ongemeene oordeelkundige beleezenheid van vroegere en laatere dichtwerken door; waarvan de Schryver zich op eene overtuigende wyze bedient, om zyn gevoelen ten klaarste voor te stellen, en ten kragtigste te staaven. Onze Nederlandsche Dichters vinden hier, boven al, een sterken spoorslag, om zich op het beoefenen der oude Dichters toe te leggen, ten einde daardoor onze Vaderlandsche Dichtkunde luister by te zetten. En hiertoe strekt ook inzonderheid des Autheurs besluit van dit zyn Geschrift; waarin hy, kortlyk uitgeweid hebbende over de voortreffelykheid der oude Grieksche en Latynsche Dichters, zyn voorstel nogmaals aandringt, en, door 't voorbeeld van den jongen Dichter *P. Nieuwland*, toont, welken invloed derzelver beoefening natuurlyk heeft. —— Wyders is 'er nog, aan 't einde deezer Verhandelinge, geplaatst eene *Bylaage*, welke ons een groot aantal van plaatsen, uit *Vondels* Tooneelstuk, *Gysbrecht van Aemstel* geheeten, onder 't oog brengt, waar uit men kan afneemen, met hoe veel oplettenheid hy den Latynschen Dichter *Virgilius* beoefend hebbe: op wiens voorbeeld de Heer *de Bosch* zich in zyne Verhandeling beroept, ten bewyze wat de beoefening der Ouden vermoge, en ter aanspooringe van onze Dichters, om hem hier in na te volgen.

„ Door het schoone, (zegt hy,) het welk hy in deezen
„ Latynschen Dichter aantrof, opgewekt, heeft hy zulke
„ ongemeene, verhevene en schilderachtige uitdrukkingen
„ en denkbeelden overal in zyne dichtwerken ingevlochten,
„ dat niemand in de Nederduitsche dichtkunde, wat het
„ fraaije en verhevene betreft, met hem kan gelyk gesteld
„ worden. Men vraage niet, zou *Vondel* evenwel nog geen
„ volmaakter Dichter geweest zyn, als hy meer orde en
„ houding in zyn stukken gebragt had? Dit is reeds voorlang
„ van ons toegestaan; maar dat wel in acht neemen
„ van de orde en houding, zo als men het noemt, maakt
„ geen' Dichter. Men moest waarlyk altoos eerst beginnen,
„ met in den aankweekeling dat dichterlyk vuur te
„ ontsteeken, waar door *Vondel* boven allen heeft uitgemunt,
„ en waartoe hem buiten alle tegenspraak de grootste
„ aanleiding gegeeven is, door het geduurig leezen en herleezen
„ van de oude Dichters, en het vertaalen van dezelven,
„ hoe gebrekkig ook, tot zyn eigen gebruik. Hier

Digitized by Google

„ vond hy voedsel voor zyn' geest, en overvloedige stof „ tot aankweeking van zyn natuurlyke dichtader; dit „ moest derhalven de voornaame en noodzaakelyke regel „ zyn voor alle jonge Dichters." —— Wierd dit in agt genoomen, „ 'er is, gelyk de Heer *de Bosch*, met het afloopen zyner Verhandelinge, zegt, geenszins aan te twyfelen, of deeze regel zal onze Nederduitsche Dichters „ nog veel meer schoonheden, dan hier ten toon gespreid zyn, voor den dag doen brengen, waardoor zy „ voor geene van hunne nabuuren behoeven te zwichten, het geen ik en uit liefde voor myn vaderland, en „ uit hoogachting voor alle beschaafde letteren, en hoope „ en wensche."

Poëzy van P. HUISINGA BAKKER. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 204 *bladz*, *in gr. octavo.*

In het eerste Deel deezer Poëzye, voor etlyke jaaren afgegeeven, vonden we, gelyk we diestyds aangemerkt hebben, (*) eene verscheidenheid van stoffen, die alomme, van wat natuur het onderwerp ook ware, den weezenlyken Dichter vertoonde, daar de Heer *Bakker* ons niet slegts welgetooide Verzen aanbiedt, maar zodanigen, in welken men steeds den rechtschaapen Dichterlyken geest zo duidelyk ontdekt, dat men deszelfs invloed onder 't leezen gevoele. Even dat zelfde wordt men ook in dit Deel gewaar, des de Liefhebbers van waare Dichtkunde t'over reden hebben, om danklyk te erkennen, de moeite welke de geagte Opsteller heeft willen neemen, om deeze verzameling van Dichtstukken gemeen te maaken. Dezelve behelst ten deele vroeger uitgegeeven, doch op nieuw hertoetste, en ten deele nieuwere, Dichtstukken. Onder de laatsten behoort een Dichtstuk getyteld *Amsterdam*, in 't welke de Heer *Bakker* den lof dier Waereldstad opzingt; met melding van 't groot aandeel dat de Stad meermaals droeg in de gevolgen van Krygsonlusten, waarmede de Vyanden onze Gewesten bestookten, in welken *Amsterdam* steeds pal stond voor de veiligheid van ons Vry Gemeenebest. Men hoore, tot eene proeve uit dit Deel, des Dichters taal deswegens, met opzigt tot het voorgevallene in onze dagen, en zyne daarbygevoegde aanspraak aan de achtbaare Regenten der Stad, waarmede hy dit Dichtstuk besluit. Gewag gemaakt hebbende van de voorige Eeuw, vervolgt hy aldus.

's Stads roemryk Wapenschild, van d' een' en d' andren Leeuw
Behandhaefd, haer getrouwe en moedige tenanten,

Blonk,

(*) Zie *Ned. Vad. Lett.* IIIde D. bl. 80.

Digitized by Google

Blonk, als een starrenstrlis, in 't oog der Bondverwanten,
Hieldt in haer stelsel stand, by 't wentlen deezer eeuw.
't Heelal bleef aen dat licht bestendig hulde bieden,
Terwyl een volgende eeuw, onze Eeuw, haer' loop begon:
Doch, 't geen men nimmer dagt, dat weer geschieden kon,
Ziet de oudgeworden Eeuw, tot haer verdriet, geschieden.
Zy zag, dat Albion, vermetel, dol van zin,
Bedreiging en geweld ter zelfder stond deedt werken,
En eer de onweerbaerheid het weeten kon of merken,
In zynen roofvuist greep ons eerlyk zeegewin.
Zy zag deez groote Stad, by handelaers en heeren
Geëerbied, en gevleid, die elk met winste onthaelt,
Die vorsten mildlyk leent, als 't hun aen munte faelt,
Lycurgen lessen geeft van wél en wys regeeren.
Zy zag myn Amsterdam, dat rykdom voegt by raed,
Den luister van 't Gewest, de bron van 's Lands vermogen,
Bemind in vrede en rust, gevreesd in Oorelogen,
Door afgunst aengegraauwd, met schimp onthaeld en smaed.
Britanjes wrevle geest, die zyn belang niet kende,
Of de oogen des verstands kwaedhartig luiken wou,
Noemde eene vrye daed der Stad gebrek aen trouw,
Terwyl men met die leus door alle Hoven rende.
Heeft de Onafhanglykheid haer' stand met bloed betaeld?
Mag zy dien kostb'ren koop verdedigen by allen?
Of moet ze, stil en stom, in 't zwaerd der heerschzugt vallen?
Dan is haer magt een schim, haer zon van rang gedaeld.
Die geest, en 't speet de Stad, zogt ook 's Lands Raed te moeien,
Te dooven 't vuur van moed ter noodweer in de ziel:
Waerheen met Nederland, zo Amsterdam eens viel,
En 't gras zag op de Beurs, en langs haer straeten, groeien!
Maer 't magtig Amsterdam herneemt zyn' ouden moed:
Vraegt, daer Britanje onze eer, en kust, en vaert blyft sarren,
Wat doet den bouw der vloot, de vloot ter ree, dus marren?
Indien 'er iets ontbreekt, zulks is geen magt, maer spoed.
Camillen, Ciceroos, en Catoos, onverlegen,
Schoon hun een forsche drift van heerschzugt tegenging,
Verdadigden den Staet met hunne tong en kling,
Waervoor de vyand vloodt, de Cesars schaemrood zweegen.
's Lands Raed hoore, als gy spreekt, den Tulliaenschen toon,

Grootdaedig Amſtelſtad! een toon, die Catilynen;
Muitzieke Gracchen grieft, en dwingende Tarquynen;
Maer ook, in 't eerlyk hart, uw' lof ſtigt, en uw loon.
Uw moed beide en uw magt zyn meêr in 't ſpits der twisten,
Zyn meer in breſſe en breuk van 's vyands vuur, gezien:
Uw Vaderlandſche trouw, wie deinsde of durfde vlien,
Hieldt in den krygsramp ſtand, zag door de mom der listen.
Gaet heên, lacghartigen! beweert, dat de Amſtelvest
Zig zelf, den Staet, den Raed, door ronde tael beleedigt:
Zag niet de Doggersbank 's Lands eer, de Stad verdedigd,
De Zeeplaeg jankend vlien naer haer roofdaedig nest?
Schoon de afgunst grimme en woele, al blyft de haet verbolgen,
De Stad moete, als een zon, in roem en rang herſteld,
Eer nog deez deinzende Eeuw in de eeuwigheid verſmelt,
Langs haeren zodiak den weg van welvaert volgen.

Trouwhartige Overheên, afzetſels van den ſtam
Der helden, vryërkende en vrygebooren Vaedren!
U durft myn kunstheldin, in haere zangdrift, naedren.
Daer zy de glorie zingt van 't magtig Amſterdam.
De vryheid, als de lugt en 't licht, den mensch gegeven,
Aen allen even na, een allerdierbaerst pand;
Geeft, door uw zorg bewaerd, gereikt van hand tot hand,
De groeikragt aen 't geluk, en 't leeven aen het leeven.
Gy noemt haer, en met recht, 't Palladium der Stad;
Gy hoedt haer voor den roof van fiere Diomeden,
En hebt reeds lang gezien, dat, in haer blyde ſchreeden,
De zegenende voet der milde voorſpoed tradt.
Gy hebt reeds lang gezien, dat weetenſchappen, kunſten,
En vonden, en vernuft, hier vryer dan te Atheen,
Hier veiliger dan daer, in uwe poorten treên;
Hier, meer dan daer beſchermd, zig koestren in uw gunſten.
De vryheid, en 't geluk, gevonden in uw vest,
Voên ook, zo ſchoon als ooit, de zanggezinde chooren:
Het Neêrlands dichtmuzyk, in uwen kreits herboren,
Bekoort den handel zelfs, bloeit by de welvaert best.
Zo lang uw toevoorzigt, door welberaeden' wetten,
De burgerſchappen vier', de uitheemſchen heusch onthael',
Op ieders vlyt en kunst met waekende aendagt dael',

En

Digitized by Google

En allen leer' den koers naar aller heil te zetten.
Zo lang alhier de naem van Koopman loflyk luid';
Hy eer stelle in zyn post, Kantoor- en Beursmanieren;
Zyn handel hooger agt' dan wapens en kwartieren,
En hy 't belang des Staets in zyn belangen sluit'.
Zo lang uw Beurs en Bank een schatryk Peru stigten,
En hun gelóove en goud door heel de wereld geldt,
U 't Volk, hunne aerdsche goôn, aen 't roer der Stad gesteld,
't Geheiligd leen verheff' der burgerlyke pligten:
Zo lang milddaedigheid voor schaemlen, weeuw en weez';
Voor Christenballingen, verlaetenen en ouden,
Lyfberging hebbe en brood, gewaèn gereed wil houden,
En deernis kranken help', gewonden hier geneez':
Zo lang het vry gemoed den eeuwig- Ongezienen,
Die zelf, geen aerdsch vernuft, elks zielgeheim doorziet,
Den wierook zyner eer in eigen' schaelen biedt',
En Hem, in uwe Stad, op zyn' manier moog' dienen:
Zo lang moet ook in roem uw Amsterdam bestaen;
En, schoon vergangkelykheid al 't ondermaensch belaege,
Een ryk in roest verteer', der steden steun doorknaege,
Voortduuren als de zon, of met de zon vergaen.

Onderwys voor Kinderen van vyf tot zeven jaar. Door den Heer W. E. PERPONCHER, *tot gebruik zyner Kinderen opgesteld. Derde Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1782. *Behalven het Voorwerk, 471 bladz. in octavo.*

Hier mede voltrekt de Heer *Perponcher* zyn, in dit Geschrift, voorgesteld plan van Onderwys voor Kinderen, van welks inrigting en uitvoering wy reeds een en anderwerf gewag gemaakt hebben (*); des het niet noodig zy, hier op nogmaals staan te blyven. Liever zullen wy, ten besluite, uit dit laatste Deel, waarin zyn Ed. met de eigenste oplettendheid en geleidelyke manier van onderrigting voortgaat, nog eene korte proeve mededeelen; en wel zodanig eene, die eene les behelst, welke niet alleen der Jeugd voorgedraagen, maar ook veelen van meerder ouderdom wel eens voor den geest gebragt mag worden. —— Het gesprek van een Vader met zynen Zoon Jacob, over den Rykdom en de verschillende manieren, om denzelven regtmaatig te verkrygen, geeft den Vader aanleiding om op te merken, dat 'er gevonden worden, die hun inkomen

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 179, 512.

Digitized by Google

men niet verteeren, en dus gestadig ryker worden, dat 'er ook anderen zyn, die 't juist verteeren, en dus blyven, zo als ze zyn; mitsgaders dat men 'er vindt, die meer verteeren dan zy inkomen hebben, zonder evenwel iets te doen, om weer genoeg ander geld in de plaats te winnen, waardoor ze hoe langer hoe armer worden; des ze in hunnen ouderdom gebrek moeten lyden, na, in hunne jeugd, ryklyk en weeldrig geleefd te hebben. En hier op vervolgt het gesprek aldus.

„ J. Maar Papa, dat is evenwel ook mal van die menschen gedaan.

„ V. Dat is het tog, en vooral wanneer zy kinderen hebben.

„ J. Waarom Papa?

„ V. Wanneer de vader en moeder sterven, dan laaten zy hun geld en goed aan hunne kinderen na, en die verdeelen 't dan onder hen, om 'er van te leeven. Maar indien de ouders nu al hun geld en goed verteeren, en dus maaken, dat zy, in hunnen ouderdom, zelfs gebrek moeten lyden, dan kunnen zy ook aan hunne kinderen niets nalaaten, maar die kinderen zyn dan net zoo arm als zy, en moeten voor den kost gaan werken. En dit valt hun gemeenlyk zeer hard, om dat zy 't niet gewend zyn, en ook geen werk tot kostwinning hebben geleerd; maar integendeel, terwyl de ouders nog ryklyk leefden, ook zelf ryklyk hebben geleefd, en weeldrig opgebragt zyn. En zulke kinderen zyn dan des te ongelukkiger, als zy minder hebben geleerd, zig te behelpen, en een werkzaam leeven te leiden.

„ J. Dat geloof ik wel Papa. ——— Maar Papa, wanneer de ouders ryk blyven, zyn dan de kinderen ook ryk?

„ V. Niet altoos. Indien de ouders maar één kind nalaaten, dan krygt dat kind al hun goed, en is alleen zoo ryk als de beide ouders samen. Indien 'er twee kinders zyn, dan deelen zy het goed, en elk is half zoo ryk als de beide ouders samen. Maar indien 'er vier, vyf, agt, tien, of meer kinderen zyn, dan deelen die ook het goed, en ieder heeft maar een vierde, een vyfde, een agtste, een tiende part, of nog minder, van 't geen de beide ouders samen hadden. En op deeze wyze gebeurt het dikwils, dat kinderen van zeer ryke ouders zelfs niet ryk zyn, al hebben die ouders niets van hun goed opgemaakt. Want, indien de beide ouders samen tien duizend gulden inkomen hadden, en 'er zyn tien kinderen, dan heeft elk kind maar één duizend gulden inkomen, en dat scheelt, gelyk je ziet, zeer veel.

„ J. Maar hoe maaken die kinderen het dan, Papa?

„ V. Wel, die neemen dan elk wat by de hand, daar zy verder den kost of geld mee winnen kunnen. De een gaat op 't land woonen, en leeft van den landbouw; de ander zet eene fabriek op; de derde gaat in den koophandel; een vierde in 's lands dienst; een vyfde ziet dat hy een

ampt

Digitized by Google

ampt krygt, &c. en zoo komen zy allen aan den kost, en worden zelfs dikwyls weer ryk.

„ J. Maar Papá, zou 't tog niet gemaklyker zyn, indien zy, van den beginne af aan, ryk genoeg waren, om dat niet te hoeven doen?

V. Wel Jacob, daar zouden zy minder aan winnen, dan je misschien wel denkt. 'Er zyn wel menschen, die, van jongs af aan, zoo ryk zyn geweest, dat zy niets voor den kost hebben behoeven te doen, en 'er ook inderdaad niets voor gedaan hebben, maar enkel, zoo als men zegt, *van hunne renten*, dat is, van de inkomsten hunner huizen, landen en obligatien, *geleefd*, en in den eersten opslag zou men kunnen denken, dat dit de allergelukkigste lieden van de waareld waren. Maar, als men 't nader onderzoekt, dan bevindt men, dat het juist onder deeze ryke lieden is, die niets of weinig te doen hebben, dat men, naar evenredigheid ten minsten, verre de meeste zieklyke, misnoegde, en zig verveelende menschen aantreft. En dit komt juist daar van daan, dat zy niets te doen hebben, en al te gemaklyk leeven. Eigentlyk gezegde arbeid hebben zy in 't geheel niet te verrigten, en deeze werkloosheid maakt de menschen log en loom; indien men 'er ten minsten niet wel op past, om dit voor te komen, door zig, met wandelen en ryden, braaf beweeging te geeven. Daarenboven, deeze menschen eeten gemeenlyk te lekker, en daar door te veel, en dikwils ongezonde kost, en dit maakt hen zieklyk. En ten laatste, daar 't hun volstrekt aan gezette en noodwendige bezigheden ontbreekt, weeten zy, dikwils, met hunnen tyd geen weg, maar verveelen zig, voor 't grootste gedeelte van den dag; en dit is een der allerergste plaagen, en maakt hun knorrig en misnoegd. ——— Daar men integendeel ziet, dat die geenen, die een gezetten arbeid hebben, lustig, vrolyk en welgesteld zyn; dat die geenen, die zig wat soberer moeten behelpen, ook veel gezonder blyven; en eindelyk, dat die geenen, wien 't nooit aan bezigheden ontbreekt, zig zelden of nooit verveelen; en daarenboven nog, uit het nut en voordeel, 't welk zy, door hunnen arbeid en bezigheden, aan de waareld en de maatschappy aanbrengen, een genoegen smaaken, dat iemand, die niets in de waareld uitvoert, ook niet smaaken, ja 'er naauwlyks een denkbeeld van hebben kan. *Om gelukkig te zyn, komt het 'er derhalven veel minder op aan, ryk te weezen, dan wel, zynen tyd, in de waareld, wel te besteeden.* En dit, myn lieve Jacob, mag je wel onthouden; want het zal je zeer dikwils, en in zeer veele opzigten, te pas komen,

„ Ook is 'er nog iets op te merken, op 't geen wy strak zeiden.

„ J. Wat dan Papa?

„ V. Wanneer 'er veele kinderen zyn, dan kunnen beide de

de ouders en de kinderen, zelfs wel voorzien, dat deeze laatsten, met 'er tyd, veel minder ryk zyn zullen, dan hunne ouders. En dus moeten die ouders dan, indien zy wys zyn, hunne kinderen opbrengen, niet tot die gemaklyke en ryklyke leevenswys, die zy zelfs leiden; maar tot die veel bekrompener en werkzaamer leevenswys, die de kinderen eens zullen moeten leiden, doordien zy, op verre na, niet zoo ryk, als hunne ouders, zyn zullen; en daar moeten de kinders, ook dit zelfde vooruit ziende, zig van zelve aan gewennen. Want je zult het by ondervinding zien, zoo ras je een weinig omgang in de waareld hebben zult. Eene bekrompener leevenswys is alleen een ongeluk, voor den geenen, die aan een ryklyker leevenswyze gewend, en daartoe opgebragt is. ——— Iemand, die tot een bekrompener leevenswys is opgebragt, zal, voor al zyn leeven, met een inkomen, stel eens, van duizend gulden, zeer vrolyk en gelukkig zyn; daar een ander, die veel rykelyker gewend en opgebragt is, het als een zeer groot ongeluk zal aanzien, zig met dat zelfde inkomen van duizend guldens te moeten behelpen; ja misschien gek genoeg zal zyn, van 'er om te gaan zitten treuren, zonder zyne handen eens uit te steeken, om zig door werkzaamheid meer geld te bezorgen. ——— Alles hangt hier van de gewoonte en opvoeding af. En daarom kunnen beide ouders en kinderen niet voorzigtig genoeg zyn, en niet genoeg oppassen, op de denkenswyze, vooruitzigten, en gewoonten, die de laatstgenoemden, op dit stuk, in hunne jeugd aanneemen. Want daar hangt gemeenlyk hun geluk, voor 't leeven, van af. ——— Leer derhalven vroeg, myn lieve Jacob, werkzaam te zyn, en je te kunnen behelpen, als 't nodig is; dan zul je altoos gelukkig kunnen weezen, tot wat staat, in de waareld, de voorzienigheid je ook roepen mag. ——— Want het is de voorzienigheid, myn lieve kind! die, door 't bestier, 't welk zy, over den loop der omstandigheden, houdt, den staat bepaalt, waarin elk zig, in de waareld, bevinden moet. En dien staat bepaalt zy altoos, naar goede en wyze oogmerken, ja naar zulke oogmerken, die niet kunnen missen ons meeste welzyn te bevorderen; indien wy ons maar, naar haare bestiering, voegen, en haare oogmerken volgen willen. Die dat doet, kan niet missen, inwendig gelukkig, vrolyk en vergenoegd te zyn, in wat staat hy zig ook bevinden moge."

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de Goddelyke Eigenschappen, en de weegen, langs welke dezelven aan en van den mensch verheerlykt worden, door LAURENTIUS MEIJER, *Predikant in Twyzel en Kooten. Te Groningen, by* J. Bolt, 1783. *Vier Deelen, te zamen, behalven de Voorreden,* 2023 *bladz. In gr. octavo* (*).

Nademael ene welovertuigde kennis van Gods Eigenschappen, vooral zo als dezelven naer buiten Werkzaem zyn, ongetwyffeld een der voornaemste grondslagen van een welgevestigden betrachtelyken Godsdienst is, zo hebben alle verstandige voorstanders van den waren Godsdienst het van een wezenlyk belang geoordeeld, zich op dat kennelyke van God toe te leggen. 't Is ook de overweging hiervan, die den Eerwaerden *Meijer* genoopt heeft, dit stuk opzetlyk te beoefenen; en, vertrouwende zynen Evennaesten, tot eer van den Allerhoogsten, dienst te kunnen doen, zyne overdenkingen deswegens door de drukpers gemeen te maken. 's Mans pooging en uitvoering verdient ene ruime goedkeuring, daer hy dit gewigtig onderwerp met zo vele blyken van geoefendheid en oplettendheid behandeld heeft. —— Dit toch vereischte een Godgeleerden, ervaren, zo in de geopenbaerde als in de rechtgegronde overnatuurkundige waerheden; dat hem in staet kon stellen, om de denkbeelden en kundigheden, die wy Stervelingen, nopens den Eeuwiglevenden, hier in den tyd, mogen verkrygen, zo te ont- wik-

(*) By de uitgave van 't Eerste Deel dezer *Verhandelingen* hebben wy, in de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 493, van de aenvanglyke uitvoering dezes Werks gewag gemaekt. Maer de verdere Stukken zyn ons niet onder 't oog gekomen, dan onlangs, toen ons alle de vier Deelen gelyklyk in handen gegeven zyn. Het tydsverloop in agt nemende, en 't Werk thans voltooid ziende, hebben wy 't beter geoordeeld, nu een verslag van 't geheele Werk te geven, dan met den inhoud van het tweede te beginnen.

Digitized by Google

wikkelen, dat het daedlyk diende, om de Godskennis, als de bronwel der Godsvrucht, te bevorderen. En dat zyn Eerwaerde dus met regt geschat moge worden, getuigt dit Geschrift ten volle; als waerin hy zyne kundigheden en denkbeelden desaengaende nauwkeurig bepaelt, geschikt ontvouwt, en op ene gemaklyk nagaenbare wyze betoogt: stellende alles indiervoege voor, dat het den opmerkzamen Lezer bestendig ten krachtigste opleide, tot het ernstig behartigen van ware Godzaligheid. Wat de verschillende denkbeelden, omtrent den aert van die of deze Eigenschap of derzelver werking, die op enige aengenomen leerstellingen steunen, of waeruit men zomtyds enige leerstellingen afleid, betreffe; onze Godgeleerde kon niet afzyn van derzelver behandeling in zyn plan te betrekken. Maer één ding kon hy doen, en heeft hy ook gedaen: te weten die geschillen, onder 't voorstaen der Kerkleere, met alle gematigdheid behandeld; zo dat de zulken, die daeromtrent anders denken, hem als een bescheiden Godgeleerden kunnen aenhooren, om zyne voorstellingen bedaerdlyk te wikken en te wegen.

De Eerwaerde *Meijer* vangt dit zyn Werk aen, met ene voorbereidende Verhandeling over *Gods Eigenschappen in 't gemeen*, welke geschikt is ter overweginge van 't geen men door Gods Eigenschappen te verstaen hebbe; ter opehelderinge van derzelver verscheiden benamingen, als Eigenschappen, Hoedanigheden, Volmaektheden, enz.; ter naspooringe der wegen, langs welken wy dezelven leeren kennen, te weten, deels door het Redenlicht, en deels door Gods nadere Openbaring; waerby ten laetste nog komt een onderzoek, of —— en hoe dezelven te onderscheiden zyn? —— In dit laetste gedeelte toont hy, dat Gods Eigenschappen, ten aenzien van God, niet mogen, maer, ten aenzien van ons menschen, onderscheiden moeten worden; en dit leid hem tot het nagaen van de merkwaerdigste onderscheidingen, welken hieromtent in aenmerking komen; waer in de ene Godgeleerde aen die, en een andere aen ene andere onderscheiding de voorkeuze geeft. Edoch, zyns oordeels, is dit geen zaek van het uiterste gewigt. „Verre,” zegt hy daerom, „Verre moet het zyn van Broederen, dat men gemelyk of stijfzinnig al wat met onze manier van denken niet schynt te strooken, terstond zoude afkeuren. Aan een iegelyk moeten wy billyk die vryheid laaten, om de Goddelyke Eigen-

„schap-

Digitized by Google

„ schappen zo te schikken, als het met zyn oogmerk, „ en het beloop van onberispelyke zamenstelzels der hei- „ lige waarheden, overeenkomt". —— Vraegt men hierop, welk die onderscheiding zyn Eerwaerde in dezen gekozen en opgevolgd hebbe, zo is zyn antwoord:

„ Hieromtrent moet ik verklaaren my weinig bekom- „ merd, en my noch aan deeze noch aan geene onder „ de opgegevene onderscheidingen, opzettelyk en stren- „ gelyk verbonden te hebben. Gevoeglykst dacht het „ my, deeze Verhandelingen in die orde te schikken, „ dat ik dezulke vooraf liet gaan, die de gronden tot „ bewys en opheldering van de volgende uitleveren, en „ die overzulks tot het begrip en eene duidelyke kennis „ van de volgende ondersteld moeten worden".

Met dit oogmerk legt hy, ten grondslage zyner verdere Verhandelingen, de overweging van Gods *Onafhangelykheid*, dat is, die Eigenschap of Volmaektheid van God, „ waardoor hy de reden, de grond of oorzaak van zyn „ Bestaan, Eigenschappen en Werkzaamheden, niet bui- „ ten zich maar in zich zelven heeft". En hierop vervolgt hy dan met de beschouwing van zulke Eigenschappen, die Gode voor 't naeste, ten aenzien van zyn Bestaen toekomen, die in de beschouwing van de anderen ondersteld worden, en in alle de volgenden, om zo te spreken, invloed hebben. Hier toe betrekt hy Gods *Volmaektheid*, *Oneindigheid*, (die zyne *Onmetelykheid* en *Onbegrypelykheid* insluit,) *Onveranderlykheid* en *Eeuwigheid*. Daerop overgaende tot die Eigenschappen, welken Gode als eenen Geest toekomen, handelt hy vooraf over Gods *Geestlykheid*, en vervolgens over Gods *Leven*; 't welk hem dan voorts het oog doet vestigen op Gods *Verstand* en *Wil*, als vermogens, welken aen Gode, als een geestelyk wezen toegeeigend moeten worden, ter nadere ontvouwinge van die Eigenschappen, welke Gode, ten aenzien van beide deze vermogens, toekomen. Deze zyn, ten opzichte van het eerste, Gods *Alwetendheid* en *Wysheid*; en, met betrekking tot den *Wil*, komen hier in aenmerking zulke Eigenschappen, die men *natuurlyken*, en zodanigen, die men *zedelyken* heet, of ook wel *Deugden* noemt. Tot de *natuurlyken* brengt hy Gods *Almacht* en *Vryheid*; en onder de *zedelyken* behooren dan Gods *Heiligheid*, *Goedertierenheid*, (met insluiting van *Langmoedigheid*, *Algenoegzaemheid*, *Liefde*, *Barmhartigheid* en *Genade*;) voorts *Waerachtigheid* en *Rechtvaerdigheid*,

 in

Digitized by Google

in zich vervattende Gods *Macht*, *Heerschappy* en *Majesteit*. Aen de beschouwing dezer Eigenschappen hecht zyn Eerwaerde wyders ene overweging van Gods *Alomtegenwoordigheid*, als ene Eigenschap, die tot beide de opgemelde soorten gebragt kan worden; in zo verre zy daerin bestaet, „ dat God door zyn verstand en zynen „ wil omtrent alles werkzaam is"; des hy ook onvermydelyk naer zyn wezen, waervan het verstand en de wil nimmer gescheiden kan worden, overal is, daer andere wezens zyn, of tegenwoordig is by en omtrent alle schepzelen. —— Tot dus ver beschouwde de Eerwaerde *Meijer* God, als werkzaem omtrent zyne schepzelen, volgens zyne geestlyke natuur, door zyn verstand en wil, brengende alle die werkzaemheden te zamen, onder den énen naem van Alomtegenwoordigheid; daernevens voegt hy nu voorts ene overweging van God, als werkzaem omtrent zich zelven, door zyn Verstand en Wil, uit kracht van 't welke men Gode de hoogste *Gelukzaligheid* toeschryft, of die Volmaektheid van zyn wezen erkent, „ waardoor Hy van alle kwaad bevryd is, en alle goed, „ overeenkomstig met zyne natuur, bezit". En uit de vereniging van alle deze Eigenschappen volgt dan Gods *Heerlykheid*, welke zyn Eerwaerde nader voorstelt, als, „ die oneindige bezitting van zyne gadelooze Volmaakt„ heden, die God naar buiten openbaart, op dat ze van „ redelyke schepzelen erkend, en Hem daarvoor de be„ tamende eer toegebragt werde". Laetstlyk handelt zyn Eerwaerde nog over de *Eénheid* van God, of „ dat by„ zondere van Gods bestaan en wezen, waardoor God „ volstrekt zyns gelyken noch heeft, noch hebben kan": 't welk hem dan tevens opleid, tot de overweging van Gods *Eenvouwigheid*, of die Eigenschap, „ waardoor „ alle zamenstelling van Hem uitgeslooten is, en waardoor „ al wat Hy is, ondeelbaar één of Hy zelve is".

In de overweging en ontvouwing dezer Eigenschappen houd zyn Eerwaerde zig telkens aen ene tweeledige verdeeling. Het eerste lid strekt ter verklaringe van de natuur en werkzaemheden der Eigenschappen, mitsgaders ten betooge, dat men dezelven Gode, op onwraekbare gronden, toeeigent: en in 't laetste gaet hy die bewezene Eigenschappen byzonder na, met betrekking tot den mensch, om te toonen, hoe dezelven aen en van den mensch verheerlykt worden. By ene volgende gelegenheid zullen wy den Lezer hiervan een voorbeeld onder 't oog brengen;

gen; dat ons thans wat veel plaets zoude benemen; daer wy 't nodig geacht hebben, het achtervolgend beloop der XX Verhandelingen, waeruit dit Werk bestaet, thans voor te dragen.

Historieele beschouwing en verdediging van J. Ch. Opstanding. In zes gesprekken. Uitgegeeven onder de zinspreuk: Altissimo annuente viribus meis. *Te Dordrecht, by* J. Ph. Streccius, 1783. *Behalven het Voorbericht,* 184 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Geschrift komt ons voor ene grondige wederlegging der voornaemste tegenbedenkingen van het Ongeloof, tegen de waerheid van 's Heillands opstanding uit de dooden. Zulks geschied in den vorm van Zamenspraken, tusschen een Ongeloovigen en een Geloovigen; welke laetsten den eersten in zo verre overhaelt, dat zy eerlang hunne rollen verwisselen, in de manier van het twistgeding te voeren. By den aenvang brengt de Ongeloovige te berde, 't geen hy genoegzaem acht, om de echtheid van 't Euangelische verhael deswegens te wraken; dan de ander doet hem zo duidelyk zien, dat 'er in al het aengevoerde niets bondigs zy; dat deze, hiervan overtuigd, eerlang op zich neme, alle de overige tegenbedenkingen uit den weg te ruimen. Hierop stelt de laetst bovengenoemde de tegenbedenkingen voor, die dan door den eerstbenoemden beantwoord worden; welke beantwoording de ander van zyne opholderende aenmerkingen vergezeld doet gaen; die dan verder de waerheid dezer gebeurtenisse in een treffend licht stelt. —— De wyze van uitvoering is alleszins beknopt en regelmatig; daerenboven zo ingerigt, dat alles vry wel geschikt zy naer de gemene vatbaerheid; des de lezing van dit Geschrift, nevens dat van anderen over dit onderwerp, hare nuttigheid kan hebben, ter versterkinge van het Geloof, in deze zo gewigtige waerheid.

De twee eerste gesprekken gaen voornaemlyk over 't verhael van Mattheus, wegens de *Wachters by 't graf*, en 't geen het Ongeloof daertoe betreklyk maekt, om het zelve als ongerymd en verdicht te doen voorkomen. In 't derde gesprek word dit nog verder achtervolgd; dan, op de blykbaerheid van 't onbezonnene, vind men 't gerade ene andere soort van tegenbedenkingen te overwegen,

gen, en te onderzoeken, of ze van meerder kracht zyn. Om dit te beknopter en duidelyker te doen, bepalen zich de Zamensprekers tot eene voorafgaende geschiedkundige beschouwing van het Euangelische verhael, die voortloopt in het vierde gesprek; waeruit ten overtuigendste blykt, dat het geschiedverhael, in een geregeld verband, zeer wel te zamen hangt. En hierop komen dan verder in 't vierde, en daermede verknogte vyfde gesprek, in overweging de verscheidenheden en strydigheden, welken het Ongeloof daertegen aenvoert; welken allen van die natuur zyn, dat ze, op een behoorlyk gadeslaen van 't onderscheid van tyden, persoonen en zaken, vervallen, en kragtloos bevonden worden, om de geloofwaerdigheid van 't Euangelische verhael te verzwakken. De tegenbedenkingen van 't Ongeloof dus beantwoord zynde, zo strekt de zesde of laetste Zamenspraek om de waerheid en kracht der opstandinge van Jesus ten nadruklykste aen te toonen. In 't opstellen hiervan heeft de Autheur beoogd te doen zien, „ dat wy de Leer, dat God ons door Christus „ voor eeuwig wil zalig maken, niet zouden kunnen heb- „ ben, weten, bedenken en uitvinden, zo Christus niet „ ware opgestaen; en dat hy gevolglyk zo gewis opgestaen „ zy, als wy met zekerheid die Leer hebben en kennen."

Het overtuigd geloof steunt des hier, niet zo zeer op het getuigenis der getuigen, als wel op het bezit der Euangelieleere zelve: dan dit strekt echter, gelyk hy vervolgens toont, niet ter verzwakkinge van het getuigenis der getuigen: integendeel het bezit der Euangelieleere versterkt ons de geloofwaerdigheid der getuigen, welke van alle kanten blykbaer is. Eindelyk word ons in dit laetste gesprek ook nog onder 't oog gebragt, hoe sterk wy, door de opstanding van Jesus, bevestigd worden, in de kennis en erkentenis dier waerheid, dat Christus voor ons gestorven is, en ons met zynen Vader bevredigd heeft.

Catechismus der Wysheid en Deugd. Door J. BARUETH. *Oud Predikant te Dordrecht, en Curator der Latynsche Schoolen aldaar. Te Dordrecht, by* N. v. Eysden en Comp., 1783. *Behalven de Voorrede, 400 bladz. In gr. octavo.*

Volgens den uitvoeriger Tytel behelst deze Catechismus, „ een onderwijs bij Samenspraaken in de grondbe- „ gin-

„ ginſelen der Natuurlijke en Schriftuurlijke *Wijsbegeerte*
„ en *Zedekunde*, ten dienſte voor Jongelingen en Jong-
„ vrouwen, ter verkrijging van waare Wijsheid en beoe-
„ fening van Deugd en Goede Zeden; als mede voor
„ allerlei Liefhebbers van *Natuur- Historie-* en *Letterkun-*
„ *de*. Sijnde de Lesſen in dit Onderwijs bijſonder inge-
„ rigt, ter beſtrijdinge van het *Ongeloof* en *Deisterij* deſer
„ dagen, en tot elks overtuiging van de *Waarheid* en
„ *Goddelijkheid* der Bijbelſchriften, en der Geloofs-verbor-
„ genheden, allerbijzonderst, der *Heilige Drieëenheid*, als
„ de Grondleer van het waare Christendom". ——— Men kan 'er uit afnemen, dat de Eerwaerde *Barueth* zich een wyduitgeſtrekt Plan voorgeſteld heeft; en op het doorbladeren mag men zeggen, dat hy 't ook, in zes en dertig Catechetiſche Lesſen, in die wyduitgebreidheid volvoerd heeft; maer tevens kunnen we niet nalaten te melden, dat hy, gelyk dit in zulk een beſtek natuurlyk te wachten was, alles ook zeer oppervlakkig behandeld heeft; zo dat wy den Lezer gene zeer gegronde onderrichting uit het zelve durven belooven. Ondertusſchen is 't 'er echter zo mede gelegen, dat 's Mans Geſchrift diene, om lesſen van Deugd in te boezemen, des het, zo al niet van de zyde der Wysheid, evenwel van de zyde der Deugd, nuttig kunne wezen. ——— Het is zyne laetſte pennevrucht, en, vóór de uitgave overleden zynde, zo heeft men het voor rekening zyner Erfgenamen uitgegeven.

De Trooster der Ellendigen, en Leermeester voor hun, die met ellendigen verkeeren. Te Amſterdam, by I. de Jongh, 1782. *Behalven de Voorreden*, 214 *bladz. In octavo.*

Ene verzameling van troostredenen, met opzicht tot zodanigen, die in hunne min of meer drukkende omſtandigheden, of neerſlachtigheid door hartgrievende overdenkingen, een opbeurenden troost behoeven. Naer 't oogmerk des Schryvers dient deze verzameling tot een tweeledig einde; zo om elendigen, wien dit geſchrift ter hand mogt komen, daerdoor daedlyk vertroosting toe te brengen; als om den zodanigen, die met elendigen omgaen, door voorbeeldige onderrichtingen, te leeren, op hoedanig ene wyze zy hunne troostredenen hebben te ſchikken, om 'er een gewenscht gevolg van te verwachten. ——— Aen beide deze inzichten beantwoordt het daerin bygebragte zeer wel. De

Digitized by Google

Autheur heeft hiertoe ene verscheidenheid van voorwerpen uitgekoozen, die ons vele troostbehoevenden in een verschillend licht stellen, en hem dus aenleiding geven, om het opbeurend onderhoud op onderscheiden manieren in te richten, overeenkomstig met den aert der omstandigheden, waerin zodanige persoonen zich bevinden: waer door het den opmerkzamen Lezer gemaklyk valt, zulk een manier van onderhoud ook op andere omstandigheden over te brengen, en zich daer in, naer vereisch van zaken, te gedragen. In ieder voorstelling, die gemeenlyk by wyze van verhael of gesprek geschied, ontdekt de Schryver voorzichtig de bronnen van het waer of ingebeeld ongeluk, waerover de elendige klaegt; tracht dezelven, met een medelydend hart, of geheel te verstoppen, of ten minste grootlyks van hare kracht te berooven; legt het 'er, met ene tedere medewarigheid op toe, om den elendigen over te halen, om zynen staet zo wel van de ene als andere zyde te beschouwen; het goede dat hy geniet, niet minder dan de rampen, die hem treffen, gade te slaen; en, daer 't mogelyk is, zich niet minder door de hoop, dan door de vrees, te laten leiden. Van deze en soortgelyke handelwyzen bedient hy zich steeds met ene ongemaekte deftigheid, waerin de tedere zucht tot verzachting of wegneming van de anders verslindende droefheid des harte op het levendigste doorstraelt. —— En elendigen, en zulken die zich geneigd voelen om elendigen te troosten, kan des dit Geschrift, in velerleie omstandigheden, te stade komen.

Neerlands licht uit duisternis, in eene Redenvoering over 2 Sam. XXII. 29. Gehouden in de Vergadering der Ed. Mog. Heeren Staaten van Stad en Lande, den 24 Febr. 1783. En op hun besluit uitgegeeven, door G. KUYPERS, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Academie-Prediker. Te Groningen, by* J. Bolt, 1783. *Behalven het Voorbericht, 56 bladz. In gr. octavo.*

Aengezien het Voorbericht ons ene byzonderheid meld, met betrekking tot ene staetlyke Redenvoering, welke gewoonlyk te Groningen gehouden word, op den 23 Febr., die, zo we vermoeden in onze Provincie niet algemeen be-

Digitized by Google

bekend is, zo hebben we 't der moeite wel waerdig geoordeeld, hiervan vooraf verslag te geeven (*).

In 't begin naemlyk van ieder Burgerlyk jaer, in de Provincie van Stad en Lande, 't welk invalt 23 Febr., doch zo die een Zondag is, dan den 24 dier maend, heeft men te Groningen ene buitengewoone Predicatie, welke men de *Landdags-Preek* noemt; als geschiedende, ter opening der jaerlyks van nieuw beginnende *Vergaderingen* der Ed. Mog. Heeren Staten; gelyk mede van alle andere *Provinciale Kollegien*; welker nieuwelings inkomende Leden, ten zelfden dage, in den Eed genomen worden. Hunne Ed. Mog. verkiezen, tegen dien tyd, iemand, 't zy uit de Leeraren der Stad, 't zy uit de Hoogleeraren der Academie, om op het *Provincie-Huis*, in de zael hunner hooge *Staetsvergaderinge*, na een op de tydsomstandigheden geschikt gebed, ene Redenvoering te houden, welke dienen kan, om 's Lands Souvereinen op te wekken tot hunnen plicht, en te bemoedigen in hun zwaerwigtig werk. Die geen, op wien de keuze valt, dien ene Eeregift van tien zilveren Ducatons toegelegd is, word door 's Lands Geheimschryveren by tyds daervan verwittigd.

„ Ter bestemder tyd, gelyk de Hoogleeraer het plegtige hiervan beschryft, begeeft de verkoozen Redenaar zich naar 's Lands Huis, alwaar hy, na het spannen der Hooge Vergadering, door de Geheimschryveren van Staat uit een vertrekkamer wordt afgehaalt, en ter vergadering ingeleid. ——— Zyne plaats is voor eenen verheevenen lessenaar, genoegzaam in 't midden der zaal, alwaar zich de Leeden der Hooge Regeering van Stad Groningen en de Ommelanden, ter rechter en linkerzyde, ieder op hunne plaats bevinden. ——— De Syndikus, wiens post dit is, vat het woord op, en geeft den verkoozen spreeker opening van het einde tot 't welke hy hier ontbooden is. — Achter den spreeker wordt gesteldt eenige manschap, met de wapenen van Staat. ——— Dit geschied zynde, worden de deuren geopend, en die des begeerig is wordt ingelaaten ter gehoor. —— Het gebed en de redenvoering geslooten zynde, vertrekken de ingelaatene Toehoorders; en de Syndikus besluit het alles met eene beschaavde plichtpleeging aan den spreeker".

By zodanig ene gelegenheid, en in die betrekking, heeft de

(*) Zie ook BACHIENE *Kerkelyke Geographie.* IV. St. bl. 97.

Digitized by Google

de Hoogleeraer *Kuypers* deze Redenvoering uitgesproken. Davids tael, 2 Sam. XXII. 29 opgetekend, geeft hem aenleiding, om in de eerste plaets David te beschouwen, in den stikdonkeren nacht van rampen, die hem en zyn volk had overvallen; en daerop af te tekenen, de bron van 's Vorsten heldenmoed, zyn geloof in en hoop op God, die de doodschaduwe verandert in, enen helderen middag; 't welk hem deed betuigen: *Gy zyt myne lampe*, ô HEERE! *en de* HEERE *doet myne duisternisse opklaren.* —— De Hoogleeraer ontvouwt dit zyn tweeledig voorstel met allen den vereischten nadruk, en schikt daerop het laetste gedeelte zyner Redenvoeringe, ter aenpryzinge van dit voorbeeld van Vader David aen Hunne Ed. Mog.; byzonder in de duisterheid, welke over ons dierbaer Vaderland gekomen is. Zyn Hoogeerwaerde maelt hier een treffend tafereel van de duisternis die ons omringt, zo met betrekking tot het voorledene, als het tegenwoordige, en het donker vooruitzicht in het toekomende; met in achtneming van de buitenlandsche beide en inlandsche omstandigheden, die samenloopen om de duisternis te verzwaren. Edoch, hoe donker het 'er ook uitzie, 'er is echter, gelyk de Redenaer verder toont, nog grond om op het verdryven dier duisternisse, op gunstiger omstandigheden, te hoopen; 't welk hem zyne Toehoorders doet noopen, om God als hunnen Beschermgod die erkentenis te toonen door een vereischt gedrag, en tevens de middelen in 't werk te stellen, die ter bevorderinge van 's Lands welzyn dienen; waerover hy dan verder ten besluite 's Heren dierb'ren zegen wenscht. Zyn Hoogeerwaerde stelt dit alles voor met ene manlyke tael, die een Vaderlandlievend hart te kennen geeft. Men oordeele hierover uit zyne nadruklyke en bescheiden pligtsvoorstelling, aen Hunne Ed. Mog., welke aldus luid.

„ En dewyl God door middelen werkt, vergun my, myne *Gebiedende Heeren*! die my, voor ditmaal, ook tot dit einde hier geroepen hebt, dat ik *U Ed. Mog.* met die *Bataavsche oprechtheid*, en *Vaderlandsliefde*, welke eenen edelmoedigen Godgeleerden past, *eerbiedig* opwekke tot uwen plicht.

„ *Bewaart uwe Unie*, was de groote les van *Vader Willem*, in zynen tyd —— en my dunkt hy roept het zelve op heeden, uit zynen grafkelder, aan 's Lands Oudsten toe, aan die bewaaring hebben wy, onder God, te danken, dat ons Gemeenebest nog is, en die zal het

zel-

zelve verder moeten bevestigen. Onze Republiek is een groot lichaam; 't zyn veele raders; en één middelpunt. Alles t'zaam vereenigd, en naar behooren werkende, heeft kracht en leeven, —— hoe zeer het somtyds schyne, dat middelpunt schuwende, en middelpunt zoekende kracht, tegen elkanderen stryden; in het grootsch heelal werkt dit alles t'zaamen. —— 't Zy zoo ook in het zedelyke, in onze kleine weereld, —— dan zal de Zon van onzen voorspoed lichten.

„ Handhaavt alle byzondere en algemeene *wetten* en voorrechten, *Gy Priesters onzer Vryheid*! —— deze dog zyn het *Palladium* van een vry volk.

„ Staat voor de belangens van den *Vaderlyken*, vastgestelden openlyken *Godsdienst*, en paart met dezelve de vryheid voor dien (1), welken anders gevoelende, dien de inwooning in ons land word toegestaan, belyden en omhelzen. Daar deze vrye zonne schynt is alles licht.

„ Zyt getrouw aan de *verbonden* met andere *Mogendheden*, al was het tot schaade. Houdt uwe eeden, dan klopt u het harte niet (2).

„ Bezorgt altoos middelen ter bewaaring van 's Lands veiligheid, niet alleen *Krygsknechten* te lande, maar vooral de *zeemacht*. De raad van het orakel aan de *Atheniensers*, om zich met *houtene muuren* te verdeedigen, was 't behoud van Griekenland (3).

„ En

„ (1) Die doch hebben in de voorige jaaren voor de vryheid 't hunne toegebragt: —— zy brengen nog mede 't hunne op, en dat gewillig, tot 's Lands lasten: —— zy zyn nuttige borgers, niet alleen voor veele takken van den koophandel, —— maar ook, hoe verschillende van onze begrippen, in veele min en meer gewichtige leerstellingen, doen zy voordeel aan *geleerdheid* en waarheid. —— Ik bewondere de uitmuntende *meditatien van eenen* Roomschen Catholyken *Th. Hellinx*, *over het lyden van den* gezegenden *Zaaligmaaker*, zoo wel als de verklaaring der *oude Voorspellingen* van den doorkundigen doopsgezinden *Stinstra*, (die zoo mannelyk de nieuwerwetsche Hervormers tegenspreekt,) en de schriften van eenen *C. de Vries*. —— Ik verblyde my over zulke vruchten onzer borgerlyke verdraagzaamheid, hoe zeer ik anders, in veelen, van hun verschille."

„ (2) David achtte die verborgene waarschouwing zeer hoog. 1 Sam. XXIV. 6."

„ (3) Videatur C. Nepos, II. p. 6."

Digitized by Google

„ En zal dit geschieden, beschikt de schattingen; doch, gelyk U Edele Mogende doen, zoo evenreedig, en met zo min drukkenden last, als moogelyk is.

„ Verwaarloost niet het zedelyke bestaan der ingezetenen. —— Geevt wetten, en voert ze uit, meest om het kwaad voor te koomen, de openlyke zonden, van vloeken, en onteeren van Gods dag, op dat ik 'er niet meer by en voege (4), ook wetten om het bedreeven kwaad te straffen, doch overeenkomstig den invloed, die het heeft op 't algemeen welzyn, en voornaamelyk om misdaadigers te verbeteren, en andere zich te leeren wachten.

„ Behartigt ook 's Lands welzyn met opzicht tot de drukpers. —— *Vryheid* van *denken* en *spreeken*, en dus ook van *schryven* en *drukken*, is onafscheidelyk van den welvaart van een vry volk. 't Is waar, die vryheid is verbasterd in *losbandigheid*, zoo dat niets zoo heilig is, of het wordt openlyk geschonden. Doch U Edele Mogende weeten zelf hoe veel voorzichtigheid omtrent de behandeling van dit kwaad vereischt worde. —— Soms is 't best dit misbruik niet eens aan te zien, en 't uit den hooge te verachten (5), en, is men onschuldig, dan belacht men, zonder veel moeite, met de zwaan, 't geschreeuw der ganzen. —— Ja, de zaak Staatkundig beschouwd zynde, dunkt my, is dikwils de onlasting van kwaadaartige gemoederen door Paskwillen, even als de openingen, de vuur, stof en stank uitwerpende openingen (6), die den steeds brandenden *Etna* en *Vesuvius* beletten, alles in rep en roer te stellen. —— Uwe Staatkundige wysheid, *Edele Mogende Heeren!* gelyk reeds gebleeken is, zal u wel leeren, wat te doen, wanneer dit kwaad te verre gaat.

„ Dat der *laage Schoolen* zorge nooit gerekend werde, beneden uwen hoogen rang. —— In dezelve is de bron ter wegneeming van *armoede* en *ledigheid*.

„ Staat de *Hooge Schoolen* voor: myne verbintenis aan dezelve vordert, haar aan U Edele Mogende ootmoedig aan

„ (4) En juist was toen een uitmuntend nieuw placaat daar toe beraamd, en kort daarop uitgegeeven."

„ (5) Notum est illud *Horatii* Carm. I: 22.
Integer vitæ, scelerisque purus, &c."

„ (6) Welke men, niet ten onrecht, noemen kan de *Schoorsteenen* van die grootsche werkplaatzen der natuur."

Digitized by Google

aan te beveelen. Laat de voorrechten, door den Staat aan haar gegeeven, dierbaar zyn in uwe oogen. —— Ten minste zoo lang ze niet misbruikt worden. Als die Schoolen bloeien, dan zal niemand op het eerekussen klimmen, dan langs de trappen der weetenschappen, en dit zoude de Hooge Vergaderingen ten nut en luister strekken. Want een regent, die niets medebrengt dan diepe onkunde, is ten prooije van listen, laagen en bespotting; vooral, als 'er bykoomt eigenbaat en trotsheid. —— En dan zyn zulke onnutte ballasten.

„ Verdraagt my, *Vaderen des Vaderlands*, dat ik tot slot dit 'er byvoege. —— Bemoedigt dagelyks den *Akkerbouw*, den *Koophandel*, de *Zeevaart*; en ondersteunt de poogingen van den ontluikenden *Economischen tak*, en dus de *binnenlandsche Fabrieken*. Dan zult gy u volkoomen meester maaken van de lievde en 't ontzag der ingezeetenen.

„ En blyvt dan, wat 'er ook gebeure, *Edele Mogende Heeren*! by uwen plicht. Staat pal (7), en vreest niets, hoe donker het ook zy.

„ Ik ben verblyd, dat ik voor myn aangezichte zie eene vergadering van mannen, die, als het 's Lands welzyn vordert, spreeken als *Soevereinen* past, en teffens bewaaren den eerbied en achting, welke men 't *hoofd van Neerlands Staatsdienaaren*, zyne *Doorluchtige Hoogheid*, onzen *Stadhouder*, schuldig is (8).

„ Gaat op dit voetspoor voort. ——— De eendracht en 't onderling vertrouwen zy, op deeze gronden, als in de voorige dagen. ———God zal met ulieden zyn".

„ (7) Justum et tenacem propositi virum, &c. *Horat.* Carm. III: 3.

Hoe veel te meer moeten Christen overheeden, op vastere gronden, met den Dichter, Ps. XLVI. 3. zeggen, *daarom zullen wy niet vreezen, al veranderde de aarde haare plaatze, al wierden de bergen verzet in 't harte van de Zeën*."

„ (8) Ik doele op de resolutie der Staaten dezer Provincie van den 24 October des voorigen jaars, welke geheel Nederland bewondert, en alle bedaarde verstanden beschouwen als een meesterstuk, 't welk zynen opstelleren eer aandoet."

JAN

JANI PETERSEN MICHELL, M. Dr. De Synchondrotomia pubis, Commentarius. Amsteledami, Typis, *A. J. van Toll*, 1783. In 8vo. m. f. 260 pp.

Schoon wy met zekerheid kunnen veronderstellen, dat de Inhoud deezer Verhandeling, aan hun die zig op de verbetering hunner kunst toeleggen, niet meer onbekend is; doordien de schrandere Schryver, reeds voor meer dan twee Jaaren, het zelfde onderwerp, in eene *Dissertatio Inauguralis* heeft behandeld, en de voor- en naadeelen deezer zo veel gerugtsmaakende Konstbewerking, met de mogelykste onzydigheid, heeft onderzogt en beoordeeld; van welke Verhandeling, vervolgens, de Geleerde *Voegen van Engelen*, in zyn algemeen nuttig Tydschrift, niet alleen eene Nederduitsche Vertaaling heeft geplaatst, maar dezelve nog bovendien met eenige bygvoegzelen, door den Schryver aan hem medegedeeld, vermeerderd heeft. ——— Schoon Verhandelingen, die, gelyk deeze, reeds met algemeene goedkeuring zyn bekroond, en met ongemeene gretigheid by de geleerde wereld zyn ontvangen, geene meerdere aanpryzing benoodigd hebben, ——— zo vertrouwen wy tog dat het onzen Leezer niet onaangenaam zyn zal, wanneer wy, met weinige, van deeze tweede uitgaave, die nu eigentlyk tot het Plan van onze beoordeeling behoort, gewag maaken; te meer, daar deeze tweede uitgaave door verscheiden nieuwe Waarneemingen zo wel, als door de bygevoegde Historie der Synchondrotomie, aanmerkelyk is vermeerderd.

De Verhandeling zelve is in drie Afdeelingen gesplitst. In de eerste, welke wederom in twee Hoofddeelen verdeeld is, geeft ons de geleerde Schryver eene volledige Historie, zo wel ten aanzien van de uitvinding deezer Konstbewerking, als ook ten opzigt der gedaane Operatie zelve. ——— En even hierdoor heeft de Heer *Michell* niet alleen eenen zeer grooten dienst aan zyne Leezeren gedaan, maar hy heeft ook teffens aan den onzydigen beoordeelaar een bewys van zyne groote beleezenheid en moedeloozen iever gegeeven. ——— In de tweede Afdeeling onderzoekt hy de eigentlyke nuttigheid deezer Konstbewerking zelve. ——— Alles, wat eenigen invloed op de beslissing hiervan kan hebben, word met de grootste nauwkeurigheid in overweeging genoomen.

In

Digitized by Google

In het eerste Hoofddeel word de Vraag onderzogt, *of de Konst de natuurlyke verwydering van het Bekken mag volgen, en of ons de Natuur de* Synchondrotomia pubis *aanwyst.* In de beantwoording deezer Vraage, vinden wy veele nauwkeurigheid van denkbeelden; en de Schryver toont klaar aan, in welke gevallen, en onder welke omstandigheden, deeze natuurlyke vewydering van het Bekken plaats heeft. ——— In het tweede Hoofddeel word de Vraage voorgesteld: *of namentlyk het maakzel van het Bekken deeze Konstbewerking toelaat; en of dezelve, zonder nadeel van de Baarende, kan ondernoomen worden.*

Hierop toont de Schryver, zo het ons voorkomt, zeer klaar aan; dat, behalven de menigvuldige nadeelige gevolgen deezer Operatie, dezelve ook in die gevallen, waar de *Sectio Cæsarea* vereischt word, nutteloos is. ——— In het derde Hoofddeel overweegt de Heer *Michell: of de tot hiertoe gemaakte Waarneemingen deeze Konstbewerking begunstigen.*

Het vierde Hoofddeel bevat een *Onderzoek, of de Proefneemingen, op doode Ligchaamen en Dieren genoomen, de nuttigheid der* Synchondrotomie *in moeielyke Verlossingen bewyzen.* ——— In het vyfde Hoofddeel word de gewichtige Vraage beoordeeld: *of men, namentlyk, de gevallen zoude kunnen bepaalen, in welke de* Synchondrotomie *dienstig zy, en in plaats van de* Sectio Cæsarea *zoude kunnen in 't werk gesteld worden?* ——— Alle deeze opgenoemde Onderwerpen behandelt de kundige Schryver, met zo veel oordeelkunde, met zulk eene juistheid en onzydigheid, dat iemand, die de zaaken wel inziet, en de bygebragte bewyzen wel doordenkt, met den Heer *Michell* zal moeten toestemmen, dat de nuttigheid der *Synchondrotomie* op verre niet zo nuttig is als men misschien aanvanglyk gedagt hadt, dat de gevallen, waarin dezelve te pas komt, en die hier onzes bedunkens zeer nauwkeurig worden opgegeeven, zeer weinige zyn; en eindelyk, dat men deeze Konstbewerkinge, in die gevallen, waarin de *Hysterotomie* word vereischt, als zeer gevaarlyk moet afraaden.

In de derde en laatste Afdeeling zoekt de Schryver eenige vooroordeelen, ten aanzien van de *Hysterotomie* uit den weg te ruimen. Ten dien einde toont hy in de eerste plaats aan, in welke gevallen deeze Operatie te pas komt. In de tweede plaats onderzoekt hy, of het gevaar van deeze Konstbewerking inderdaad zo groot is als men ge-

Digitized by Google

gemeenlyk gelooft; hy toont aan, dat in de eerste plaats het maakzel der deelen zo veel gevaar in deeze Operatie niet aanwyst. Ten tweeden bewyst hy, uit de Waarneemingen van een menigte zeer beroemde Schryvers, dat deeze Operatie met eenen gewenschten uitslag is agtervolgd; —— en dan, in de derde plaats, wederlegt hy zeer bescheiden, dog teffens zeer voldoende, de bewyzen, waarmede men de doodelykheid deezer Operatie heeft tragten aan te toonen; en trekt eindelyk, uit dit alles, zodanige gevolgen ten voordeele deezer Konstbewerking, als waaruit men klaar kan zien, dat, indien men niet in het algemeen voor deeze Operatie afgeschrikt was, (en dit is juist zo, als wy 'er altoos over gedagt hebben,) indien dezelve menigvuldiger geschiedde, men zig overtuigd zoude vinden, dat de *Hysterotomie* inderdaad eene minder gevaarlyke Operatie is, dan men in het algemeen denkt.

Principes de Géométrie élémentaire a l'usage des commençans, par J. D. BLASSIERE le Fils. A la Haye, chez *J. Mensert*, 1782. Sans la Preface, &c. 191 pp. In 8vo. gr. pap.

Eenige jaaren geleeden gaf de Heer *J. J. Blassiere* in 't licht, eene *Inleiding tot de Beschouwende en Werkdaadige Meetkunde*, welker nuttig gebruik wy diestyds aangeduid hebben (*). Thans toont zyn Zoon, *J. D. Blassiere*, dat hy al vroeg, in den ouderdom van vyftien jaaren, met lof, 's Vaders voetstappen volgt, daar hy een beknopt uittreksel van dat Werk vervaardigd heeft, 't welk den eerstbeginnenden beoefenaar der Wiskunde grootlyks te stade kan komen. Het stukje, dat wy tegenwoordig onder handen hebben, bepaalt zig tot het eerste gedeelte, de *Beschouwende Wiskunde*; en zal, op eene gunstige ontvangst van dit, door een ander, over de *Werkdaadige Meetkunde*, gevolgd worden. De bewerking van het eerste verleent een gunstig vooruitzigt, daar de jonge Heer eene regelmaatige en duidelyke manier van voorstellen in agt neemt, die zeer wel geschikt is om de eerste beginselen op eene leerzaame wyze gemaklyk in te boezemen. —— Zyne hoofdverdeeling is vierledig: eerstlyk han-

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 386; en VI. D. bl. 212.

Digitized by Google

handelt hy over 't geen betrekking heeft; tot de ontmoeting of snyding der lynen, mitsgaders tot de meetkundige figuuren; voorts ontvouwt hy de leer der Proportien of betrekkelyke vergelykingen; welke leer hy vervolgens overbrengt op de platte Meetkunde; en laatstlyk deelt hy de vereischte onderrigting wegens de Meetkunde der Lichaamen mede. In ieder gedeelte ontmoet men de daartoe behoorende Voorstellen, met de vereischte oplossingen; waarin de Autheur zulk eene juistheid betoont, en met zo veel beknoptheid te werk gaat, dat een oplettend beoefenaar der Wiskunde, deeze beginzelen doorloopende, zig daardoor niet alleen een vast en welgevormd begrip van dezelven kunne vormen; maar zig tevens eene welingerigte behandeling van alle wiskunstige voorstellen eigen kunne maaken; het welk hem in de verdere beoefening der Wiskunde steeds met de vereischte naauwkeurigheid, en op eene gemaklyke wyze, zal doen werken. De arbeid van den jongen Heer, die dus geschikt schynt, om, door den tyd, geen minder lofs in 't Wiskundige te verwerven, dan zyn geagte Vader by alle Liefhebbers deezer edele oefeninge reeds behaald heeft, zal des, vertrouwen wy, eene vry algemeene goedkeuring wegdraagen, en veelen met vermaak te gemoet doen zien, dat hy ook het tweede gedeelte, of de werkdaadige Meetkunde, met dezelfde oplettendheid behandele.

Nederlandsche Insecten, beschreeven en afgebeeld door C. SEPP. *IV stuk, XVIII, XIX en XX Verh. met drie Plaaten. In quarto.*

Met de afgifte deezer drie Verhandelingen en Plaaten doet de Heer *Sepp* den Liefhebberen te meerder dienst, gemerkt hy in dezelve eene beschryving geeft van een Vlinder, die over 't geheel zeldzaam voorkomt, en somtyds, aan deeze en geene plaatzen, in jaaren gansch niet gezien wordt. Ongetwyffeld heeft men 't hier aan toe te schryven, dat men 'er niet dan gebreklyke berigten van vindt. De oplettende *Rösel* zelf heeft geene gelegenheid gehad, om denzelven behoorelyk gade te slaan; 't is hem niet gelukt denzelven op te speuren; langen tyd was de Vlinder hem slegts in aftekening bekend, tot dat een goed Vriend hem eindlyk het origineel deed toekomen; en 't daarnevensgaande berigt van de Rups verleende hem slegts een ge-

Digitized by Google

gebrekkig, en in zommige opzigten, een geheel verkeerd denkbeeld van de Rups. Zyn schoonzoon *Kleemann* schynt 'er beter in geslaagd te zyn, vergelykende de Rups eenigermaate met die, welke *Rösel* afgebeeld heeft in 't Eerste Deel van zyn Insecten-Werk, II. *Cl. der Nachtvl. Tab. XV. Fig.* 1: en men verwagt van hem, in zyn Vervolg op dat Werk, een nader berigt van deeze Rups, en derzelver verandering tot in een Vlinder (*).

Eenigen tyd lang was de scherptoeziende *Sepp* niet gelukkiger dan *Rösel*; dewyl zyn aanhoudend zoeken na deezen Vlinder of deszelfs Eieren, steeds vrugtloos was; dan ten laatste werd hy de Eieren deelagtig, door de goedgunstigheid van den Wel Ed. Gestr. Heer Mr. *Cornelis van Lennep*, Schepen en Raad der Stad Amsterdam. Zyn Ed. naamlyk had dertien stuks van deezen Vlinder, op zyne Hofstede, 't Huis te Mannepad, buiten Haarlem gelegen, gevangen. Een Liefhebber der Natuurlyke Historie zynde, droeg hy alle mogelyke zorg, om te beproeven, of hy geen vrugtbaare Eieren van dezelven zou kunnen bekomen; en hierin wel geslaagd zynde gaf hy onzen Autheur 30 a 40 Eieren ten geschenk. Dit viel voor in de maand *October* 1781; en van dien tyd af vleidden zig beiden de Liefhebbers met de hoop, van nu vervolgens de veranderingen van dit Insect te zullen kunnen naspeuren; welke verwagting ook door de uitkomst haare vervulling kreeg. Deeze Eiertjes overwinterden, en, met het afloopen van de maand *May* 1782, werden de jonge Rupsjes gebooren; die in de maand *July* in Poppen veranderden, en in de maand *Augustus* als Vlinders te voorschyn kwamen. Eene naauwkeurige waarneeming, die omtrent zo zeldzaamen Vlinder by uitstek te stade kwam, heeft den Heer *Sepp* gelegenheid gegeeven, om 'er eene voldoende beschryving, en juiste afbeeldingen van mede te deelen, waartoe hy drie onderscheiden Plaaten geschikt heeft. De eerste vertoont ons 't Ei, en in zyne natuurlyke grootte, en zo als het zig met zyne cieraaden, door 't Voorgrootglas beschouwd, vertoont, mitsgaders het Rupsje in zyn eersten stand, eerste, tweede en derde vervelling. Voorts brengt ons de tweede Plaat de Rups na zyne vierde, vyfde en zesde of laatste vervelling onder 't oog; waarby nog gevoegd is eene afzonder-

(*) Zie RÖSEL *Nat. Hist. der Insecten.* IV. D. *bl* 108, 152, 153. Vergel. III. D. *bl.* 359 en I. D. *bl.* 261, 263.

Digitized by Google

derlyke afbeelding van den aartigen Kop der Rupse, in zyne natuurlyke en door 't Vergrootglas vergroote gedaante; benevens eene van de ingesponnen Pop, als mede van de Pop uit haar spinzel genomen, zo als ze een dag of daaromtrent na de verandering met een blaauwagtigen daauw of schimmel overdekt is. En laatstlyk vertoont ons de derde Plaat de Pop rosagtig-bruin, 't welk, den schimmel 'er afgeveegd zynde, haare grondkoleur is; mitsgaders den Vlinder zelven in eene vliegende en eene zittende gestalte beiden; welk alles in de beschryving zelve, met etlyke byzonderheden daartoe behoorende, nader aangeweezen wordt. Onze Autheur brengt deezen Vlinder onder die soort, welke men hier te Lande *Weeskinderen* heet; en benoemt denzelven dan, uit hoofde van het *blaauwe* teken, in onderscheiding van anderen, *het blaauwe Weeskind.* Hy houdt zig aan deeze benaaming, om dat dit fraaie Insect by dezelve, ten minste hier te Lande, zeer wel bekend is; egter oordeelt hy de Hoogduitsche naam van *Blaauw Ordens-band* niet minder eigen. Onze benaaming steunt op de *uniform* onzer Weeskinderen, die van verschillende koleuren is; en de Hoogduitsche is ontleend van de onderscheiden koleuren der Ordens-linten: 't welk hier overgebragt wordt op de verschillend gekoleurde banden, in de ondervleugelen deezer Vlinders; van waar ze dan *Weeskinders* of *Vlinders met Banden* genoemd worden.

Proeven van eene Geschiedenis der Kruistogten, en derzelver gevolgen, naar het Hoogduitsch van den Heer J. C. MAIER, *in het Nederduitsch overgezet. Te Amsterdam, by* de Erven van F. Houttuyn, 1783. *Behalven het Voorwerk, 546 bladz. In gr. octavo.*

De merkwaardigheid van de zo buitenspoorige onderneeming, om het Heilige Graf uit de handen der Ongeloovigen te verlossen, die, onder den naam van Kruistogten, Heilige Oorlogen, en diergelyken, uit Bygeloof ontstaan, door Dweepery voortgezet, en met tydelyke Inzigten ondersteund, geduurende den tyd van ongeveer twee honderd jaaren, onnoemelyke schatten kostte, en onnadenkelyk veel menschenbloeds deed stroomen, is, en blyft nog heden, na alles wat 'er over geschreeven is, een onderwerp van verdere naspooring. Wel inzonderheid heeft men, in de laatste jaaren, 'er meer werks van ge-

 maakt

Digitized by Google

maakt dan voorheen, om 't oog te vestigen op den invloed dier onderneeminge op den toestand der zaaken in Europa, of te overweegen, welke gevolgen, voor deszelfs bewoonderen, uit dien onzinnigen kryg ontstaan zyn. Zulks is ook het voornaame doelwit van den Heer *Maier* in deeze zyne Proeve, welke, zo ten opzigte van het Geschiedkundige, als met betrekking tot de Gevolgen, met zo veel oordeels opgesteld is, dat de liefhebbers van geschiedkundige navorschingen, vooral de zodanigen, die de Geschiedenissen in 't gezigtspunt van derzelver invloed op de menschlyke Maatschappyen beoefenen, den tyd niet beklaagen zullen, welken zy in het doorbladeren van dit Werk zouden mogen besteeden. Het zelve is tweeledig; behelzende het eerste de Geschiedenis, en het laatste de Gevolgen.

In de ontvouwing der Geschiedenisse, (voor welke gaat een berigt van de toenmaalige gesteldheid der zaaken by de voornaamste Natien in Europa, als mede in Asia, met betrekking tot de bezitting van 't Heilige Land, en 't geen gelegenheid tot den aanvang der Kruistogten baarde,) heeft de Heer *Maier*, naar uitwyzen van derzelver beloop, zig geene moeite ontzien, om genoegzaam alles na te gaan, wat men of aan dien tyd en vervolgens desaangaande geboekt heeft. Hiervan een oordeelkundig gebruik maakende, verleent hy ons een welingerigt doorloopend geschiedkundig verhaal van al het weezenlyke, dat deeze Kruistogten betreft; met juiste aanmerkingen over het gebeurde, en de characters der Persoonen, die 'er voornaamlyk de hand in hadden. Men zal des, schoon men reeds andere goede geschiedverhaalen hiervan geleezen hebbe, egter deeze voordragt dier gewigtige gebeurtenissen met vermaak kunnen overweegen.

En geen minder genoegen zal men, vertrouwen we, ondervinden, op een beoefenend leezen van het tweede gedeelte deezes Werks, waarin de Heer *Maier* zig toelegt, op het navorschen der gevolgen deezer Kruistogten: nademaal zyn Ed. dit onderwerp op eene gezetter wyze behandelt, dan 't ons tot nog elders voorgekomen is, en de uitvoering toont, dat hy het daaruit voortgevloeide met eene welwikkende opmerkzaamheid, gade geslaagen heeft. —— By manier van Inleiding, toont hy ons vooraf, welke omstandigheden zamenliepen, om de gemoederen trapswyze tot zulk eene verbaazende onderneeming te voor-

Digitized by Google

voorbereiden; mitsgaders hoe de groote voorregten en vryheden, welken den zodanigen, die 'er deel in namen, toegestaan werden, medewrogten, om die dweepery, in 't midden aller wisselvalligheden, zo langen tyd stand te doen houden. Tevens doet hy ons opmerken, welk een geest die Kruisvaarders bezielde; en hoedanig een invloed verscheiden byzonderheden, die ze in 't Oosten ontdekten, natuurlykerwyze op veelen hunner hebben moesten. ——— Deeze Inleiding dient daadlyk, om ons het zeldzaame deezer gebeurtenisse, (zo als 't ons in onze dagen, en naar de tegenwoordige denkwyze, moet voorkomen,) begrypelyker te maaken, en te ligter te doen bezeffen, dat deeze Kruistogten, hoe onzinnig en in alle opzigten laakenswaardig, aanleiding hebben kunnen geeven tot verscheiden gevolgen, waaronder ook zodanigen, uit welken de Maatschappy veel voordeels getrokken heeft; welke gevolgen de Heer *Maier* verder afzonderlyk ontvouwt.

Hiertoe brengt zyn Ed. (1.) het ten voorschyn komen van nieuwe Koningryken en Vorstendommen. (2.) Eene opmerkelyke verandering in den toestand des eigendoms, met derzelver invloed op het staatsbestuur, gemerkt veelen, om de kosten ter Kruisvaarte te vinden, hunne Goederen verkogten; waarvan verscheiden Vorsten, die zig by den aanvang 'er niet in begaven, gebruik maakten, terwyl tevens verscheiden Leenen van zulken, die, zonder erfgenaamen te hebben, in den heiligen oorlog sneuvelden, op de Vorsten vervielen; waardoor het Vorstlyk gezag by veelen grootlyks vermeerderde. Tevens bediende zig de Geestlykheid van die omstandigheden en de denkwyze van dien tyd; des dezelve zeer in vermogen toename, zo door middel van koop, als ter oorzaake van begiftigingen, welken veele Kruisvaarders aan de Kerken deeden. (3.) Het ontstaan van verscheiden Geestlyke Ridderorden, byzonder geschikt om als Krygsknegten het Heilige Land te beschermen, en den oorlog tegen de Ongeloovigen te voeren; by welke gelegenheid de Heer *Maier* ons de instelling en de lotgevallen der voornaamsten van die Ridderorden ontvouwt. (4.) De uitbreiding van den Koophandel, welke ons de Autheur voordraagt, met eene beschouwing van den staat des Koophandels voor dien tyd, en deszelfs vorderingen in die dagen. (5.) De meerdere beschaaving van de zeden der handeldryvende Natien, die, met den aanwas van den Handel, meer op-

Digitized by Google

opgeleid werden, tot Orde, billyke Wetten en Menschlykheid; waartoe ook de geest der Ridderschap in die dagen het zyne toebragt; waarvan de melding den Heer *Maier* aanleiding geeft tot het gewaagen van de Romans der doolende Ridderschap, als in die dagen ontstaan. (6.) Eene omwenteling in de Regeeringsvorm ten voordeele der Steden, die nu, door den Handel magtiger geworden, tot Gemeenheden, of burgerlyke Lichaamen, gevormd werden, en het Voorregt van Stadsgeregtigheid verwierven, het welk medewerkte tot het invoeren van een regelmaatig bestier des Burgerstands. (7.) Eene daarmede gepaard gaande verandering ten voordeele van den Boerenstand, die tot meerder vryheid geraakte, 't welk, met het vervallen van den ouden Adel, ook aanleiding gaf tot de opkomst van den nieuwen Adel; waarby ook kwam de inwendige rust, nadien de binnenlandsche vyandlyke onlusten, geduurende de Kruistogten, gestaakt werden. ——— In 't behandelen deezer twee Artykelen geeft de Heer *Maier* een juist verslag van den vroeger en laater toestand van zaaken, zo in de Steden als ten platten Lande; mitsgaders van het onderscheid tusschen den ouden of hoogen, en den nieuwen of laagen Adel, met andere byzonderheden tot deeze Artykels betrekkelyk. —— (8.) Het ontstaan der Eerwapenen, eerst by Vorstlyke Persoonaadjes en vervolgens ook, door gunst der Vorsten, by den Adel, 't welk tevens de oorsprong der Vaandelleenen was. Onze Autheur, dit ontvouwende, gewaagt tevens van het overgaan der Leenen in den Burgerstand, en van den oorsprong der Pandleenen. (9.) Het toeneemen van Kunsten en Weetenschappen, die, jammerlyk vervallen, met het einde der twaalfde Eeuwe, in Europa begonden hersteld te worden, of hier en daar eerst te leeven. Daar toe brengt de Heer *Maier* de Wysbegeerte, de Aardryks- en Sterrekunde, de Oudheid- en Geschiedkunde, de Taalkennis, vermoedelyk ook het gebruik der Arabische syfers, en de Dichtkunde; verder verscheide Mechanische Kunsten; niet onwaarschynlyk ook de uitvinding van het Kompas; en wyders de Schilder- benevens de Bouwkunst. By dit alles komt eindelyk (10.) de invloed der Kruistogten op den Godsdienst; waaraan de Autheur nog hegt, eene korte melding van het invoeren van eenige nuttige, en alvoorens in Europa onbekende, Gewassen. ——— Vraagt men ten besluite, of de Kruistogten ook niet in veele opzigten nadeelig geweest zyn?

Do

Digitized by Google

De Heer *Maier* erkent dit gereedlyk; en, schoon hy overhelle, om te denken, 'dat het nadeel door de voordeelen wel opgewoogen kan worden, betuigt hy egter in 't slot, „ dat het moeijelyk te beslissen zy, of de Kruistogten „ meer voordeel dan nadeel aan Europa toegebragt heb- „ ben". ——— Om uit de hier voorgestelde gevolgen ééne, tot eene proeve van des Autheurs schryfwyze, voor te draagen, zullen wy ons bepaalen tot het geen zyn Ed. meldt, wegens de Eerwapenen, welker oorsprong men, schoon het de Geleerden hier over nog niet geheel eens zyn, volgens den Heer *Maier*, onloochenbaar in de Kruistogten heeft te zoeken.

„ De Wapens, dus vangt hy aan, die zekere Koningryken en *Provintien*, *Familien* en Geslagten voeren, zyn eene Voorstelling van wezenlyke, of wel in de verbeelding bestaande, zaaken; somwylen ook alleen bloote Kleuren, met welke voortyds de Wapenen, en in het byzonder de Schilden, uitgetekend, en van den eenen Bezitter op den anderen, van den Vader op den Zoon, tot het einde toe, voortgeplant wierden, om daardoor of het werkelyk bezit van zekere Landeryen en Goederen, of een aanspraak en recht op dezelve, of ook maar den Adel van een Geslagt te bewyzen. Eenige beweeren, dat men reeds, onder de regeering van Keizer HENDRIK *den eersten*, (omtrent het jaar 930,) donkere spooren daarvan zoude aantreffen, maar dat zy niet bestendig, en niet van elk een, voor het tydpunt der Kruistogten, zyn gevoerd geworden. Dan het is hier de vrage niet van willekeurige Wapens. Andere willen derzelver oorsprong by de *Tournooyspelen* vinden, waarby die geene, die de Lansen met elkander breken wilden, hun Geslagt, door een zinnebeeld op hunne Schilden, aanduidden. Andere houden staande, dat de Wapens, by gelegenheid van de Kruistogten zyn uitgevonden geworden.

„ Dat alleen zy, die uit voornaamen bloede gesprooten waren, in Oorlogstyden, zich van Schilden bedienen mogten, leert ons het oudste gebruik der Krygsschilden, waarom ook die geene Schildgenooten genoemd wierden, die van den Ridderstand waren. Het is mede zeer waarschynlyk, dat deze Schilden, met verschillende, willekeurige *Figuuren* en Beelden, beschilderd of versierd geweest zyn, waardoor men de Ridders van elkander konde onderscheiden; gelyk dan ook, zelfs by de Kruistogten, de *Natien* zich, door Kruisen van verschillende verwen, van elkander onderscheiden hebben. Dan de vrage is hier

Digitized by Google

van den oorſprong der erfelyke Kentekenen, of der Wapenen van den Adel; en de Geleerden hebben zich tegenwoordig in zo verre vereenigd, dat zy beweeren, dezen oorſprong niet voor de elfde Eeuw te vinden te zyn. By de *Tournooyſpelen*, welker oorſprong mede niet voor de elfde Eeuw moet gezocht worden, bediende men zich ontegenzeggelyk van zekere Beelden en Kentekenen, maar zy waren nog niet vast bepaald. Elk Ridder veranderde dezelve, naar zyn believen, en de Zoon konde een ander wapen aanneemen dan de Vader. Behalven dit wierden deze Beelden, of, zo men liever wil, deze Wapens alleen gevoerd door zulke Heeren, die een *Tournooyſpel* gehouden hadden; andere waren van dit Voorrecht uitgeſlooten. Eerst met de Kruistogten maakte men een begin, om het gebruik der Wapenen, algemeen en bepaald, of onveranderlyk, te maaken. ——— Aanvangelyk wierden zy, uit noodzaakelykheid, by de Kruislegers ingevoerd. In een Leger, dat uit zeven of agt honderd duizend Koppen, en uit tien tot twintig verſchillende Natiën beſtond, wierden zekerlyk Tekens vereischt, waardoor de *Vaſallen* en de Wapendragers zich by hunne Heeren, die in eene yzeren Wapenrusting als verſchanst waren, konden verzamelen. Deze Merktekenen, eerst uit noodzaakelykheid ingevoerd, wierden naderhand uit hoogmoed behouden. Men begrypt ligt, dat de Zoonen der geenen, die zich tot deze godvruchtige Veldtogten *Symboliſche* Beelden hadden uitgekoozen, 'er eene zaak van Godsdienst en van Eere uit zullen gemaakt hebben, wanneer zy het Wapenſchild hunner Vaderen, als een Gedenkteken van derzelver moed en vroomheid, op hunne Nakomelingen konden overbrengen. Van dit Tydpunt af, wierden zekere vaste en beſtendige Wapens, ook by de *Tournooyſpelen*, en by andere plegtigheden, gebruikt. De Baronnen, die uit *Palestina* te rug keerden, waar zy zich drie jaaren lang hadden moeten ophouden, bragten deze Kentekenen ook mede op het *Tournooy*. Wel draa wierden zy, die niet in *Palestina* geweest waren, op deze onderſcheidende Merktekenen jaloers. Elk Heer, elk Baron, wilde ook zulk een Teken hebben, en eindelyk ſchaamde men zich, alleen, en zonder het zelve, te verſchynen.

„ Natuurlykerwyze wierd, by de Koningen en Vorſten, het gebruik der Wapens allereerst ingevoerd. Wanneer nu, vóór de twaalfde Eeuw, geen Koning of Vorst zich

van

van een zeker Kenteken bediende, dat op hunne Navolgers overging, zo zoude hèt de ongerymdheid zelve zyn, zulks aan den Adel toe te schryven. Daar nu verder, vóór de tyden der Kruistogten, niet één eenig dergelyk Kenteken kan worden aangeweezen, het welk niet aan de grootste twyfelingen onderworpen is, zo komen, terstond in den aanvang der Kruistogten, verscheide voorbeelden van deze nieuwe uitvinding voor, welke ons onmogelyk verdacht schynen kunnen.

„ Deze Kentekenen of Beelden, liet men in de Vaandels, in het Zegel, in het Schild, of op de Kleederen, zetten. Wel draa zogt men, by alle gelegenheden, daarmede te pronken. Het was echter niet, dan omtrent het midden der dertiende Eeuw, en onder de regeering van LODEWYK *den Heiligen*, dat de Wapens in Frankryk algemeen, en aan de Familiën eigen wierden. Van de heilige Togten is het veelvuldige Teken van een Kruis in de Wapens af te leiden, gelyk ook zodanige Kleuren, die oorspronge-lyk van een oosterschen smaak zyn.

„ Daar eindelyk, in dit zelfde Tydperk, het onderscheid tusschen den ouden en den nieuwen Adel, welke laatste door Keizerlyke *Diplomata* verkreegen wierd (*), was ingevoerd, zo bediende zich de oude Adel van dit Teken, om boven den nieuwen uit te steken. Dan de laatste zagen dit aan als een hoon, en verkreegen, zeer gemakkelyk, dit zelfde Teken van de Keizers, waarvan zy zich, met een bestendig recht, even gelyk de oude Adel, konden bedienen. Dus geraakte het recht der Keizeren, om Adeldom en Wapens uit te deelen, in gebruik, zo dat ook, van tyd tot tyd, verscheide andere uit het Volk dit recht, om bestendig een Wapen te voeren, verkreegen; en de Keizers aan de Paltsgraaven de magt verleenden, om de Wapens, naar hun goedvinden, aan meer anderen te geven. FREDRIK de eerste pleeg die aan dappere Mannen, als eene Belooning, te vereeren. Wie in den Krygtrok droeg gemeenlyk een Schild van glad gesleepen Yzer, of van Hout, dat met een korst van Berkenbast overtrokken was, het welk, wegens de hardheid en het geduurig gebruik, geheel geel wierd. Zulk een Schild was nu geheel zuiver en ledig, zonder eenige Beeldenis of Schilderwerk 'er op, tot dat de Bezitter zich, door eene roemwaar-

(*) Men noemde deezen nieuwen Adel van daar ook wel *Diplomatischen Adel*.

waardige en dappere daad, ten beste van het algemeen verricht, had uitgetekend. Dan gaf men, naar de omstandigheid van den Persoon, of naar de uitstekenheid der daad, hem een Wapen, dat hy in zyn Schild mogt laten steken. Had iemand zich dapper tegen den Vyand gekweeten, zo wierd hem, anderen ten voorbeeld, toegestaan een Leeuw en een Hoorn op den Helm te voeren. Had iemand eene Vrouw voor ontschaaking en geweldadige verkrachting beschermd, zo kreeg hy een Eenhoorn in zyn Wapen. Had hy eindelyk de Kerk by haare Voorrechten verdeedigd, zo mogt hy in zyn Wapen de witte verw, wegens zyne Godvruchtigheid, de roode verw, wegens zyne vuurige liefde jegens God en den Naasten, en op zynen Helm vleugelen, wegens zyne voorzichtigheid en wysheid, voeren. Kortom, 'er was geen Roofdier zeker, dat niet, geheel of gedeeltelyk, in de Wapenschilden geplaatst wierd. Ook na hunnen dood schilderde men, by de Afbeeldzels, dergelyke Dieren; gemeenelyk Leeuwen en Honden, om daardoor het voormaalig *Karakter* aan te duiden. Eveneens was het gelegen met de bynaamen. De beroemde Hertog, HENDRIK *van Saxen*, noemde zich zelfs in zyne Oirkonden een Leeuw, bouwde naby *Lubek* eene Stad, die hy den naam gaf van *Leeuwenstad*, en liet, te *Brunswyk*, eenen van geel Koper gegooten Leeuw oprichten. De Markgraaf, ALBREGT *van Brandenburg*, noemde zich zelfs een Beer, of ten minste was hy 'er mede gediend, dat men hem zo noemde.

„ Eindelyk lieten de Opperhoofden, of de hooge Adel, die de meeste Soldaaten met zich voerden, hunne Wapens in de Vaandels maalen, op dat men zoude kunnen weeten, welke Troepen tot dit of dat Vaandel behoorden."

Hieruit leidt dan ook de Autheur, als zeer waarschynlyk, de benaaming van *Vaandelleenen* af; als moetende het regt om de grooter Leenen des hoogen Adels, alleen door de Vaandels, mede te deelen, vermoedelyk tot dat tydpunt gebragt worden, in 't welk, in de Vaandels van den hoogen Adel, erfelyke Beelden gekomen zyn; dat, volgens het bovenstaande, eerst ten tyde der Kruistogten geschied is. „ Deeze Vaandels, zegt de Heer *Maier*, droegen zy, die de Beleening ontvangen wilden, onder een aanzienlyk geleide hunner *Vasallen* met zich; zynde in dezelve de Wapens der *Provintien* afgeschilderd, die zy als Leenen ontvingen." ——— Laatstlyk tekent zyn Ed., by dee-

Digitized by Google

deeze gelegenheid, ook nog aan, dat het gebruik der Wapenen, toevalligerwyze, mede iets toebragt, tot het oprigten der *Manufactuuren* van Doek, in de veertiende Eeuw, in *Frankryk*; alzo de Edellieden het als eene Mode ingevoerd hadden, hunne Wapens in Doek te laaten weeven.

Histoire des Revolutions arrivées dans le Gouvernement, les Loix et l' Esprit Humain, apres la conversion de Constantin, jusqu'à la chute de l' Empire d' Occident. A. la Haye, chez. *C. Plaat*, 1783. Sans la Preface &c. 670 pp. in Octavo, gr. p.

In dit Geschrift levert ons, een opmerkzaam beoefenaar der Geschiedenisfen van 't Westersche Ryk, een oordeelkundig verslag van de merkwaardige *Omwentelingen, voorgevallen in 't Ryksbestuur, de Wetten en de Geestgesteldheid der Menschen, zints de bekeering van Keizer Constantyn, tot op den ondergang van het Westersche Ryk.* De Autheur bepaalt zig, ter beschryvinge hiervan, niet tot eene agtervolgende geschiedkundige beschouwing; maar brengt de voornaamste gebeurtenisfen, bedryven, grondstellingen en leerwyzen, die ons de Geschiedenis gedurende dat tydverloop aan de hand geeft, op eene geschikte wyze, onder etlyke hoofdbeschouwingen, byeen; en leert ons daaruit opmaaken de characters, de inzigten en den invloed der zodanigen, die deeze omwentelingen, welken hy beschryft, veroorzaakt hebben. Vooraf gaat een algemeen berigt van de toedragt der zaaken in dat tydperk. Hieraan volgt eene nadere ontvouwing van die omwentelingen, naar uitwyzen der geschiedenisfen. Deeze gaat vergezeld van eene afzonderlyke overweeging der merkwaardigste veranderingen, die de Rykswetten als toen ondergaan hebben. En laatstlyk leidt hy uit alles eenige gevolgen af, die toonen, dat men den ondergang van het Westersche Ryk, grootlyks, heeft toe te schryven aan de Christen-Geestlyken, en derzelver schadelyken invloed, zo op het Ryksbestier en de Wetten, als op de Geestgesteldheid der Menschen, door hunne jammerlyke verbastering van den Christelyken Godsdienst; uit kragt van welke dezelve, in stede van die heilzaame uitwerkingen voort te brengen, welken der Euangelieleere eigenaartig zyn, integendeel eene reeks van nadeelige gevolgen, voor dien tyd, met zig gesleept heeft. —— Zyn Ed. behandelt dit stuk

met eene vrymoedigheid, welke ongetwyfeld veelen zal mishaagen, die met de gunstigste denkbeelden van den Kerkstaat onder *Constantyn* ingenoomen zyn; en dit doet hem, ten slot zyner Voorreden, schryven. „ Myn plan zal
„ gelyklyk kwetzen de zodanigen, die denken, dat men in
„ 't Geschiedkundige niet alles moet zeggen, en dezulken,
„ die wel willen, dat men alles zegge, maar dat men eene
„ zekere behoedzaamheid in agt neeme, welke aanduidt, dat
„ de Autheur nog eenige eerbied behoudt voor de algemeen
„ aangenomen gevoelens; en dat het geschiede met eene
„ zekere behendigheid, die voor 't oog der gemeene Lee-
„ zeren verbergt de bronnen van vooroordeelen, die het
„ langduurig tydverloop eerwaardig gemaakt heeft. Maar,
„ myns oordeels, kan en mag een eerlyk Man het be-
„ drog, hoe zeer ook gevestigd, nooit behulpzaam zyn."
——— Naar deezen grondregel schetst de Autheur het voorgevallene in die dagen onbewimpeld, en zyne manier van voordragt, schoon ze nu en dan wel eens wat te sterk zy, (dat in de beschouwing van dit tydperk, meerendeels, ter wederzyde plaats heeft,) brengt ons Tafereelen onder 't oog, die, hoe ongunstig ook, over 't geheel te veel gronds hebben in onbetwistbaare geschiedenissen, om volstrekt gewraakt te worden; waar van het volgende Tafereel in deezen tot een voorbeeld kan strekken.

Hoe jammer is het, zegt onze Schryver, voor het geloof, voor de kerk, voor den staat, voor de zeden, en eindelyk voor alles, dat de Christelyke Godsdienst de heerschende Godsdienst geworden zy, in omstandigheden, die denzelven zo ten uiterste nadeelig waren! De Keizers, die denzelven omhelsden, kenden niets dan de bygeloovigheden, en waren onkundig van de Leer van Jezus Christus en deszelfs Apostelen: zy, die 'er hen in onderweezen waren eergierige of belangzugtige huichelaars, of dweepers die een bezwalkten geest en verhitte hersens hadden. De zeden waren reeds bedorven; gemerkt de heilige Vaders, al onder *Diocletiaan*, klaagden, dat de Christenen, en vooral de Geestelyken, dermaate bedorven waren, dat ze de een den anderen een nydig hart toedroegen, en elkander zwart maakten door kwaadspreekendheid en beleedigingen: dat het volk oproerig was, en de hoofden elkander wederstreefden; dat de leeraars, vol huichelaary en veinzery, de wet van God vergaten, nayverig onder elkander waren, uit haat elkander dwarsboomden,

Digitized by Google

den, zig niet ontzagen elkander te bedreigen, en de kerklyke bedieningen, even als of het waereldlyke heerschappyen waren, heerschzugtig najaagden. *Origenes* en *Cypriaan* geeven 'er ons eene nog haatlyker schildery van. De Christelyke Godsdienst (*), gebooren onder de Pharizeeen, de on-

(*) Om een nadeelig misverstand hieromtrent voor te komen, zal 't niet ondienstig weezen aan te merken, dat de Autheur in dit voorstel, door den Christelyken Godsdienst, niet verstaat, de Euangelieleer, of den zuiveren Godsdienst op dezelve gevestigd, maar den Christelyken Godsdienst, zo als dezelve in die dagen gemeenlyk geleerd werd, op welken de denkwyze van de Joodsche Pharizeeen, en eenige hunner dweepende Secten, zyns oordeels, zeer veel invloed gehad heeft. ——— Volgens eene vroegere aanmerking van onzen Schryver had, in de eerste eeuwen der opkomende Christelyke Kerk, de Leer van verscheiden gezindheden der Wysgeeren, en *ascetische* of bespiegelende Jooden, vry wat aanleiding gegeeven, tot het wonderlyk bederven van de heiligheid en zuiverheid der bevelen van Jezus Christus en deszelfs Apostelen: waartoe hy inzonderheid brengt, hunne zugt voor eene uitwendige naauwgezetheid of gestrengheid van gedrag; waarin de Christenen eerlang niet minder dan de zodanigen wilden uitmunten. ——— By die gelegenheid zig breeder over dat onderwerp uitlaatende, geeft hy tevens verslag van den invloed, dien de Wysgeerte, welke te Alexandrie in Egypte geleerd werd, op der Jooden denkwyze, vooral op die der Pharizeeen, verkreegen had. Na eene opgave van de voornaamste Secten, welken de Wysgeeren van dien tyd verdeelden, en waar mede de Jooden zig, naar hunne verschillende Gezindheden, vereenigden, vervolgt zyn Ed. indeezervoege.

„ Wy zullen de grondbeginzelen van alle deeze verschillende Secten weder ontmoeten, by de Christenen, in de dagen van Constantyn en deszelfs Opvolgers. En dit is ganseh natuurlyk. De Christenen, die uit de Jooden of Heidenen overkwamen, wilden in de Leer niet minder zyn dan deezen; en daarby wilden ze hen overtreffen, in Godsdienstigheid en overtollige werken. De nieuwe Christenen, althans de Geleerden onder hen, maakten bovenal veel werks van het Platonismus van Alexandrie, zeer verschillende van dat der Academie, gemerkt het laatste bedorven was, door de ongerymdheden van het Syncretismus en Electismus. Wanneer men de Schriften der Vaderen van de tweede eeuw nagaat, ziet men, dat ze Wysgeeren hebben willen zyn; en als men die van de derde eeuw en vervolgens doorbladert, ontdekt men, dat ze te gelyk Wysgeeren en Redenaars hebben willen zyn. Naarmate dat het Christendom

„ zig

Digitized by Google

onbeschaamdste huichelaars, voortgezet in Egypte, het middelpunt der dweeperye, van het bygeloof, en der duistere wysgeerte, werd op den throon geplaatst door olyke bedriegers, die meer hun tydlyke belang, dan hunne eeuwige zaligheid, daarmede beoogden. De Vorsten, en bovenal *Constantyn*, onervaren in de waare beginzelen der Staatkunde, leiden het 'er voorts op toe, om de Heidenen van hunne rykdommen te versteeken, om die in den schoot der Kerke te werpen, en over te brengen op de Geestlyken; welker zeden zy bedierven, terwyl ze der vlytige werkzaamheid doodlyke slagen toebragten. Deeze bedorven Geestlykheid vermenigvuldigde zig in 't oneindige, door het gevolg van die bedorvenheid zelve, en hielp te gelyk in den grond, en de Kerk, door haare oneenigheden, en den Staat, door het belang dat ze vond in denzelven te ondermynen. Het bygeloof en de dweepery, die den waaren Godsdienst alomme vergezelden, naar maate dat dezelve zig uitbreidde, de bloedige twisten styvende, en de onmaatige rykdommen der Geestlyken wettigende, deeden de Keizers den geest van twistgierigheid in de Kerk aankweeken, door het deel dat ze namen in alle de nieuwe oneenigheden, welken in de Kerk ontstonden, en door den Geestlyken, benevens de rykdommen, nog verscheiden voorregten te vergunnen, die voor den staat nadeelig waren. Het Heidensche bygeloof had geen dezer onheilen onder de Romeinen te wege gebragt. Het had het getal der Priesteren niet boven de vereischte menigte vermeerderd; het had geen onnoemelyk aantal van Monniken hervoort doen komen; het had de Priesters niet van de overige Burgers afgezonderd; het had hun geen belangen verleend, welken met die van den Staat streeden; het had hun geene middelen in de hand gegeeven, om hunne grootheid te vestigen op de puinhoopen van den staat,

„ zig uitbreidde, naar gerade hier van verwyderden zig de „ Christenen van de eenvoudigheid van hunnen Godlyken „ Wetgeever; en nog meer verwyderden ze zig in hun ge„ drag van de zedeleer der Apostelen. In de plaatze der „ liefde tot God en den Naasten, die den grondslag der Euan„ gelieleere uitmaakt, stelde de dweepery die ongerymde uit„ wendige gestrengheid, welke onbestaanbaar met de mensch„ lyke natuur, en nadeelig voor den Staat, is; die, gelyk we „ alvoorens getoond hebben, door de Alexandrynsche Wys„ geeren geleerd, door de bespiegelende Egyptenaars in prak„ tyk gebragt, en door de Pharizeeën uit Judea omhelsd „ werd."

Digitized by Google

ſtaat, en der andere Burgeren. Bedierf het de Reden, het verhief de Inbeeldingskragt niet; gaf het geene aanleiding ter verbeteringe of beſchaavinge van het zedelyke gedrag, het verbasterde het zelve niet; verwekte het onverſchilligheid, het veroorzaakte geen dweepery; deed het twyfelingen ontſtaan, het kantte zig natuurlyk tegen twistredenen. 't Was de Christelyke bygeloovigheid alleen, die, zig gevestigd hebbende in tyden en plaatzen der dwaalinge gunſtig, het vermogen had om de Euangelieleer te benevelen, het verſtand en het hart te krenken, en de zeden te bederven.

De ongelukkige tyden der vervolgingen waren 't, in welken de Godsdienst bloeide; de gelukkige tyden, in welken het Christendom heerschte, waren die, in welken het bygeloof zegenpraalde. Terwyl de dwingelandy der Heidenſche Keizeren op alle deugdzaame menſchen aanviel, vonden die ongelukkigen eene verwonderenswaardige toevlugt in den nieuwen Godsdienst, welke opkwam ten zelfden tyde, als het *despotismus*, of de volſtrekte Oppermagt, zig in het Roomſche Ryk vestigde. 't Was de Godsdienst die hen vertroostte, door de minagting van de goederen deezer Waereld; door de beloften van een veel gelukkiger toekomend leeven; door eene leer, geſchikt om alle gemoedsdriften tot bedaaren te brengen; door de broederlyke eenigheid van alle de geloovigen; door hunne ongemeene liefde, die hen noopte, om den geenen, die in verdrukking of behoeftig waren, op allerleie wyzen behulpzaam te zyn. Maar, zints de volſtrekte Oppermagt in de handen der Christen-Vorſten viel, daar deeze bykans alleen de Heidenen benadeelde, terwyl ze de Christenen op eene verregaande wyze, ja tot eene ſoort van buitenſpoorigheid toe, begunſtigde, zo verbysterde dit ongemeene geluk de geloovigen, en 't deed hen de Euangelieleer, die hun van dien tyd af te eenvoudig voorkwam, ter zyde ſtellen, om plaats te geeven aan de inbeelding, die nieuwe leeringen verzon, welken het bygeloof voortbragten. De zeden, reeds gekrenkt, door de veranderiug van ſtaat, werden eerlang geheel bedorven door de beſmetting der leere.

De zeden der kudden waren gelykvormig aan die der Herderen. Eene onmaatige pragt, eene verregaande wellust, eene breidellooze gierigheid, waren de heerſchende driften. De Hoven der Vorſten waren het middelpunt van het zedelyk bederf; die leverden voorbeelden van allerleie ondeug-

deugden. Met de eene hand trok men alles na zig, en met de andere hand verkwistte men alles. Het geld, dat men den ongelukkigen, door geesfelslaagen, gevangenisfen en pynigingen afperste, werd verspild aan duizenden, die geene de minste verdienste hadden, aan vleiers, aan huichelaars, en zulken die 't 'er op toeleiden, om den zinnelyken vermaaken gestadig nieuw voedzel te verleenen.

Beschryving des Turkschen Ryks, naar zyne tegenwoordige Staats-en Godsdienst-gesteldheid. Met Kaarten en Plaaten. Door CH. W. LUDEKE, *Leeraar in de Godgeleerdheid, enz. te Stokholm. Volgens den tweeden Hoogduitschen druk overgezet. Tweede Deel. Te Leiden, by* A. en J. Honkoop, 1782. *Behalven den Bladwyzer, 646 bladz. In gr. octavo.*

Van het eerste Deel deezes Werks hebben wy onlangs een verslag gegeeven (*), waar uit men genoegzaam kan afleiden, dat het, met het hoogste regt, onder de nuttigste Schriften geteld moge worden, die ons een geregeld oordeelkundig berigt van het merkwaardigste, dat het Turksche Ryk betreft, verleenen. Het tweede thans afgegeeven Deel, waarmede dit Werk beslooten wordt, heeft niet minder zyne nuttigheid, daar 't ons, in de eerste plaats, onder 't oog brengt, hoe hoog wy ons geluk, als Christenen, en wel als Protestantsche Christenen, te waardeeren hebben; tot welke beschouwing de Hoogleeraar *Ludeke*, door de overweeging van het voorheen bygebragte, natuurlyk opgeleid wordt. Hieraan volgen eenige leerzaame onderrigtingen, wegens het reizen in 't Turksche Gebied, welken den zodanigen, die zulks onderneemen, te stade kunnen komen. En daarby is gevoegd een welberedeneerd verslag van den inhoud der merkwaardigste Schriften over het Turksche Ryk, zedert het afloopen der vyftiende eeuwe, tot op den tegenwoordigen tyd, voor 't licht gebragt, waaruit men kan afneemen, welken dier Schriften, ten deezen aanzien, van de grootste nuttigheid zyn. Onder de aldaar bygebragte Schriften is 'er een van *Petro Businello*, 't welk de Hoogleeraar *Ludeke* wel waardig geagt heeft, by zyn Werk te voegen, als dienende ter opehelderinge veeler byzonderheden door hem gemeld. —— Men vindt het van daar

aan

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 265.

Digitized by Google

aan 't einde van dit Werk geplaatst, en ontmoet 'er verscheiden leerzaame aanmerkingen in, die ten deele het Godsdienstige en Burgerlyke maar inzonderheid het Staatkundige betreffen. Deszelfs Opsteller *Petro Businello* verzamelde deeze aanmerkingen, die hy aan den Doge van Venetie, als een getrouw berigt, toegezonden heeft, gedurende zyn verblyf in Turkye, als Gezandschaps-secretaris van den Bailo of Venetiaanschen Afgezant aan de Porte, in den jaare 1760. Het character, dat hy bekleedde, maakte hem uit eigen aart inzonderheid oplettend op het Staatkundige; en hy levert ons desaangaande naauwkeuriger berigten, dan men elders anders ontmoet, uit welken hoofde dezelven van des te meer nuttigheid zyn. ——— Nademaal nu in de laatste dagen, en inzonderheid tegenwoordig, de Turksche Staat, vooral met betrekking tot het Russische Ryk en het Oostenrykschce Huis, in aanmerking komt, zo hebben wy 't niet ondienstig gedagt, des Autheurs voorstellingen deswegens in deezen mede te deelen.

Raakende het gedrag der *Turken* omtrent *Rusland*, zegt hy; „ De *Russen* zyn, thans, onder alle Christenmogenheden, voor de *Turken* de geduchtste. De talryke legers, die deze Mogenheid, zelfs in vredestyd, op de been houdt, en de troepen, op de *Turksche* grenzen de wagt gestadig houdende, geeven den *Turken* een juist denkbeeld van de magt en sterkte der *Russen*. Zy begrypen dus, hoe gevaarlyk het voor hen zy, *Rusland* tot vyand te hebben. De *Turken* hebben by *Choczim*, *Oczakow* en in de *Krim* genoeg ondervonden, wat ze van de magt der *Russen* hebben te wagten.

„ 't Verbond, door *Rusland* met *Oostenryk* of eenige andere Mogendheid aangegaan, maakt de *Porte* de zaak nog zorglyker, en zy moet deswegen haare hoogagting voor *Rusland* verdubbelen. 't Is zeker, dat de *Porte* veele moeite doet, de Russische vriendschap te behouden, om dat ze met reden moet duchten, dat *Rusland* zig met de *Persianen* (*) mogt vereenigen. Doch zo zeer als de *Porte*, voor het oog, de *Russen* met agting behandelt, en hen ontziet; zo zeer haat zy hen in 't hart, en haakt naar eene gunstige gelegenheid, om de magt der *Russen* te besnoejen.

„ Tot

(*) Deeze zyn, gelyk de Schryver wat vroeger getoond heeft, om verscheiden reden, de gedugtste vyanden der *Turken*.

Digitized by Google

„ Tot dat einde zoekt de *Porte*, gestadig, mistrouwen tegen de *Russen* by de nabuurige Vorsten en Vrienden derzelve te verwekken, alles aanwendende, om, op deze of gene wyze, eene Christenmogenheid tegen dat Ryk op te ruijen; op dat, wanneer de vyandschap tusschen de *Porte* en *Persie* eens is geeindigd, zy gebruik moge maaken van de gelegenheid, om eenig voordeel op *Rusland* te behaalen.

„ De wasdom der *Russische* magt heeft, in de daad, ook de bevolking en het voordeel van het *Turksche* Ryk zeer doen verminderen. De *Russen* zyn, op de grenzen, gestadig werkzaam, en de *Tartaaren* kunnen 'er niet meer die strooperyen doen, welke zy toen aanhoudend waagden, zo lang als *Rusland* minder oorlogsgezind en gereegeld was.

„ Gevolglyk komt ook niet meer die verbaazende menigte van slaaven, welke de *Tartaaren* anders, jaarlyks, als een tak van Koophandel, naar *Constantinopel* zonden. Men heeft berekend, dat hierdoor, alle jaaren, de bevolking dier hoofdstad by de 20 duizend menschen toenam. De *Tartaaren* leverden menschen genoeg ten dienste der Galeijen, welke, niet tegenstaande haar gering getal, thans nogtans zeer slegt met matroozen voorzien zyn. By de vermindering van het *Turksche* Ryk is het bezwaarlyk te denken, dat de *Turken* ooit groote voordeelen op de *Russen* zullen behaalen" (*).

Wat verder aangaat de wyze, op welke de *Turken* over het *Oostenrykſche Huis* denken, hieromtrent laat de Heer *Businello* zig aldus uit. „ Het *Oostenrykſche Huis* was altoos eene Mogendheid, die van de Turken met groote agting wierd behandeld. De menigvuldige bevinding van de dapperheid der *Oostenrykſche* troepen heeft de *Turken*, door hun eigen nadeel, geleerd, zeer groote agting voor de *Duitsche* militie te hebben. Zy geeven haar, zonder tegenspraak, het getuigenis, dat ze onder alle *Europische* natien de dapperste is. Wanneer de Keizerlyke Kroon met dit Doorluchtigst Huis is vereenigd; dan behandelen de *Turken* den Keizer met de uiterste agting. Zy begrypen wel, dat, wanneer de *Duitsche* Rykvorsten hem bystaan, hy eene Magt heeft, waartegen die van den Grooten Heer niet kan bestaan.

„ De eenige troost voor de *Turken* was anders het misnoe-

(*) „ De oorlog, omtrent het jaar 1770, tusschen de *Russen* en *Turken* gevoerd, heeft des Schryvers oordeel volkomen bevestigd."

Digitized by Google

ſhoegen der *Hongaarſche* Stenden, welke, onder het voorwendzel van Godsdienst, ſteeds bereid waren, onlusten te verwekken. De *Turken* verheugen 'er zig altyd heimlyk over, om dat zy, in geval van een oorlog, dit voorwendzel konden gebruiken, om eene diverſie te maaken.

„Zeer gevoelig was het hen, toen dit Ryk zo eenpaarig beſloot, met de uiterſte kragten en allen nadruk, de regeerende Koningin van *Hongarye*, Dochter van *Carel* den VI, by te ſtaan en te gehoorzaamen. Want hier door wierd hen 't eenige middel afgeſneeden, van op binnenlandſche onlusten te hoopen, wanneer ze met deze Mogendheid in oorlog mogten raaken.

„Nog gevoeliger zoude het voor hen wezen, wanneer de Keizerlyke Kroon by dit Huis bleef. Doch, wat ook moge geſchieden, de *Turken* zullen, altoos, hoogagting voor het Aartshuis *Oostenryk* hebben. Want zy weeten wel, dat dit Huis, zelfs zonder de Keizerlyke Kroon, wegens den grooten aanhang en de naauwe verbindtenis met de *Duitſche* Vorſten, by voorkomende gelegenheden, magtige hulp kan krygen.

„Een andere ſterke doorn voor de Turken, en welke hen zeer doet, is het verbond met *Rusland*. De *Porte* zal nimmer ophouden, zo 't mogelyk is, mistrouwen tusſchen die beide Hoven te verwekken, en met alle kragten een keten zoeken te verbreeken, die de allerſterkſte is, en haar zeer hindert, om de Christenlanden te beoorlogen. Wanneer zig, voor het overige, eene gunſtige gelegenheid voor de *Turken* opdoet, dan zullen zy ze, gewis, niet verzuimen, om het Bannaat *Temeswar*, en mogelyk nog meer, na zig te trekken.

„Behalven dat ze zien, hoe zeer, zonder het bezit dezes lands, *Belgrado* verzwakt is, en hoe veel 'er hen, om reden van Staat, aan gelegen legt, de heerſchappy over eene zo gewigtige plaats te hebben; zo zal de regeering ook, door het voorſtel van veele byzondere menſchen, welke daarby belang hebben, daartoe worden aangezet. Want veele aanzienlyke Turken bezaten, in dit Bannaat, ryke landeryen, en de Sultan verleende aldaar veele voorrechten. ——— Doch, zo lange als het *Turkſche* Ryk in zyne tegenwoordige zwakheid blyft, zal het zeer moejelyk zyn, dat de *Porte* tot eene zo gewigtige onderneming beſluit."

——— En als men 't voorgevallen, zins het jaar 1760, toen de Autheur dit ſchreef, nagaat, bezeft men zeer klaar, dat het thans de zaak der *Porte* niet is, om 'er toe over te gaan.

Digitized by Google

Dissertatio Jur. Inaug. de Tributo Prædiali, quod in Hollandia exigitur sub nomine *de Ordinaire Verponding*, quam publico examini obtulit M. V. D. POT, Dordrechto-Batavus. Lugd. Bat. apud *Andream Costerum*, 1782. Absque Præf. App. &c 122. pp. in quarto, f. m.

Het stuk der *Verpondinge*, waarin ieder gezeten Burger zyn aandeel draagt, en dat in ons tegenwoordig Landsbestier van een zeer groot aanbelang is, neemt de Heer *van der Pot* hier ten onderwerp zyner navorschinge, om het zelve, zo veel hem doenlyk is, duidelyk te ontvouwen. Nademaal men tot nog geene Verhandeling, opzetlyk daarover geschreeven, bezat, zo heeft deeze keuze reeds haare gevalligheid; en de oefengraage Liefhebbers, die door den tytel der Verhandelinge uitgelokt worden, zullen zig, op derzelver leezing, den tyd niet beklaagen, dien zy 'er aan besteed hebben. Zyn Ed. naamlyk behandelt dit stuk met alle naauwkeurigheid; en hy is 'er te gelukkiger in geslaagd, vermits het hem heeft mogen gebeuren, gebruik te maaken van Papieren, welken niet in aller handen zyn; waartoe zyne Begunstigers hem den toegang verleend hebben; en waarvan hy zig op eene oordeelkundige wyze bediend heeft. Door eene vlytige beoefening en van openbaare, en van niet gemeengemaakte Schriften, (uit welke laatsten nog drie stukken deeze verhandeling als Bylaagen vergezellen,) verleent ons de Heer *van der Pot*, in deeze zyne Verhandeling, eene welaaneengeschakelde voordragt van 't geen tot dit onderwerp behoort; die verscheiden aanmerkingen behelst, welken, zo ten aanzien van het Regtskundige, als het Oudheidkundige van ons Vaderland, eenige byzonderheden deswegens ophelderen.

Vooraf gaat eene geschiedkundige ontvouwing, van de opkomst en voortgang van 't invoeren van 's Lands Lasten, zins de Frankische Koningen zig meester van deeze Gewesten maakten; met aanwyzinge van de verschillende soorten van belastingen, die voorts, van tyd tot tyd, onder de Graaven in gebruik geraakt zyn; en de onderscheiden manieren, op welken men dezelven oudtyds invorderde. —— Na dit algemeene, 't welk ons het merkwaardigste daaromtrent beknoptlyk voorstelt, bepaalt zich de Autheur tot eene byzondere beschouwing van die soort van Lasten, welke den naam van *Verponding* draagt. Eene benaaming ontleend van 't oude *ponden* of *ponderen*, (afkomstig van 't Latynsche *ponderare*, dat zo veel zegt, als *pondswyze wegen*,) 't welk betekent, iets, naar een zeker getal van ponden, waardeeren of schatten; volgens de manier der Ouden, die by ponden rekenden, als wy by guldens. *Ponding* is dan schatting, en *Verponding* zegt eigenlyk eene andere manier van schatting.

In

In onze vroegere Lands Papieren heeft het woord *Verponding* drie betekenissen. Men duidt 'er mede aan, die Schatting, welke men, ook nog heden, in de Nederlanden, van wegen onroerende goederen, onder den naam van *Verponding*, betaalt. Daarbenevens wordt het gebruikt, voor alle schatting in 't algemeen, deeze of geene zaak opgelegd, en zegt het zelfde als *Zetting* of *Verzetting*. En eindelyk vindt men het ook gebezigd in de betekenis van de *quota* zelve, of der somme, welke ieder Stad of Dorp, jaarlyks, onder den naam van *Schildtaalen*, moest leveren. In dit laatste geval zyn de woorden *Verponding* en *Schildtaalen* woorden van dezelfde betekenis; schoon ze anders eene verschillende soort van schatting te kennen geeven: gaande de *Schildtaalen* over roerende en onroerende, maar de *Verponding* alleen over onroerende goederen; dat, om verwarrende denkbeelden voor te komen, wel in agt genomen behoort te worden.

Onze Autheur neemt hieruit aanleiding, om de schatting by *Schildtaalen*, en het opbrengen der lasten, naar een zeker getal van *Schilden*, (eene oude munt,) op welke men geschat was, in een helder licht te plaatzen. Zyn Ed. ontvouwt ons hier den oorsprong deezer schattinge, derzelver inrichting, invordering, en 't geen daaromtrent verder in aanmerking komt. En daarop gaat hy insgelyks na, den oorsprong enz. der bepaaldlyk genoemde *Verpondinge*, zo als dezelve oudtyds plaats had, en wel onderscheiden was in eene belasting, die van *Landeryen* en *Huizen* betaald moest worden; waaruit men de thans gebruikelyke *Verponding op Huizen en Landeryen* schynt te moeten afleiden. Vermoedelyk is deeze, gelyk de Autheur doet zien, eerst ontstaan na het jaar 1515; en wel allengskens uit de belastingen van den 10den, 50sten en 100sten penning, die dikwils van de onroerende goederen gevorderd werd; in welker plaatse 's Lands Staaten, in den jaare 1581, de tegenwoordige manier van Verponding ingevoerd hebben.

Ter duidelyker ontvouwinge nu van deeze *Verponding*, geeft de Heer *van der Pot* de volgende bepaaling van dezelve. Zo bestaat, „ in eene gewoone (*) belasting, die van onroerende „ goederen, welken geen vrywaaring van belasting hebben, „ jaarlyks, eens, naar eene zekere schatting, betaald word." —— Deeze bepaaling ontvouwt zyn Ed. verder naauwkeurig in alle derzelver deelen, met ophelderende aanmerkingen over 't geen daartoe betrekking heeft, 't welk hy inzonderheid tot drie hoofdzaaken brengt. —— Het eerste raakt de Verponding

(*) Door de benaaming van *gewoone belasting*, bekend onder den naam van *de ordinairis Verponding*, of *het ordinairis middel van Verponding*, onderscheidt men deeze van eene *buitengewoone belasting*, of *de extraordinairis Verponding;* welke ook hier te Lande plaats heeft, doch tot het tegenwoordige onderwerp niet behoort.

Digitized by Google

ding zelve; te weeten, de goederen, die aan deeze belasting onderhevig zyn; de herhaalde schatting, zins den jaare 1515, en inzonderheid de thans plaats hebbende schatting, waarvan hy een geschiedkundig verslag geeft; benevens derzelver invordering en betaaling. — Als eene tweede hoofdzaak komt hiervoor de vrywaaring van belasting; waaromtrent zyn Ed. nagaat, op welk eene wyze dezelve verzogt en verkreegen wordt, over welke goederen, en hoe ver dezelve zig al of niet uitstrekt, zo ten aanzien van Godsdienstige Gestigten en Bezittingen, als van Adelyke Goederen, mitsgaders van de *Hôtels* of *Woonplaatzen* van vreemde Afgezanten, en de Munthuizen, als mede de bezittingen der Muntsgezellen. Hieronder behoort wyders de vergunning van ontslag, wegens brand, instorting, overstrooming of dergelyken; en voorts in hoe verre het al of niet vryftaa zyne Huizen en Landeryen voor de Verponding te laaten loopen, of spa te steeken, en 'er afstand van te doen: waarby ten laatste nog eene aanmerking, over de schade, uit zulk een ontslag voortspruitende; als komende, niet ten laste van de overige inwoonders dier streeke, maar ten nadeele van 's Lands Schatkist. — Eindelyk vordert hier, als eene derde hoofdzaak, nog overweeging, 't geen de Inzameling der Verpondinge, en 't Regt van 't Gemeeneland, deswegens betreft. Ten dien opzigte handelt de Heer *van der Pot*, in dit laatste gedeelte zyner Verhandelinge, over de aanstelling van Persoonen ter verzameling deezer belastinge, in de Steden *Ontvangers*, en ten platten lande *Gaarders* of *Collecteurs der Verpondingen*, geheeten, die hunne bediening, onder vereischte Borgtogt, aanvaarden. Zyn Ed. ontvouwt voorts wat deeze Inzamelaars in agt hebben te neemen; hoe zy gehouden zyn rekening te doen; en op welk eene wyze zy voor hunnen arbeid beloond worden; tekenende verder nog aan, hoe de geschillen, welken over 't stuk der Verpondinge ontstaan, ter kennisneeminge en beslissinge van *Gecommitteerde Raaden* behooren. En dit leidt onzen Autheur vervolgens tot het geene het *Regt van 't Gemeeneland* omtrent dit stuk aangaat. Zyn Ed. brengt ons deswegens onder 't oog, dat de slinksche handelingen of agtloosheden der Persoonen, die over deeze inzameling gesteld zyn, niet ten nadeele van 's Lands schatkist komen; en hoe de anders schadelyke gevolgen daarvan te vergoeden zyn. Hieraan is verknogt eene overweeging van 't regt, dat de Overheidspersoonen, in de Steden en ten platten Lande, ten schaverhaal, hebben, op de goederen der geenen, die door hen ter inzamelinge aangesteld zyn: welk regt zig volgens den Heer *van der Pot* niet uitstrekt tot eene præferentie voor oudere Hypotheeken, dan den laatstgemaakten omslag en aanstelling van den Inzamelaar. Deeze zyne bepaaling steunt grootlyks op het denkbeeld dat hy heeft van de beperking van *'t Regt van 't Gemeeneland*, wegens agterstallige Verpondingen, waarover hy zig ten besluite deezer Verhande-

lin-

Digitized by Google

linge nog uitlaat. Dat het Gemeeneland hieromtrent een Hypothecaal regt hebbe, daarover is geen verfchil, dan men vraagt of dit Regt zig zo verre uitftrekke, dat het voor alle andere oudere Hypotheeken gaa? Nadien dit Stuk tot nog niet volkomen beflist zy, vindt men de Regtsgeleerden deswegens verdeeld; en onze Autheur verklaart zig in deezen voor 't gevoelen van hun, die aan de ontkennende zyde zyn; beweerende dat het Gemeeneland geen regt van præferentie hebbe voor oudere *Hypotheeken*, dan den laatstgemaakten omflag; ftrekkende zig de præferentie ten hoogfte uit tot *vyf en een loopend jaar* overeenkomftig met de Dordrechtfche Ordonnantie, door Staaten van Holland goedgekeurd, in den jaare 1668. In 't flot hiervan verzendt zyn Ed. den Leezer, die dit laatfte Stuk breeder uitgewerkt wenscht te zien, tot den Regtskundigen T. BOEL, die het opzetlyk behandelt in zyn *Noodw. Berigt op het Codex Batavus p.* 123, *enz.* en byzonder *ad* LOENII *Decisiones pag.* 150 *et feqq.*

De Nieuwe Reiziger, of Befchryving van de Oude en Nieuwe Weereld. Uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Zes en twintigfte Deel. Te Dordrecht, by* A. Blusfé en Zoon. *In gr. 8vo., behalven den Bladwyzer*, 371 *bladz.*

Dit geheele XXVIfte Deel deezes reeds zo bekenden werks, betreft den Kerklyken Staat, en bovenal de Stad *Rome*. Het is op den eigenften trant uitgevoerd, als alle de andere, fchetst ons den Ouden en Hedendaagfchen toeftand van dit gedeelte van *Italie*, en van die Stad, welke zo veel veranderingen ondergaan, en, op het tooneel der wereld, rollen zo vol verfcheidenheids gefpeeld heeft. Treft men weinig of niets aan, dan 't geen men elders breedvoeriger vindt, veele Leezers zullen door de fchryfwyze uitgelokt worden, om te leezen 't geen zy anders als te dor, te oud, konden verwerpen, en kundiger herinneren zich, met aangenaamheid, vroeger opgedaane kundigheden. Keur van voorbeelden, tot ftaaving deezer aanmerking, ontmoeten wy: dan telkens hebben wy, dit werk aankondigende, ons tot één enkeld bepaald, en doen het ook in deezen; dezelve valt op 't geen DE LA PORTE van de *Pantomimen* zegt:

„ Het fchouwfpel, waarvoor de *Romeinen* eene foort van voorliefde fcheenen te hebben, was dat der Pantomimen, die de driften, de geaartheden, zeden, gebeurtenisfen, de geringfte omftandigheden van gevallen, door enkele beweegingen, teekenen, gebaren en dansfen, zonder behulp van woorden, uitdrukten. Deeze nieuwe foort van fpelen, die voornaamlyk in zwang was onder de regeering van Augustus, ondermynden het regelmaatige tooneelfpel, waaraan zy haare geboorte ver-

 fchul-

schuldigd was; men verhaalt derzelver oorsprong op deeze wys.

„ De Dichter Andronikus speelde in een zyner treurspelen, want het was toen het gebruik, dat de opstellers der tooneelstukken zich op het tooneel vertoonden; een gebruik, dat zich, ten eenigen dage, misschien by ons zal invoeren, dewyl men hun reeds vryheid geeft, om by de eerste vertooningen hunner stukken te voorschyn te komen. Het volk, dat behaagen schepte, in hem de bekoorlykste plaatzen ted oen herhaalen, door telkens *Bis* te roepen, hield hem zoo lang op het tooneel dat hy schor wierd, en buiten staat geraakte om iets meer voort te brengen. Hy verzogt de toehoorders, goed te vinden, dat een slaaf, naast hem geplaatst, de verzen mogt opzeggen, terwyl hy zelfs de gebaaren zoude maaken. Men bespeurde, dat zyne beweeging des te leevendiger en aandoenlyker was, om dat hy alle zyne vermogens besteedde tot het geen hy voor zyn deel hadde gehouden.

„ Hier uit ontstond de gewoonte van de opzegging tusschen twee tooneellisten te verdeelen: en het was op de vaste regels der muzyk, dat zy het geluid der stemme, de beweeging der handen, en de gestalte des lichaams afmaten. Men moet aanmerken, dat de tooneelen der Romeinen veel ruimer dan de onze waren, dat de meeste tooneellisten vermomd speelden, en het gevolglyk moeilyker was, de beweegingen van den mond en de spieren van het aangezigt van verre te onderscheiden. De stukken en gebaarden der schryveren en tooneellisten waren dikwerf onbetaamlyk; en dewyl hun oogmerk alleen was, het volk door de kluchten te doen lachen, waren in dezelve noch karacters, noch knoopen, noch ontknoopingen: alles bepaalde zich tot eene vermenging van boertige zotternyen, schimpagtige woorden, ontuchtige plompheden. Doch eenigen van hun bragten hunne kunst tot die volkomenheid, dat zy een aaneengeschakelden handel of voornaam bedryf konden vertoonen, en eene byzondere bende uitmaakten, die alle soorten van stukken, op het tooneel, konde speelen, of liever dansen.

„ Piladés, die zoo veel roems in deze zaak won, was zoo volkomen in zyne kunst, dat hy alleen een geheel tooneelstuk, met een koor van muzyk vergezeld, vertoonde. Hy hadt het geluk van een mededinger, die zyner waardig was, te vinden in Batillus, den vryeling van Mecenas. Deeze twee beroemde Pantomimen hadden yder eene byzondere verdienste. Batillus muntte uit in het boertige, Piladés in het treurige. Zy wierden wel rasch vyanden; het Romeinsche volk verdeelde zich tusschen deeze twee gewichtige Personaadien; en Piladés werd verbannen, buiten twyfel door het gezag en de kuiperyen der aanhangelingen van zynen mededinger. Hy werd kort daarna weder herroepen, en toen de Keizer hem zyne twisten met Ba-

Digitized by Google

Basilius verweet, antwoordde Piladés: „ het is uw belang myn „ Vorst, dat wy het volk met onze twisten bezig houden, om „ te beletten dat het zyne aandacht vestige, op het geene de „ Regeering verricht." Het was, inderdaad, uit staatkundige inzigten, dat deeze Vorst de Pantomimen invoerde en begunstigde.

„ Deeze twee onnavolglyke lieden deelden langen tyd in de toejuichingen van de hoofdstad der Weereld, en maakten aankweekelingen, die de achting hunner meesteren staande hielden en zelfs overtroffen, en dus werd de kunst tot volkomenheid gebragt. Een Cynische Wysgeer, Demetrius geheeten, durfde, echter, openbaar staande houden, dat de Romeinen nog geene dans hadden, en schreef het sterke indrukzel, dat hy zelf by deeze soort van vertooningen gevoeld hadt, aan de muzyk alleen toe. Hy drukte zich, zonder omzigtigheid, daar omtrent uit; zyne redenkavelingen maakten gerucht en behaagden het volk, zoo dat zy op het punt waren om de kunst zelve nadeel te doen. Men zag toen te Rome, het geen te Parys in een byna diergelyk geval gebeurde, men onderzocht de tooneellisten, het schouwspel en deszelfs soorten. Men gaf veele geschriften uit, maar zie hier het zekerste middel, 't welk men uitdacht, om de drogredenen van dien Cynischen Wysgeer te wederleggen, en onzydige persoonen te verlichten. De tooneelspeelers maakten kenbaar, dat zy een nieuw schouwspel zouden vertoonen; en men haalde hunnen tegenstander behondig over om hetzelve by te woonen. De toeloop was ongemeen, en Demetrius werdt in 't gezicht der gansche vergadering geplaatst, zonder dat dit met voordacht scheen gedaan te zyn. Het speeltuig begon; een tooneellist opent het tooneel, op zyne verschyning zwygt de muzyk, en de Pantomime vervolgt. Zonder andere hulpmiddelen dan de treden, de gestalte des lichaams en de beweegingen der armen, ziet men, de liefde van Mars en Venus, de Zon, die hem aan een min yverigen Man ontdekt, de strikken, die deze voor zyne Vrouw en zynen Medeminnaar spreidt, de schielyke uitwerking dezer verraaderlyke netten, die, de wraak van Vulkaan volvoerende, zyne schande slegts vermeerdert, de beschaamdheid van Venus, de woede van Mars, en de kwaadaartige blydschap van alle de Goden, die in menigte na dit schouwspel toeloopen, na elkanderen vertoonen. De verrukte vergadering klapt in de handen, de Cynische Wysgeer zelfs roept, in vervoeringe van vreugde, ter goeder trouwe uit. „ Neen, het is geene ver„ tooning, het is de zaak zelve!"

„ Het geen het zeldzaamste moet voorkomen, zyn de indrukzels, die het Pantomimespel veroorzaakte. De tooneeldriften gingen in alle harten over. Vertoonde men Ajax in woede, men volgde de beweegingen van den tooneelspeelder, en werd met hem woedende. Het volk gaf een afgryslyk geschreeuw, en

Digitized by Google

en ontblootte zich van zyne kleederen, om gemaklyker te vechten. Men wierp met steenen, verbryzelde de banken, brak de afschutzels af, wapende zich met de stukken, en velde zyne geburen neder. De slagen vielen niet alleen op het graauw; maar de aanschouwers van het eerste aanzien gingen dikwerf heen met wonden bedekt.

„ De Pantomimen vertoonden zonder onderscheid alle de treurige, boertige en hekelagtige fabels; maar zy verbonden zich voornaamlyk aan de Historie der Goden en Helden; en het verwonderlykste is, dat een eenig tooneellist een geheel stuk speelde, als het woeden van Herkules of Ajax. Vervolgens begon men de filosofie, haare verschillende stelzels door de dansfen uit te drukken, zonder stemmen, zangen of speeltuigen te gebruiken. Voor het overige bestonden deze dansfen niet gelyk de onze voornaamlyk in eene beweging der beenen, de handen deeden 'er meer toe dan de voeten. De verschillende houdingen der armen, het hoofd, het lichaam, de beweegingen der oogen, de regelmatige gestalten, volgens de maat van het muzyk, drukten veel beter de meening uit, dan de sprongen en kruissprongen doen. Ook noemde men deze soorten van dansfen een stomme muzyk, en men schreef den tooneellisten welspreekende handen, spreekende vingers, eene nadruklyke stilzwygendheid, en meer dan eene Ziel in een Lichaam toe. Hunne kunst bekoorde de Romeinen van het begin af, zy ging vervolgens over in de Landschappen, ver van de hoofdstad afgelegen, en bestondt zo lang als het Keizerryk zelve. Rome was vervuld met Profesfors, die eene menigte van Discipelen onderweezen, en men vondt tooneelen in alle huizen.

Niet vergenoegd met de Pantomimespelers, in de openbaare vertooningen toe te juichen, gebruikten hen de Romeinen in hunne vermaaklykheden, feesten, huislyke plegtigheden en zelfs in hunne lykstaatien. Hunne verrichtingen bestonden in voor de doodkist te dansen, en door hunne gestalten het leeven en de zeden van den overleden naar te bootzen. Zy drukten zelfs zyne gebreken uit, om het volk, ten koste van den dooden, te doen lachen. Men kan van deze lykredenen niet zeggen, gelyk van de onze, dat ze eene kinderlyke en opgeblazen verzameling van vleijeryen en logenen waren.

Augustus vergunde aan de Pantomimen voorregten, die hen baldadig maakten. Het Volk, de Ridders en zelf de Raadsheeren hadden voor hun achting en blykbaare beleefdheden. Men bezocht hen; en wanneer zy heen gingen bewees men hun de eer van hun te vergezellen. De vrouwen van den hoogsten rang beyverden zich om hen tot zich te lokken; en men zag sommigen van haar zich zoo verre vergeten, dat zy openbaar hunne minnaresfen wierden. De Keizerinnen zelf kregen smaak in deze tooneeldansers, en men verzekert dat Faustina, Gemalin van Keizer Markus Aurelius, zich met hun overgaf aan

bui-

Digitized by Google

buitenſpoorigheden, waar van het verhaal u van ſchaamte zou doen bloozen. Deze ongeregeldheden openden eindelyk het oog aan de Regering. In de eerſte jaaren des Ryksbeſtuurs van Tiberius, was men genoodzaakt eene keur te maken, om den Raadsheeren te verbieden, de ſcholen der Pantomimen te bezoeken, en den Romeinſchen Ridderen hen in 't openbaar te verzellen. Eenige Keizers jaagden hen uit Rome; maar hunne ballingſchap was van korten duur; de ſtaatkunde, die hun hadt weggezonden, herriep hen wel rasch, om het volk te behagen of om eene afwending te maken van de ſamenzweringen, die voor het Keizerryk meer te vreezen waren. Nero, geſchikt om diergelyke lieden te beſchermen, wilde zelf met hun danſen: en men telde nog zesduizend tooneelliſten zoo mannen als vrouwen, onder den Keizer Konſtantinus, terwyl men de filoſofen verdreef, om dat men een hongersnood vreesde.

W. SHAKESPEAR'S *Tooneelſpelen. Met nieuw geïnventeerde Konſtplaaten verſierd. Vyfde Deel. Te Amſterdam, by* A. Borchers, 1782. *In octavo*, 488 *bladz.*

Een drietal van Tooneelſtukken van verſchillende ſoort levert ons dit vyfde Deel. Het eerſte, een Treurſpel, 't welk ten tytel heeft *Cajus Marcius Coriolanus*, maalt ons het bedryf en de lotgevallen van den beroemden Romein *Coriolanus*. En het tweede is een Historieſpel, zynde een Vervolg van een voorig Stuk, of het tweede deel van Koning *Hendrik den IV*; waarin ons het voorgevallene, by de nederlaag en dood van *Hotspur*, en verder het ſterfgeval des Konings, benevens de krooning van *Hendrik den V*, tooneelswyze voorgedraagen wordt. Daarnevens is nog geplaatst een Blyſpel, onder het opſchrift, *Veel leven om niets*; 't welk eene gedwarsboomde minnehandeling behelst, die egter eindelyk met een gewenschten echt voltrokken wordt. Men belastert de Bruid; zy bezwymt; men verſpreidt haaren dood; het geregt is 'er mede gemoeid; de Bruidegom erkent dat men haar ten onregte belasterd heeft; wil der Familie voldoening geeven, met de nagedagtenis der Bruid te eeren, en, op des Vaders eisch, iemand uit de Familie te trouwen. Het laatſte geſchiedt, en by de uitkomst ontdekt hy, dat hy trouwt met de eigenſte Bruid, welker dood men valschlyk verſpreid had; des 'er *Veel leven om niets* zy. —— Het geestige, en de eigenaartige uitvoeringe van characters, dat de Tooneelſpelen van *Shakespeare* grootlyks onderſcheidt, is ook in deezen alomme te beſpeuren.

Digitized by Google

Naauwkeurige beschryving van alle de plegtigheden des Eeuwfeests van het Diaconie Oude Vrouwen-en Mannen-huis te Amsterdam, gevierd in het zelfde Huis den 22 en 24 Febr. 1783. Beschreeven door H. STOOPENDAAL, *en ten voordeele van de Oude Lieden, die in dat Godshuis woonen, uitgegeeven. Te Amsterdam, by* P. v. Dorth *en* J. Wesfing, 1783. *Behalven het Voorbericht, 98 bladz. In gr. octavo.*

Het honderdjaarige in ftand houden van het opgemelde Godshuis heeft aanleiding gegeeven, tot het plegtig vieren van een Eeuwfeest in het zelve, ter dankbaare nagedagtenis van Gods goedertierenheid; 't welk zo deftig, ftaatlyk, en tevens met zulk een vreugdverwekkend genoegen, voor alle de aanweezenden, voltrokken is, dat het eenigermaate eene gezette befchryving vorderde, om de herinnering van het zelve te beftendiger leevendig te houden. Ten dien einde heeft de Heer *Stoopendaal* ook dit Gefchrift vervaardigd; in 't welke hy ons vooraf een beknopt berigt geeft van de opregting van dat Gebouw; en verder meldt, hoe de Broederen Diaconen en Zusteren Diaconesfen, als Regenten en Regentesfen van het zelve, by tyds een befluit genomen, en de vereischte maatregels in 't werk gefteld hebben, om dit Jubelfeest te vieren; waarop hy dan voorts een onderfcheiden verflag verleent van de daadlyke uitvoering, met aantekening van alle de byzonderheden, die daaromtrent in aanmerking komen. Aan 't einde van dit berigt, dat ten naauwkeurigfte opgefteld is, vindt men ook nog eenige Dichtftukken en Verzen, by die gelegenheid vervaardigd en voorgeleezen, welken aan den aart der omftandigheden beantwoorden; waaronder ook twee uit de hand eeniger Oude Lieden in dat Godshuis; in welken zy de welmeenendheid hunner harten, en de aandoening hunnes gemoeds ten leevendigfte aanduiden. Men had 'er, volgens 't geen hier nog gemeld wordt, verfcheiden van die foort, doch te veel, om ze allen te plaatzen; ook zyn de bygebragten genoegzaam ter proeve hunner dankbaare erkentenisfe.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Handwoordenboek van het Nieuwe Testament voor ongeleerden. Door CH. CH. STURM. *Predikant by de St. Pieters Kerk en Opziener der schoolen te Hamburg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met eenige byvoegselen door* A. STERK, *Leeraar in de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis in 's Hage. Tweede Deel. Te Haarlem, by* J. v. Walré, 1783. *In gr. octavo, 542 bladz.*

Van de leerryke uitvoering dezes Werks, en 't nuttige gebruik dat 'er van gemaakt kan worden, hebben we, by de afgifte van 't eerste Deel, reeds berigt gegeven (*); en na de doorbladering van dit tweede, waermede dit Handwoordenboek voltrokken is, kunnen we melden, dat het op de eigenste wyze voltooid is geworden; des het den Bybellezeren met regt aen te pryzen zy, als een Geschrift, waervan ze zich met vrucht kunnen bedienen. Om 'er een voorbeeld van aen de hand te geven, zullen wy ons bepalen tot het woord WET, dat, volgens de aenmerking van den Autheur, in de tale van het N. T. ene veel uitgestrekter en nadruklyker betekenis heeft, dan in die van het gemene leven en der Wysgeeren. „ Het betekent, zegt hy, niet alleen, het geen „ men eigenlyk wetten of bevelen van de Overheid noemt, „ maar ook, nu eens den geheelen Joodschen en Christly„ken Godsdienst, dan eens eenig gedeelte van denzelven. „ Uit den inhoud en samenhang van deeze of geene plaat„zen alleen kan men telkens de byzondere betekenis op„maaken, die wy 'er aan te hechten hebben." Dit doet hem, om den Lezer behulpzaem te zyn, de voornaemste plaetzen van het N. T. opgeven, waerin dit woord voorkomt, en ene nadere bepaling noodig heeft; waeruit wy alleen dat gedeelte, het welk den brief aen de Romeinen betreft, zullen overnemen; waeromtrent hy ons het volgende mededeelt.

„ II. 12. *Die zonder wet*; (zonder de Mosaische Wet te

(*) Zie boven, bl. 191.

Digitized by Google

te hebben,) *gezondigd hebben, die zullen ook zonder de wet verlooren worden*, (zullen niet volgens deeze wet gestraft worden:) *en die aan de wet*, (tegen de wet van Moses,) *gezondigd hebben, die zullen door de wet*, (volgens den inhoud van deeze wet,) *veroordeeld worden.*

„ II. 14, 15. *Is 't, dat de Heidenen, die de* (Mosaïsche) *wet niet hebben, en nochtans van natuure*, (door hunne gezonde rede onderweezen,) *doen de werken der wet*, (het geen de Godlyke wet gebiedt,) *die zelve, dewyl zy de* (Mosaïsche) *wet niet hebben, zyn zich zelve eene wet*, (hunne rede strekt hun tot wet:) *daarmede dat zy bewyzen, het werk der wet zy beschreeven in hunne harten*, (zy bewyzen daarmede, dat hun geweeten hun zegt, wat, volgens de godlyke wet, goed of kwaad zy.)

„ II. 17, 18, 23, 25, 26, 27. Op alle deeze plaatzen moet men aan de wet, door God den Israëliten gegeeven, denken, voor zoo verre dezelve zoo wel voor hunne vrye handelingen, als ook voor de plechtigheden van den Godsdienst, ten regel strekte.

„ III. 19. *'t Geen de wet zegt*, (in de Schriften van 't O. T. gezegd wordt,) *dat zegt zy den geenen, die onder de wet zyn*, (hun, aan welken de schriften van het O. T. tot hun onderwys gegeeven zyn, dat is, in de eerste plaatze, den Jooden.)

„ III. 20, 21. *Daarom dat geen vleesch*, (geen mensch,) *door de werken der wet*, (door werken van de Mosaïsche wet,) *voor hem rechtvaerdig zyn mag. Want door de wet komt kennis der zonden*, (de wet toont ons het gebrekkige van onze daaden.) *Maar nu is, zonder toedoen der wet, de gerechtigheid, die voor God geldt, geopenbaard, en betuigd door de wet en de propheeten*, (wy zyn daarvan verzekerd door de getuigenissen van het Oude Testament.)

„ III. 27. *Waar blyft nu de roem? Hy is uit. Door de wet der werken? niet alzoo: maar door de wet des geloofs.* Dat is: waar blyft nu het voorrecht, dat de Jooden zich boven de Heidenen toeschryven? Het is verdweenen: niet zo zeer uit hoofde van de werken, die volgens de wet geschieden, als veel meer, om des Euangeliums wille, het welk geloof aan Christus vordert.

„ III. 31. *Hoe! Doen wy dan de wet te niet door het geloof?* (Word onze verplichting, om der Mosaïsche wet te gehoorzaamen, door de leere van het geloof weggenomen?) *Dat zy verre! maar wy richten de wet op.* (Wy bevestigen het aanzien der Godlyke wet.)

„ IV.

„ IV. 13. *De belofte is Abraham niet geschied door de wet*, uit hoofde van de vervulling der Godlyke wetten.

„ IV. 14. *Die van de wet* zyn de Jooden, die de godlyke wet ontvangen hebben.

„ IV. 15. *De wet richt slechts toorn aan*, dat is, veroorzaakt straffe: nademaal de mensch door de wet de aanleiding krygt, om tegen dezelve te zondigen, en zich dus de verdiende straffen op den hals haalt.

„ V. 13. *De zonde was wel in de waereld, tot op de wet*, dat is, de menschen zondigden reeds, eer dat de wet van Moses gegeeven was; *maar waar geen wet is, daar acht men de zonde niet*, (daar vindt geene toerekening der zonden, en dus ook geene straffe, plaats.)

„ V. 20. *De* (Mosaïsche of geschreeven) *Wet is beneven ingekomen*, (is 'er bygekomen,) *op dat de zonde machtiger wierdt*, (zich in haare geheele grootheid zoude openbaaren.)

„ VI. 14. *De zonde zal* (moet) *niet heerschen kunnen over u; nademaal gy niet onder de wet zyt, maar onder de genade*; dat is, gy moet u niet door de zonde laaten beheerschen; want gy leeft niet onder de huishouding der wet, waarin gy noch zoo veele kundigheden, noch ook zoo veele hulpmiddelen tot deugd hadt, maar onder de huishouding des Euangeliums.

„ VII. 1. *Weet gy niet, lieve Broeders, want ik spreek met de geenen, die de wet weeten*, dat is, die kennis *van de Mosaïsche wet hebben, dat de wet heerscht over den mensch, zoo lang als hy leeft!* dat is, dat de mensch alleenlyk geduurende zyn leeven aan de wet onderworpen is.

„ VII. 2, 3. Moet onder *de wet* de Joodsche policy-wet verstaan worden.

„ VII. 4. *Gy zyt der wet gedood*, dat is, aan dezelve zoo weinig onderworpen, als eene vrouw aan haaren verstorven man.

„ VII. 7. Heeft men aan de *zedelyke wet* te denken.

„ VII. 23. Betekent *wet* zoo veel als *Voorschrift, drift*. Vers 25. *Wet der zonde* betekent *zondige driften*.

„ VII. 2. *De wet des Geestes, die leevendig maakt in Christus Jesus*, dat is, de leere des Euangeliums, die ons door Jesus gelukkig maakt, *heeft my vry gemaakt van de wet der zonde en des doods*, dat is, van de heerschappy der zonde, die den mensch in het verderf stort.

„ VIII. 3, 4. Wordt van de *wet der zeden* gesproken, gelyk mede vers 7.

Digitized by Google

„ IX. 4. Paulus telt de Mosaïsche wet onder de voorrechten der Israëliten.

„ X. 4. *Christus is het einde der wet*, dat is, de huishouding der wet heeft door Christus een einde genomen.

„ XIII. 8, 10. *Wie den anderen lief heeft, die heeft de wet vervuld* —— *de liefde is de vervulling der wet*, dat is, het kort begrip van alles, wat ons, met betrekking tot onze naasten, bevolen is."

De Huis-uitlegger des N. T. door PH. DODDRIDGE. *Dr. en Prof. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet. Zesde Deel. Tweede stuk. Te Amsteldam, by* P. Meijer, 1782. *In gr. octavo*, 306 *bladz.*

Dit gedeelte behelst de twee brieven van *Petrus*, de drie brieven van *Joannes*, en eindelyk den brief van *Judas*; welke Apostolische schriften de Hoogleeraer *Doddridge*, even als de voorigen, op ene leerzame wyze ontvouwt. Tot ene nieuwe proeve van 's Mans arbeid, diene zyne uitbreiding en verklaring over 1 Joh. III. 3—7; strekkende om enige verkeerde en der Deugd nadeelige denkbeelden tegen te gaen.

„ Laet niemand zich verbeelden, dat alle, zonder onderscheid, die zich Christenen noemen, deze verwachting, [te weten van de eeuwige zaligheid te zullen beërven,] konnen voeden, of dat zy eenigermate bestaenbaer is met een nutteloos *en* slecht leven. Neen, zy is van den heilzaemsten invloed, en brengt de gelukkigste gevolgen voort; want *een ieder die deze hope in Hem heeft*, en op een duchtigen grond bezit, *reinigt zich zelven* van allerleie besmetting, met eene oprechte begeerte, om dagelyks te vorderen in iederen tak van zedelyke volmaaktheid en uitmuntendheid, tot dat hy eenmaal rein wordt, *even als Hy rein is*, zoo verre de Godlyke heiligheit in dezen staet van sterflykheit en onvolmaektheit door eenig schepsel geëvenaerd kan worden.

„ *Een iegelyk*, aen den anderen kant, *die zonde bedryft, begaet ook de schending der* Godlyke *wet*; *want* dit is de eigenlyke aert en het wezen der zonde; en behoort zonder onderscheid tot ieder soort en ieder bedryf van zonde, *zonde is de schending der wet* (*a*) 't zy der natuurlyke of der geopenbaerde. „ En

„ (*a*) *Zonde is de schending der wet.*] Ik verkoos hier *schending*

Digitized by Google

„ *En gy weet*, *dat Hy*, die zoo gemeenzaem is voor onze gedachten en in onze gesprekken, namelyk onze Godlyke MEESTER en ZALIGMAKER, *geopenbaerd werd*, *op dat Hy* de schuld en magt van *onze zonden zou wegneemen* door zyne zoenofferande, en door de heiligende invloeden van zynen Geest; *en daer is geen zonde*, van welken aert ook, of hoe gering ze wezen mogt, *in Hem*, maer niets dan 't geen van een vlak tegenoverstaenden aert is.

„ Dit is dan klaer en zeker, *een iegelyk*, *die in Hem blyft*, *zondigt niet*, kan geen bezigheit geen bedryf van de zonde maeken, en *een ieder*, *die* dus heblyk en opzetlyk *zondigt* (*b*), *heeft Hem niet gezien*; *noch Hem gekend*; zyne denkbeelden en kundigheden van Hem zyn zoo oppervlakkig geweest, dat ze naeuwlyks melding verdienen, naerdien zy de liefde en heerschappy der zonde niet overwonnen, of den mensch gebracht hebben tot een heilige geaertheit en wandel.

„ Myne waerde *kindertjes*, *laet niemand u bedriegen* omtrent dit gewigtig stuk met ydele woorden, met hoe veel omslag, hoe deftig, hoe innemend ook voorgedragen. Een Wezen, dat zelve onveranderlyk heilig is, kan het gebrek aen heiligheit in zyne redelyke schepselen niet onverschillig aenzien. *Hy die rechtvaerdigheid betracht is rechtvaerdig* (*c*), *even als hy rechtvaerdig is*; deze is zyn

cir-

ding als een nog kragtiger woord dan *overtreding*, ['t welk hier de *Engelsche Vertaling* bezigt,] en als beantwoordende slipter aen ἀνομία, 't welk niet alleen παρανομία, een *overtreding der grenzen van Gods wet*, maer ook eene pooging insluit, om die, ware het mogelyk, te *verdelgen* en te niet te doen."

„ (*b*) *Een ieder*, *die* dus heblyk en opzetlyk *zondigt*,] Het schynt volstrekt noodzaeklyk, dat men de uitdrukking *dus* verklare, niet alleen om te verhoeden, dat niet eenige der beste Christenen tot *wanhoop* vervallen, uit hoofde dier overblyfsels van zondige onvolmaektheit, welke hunne *uitstekendheit* in den Godsdienst zelfs hen te meer doet *ontdekken* en *bejammeren*, terwyl andere, blykbaer beneden hun, echter verwaend en onkundig genoeg zyn, om zichzelven te beschouwen, als *volmaekt*, en zonder smet of vlek; maer ook om de eene plaets der Heilige schrift bestaenbaer te doen zyn met de andere, (vergel. *Joh.* III. 2.) en zelfs deze verzekering te doen overeenkomen met andere plaetsen in den *Brief*, welken wy nu voor ons hebben. Zie *Hoofdst.* I. 8-10."

„ (*c*) *Hy*, *die rechtvaerdigheid betracht*, *is rechtvaerdig*.] Het is

Digitized by Google

eigen beeldtenis, en Hy moet die onveranderlyk liefhebben en goedkeuren; maer even onveranderlyk de zonde haten, als ten eenenmaele strydig met zyne natuur."

is zeer noodzaeklyk de spreekwyze dus te vertalen, om eene *toegevendheid* te verhoeden, zoo buitenspoorig, als de *strengheit*, welke wy te voren vermyd hebben. Immers het is zekerlyk niet een ieder, die *éène eenige* rechtvaerdige of billyke daed bedryft, welke rechtvaerdig genoemd kan worden; ook kan niemand tot dat karakter gerechtigd zyn, die niet door het voornaeme beloop zynes levens *algemeene* rechtvaerdigheit betracht."

G. J. NAHUYS *en* G. DE HAAS *over den brief van* PAULUS *aan de Philippensen. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* J. Wessing Wz. *en* M. de Bruin, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 538 *bladz.*, *in gr. octavo.*

Even dezelfde aenpryzing, welke het eerste Deel dezer Verklaringe, met het hoogste regt, van ons vorderde (*), komt ook dit tweede Deel in volle kragt toe. En de Eerwaerde *de Haas*, aen wiens oordeelkundigen arbeid wy de verklaring van 't vierde of laetste Hoofdstuk verschuldigd zyn, toont in dezen, dat hy uitnemend geschikt was, om de taek van den Eerwaerden *Nahuys*, toen deze door den tusschenkomenden dood verhinderd was geworden, te voltrekken. Om 'er ene proeve uit mede te deelen, zullen wy den Lezer aen de hand geven, 't geen zyn Eerwaerde bybrengt, ter ophelderinge van 't geen de Apostel H. IV. 15. zegt, rakende de wyze, op welke de Philippiërs hem met hunne liefdegaven bedeeld hadden, te weten, volgens onze gewoone vertaling, *tot rekeninge van uitgeef ende ontfangh*; welk voorstel aen verschillende verklaringen onderhevig is, en dat zyn Eerwaerde indezervoege opheldert.

„ Misschien zal de zin der woorden ons niet zoo duister voorkomen, wanneer wij dezelve vertaalen: *Gij hebt mij van uwe goederen medegedeeld* TOT REKENING VAN GEEVING EN NEEMING. Zoo staat 'er allereigenlijkst in den grondtekst. Men begrijpe dan de zaak op deze wijze. De Philippiërs zonden, door bezorging van de Opzienderen der gemeinte, ieder na dat hij vermogt, eenige liefde-ga-

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 429.

Digitized by Google

gaven aan Paulus, toen hij van Macedonie naar elders vertrok, om zig daarvan te bedienen; ten deele voor *zig zelven*, ten deele voor zijne *medearbeiders*, en *medegenooten in de verdrukking*, Silas, Timotheus en anderen. Na dat Paulus gebruik gemaakt had van deze liefdepenningen, zond hij aan den Philippischen kerkenraad eene naauwkeurige rekening, waaruit bleek, hoeveel hij daarvan aan *anderen gegeeven* had, *aan wie*, en *waartoe*; hoeveel hij daarvan *voor zigzelven genomen* had, en *tot welke eindens*. Of nu de Philippische gemeinte op eene heusche wijze deze rekening van Paulus verzogt heeft, om zig daarmede voor de gantsche gemeinte, wegens den uitvoer van hunnen last, te kunnen verantwoorden, dan of Paulus zulks uit eigen beweging gedaan heeft, kunnen wij in 't onzekere laaten. Wij kunnen het laatste stellen, zonder het eerste geheel uit te sluiten. De Philippische Kerkenraad zal het gaarne gezien, en Paulus zal het met alle bereidvaardigheid gedaan hebben, om daardoor aan den Kerkenraad van die gemeinte, en door den Kerkenraad aan derzelver bijzondere leden te doen blijken, hoedanig het gebruik was, het geen hij had gemaakt van den arbeid hunner liefde. Dus schoot 'er geen stoffe van verdenking en laster over voor kwalijkgezinden. Men vergelijke hier mede de taal, die Paulus voert, nopens zijn gehouden gedrag in eene soortgelijke omstandigheid, 2 Cor. VIII. 20, 21. *Dit verhoedende, dat ons niemand moge lasteren in dezen overvloed, die van ons bediend wordt, als die bezorgen, het geen eerlyk is niet alleen voor den Heere, maar ook voor de menschen.*

„ De vermelding van deze verrekening des Apostels komt hier zeer wel te pas. Men moet de omstandigheden bedenken, waarin Paulus zig bevond. Hij had eene menigte van vijanden, die alle zijne woorden en daaden zogten te bedillen. Waarom hij alle zijne Voorstellen, bij alle gelegenheden, zo inrigt, dat ze of meer regtstreeks, of meer van ter zijde dienden, tot ophouding van zijn eer. Paulus zal hebben verwagt, dat die, tegen welke hij de Philippiërs gewaarschouwd had, in het voorige derde Kapittel, met arendsoogen op dezen zijnen brief zouden staroogen, om te zien, of ze daarin geen stoffe tot laster zouden kunnen vinden. Gekomen zijnde tot het teder punt van dankbaare lofzegging aan de Philippiërs, wegens de gelden, die zij hem ter zijner ondersteuninge hadden gezonden, toen hij van Macedonie vertrokken was; begreep hij, dat zij kwaadaartig genoeg waren, om te zeggen: „ Paulus zal van het aan „ hem toegezondene, toen hij uit Macedonie moest vlug-

Digitized by Google

„ ten, eene goede beurs hebben gemaakt. Het heeft den „ naam gehad, dat het niet alleen voor hem was, maar „ ook voor anderen. Dog hoe het daarmede gegaan zij, „ zal hij zelve best weten. Waar van anders, dan daar- „ van, zou hij in 't vervolg geleefd hebben? Geen wonder, „ dat hij de Philippiërs deswegens prijst. Hij doet zulks „ maar om des voordeels wille." Daarop doelt hier Paulus. „ Het zal geen ingang bij u vinden, (wil Paulus „ zeggen,) indien mijne vijanden deze of dergelyke uit- „ legging mogten geeven van den lof, dien ik u toevoege. „ Want, gelijk gij Philippensen weet, dat in 't begin des „ Euangeliums, toen ik van Macedonie vertrokken ben, „ geene gemeinte mij iets medegedeeld heeft, dan gij al- „ leen, zoo weet gij insgelijks, dat zulks geschied is tot „ rekening van geving en neming."

„ Maar waarom verdedigt zig onze Apostel, in opzigte tot dit stuk, zoo kort, en zoo zeer van ter zijde? Om dat hij zigzelven hier maar in zoo verre verdedigt, als dienen kon, om de Philippiërs te doen gevoelen de opregtheid, waarmede hy hen prees, over hunne gemeinschap aan zyne verdrukking, toen hij moest vlugten uit Macedonie. Waarom hij den nadruk van zijn voorstel doet vallen op die woorden, met welke hij uitdrukt het *zonderlinge* van hunne loflijke gedragingen. Men gevoelt zulks, wanneer men de woorden op deze wijze leest. *Ook gy Philippensen weet, dat, in het begin des Euangeliums, toen ik van Macedonie vertrokken ben*, GEENE GEMEINTE *mij iets medegedeeld heeft*, (*zynde, gelijk gij weet, deze mededeeling geschied tot rekening van geeving en neeming*,) DAN GY ALLEEN."

Leerredenen over de Bergpredikatie van JESUS CHRISTUS. *Door* J. S. VERNEDE, *in leven bedienaar des Goddelyken Woords, in de Walsche Gemeente te Amsterdam. Uit het Fransch vertaald, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1783. *In gr. octavo*, 389 *bladz.*

Het derde tiental van Leerredenen, in dit Deel vervat, begint met de behandeling van Matth. VI. 5—8, en loopt voort tot de overweging van Matth. VII. 1, 2. De Eerwaerde *Vernede* ontvouwt de daerin voorgestelde leeringen op de eigenste wyze, als hy de voorgaende stukken gedaen heeft (*); des men ook dit Deel allesins ter

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 98.

Digitized by Google

ter bevorderinge van ware Godsdienstige kennis, met veel vruchts zal kunnen doorbladeren. In 't zelve ontmoeten we, onder anderen, ene zo voortreflyke uitbreiding van *'t Gebed des Heeren*, 't welk Jezus zelf zynen Leerlingen voorgeschreeven heeft, dat we niet wel kunnen nalaten van dezelve hier over te nemen. Naer 's Mans voorheen gegeven verklaring komt de zin hierop uit.

„ ô God, wien alle menschen, die Gy geschapen, bewaard en gezegend hebt, altoos hunnen *Vader* hebben moeten noemen; en hoe veel te meer de geenen, welke door Uwe barmhartigheid tot Vrygekogten, tot Broeders en Medeerfgenaamen van Uwen eenigen Zoon, gemaakt zyn! Het is deeze onbegrypelyke liefde, welke Gy jegens ons hebt geopenbaard, gevoegd by het Oppergezag van Uw gebied, en het krachtdaadig vermogen van Uwen wil, omtrent alle de werken Uwer handen, welken de grond zyn van het nederig vertrouwen, waarmede wy ons voor Uwe voeten nederbuigen, wy, die ons bevlytigen in ons die gesteldheden meer en meer te versterken, welke ons bevoegd maaken om tot U te wenden, als tot *onzen Vader*.

„ ô Mogten alle de aanbiddelyke Eigenschappen, welke Uw Weezen uitmaaken, door alle de verstandige schepselen recht gekend en geroemd worden!

„ Mogt de eeuwige *Koning* dien Gy *gezalfd* hebt *over* het waare *Sion*, zyn *Koningryk* der waarheid, der gerechtigheid en der genade, uitstrekken tot aan het einde der aarde!

„ En mogten alle de leden van Uwe Kerk, in hunnen yver, hunne getrouwheid en volstandigheid om Uwe inzettingen te bewaaren, eene edelaartige yverzucht betoonen, om de hemelsche Legerschaaren, die gestadig vliegen werwaards Uwe stem hen roept, in gehoorzaamheid voorby te streeven!

„ ô God, die *weet wat maakzel dat wy zyn*, *wat wy* hier beneden *noodig hebben*, en die daar alleen onze lotgevallen regelt! Het behaage U ons voor ziekten, toevallen, verdriet en wederwaardigheden te behoeden! Bewaar ons; voorziet in onze nooddruft; maak onzen geest opgeklaard, ons hart vergenoegd; zegen ons in alle onze betrekkingen; dat *alle morgen* over ons en de onzen Uwe *goedertierenheid* opgaa, zonder welke wy niet éénen gelukkigen dag kunnen zien aanbreeken; eene goedertierenheid, welke voor ons een bron van vertroosting en vreede zy, zelfs in het midden

Digitized by Google

den van de rampen, die Gy zult goedvinden ons toe te schikken!

„ Maar vooral mogten zo veele ongerechtigheden, welke ons verderf ten gevolge zouden hebben, indien Gy geen medelyden met ons had; zo veele ongerechtigheden welke wy U ongeveinsd belyden, en waarover wy bitterlyk voor U zuchten en treuren, toch uitgewischt worden, door het dierbaar bloed van onzen Godlyken Verlosser! Laaten zy ons in deeze waereld niet berooven van Uwe gunst, en namaals niet uit Uwe tegenwoordigheid verbannen: *vergeef ze ons*; en, zouden wy 'er durven byvoegen, om onze hoop in deezen te ondersteunen? *Vergeef ze ons, gelyk wy*, welker mededogen slechts een enkel niet is by het Uwe, *ook vergeeven*, de beleedigingen die wy van onze naasten ontvangen hebben.

„ En op dat wy geene struikelingen begaan, die ons wederom van uwe liefde scheiden, zo weer van ons af die *verzoekingen*, waaraan wy, door onze ongemeene broosch-heid, geen wederstand zouden kunnen bieden: ondersteun ons in de zodanigen, waaraan wy ter onzer beproeving moeten zyn blootgesteld: en doe ons, door den bystand van Uwen Geest, over onze en Uwe wederpartyders, de zonde, de waereld, het vleesch en den duivel, eene volkomene overwinning behaalen.

„ Laaten wy dus, in den geheelen loop van ons leven, en gedurende de gantsche eeuwigheid, U opofferen de gevoelens van eerbied, toeverzicht en dankbaarheid, welke U toekomen; nadien *Uwes* is, en *in alle eeuwigheid* zyn zal, een *Koningryk* 't welk alle plaatsen en tyden bevat; een *Kracht*, waartegen niets bestand is; en eene *Heerlykheid*, welke door alles opgeluisterd en verkondigd word. *Amen!*"

Leerredenen op het Feest Allerheiligen, en den eersten Advent-Zondag, door den Heer J. B. BOSSUET, *Bisschop van Meaux, Raadsheer des Konings in zyne Raadsvergaderingen, en Ordinaris in zynen Staatsraad, enz. enz. Uit het Fransch vertaald, door een Genootschap Godgeleerden, met een Voorreden, waarin een geheele levensschets van dien beroemden* BOSSUET *werdt gegeeven. Te Antwerpen, voor* F. de Does, P. Z., 1783. *Behalven het Voorwerk, 293 bladz. in octavo.*

Aengemerkt de Eerwaerde *Bossuet* zo door zyne Geleerdheid als Welsprekendheid, zich een grooten naem ver-

wor-

Digitized by Google

worven had, zo heeft men in Frankryk, toen men eindlyk, na verloop van meer dan zestig jaren na 's Mans dood, ene gunstige gelegenheid vond, om een merkelyk getal zyner Leerredenen, geheel of gedeeltlyk geschreven, by een te verzamelen, niet getwyfeld om dezelven in enige achtervolgende Deelen het licht te doen zien. En tegenwoordig schynt men besloten te hebben, om die verzameling ook in 't Nederduitsch gemeen te maken; althans het eerste Deel is ons ter hand gekomen; waeruit wy afnemen, dat het oogmerk is de uitgave der Fransche verzamelinge verder in 't Nederduitsch te achtervolgen. De hoofdonderwerpen in deze Leerredenen verhandeld zyn de volgende. „ De grootheid van Gods barmhartigheid te onswaart: de „ uitgestrektheid en vrye bedeeling van derzelver uitwerk„ zelen; en wat zy van ons eischt ten aanzien van de ar„ men en elendigen. — De wonderbaare oogmerken van „ God omtrent zyne uitverkoornen: hy heeft ze boven „ zyne werken gesteld; hy heeft ze in alle zyne inrich„ tingen gade geslagen; hy heeft ze onafscheidelyk met de „ persoon van zynen Zoon verbonden, ten einde hen even „ als hem te behandelen: en de wonderen, die God werkt, „ in de uitvoering deezer groote voornemens. — De „ noodwendige hoedanigheden om gelukkig te zyn; niet „ bedroogen te worden, niets te lyden, niets te vreezen. „ Deezen worden nergens vereenigd gevonden dan in den „ Hemel. Aldaar zullen wy niet meer onderhevig zyn aan „ smert en onrust, nadien wy 'er God zullen aanschouwen, „ God genieten en voor eeuwig in God rusten. — De „ begeerte der verstandige Wezens tot gelukzaligheid. „ Hunne dwalingen dien aangaande. Waar de waare ge„ lukzaligheid gevonden wordt; waarin dezelve bestaat; „ door welke middelen en langs welken weg men 'er toe „ komen kan. — Hoedanig de bevestiging van de hei„ ligheid der Zielen in het Vagevuur zy. — Twee„ derleije dood, tweederleije opstanding: die van de ziel „ moet voor die van het ligchaam geschieden; hoe het toe„ gaat met de eene en andere: — De dringende nood„ wendigheid voor ons, om uit onze vadzigheid te ont„ waaken, en om zonder uitstel aan onze zaligheid te ar„ beiden. — De Christelyke waakzaamheid. — Het „ laatste oordeel: deszelfs voorwerp, noodwendigheid en „ uitwerkselen. Verbystering der Zondaaren, die de wae„ reld bedriegen met hunne ydele voorwendzelen; van de „ schynheiligen, die de godsvrucht tot een dekmantel hun-

„ ner

Digitized by Google

„ ner boosheid gebruiken; en van de ergerlyke zondaaren, „ die op hunne misdryven roem dragen. ——— De be„ weegoorzaaken der Goddelyke wraak. De Zondaar over„ stelpt door de oneindige magt, waartegen hy zich verzet „ heeft; opgeofferd aan die verbazende goedheid, welke hy „ veracht heeft; vernederd en onder eene harde en on„ draaglyke slaverny gebragt, door de oppermagtige Maje„ steit, die hy beledigd heeft." ——— Op zodanig ene wyze geeft men ons, aen 't hoofd der Leerredenen, derzelver inhoud op, waer uit men kan afnemen, dat ze meerendeels ingerigt zyn, om de betrachting der Godzaligheid te bevorderen: waertoe de Eerwaerde *Bosfuet* alle de kracht zyner welsprekendheid aengewend heeft. Men ontmoet, uit dien hoofde, in deze Leerredenen, allerwegen ene nadruklyke voordragt van aenmoedigingen tot een deugdzamen wandel; des dezelven, voor 't grootste gedeelte, zo wel van Protestanten als van Roomsch-Katholyken, met ene verstandelyke opwekkende stichting, gelezen kunnen worden.

Beschryving van het Eiland Sumatra door den Heer A. ESCHELSKROON, *geweezen Resident van de N. O. C. te Aijerbangies. In 't Hoogduitsch uitgegeeven, en met eene Voorrede verrykt, door den Heer* C. B. VAN SCHIRACH, *Legations-raad van zyne Deensche Maj., enz. enz. Met een Aanhangzel, betreffende de Eilanden* Borneo, Banda, enz. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* C. H. Bohn en Zoon, 1783. *Behalven de Voorreden*, 208 *bladz. in gr. octavo.*

Een achttienjaarig verblyf in Asie, geduurende het welke de Heer *Eschelskroon* de voornaamste plaatzen, in welken de Oostindische handel gedreeven wordt, doorgereisd heeft; terwyl hy tevens ingewikkeld was in 't beraamen en uitvoeren van verscheiden ontwerpen en inrigtingen daartoe betreklyk; heeft hem, daar hy een oplettend en oordeelkundig Man was, ongetwyfeld boven veele anderen in staat gesteld, om een juist verslag te geeven van verscheiden byzonderheden, die daaromtrent in aanmerking komen. Gemerkt hy wyders zig wel byzonder acht jaaren lang op *Sumatra* onthouden heeft, en aldaar te *Aijerbangies*, als Resident van de Nederlandsche Oostindische Compagnie, in dienst geweest is, zig bevlytigende om de zaaken van de

Digitized by Google

de Compagnie in die ſtreek waar te neemen, zo kan men bovenal des aangaande een naauwkeurig berigt van hem verwagten. 't Is ook de beſchryving van dit Eiland *Sumatra*, die in deezen als de groote hoofdzaak voorkomt; en men ontdekt in dezelve een opmerkzaam Schryver, die 'er ons een regelmaatiger verſlag van geeft, dan 'er voor hem van gemeen gemaakt was.

Hy geeft ons in de eerſte plaats eene duidelyke Aardrykskundige beſchryving van dat Eiland, met melding van de handelplaatzen op het zelve, en de daaromtrent liggende Eilanden; welke beſchryving door eene zeer wel uitgevoerde nevensgaande Kaart opgehelderd wordt. Op dit berigt, 't welk ons den aart, de geſteldheid, en geſchiktheid van dit Eiland tot den Koophandel ontvouwt, volgt verder een nader verſlag van de Comptoiren door de Hollanders aldaar opgerigt, met aanwyzing van hunne bezittingen, derzelver ſterkte en grootte, benevens eene opgave der koopwaaren, en van den handel aldaar. De Autheur ſtelt alles, wat hier toe betrekking heeft, zeer onderſcheiden voor; en verleent ons dus een verſlag, waaruit men de inrigting van den handel aldaar, benevens het belang dat 'er de Compagnie in heeft, ten duidelykſte leert kennen. Verder brengt hy ons onder het oog den Koophandel der Engelſchen op dat Eiland, met nevensgaande aanmerkingen over deszelfs na- en voordeelen. En hieraan hecht hy vervolgens een berigt van den koophandel in Indiën, zo in 't algemeen als in 't byzonder. In dit berigt ontmoeten we, na een kort verſlag van de eerſte beginzelen van den algemeenen handel in de Indiën, tot op de opregting der Compagnie, en de vestiging van het Generaal-Comptoir te Batavia, eene beſchouwing van den koophandel in 't byzonder, zo als Europa en Aſie hunne producten, tot zekerheid en om verhandeld te worden, derwaards zenden. De Heer *Eschelskroon* gemeld hebbende, dat de Nederlandſche Compagnie, door haare Schepen, Contanten, alle maar mooglyke Manufactuurwaaren, en alle ſoorten van Europeeſche koopgoederen, aanvoert, deelt ons vervolgens eene naauwkeurige opgave mede van de onderſcheiden ſoorten van goederen, welken uit de verſchillende ſtreeken van Aſie na Batavia gebragt, en in de pakhuizen der Compagnie, gelyk ook in die van particulieren opgeſlaagen, bewaard, en vervolgens weder na andere handelplaatzen gezonden worden. Zyn Ed. noemt hier alle de merkwaardigſte handelplaatzen afzonderlyk op, met melding van de goederen, die uit en na dezelven vervoerd worden; 't welk ons een geſchikt denkbeeld van de uitge-

Digitized by Google

gebreidheid en de wyze van den Indischen handel verleent.

By dit alles komt dan nog een Aanhangzel, behelzende eenige berigten, die den Indischen handel op zommige plaatzen betreffen; welken de Heer *Eschelskroon* nu en dan afgegeeven heeft, en die in dit Aanhangzel byeen verzameld zyn. Deeze verzameling behelst een berigt wegens het Eiland *Borneo*, eene beschryving der *Banda*-Eilanden, en van derzelver *Specery-handel* byzonder de Muskaatnooten en Foely; als mede van het Eiland *Amboina*, en de overige tien Nagel-Eilanden, met een verslag van 't inzamelen der *Kruidnagelen*, en van den Koophandel met dezelven. Verder ontmoeten we hier nog eene beknopte melding van zommige handelplaatzen aan de *Malabaarsche-Kust*, met eenige aanmerkingen over den *Peperhandel*; en laatstlyk een uitvoeriger berigt van 't Eiland *Ceilon*, met eene nevensgaande beschryving van 't merkwaardigste nopens den *Kaneelhandel* aldaar. —— Men kan hieruit eenigermaate afneemen, dat dit Aanhangzel, gevoegd by het voorgaande, merkelyk dient, om het verslag van den Indischen Koophandel nader op te helderen, en dat alle deeze berigten, t'zamen genomen, eene vry volledige voordragt van denzelven behelzen; 't welk de leezing van dit Stuk te meer aanpryst; daar 't bekend is, welk een groot belang het Vaderland in deezen Handel heeft. —— Zie hier, tot eene byzonderheid uit dit Geschrift, 't geen de Heer *Eschelskroon* ons meldt, wegens de *Muskaatnooten* en *Foely*, 't welk wy niet ongepast oordeelden hier over te neemen, daar wy onlangs, uit eene *Beschryving van Batavia*, het berigt nopens het *Kaneel* en de *Nagelen* medegedeeld hebben.

„ De Muskaatboomen, (die men alleen op eenigen der *Banda*-eilanden aankweekt, terwyl de Compagnie dezelve op alle andere Eilanden bestendig doet uitrooien,) worden, zegt onze Autheur, gemeenlyk in die van het mannelyk en vrouwelyk geslagt verdeeld, en deze twee soorten wederom in tamme en wilde boomen onderscheiden.

„ De tamme boom heeft veel overeenkomst met den Peereboom, behalven dat deszelfs kruin platter en meer uitgebreid is; de stam is tamelyk regt en hoog, doch ook wel in zommige boomen laag, en met boven elkander uitsteekende takken voorzien. De schors is bruin graauw, de bladeren zyn langwerpig, en wel zo spits als die van een Peereboom, maar derzelver randen zyn niet getakt, ze

zyn,

Digitized by Google

zyn, jong zynde, bleekgroen, wat ouder geworden, schoongroen en glanzig, en ruiken, wanneer zy tusschen de vingers gewreeven worden, sterk na Muskaatnooten.

„ Deze boom begint in haar agtste of negende jaar vrucht te draagen; zy heeft kleine witte bloemen, staande twee, drie of vier nevens elkander; binnen in dezelve is een klein rood knopje, dat het vruchtbeginzel is; zodanig bosje bloemen geeft doorgaans maar ééne vrucht, alzo de overige meerendeels afvallen.

„ De vruchten worden niet ryp voor de negende maand, ook verkrygen zy niet alle te gelyk haare rypheid; de inzameling geschied driemaal 's jaars, en de boomen draagen te gelyker tyd bloessems en rype vruchten.

„ Deze vrucht heeft, ten aanzien van haare kleur, veele overeenkomst met de Persik, en is ook van dezelfde grootte, maar loopt van agteren spitzer toe. Men vindt weinige dubbelde Nooten; deze worden ook alleen als Confituuren ingelegd.

„ Zo haast de vrucht ryp geworden is, gaat de buitenste schors of bolster, die de dikte van een kleinen vinger heeft, van zelve open; als dan ziet men de Noot (die eigenlyk de kern van deze vrucht is) in haare zwarte glanzige schaal, met de schoone roode Foelie als een net rondom dezelve, te voorschyn komen, doch men laat ze zelden zo ryp worden. Het buitenste dat daarom heenen zit is hard, van eene grove zamentrekkende smaak, en word alleen tot Confituuren gebruikt.

„ De Foelie heeft eene donkerroode koleur, en vertoont zich op de Noot zeer fraai en dik, in de gedaante van een netswys vlies. De binnenste schaal is zwart, en omtrent zo dik, als die van een Hazelnoot. Om deze daar af te neemen, worden de Nooten over een vuur gedroogd, tot dat de kern inwendig los raakt, waarna de schaal gebroken, en de Noot, even als die by ons bekend is, daaruit gehaald word.

„ Daar is nog eene soort van Muskaatnooten, die iets langer, en waarvan de bladeren ook een weinig langwerpiger zyn; deze zyn echter van dezelfde deugd en hoedanigheid als de andere. De boom, welke de Mannetjesnooten voortbrengt, is laager van stam en meer gedrongen. Van deze vrucht zyn, behalven de gewoone, nog verscheiden byzoorten, namentlyk

„ *Palá* (*) *Boy*, deze zyn veel langwerpiger dan de gemee-

„ (*) *Pala* beteekent in 't Maleyts een Noot, en *Boenga Pala* de Foelie."

Digitized by Google

meene Nooten; men vindt ze zelden, alzo die boom maar op enkelde plaatzen eenzaam groeit.

„ *Pala Bacumba*, of de Tweelingnoot. Van deze liggen twee nevens elkander, die ieder eene afzonderlyke schaal en Foelie hebben; zy worden met de overige vermengd, alzo 'er, ten aanzien van derzelver deugd, geen de minste onderscheid tusschen is.

„ *Pala Kakerlak* of de Kakerlaknoot; deze verschilt alleen ten aanzien van de Foelie, zynde bleekgeel en met rood gespikkeld.

„ *Pala Padri*, of de Priesternoot, word zo genoemd, om dat de Foelie zich in de gedaante van een Calot op de Noot vertoont; deze word weinig geacht, om dat ze zelden heel en onbeschadigd kan afgenomen worden.

„ *Pala Pali*, de witte, of, gelyk de Bandaneesen dezelve noemen, de Hollandsche noot, is alleen door derzelver witte Foelie onderscheiden, dan, dewyl deze zo fraai voor 't oog niet is als de andere, wil men ze ook niet gaarne daarmede vermengen.

„ *Pala Pentjurian*, of de Dievenoot, heeft inwendig geene schaal, maar de Foelie zit op de Noot zelve. Deeze soort word nooit met de andere vermengd, want zy verteert niet alleen zich zelve, maar zal ook alle die nevens haar leggen tot stof doen vallen.

„ *Pala Radja*, of de Koningsnoot, word daar door onderscheiden, dat de Noot veel kleiner, maar de Foelie om dezelve veel dikker is. Men houd deze voor de beste.

„ Hoewel de Muskaatboom, het geheele jaar door, te gelyk rype en onrype vruchten draagt, zyn echter drie vaste tyden tot de inzameling bestemd, namentlyk de maanden Augustus, November en omtrent April. De eerste van deze drie inzamelingen is de overvloedigste, maar men beweert, dat de Foelie in de andere maanden vetter en dikker is.

„ De geheele oppervlakte dezer eilanden (*) is in Muskaat-tuinen verdeeld, welke doorgaans Perken, en die dezelve bezitten Perkeniers, genaamd worden. Een ieders aandeel is nauwkeurig afgeperkt, en hy mag dezelve niet verder uitbreiden. Deze Perkeniers zyn alle Europeërs, en

(*) Te weeten van de drie *Banda*-eilanden, *Neira*, *Lonthoir* en *Ay*, die byzonder tot het aankweeken der Muskaatboomen geschikt zyn.

Digitized by Google

en ſtaan 'er zeer wel by, te weeten, wanneer zy met de Gouverneurs goed harmonieeren kunnen." ——— Naar de opgave van den Heer *Eschelskroon* heeft

Neira	2Perken van 2700 roeden, die 2000 ℔ Foelie en 8000 pond Noot leveren.			
Lonthoir	25. ———	34330 ———	142000 ———	568000
Ay	6 ———	7190 ———	32000 ———	128000
In't geheel	33	44220	176000	704000

De perken van *Neira* worden bearbeid door 95 ſlaaven.
die van *Lonthoir* ——— 2162 ———
en die van *Ay* ——— 415 ———

te ſamen 2672

„De Foelie kost inkoopsprys 27227 Ryksdaalders 6 Stuivers, en de Nooten 10840 Ryksdaalders 47 Stuivers.

„Wanneer de Nooten, vervolgt hy, ryp geworden zyn, dat is, zo haast de bolſter begint te openen, gelyk by ons de Walnooten doen, en men dan de ſchoone roode Foelie op de zwarte ſchaal ziet blinken, gaan de ſlaaven, 's morgens vroeg, ten vyf uuren, ieder met een korf, om de Nooten te plukken, en keeren 's avonds ten vyf uuren te rug. Eenige ſlaaven haalen vervolgens de Nooten uit den bolſter, het welk met een ſcherp mes, dat vast ſtaat, geſchieden moet, en waartoe altoos de kundigſte ſlaaven gebeezigd worden. Wanneer de Nooten ontbolſterd zyn, werpt men alle deze dikke vleeſige ſchaalen of bolſters op een hoop, waarop vervolgens eene ſoort van Champignons groeijen, die alle andere van dat ſoort in geur en ſmaak overtreffen: deze worden in groote menigte gedroogd, en vervolgens door geheel *Indiën* verzonden.

„Zo haast de Slaaven dezen eerſten arbeid verrigt hebben, moet de Foelie terſtond van de Nooten afgenomen, en afzonderlyk byeengezameld worden. By de Foelie is verder niets aan te merken, dan dat dezelve in de zon gedroogd word; maar men gaat met de Nooten op de volgende manier te werk.

„Men heeft vyf kleine hokken met een bodem van latwerk of geſpleeten Bamboes, in welke de Nooten (die, wanneer de Foelie daar af is, nog in de binnenſte zwarte ſchaal vastzitten) geworpen en gedroogd worden.

„Het eerſte dezer hokken of vergaderplaatzen is voor de natte Nooten, die, zo haast zy ontbolſterd en van haare Foelie ontbloot zyn, daarin één week blyven liggen. Deze wor-

Digitized by Google

worden vervolgens in het tweede ook één week, en in het derde en vierde insgelyks ieder één week gelaaten, tot dat zy in dien tusſchentyd volmaakt droog geworden zyn. Als dan brengt men die over tot de vyfde vergaderplaats, onder welke een vuur van oud vermolmd hout gestookt word; vervolgens weder in een ruimer plaats, daar zy uitgespreid kunnen leggen, en waar onder men een zeer langzaam vuur aanstookt; zo als onder alle deze horden of kleine zolderingen altoos een zeer zwak vuur onderhouden word, ten einde de Nooten zodanig te droogen, dat men die, wanneer ze geschut worden, in haare doppen hoort ratelen. Zy blyven in dezervoegen tot omtrent drie of vier weeken voor de aflevering leggen, waarna de schaalen of doppen in stukken geslagen, de Nooten daaruit genomen, vervolgens in vette, middelmaatige en magere gesorteerd, en als dan aan de Compagnie afgeleverd worden. Dus verloopt onder het droogen zes of agt weeken, en dan blyven de Nooten nog wel zes weeken lang by de Perkeniers leggen. De aflevering aan de comptoiren geschied doorgaans in het midden van December, en het midden van July. Wanneer de drie sorteeringen afgewogen zyn, word ieder soort byzonder, door middel van een korf, in een groote kuip met zeewater tot driemaal toe gedompeld, welk water indiervoegen met kalk gemengd is, dat het gelyk vette melk even blyft aanhangen. Hierna worden deze Nooten, ieder soort byzonder, in een daartoe vervaardigde digte bewaarplaats geworpen, waarin dezelve zes weeken blyven om te zweeten, en als dan nogmaals in de voorgemelde drie sorteeringen verdeeld; want de kalk ontdekt alle Nooten die gebrekkig zyn. Deze laatste behandeling gaat echter de Leveranciers niet aan, doende de Compagnie zulks voor haar eigen rekening; en zy betaalt de Nooten naar derzelver sorteeringen, zo als die zyn, eer zy door het kalkwater verbeterd worden.

„ Het eerste oogmerk waarom de Nooten in Kalkwater nat gemaakt worden, is, om dat ze daardoor duurzaamer worden, en men tevens de Nooten, die niet goed zyn, door dit middel ontdekken kan. Het tweede bedoelde oogmerk is, misschien, om daardoor de voortplanting te verhinderen; dan zodanige voorzorg schynt geheel onnoodig; nadien geene Nooten, wanneer die uit de schaal genomen zyn, uitspruiten of voortkomen zullen. Het is aanmerkelyk, dat, om die vrucht voort te planten, dezelve niet onder de aarde, maar daarboven op gelegd moet worden, ge-

lyk

Digitized by Google

lyk zulks door de Vogels, die men Noot-eeters noemt, geschied, wanneer zy de ingezwolgen Nooten weder kwyt raaken (*).

„ De Foelie word, na dat dezelve gedroogd is, ook in drie sorteeringen afgeleverd, namentlyk: (1.) Klim-Foelie, dat is zulke die van geplukte Nooten afgenomen word, zynde de beste: (2.) Raap-Foelie, die van afgevallen en opgeraapte Nooten voortkomt; en (3.) Gruis- of Stof-Foelie, die van halfrype Nooten afgeplukt word; voor deze laatste soort word, even als voor gebroken, doorgeknaagde of verstikte Nooten, slegts de helft der gewoone prys betaald.

„ Wanneer de Muskaatnooten verzonden worden, stort men die, na dat ze mèt één per Cent gewogen zyn, slegts in afgedeelde vakken aan boord der Schepen, maar de Foelie word in canasters gepakt, (zynde dit een soort van korven of baalen die van boombladeren gemaakt zyn,) welke 161 Hollandsche ponden houden, maar niet hooger dan tegen 160 ponden berekend worden. In ieder canaster word, onder het inpakken, twee kannen zeewater gegooten, welk tot behoud der Foelie dienstig is. Men kan aan de canasters elk soort van Foelie, die daarin gepakt is, onderscheiden; want de eerste soort is in canasters met drie handvatzels, de volgende met twee, en de derde of de Gruis-Foelie slegts met één handvatzel voorzien.

„ Men betaalt thans voor ieder honderd pond Hollandsch, van de twee eerste soorten, vyftien Ryksdaalders en agttien Stuivers, en van de derde soort niet meer dan zeven Ryksdaalders en drie en dertig Stuivers.

200 ponden beste en tweede soort kosten derhalven	30 Ryks.	0 St.
100 ponden slegte	7	33
300 ponden bedraagen	37	33
Hier van word het tiende voor de Compagnie afgetrokken, zynde omtrent	3	36
blyft	33	45

Zo

„ (*) De Noot-eeter is een zekere soort van Vogel, die in de Maleytsche taal *Bourong pentjurian Buapala* genaamd word, zynde zo groot als een Raaf; deze verzwolgen veel Nooten, die zy onverteerd weder kwyt raaken, en het is zeer merkwaardig,

Digitized by Google

Zo dat de Hollanders by de ontvangst nog geene vyf en een halve ſtuiver ligt geld, voor het pond door elkander gerekend, aan de Perkeniers betaalen. Eveneens is het met de Muscaatnooten; zy geeven voor tien pond Nooten dezelfde prys als voor één pond Foelie, en bygevolg voor duizend ponden Nooten, in vyf partyen van 200 pond ieder afgewogen, zonder onderſcheid of het vette, middelſoort of magere zyn, vyftien Ryksdaalders en agttien ſtuivers en, voor de ſlegtſte of die in ſtukken gebroken zyn, zeven Ryksdaalders en drie en dertig Stuivers.

2000 pond vette, middelmaatige en magere Nooten	30 Ryks.	0 St.
1000 pond ſlegte . .	7	33
	37	33
Af als boven	3	36
blyft	33	45

De Nederlandſche Compagnie betaalt derhalven, en berekent aan de Perkeniers, of eigenaars van de Perken, voor twee pond, ten naasten by, één ligten ſtuiver. Daarenboven ontvangt de Compagnie, als eigenaar van het Land, van alles nog het tiende, zo wel van de geheele inzameling der Muskaaten, als ook zo dikwyls onbeweeglyke goederen verkogt worden, 't welk, by den overdragt der Perken, al vry aanzienlyke inkomſten voor haar opbrengt."

dig, dat de beste boomen op zodanige wyze door deeze Vogels voortgeplant worden, en dat dezelve veel beter groeijen en voortkomen, dan de zulke, die door de Inwoonders met veel moeite geplant en aangekweekt zyn."

Disſertatio Juridica Inauguralis de Judicibus et præſertim de Scabinis in Belgio a primis inde temporibus, quam eruditis examinandam obtulit DANIEL DEUTZ, Amſtelodamo-Batavus. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans*, 1782. In quarto, f. maj. 109 pp.

In dit Geſchrift levert ons de Heer *Deutz* een naauwkeurig verſlag van 't geen de waardigheid der *Schepenen*, en derzelver amptsverrigtingen, hier te Lande, in vroegere en laatere dagen, betreft. Ter duidelyker ontvouwinge hier van verledigt hy zig vooraf ter beſchouwing der oude regeeringswyze in onze Gewesten. Na eene korte opgave van

Digitized by Google

van den aanvang van 't Frankifche Ryksbeftuur over deeze Landen, en de daarop gevolgde verdeeling van 't Frankifche Ryk, waardoor eindelyk in 't jaar 925 onze Gewesten aan het Duitfche Ryk gekomen zyn, merkt onze Autheur aan, dat men, om de vraag, „ in wiens boezem „ berustte de regtoefenende magt hier te Lande, in de „ zogenaamde middeleeuwen?" te beantwoorden, te rug moet gaan tot den eerften inval der Franken, en de daaruit voortfpruitende regeeringswyze met derzelver gevolgen. Dit leidt hem tot het aantoonen van de uitbreiding der Frankifche magt, die eerlang zo uitgeftrekt werd, dat de Vorften, niet alles kunnende beheerfchen, het beftier veeler zaaken aan anderen in hunnen naam moesten overlaaten; en zulks brengt hem nader tot de vraag, door hoedanige perfoonen is dan de regtsoefening hier te Lande, in naam der Vorften, gehandhaafd? Met de ontvouwinge daarvan geeft hy ons een doorloopend berigt van de oude regeeringswyze in onze Gewesten, byzonder met betrekking tot de Regtsoefening, zedert dat de Franken 'er zig meester van maakten, tot op den tyd, dat de Graaven het bewind der Regeeringe, niet uit kragt hunner Graaflyke waardigheid, of als Graaven, (zynde dit flechts een eertytel van waardigheid, maar niet van eigen gezag,) maar als Landsheeren, in handen gekreegen hebben. Op het afhandelen hier van, bepaalt hy zig nader, tot de overweeging van het geen het Ampt der *Schepenen*, ten aanzien van de Regtsoefening, byzonder aangaat. En om dit, in eene geregelde orde, ten klaarfte voor te ftellen, brengt hy ons eerst onder het oog, 't geen hieromtrent in aanmerking komt, met opzicht tot het Duitfche Ryk, en dus ook tot onze Gewesten, vóór de Stedelyke inrigtingen; waarop hy dan verder in overweeging neemt, 't geen den *Schepenen* betreft, zedert het bevoorregten der gebouwde Steden, en 't geen nopens het Schepensampt verder ftand gegreepen heeft, of voorgevallen is, tot op den tegenwoordigen tyd. ——— Zyn Ed. behandelt dit Stuk, in alle deszelfs byzonderheden, met een zeer juist oordeel; brengende zyne gefchied- en regtskundige aanmerkingen, wegens het geene tot het Schepensampt behoort, op eene zo wel ingerigte wyze te berde, dat ze daadlyk ter ophelderinge van dit onderwerp, 't welk van veelen niet duidelyk genoeg begreepen is, mogen ftrekken. ——— Verder ontmoeten we hier nog, buiten dit algemeene, eene voordragt van 't geen de Stad *Amfterdam* ten deezen opzigte

Digitized by Google

te in 't byzonder betreft, waarop wy wat nader dienen stil te staan.

De Heer *Deutz* naamlyk merkt, aan het einde van 't tweede Hoofdstuk, gaande over het Schepensampt in de Steden, waarmede zyne eigenlyke taak voltrokken is, aan, dat hy zig in deezen tot het algemeene bepaald heeft, zonder zich uit te laaten over het geen aan sommige Steden byzonder eigen is; laatende het onderzoek daarvan, als te uitvoerig voor eene Verhandeling, en niet tot zyne taak behoorende, over aan die geenen, die de zaaken der Steden hunner inwooninge ter harte neemen. Eenstemmig met deeze aanpryzing aan anderen, slaat hy ook daarop zelve, als een gebooren Amsterdammer, het oog op de zaaken zyner Geboortestad; en hegt, by manier van Slot, aan 't voorgaande, nog eene beschouwing van de toedragt der zaaken aldaar, vooral ten aanzien van het Schepensampt, waarvan wy het hoofdzaaklyke beloop, ter deezer gelegenheid, zullen melden.

Zyn Ed. berigt ons met korte woorden, hoe *Amstelland*, eertyds, ten deele aan de Abtdy van Elten, ten deele aan de Utrechtsche Kerke, geschonken, eerlang aan den Graaf van Holland gekomen is, als mede, hoe Graaf *Jan van Avennes* die Heerlykheid aan zynen Broeder, Heer *Guy van Henegouwen*, ten rechten leen opgedraagen heeft. En deeze Heer *Guy*, zegt hy, heeft ter plaatze, daar voorheen *Gysbregt van Amstel*, volgens het gebruik in die dagen, zyn Kasteel bouwde, en daar deeze toen reeds een dyk of *dam*, tegen den aandrang van 't water gemaakt had, (van waar die plaats al in 't jaar 1282 (*) den naam van *Amstelredamme* droeg,) 't welk allengskens een meerder aantal van menschen uitlokte, om hunne wooning aldaar te vestigen, eene Stad gestigt, of die plaats door een Voorregtsbrief, (*Lettre de Affranchissement*,) met het Stederegt begiftigd, tusschen de jaaren 1300 en 1301. —— Tot nog had men geen zekere kennis van ouder Handvesten der Stad, dan die van *Willem den* IV, in 't jaar 1342. Egter was het den opmerkzaamen *Wagenaar* genoegzaam zeker, dat *Amstelredamme* al vroeger met Stedelyke voorregten bedeeld was; en, op het getuigenis van den ongenoemden *Klerk uit de laage Landen by der Zee*, twyfelde hy niet, of

(*) Vermoedelyk eene schryf- of drukfout. Lees 1275; althans toen was de naam *Amstelredamme* reeds bekend. Zie WAGENAAR, *Beschr. van Amst.* II. *D.* 1. *Boek*, *bl.* 83.

Digitized by Google

of Heer *Guy* had haar, omtrent het jaar 1300, al Stede-regten verleend; dan dezelven nergens ontdekt hebbende, kon hy deswegens niet sterker spreeken. „ Jammer," schreef hy daarom, „ Jammer is 't maar, dat de Keuren „ van Heer Guy niet meer voor handen schynen. Zy „ zouden ons, vermoedelyk, omtrent de oudste gesteld-„ heid der Regeeringe van Amsterdam eenig licht gee-„ ven (*)." —— Dat gemis nu, 't welk de Heer *Wagenaar* met regt bejammerde, is thans hersteld. Het heeft den Hoogleeraar *Kluit* mogen gebeuren deezen *Voorregtsbrief* van Heer *Guy*, de oudste Handvest van Amsterdam, te ontdekken, als berustende in de Leen- en Registerkamer van Holland; en zyn Ed. heeft dezelve goedgunstig medegedeeld aan den Heer *Deutz*, die dit merkwaardige Stuk, waarin Heer *Guy* zynen *poirteren van Amstelredamme coere ende recht* geeft, om naar dezelven door *Schout ende Schepenen* beregt te worden, aan 't einde zyner Verhandelinge door den druk openlyk gemeen gemaakt heeft.

By de openbaare afgifte van dit Stuk gaat de Heer *Deutz* na, in hoe verre deeze Voorregtsbrief van Heer *Guy* overeenkomt met, of verschilt van, de opgenoemde Handvest van *Willem den* IV, met nevensgaande aanmerkingen deswegens. Deeze vergelyking loopt tot op de vyf laatste Artykelen; welke vyf laatsten in dit oude Stuk niet gevonden worden; doch 'er is grond om te vermoeden, dat ze min of meer ook plaats gehad hebben; toonende het Handschrift genoegzaam, dat 'er voorheenen meer by geweest is; 't welk door den vernielenden tyd verlooren zal zyn gegaan. Wyders ontvouwt zyn Ed. nader het merkwaardigste, dat in deeze Keuren van Heer *Guy* voorkomt; 't welk hy tevens ten beteren verstande van de oude inrigting der Stedelyke Regeeringe doet dienen. Zyn Ed. zig inzonderheid ophoudende met 't geen deeze Voorregtsbrief van Heer *Guy*, in onderscheid der Handveste van *Willem den* IV, aan de hand geeft, verleent dus hier eene verklaaring van dit Stuk, die eigenaartig voegt by de verklaaring, welke de Heer *Wagenaar* van het Stuk van *Willem den* IV gegeeven heeft (†): welke verklaaring ook hierdoor nog al eenig nader licht ontvangt. —— Na het afhandelen van 't geen dit stuk betreft, verledigt onze Autheur zig wyders tot het voordraagen van 't geen bepaaldlyk den *Schepenen* van

(*) Als boven, *bl.* 92, 93, 101.

(†) Als boven, II *Boek*, *bl.* 108——115.

Digitized by Google

van Amsterdam raakt; zo met opzigt tot de oudheid, als de wyze, den tyd en de langduurigheid, hunner aanstellinge; met het geen daaromtrent in aanmerking komt, misgaders ten aanzien van de vereischten, welken in hun gevorderd worden, om het Schepensampt te bedienen; den eed, welken zy by het aanvaarden van het zelve hebben af te leggen; het eerenloon hun toegeweezen, en eindelyk hunne amptsverrigting zelve: welk een en ander de Heer *Deutz* beschryft, van den aanvang tot op den tegenwoordigen tyd; met aantekening van de merkwaardigste veranderingen daarin voorgevallen. —— Men zal in de overweeging van 't geen onze Autheur hier, wegens het Schepensampt in vroegere en laatere dagen, aan de hand geeft, ongetwyfeld zo veel genoegen vinden, dat men met verlangen zal uitzien, naar 't geen zyn Ed. eindelyk nog belooft, verder over dit onderwerp ter drukperse te zullen brengen.

Nieuwe Reize door Noord-Amerika, in den jaare 1781. *Door den Heere Abt* ROBIN. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1782. *In groot octavo*, 283 *bladz.*

Een aanmerkelyk gedeelte van Noord-Amerika is de Abt *Robin* doorgetrokken, daar hy den veldtogt van den Graaf *de Rochambeau* van den jaare 1781 bygewoond heeft. Te *Boston* aangeland zynde, vervoegde hy zig voorts by het Leger, diestyds te *Providence*; vergezelde het zelve in den optogt, door eene uitgestrektheid van 756 Engelsche mylen, ongeveer 252 uuren gaans, van *Providence* tot voor *York*; van welks belegering en overmeestering, te gelyk met het gevangenneemen van Lord *Cornwallis* en deszelfs Krygsmagt, hy een ooggetuigen geweest is. 's Mans Brieven, in welken hy verslag van zyne ontmoetingen en waarneemingen geeft, toonen een geest van opmerkzaamheid, niet alleen ten opzigte van het Krygs-, maar ook ten aanzien van het Staatkundige; terwyl het tevens blykt, dat de Natuurlyke Historie mede dikwerf zyne aandagt tot zig getrokken heeft. Ter dier oorzaake ontmoet men in deeze Brieven, buiten het verhaal der Krygsverrigtingen, verscheiden aanmerkingswaardige byzonderheden, die ons de gesteldheid van dat gedeelte van Noord-Amerika nader leeren kennen. De elf eerste Brieven behelzen een voortgaand

be-

Digitized by Google

berigt van zyn wedervaaren, en 't geen hy, geduurende zyne togten, opgemerkt heeft. Hieraan hegt hy, in den twaalfden Brief, een kort verslag van den Veldtogt van *Bourgoyne*, en deszelfs omcingeling, waardoor hy genoodzaakt werd, zig met zyne Krygsmagt aan *Gates* over te geeven. Dit doet hy vergezeld gaan van eene kundige vergelyking der omstandigheden van *Bourgoyne* en *Cornwallis*; met aanwyzing van 't geen men als misslagen in hunne verrigtingen zou mogen aanmerken; waaruit men kan afleiden, dat het gedrag van *Bourgoyne* zeer wel tegen dat van *Cornwallis* opgewoogen mag worden. „ Kan men", zegt hy daarom ten besluite, „ kan men, naa dit alles, in „ twijfel trekken, wie der beide Engelsche Generaals zich „ best gekweeten hebbe? Zou *Bourgoyne* minder gedaan „ hebben te *York*, en zou *Cornwallis* meer gedaan hebben „ in de Moerassen aan het Fort *Edward* grenzende (*)?" Ten laatste komt hier nog een Brief, in welken de Heer Abt *Robin* zig verledigt tot eene staatkundige beschouwing der gesteldheid van de Vereenigde Staaten, der voorgevallene omwentelinge, en der gevolgen, die men 'er van te wagten heeft. In deeze beschouwing geeft hy, onder anderen, een beknopt berigt van den aanvang en voortgang deezer omwentelinge, met nevensgaande aanmerkingen over het schrander beleid der Amerikaansche Hoofden, die dezelve te wege gebragt hebben, op eene wyze, welke ter verwonderinge van alle Staatkundigen strekt; dat hem zig hier over aldus doet uitlaaten.

„ Met verbaasdheid, zegt hy, kon Engeland aanzien, dat haare Volkplantingen, met zo veel stoutmoedigheids en voordeels, haare regten beoordeelden, zulke verstandige maatregels beraamden, zulk een vast genomen besluit aankondigden, maar moest het van de vreeze bevangen worden, dat, wanneer gedugte Legers zich vertoonden, de Volkplantingen aan het Moederland tegenstand zouden bieden? —— Lieden, die nimmer in den kryg gediend hadden, overgegeeven aan de zoetigheden van het Landleeven, in den overvloed opgebragt, van een langzaam en vreedzaam karakter, wien het bloote denkbeeld van het vergieten van Men-

„ (*) Ondertusschen heeft *Cornwallis* niets dan toejuichingen „ ontvangen in zijn Vaderland; terwyl *Bourgoyne* openlijk en „ in blaauwboekjes aldaar is doorgehaald. Het gaat met de „ vermaardheid der menschen, als met hunne bezittingen; zij „ is niet altyd de vrugt van eerlijkheid en verdienste."

Digitized by Google

Menschenbloed van een kille vreeze deedt bevangen worden (*), konden zulke lieden bekwaam zijn, (ter bestrijdinge van eene Natie, door haare jongste voorspoeden, zo geducht in hunne oogen,) hunne geliefde woonsteden te verlaaten, zich aan eene gestrenge ondergeschiktheid te onderwerpen, den honger en de onmaatigheid van wind en weder te tarten, langduurige en afmattende werkzaamheden te verduuren, en met onverschrokkenheid anderen te dooden, of zelven gedood te worden? Konden de Engelschen gelooven, dat zij dit zouden durven onderneemen, terwijl zij, zonder ervarene Opperhoofden, zonder wapenen, zonder krijgsbehoeften, zouden te doen hebben, met een krijgshaftigen vijand, doorleerd in de kunst van slag leveren, en voorzien van alles, 't welk hem een gelukkigen uitslag kon verzekeren? Om kort te gaan; *Engeland*, door zijne eerzuchtige Staatkunde genoopt, moest noodwendig gelooven, dat een klein getal Troepen zou toereikende zijn, om de *Amerikaanen* te beoorloogen en te onder te brengen; en, indien deeze Troepen in haaren toeleg mislukten en overwonnen wierden, moet zulks, in de Staatsomwentelingen worden aangezien als een verschijnzel, waarvan geene heerschappij van 't gantsche Heelal ons een voorbeeld heeft uitgeleverd, en welks weergaê, in het toekoomende, misschien, nooit zal ondervonden worden (†). Laaten wij ons niet verwonderen, wanneer wij de nieuwe *Amerikaansche* Eskadrons zo dikmaals zien de vlugt neemen, verstrooid worden, en op de aannadering des Vijands ver-

„ (*) Ten tijde der Omwentelinge, was het meer dan twintig jaaren geleeden, dat 'er geene halsstraffe was geoefend."

„ (†) De Geschiedenis vertoont ons, in de daad, menigvuldige voorbeelden van Provinciën, het juk eener magtige heerschappije afschuddende, en van een klein getal menschen, op talrijke Legers de Overwinning behaalende, doch deeze Staatsomwentelingen vielen voor, en deeze Overwinningen wierden bevogten door krijgshaftige Volken, in tijden, in welke de krijgsdapperheid het gebrek aan manschap en het mangel aan krijgskunde ligtlijk vergoedde. Doch nooit heeft de Geschiedenis een voorbeeld vertoond van menschen, uit den aart weinig Oorlogzuchtig, ontbloot van hulpmiddelen en onkundig in de Oorlogsweetenschap, zegepraalende over eene dappere, kundige Natie, en die daarenboven van de noodige hulpmiddelen rijklijk was voorzien."

Digitized by Google

verdwijnen; maar laaten wij ons verwonderen, wanneer wij hen van nieuw zich zien vereenigen, van nieuws ten voorfchijn treeden, en altoos met lijdzaamheid en kloekmoedigheid verdraagen den honger en alle de rampen, welke de Oorlogen medebrengen.

„ Hoe meer de fiere Engelfchen het vernuft, de geneigdheden en de hulpmiddelen hunner Volkplantingen opgemerkt en beftudeerd hadden, hoe meer zij zich moesten verlaaten op den goeden uitflag hunner wapenen; en de geoeffende Wijsgeer moest opmerken, dat 'er, ter voltooijinge van deeze in onze dagen voorfpelde Omwentelinge, veele Eeuwen vereischt wierden.

„ Gij ziet de Amerikaanen, meer werkzaam door den aandrang der Reden, dan door de drijfveer des Gevoels; meer houdende van overdenken, dan van gevoelen; zich meer toeleggende op nuttige dan op aangenaame verrigtingen. Van hier dat de Wetgeeving, de Staatkunde, de Natuurkunde, de Werktuigkunde aldaar opgang konden maaken; terwijl de vermaak aanbrengende kunften aldaar onbekend bleeven; terwijl de Dichtkunde, die, onder alle andere Natien, de Weetenfchappen voorging, aldaar haare verheevene en aandoenlijke toonen niet doet hooren. De fteden, de vlekken, de plantaadjen kunnen aldaar vertoonen het beeld van een onbekrompen beftaan, der gezondheid, der goede orde; doch niets van 't geen alleenlijk de verbeeldingskragt treft en vermaakt. Geene in eene rechte lijn geplante berceauswijze gekromde boomen, om onder dezelve een aangenaam lommer te genieten; geene tuinen, in welke vernuftig aangeleide bloemperken, in welke de bekoorlijke eenpaarigheid, in welke de bevallige verfcheidenheid van bloemen de zinnen ftreelen en de ziel bekooren; geene openbaare danspartijen of gezelfchappen, zinnebeelden van hunne vrolijkheid en geluk.

„ Door welke middelen heeft ondertusfchen het Patriotismus dusdanige menfchen kunnen vereenigen, en hen vatbaar maaken voor zulke kloeke poogingen? Eene belasting op de Thee heeft hen eensklaps moeten berooven van eene Waare, het gebrek van welke zich ieder oogenblik aan elk Amerikaan deedt gevoelen (*). Het onverdraagzaame Presbij-

(*) 't Is bekend, welk eene gisting het bevel van de belasting op de Thee te heffen, in den jaare 1773, onder veele Amerikaanen te wege bragt; en hoe veele Provinciën, by die gelegenheid, het gebruik van deezen drank plegtig verzaak-

Digitized by Google

bijteriaansdom moet zints langen tijd zaaden van haat en tweedragt tusschen hen en het Moederland agtergelaaten hebben. Hunne te eng beperkte Koophandel, niettegenstaande zij een van de rijkste gronden des aardbodems bewoonden, moet hun naauwlijks de dringendste behoeften der gerijflijkheid hebben opgeleverd. De Nieuwspapieren, die van ieder geleezen wierden, moeten de ontsteltenis wijd en zijd verspreid, en hun een afgrijslijk toekomende voor oogen gesteld hebben. Doch geene tooneelen van geweld-daadigheid en wreedheid dienden als voorboden van dit hachlijk oogenblik; het was bedaard en wel overleid."

zaakten. Eene opoffering, die te sterker in 't oog loopt, als men nagaat, dat de Amerikaanen veel Thee drinken, 'er een groot vermaak in stellen, en dat het by hen tot de welleevenheid behoort, elkanderen Thee aan te bieden.

Remarques sur les Erreurs de l'Histoire Philosophique et Politique de Mr. G. TH. RAYNAL, par rapport aux affaires de l'Amerique Septentrionale, par Mr. TH. PAINE, Maître es-Arts de l'Université de Pensylvanie, Auteur des diverses Brochures, publiés sous le Titre de *Sens Commun*, Ministre des Affaires Etrangeres, pour le Congres &c. Traduites de l'Anglois, et augmentées d'une preface et de quelques notes par A. M. CERISIER. A Amsterdam, chez *J. A. Crajenschot*, 1783. Sans les Prefaces, 126 pp. in 8vo. gr. pap.

Het berigt, door den Abt *Raynal*, nopens de *Staatsomwenteling van Amerika*, gegeeven, (*) 't welk de Engelschen niet gunstig ontvangen hebben; om dat het de verkeerdheid der Engelsche maatregelen tegen de Amerikaanen vry scherp berispt, heeft ook den Amerikaanen niet voldaan; om dat het de handelingen der vereenigde Amerikaansche Staaten, en het daartoe betrekkelyk voorgevallene, op verre na niet in 't juiste daglicht stelt. Dit laatste heeft den Heer *Paine* genoopt, om eenige *Aanmerkingen* daartegen op het papier te brengen, en de misslagen door den Abt *Raynal*, in dit geval begaan, te ontdekken. Zy, die het opgemelde Geschrift van dien Staatkundigen Wysgeer bezitten, en lust hebben het Stuk nader te onderzoeken, zullen wel doen, als ze dit Stukje van den Heer *Paine* doorloopen, om na te gaan, wat hieromtrent aan te merken zy. 't Kan niemand vreemd voorkomen, dat de Heer *Paine*, niet alleen een ooggetuigen van de onlusten in 't Land zyner inwooninge, maar tevens min of meer een deelge-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 507.

Digitized by Google

genoot der handelingen van het Amerikaansche Congres, ten deezen opzigte gegronder kundigheden aan den dag brengt; dan een buitenlandsch schryver, des hy met regt verdiene gehoord te worden. En men zal zig met te meer genoegen tot het doorbladeren deezer Aanmerkingen kunnen verledigen, om dat dezelven, buiten het geen den Abt *Raynal* byzonder betreft, verscheiden bedenkingen, raakende de Amerikaansche zaaken, en het gedrag, zo der Engelschen, als der Franschen en Spaanschen, daaromtrent, behelzen, in welker voorstelling de Heer *Paine* doet blyken, dat het ook hem aan geene Wysgeerige Staatkunde mangelt. —— Aan 't einde van dit Geschrift ontmoet men nog 's Mans gedagten, over 't een en 't ander voorgevallen, na den tyd, dat de Abt *Raynal* zyne opmerkingen over de Staatsomwenteling van Amerika op het papier gebragt had; te weeten het gedrag van 't Engelsch Ministerie omtrent Holland; de verandering welke het Engelsche Ministerie ondergaan heeft; en de gevestigde afkeerigheid der Amerikaanen van de Engelschen; waaraan hy wyders, (zynde dit Geschrift voltrokken te Philadelphia, 21 Aug. 1782,) nog hegt zyne overweeging van 't geen de onderhandelingen ter bevrediginge aangaat, en 't geen zou mogen dienen om eene algemene Vrede bestendig te maaken. — Gemerkt het eerstgenoemde deezer byzonderheden, het gedrag van 't Engelsch Ministerie omtrent Holland, ons bovenal betreft, zo vinden we 't niet ongeraaden, den Leezer nog mede te deelen, 't geen de Heer *Paine* deswegens opmerkt.

Een geest, zegt hy, die zig eene hebbelykheid van laagheden en onregtvaardigheden te bedryven eigen gemaakt heeft, gaat bestendig in die eigenste handelwyze voort, zonder door iets anders, dan door eene nationaale eenzydigheid, gedreeven te worden. Indien dit zo niet ware, zou men dan wel reden kunnen geeven van de oorlogsverklaaring, die Engeland tegen Holland afgegeeven heeft? Om zig een denkbeeld te vormen van de Staatkunde, waardoor het Engelsch Ministerie toen geleid werd, moet men zig voor den geest brengen, hoe de Engelsche Natie, over 't algemeen, van de Hollanders dagt; en de Engelsche Staatkunde beschouwen, niet in het gezigtspunt der regtvaardigheid, als waren ze daardoor bewoogen; maar in het gezigtspunt der voordeelen, welken zy daaruit verwagtten.

Indien Engeland maar immer vermoed had, dat de Vereenigde Nederlanden ééne lyn zouden trekken, met Frankryk, Spanje en Amerika, zou dan het Engelsch Ministerie wel ooit hebben durven denken, om de Nederlanden ten oorloge uit te tarten? 't Zou althans eene staatkundige dooling geweest zyn; of men moest vooronderstellen, dat het Ministerie beoogde, het tydstip eener genoegzaam wanhoopige uitkomst, ter billykinge van den afstand, welken het tog wat vroeger of laater zou moeten doen, te verhaasten; en waaromtrent het Ministerie zig noodwendig eene verschooning, voor 't oog aller Volkeren,

Digitized by Google

ren, moest bereiden. 'Er zyn tyden en persoonen, die een voorwendzel ter bedekkinge van de gedaane onderwerping behoeven; eenigermaate gelyk aan die schepen, welken, in een Zeeslag zwaar beschadigd, op de komst van een magtiger schip wagten, en zig verblyden, dat zy deeze gelegenheid vinden, om zig met eere te kunnen overgeeven. Is dit grootheid van ziel? Of is het bekrompenheid van geest? Ik zal zulks niet onderzoeken. Egter hel ik vry sterk over tot het laatste; want zodanig een gedrag schynt te vooronderstellen, dat men te zwak van geest is, om de tegenspoed, in haaren weezenlyken toestand, te kunnen ondergaan. Dan het gedrag van 't Engelsch Ministerie heeft getoond, dat dit geenszins deszelfs staatkundig plan was, en dat men hier derhalve na andere beweegredenen moet omzien.

En men heeft dezelven waarlyk nergens anders te zoeken, dan hierin, dat de Engelschen zig een ten uiterste laag denkbeeld van 't Nederlandsche Volk gevormd hebben. Zy zagen het zelve aan als een Volk, dat zeer geschikt was, om alle vernedering geduldig te verdraagen; dat zy naar hun welgevallen konden beleedigen, en naar hun lust uitplonderen; zonder dat het zelve dorste onderstaan zig daar over te wreeken.

Indien het Engelsche Ministerie op dit denkbeeld afgegaan zy, laat zig de rede van deszelfs gedrag ligtlyk raamen. Het verbeeldde zig naamlyk, dat het hun, wanneer ze de Hollanders eenige millioenen ponden sterlings ontroofd hadden, (en het toestaan der vrybuitery is een geschikt middel om zig de toegenegenheid van 't Engelsche Volk te verwerven,) niet moeilyk zou vallen vrede met hun te maaken; dat ze zulks zouden kunnen doen, wanneer het hun maar behaagde, en op zodanige voorwaarden als zy goedvonden hun voor te schryven. Overeenkomstig hier mede, was ook de zeeroovery naauwlyks ten einde, of het Ministerie sloeg een verdrag voor; dat egter, gelyk bekend is, geheel andere gevolgen had, dan het Ministerie zig voorstelde. — Als de geest eenmaal het gevoel zyner eigen waarde verlooren heeft, zo verliest hy gelyktydig de bekwaamheid om die van anderen behoorlyk te schatten. —— De Amerikaansche Oorlog heeft de Engelschen in zulk eene verscheidenheid van ongerymde staatsomstandigheden ingewikkeld, dat zy, van anderen naar zigzelven oordeelende, niet bemerken, waarin de nationaale waardigheid by de andere Volkeren bestaat. Zy verwagtten van Neêrlands Volk onderwerpelykheid en valschheid; en die misvatting ontstond daaruit, dat zy zelven die rollen, in den tegenwoordigen oorlog, in eene menigte van omstandigheden, gespeeld hadden.

Met Groot Brittanje in een verbond te treeden, of eenige verbintenis met het zelve aan te gaan, stelt een Gemeenebest derhalve in een onzekeren toestand; en komt niet wel overeen met de lessen eener goede Staatkunde. De vereenigde Nederlanden, en het vereenigd Amerika, leveren treffende proeven

van

Digitized by Google

van de gegrondheid deezer aanmerkinge. Laaten beide die Gemeenebesten zig met Frankryk en Spanje verbinden; dan zal Groot-Brittanje hen ontzien en zelfs eerbiedigen: laaten ze zig in tegendeel op nieuw met Groot-Brittanje verbinden, dan zal het voortgaan met hen te beleedigen en te berooven. In 't eerste geval vreest Engeland die Gemeenebesten te verongelyken, om dat ze in een magtig Bondgenootschap staan, 't welk hen daadlyk kan byspringen: maar in 't laatste geval heeft die vrees in geenen deele plaats. —— Zo is althans het voorige gedrag van Groot-Brittanje geweest.

De ontdekking van Amerika, geschikt ter aangenaame en nutte leezing voor Kinderen en jonge lieden, door J. H. CAMPE. *Eerste en tweede Deel. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Doll, 1783. *Behalven de Voorrede, 755 bladz., in octavo.*

Met het opstellen van dit Geschrift vervolgt de Heer *Campe* zyne beoogde taak, te weeten, „ eene verzameling van Boeken te geeven, welken den kindschen en jeugdigen ouderdom, op eene nutte en aangenaame wyze kunnen onderhouden;" en daarin trapswyze voort te gaan. Met dat oogmerk gaf hy eerst zyne *Kleine Kinderbibliotheek*, vervolgens *Robinson Crusoë den jongen*, en thans *de Ontdekking van Amerika*, of de lotgevallen van *Kolumbus*, *Kortes* en *Pizarro*; waarvan die der twee eerstgenoemden in deeze twee Stukjes afgehandeld worden, blyvende die van *Pizarro* voor een derde geschikt. Zyne manier van onderwyzen in deezen is gelyksoortig met die, welke hy in 't ontvouwen der gevallen van *Robinson* gehouden heeft (*); met dit onderscheid, dat de Kinderen hier voorondersteld worden meer kundigheden te bezitten, en dat het gesprek van den Vader gezetter voortgaat. De Heer *Campe* behandelt deeze geschiedenis op eene leerzaame wyze, en houdt den aart van een onderrigtend gesprek van een Vader met zyne Kinderen zeer wel in 't oog: 't welk op zodanig eene manier ingerigt is, dat het den Kinderen niet blootlyk de lotgevallen der opgenoemde Persoonen ontvouwe, maar hen tevens by die gelegenheid verscheiden nutte kundigheden inboezeme, en hen wel byzonder de drijfveeren der menschlyke bedryven, mitsgaders het deugdzaame en ondeugdzaame leere opmerken. Het een en 't ander heeft de Autheur indiervoege voorgedraagen, dat het aan de vatbaarheid der Jeugd beantwoorde, en deszelfs leezing haar gevallig zy; des het wel eene plaats by zyne voorige Schriften verdiene; en ons een gunstig denkbeeld doe vormen, van een nog ander Geschrift, 't welk op deeze *Ontdekking van Amerika* staat te volgen.

In

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 40; en IV. D. bl. 140.

Digitized by Google

In zyne Voorreden naamlyk geeft hy te kennen, dat hy zyne jonge Leezers hier door wil voorbereiden, tot eene leezing, welke hem, onder alle Schriften, om jongelingen te onderhouden, zeer verre de nuttigste schynt te weezen, — tot de leezing van Reisbeschryvingen, welke indiervoegen opgesteld zyn, dat zy aan de bedoeling beantwoorden, dat is, van zodanigen — die wy nog niet bezitten.

„ Aan het vervaardigen van zodanig eene verzameling van „ reisbeschryvingen, (zegt hy,) waarby niet meerder denkbeel- „ den van aardrykskunde, waereldkunde, geschiedkunde en „ andere wetenschappen ondersteld worden, dan men by jonge „ lieden, die myne opgenoemde werken zullen geleezen, en „ daarby het gewoon onderwys der Schoolen genooten hebben, „ onderstellen kan, denk ik, eenige jaaren achtereen, die uu- „ ren toe te wyden, welke my van de pligten myns beroeps „ ter uitspanning zullen overschieten. En ik geloof, dat ik „ deeze uuren, welke my zo spaarzaam worden toegemeeten, „ niet ligt aan nuttiger bezigheden zou kunnen besteeden."

„ Want, indien 'er eigenlyk, in den striktsten zin, iets ge- „ schikt is, om het jeugdig brein te vervrolyken; om zyne „ waereld-en menschenkennis op eene gemakkelyke en aange- „ naame wyze uit te breiden; om de zucht tot romaneske „ uitzichten in de toekomende dagen, en allerlei Arkadische „ droomen, waartoe zo veel andere boeken naar de mode „ hem uitlokken, te verzwakken; om hem vroegtydig eene „ heilzaame walging van al het beuzelende, oppronkende, „ vertederende geklap der gemelde modeboeken; welke van „ tyd tot tyd en ligchaam en ziel bederven, te gelyk met „ eenen wenschelyken smaak, voor alle ernstiger en nuttiger „ onderhoud in te boezemen: het zyn gewisselyk zodanige „ Reisbeschryvingen, by welker vervaardiging men zo wel, „ met opzicht tot de zaaken, als ook tot de schryfwyze alleen, „ deezen jeugdelyken ouderdom onverzettelyk heeft in 't oog „ gehad. ——— Dit is dan myn ontwerp, en dit boek daar- „ toe eene noodzaakelyke voorbereiding."

Aanspraaken gedaan, zo ter verlaating van het oude, als ter intrede en inwyding van het nieuwe Rechthuis te Westzaan, den 13 *February Ao.* 1783. *Te Amsterdam, by* A. J. v. Toll, 1783. *In gr. octavo, 64 bladz.*

Bouwvalligheid en bekrompenheid van het oude Rechthuis van den Banne van Westzaan hebben, zo als ons de Heer *Simon Jongewaard Junior*, Schout en Secretaris des opgemelden Bans, in zyne Aanspraak te kennen geeft, aanleiding gegeeven, tot het neemen eener resolutie om een nieuw Rechthuis voor dien Ban, in het Dorp Westzaan, daar het oude ins-

Digitized by Google

insgelyks ftond, te ftichten; welke refolutie dan ook voorts werkftellig gemaakt is. Op de voltooijing nu van dat Gebouw heeft de Achtbaare Bans-Regeering goedgevonden, haare laatfte vergadering in 't Oude Rechthuis gehouden hebbende, plegtig haare intrede in 't Nieuwe Rechthuis te doen: en by die gelegenheid is de eene en andere Aanfpraak gedaan; welken ter nagedagtenisfe door den druk gemeen gemaakt zyn. In de eerfte plaatfe heeft de Heer *Johannes Ismaël Creutz*, (Ph. Dr. A. L. M. en eerfte Directeur der Stads Werken te Amfterdam,) aan wien men de directie nopens de ftigting van dit Gebouw had toevertrouwd, de Leden der Agtbaare Regeering, met eene gepaste Aanfpraak, verzogt het oude te verlaaten, en van 't nieuwe bezit te neemen. Dit gefchied zynde heeft die Heer hen plegtig, met eene welingerigte Aanfpraak, in 't Nieuwe Rechthuis verwelkomd. En daarop heeft bovengenoemde Heer *Jongewaard* dit Nieuwe Gefticht als ingewyd, met eene Aanfpraak, zo aan de Regeeringsleden als andere Heeren, by die gelegenheid aldaar tegenwoordig. Met een kort woord de Vergadering herinnerd hebbende, 't geen tot den opbouw van dit Nieuwe Rechthuis betrekking had, geeft hy verder zynen Toehoorderen eene befchryving van dat Gebouw, zo ten aanzien van deszelfs uiterlyke als inwendige gefteldheid; met eene nevensgaande verklaaring van de zinnebeeldige cieraadien, waarmede het zelve pronkt. En hieraan hegt hy eindelyk zynen inwydenden zegenwensch, en verdere beknopte ter zaake dienende byzondere aanfpraaken. In 't een en 't ander heeft de Redenaar den aart van zyn onderwerp zeer wel in 't oog gehouden, en alles eigenaartig gefchikt naar den eisch der beoogde omftandigheden. Zie hier zynen inwydenden zegenwensch, welken wy te eerder overneemen, om dat dezelve ons tevens leert, tot welke byzondere einden dit Gebouw gefchikt is: daar hy zig, wenfchende, aldus laat hooren.

„ Dat de Allerhoogfte Bouwheer en Beftierder van 't Geheelal, welke, door deszelvs gunftige Voorzienigheid, ons dit tijdftip, naar welke onze Voorvaderen reeds begeerig zijn geweest, en wij lange gereikhalsd hebben, heeft doen beleeven, geeve: dat dit Huis, ('t welk niet alleen een Raad-, maar bijzonder van wegen de Rechtsoefeningen daarin te houden, verdient een Rechthuis genaamd te worden,) allezins beantwoorde aan de eindens waartoe 't zelve gefchikt zij! Dat der Weezen Recht, zo 't behoort, en derzelver waare belangens daarin in acht genomen worden! Dat de Archiven en Registers deezer Banne daarin zorgvuldig bewaard, en in orde gehouden worden! Dat de Waag (*) daarin in alle recht en billijkheid geoeffend worde! Dat de Yk in alle juistheid daarin be-

(*) Eén der vertrekken van de benedenfte verdieping, naamlyk, is gefchikt voor de Waag, en te gelyk verordend tot het houden van den Yk.

Digitized by Google

betracht worde! Dat geene besoignes, welke tot ontêer van dit Gebouw, of deszelfs gebruikers, eenigzins zouden kunnen strekken, daarin gehouden worden! Dat bijzonder in deeze Kamer (*) Recht en Justitie gehandhaafd worden! Dat alle Vergaderingen daarin, als onder 't Alziende Oog, met alle bedachtzaamheid, deftigheid, openhartigheid en welmeenendheid, vrij van alle partijdigheid en verkeerdheid, in vreede en eensgezindheid ter bevordering van de waare wezenlijke belangens dezer Banne en derzelver Ingezetenen, gehouden worden, en alleszins met het Zinnebeeldige, daarin voorkomende, overeenstemmen! De Allerhoogste neeme dit Huis en alle de Leden deezer Vergaderinge, benevens alle, die 'er na deezen ingang in zullen verkrijgen, in zijne gunstige bescherming; zitte altoos voor in de Vergaderingen, en maake ieder tot dien post, tot welken hij in dit Huis geroepen wordt, bekwaam! Ja doe dit Huis, en alle 't geen daarin verricht zal worden, tot aan 't einde der eeuwen, strekken, zo tot zijn eer, als tot een algemeenen Lov op aarde; en voege 'er zo en zo toe!"

(*) De Aanspraak naamlyk geschiedde in de groote Zaal, (op de tweede verdieping,) „ verordend tot een' Rechtkamer, en Vergaderplaats der Leden „ van de Regeering dier uitgestrekte Banne en Ambachtsheerlijkheid."

Neerlands Heldendaaden ter Zee, van de vroegste dagen af, tot op den tegenwoordigen tyd. Tweede Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1783. *De beide Deelen*, 880 *bladz. in gr. 8vo.*

Het Vervolg van dit Werk beantwoordt volkomen aan 't voorgaande, en dus aan 't geen wy van deszelfs uitvoering alvoorens gezegd hebben (*); weshalven het niet noodig zy op de inrigting en behandeling der hier in voorgestelde Zeebedryven, die onzen Landzaaten ter eere strekken, stil te staan. Alleenlyk hebben wy den Leezer nopens dit Geschrift nog te melden, dat het thans voltrokken is, en in de laatste bladen een verslag geeft van de manmoedige verrigtingen der Zeehelden onzer dagen; die toonen, dat het, hoe gegrond men ook anders over de weêr-en werkloosheid van 's Lands Vloot klagtig valle, den Lande niet ontbroken hebbe, aan Mannen, wier dapperheid geen Krygsgevaaren ontzag, en die door hun beleid te over bekwaam waren om den Vyand tegenstand te bieden: zo dat ze niet dan door overmagt bezweeken, en met gelyke magt, ja zelfs met merkelyk minder magt, den Vyand konden doen deinzen. Zulks getuigen de hier bygebragte verhaalen van 't gevegt van Kapitein DEDEL den jongen, in 't jaar

1762;

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. *bl.* 601.

Digitized by Google

1762; der gevegten van de Kapiteins SATINCK en VAN VOLBERGEN, mitsgaders den gevaarlyken togt van Kapitein de ROOCK; het gevegt van den Schout by Nagt KRUL; dat van de Kapiteinen MELVILL en OORTHUIS, allen voorgevallen in 't jaar 1781, gelyk ook van den vermaarden Zeeslag van den Schout by Nagt ZOUTMAN, tegen den Engelschen Viee Admiraal PARKER, by Doggersbank, den vyfden van Augustus 1781; met welks melding de Schryver van dit Geschrift, zyne taak dus ten einde gebragt hebbende, zynen arbeid zeer gepast in dezer voege besluit.

„ Zie daar, waarde Landsgenooten! de beschryving van den eenigen doch roemryken Zeeslag, welke in deezen oorlog tegen den Brit gevoerd is. Wy zagen, in het beloop deezes Werks, hoe zeer onze Landaart, in heldenmoed en dapperheid ter Zee, ten allen tyde heeft uitgemunt; wy zagen dat het tegenwoordig geslacht van zyne Voorvaderen niet ontaart is, dat het zelfde bloed nog in zyne aderen stroomt, welk den trotschen Engelschman meermaalen van schrik, zelfs in zyne schuilhoeken, deedt beeven, en dat slechts de gelegenheid ontbreekt, om zynen wrevel te snuiken, en hem met schande naar zyne kusten te verjaagen.

„ Indien de oorlog mogt voortduuren, vleyen wy ons, dat onzen Leezeren nieuwe stof van vreugde over het gelukkig handhaaven van de eer van Nederland verschaft zal worden; de tegenwoordige tyden doen ons zulks met een gegrond vertrouwen hoopen. Indien echter het zwaard wordt in de schede gestoken, en de vrede een einde maakt aan alle vyandlyke ontmoetingen, dan zal de laatste Zeeslag, de slag by Doggersbank, geen onaanzienlyk einde maaken aan die reeks van schoone Heldendaaden, waardoor zich dit Gemeenebest achtbaar heeft gemaakt in het oog van alle volkeren op den ganschen aardbodem."

Vaderlandsche Gezangen van ZEELANDUS. No. 7. *In gr. octavo.*

Onder het afschryven van het bovenstaande Artykel kwamen ons op nieuw eenige Vaderlandsche Gezangen van *Zeelandus*, die van een goeden stempel zyn, in handen; en daar 'er onder dezelven een Dichtstuk gevonden wordt, het welk geschikt was om in de Stadsmuzykzaal te Utrecht uitgevoerd te worden, het welk ten opschrift heeft DE DOGGERSBANK, zo hebben wy niet getwyfeld, dit Stuk, als eene nieuwe proeve, op de melding van dien vermaarden Zeeslag te laaten volgen. Het bestaat uit drie by elkander komende Stukken, die in deeze orde voortgaan.

Digitized by Google

DE KLAAGENDE VRYHEID.

Helaas! ... helaas! ... waar is mijn roem gebleeven!
Waar is mijn magt, voorheenen zo gedugt?
Help God! — help God! —— men staat mij naar het leven!...
Waar is de Moed? —— is dan de Moed gevlugt?
O Nederland! mijn tempel was u heilig!
Gij droegt de kling voor mijn gezag en eer!
Maar ach! ik ben, bij u, niet langer veilig!
Gij draagt de kling voor mijn gezag niet meer!
Daalt! Englen! daalt! en voert mij weêr naar boven!
Help God! ik sterf!... hoe trilt mijn heiligdom! ...
Daalt! Englen! daalt! en voert mij weêr naar boven!
Bataven!... ach!.... 't bataafsche volk is stom!!

HET VADERLAND.

Val aan!..., val aan!... val aan! bataafsche waterhelden!
Het gelt mijn hoog gezag!
Val aan!... val aan!... val aan! bataafsche waterhelden!
Verdedig mijne vlag!
Val aan! laat nu uw donders hooren!
Vergruist der britten overmoed!
Het uur der wraake is thans gebooren!
Val aan! laat nu uw donders hooren!
Vergruist der britten overmoed!
Val aan! —— herstelt mijn oude glorie!
Dat die, tot 's waerelds nagt, blijv' staan!
De Godheid daalt!... gij krijgt victorie!
Bataafsche helden! val... val aan!!

ZANG VAN MATROOZEN.

Solo.

Hoezee!... hoezee!... hoezee! wij zegepraalen!
Daar deinst, daar deinst de brit!
Wij zetten aan zijn heerschzugt paalen!
Ons vaderland mag adem haalen!
Daar deinst, daar deinst de brit.

Chorus.

Daar deinst, daar deinst de brit.

Solo.

Met grooter magt en meerder schepen,
Dagt hij ons in zijn nest te sleepen;
Maar wij, van Neêrlands God verzeld,
Wij hebben, door heldhaftig poogen,
In weêrwil van zijn groot vermogen,
Zijn opgeblazen trots geveld!

Wij

Wij hebben, voor der volkren oogen,
Den ouden roem in 't licht gesteld!

Chorus.

Wij hebben, voor der volkren oogen,
Den ouden roem in 't licht gesteld!

Solo.

Zoo moet Gods trouw ons immer blijken!
Hij deedt den trotschen vijand wijken! ——
Hij streedt voor 't dierbaar vaderland!

Chorus.

Hij streedt voor 't dierbaar vaderland!

Solo.

Wij allen voelden 't Alvermogen!
Het sterktte ons in 't heldhaftig poogen,
En streedt met ons voor 't vaderland!

Chorus.

Het sterktte ons in 't heldhaftig poogen,
En streedt met ons voor 't vaderland!

Solo.

Wij zien den britschen hoogmoed daalen,
Voor neêrlands oude glorievlag!
Nooit zagen wij een blijder dag!
Hoezee! hoezee! wij zegepraalen!
Nooit zagen wij een blijder dag!

Chorus.

Hoezee! hoezee! wij zegepraalen!
Nooit zagen wij een blijder dag!

Solo.

ô Doggersbank! gij kunt getuigen,
Dat neêrlands moed den trots deedt buigen
Der heerschers van de zee!
Wij konden 't brits geweld bedwingen!
Wij zullen neerlands glorie zingen!
't Heelal zing' met ons mee!

Chorus.

Wij zullen neêrlands glorie zingen!
't Heelal zing' met ons mee!

Solo.

De vrije vlag blijve immer waaien!
De vlag van 't vrije vaderland!

Digitized by Google

Zo lang onze aerdbol om zal draaien,
Blijv' God de God van 't Vaderland!
Hoezee! hoezee! wij zegepraalen!
Wij blijven meesters van de zee!
Ons vaderland mag adem haalen!
Hoezee! hoezee! hoezee!

Chorus.

Hoezee! hoezee! wij zegepraalen!
Wij blijven meesters van de zee!
Ons vaderland mag adem haalen!
Hoezee! hoezee! hoezee!

Vaderlandsche Gedichten, onder de spreuk, Amore Patriæ. No. I. en II. *Te Weesp, by* J. Houtman, 1783. *In gr. octavo*, 30 *bladz.*

Eene recht Vaderlandsche denkwyze bezielt de Opstellers deezer Gedichten; en derzelver uitvoering toont, dat ze uit de handen van de zodanigen komen, die geen vreemdelingen in het Dichtkundige zyn, en 't 'er daadlyk op toeleggen, om zig het recht Dichtkundige eigen te maaken, waarin ze, op dien voortgang, wel zullen slaagen. De twee thans afgegeeven Numeros behelzen negen Stukjes, die allen, in hunne soort, hoewel 't eene beter dan 't ander, vry gelukkig opgesteld zyn. Ze zyn meerendeels betrekkelyk tot de vroegere omstandigheden van ons Vaderland, in den jaare 1782, als toen gedicht, zonder oogmerk van dezelven gemeen te maaken; doch, *zo ze niet geheel onaangenaam ontvangen worden, zal men*, gelyk een kort Voorberigt meldt, *dezelven vervolgen met andere Stukjes zo van dien als van laater tyd.* Onzes agtens verdienen ze aanmoediging, en mogen niet ten onregte geplaatst worden, by de zo even aangepreezene *Vaderlandsche Gezangen van* ZEELANDUS. —— Tot een klein staaltje, diene:

Mr. E. F. VAN BERCKEL

HERSTELD.

Toen Albion
De Vrijheidzon
Van Batoos *kroost wou neêr doen hellen*
Door haar gevloekte dwinglandij;
Dorst men, tot smart van 't roemrijk Y,
VAN BERCKEL *schuldig stellen.*

Maar nu 't geweld
Word neergeveld
Door trouwe en wakkre vrijheidzoonen:
Zien wij VAN BERCKEL *in zijn eer*
Geheel hersteld, wat tegenweer
Men dezen Held dorst toonen.

Ge-

Digitized by Google

Geschenk voor de Jeugd. Derde Stukje. Te Amsterdam, by J. Allart, 1783. In octavo, 142 bladz.

By de vervaardiging van dit Stukje hebben de Eerwaarde Heeren *Martinet* en *van den Berg* zig voorgesteld, den Kinderen in handen te geeven, *een kort onderwys in de Kerkgebruiken der Israelijten*; om hun' daaromtrent, naar hunne vatbaarheid, zodanige kundigheden in te boezemen, als strekken kunnen, om 'er een regelmaatig denkbeeld van te vormen. Een geschrift van die natuur was 'er tot nog niet: zynde alle de Geschriften desaangaande, voor de Kinderen, te omslagtig, of te oppervlakkig, om 'er weezenlyk nut van te hebben. Dit heeft hunne Eerwaardens, naar 't schynt, doen besluiten, om een Vraagboekje op te stellen, bepaaldlyk geschikt, om den Kinderen hieromtrent zodanige onderrigtingen in te boezemen, als hun van dienst kunnen zyn, ten betere verstande veeler plaatzen der Heilige Schriften, waarin van deeze Kerkgebruiken gewag gemaakt, of op dezelven gezinspeeld wordt. Ze brengen het voornaamste, dat deswegens in aanmerking genomen behoort te worden, tot drie hoofdzaaken. (1.) De plaatzen daar de Kerkdienst gehouden werd. (2.) De persoonen, die denzelven waarnamen. En (3.) de voornaamste kerkplegtigheden zelven, met de byzondere tyden, waarop zy verrigt werden. Hunne Eerwaardens ontvouwen het hier toe betrekkelyke zo beknopt, en egter tevens zo klaar, dat het voorgestelde van groot nut kunne zyn, niet alleen voor kinderen, maar ook in meerder jaaren voor den gemeenen Man, die lust heeft tot Bybeloefening, en dien 't aan gelegenheid ontbreekt, om uitvoeriger Verhandelingen over dit onderwerp te leezen. —— Wanneer dit Stukje, ook afzonderlyk onder een eigen Tytel, afgegeeven wierd, zou men, vermoeden we, den gemeenen Man dienst doen.

De Zot van Aanzien, of de Historie van Hendrik, Graave van Meerland. Door den Heer BROOKE. *Naar den derden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam, by* de Erven van F. Houttuyn, 1782. *Vyf Deelen, in octavo.*

Een leerzaame zedekundige Roman, in welken het beloop des menschlyken leevens, in de verschillende werkingen van veelerleie characters, in onderscheiden omstandigheden, met veel oordeels gemaald wordt. Om hierin te gelukkiger te slaagen, heeft de Heer *Brooke* de Historie van *Hendrik*, de hoofdpersonaadje van deezen Roman, doorvlogten met een aantal van geschiedenissen van andere persoonen, die als zo veele op zig zelven staande verhaalen uitmaaken; doch welken de Autheur met

Digitized by Google

met de geschiedenis van den Graave *van Meerland* verknogt. Dit maakt deezen Roman wel wat langwylig, en brengt somtyds zelfs te wege, dat men de hoofdpersoonaadje bykans geheel uit het oog verlieze; maar in vergoeding hiervan treft men 'er eene des te grooter verscheidenheid van characters in aan, die zeer wel uitgevoerd zyn, en ons eene verscheidenheid van tooneelen des menschlyken leevens voor oogen stellen, die allen van een leerryken aart zyn. Sommige stukken, vooral met betrekking tot wonderlyke ontmoetingen, dappere bedryven, en godsdienstige denkwyzen, zyn wel eens wat sterk getrokken; dan meerendeels beantwoorden ze dermaate aan de natuur, aan 't geen een oplettend mensch in de Waereld ziet gebeuren, dat men t'over rede hebbe, om deeze byeenzameling van geschiedenissen te houden, voor eene over 't geheel goede schets der menschlyke bedryven: des deeze Roman onder die soort behoore, welke men nuttig mag noemen.

Memorie gedaan maaken; en aan den Wel Ed. Gr. Achtb. Heeren Gecomm. Bewindhebberen der Generaale geoctroijeerde Nederl. O. I. Comp. ter vergadering van Zeventienen binnen Amsterdam, overgegeeven uit naam en van wegens den gantschen Burgerstaat aan Cabo de Goede Hoop, en den resorte van dien. Te Amsterdam, by A. E. Munnikhuysen, 1783. *In Folio*, 36 *bladz.*

Naar luid deezer Memorie, door vier Vryburgers, uit naam van den geheelen Burgerstaat ondertekend, hebben de inwoonders aan *Cabo de Goede Hoop*, en den resorte van dien, maar al te dringende reden, om by de Heeren Bewindhebberen klagtig te vallen, en hun Wel Ed. Gr. Achtbaaren om redres te verzoeken. De daartoe strekkende Memorie is drieledig. *Eerstlyk* schetst dezelve den tegenwoordigen toestand der Burgery en Ingezetenen aldaar. *Vervolgens* behelst zy de klagten der Burgers over de ten eenemaal onbetaamelyke handelwyze der meeste Compagnies Bedienden, zo ten aanzien der Ed. Comp. zelve, als wel voornaamlyk ten hunnen opzigte; wordende de bezwaaren, ten laste van ieder derzelver, (die met naame en in hun qualiteit uitdruklyk genoemd worden,) in 't byzonder militeerende, gedetailleerd onder 't oog gebragt. En *eindelyk* gebruiken de ondergetekenden de vryheid, om hunne nederige verzoeken tot verbetering of redres van dat alles, met alle onderdanigheid, aan het geëclareerd begrip van Hun Wel Ed. Gr. Achtb. voor te draagen. De toestand der inwoonderen wordt hier zeer rampspoedig afgemaald; de klagten zyn hooggaande, en worden niet slegts in algemeene bewoordingen, maar met uitdrukkelyke melding van het bedreevene, voorgesteld; en wanneer Hun Ed. Gr. Achtb., by nader onderzoek, dit verslag gegrond vinden, kan men niet wel twyffelen, of ze zullen gereed zyn, om aan het voorgedraagen verzoek gunstig gehoor te verleenen; en ingevolge van dien de kragtigste middelen, ter afwendinge van het ingekroopen kwaad, en ter verbeteringe der Kaapsche zaaken, beraamen en in 't werk stellen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de Goddelyke Eigenschappen, en de weegen langs welken dezelve aan en van den Mensch verheerlykt worden. Door L. MEIJER, *Predikant in Twysel en Kooten. Vier Deelen. Te Groningen, by* J. Bolt, 1783. *In gr. octavo.*

Tweede Berigt.

Toen wy onlangs deze weluitgewerkte Verhandelingen vermeldden (*), gaven wy een verslag van het algemeene beloop dezes Werks, en stelden, om diestyds plaets te winnen, het mededeelen van een of ander byzonder stuk uit, tot ene volgende gelegenheid. Deze thans waernemende, zullen wy den Lezer hier voordragen, 't geen de Eerwaerde *Meijer* bybrengt wegens *Gods Overaltegenwoordigheid naer zyn Wezen.*

By den aenvang der Verhandelinge, betreffende *Gods Overaltegenwoordigheid*, geeft ons de Leeraer ene onderscheidenlyke verklaring van 't geen men te verstaen heeft door *Tegenwoordigheid*, als ene betrekkelyke kundigheid tevens op voorwerpen, buiten het onderwerp, dat gezegd word tegenwoordig te zyn; die te gelyk met dat onderwerp bestaen, en wel zo, dat 'er ene zekere onderlinge betrekking tusschen hen plaets heeft; toonende verder, wat hier omtrent, ten aenzien van lichamen en geesten, afzonderlyk in aenmerking genomen moet worden. Hier uit leid zyn Eerwaerde dan af, hoe de benaming van *Gods Overaltegenwoordigheid* aenduide, „ dat Hy overal is, daer andere we„ zens zyn, of tegenwoordig is by en omtrent alle schepze„ len"; en hoe *Gods Overaltegenwoordigheid*, naer ene zaeklyke beschryving, hier in bestae, „ dat Hy door zyn „ Verstand en Wil omtrent alles werkzaem is." Deze zyne beschryving, met opzicht tot het werkzame van Gods Verstand en Wil nader opgehelderd, en getoond hebbende, dat *Gods Overaltegenwoordigheid*, dus beschouwd, wezenlyk niet verschilt van zyne *over alles gaende Voorzienigheid*; merkt hy aen dat men dan niet kan nalaten te stellen, „ dat „ God,

(*) Zie boven bl. 267, enz.

Digitized by Google

„ God, niet ſlechts naer deze of gene eigenſchap of werk-
„ zaemheid, maer naer zyn Wezen overaltegenwoordig
„ is;" waeromtrent hy zich dan voorts indezervoege uitlaet.

„ Het is een blykbaare dwaaling, die tegen de eerſte en alle gezonde beginzelen van de kennis, die wy van God hebben, aanloopt, wanneer men Hem ſtelt naar zyn Weezen hier of daar bepaald, en als binnen eene plaats beſlooten te zyn, die ſlechts naar deeze of geene werking of eigenſchap Overaltegenwoordig zoude zyn. Want het is zeker, dat Gods Verſtand en Wil, omtrent alle dingen werkzaam zynde, zyn Weezen zyn. De Volmaaktheden, die wy Hem naar dezelve moeten toeſchryven, zoo veelen als wy 'er van kennen, de Alweetenheid en Wysheid, ten aanzien van zyn Verſtand, de Almacht en Vryheid, ten aanzien van zynen Wil, benevens de zedelyke Volmaaktheden van deezen, zyn onlochenbaar weezenlyke Eigenſchappen in Hem, die nooit van zyn Weezen kunnen geſcheiden worden. Is Hy nu door zyn Verſtand en zynen Wil omtrent alle dingen werkzaam, dan is hy ongetwyfeld ook naar zyn Weezen Overaltegenwoordig: of die anders ſpreeken, moeten hieromtrent verward denken en onverſtaanbaar ſpreeken, en zich verbeelden, dat Gods Verſtand en Wil, met alle de Eigenſchappen daarvan, door welken God zich werkzaam openbaart, niet het Weezen van God zelve zyn, maar iet van zyn Weezen onderſcheiden, dat met zyne volmaakte Eenvoudigheid niet beſtaan kan, en op die ongegronde inbeelding ſteunt, als of Gods Weezen en Eigenſchappen, niet ſlechts naar onze wyze van denken, maar in God zelve onderſcheiden waren, op die wyze, als men in de ſchepzelen eene zamenſtelling heeft uit een onderwerp en deszelfs hoedanigheden, hoedanig een onderſcheid en zamenſtelling in God geenzins plaats kan hebben.

„ En het kan niet ontkend worden, dat God naar zyn Weezen Overaltegenwoordig geweest zy by de Schepping, waardoor dit Heel-al van hem zyn beſtaan kreeg; nu kan men zich geen onderſcheid tusſchen Gods Weezen en Eigenſchappen of Werkingen, ten aanzien van de tegenwoordigheid, verbeelden, voor den tyd, of voor de Schepping: men kan niet ſtellen, dat God naar zyn Weezen bepaaldlyk ergens, en naar zyne Eigenſchappen en Werkingen elders zoude geweest zyn. 'Er was voor noch by de Schepping een tusſchenſtand van dingen, of middelen, die Hem, van het geene Hy voortbragt, zouden verwyderd hebben naar zyn Weezen, of doen afweezig zyn van zyne voorbreng-

ze-

zelen. Waarom zal men dan ook het zelfde niet toeſtaan, nopens der ſchepzelen verdere beſtaan; nademaal tot de onderhouding van het geſchapene dezelfde Goddelyke werking nodig is, dewelke Hy in de Schepping beſteedde?

„ Ook moeten zy, die het gevoelen, dat wy tegenſpreeken, omhelzen, ſtellen, dat God by de Schepping, ſchoon Hy buiten zich niets behoefde, zynde voor zich zelven Algenoegzaam, en in zichzelven volmaakt en eindeloos Gelukzalig, echter eerst, om zoo te ſpreeken, als voor zichzelven gezorgd, en den hemel tot eene plaats van zyn verblyf geſchapen had, om daar binnen naar zyn Weezen zich te houden, en zedert de Schepping zich niet verder daar buiten, dan door deeze of geene Eigenſchap en derzelver werking, te openbaaren. Maar welke ongegronde en onbetamelyke bevattingen loopen hierin niet te zaamen? Om maar iet van die ongerymdheden te noemen: geſteld, God was in den hemel naar zyn Weezen tegenwoordig, dan was de vraag, of Hy daar overal, zoo ruim en uitgebreid, als men zich den hemel verbeeldt, tegenwoordig is, dan of Hy bepaaldlyk ergens, en als in een middelpunt van dien plaatzelyken hemel (want als eene plaats verbeeldt men zich dien by deeze onderſtelling) tegenwoordig is? Wat men nu ook hiervan kiest, dit gevoelen is in de klem, en kan niet op eene met de kennelykſte Waarheden beſtaanbaare wyze ontward worden. Kiest men het laatſte, dan behoeve ik niet te herrinneren, dat zulks een lichamelyk denkbeeld van God onderſtelt, dien men eene eigenlyk genaamde plaats toeſchryft, zoo als dezelve aan de ligchamen toekomt. Kiest men het eerſte, dan is God op meer plaatzen te gelyk tegenwoordig in deeze Weereld, of in 't Heel-al, waarvan de hemel onlochenbaar een deel uitmaakt. Dit nu zoo zynde; dan is 'er geen ſtrydigheid of zwarigheid, waarom men niet zoude mogen ſtellen, dat God Overaltegenwoordig is, en wel zoo als men Hem ergens bepaaldlyk, ten minſten in den hemel, begrypt te zyn, dat is, naar zyn Weezen. Kan het met Gods Geestelykheid en Eenvouwigheid beſtaan, dat Hy op meer dan eene plaats te gelyk is, dan ſtrydt het ook geenzins, dat Hy overal gezegd wordt te zyn.

„ En eindelyk, wanneer men ſtelt, dat God naar zyn Weezen niet Overaltegenwoordig, of, dat het zelfde is, maar telkens in een byzonder deel van dit Heel-al tegenwoordig, of ergens ingeſlooten zoude zyn: terwyl zyne

 wer-

Digitized by Google

werkingen zich door het Heel-al verspreiden, en overal bespeurd worden, gelyk zy ook tot onderhouding en bestuuring van 't Heel-al vereischt worden: dan moet volgen, dat zyne werkingen van dat ééne middelpunt in 't Geheel-al tot eenen onbegrypelyk verren afstand van zyn Weezen doordringen; dat Hy dus buiten dat middelpunt zyner Tegenwoordigheid overal afweezend werke, dat hy buiten den hemel niets onmiddelbaar werke. En of nu die werkingen, afgescheiden van zyn Weezen, niet van de voorstanders van dit gevoelen moeten begreepen worden als eene zoort van uitvloeizelen, hoedanigen men, by voorbeeld, van de zon bespeurt, die, wat haar lichaam betreft, haare standplaats behoud, maar, door haare straalen, de uitvloeizelen van haare vuur-en lichtdeeltjes, over de geheele aarde verspreid is? En hoe dit met Gods Geestelykheid en Eenvouwigheid overeen te brengen zy, of met andere Waarheden strooke, laaten wy nu onbepaald; dewyl de gevolgen, dit uit dit gevoelen ongedwongen vloeijen, klaar genoeg in het oog loopen.

,, Dit eene voegen wy nog met een woord hierby, dat, wanneer wy de stelling, *God is Overaltegenwoordig* omkeeren, en zeggen, *Gode is alles tegenwoordig*, of wanneer men zegt, gelyk 'er in een gezonden zin, en overeenkomstig met het Woord gezegd kan worden, *dat het Heel-al in God is*, dat zich dan geen onderscheid tusschen eene tegenwoordigheid van Gods weezen, en een tegenwoordigheid van zyne Eigenschappen, en derzelver werkingen, laat ontdekken; vermits men dan eenvouwig denkt aan eene tegenwoordigheid van Gods weezen, die door zyne Eigenschappen en derzelve werkingen openbaar wordt; en niemand deeze uitdrukkingen in dien vreemden zin zal opvatten, als of daar door betekend wierd, dat de weereld voor of aan Gods krachtige werkingen tegenwoordig was, welke werkingen van Gods Weezen moesten onderscheiden worden. Maar dat het Heel-al een voorwerp is van Gods werkzaame Weezen, is de zin van beide uitdrukkingen, *Gode is alles tegenwoordig*, en *God is overaltegenwoordig*; zo dat het in de zaak op het zelfde uitkomt, hoe men het uitdrukt. Dit dient dan ook ter bevestiging van de stelling, die wy verdedigen.

,, Hier tegens strydt nu geenzins, dat wy onderscheid maaken tusschen Gods Onmiddelyke en Middelbaare tegenwoordigheid. Want dat onderscheid is niet in Gods Tegenwoordigheid, maar in onze wyze van denken en gewaarwording, gelegen. Die middelyke tegenwoordigheid zegt geenzins eenen tusschenstand en afgelegenheid tusschen God en de voorwerpen zyner werkzaamheid of eene afweezigheid naar Gods

Digitized by Google

Gods Weezen van dezelve. Zy geeft slechts te kennen eene meerdere of langer duurende werking van God op de tweede oorzaaken, van welken hy zich bedient, om zyn oogmerk te bereiken. Hy is niet minder naar zyn Weezen tegenwoordig, wanneer hy op de middelen tot verkryging van zyn einde strekkende werkt; dan wanneer Hy buiten zulken zyn voorneemen uitvoert; wanneer Hy de schepzelen doet werken naar derzelver natuurlyke krachten, en volgens den gewoonen loop en de wetten hunner werkingen, dan wanneer Hy op eene buitengewoone wyze hen doet werken, om eene uitwerking, die boven de krachten van 't schepsel gaat, daar te stellen. God is derhalven, het zy onmiddelyk, het zy middelbaar, naar zyn Weezen tegenwoordig (*).

„ Al-

(*) Tot bevestiging en opheldering van het gezegde voeg ik hier by de fraaije gedachten van eenen schranderen Godgeleerden, J. L. FABRITIUS, *Medit. de Symb. visione Dei*. Opp. p. 148. „ Nademaal Gods natuur onmeetelyk, en door geenerlei be„ palingen omschreeven is, zoo is Hy by alle tegenwoordig, en „ *niet verre van een iegelyk onzer*. Hand. XVII. 25. Want Hy, „ die van niemand verre is, is ook omtrent allen tegenwoor„ dig, namelyk naar zyn Weezen of zakelyk. —— Maar „ dewyl Gods natuur allerwerkzaamst, ja loutere werkzaam„ heid is, zoo is Hy nergens leedig of werkeloos. Hy werkt „ overal daar Hy is. Overal, bygevolg, daar Hy naar zyn „ Weezen tegenwoordig is, is Hy ook tegenwoordig door zy„ ne uitwerkingen. —— Ondertusschen, alhoewel Hy, over„ al zynde, ook overal werkt, werkt Hy echter niet overal „ het zelfde, noch op dezelfde wyze. —— Hy is wel als „ de Bewindhebber en Bestuurder van alles, door zyne Voor„ zienigheid en zyn bewind, omtrent alle dingen tegenwoor„ dig, dewyl Hy alles onderhoudt, en alles in allen werkt, „ zynde de grondslag deezer tegenwoordigheid in de nood„ zaakelyke en volstrekte afhangelykheid eenes schepzels van den „ Schepper gelegen: waaruit volgt, dat overal, waar een schepsel „ is, aldaar ook noodzaakelyk de Schepper, de Onderhouder, de „ Bestuurder en Bewindhebber, God namelyk, tegenwoordig zy. „ Maar, als de Vrymachtigste Uitdeeler zyner gaven, bewyst hy „ wel eens eene byzondere gunst en genade, door eene buitenge„ woone werking, aan zommigen: waarvan de grond, niet in zy„ ne noodzakelyke en algemeene, maar in eene geheel vrye en „ byzondere, Voorzienigheid moet gezogt worden. ——En nade„ maal de dingen, die ons zeer gemeen, en voor onze zintui„ gen geduurig blootgesteld zyn, van ons weinig opgemerkt „ worden, zoo gebeurt het, dat, niettegenstaande God op ee„ ne algemeene wyze overal werkt, Hy echter in een naau-

 „ we-

Digitized by Google

„ Alvorens wy hiervan afftappen, melden wy nog een en ander, het geen als een gevolg uit het reeds gezegde kan worden aangemerkt.

„ Het blykt hieruit, dat Gods Alomtegenwoordigheid volftrekt niets gemeen hebbe met eene uitgebreidheid: onder dit denkbeeld mag men zich deeze Eigenfchap niet voorftellen, noch ook dezelve als eene mede uitgebreidheid beneven, of naast de lichaamen, begrypen; 't welk eene grootfte dwaaling zyn zou, die een ligchaamelyk begrip van het Opperweezen ftellen, tegen zyne Geestelyke natuur, zyne Eenvouwigheid aanloopen, en oneindig veele deeltjes en zamenftellingen influiten zou. —— Om dezelfde reden is het ook onbetamelyk, dat men zich deeze Eigenfchap op de eene of andere wyze, onder de gedaante van uitvloeizelen, voorftelle, of door gelykenisfen van natuurlyke dingen, en voornamelyk van de zon, die opheldere. Want deeze, haare ftraalen uitzendende, doet eigenlyk daardoor haare ftoffelyke deelen onder eene geftadige beweeging verfpreid worden. —— Ook blykt uit het bovenftaande, dat het vreemd en onnodig is, Gode eene Overaltegenwoordigheid toe te fchryven vóór de Schepping van 't Heel-al: want deeze wordt vooronderfteld, wanneer men zich deeze Goddelyke Eigenfchap voorftelt; vermits zy eene betrekking, niet flechts op dingen die mogelyk zyn, maar die werkelyk beftaan, influit. God bezat van eeuwigheid de kracht, om fchepzelen voort te brengen, en hen tegenwoordig te zyn, en hierin legt de grond van de eeuwige mogelykheid zyner Overaltegenwoordigheid; doch dit kan de reden niet zyn, om Hem van eeuwigheid eene werkelyke Overaltegenwoordigheid toe te fchryven. Zyn Beftaan van eeuwigheid, of voor de Schep-

„ weten zin niet gezegd wordt ergens *tegenwoordig* te zyn, „ dan daar Hy op eene *byzondere en buitengewoone wyze* werkt. „ Gebeurt er eens een wonderwerk, is 'er een zeldzaamst voor„ val, dat de gewone natuurwetten te boven gaat, *daar* eerst, „ zullen wy zeggen, *is Gods vinger*; of fchoon daar ook, daar „ het minfte kruidje of ftruikje wast, even zo wel Gods vin„ ger is, die dat formeert.

Paucis mentem fuam circa hoc Numinis attributum expresfit CL. BILFINGER, qui ait, „ quando Omnipræfentiam cogito, „ cogito distincte Omnifcientiam en Omnioperationem. Quæ „ ex illis confequitur *indistantia* fubftantialis eam diftincta ab „ his notione non concipio: certisfimam vero illam esfe ex „ utroque illo charactere infero.' *Dilucid. Philof.* § 455.

Digitized by Google

Schepping, kan eigenlyk geen tegenwoordigheid genoemd worden. Even zo min kan God den ongeschapenen dingen gezegd worden tegenwoordig geweest te zyn, als men zeggen kan, dat hy van eeuwigheid de weereld, of eer die nog geschaapen was, zoude onderhouden hebben: of als men zeggen kan, dat Hy zyne wreekende Rechtvaardigheid zoude geoeffend hebben, alvorens 'er strafschuldige schepzelen waren. ——— 't Is mede hieruit klaar, dat men Gods Overaltegenwoordigheid niet aan eene eigenlyk genaamde plaats mag bepaalen: want het denkbeeld van eene plaats spruit uit het bestaan van ligchaamen, die op elkander eene betrekking hebben, dewyl hunne natuur eene uitgebreidheid medebrengt. Hoewel het echter zeker is, dat God aan alle plaatzen tegenwoordig is, nergens uitgeslooten, doch ook nergens ingeslooten zynde. ——— Ook behoeft men, om het denkbeeld van Gods Overaltegenwoordigheid te vergrooten, geen buitenwereldsche en ingebeelde ruimten, daar geen schepzelen zyn, en echter God tegenwoordig zyn zou, te verzinnen, en te baat te neemen; dit toch zou ook slechts op eene ingebeelde tegenwoordigheid uitloopen; en die zich hiermede vermaaken, zullen naauwelyks zelve weeten, hoedanig een denkbeeld zy zich van Gods Overaltegenwoordigheid maaken. Eene ruimte, volstrekt van stoffelyke dingen ontbloot, zich te verbeelden, zou even zo veel zyn, als of men zich eenen tyd wilde voorstellen, alvorens 'er nog schepzelen waren. Zoo ondoenlyk nu het laatste is, zoo ongegrond is het ook omtrent het eerste God tegenwoordig te stellen. ——— Ook besluiten wy uit het gezegde, dat, hoewel het ten vollen zeker is, dat God aan alle plaatzen, of Overaltegenwoordig is, de wyze daarvan echter voor het eindig verstand een ondoorgrondelyk geheim blyft (*). En einde-

„ (*) Om het begrip en de mogelykheid van Gods Alomtegenwoordigheid op te helderen, bedient de Heer BUTTSTETT (2 Afd. 3 Hoofd.) zich van het denkbeeld der *uitgebreidheid*; vermids 'er in de geheele natuur, en in allen den omtrek der geschapene dingen geen bekwamer beeld, om de Overaltegenwoordigheid voor te stellen, zyn zou, dan de uitgebreidheid. En deze weggelaten zynde, (of deze Goddelyke Eigenschap begrepen wordende indiervoege, als onze ziel in de hersfenen, in 't hart, of in 't geheele ligchaam, haare zitplaats, zonder de minste uitgebreidheid, zoude hebben,) het denkbeeld der tegenwoordigheid van de geheele en onverdeelde Godheid,

delyk blykt ook uit de natuur van Gods Overaltegenwoordigheid, dat dezelve als eene Eigenschap aan het Opperweezen alleen toekomende, moet aangemerkt worden, en onmededeelbaar zy."

Schets-

aan alle plaatsen, zich openbaar tegenspreeken, tot de veelgodery leiden, en andere niet ligt oplosselyke zwarigheden medebrengen zoude. § 3. Tot dat einde wordt 'er onderscheid gemaakt tusschen eene uitgebreidheid, die aan stoffelyke dingen eigen is, *extensio accidentalis per partes*, en tusschen eene onligchaamlyke of geestelyke, *extensio essentialis, seu entitativa sine partibus*; waarvan de laatste der Godheid, en den overigen geesten zoude toekomen. §. 4. Dat de H. Schr. dit denkbeeld van uitgebreidheid begunstigen zoude, wordt uit *Efez.* I. 23, en *Hand.* XVII. 27, 28. opgemerkt. § 5. De tegenwoordigheid van onze ziel, omtrent andere dingen, wordt, als het bekwaamste beeld om Gods Overaltegenwoordigheid af te schetsen, te baat genomen, en gesteld, niet zonder zekere uitgebreidheid begreepen te kunnen worden: dewyl ze, als 't ware oningeslooten, aan meer dan ééne plaats, omtrent meer dan ééne zaak, haare Eigenschappen vertoont, zonder dat daardoor de natuur der dingen veranderd, weggenomen, of een ding verdrongen werde. § 6. Het welk dan § 7 op God toegepast, en vervolgens betoogd wordt, dat God, niet alleen naar zyn Weezen, maar ook naar zyne Eigenschappen, naar zyne kracht en werkingen, omtrent alle dingen tegenwoordig is.

„ Ik moet bekennen, voor my dat begeerlyk nadere licht hier in nog niet te kunnen zien, het welk 'er mogelyk over dit onderwerp zoude zyn verbreid geworden, indien de Autheur zyne gedagten nader uitgedrukt, en eene beschryving van die laatstgenoemde *uitgebreidheid*, die myns bedunkens op eene vreemde wyze dus onderscheiden wordt, gegeeven had. Laat zich de uitgebreidheid, indien men by de eenvouwige en gemeene beschryving 'er van blyven wil, niet dan aan dingen toeschryven, die werkelyk verscheiden deelen hebben; die, door de bepaaldheid van hunne uitgebreidheid, ook eene zekere gedaante of figuur hebben, dan blykt het niet, hoe die onderscheiding hier kunne plaats hebben. En niet zonder ongerymdheid zoude men dan vragen, of de Engelen rond of hoekig zyn? „ Mirum est, esse Viros Eruditos, qui, ut nobis circa simpli„ cium attributa contradicere posfint, animas ipsas et spiritus, „ præter DEUM, (quem nonnulli excipiunt, sed et alii expresse „ involvunt) omnes statuant extensos." BILFING. *Dilucid. Philos.* § 97.

Digitized by Google

Schetswyze opheldering van SALOMONS Prediker, *door* G. BONNET, *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Akademie-Prediker, te Utrecht. Tweede Stuk. Te Utrecht*, *by* A. v. Paddenburg, 1783. *In gr. octavo*, 236 *bladz.*

Toen ons het eerfte Stuk van dit Gefchrift in handen kwam, bepaelden wy ons inzonderheid tot het melden van den inhoud der *Voorbereidzelen*; ftellende een nader verflag van de *Schetswyze opheldering* zelve uit, tot de afgifte van het tweede Stuk (*), waer toe wy nu, op deszelfs ontvangst, gelegenheid hebben, 's Hoogleeraers oogmerk, volgens het reeds aengeduide, is, ene ontledende Schets van den inhoud van SALOMON's *Prediker* te verlenen, met ene beknopte ontvouwing, en aeneengefchakelde voordragt van de daer in gehoudene redeneerwyze; om deze opheldering te leggen, tot een grondflag van ene nadere verklaring van den woordlyken en zaeklyken zin dier voorftellingen, welke zyn Hoog Eerwaerde, fpaert God hem het leven en de krachten, vervolgens in 't licht hoopt te geven. Dit oogmerk nu is, met de afgifte dezer twee Stukken, in zo verre volvoerd, dat de beoogde fchetswyze opheldering hier mede haer vol beflag hebbe, behelzende het eerfte den inhoud van H. I. 2. —— VII. 12; en 't laetfte het verdere beloop van dit Gefchrift tot aen het einde.

Rakende de algemene verdeeling, merkt de Schriftkundige *Bonnet* aen, datwe, na het Opfchrift, waer over in de voorbereidzelen genoeg gezegd is, hier vinden.

I. voor eerst eene gepaste inleiding, H. I. 2—15.
II. dan, de verhandeling zelve, H. I. 16—XII. 7.
III. en eindelyk, het befluit, H. XII. 8—14.

I. By manier van Inleiding ftelt Salomo ons voor, dat waer en beftendig geluk voor den fterveling op aerde niet te vinden is; en dat hem zelfs de voldoening in het tegenwoordig genot van aerdfche genoegens ontbreekt. Hy meld ons, hoe hy, die gelegenheid had, om van alles de proef te nemen, het zo bevonden heeft, en dat zyne bevinding volgens vers 15 hierop uitkomt.

„ Befchouwt men de bewooners deezer aarde, of op „ zich zelven, of als leden der menfchlyke maatfchappy, „ en neemt men in aanmerking, wat 'er al vereischt wordt, om

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 521.

Digitized by Google

„ om hen gelukkig en genoeglyk te doen leeven, maar ook,
„ hoe hunne eigene bedryven menigmaal, en die van an-
„ deren doorgaans, gelyk ook de lotgevallen, waaraan zy
„ onderworpen zyn, hen al verder en verder van dat ge-
„ wenschte einde afbrengen, zonder dat het in hun ver-
„ mogen is, hier in verandering te maaken: men moet er-
„ kennen, dat *het kromme niet kan regt gemaakt worden.*
„ En geeft men agt op het schynbaar goed, 't welk de
„ mensch niet zonder moeite verkrygt, het is zo gering,
„ zo ver beneden de verwagting, dat *het geen* 'er aan *ont-
„ breekt*, het geen 'er mede gepaard moest gaan, om een
„ ongestoord genoegen op te leveren, *niet kan geteld wor-
„ den*".

II. Het een en 't ander, ten algemenen nutte, opzettelyk te betoogen, is voorts het doelwit des Predikers in de Verhandelinge zelve, die welvoegelyk tot twee hoofddeelen gebragt kan worden.

A. Het betoog van des Predikers uitspraek aengaende aller dingen ydelheid, doormengd met heilryke lessen en gewigtige aenmerkingen, van H. I. 16. tot H. X. 20.

B. Ene noodige onderrigting aengaende het recht gebruik van tydlyke goederen en het dierbare leven, van H. XI. 1. tot XII. 7.

A. Wat het betoog betreft, het zelve is weder tweeledig, naer den inhoud van het tweeledig voorstel in 't opgenoemde vyftiende vers; waervan de Prediker in zyn betoog de orde omkeert; bewyzende eerst, van H. I. 16. tot H. VII. 12, de gegrondheid der stellinge, dat *het geen ontbreekt niet geteld kan worden*; en dan, van H. VII. 13. tot X. 20, de waerheid van het gezegde, *het kromme kan niet recht gemaakt worden.*

א. Ten betooge van het eerste brengt de wyze Koning verscheiden proeven by. (1.) Zulken, die uit den aert der dingen zelven, en Gods opperbestier over der menschen bedryven en lotgevallen, ontleend zyn, van H. I. 16. tot H. III. 15. En dan (2.) uit zulken, die het verkeerde en booze van de menschlyke natuur aen de hand geeft, van H. III. 16. tot H. VII. 12. In dit laetstgemelde gedeelte heeft de Prediker, van H. III. 16. tot IV. 16, het oog op het geen zich voordoet in de burgerlyke zamenleeving; en van H. IV. 17. tot V. 6. op het geen den Godsdienst betreft; waeraen hy dan, van H. V. 7. tot VII. 12 enige heilzame lessen verknogt, zonder welker betrachting de voordeelen van den anderszins behoorlyk waergenomen Gods-

Digitized by Google

Godsdienst niet kunnen genooten worden. —— Hier mede loopt het bewys van de ene ſtelling ten einde, en de Vorst vangt vervolgens zyn betoog van de andere ſtelling, *dat het kromme niet recht gemaekt kan worden*, aen.

ב Aen 't hoofd van dit betoog, ontmoeten we, H. VII. 13 en 14, een algemeen en plichtvermanend voorſtel, dat de volgende hoofdzaken behelst. „ 's Menſchen „ voornaame pligt, omtrent het gene hem krom en ver„ keerd voorkomt, is, dat hy 'er Gods werk in aanmerke; „ nadien geen mensch 'er verandering in maaken kan, of „ in ſtaat is de wyze oogmerken der voorzienigheid daar in „ te ontdekken. 'Er blyft des voor hem niet over, dan, „ naar zyne omſtandigheden in de weereld, zich behoorlyk „ te gedraagen, en derhalven met blydſchap het goede te „ genieten, 't welk God in eenen tyd van voorſpoed „ ſchenkt, maar ook in de rampen deezes leevens zyne „ hand te eerbiedigen. En op beide deeze pligten moet „ men bedacht zyn, wegens het wisſelvallig, het onze„ ker lot der ſtervelingen; van God wysſelyk zoo ge„ ſchikt, op dat de mensch aangaande het toekomende „ onzeker zou blyven." —— Na dit algemeen en plichtvermanend voorſtel gaet de Prediker over tot ene nadere beſchouwing van veel kroms en verkeerds, dat 'er in de waereld is. Hiervan geeft hy (1.) enige algemene proeven op, H. VII. 15—29 en VIII. 1; rakende deels zeer vreemde lotgevallen, deels het verkeerd beſtaen der menſchen; en dit beide onder het hoog beſtuur en de toelating van een heilig God. Daernevens voegt hy (2.) nog meer byzondere proeven, en wel zodanigen, die ontleend zyn van 't kromme en verkeerde, dat in de burgerlyke maetſchappy plaets heeft; en wel meestal door het beſtuur van hun, die het gebied in handen hebben: 't welk hy, met daertoe behoorende lesſen, vermaningen en waerſchouwingen, voorſtelt van H. VIII. 2. tot H. X. 20.

B. Het betoogende gedeelte dezer Verhandelinge hiermede uitgewerkt zynde, zo verbind de Prediker verder aen het zelve het onderrichtende gedeelte, „ aangaande het „ regt gebruik van tydelyke goederen tot nut van ande„ ren, en van het dierbaar leeven, in betrekking tot den „ toekomenden ſtaat. Meermaal heeft hy, in dit boek, „ geleerd, dat men een vrolyk gebruik behoort te maaken „ van tydelyke goederen, en zyne dagen, in ſtil genoe„ gen, zoo veel men kan, moet doorbrengen. Maar hier „ leert hy, hoe men, met zynen overvloed, nut kan doen

„ on-

Digitized by Google

„ onder zyne medemenschen, en hoe men zich, in 't ge-
„ noeglykst leeven, gewennen moet aan de overdenking
„ des doods; om het dierbaar leeven zo te gebruiken, als
„ het eenen mensch past, die in vooruitzicht leeft op
„ dood en eeuwigheid." Het eerste ontvouwt de Prediker H. XI. 1—6; en het laetste van H. XI. 7. tot H. XII. 7.

III. En hier mede gaet de Prediker over tot het laetste gedeelte, of het besluit van dit zyn Boek, waerin hy een allergewigtigst onderwys heeft voorgedraagen. „ De on-
„ genoegzaamheid van al het ondermaansche heeft hy in
„ het klaarste daglicht gesteld; de bronnen van veelvuldig ver-
„ driet en 's menschen onvermogen om die te stoppen, heeft
„ hy duidelyk aangetoond: voorts, hoe men onder dit al-
„ les zich te gedraagen hebbe; dan ook wat gebruik men
„ van zynen overvloed behoore te maaken, en hoe men
„ leeven moet in vooruitzicht op den dood." ——— Nu zal hy eindigen, en dit doet hy op de nadruklykste wyze, in het volgende tweeledige voorstel.

A. Hy maekt voor eerst, v. 8. uit het verhandelde het besluit op. *Ydelheid der ydelheden, zegt de Prediker, 't is al ydelheid.* „ Hiermede begon hy zyn boek; dit
„ was de hoofdzaak, die hy ondernam te betoogen. Zyn
„ onderwerp bragt hy tot twee hoofdstellingen: *Het gene*
„ *ontbreekt kan niet geteld*, en *Het kromme kan niet regt*
„ *gemaakt worden.* Hy beredeneert het een en ander; hy
„ brengt ontegenzeggelyke bewyzen by, ter wettiging van
„ die tweeerlei uitspraak; hy beschouwt ten lesten den
„ mensch zelven, en wel zulk eenen, die het langduurigst
„ genot heeft van het tydelyk leeven. Hy vertoont hem,
„ verzwakt door de jaaren, gedrukt door den last des
„ ouderdoms, en bezweeken onder de magt des doods,
„ om, naar de ziel, tot God, naar het lichaam, tot stof,
„ weder te keeren. En hierop laat hy, als het stuk vol-
„ dongen hebbende, dit besluit volgen: *Ydelheid der ydel-*
„ *heden, zegt de Prediker, 't is alles ydelheid.*

B. En hier aan hecht hy wyders ene aenpryzing van dit zyn boek, v. 9, 10, 11; met eene nevensgaande onderrichting van den Lezer, om 'er zyn voordeel mede te doen, v. 12, 13, 14.

Dit is, volgens den Hoogleeraer *Bonnet*, het algemene beloop van dit Boek, het welk hy, in deze zyne schetswyze opheldering, nog nader in alle de onderdeelen dezer schetse voordraegt, met aenwyzinge van 't redenverband,

en

Digitized by Google

en ene beknopte uitbreiding van ieder lid. ——— Alles ſtrekt grootlyks ter opheldering van des Predikers redeneerwyze, en geeft ons een zeer goeden grond, om te verwachten, dat des Hoogleeraers uitgebreidere verklaring, op den hier gelegden grondſlag, over verſcheiden plaatzen een duidelyker licht zal verſpreiden, dan wy tot nog in de verklaaring veler Schrifruitleggeren aentreffen. Tot een byzonder ſtael van zodanige plaetzen, waervan wy zulks te gemoete zien, verſtrekke, uit vele anderen, 't geen zyn Hoogeerwaerde ons hier leert opmerken, wegens Pred. VII. 16, 17. *Weest niet al te rechtvaerdig* enz. Woorden, die aen zeer verſchillende uitleggingen onderhevig zyn, en welker zin de Hoogleeraer, onzes agtens, in een treffend licht ſtelt.

Ten aenzien van het kromme in de waereld, dat niet recht gemaekt kan worden, beroept de Prediker zich, als ene eerſte proeve, H. VII. 15, op ene allerduisterſte bedeeling der Voorzienigheid, omtrent een *Regtvaardigen*, die ongelukkig word, en wel *in* of *door* zyne *Geregtigheid*; terwyl een *Godlooze*, integendeel, zyn geluk bevestigd ziet, en wel *in* of *door* zyne *Boosheid*.

„ Hierin is, zegt de Hoogleeraer, in de daad, iets kroms, iets verkeerds, dat niet weinig aanleiding geeft tot ontrusting, tot beroering van een godvreezend mensch. ——— Doch de wyze Koning zal hem hier tegen onderrigten, door eene tweeledige afmaaning. De eerſte is,

„ *Weest niet al te regtvaardig*; „ Weest niet al te ge-
„ ſtreng in uw oordeel, zo dat ge de Voorzienigheid zoudt
„ berispen, en denken dat God regtveerdiger moest wee-
„ zen, dan Hy zich menigmaal betoont in de regeering
„ van deeze weereld." *En houdt u zelven niet al te wys*;
„ Verbeeldt u niet, dat gy eene uitmuntende wysheid be-
„ zit, en daar door bekwaam zyt, om alles, wat 'er ge-
„ beurt, regtmaatig te kunnen beoordeelen, naar 't gene
„ u toeſchynt regt en billyk te zyn. ——— Wagt u voor
„ deeze geſtrengheid en vermetelheid." *waarom zoudt gy verwoesting over u brengen?* of, *waarom zoudt gy u zelven verbaazen, ontzetten, rad-loos maaken?* „ waarom zoudt ge, door dus vermetel de handelingen der Voorzienigheid te willen onderzoeken en beoordeelen, u zelven in volkomen verwarring brengen?"

De Prediker voegt 'er ene tweede afmaning by;

Weest niet al te godloos; „ verval niet tot een ander ui-
„ terſte, zoo dat ge, met het godlooste zoort van men-
„ ſchen,

„ schen, denken zoudt, dat God geen onderscheid maakt tusschen boozen en goeden." ——— *En weest niet al te dwaas*, of, zonder invulling, *weest niet dwaas*; „ wees „ niet zot, dat ge, uit onverstand, en gebrek van aan- „ dacht, op het zien van zulke vreemde uitkomsten, met „ den dwaas zoudt denken, *daar is geen God*; *daar is* „ *geen Voorzienigheid*. ——— Denkt zoo niet," *waarom zoudt gy sterven buiten uwen tyd?* „ Want geeft ge plaats „ aan zulke snoode beginzelen, welligt zullen ze u ver- „ voeren, tot een ongebonden leevenswyze, waardoor gy „ uwe dagen niet ter helfte zoudt brengen, ze moeten ten „ minste dit gevolg hebben, dat ge sterven zoudt, eer gy „ bekwaam waart, om wél te sterven."

„ Deeze dan zyn de twee uitersten, die men in zulke gevallen, als wy hier gemeld zien, zorgvuldig te vermyden heeft. Men mag Gods Voorzienigheid, noch berispen, door te groote gestrengheid en ingebeelde wysheid; noch ontkennen, door eene verregaande godloosheid en dwaasheid."

Onderzoek over het stilstaan van Zon en Maan, Jos. X. 12—14 *en eenige andere Schriftuurplaatzen uit het O. T.; door* M. J. H. WEPLER, *Prof. in de Oostersche Taalen, by het Illuster Carolinische Collegie en Predikant te Cassel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Gouda, by* W. Verblaauw, 1782. *In gr. octavo*, 30 *bladz.*

Taelkundige Liefhebbers, met betrekking tot de Bybelkennis, vinden in dit klene Geschrift verscheiden wel overwogen aenmerkingen, ter opheldering van enige Schriftuurplaetzen, welken zy met vermaek ten naderen toetze zullen kunnen brengen.

Betreffende het verhael Jos. X. 12—14, is de Hoogleeraer *Wepler* van gedachten, dat men hier geenszins behoeve te denken, om een stilstaen van Zon en Maen, maer alleen op het helder blyven van den Hemel, zo lang, tot dat de Israëliten zich aen hunne vyanden gewrooken hadden. Hy vertolkt des deze verzen aldus. Toen ter tyd, op den dag, dat JEHOVAH de Amoriten in de handen der Israëliten gaf, sprak Josua tot JEHOVAH, en zeide voor de ooren van gantsch Israël: Zon blyft te Gibeon, en gy Maen in het Dal van Ajalon. En de Zon en Maen bleeven tot dat zich het volk aan hunne vyanden wreekte. Dit wordt

wordt in het boek Jaſchar op de volgende wyze beſchreeven: de Zon ſtond aen den Hemel, en verduisterde den geheelen dag niet. Dien gelyk was voor deezen geen dag geweest, en zal ook geen weer komen, dat JEHOVAH de woorden van een mensch ten uitvoer bragt; want JEHOVAH ſtreed voor Israël. En Joſua en geheel Israël keerde weder naar 't Leger te Gilgal. ——— „ Ik ſtelle, zegt hy, de gantſche „ zaak my dus voor: *Joſua* zag waarſchynlyk, in den mor- „ genſtond, eenige wolken te zamen trekken, waardoor „ de Zon verduisterd wierd. God had hem wel beloofd te „ zullen helpen, dan Joſua wist niet op welk eene wyze „ zulks zou geſchieden: dus wist hy ook niet, dat deeze „ wolken ten beste van Israël te zamen trokken. Dewyl „ hy nu eene groote overwinning op zyne vyanden wensch- „ te te bevechten, en vreesde dat misſchien de duisterheid „ van den dag en de nacht hem daarin zoude mogen ver- „ hinderen, zoo ontſtaat zeer ſchielyk de wensch in hem, „ dat toch de Zon den dag en de Maan des nachts zoude „ mogen ſchynen; en deezen wensch drukt hy in begeer- „ te op eene byna gebiedende wyze uit, met te zeggen: „ *Zon blyft te Gibeon, en gy Maan in het Dal van Ajalon.* „ En deezen wensch van *Joſua* brengt God ten uitvoer, „ gelyk de voorgaande geſchiedenis aantoont. Dit onweer, „ dat den dag had verduisterd, en de Israëliten by den „ eerſten aanval op de vyanden hadde konnen hinderlyk „ zyn, onſtond niet by *Gibeon*, maar na den ſlag, toen „ de vyanden op de vlucht naar den benedenkant van *Beth-* „ *horon* waren, en dit onweêr van hagel vervolgde hen „ tot *Aſeka* toe. Dus was het, by den ſtryd der Israë- „ lieten voor *Gibeon*, helder weêr." ——— Het komt onzen opmerkzamen taelkundigen voor, dat בוא, 't welk, van de Zon gebruikt, gewoonlyk derzelver wezenlyken ondergang betekent, ook wel zulk een ondergaen der Zon kan aenduiden, dat de wolken haar ſchynzel benemen. In dien zin komt het, zyns oordeels, ook voor, Gen. XV. 12 17: welk voorval de Hoogleeraer dus verſtaet. Het toebrengen van 't offer geſchiedde 's morgens vroeg, dan op eenmael werd de Zon door wolken verduisterd; dit ontzettede *Abraham*, zo dat hy geheel buiten zich zelve ware: —— vervolgens werd de Zon ook geheel door dikke wolken verduisterd, en daer ging een rook op als die van een bakoven, in welke eene zichtbare vlam was, die tusſchen de offerſtukken doorging.

Ve-

Digitized by Google

Vele Uitleggers vullen de woorden, Gen. IV. 8, *Kain ſprak met zynen broeder Habel*, of liever *zeide tot zynen broeder Habel*, aen, met de woorden, *Laet ons op 't veld gaen*, naer den leestrant van den Samaritaenſchen Pentateuchus. Dan de Hoogleeraer oordeelt, dat men deze invulling niet noodig heeft; alzo men 't woord אמר, (eigenlyk *ſpreeken*,) zeer wel verſtaen kan in den zin van *zich vriendelyk aenſtellen*. In ſtede van zyn voorig ſtuursch gedrag, ſprak hy nu weder met Habel, en betoonde zich als zulk een die zyn haet onderdrukt had.

Lamechs tael, zo als ze uit een oud Lied, Gen. IV. 23, 24. voorgeſteld wordt, vertaelt de Hoogleeraer in dezervoege.

Ada en Silla hoort myne ſtemme.
Gy vrouwen Lamechs! verneemt myne reden.
Ik heb een man gedood om myner wonde wille.
Een Jongeling wegens myne Buile.
Zal Kain zevenvoudig gewrooken worden,
Dan moet het Lamech zeven en zeventigvoudig gedaan worden.

„ Men kan, zegt hy, volgens deze Overzetting, zien, hoe „ *Lamech* konde beſluiten, dat zyn dood zeven en zeventigvoudig gewrooken zou worden. Zyn beſluit was dit, „ om dat *Kain*, die zynen broeder zonder gegronde rede, „ zonder voorafgegaane beleediging, had vermoord, zevenvoudig zou gewrooken worden, zoo veel te meer kan „ ik dit hoopen, daar ik niet zonder redenen, maar na „ voorafgegaane beleediging, een moord heb begaan."

In de gelofte van Vader *Jacob*, Gen. XXVIII. 22, betekent ביתאלהים, (anders een *Huis Gods* overgezet,) volgens den Hoogleeraer, *een Altaer*, overeenkomſtig met de volbrenging der gelofte, Gen. XXXV. 7. Ene aen Gode geheiligde plaets kon men ene *wooning van God* noemen, en dus ook aen een *Altaer* dien naem geven; men moet althans, al houd men zich aen de benaming van *Huis* of *Wooning*, hier om een Altaer denken: nademael de Aertsvaders, als ze Gode ene plaets heiligden, of, volgens hunne voorſtelling, ene verblyfplaets, ene wooning beſtemden, hem een *Altaer* bouwden.

Laetstlyk deelt ons de Hoogleeraer hier nog mede zyne vertolking van Ps. VIII. 2, het laetſte gedeelte; dat aen zeer verſchillende Overzettingen onderhevig is. Men vertaelt het, zyns erachtens, best in dezen zin. *Uw Lof verheft gy boven den Hemel; ook boven de Hemelen verheerlykt gy U.*

Leer-

Digitized by Google

Leerreden over Luc. XI. 14—28; *gehouden door* FR. G. CH. RUTZ. *Hoogduitsch Predikant in de Luthersche Gemeente in 's Hage. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. du Mee, 1783. *Behalven het Voorwerk,* 40 *bladz. in gr. octavo.*

Enige zamenloopende omstandigheden, in de Voorreden gemeld, hebben den Eerwaerden *Rutz* overgehaeld, om deze Leerreden niet alleen in 't Hoogduitsch openlyk uit te spreken, maer ook, door een zyner Vrienden in 't Nederduitsch vertaeld, door den druk gemeen te maken. Dezelve strekt om den grondslag te leggen, ter verdere ontvouwinge van zyn gevoelen: dat de Leerstelling, „ De „ Duivels of Dæmonen bezitten ons ongelukkige Menschen „ zomtyds ligchaamlyk, en spooren ons arme schepzelen „ dikwils tot menige zonden aan, en verleiden ons tot „ groote boosheden, verdicht, ongegrond, en in veele „ opzichten nadeelig en gevaarlyk zy." Al voor lange had zyn Eerwaerde zich hierover, nu min dan meer, uitgelaten; en eindelyk nam hy, moetende, naer de Luthersche Kerklyke verdeeling der Prediktexten, prediken over Luc. XI. 14—28, waer in de wonderdadige genezing van een stommen vermeld word, die gelegenheid waer, om een begin te maken van het opzettelyk verhandelen dezer stoffe; welke hy vervolgens, by leven en gezondheid, in predikatien over vrye Texten, verder hoopt af te handelen. Zyne verdeeling van 't gantsche Stuk is deze.

„ Ik zal uw' Aandacht, zo kort als mooglyk, I. *den oorsprong van deeze leerstellinge, onder de Joden, zoeken aan te wyzen, en u met het Spraak- of Taalgebruik van den Bybel trachten bekend te maaken.* Ik zal II. aantoonen, *dat 'er geen één énige bondige grond voor handen en te vinden zy, welke deeze leerstelling met nadruk ondersteunt.* Maar III. *dat 'er sterke en onwederleglyke gronden voor handen zyn, die ons van het tegendeel, van het geen deeze leerstelling beweert, kunnen en moeten overtuigen.* Eindelyk zal ik IV. toonen, *dat het eene voor ons geheel nutteloozе en onbruikbaare leerstelling zy, al ware dezelve waar en onloochenbaar, en dat zy dikwerf voor ons gevaarlyk en nadeelig wordt."* De thans afgegeven Leerreden bepaelt zich tot het eerste gedeelte van 's Mans opgenomen taek.

Zyn Eerw. stelt, eer hy ter zake treedt, enige aenmerkingen voor, zo over de schifting zyner stoffe, als over

Digitized by Google

het geen hem beweegt dezelve te behandelen; betuigende tevens geen den minsten afkeer te voeden, tegen hen, die dit stuk anders mogten begrypen; verzoekende verder aendachtig gehoord, en onpartydig beoordeeld te worden: daerbenevens verklaert hy zich, wegens zyn voorstel, bepaeldlyk aldus: —— „ Dat 'er indedaad *een van God afgevallen booze geest* aanweezig is, is eene treurige waarheid, die, naar myn tegenwoordig best en gemoedelyk doorzicht, zo duidelyk en vast in Gods woord gegrond is, dat men dezelve, zonder Gods Woord openbaar geweld aan te doen, daaruit niet kan verbannen. En ik ben daarvan zo overtuigd, dat het my zelf in den droom niet invalt, haar aan te grypen of te loochenen. Maar! *dat 'er een Dæmon of Dæmonen zyn, die de menschen bezeten hebben, zomtyds noch bezitten, en ons tot zonden aanspooren en verleiden, ontkenne ik ronduit!*"

Verder brengt hy zynen Toehoorderen, met de behandeling van 't opgenoemde eerste gedeelte, de twee volgende zaken onder 't oog. (1.) „ Dat de leer van de Dæmonen, „ en alle de spreekwyzen der Joden van Dæmonische, of „ met kwaade Geesten bezetene, Menschen, van een ba- „ bylonischen oorsprong, en van de Chaldeeuwen tot de „ Jooden gekomen zyn." (2.) Dat de woorden en uitdrukkingen: „ *van den Geest, van den Duivel, van onzui-* „ *vere Geesten, of van Dæmonen Bezetenen*, enz. op geen één „ eenige plaats, in de Euangelische verhaalen, streng vol- „ gens den letter moeten opgevat, maar allen, overal waar „ zy voorkomen als Volkstaal, oneigenlyk verstaan, en „ of van krankheden des lichaams of van die der Ziele ver- „ klaard moeten worden, byaldien men den waaren zin „ der H. Schryveren wil treffen." —— Beide deze stellingen ontvouwt zyn Eerwaerde met de vereischte klaerheid; en hy stelt zyne bewyzen, voor derzelver gegrondheid, in een zo gunstig daglicht, dat het ten duidelykste blyke, dat men hem voor een bekwamen Voorstander hebbe te houden, van een gevoelen, 't welk Mannen van naem voor en tegen zich heeft. Meer mogen wy 'er thans niet wel van zeggen, daer zyn Eerwaerde zelf, in deze Leerreden verzoekt, *dat men 'er niet over vonnisse, voor dat hy de geheele stoffe ten vollen verhandeld hebbe.* Alleen staet ons, ten aenzien van het toepaslyke, nog te melden, dat de Eerwaerde *Rutz*, op het hier voorgedragen, zyne vermaning vestigt, om de ongegronde, nutlooze en schadelyke vreeze voor den *Duivel* of *Dæmon* af te leggen; zyne

Toe-

Digitized by Google

Toehoorders verder opwekt, om hun vertrouwen op 's Waereelds Heiland te stellen; hem te gehoorzamen; acht te geven op hun hart, en het werk hunner bekeeringe, onder het getrouw gebruik van Gods genade, bestendig en onafgebroken, gemoedlyk voort te zetten.

Geschiedenis van alle Godsdiensten, van de schepping af, tot op den tegenwoordigen tyd. *Door* W. HURD. D. D. *Uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1782. *In groot octavo, 589 bladz.*

Met den aenvang van dit Deel achtervolgt de Heer *Hurd* zyne berichten wegens de *Roomsche Kerk*; gaende wel byzonder over derzelver Godsdienstige Broederschap, merkwaerdigste Feestdagen en Sacramenten, mitsgaders over de Inquisitie. Daeraen hecht hy een verslag van de *Waldenzen* en *Albigenzen*, als zulken, die zich te midden van de grootste verbastering der Roomsche Kerke aen de Euangelieleere gehouden hebben. Hierop verledigt hy zich voorts, ter beschouwinge van den ouden en hedendaegschen staet der *Griekſche Kerke*; vooral met betrekking tot het leerstellige, of de ontstane twisten tusschen de Oostersche en Westersche Kerk, en verder handelt hy over de Kerktucht, den Eerdienst, de Huwelykspleehtigheden, het laetste Olyzel en de Begravenisplechtigheden der Grieksche Christenen. In dit bericht komen eigenlyk in aenmerking, die Christenen, welken zich in Griekenland en Klein-Azie onthouden, dan, vermids 'er ook nog andere zogenoemde Grieksche Christenen gevonden worden, welken de eigenlyke Grieken voor Scheurmaakers houden, om dat ze zich niet in alles met hun verenigen, zo noodzaekt dit onzen Autheur om nog afzonderlyk van die te gewagen. Hiertoe behoort wel voornaamlyk de *Russische Kerk*, waarom de Heer *Hurd* een onderscheiden verslag van derzelver inrichting en merkwaerdigste plechtigheden, verleent. Ook heeft men 'er toe te brengen de Christenen van *St. Thomas*, en eenigzins de *Kopten*, welken de Autheur vervolgens beschryft. Doch de *Maroniten*, waervan hy voorts gewag maekt, moet men, volgens hem, niet met de Grieken vermengen; zy komen veeleer voor als een byzondere aenhang van Christenen, die enige gebruiklykheden van de Roomsche Kerk overgenomen hebben; blyvende dezelven, schoon voorwendende dat ze met de Roomsche Kerk vereenigd

 zyn,

Digitized by Google

zyn, hunne aloude gewoonten meestal aenkleven; waeronder verscheiden van een Heidenschen aert zyn.

„ En dit laatste, zegt de Autheur, ten besluite zijner beschouwinge dezer Christenen, kan ons niet vreemd voorkoomen, wanneer wij in aanmerking neemen, hoe veel tijds 'er verloopen is, zints het Euangelie eerst onder hen verkondigd wierd. Want, ieder ding hoe groot ook deszelfs waarde en aangelegenheid zijn moge, veraart wel haast, wanneer in het zelve iets, 't welk met deszelfs aart en natuure onbestaanbaar is, wordt ingevoerd. Hieraan moeten toegeschreeven worden, alle de nieuwigheden, welke wij onder de verschillende gezinten, formulieren, zamenstelzels, gewoonten en plegtigheden van den Christlijken Godsdienst aantreffen. De *Roomsch-Catholyken* hebben, door Staatkunde, de eerzucht gekweekt en gekoesterd; de *Griekſche Christenen*, door hunne laaghartige kleinmoedigheid, de onkunde gevoed; de *Russen*, niettegenstaande alle de weezenlijke of ingebeelde verbeteringen, welke zij gemaakt hebben in de Oorlogskunst en in den Koophandel, geeven, nogthans, luttel agts op de belangen van den Godsdienst, welke het groot sieraad des menschelijken leevens is. De waarheid der zaake is, dat de *Russen* meer gesteld zijn op de navolging van de dwaasheden hunner nabuuren, dan op het maaken van wezenlijke verbeteringen in hunne eigen zeden; en dat de *Griekſche Christenen*, in de Levant, geleerdheid, kennis, deugd, dapperheid noch eerzucht bezitten. Niet zeer behaaglijk, in de daad, is deeze schilderij; doch, terwijl ik dit schrijve, heb ik de aandoeningen van een mensch; en het medelijden van een Christen. Mijn hart bloedt, wanneer ik overweeg, dat de godlijkste kennis van de geheele waereld, in zekeren zin, geheel verwaarloosd, of, althans, dat van dezelve weinig werks gemaakt wordt. Maar, indien het dus met de zaak gelegen zij ten aanzien van *Rusland*, alwaar het niet aan magt ontbreekt, en ten opzigt van *Griekenland*, welks onderdrukte bewooners weinig werks maaken van hunne altoosduurende belangen; wat zullen wij dan zeggen van die Naam-Christenen, over welke wij nu gehandeld hebben."

Intusschen kan men echter aen alle deze tot dus verbeschreven Aenhangen, hoewel 'er onder gevonden worden, die te byster ver vervreemd zyn, den naem van Christenen niet wel weigeren; maer buiten deze soorten vind men wyders ook nog, onder de Mohamedaanen, of in 't Oosten,

Digitized by Google

ten, enige Godsdienſtige Aenhangen verſpreid, die wel den naem van Christenen voeren, doch waervan men zeggen moet, dat ze noch Jooden, noch Christenen, noch Mohammedanen zyn; beſtaende hunne Leerbegrippen en Gewoonten, veelal min of meer, uit een zamenweefzel van 't een en 't ander. Van dezen maekt onze Autheur laetstlyk nog melding, onder de namen van *Nasſeriërs*, *Kelbiten*, *Druſiërs* en de *Christenen van St. Jan*; waernevens hy ook met een kort woord ſpreekt van de zogenoemde *Abrahamiten*, of eene ſoort van Deïsten; dan welken hy voor eene geheel en al verdichte Secte houd, die nergens wezenlyk beſtaet. —— Om den Lezer enig denkbeeld van dit laetſte ſlag van Christenen mede te deelen, zal 't genoeg zyn, hier nog plaets te geven, aen des Autheurs bericht, nopens de eerstgenoemde *Nasſeriërs*; 't welk dus luid.

„ De *Nasſeriërs* moeten wel onderſcheiden worden van de *Nazariërs*, of, zo als de *Mahometaanen* hen noemen, *Nasſairious*, uitmaakende een afzonderlijken aanhang onder de leerlingen van *Ali*. De *Mahometaanſche Nazariërs* zijn van begrip, dat de Godheid zich lichaamlijk kan vereenigen met de menschlijke natuure. Volgens dit beginzel, 't welk van het zamenſtelzel der Christelijke Godgeleerdheid is ontleend, gelooven zij dat de Godheid naauw vereenigd is met zommigen van hunne ingebeelde Heiligen, of *Mahometaanſche* Profeeten, en bijzonderlijk met *Ali*. De *Nasſeriërs*, van welke wij thans ſpreeken, zijn, inderdaad, *Mahometaanen* noch *Christenen*. Het naauwkeurigſte berigt, welk wij hen aangaande hebben konnen vinden, koomt hierop uit. *Kelbia* is de naam van het landſchap 't welk bewoond wordt door de *Nasſeriërs*, een naam welken de *Italiaanen*, in hunne ſpraake, noemen *Christiannaccio*, dat wil zeggen, *een ſlegt Christen*. Van *Tortoza* tot aan *Laodicea* ſtrekt deeze landſtreeke, langs de zeekust, twee dagreizen in de breedte, en even zo verre landwaarts in de lengte. Zeer genegen zijn de *Nasſeriërs* tot plonderen en ſteelen; doch, voor 't overige, zeer kuisch in hunne zeden. Hunne Vrouwen verſchijnen in 't openbaar met ongedekten aangezigte; van alle de Oosterſche Natiën zijn zij de eenige, welke deeze gewoonte onderhouden. Indien een vreemdeling onder hen verſchijnt, en na den weg vraagt, zal eene hupſche en vriendelijke jonge maagd hem zomtijds drie of vier mijlen verzellen. Doch deeze vriendlijkheid heeft zomtijds heillooze gevolgen. Want, indien het ge-

Digitized by Google

beure dat de reiziger een verliefd of minnekoozend oog laate vallen op zijne vriendelijke wegwijster, zo dat het in haar den geringsten agterdogt verwekke, zal zij, indien zij het vermogen bezitte, hem vermoorden, of anderzins, door haar geschreeuw, de nabuurschap ter haarer hulpe roepen, om zulks in haare plaatze te verrigten. Dit gebeurt ook, wanneer de Vrouwen in een bijzonder huis aan tafel zitten. Zij verfoeien de *Mahometaanen*, en hunnen *Alkoran*, hoewel zij zich *Turken* laaten noemen; doch dit doen zij, om voor hunne dwingelandije en onderdrukking beveiligd te worden. Niet zeer bekend zijn de Verborgenheden van hunnen Godsdienst: want hunne Vrouwen en het gemeene Volk leggen onder een volstrekt verbod, om zich in dezelve niet te laaten onderwijzen. Geene anderen dan de *Santons*, en dezulken, wier post het is, de Gebeden te leezen, het Geloof te leeren, enz, zijn tot dit Voorregt geregtigd.

„Zij hebben een Euangelie, 't welk door eenen van hunne oudsten hun wordt voorgeleezen. Zij gelooven in de Heilige Drieëenheid. Zij onderhouden het Paaschfeest, en verscheiden andere Christlijke feestdagen: als het feest van de Geboorte van onzen gezegenden Zaligmaaker, de Besnijdenis en de Drie Koningen. Den Nieuwjaarsdag noemen zij *Istrenes*, zijnde, ongetwijfeld, eene verbastering van het *Fransche* woord *Etrenes*, betekenende een Nieuwjaarsgeschenk. Een bijzonderen eerbied hebben zij voor *St. Barbara*. Zeer geheim worden hunne godsdienstige zamenkomsten gehouden. Zij doen verscheiden gebeden over den wijn, welke onder allen, die in dezelve tegenwoordig zijn, wordt uitgedeeld. Zij onderhouden geene vastendagen, maar onthouden zich alleenlijk van 't eeten van de wijfjes van allerlei soort van leevendige schepzelen. Merkwaardig is het dat zij zweeren by den *H. Mattheus* en den *H. Simon*, hoewel de geschiedenis van deeze beide Heiligen hun volstrekt onbekend is. Hunne Kerk gelijkt zeer veel naar die der Europeaanen.

„Deeze onbekende lieden, hoe wel in het middelpunt van *Sijrie* woonagtig, schijnen iets van de *Mahometaanen*, van de aloude *Persen*, en van de *Christenen* te hebben overgenomen. Met de eersten eeten zij geen varkensvleesch; volgens het verhaal van zommige Schrijvers betoonen zij, met de tweede, godsdienstige aanbidding aan de Zon; en, met beschimping van de onthouding der *Turken*, drinken zij, met de laatstgenoemden wijn. Nog opmerkelijker

is

is het, dat zij om de komst van *Christus* bidden. Het *Arabisch* is hunne moedertaal. Tot behoud van hunne gezondheid, draagen zij altijd toverpenningen op hun lichaam. Doch deeze gewoonte hebben zij gemeen met de meeste Oosterſche Volkeren." ——— Dus ver des Autheurs bericht wegens de *Nasſeriërs;* en dat der overige bovengenoemde Christenen is meerendeels niet gunſtiger. Zie hier nog, laatstlyk, welke leeringen hy trekt, uit het geen hy, aengaende de *Griekſche* Christenen, welken de inwooners van de Levant Scheurmaakers noemen.

„ *Voor eerst*, dat gelijk het verderf onder hen, in zekeren zin, algemeen is geworden, dit, als een uitwerkzel aangemerkt, aan eene oorzaak van even uitgeſtrekten aart zijnen oorſprong moet verſchuldigd weezen. Want, ware niet de geheele Christen-waereld, ten eenigen tijde, geheel en al verdorven geweest, in de gevoelens aangaande de waarheid, deeze heillooze gevolgen zouden nimmer gevoeld of gezien zijn.

„ *Ten tweede*, de geringſte afwijking van de waarheid in Godsdienst of in zeden gaat doorgaans gepaard met de heilłooste gevolgen. Believing jegens de Heidenen, en de ijdele eerzucht om menigvuldige bekeerlingen te maaken, bewoog de Christenen, na den leeftijd van Keizer *Conſtantinus den Grooten*, om veele afgodiſche plegtigheden aan te neemen. Trapswijze was de voortgang, en het vergif verſpreidde zich met heillooze gevolgen, tot dat het Euangelie van *Christus* weinig beter wierdt dan de leer van het Heidendom. In alle de verdorvene Kerken, alwaar de armoede in tijdlijke dingen zigtbaar is, en de onkunde meer gezogt dan vermijd wordt, vinden wij de Volken zeer gezet op den Beeldendienst, en andere kinderagtige bedrijven.

„ *Ten derde*, gelijk het verderf bij trappen toenam, en nu, als 't ware, verouderd is geworden, moet oók eene hervorming trapswijze toegaan. Hoe wijd nog het tijdſtip van zulk eene hervorming te zoeken zij, kan geen mensch zeggen. Als eene wenschlijke zaak moeten alle die geenen dezelve beſchouwen, welke het tijdlijk en eeuwig geluk hunner medeſchepzelen tragten te bevorderen. De godlijke eigenſchappen geeven ons grond om eene hervorming te hoopen. Regtvaardig kan God de menſchen ſtraffen, door hun zijne gunst te onttrekken, wanneer zij zijne wetten verlaaten en zijne inzettingen verágten; doch zij keeren niet weder tot hunnen pligt, even gelijk de

Digitized by Google

Verlooren Zoon in het Euangelie, of zij worden in de opene armen zijner bermhartigheid ontvangen.

„ *Eindelijk*, laaten wij als Protestanten, die met de kennis der Heilige Schriften in derzelver oorspronglijkheid zijn begunstigd, deeze onverdiende en onschatbaare voorregten op prijs tragten te stellen. Laat ons geweeten ons nooit beschuldigen met de afschuwelijke zonde van ondankbaarheid tegen onzen edelmoedigsten weldoener, maar laaten wij ons zijner bermhartigheden waardig gedraagen, door te leeven als gehoorzaame kinderen. Laaten wij bedenken, dat wij geen kragtiger bewijs kunnen geeven van onze dankbaarheid voor de weldaaden en zegeningen, welke hij ons heeft geschonken, dan door hem te bidden, dat het hem genadiglijk behaage, de oogen te openen van hun, welke zitten in de duisternis en in de schaduw des doods. Het is de aart des Duivels, te wenschen dat ieder schepzel zo elendig worde als hij zelve is; doch een Christen, van eene edelmoedige en goedwillige geaartheid, kennende het geluk van zijnen eigen stand, wenscht dat heel het menschdom daarin deele. Onze Zaligmaker beveelt ons te bidden dat zijn Koninkrijk koome; van welke woorden de meenig is, dat wij onzen ernstigen wensch moeten betuigen, dat het Euangelie verkondigd en voortgeplant worde over de geheele aarde, zo verre dezelve bewoond wordt, als een zinnebeeld van het Koninkrijk der heerlijkheid, 't welk hierna zal volgen.

Reize naar Peru van 1749 *tot* 1770. *Door* P. WOLFGANG BAYER. *Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1782. *Behalven de Voorreden, enz.*, 194 *bladz. in gr. octavo.*

Pater *Wolfgang Bayer*, met eenige andere Jesuiten naar de Westindien gezonden, geeft in dit Geschrift een onopgesmukt verslag van zyne ontmoetingen en opmerkingen, geduurende zyne reis derwaards, en staande zyn verblyf aldaar. 's Mans schryfwyze is die van iemand, welke alles oplettend gadeslaat, en naauwkeurig aantekent, wat hem als merkwaardig voorkomt; schryvende een dagregister van zyn wedervaaren, en 't geen hy opgemerkt heeft, zonder zig met eenigen opschik van zyn verhaal te bemoeien, of 'er een byzonderen ophef van de maaken. Uit dien hoofde komt zyn verslag als geloofwaardig voor, en zyne beberigten verdienen deswegens te meerder opmerking. Na een

Digitized by Google

een kort verhaal zyner reize uit *Wurtzburg*, ten deele te Land, ten deele ter Zee, naar *Kadix*, van zyn verblyf te *Puerto de Santa Maria*, en vervolgens te *Granada*, om zyne letteroefeningen aldaar voort te zetten, gedurende den tyd, dat hy in Spanje moest vertoeven; geeft hy voorts een onderscheidenlyker berigt van zyne overtogt naar *Karthagena* in Westindie, en verdere reize over *Panama* en *Truxillo* naar *Lima*, de hoofdstad van *Peru*, mitsgaders van zyn trekken door dat gewest, en verblyf in 't zelve, zedert het jaar 1752 tot 1768, of den tyd, toen alle de Jesuiten, op Koninglyk bevel, alle de Spaansche Staaten ontruimen moesten. Dit leidt hem tot een beknopt berigt van 't voorgevallene in die dagen aldaar, met betrekking tot zyne Orde in 't algemeen, en zynen persoon in 't byzonder, met melding van zyne te rug reize naar *Kadix*, en aldaar ontvangen verlof, om, met andere Duitsche Jesuiten, zyne reis naar Duitschland voort te zetten, waarop hy, na eene afweezigheid van ongeveer één-en-twintig jaaren, in zyn Vaderland wederkeerde. ——— Het voornaamste, betreffende de doorreisde plaatzen en gewesten, de zeden en gewoonten der Inwoonderen, vooral ter plaatze daar hy eenigen tyd verbleef, en gelegenheid had, tot het doen van de vereischte waarneemingen, ontvouwt onze Reiziger met zeer veel juistheid. Wel inzonderheid verleent ons zyn trekken door en verblyf in *Peru*, (alwaar hy, in het regtsgebied van *Juli*, veertien jaaren lang zyn dienstwerk verrigtte,) eelyke anders min voorkomende opmerkingen, nopens den toestand der zaaken in dat Gewest, zo ten opzigte van het Burgerlyke als het Kerklyke, waartoe hy, uit hoofde zyner omstandigheden, de gunstigste gelegenheid had. ——— Nadien de melding van *Peru* ons als van zelve voor den geest brengt, het eertyds wyd uitgestrekte Keizerryk der *Incas*, zo worden we eenigzins genoopt, om byzonder het oog te slaan op *Cusco*, de oudste Stad van *Peru*, die, met de opregting van dat Ryk, deszelfs Hoofdstad en de verblyfplaats der *Incas* was. Volgens den Autheur vindt men hier nog overblyfzels van de grootheid dier Vorsten, en zelfs heeft men, in de nabyheid nan *Cusco*, eenen Vorst ontdekt, die beweert, dat hy een wettige afstammeling der oude *Incas* zy.

In den omtrek der Stad *Cusco*, zegt Pater *Wolgang Bayer*, staan nog op veele plaatzen oude paleizen der Incas, tot verwondering van allen, die ze aanschouwen, wegens de ongemeen groote en by uitstrek wel bearbeide steenen,

Digitized by Google

nen, die zonder kalk zo goed en vast op elkander liggen, dat ieder Europeer billyk hunne bouwkunst moet bewonderen. Insgelyks ziet men op verscheiden plaatzen, op de kleinere hoogten, heerlyke graffteden, *guacas*, daar de adelyke Indiaanen begraaven liggen. Ze zyn op eene aartige wyze van kunstig samengevoegde steenen in 't vierkant gebouwd, aan alle zyden drie of vier ellen breed, maar drie tot zes hoog; boven zyn ze plat met groote steenen gedekt. In de zyde tegen den opgang der zon is een klein deurtje, welk open staat, waar tegenover de doode Indiaan in eene nis zit.

De Stad wordt in opper- en neder *Cusco* verdeeld; ligt tusschen bergen, in eene aangenaame valei, die zig lang uitstrekt, en waarin veele schoone landhoeven, vrugtbaare akkers en aangenaame tuinen de Stad omringen, die overheerlyke welriekende bloemen, smaaklyk ooft en andere nuttige aartgewassen, het geheele jaar door, in overvloed voortbrengen; hoewel de weersgesteldheid hier zomtyds een weinig ruwer dan te *Lima* is; waartegen men 'er minder, en slegts zeer geringe, aardbevingen bespeurt. Midden door de stad vloeit eene kleine stroom, die, by zwaare stortregens, nu en dan zo schielyk en zo geweldig oploopt, dat hy groote steenen van de bergen afscheure, en met zig voere. De Stad is voor 't overige zeer groot en net en sierlyk gebouwd, pronkende met heerlyke gebouwen, en toonende nog veele zaaken des heidendoms, merkwaardig gezien te worden. ——— Onze Reiziger hiervan een nader verslag gegeeven hebbende, met melding van de genoegzaame verzekering, dat 'er hier en daar veel gouds in onderaardsche holen verborgen zy, als mede van de geheimhouding der Indiaanen hieromtrent, maakt nog byzonder gewag van de overblyfzelen eener vestinge, die de Incas, op eenen berg tegen over de Stad *Cusco*, ter verdeediginge van dezelve, gebouwd hadden. ——— „ Zij heeft, zegt hy, ongemeen hooge muuren, uit bijster groote steenen samengevoegd. Ieder steen maakt in de lengte en hoogte eene halve verdieping, en in de breedte bijkans een vierde der muuren, uit. Alle de steenen zijn zo kunstig bewerkt, en zonder kalk zo digt samengevoegd, dat ik geloof, de wedergaë daarvan op den aardbodem niet te vinden te zijn. Deeze zo vermaarde vesting, een heerlijk overblijfsel der Peruaansche oudheid, wordt door de Spanjaarden ten eenemaal verwaarloosd; hoewel zij zeer wel gelegen ligt, om de geheele Stad *Cusco* tegen alle vijandlijke aanvallen te be-

schermen

ſchermen. Men heeft van daar een gezigt over alle de ſtraaten, pleinen en tuinen der ſtad, en kan den naderenden vijand met grof geſchut afweeren. ——— In deeze vesting zijn twee groote onderaardſche holen of gewelven, *chincanas* door hen genaamd. In eene derzelve kroop ik door de kleine opening, in de rots gemaakt, en zag met verwondering, hoe fraai, aartig en kunſtig de rots, bij wijze van een grooten en breeden gewelfden kelder, uitgehouwen was. Rondom is het hol met veele zitbanken, in de rots zelve gemaakt, voorzien, alwaar eene menigte perſoonen, bij brandende zomerhitte, verkoeling kan vinden. Van boven valt 'er het licht door eene opening in. In de andere ſpelonk heb ik mij niet durven waagen; dewijl men mij verzekerde, dat deeze groef zo diep en zo ver onder de aarde voortliep, dat tot hiertoe nog niemand zich onderwonden had, het end daarvan te zoeken." ——— Aan deeze beſchryving hegt hy voorts nog het volgende berigt van eenen in die landſtreek regeerenden Vorst, als een afſtammeling der oude *Incas*.

„ Etlyke dagreizen, dus vervolgt de Pater, van *Cuzco* houdt zich, achter de hooge gebergten, een onafhanglijk Indiaansch koning op, welke, ſchoon de Spanjaarden hem een muiteling noemen, zich nogthans voor den regtmaatigen Heer en Koning van Peru uitgeeft, en teffens voorwendt, dat zijn geſlacht uit het bloed der *Incas*, of der oude Koningen van Peru afſtamt. Of hij inderdaad uit dien koninglijken ſtam voort is geſprooten, laat ik aan zijne plaats. Dit weet men egter met zekerheid, dat de tegenwoordige koning, etlijke jaaren geleeden, als een adelijk jongeling, in de ſtad *Cuzco*, in het huis van *St. Borgia* (*) opgevoed, en in de weetenſchappen onderweezen is; daar hij ſteeds blijken van een' grooten geest gaf, doch zijne hooge afkomst nooit aan iemand openbaarde.

„ Deeze koning heeft bijkans alle de omliggende heidenen, *Maran Cochas*, onder welken hij woont, en wier getal ongelooflijk groot is, reeds aan zich getrokken, en deeze gehoorzaamen ook zijn bevel en wenk ſtipt. Dewijl hij het geheele koningrijk Peru met alle magt zoekt, voorwen-

(*) Een Collegiehuis diestyds den Jeſuiten toebehoorende, daar de adelyke Indiaanen in de geloofsleer en andere weetenſchappen onderrigting ontvingen; terwyl zy een ander huis, dat van *St. Bernardus*, aldaar hadden, in 't welk de Spaanſche jeugd in de vrye kunſten en goede zeden onderweezen werd.

Digitized by Google

wendende, dat het zelve zijnen voorouderen, onrechtvaardiger wijze, door de Spanjaarden ontroofd was; zo heeft men billijk reden om bevreesd te zijn, dat hij veelligt eens, gelijk hij bereids een en andermaal beproefd heeft, bij eene gunstige gelegenheid over de bergen aanrukken, met eene ontzaggelijke legermagt geheel Peru overstroomen, en het zich onderwerpen zal; te meer, doordien de Spanjaarden hier te land zeer weinige, of in 't geheel geene geregelde krijgsknegten en vestingen hebben, en dus zijne magt zeer bezwaarlijk tegenstand zouden kunnen bieden. Daar komt nog bij, dat de nieuwbekeerde Indiaanen, van het Spaansche jok zeer afkeerig, ligtlijk wel de eersten konden zijn, die zich vrijwillig bij deezen Indiaanschen koning voegen, en in menigte tot hem overloopen zouden.

„ Op bevel van Koning *Ferdinand* den zesden van Spanje werden, door den onderkoning van Peru, *Don Joseph Manso*, graaf van *Superanda*, sommige jaaren geleeden, twee Jesuiten, die mij deeze geschiedenis met alle de ontmoetingen, daarbij voorgevallen, mondelijk verhaald hebben, over de gebergten aan deezen Indiaanschen koning afgezonden, om naar de gesteltenis zijner regeering, zijne magt, en andere omstandigheden, onderzoek te doen. Toen zij te *Tarma*, eene grensvesting, tegenover welke, aan den overkant der rivier, het rechtsgebied van deezen binnenlandschen Indiaanschen koning een begin neemt, gekomen waren, zeide hun de Spaansche corregidor aldaar; dat zij moesten voorwenden, afgezanten van den Roomschen paus te zijn: want hy wist met zekerheid, dat de *Apu-Inca* (*), of gemelde koning, een Roomsch-katholyk Christen was, en uit dien hoofde hen zeker ter gehoor zou laaten komen. De twee Jesuiten bedienden zich van deezen goeden raad; en aan de rivier gekomen zijnde, riepen zij in de Indiaansche taal den lieden aan de overzijde der rivier toe, dat zij, in den naam van den Roomschen paus, met den *Apu-Inca* begeerden te spreeken.

„ Toen

„ (*) *Apu*. Dit is eene bewoording uit de taal *Aymara* genaamd, die zo veel als *Heer* bij ons betekent. Dus zegt *Apu Inca* niet anders dan Heer Inca, of Heer Koning." Wat laager geeft men ons in dit Geschrift eene proeve van de taal *Aymara*, welke eene voornaame hoofdtaal in het Koningryk Peru is; verschillende grootlyks van de algemeene landtaal des Ryks, die *Quitschua* genoemd wordt.

Digitized by Google

„ Toen deeze gezanten zich aan den overkant bevonden, stonden langs de wegen, daar zij door moesten trekken, ontelbaare Indiaanen, met pijlen en boogen gewapend, welken zij, ten teken van vrede en vriendschap, naar de aarde gekeerd hielden. Zij reisden verscheidene dagen, verzeld van eene menigte Indiaanen, door zeer groote en volkrijke Indiaansche dorpen, tot dat zij eindelijk de plaats bereikten, daar de *Apu-Inca* zijn verblijf hield. Men bragt ze in het huis, welk hun de Indiaansche koning tot hun intrek had laaten aanwijzen.

„ Na dat zij zich van de reize eenigen tijd uit hadden gerust, werden zij door sommige trawanten en bedienden voor den Inca gebragt. Deeze, op zijn troon gezeten, ontving hen zeer vriendlijk. Een van de Jesuiten, hem ziende, kende hem terstond uit het gezigt, dat hij die geen was, die voorheen, als een adelijk jongeling, uit het Indiaansche bloed van eenen cazique in het huis van *St. Borgia* te *Cuzco* was opgevoed en onderweezen; doch hij liet 'er niets van blijken. De Jesuit deed zijne aanspraak in de Indiaansche taal. Hij zeide, dat zij van den Roomschen stoel waren afgezonden, om te verneemen, of niet ook in deeze gewesten des koningrijks Peru het ware geloofslicht kon ontstoken, en zijne Indiaanen in de heilige leer des zaligmaakenden geloofs konden onderrecht worden. Hierop antwoordde de Inca: dit was reeds lang zijne begeerte geweest, dat zijne onderdaanen in de leer des waaren geloofs onderweezen mogten worden; te meer, dewijl hij zelf een Roomsch-katholijk Christen was. Hij had wel, etlijke jaaren geleeden, sommige priesters eener andere orde in zijne nabijheid gehad, die zulks hadden kunnen beginnen; maar, dewijl zij zijne onderdaanen overreeden wilden, om hem geene gehoorzaamheid te bewijzen, doordien hij slechts een muiteling, een afvallige, en de koning van Spanje alleen de rechtmaatige heer over geheel Peru was, had hij zich genoodzaakt gezien, dezelven weder verre over het gebergte te rug te jaagen, dan van de Jesuiten mogten thans zo veelen komen, als 'er noodig waren. Hij beloofde hun in alles, wat dit bekeeringswerk betreft, aan de hand te gaan, hen teffens verzekerende, dat, op zijn bevel, alle zijne onderdaanen zich zeer gewillig in de waare geloofsleer zouden laaten onderwijzen: maar de paus moest zijne onrechtvaardige gift, welke hij den koning van Spanje deed, toen hij hem het koningrijk Peru overgaf, herroepen. De heilige Vader was zekerlijk

door

Digitized by Google

door de Spanjaarden op eene listige en zeer bedrieglijke wijze grootlijks misleid, toen zij hem verzekerden, dat 'er niemand meer van het koninglijk bloed der Incas overig was, dien de kroon van het koningrijk Peru toekwam. Zij meenden wel, dat zij door hunne onmenschlijke wreedheid, aan zijne voorvaderen gepleegd, ook alle de ſpruiten des koninglijken ſtams uitgeroeid, en gantschlijk verdelgd hadden. Dan, zij hadden zich in hunne meening grootlijks vergist; want hij had nog vier prinſen.

„ Na dat zich deeze twee Jeſuiten aldaar acht dagen lang opgehouden, en daaglijks met den Inca veel geſprooken hadden, reisden zij weder over het gebergte naar *Lima* te rug, daar zij de geheele ontmoeting hunner reize in geſchrifte ſtelden, en den onderkoning overgaven; welke dit bericht terſtond naar Madrid aan koning *Ferdinand* den zesden zond. Deeze monarch deed naderhand een koninglijk bevel naar Peru afvaardigen, dat in 't toekomende noch Jeſuiten noch iemand der geestlijken van eene andere orde, zich ooit weder onderwinden zou, om tot dien weerſpanneling zich te begeeven, en de heidenſche volken, onder zijn gebied zich bevindende, in de waare geloofsleer te onderwijzen.

„ Beide deeze Jeſuiten, met welke ik negen maanden lang te *Lima* omgang had, verzekerden mij, dat zij in die landen in de dorpen ontelbaare Indiaanen hadden aangetroffen; en dat men niet weeten kon, hoe verbaazend verre zich dit gewest misſchien in de onbekende zogenaamde Amazonenlanden uitſtrekt; alwaar zich bereids alle de heidenen, aldaar woonachtig, aan deezen Inca onderworpen hadden."

Vaderlandsch Woordenboek. V. VI. VII. *en* VIII. *Deel, behelzende de Letter B. Te Amſteldam, by* J. Kok, 1782. *Behalven het algemeen Register der hoofdzaaken*, 1201 *bladz. in groot octavo.*

De agtervolgende uitvoering van dit Woordenboek, alleszins beantwoordende aan 't geen we, by de afhandeling van Letter A, in de vier eerſte Deelen, gezegd hebben (*), zo zullen we alleenlyk, by het voltrekken van Letter B, die insgelyks vier Deelen beſlaat, den Leezer

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 617.

Digitized by Google

zer eene nieuwe proeve uit dezelven mededeelen. By de ontvangst van het laatste of achtste deel liep ons de naam van onzen Zeeheld *Willem van Braam* terstond in 't oog; en op het nagaan van 't geen ons hier, hem betreffende, uit medegedeelde berigten, gemeld wordt, hebben we niet getwyfeld dit Artykel over te neemen. Het zelve luidt aldus.

„ BRAAM, (*Willem van*) één der beroemde helden van *Doggersbank* in de *Noordzee*, en uit dien hoofde door Zijne Doorl. Hoogheid bevorderd tot Schout bij Nacht, onder 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit van *Amsterdam*, is den 10den November 1732, te *Werkhoven*, in de Provintie van *Utrecht*, geboren. Zijne Ouders waren *François Thomas van Braam*, (dientijds Scholtis en Gadermeester van gemelde Ambachts-Heerlijkheid,) en *Anna Helena van Rysfel*, beiden van aanzienlijke extractien. Zijnde het geslacht van *van Braam* herkomstig uit *Vlaanderen*, gesprooten uit een' jonger zoon der *Villains*, eene der voornaamste *branches*, die uit den aanzienlijken huize der Burggraaven *van Gend* zijn afgedaald.

„ De gewoonten van de veranderingen der stamnaamen, door jonger zoonen in vroeger tijd geëxerceerd, zijn genoeg bekend, waarom ik deswegen niet anders zal zeggen, dan dat SANDERUS *de rerum Gandav.* blijkt, dat de jongste zoon van *Jordaan Villain*, (die omtrent den jaare 1300 leefde, *Jan* genaamd was,) de stamvader geweest is der famielje van *van Braam*, door den bijnaam dien hij verkreeg wegens zijne gebaarden, terwijl hij, ten strijde trekkende, gewoon was te blaaten als een ram. Eén der oude Schrijvers zegt van hem: *On lui donna la surnom de Bramour ou Bramator en Latin, parceque allant au Combat et en Battaille il Crioit ou Bramoit comme un Bellier; aussi prit il pour son „ Cimier d' Armes, la Tete et Col d'un Bellier Aislé d'Hermines, corné et Barbelé de Gueules.*" En men vindt hem in oude chartres van dien tijde genoemd *Janus Dictus Bramator*, terwijl zijne kinderen, naar de Fransche uitspraak, den naam van *le Braam*, als hun geslachtnaam, behouden en voorgeplant hebben.

„ 'Er is een genealogische tafel, op een pergamente rol, van dit geslacht voor handen, die in Ao. 1661. door drie Wapenkoningen en Herolds van *Braband* is opgemaakt en bekragtigd, thans nog berustende onder den Wel Ed. Gestr. Heer D. G. VAN DER BURGH, te *Utrecht*, (wiens grootmoeder mede van dien naam en famielje was,) uit

wel-

Digitized by Google

welke blijkt, dat in de Spaansche vervolginge, voor twee eeuwen, *Charles Braam*, om de religie, uit *Vlaanderen* naar *Engeland* is gevlucht, alwaar van zijn descendenten leden in het Parlement zijn geweest; en van waar, in vervolg van tijd, sommigen van de afstammelingen zig weder naar de *Nederlanden* hebben begeeven en nedergezet, van welken de posteriteit tot heden zig aldaar bevindt, die in Zeeland den naam van *van Braams*, en in Holland dien van *van Braam* voeren, schoon ze allen een zelfde wapen hebben behouden, te weeten *de Sable au chef d'Argent*, (zijnde het oude wapen van den hoofdstam van *Gend*,) *brisé d'un Lion Naissant de Gueulles, comme et Lampassé d'Azur en Chef*.

„ Uit dit geslachte dan, (waarvan onder die familje een zeer uitgebreide en tot voor duizend jaaren opklimmende genealogie van de mannelijke linie berust,) is de opgemelde *Willem van Braam* met anderen gesprooten. Ruim twaalf jaaren oud ving hij zijn metier ter Zee aan, wordende in Ao. 1745. aangesteld, als Adelborst, bij 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit van *Amsterdam*, voords in 1748 tot Luitenant, in 1756 tot Commandeur, en in 1762, (op eigenhandige aanschrijvinge en recommandatie van de Princesse Douariere van *Vriesland*, grootmoeder van den tegenwoordigen Erfstadhouder WILLEM DEN VYFDEN, aan den Raad ter Admiraliteit,) tot Kapitein; in welke qualiteit verscheidene andere jongere Officieren, zonder andere reden dan die van meerdere begunstiging, door den raad voorgedraagen, hem reeds waren boven 't hoofd gesprongen, als uit de oude Officierslijsten kan nagegaan worden. In zijne drie eerste qualiteiten heeft hij agt reizen ten oorloge gedaan; behalven die, geduurende dien tijd, en daarna tot Ao. 1770, vier reizen naar *Oost-Indiën* en *China*, (waartoe de weinige equipeering bij 't Land hem de gelegenheid aan de hand gaf,) hebbende de O. I. Comp., zo wel als den Staat, met bijzondere reputatie gediend, en in 1763 van dezelve ook, als Commandeur der retourvloot, een gouden keten, waaraan een medailje van gelijke specie, genooten.

Zedert Ao. 1771. commandeerde hij successivelijk drie Lands fregatten, en met het laatste derzelven, *de Alarm*, in 1778 retourneerende, hernam hij van de Engelschen 't schip van *Hijlke Obbes*, van *Ceudres* komende, en bragt het zelve behouden in *Texel* binnen. Vervolgens bekwaam hij in 1780 't commando van 's Lands schip *de Admiraal Piet*

Hein

Digitized by Google

Hein van 54 ſtukken, waarmede hij de batailje op *Doggersbank*, den 5den Augustus, 1781, heeft doorgeſtaan. 'Er is omtrent deezen ſlag hier vooren in 't VI Deel p. 402, enz. reeds een uitvoerig verſlag medegedeeld (*), waarom wij tot een bijvoegzel hier alleenlijk zullen aantekenen, dat onze held daarin het driedeks ſchip, *de Prinſes Amelia* van 96 Stukken, tot zijn tegenpartij heeft gehad; welk ſchip, zo als naderhand uit *Engeland* is vernomen, allerderlijkst gehavend, en deszelfs Kapitein *Marcartnij* geſneuveld was. De *Admiraal Piet Hein* was niet minder geteisterd, en is ter naauwernood 't gevaar van zinken ontkomen, hebbende, door de menigte grondſchooten, verſcheiden voeten waters in 't hol gehad. Dan het voorzichtige en kundige beſtier des Bevelhebbers behield het ſchip; door binnen in 't ruim de gevaarlijke plaatzen op te zoeken, en aldaar de gaten te ſtoppen, dat buiten boords met veel moeite verzeld, zo niet onmooglijk was, werd men eindelijk den toevloed van 't inkomende water meester, en 't ſchip werd behouden in *Texel* gebragt. Geduurende de actie waren 'er ruim negen honderd ſchooten gedaan; terwijl alles met eene verwonderenswaardige bedaardheid en goede orde was toegegaan; waaraan zeker veel mag geattribueerd worden, het behoud van 't Volk, waar van ſlechts negen man gedood en agttien gekwetst waren. En ſchoon men in de verhaalen den naam van dezen braaven zeeman naauwlijks vermeld vindt, daar die van anderen zo breed zijn uitgemeten, is 't echter onbetwistbaar, dat zijn moed en beleid die der beroemſten hebben geëvenaard. Men overweege ſlechts dat hij een der kleinſte ſchepen van de linie kommandeerende, tegen het grootſte der vijanden heeft geageerd, en wel met 27 ſtukken, tegen 48 van ongelijk zwaarder caliber, en men zal het facit kunnen opmaaken; want de *Princes Amelia* heeft

(*) Van deeze Batailje geeft onze Schryver een breeder verſlag op 't Artykel *Bentink*, of, zo andere ſchryven, *Bentinck*, ook *Benting*. Hy deelt ons in de eerſte plaatze mede drie Geſlachttafels en een berigt van de voornaamſte Mannen, uit dat beroemd Geſlacht, dat verſcheide Mannen uitgeleverd heeft, die onder de eerſte Voorſtanders der edele Vryheid te tellen zyn: komt voorts op onzen vermaarden Zeeheld, en by die gelegenheid op dien zeeſlag, in welken hy doodlyk gewond werd; waarvan hy de gevolgen, met eene beſchryving van 's Mans deftige Lykſtatie, en de hem na zynen dood beweezene eer ten laatſte vermeldt.

Digitized by Google

heeft zijne zijde niet verlaaten, dan toen de Engelschen begonnen af te deinzen. Ondertusschen is zijne dapperheid, als bekend is, beloond, nevens die der andere helden, door eene goude medailje, wegens den Staat, en de bevordering tot Schout bij Nacht, door Zijne Doorl. Hoogheid. In het Esquader was hij, na den Heer *Salomon Dedel*, de oudste der Kapiteinen.

„ Nog in dat zelfde jaar 1781, werd hem het bevel opgedragen over een Esquader, om de koopvaardijvloot naar de *Oostzee*, en de O. I. Schepen om de *Noord*, te escorteeren. Hij liet zijn vlag daartoe waaijen van 't schip de *Prinses Frederica Sophia Wilhelmina*, en liep ook den 11den November uit *Texel* in zee; doch de wind stilde, en dezelve den volgenden dag contrarie wordende, was hij genoodgezaakt weder binnen te komen; waarna, het saisoen verloopende, die expeditie te niet ging; wordende hem voorts het commando der reede van *Texel* geconfereerd, dat hij tot heden toe met lof heeft waargenomen.

„ Een anecdote verdient nog gemeld te worden. Wanneer de Schout bij Nagt het voornoemde schip van Kapitein *Raders* verkoos, om daar mede als Commandant naar Zee te gaan, was deszelfs manschap niet compleet: dus verzocht hij van Zijne Doorl. Hoogheid, op dien tijd in *Texel* tegenwoordig, om de ontbreekende koppen van zijn schip *de Piet Hein* te mogen ligten, dat hem werd toegestaan. Hij begaf zig aan boord, en geene verkiezing, buiten zijne groote Roeijers, onder de zijnen willende maaken, daar ze zig allen zo wel gedraagen hadden, liet hij hen op 't dek komen, en vroeg, *wie lust had om hem, uit eigen beweeging, op 't andere schip te willen verzellen?* Eenpaarig toonden zij zig hiertoe als om strijd gereed; doch op 't verneemen, dat 'er slechts een getal van dertig of daaromtrent konden overgaan, maakte dit hun zichtbaar droevig en ongemaklijk. Zij stelden voor, dat de equipagie van 't andere schip, in hunne plaats, op *de Piet Hein* moest komen, om aan de reparatie te helpen: terwijl zij liefst met hunnen Kapitein weder naar zee wilden gaan, om nog eens te vechten, waar toe hij nu wist, en zeker was, dat ze moed hadden en in staat waren. Dan dit niet in de magt van den Schout bij Nacht staande, en ook, zonder morring onder 't andere volk te verwekken, geen plaats kunnende vinden, werden zij allen op rijen geplaatst, en bij 't lot af de benoodigde manschap uitgeteld. Deze waren uitgelaten van vreugde, even of ze ter feest stonden te gaan, terwijl verscheidene der anderen

traa-

traanen van spijt stortten, om dat het lot hen was voorbij gegaan. De Schout bij Nacht gaf den Vorst van het geval kennis, dien hem, uit aanmerking der critique omstandigheden, en om aan 's Volks verlangen te gemoet te komen, toestond om nog een partij der zijnen, boven 't gesuppleerd, getal, te mogen laaten overgaan; dat bij dezelven met het grootste genoegen werd vernomen, en waardoor dan nog twintig stuks hunnen wensch, om hunnen Kapitein in zijn nieuwe post te verzellen, mogten genieten. ——— Welke roemrijke daaden zou men niet mogen verwachten van zulk een eergierig en dapper volk, onder zulk een beminden en braaven gebieder?

„ In den jaare 1763, trad de Heer *van Braam* in 't huwelijk, met *Susanna Agneta Binkes*, dochter van den Schout bij Nacht *Jan Binkes* en *Margaretha de Gorter*, bij wie hij één zoon en twee dochters verwekt heeft."

Verantwoording der penningen, ingezameld, ten behoeve der bewooneren van het Ampt tusschen Maas en Waal, in de Provintie Gelderland. Nevens een voorafgaand berigt van het voorgevallene, en eenige Bylaagen. Te Rotterdam, by J. Burgvliet, 1783. *In quarto, 66 bladz.*

By den aanvang van dit Geschrift geeft men ons een beknopt verslag van eene geweldige overstrooming in 't opgemelde Gewest, in de maand January des jaars 1781; welke den Inwoonderen ten uiterste schadelyk was, en 't geheele Ampt te meer drukte, overmits men aldaar onmagtig was, om de doorgebroken en ingezakte Dyken te herstellen. Zulks bewoog, gelyk het Berigt verder meldt, veele edelmoedigen daaromstreeks tot milddaadige hulp; doch daar deezen, gemerkt de hooggaande vereischte Somme ter afwendinge der gevolgen van dit onheil, de medewerking van meer vermogenden behoefden, zo nam men, buiten andere persoonen, wel byzonder toevlugt tot eenige Heeren te Rotterdam, die zig meermaals in soortgelyke gevallen dienstvaardig getoond hadden, om hen deswegens te raadpleegen. Deeze Heeren, de uitgeevers van dit Berigt, hebben voorts de moeite wel op zig willen neemen, om de noodige schikkingen, tot het inzamelen van penningen, in Holland en elders, te beraamen en werkstellig te maaken; dat van een gewenschten uitslag geweest is; des zy, door behulp veeler weldaadige handen, niet weinig hebben kunnen toebrengen ter reddinge van dat noodlydende Gewest. —— Van deeze inzameling en derzelver bezorging geeven zy, in dit Berigt,

Digitized by Google

verslag; met eene bygevoegde Verantwoording van alles. Deeze bestaat in eene verrekening van Ontvang en Uitgaave, in dit geval, gedaan, door den Wel Ed. Gestr. Heer *Hendrik Jan Rink*, Ontvanger der Amptslasten, Hoofden en Kribbepenningen des Ampts Neder-betuwe, woonagtig te Tiel; waaruit een ieder op eene voldoende wyze kan zien, het beloop der ingezamelde somme, en derzelver regtmaatige besteeding. Wyders gaan hier nevens eenige Bylaagen, die ten deele ter opheIderinge van het Berigt, en ten deele ter bevestiginge van de getrouwheid der gedaane verrekeninge strekken; dienende de laatste ter verklaaringe van het onderscheid, dat 'er plaats heeft, tusschen de *Hoge*, *Vrye* en *Dagelykſche Heerlykheden in Gelderland*; op welker slot de Heer en Mr. *** niet ten onregte aanmerkt, „ dat het mogelyk van veel dienst en „ nut zou zyn, byaldien een kundig, en in de oude Ge- „ denkstukken van ons Vaderland, ervaaren, Man, zyn „ werk maakte, om naar te spooren de Rechten van de „ Hooge of Vrye, en van de laage Heerlykheden, in de by- „ zondere Districten van onze Republiek."

Men kan uit dit Berigt met de Verantwoording enz. zien, dat de lofwaardige Mededeelzaamheid nog in den Lande woont; en dezelve ontvangt hier door eene nieuwe aanspooring; terwyl dit betoon van weldaadigheid tevens kan strekken, om onze overige Provincien, door den band der Unie met Holland vereenigd te doen bezeffen, hoe dierbaar Holland te schatten zy. „ En aangezien dit meerder vermogen, „ van Holland, (gelyk de Rotterdammer Heeren zeer gepast „ aanmerken,) eeniglyk spruit uit deszelfs uitgestrekten Koophandel en Zeevaart, zo mag het den overigen Bondgenooten, met naame den Gelderschen, niet onverschillig zyn, of „ die Takken van Welvaart, die Bronnen van Weldaadigheid, „ bloeijen dan kwynen. In het laatste geval zouden de Hollandsche Beurzen ophouden, onzen noodlydenden Medevaderlanderen den gereeden toevlugt te verschaffen, welken „ zy, in gevallen van watervloed, nu zo menigwerven gevonden hebben."

Taalkundige Mengelingen. Uitgegeven onder de Zinspreuk: Linguæ Patriæ excolendæ amore. No 3. *Te Leyden by* F. de Does Pz. 1783. *In gr. octavo.*

Hebben de Liefhebbers onzer Nederduitsche taaloefeninge de twee voorige stukjes deezer Mengelingen met genoegen ontvangen (*), dit derde zal ook gewis hunne goedkeuring weg-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 641.

Digitized by Google

wegdraagen; daar 't op nieuw verscheiden taalkundige aanmerkingen behelst, die, zo ter verklaaringe van eenige byzondere woorden, als ter opheldering van den aart onzer spraake, strekken. ——— Tot het eerste behooren twee Artykels. (1.) Een onderzoek over het verouderd Nederduitsch woord QUENE, 't welk hier op uitkomt. „ Dat de algemene „ betekenis van ons Neêrduitsch *quene*, naer de overeen„ stemming met de verwantschapte talen, in het algemeen „ ene vrouw betekent, maar dat het gebruik der oudste „ Schrijvers het zelve in ene meer bepaalde betekenis heeft „ ingevoerd; dat zij namelijk het zelve meestal voor ene „ *oude vrouw* geschreven hebben". (2.) Eene navorsching van de betekenis der oude woorden GOMEN, ook BEGOMEN, mitsgaders GOOM of GOEM. Naar de overeenstemming met het Angelsaxisch, en 't doorgaande gebruik der oude Schryvers, zegt het werkwoord zo veel als ons *merken*, *bemerken* en *opmerken*, in de betekenis van *ergens agt op te geeven* of *iets in agt te neemen*; van waar het dan ook wel betekent *voor iets te zorgen*, en *iets te bewaaren*, of *te beschermen*: in welken zin het zelfstandige woord ook meermaals door hen gebruikt wordt, van waar de spreekwyze *iets goom of goem nemen*, dat is, 'er agt op geeven. By de aanhaling der plaatsen, ter staavinge van dit gebruik deezer woorden in dien zin, komt ook het oude woord *roecken* voor; en by die gelegenheid merkt onze Schryver aan, dat men de woorden *roecken* en *roeck* oudtyds mede in die betekenis van iets gade te slaan gebezigd heeft. Te gelyk waarschuwt hy ons om het woord *goom* wel te onderscheiden van het woord *gome*, volgens *Kiliaan* een oud Duitsch woord, betekenende *Homo* een *Mensch* of wel een *Man*. By deeze twee Stukjes komt wyders nog eene Verhandeling *over de gemeenschap der Gotische Nederduitsche Taal*: ter aantooninge van welke hy de volgende zaaken in agt neemt. (1.) De overeenkomst der woorden: (2.) de onderscheiden betekenis der overeenstemmige woorden in de beide taalen: (3.) de verandering der klinkers: (4.) het onderscheiden gebruik der medeklinkers: (5.) de zamenvoeging der woorden: (6.) die woorden, die eenen byzonderen naamval regeeren. (7.) den *Ablativus absolutus*, en (8.) den *Genitivus absolutus*. Uit derzelver overweeging blykt ten klaarste, dat deeze twee taalen eene zeer naauwe gemeenschap met elkander hebben; 't welk, gelyk in 't voorige gewag der Verhandelingen van den geleerden *Malmenius*, raakende *de overblyfzels der Gothische taal* (*), aangeduid is, doet zien dat eene oplettende beoeffening van 't Gotisch veelzins kan dienen, tot een geregelden grondslag van afleiding en naspooring der betekenisse veeler woorden in onze Nederduitsche spraak. Om dit door

(*) Als boven, bl. 642.

Digitized by Google

door één en ander voorbeeld nader op de helderen, en aan te toonen, zullen wy het hoofdzaaklyke van het hier bygebragte, nopens het opgemelde tweede Artykel, nog mededeelen.

„ Men vindt zegt onze Schrijver, verscheiden woorden in onze Nederduitsche taal; daar de eigenlijke of grondbetekenis bij ons van verloren is, maar bij de Gothen en andere verwandschapte talen bewaard is gebleven.

„ In 't Mœsogothisch is **Thiwi** *eene Dienstmaagd, ancilla*, welk woord wel in schrijfwijze met ons TEEF overeenkomt, maar geensinds in betekenis. Bij ons is TEEF *meretrix, eene hoer*; en hiervan weder overdragtelijk de benaming die aan een' *hond* van 't vrouwlijk geslagte gegeven wordt, om welke reden zal een kundige ligt begrijpen. Dan zou men kunnen vragen van waar die overdragtelijke betekenis van ons woord TEEF? Welaan 't antwoord is gereed. Oudtijds pleegden de Dienstmaagden die geene te wezen in de huizen harer Heren; die nu in Bordelen te vinden zijn; gelijk blijkt uit de XXIX Tit. van de *Lex Salica*. (*a*)

„ Op gelijke wyze is het met 't M. G. **skalks** *servus*; hoewel met dit onderscheid, dat 't in oude duitsche schriften wel in die betekenis voorkomt, doch zedert twee eeuwen en langer al in onbruik geraakt, en alleen in de overdragtelijke betekenis behouden is. Voor eenen slaaf of knecht genomen, vind ik het bij MAERLANT. (*b*).

Nu is comen dit tiit,
Dat men mag proeuen wat ghi siit,
En wert niet schalke *dier van Rome.*
Wie waren die erste als ic gome,
Die hem ontseiden dienst in tiden.

Alwaar 't woord *dienst* duidlijk aanwijst, dat *schalke* hier voor *slave* genomen zy. ——— Voorts komt het ook in dezen zin voor, in het *Oost-Friesl. Landr.* (*c*) *so he syn* schalck *was, sall syn Heere alleine boeten.*

„ In *composita* is 't woord *schalk* ook bij ons nog overgebleven, doch veeleer in de betekenis van *Heer* dan van *knecht*, als *Maarschalk* (*d*), welk woord oorspronglijk niets anders betekent,

„ (*a*) Zie WACHTER. v. *Dief* en SOTBERG. in *Ulph. illustr.* p. 41. welke laatste zeer breedvoerig is. 't M. G. **thius** *servus* is nog bij KILIAAN in die betekenis te vinden. TEEWE, *homo vilis et servilis conditionis.*"

„ (*b*) *Destruct. van Jherus.* f 166. a"

„ (*c*) Lib. I. Cap. 104. p. 217. alwaar de H. D. Overzetting heeft, **sein knecht.**"

„ (*d*) *Marh.* betekent in 't Cornwall. *een paard* (*equus*) In 't Arm. is 't *marx.* Irsch. *mark.* Zie LHUYD. *Archæol.* p. 57. col. 2. By ons en de Engelschen tegenwoordig voor 't vrouwlyke Lat. *equa* altoos genomen."

Digitized by Google

kent, wat betekenisſen 'er ook aan gehegt mogen worden, en wat afleidingen de Geleerden ook van 't zelve maken mogen, *den eenen, die 't opzicht heeft over de Paarden.*

„ Hoe deze benaming tegenwoordig voor zo eenen eertijtel gebezigd wordt, is ligtlijk te begrijpen, als iets zijnde dat van vroeger oorſprong is, en bij de oudheid moet gezogt worden. Oudtijds waren de *ſlaven* van tweederlei orde; van de eerſte orde waren die, welke aanzienlijker dienſten verrigtten: van de andere die gering werk deeden. Onder de eerſte orde zullen zekerlijk de *Maarſchalken* geweest zyn." —— De Autheur, dit breeder ontvouwd hebbende, komt eindelyk tot de tegenwoordige overdragtelyke betekenisſe, volgens welke *ſchalk* by ons *loos* betekent; en leidt ons om te denken, dat men, met afzigt van andere vergezogte afleidingen, de reden deezer overdragt nergens anders heeft te zoeken, dan in de geaartheid der *ſlaaven*, die *looslyk* alles bedagten, en byna nagt en dag bezig waren, ten einde middelen uit te vinden, om uit hunne ſlaaverny te geraaken en te vlugten.

„ Van twee, (vervolgt hy nu verder,) in betekenis verſchillende, doch in oorſprong overeenſtemmende woorden nu gehandeld hebbende, zo kan ik niet nalaten, om hier als een byvoegſel noch deze korte aanmerking over het M. G. woord akran, *fructus*, en ons *aker*, (*glans*,) bij te voegen.

„ Ik vind dit M. G. akran op verſcheiden plaatzen in den *Cod. Arg.* (*e*) altoos voor *vrugt* (*fructus*) gebezigt, 't zij in de betekenis van *boom-* of *aardvrugt* of voor 't Lat. *fœtus*. JUNIUS (*f*) heeft 't vergeleken met 't Al. *uuacher* en *uuocher*, (*fructus*.) Jo. IHRE (*g*) met 't M. G. akrs *arvum*, *terra arabilis*. Ik geloof, dat beide deze groote Taalkundigen wat al te los hier over zijn heen geſtapt, en dat M. G akran oorſpronglijk wel eenen *eikel* (*glans*) betekent, doch alzo dat in de oudſte tijden *eikels* de gemene ſpijs was, die men gebruikte (*h*), zo komt

„ (*e*) Matth. VII. 17. ſa ubila bagms akrana ubila gataujith. Luc. I. 42. thiuthido akran qithaus theinis."

„ (*f*) In *Glosſar. Goth.* v. Akran."

„ (*g*) In *Glosſ. Suiogoth.* Tom I. col. 48.

„ (*h*) Van dit gemeene gebruik der *akers* of *eikels* zingt *Horatius* L. I Sat. III. vs. 100 et ſeqq. Die meer bewijzen hier van begeert, zie *J. Meurſius* in notis ad *Lycophr.* ad vs. 483. Ja *Plinius* verhaalt ons in zijne *Hist. Nat.* Lib. XVI. C. V. § 1, dat in zijnen tijd die van *Spanjen* nog eikels op hun tweede tafelgerecht gebruikten. Zie ook *J. Ihre* in *Specim. Glosſ. Ulphil.* v. *Akran.* En op dit gebruik van *Eikels* of *Akers* doelt *H. L. S. Spiegel* in zijnen *Hertſp.* B. III. vs. 206 et ſeqq.

Eer d'ovenkokenkunst en 't brouwen was gevonden,
Eer wenst aan honingmê, of wynſmaak zich vertast,
Wat dronkert ofte ſchat heeft ſich als doe verbrast,
An ekel, *ooft*, *of brun?* —— [*brun*, dat is, *bronwater*,]"

komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat 't naderhand in eene algemeener betekenis gebruikt zij, welke algemeene beduidenis in 't vervolg weêr in onbruik gekomen, en de eerste weer hersteld is.

„ Wie ziet dan niet de volkomen overeenkomst tusschen dit M. G. akran en ons *Aker* (*glans*), ook *Eikel* geheeten? Zie daar dan drie onderscheiden voorbeelden! Ik zoude nog meer diergelijke kunnen voorbrengen, maar ik denk, dat de gunstige Lezer mij ligtelijk zal toestemmen, dat dit mijn tweede stuk, dat te bewijzen was, duidelijk genoeg betoogd zij: en indien twee of drie goede voorbeelden en bewijzen iemand niet overtuigen, zal hij door eene groote menigte niet overreed worden."

Kleine Zielkunde voor Kinderen, door J. H. CAMPE. *Uit het Hoogduitsch. Met plaaten. Te Amsterdam, by* J. v. Selm, 1782. *Behalven het Voorwerk,* 200 *bladz. in octavo.*

In dit Geschrift geeft ons de Heer *Campe* eene leerwyze aan de hand, volgens welke men Kinderen van ongeveer tien jaaren, die voor onderscheidende begrippen vatbaar zyn, kan opleiden tot een verstandlyk begrip van de voortreffelykheid hunner ziele, en den aart van derzelver werkzaamheden. By manier van zamenspraaken, tusschen een Vader en deszelfs Kinderen, toont hy ons, hoe men de denkbeelden der Kinderen des aangaande kan ontwikkelen en uitbreiden, door enkele woordlyke verklaaring; door zinlyke vertegenwoordiging, met behulp van schilderyen, prenten, enz.; door melding van 't zy waare 't zy verdichte voorbeelden van werkingen der Ziele; en door de Kinderen agt te doen slaan, op hunne eigene werkzaamheden, waartoe men hun aanleiding gegeeven heeft, om 'er voorts ter hunner onderrigtinge gebruik van te maaken. De Heer *Campe* bedient zig, naar den aart van 't onderwerp, dat hy van tyd tot tyd behandelt, van de eene of andere leerwyze; het welk hy op zulk eene inneemende en overtuigende manier werkstellig maakt, dat men ligtlyk kunne nagaan, hoe 't mogelyk zy, den Kinderen, op zodanige eene wyze, de vereischte denkbeelden van dit gewigtige stuk in te boezemen. Leermeesters, en dezulken wien de opvoeding der Jeugd is aanbevolen, kunnen zig des met nut van zyn voorschrift bedienen; mids dat zy zelven wel geoefend zyn, en eene goede maate geduldS hebben, om met hunne Leerlingen dien weg te bewandelen. Voor 't overige is het Geschrift indiervoege opgesteld, dat ook meer volwassenen het daarin voorgedraagene met nut voor zigzelven kunnen nagaan; daar het hun eene geleidelyke voordragt van het merkwaardigste, dat tot dit onderwerp behoort, verleent.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

J. D. MICHAËLIS, *nieuw Overzetting des O. T. met aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt, door den Heer* W. E. DE PERPONCHER, *IVde Deel. Te Utrecht, by de* Wed. J. v. Schoonhoven, 1783. *Behalven de Voorreden, 224 bladz. in gr. octavo.*

Het derde boek van Mozes, *Leviticus* geheten, om dat deszelfs inhoud grootlyks gaet over den Levitischen dienst, word in dit vierde Deel voorgedragen. De Heer *de Perponcher* achtervolgt zynen arbeid, aen de Nederduitsche gemeenmaking van dit nuttig Werk, met een naeuwkeurig toeverzicht op alles, om het ook den Ongeleerden recht nuttig te maken; terwyl menschen van meerder oefening het zelve insgelyks leerzaem kunnen doorbladeren. Buiten het voordeel van de duidelyker overzetting van den text, in verscheiden gevallen, leveren ons de aentekeningen ene reeks van ophelderingen, welken niet alleen ten beteren verstande der Wetten dienen, maer ons tevens opleiden om den grondslag van zommigen dezer Wetten na te gaen. Tot een voorbeeld hiervan leze men de volgende aenmerking over den grondslag der Mozaische Wetten, rakende de verbooden huwelyksverbintenisfen, tusschen al te na bestaende bloedverwanten, Lev. XVIII. 6—18. Nademael de Kanaänieten, v. 3. 24—30 Vergel. XX. 22, 23, wegens het aengaen van zulke huwelyken, voor God strafbaer verklaerd worden, zo is het blykbaer, dat dit verbod, (met uitzondering van enige wetten, die bepaeld waren tot de omstandigheden van Israël,) steunen moet op zodanige redenen, die in alle menschlyke maetschappyen plaets grypen, en 't schadelyke dier huwelyken aentoonen. Dan hierop valt de vraeg, welke zyn nu deze grondbeginzelen, redenen en omstandigheden?

„ Sommigen, (zegt onze Uitlegger,) neemen hunnen toevlugt hier, tot eene afkeerigheid voor zulke huwelyken, dewelke aan alle menschen natuurlyk eigen zou zyn. Dan in dit geval behoefde men, tegen die huwlyken,

Digitized by Google

geene wetten, vooral niet, onder zulke zwaare straffen, af te kondigen. En daar zodanige huwlyken ook werklyk, in alle tyden, onder verscheiden volken, in gebruik zyn geweest, schynt deeze afkeerigheid, in zoo verre dezelve hedendaagsch plaats heeft, eer aan de wetten en gewoonten, in vroeger tyden ingevoerd, dan wel aan de Natuur zelve, haaren oorsprong te zyn verschuldigd. En zulks blykt te meer, daar deeze afkeer, voor zoo verre de huwlyken tusschen broeders en zusters betreft, onder de zoonen en dogteren van Adam, by wien egter alle de natuurlyke neigingen, in haare eerste en sterkste werking, moesten zyn, geen plaats kon hebben, zonder 't menschlyk geslagt onmiddelyk te doen uitsterven: weshalven deeze huwlyken, in 't allereerste huisgezin, wel verre van ongeoorloofd, integendeel volstrekt noodzaaklyk waren. ——— Even weinig kan men, volgens onzen Schryver, met voldoende bewyzen staaven, dat de kinderen, uit zulke huwlyken voortgeteeld, minder sterk van lichaam, en dus aan een soort van ontaarting onderhevig zouden zyn. En zou God ook 't menschlyk geslacht, onder zulk eene ontaarting, wel hebben willen laaten beginnen? —— De vrees, dat de kinderen van ryke en aanzienlyke familien, steeds onder elkander trouwende, te magtig zouden worden; als mede het doelwit, om, door huwlyken in vreemde geslachten, het menschdom des te meer als tot eene familie te vereenigen, schynen wat vergezogt, en van weinig kragt. ——— Zelfs ziet de Heer Michaëlis de rede, uit de *respectus Parentelæ* genomen, als weinig voldoende, en op de Mosaische wetten in 't geheel *niet toepaslyk*, aan. Wel is waar, door sommigen deezer huwlyken, wordt die geen der beide partyen, die te vooren aan de andere eerbied en onderdanigheid verschuldigd was, nu tot heer en meester, over dezelve, gesteld. Dan waarom zou zulk eene verandering van plichten, met gemeene toestemming geschiedende, geen plaats mogen grypen? Waarom zou zulks meer, tegen de natuur, stryden, en minder geoorloofd zyn, dan dat, in een verkiesbaar Ryk, een zoon, tot koning, over zyn vader, wordt gesteld, en dus niet alleen eenen eisch op zyne eerbied en gehoorzaamheid, maar ook regt van leeven en dood, op hem, verkrygt; en dat nog wel buiten zyne toestemming? Onder de Israëlieten, zyn 'er waerschynlyk voorbeelden, in Saul en David, en althans zeker iets dergelyks, in Joseph, van te vinden. Omtrent de moeders heeft het daar en

el-

elders zeer menigvuldig plaats gehad; nu is 't vooral omtrent de moeders, dat deeze omkeering van plichten, in 't huwlyk, zou plaats grypen. In 't Roomsche Regt indedaad wordt de rede des *respectus parentelæ* bygebragt, en moet dus, met betrekking op het zelve, gelden. Maar in de Mozaische, even als in de natuurlyke, wetten, schynt dezelve van geene toepasfing te zyn. —— De waare rede van dit verbod zoekt de Heer Michaëlis, en, zoo 't ons toeschynt, niet zonder grond, in 't gevaar eener al te vroegtydige verleiding. De eerste vervoering tog van deugdzaame, of ten minste, uit haar zelve, niet reeds t'eenemaal verdorve jonge dogters, geschied gemeenlyk, op hoop en onder belofte van den begaanen misslag, door een volgend huwlyk, te zullen vergoeden, en dus herstelling bezorgen der geschonden eer. Onder die geenen derhalven, tusschen wie deeze vergoeding, door een opgevolgd wettig huwlyk, plaats kan hebben, moet ook de verleiding gemaklyker zyn, dan tusschen de zodanigen, die te vooren weeten, dat hun deeze vergoeding, door de wetten, onmooglyk is gemaakt, en dat zy, elkander verleidende, noch de vrugt dier verleiding ooit wettigen, noch elkander in de geschonden eer ooit herstellen, of van de gedreigde straf bevryden kunnen. Daar nu de beide geslachten zig niet alleen, in de eerste ontluiking der jeugd, ligtst laaten misleiden, maar dat ook hoerery en ontugt, op dit tydstip bedreeven, van de ergste gevolgen, voor de verzwakking van 't lichaam en 't bederf der zeden, zyn; zoo is het van 't alleruiterste gewigt, dat de beide geslachten, maar byzonder dat het Vrouwlyk geslacht, op dit hachlyk tydstip, zoo veel mooglyk, voor 't gevaar van verleiding, bewaard blyve. Maar daartoe wordt ongetwyffeld, in de allereerste plaats, vereischt, dat die geenen, die, op dien tyd, in de vertrouwste gemeenzaamheid, met de persoonen van dat geslacht, omgaan; en wel vooral die geenen, onder wier hoede en bescherming zy als dan staan, op de allersterkste wyze, afgeschrikt en weerhouden worden, van haar te verleiden. Want indien deezen die verleiding niet, als 't grootste gruwelstuk, als eene onherstelbaare schending aanzien; indien deezen niet, op 't eerste denkbeeld van dezelve, en van alles wat 'er aanleiding toe geeven kan, een afschuwen, ja als een natuurlyke afkeer gevoelen; hoe zullen dan zusters, in den vertrouwlyksten omgang, en schier onbepaalde gemeenzaamheid, met hunne broeders,

Digitized by Google

leevende, en zig daarby, vooral in de huisgezinnen der min gegoede lieden, zoo dikwils, in eenzaamheid, met hen, bevindende, tegen de verleiding dier broeders, zeker zyn? Hoe zal 'er ook eenige rust, vreede en vertrouwen, in de huisgezinnen, kunnen bewaard blyven, indien alle de listen, en lagen, en onderneemingen, die door de drift der liefde worden ingeboezemd, tusschen die geenen, die het zelve uitmaaken, even als onder anderen plaats grypen kunnen? Hoe zouden niet de familien worden gescheurd? hoe zouden niet haat, vyandschap, wraakzugt, onder de naaste bloedverwanten, woeden, indien de eene broeder met den anderen, om de bezitting hunner eige zuster, in twist geraaken kon? Maar, dat nog erger is, hoe zouden de dogters zig kunnen beveiligen, tegen de onderneemingen van een vader, die zyn gezag en de nitwerking der ingescherpte gehoorzaamheid, by de kragt der vervoering, voegen kon; en dus de teedere bloem, die hy zelf heeft opgekweekt, by haare eerste ontluiking, doen verwelken? En eindelyk, van welke gevolgen zou dit alles niet voornaamlyk zyn, by een volk, onder 't welke, de veelwyvery zynde ingevoerd, de zuster in 't bed haarer zuster, de dogter in 't bed haarer moeder, zou kunnen gebragt worden? Behoeft men iets meer, dan 't licht der natuur, om 't onbetaamlyke, 't nadeelige, 't verderflyke van dit alles te bezeffen? En moeten niet de voorzieningen en wetten, tegen deeze misbruiken gemaakt, in allen deele worden aangezien, als gegrond, op den aart zelve en de belangen van alle menschlyke Maatschappyen; en dus ook als, voor alle menschlyke maatschappyen, van verbindende kragt? Alles wat Mozes, ten deezen einde, onder zyn volk invoerde, moeten wy derhalven, zo wel als dat volk, eerbiedigen en onderhouden. In zoo verre ten minsten als het, op onzen toestand en leevenswys, toepaslyk is; want ook in deezen kunnen de omstandigheden eene merkelyke verandering baaren. Hoe verder de gemeenzaame verkeering en samenwooning, onder de naaste bloedverwanten, zig, by een volk, uitstrekken; desgelyks hoe meer de bloedverwanten, in de afdaalende linie, onder de hoede van die, in de opklimmende linie, staan; hoe verder ook 't verbod van 't huwlyk, en de afkeer van alle vleeschlyke vermenging, met de zodanigen, onder zulk een volk, moet uitgebreid worden. En daar dit eene en andere, onder ons over 't algemeen, (want, voor elk byzonder geval, kan geene wet gemaakt worden;) tot heele, halve, schoonbroe-

Digitized by Google

broeders of zusters; ouders en kinderen; grootouders en kleinkinderen; schoonouders; stiefouders en hun aangetrouwd kroost; ooms en nigten; tantes en neeven bepaald is, schynt daaruit ook te volgen, dat het verbod van huwlyk, uit deezen hoofde ingevoerd, ten onzen opzigte, tot die graaden van verwantschap, moet uitgestrekt en bepaald worden. —— Onder de Jooden kwam, volgens den Heer Michaëlis, nog eene andere omstandigheid in aanmerking. By een volk, daar de vrouwspersoonen altyd gesluierd gaan, moet de indruk der vrouwlyke schoonheid, wanneer men dezelve ontsluierd aanschouwt, des te grooter zyn, als de gelegenheid daar toe zeldzaamer voorkomt. Nu mogten, onder de Jooden, de vrouwspersoonen zig aan niemand ontsluierd laaten zien, dan alleen aan hunne naaste bloedverwanten, tot een zekeren graad. En daar dit ook nog eene blyk van gemeenzaamheid was, te gelyker tyd, als de aanschouwing van een ontsluierd vrouwlyk aangezigt, wegens de zoo even vermelde omstandigheid, een dieper indruk moest maaken; wilde de wetgeever de uitwerking van deezen indruk tegengaan, door 't huwelyk te verbieden, met alle die bloedverwanten, voor de welken een vrouwspersoon, met ontsluierd aangezigt, mogt verschynen. Dit nu kan, tusschen de Jooden en ons, in 't bepaalen der graaden, een onderscheid maaken."

De Characterkunde van den Bybel, door A. H. NIEMEIJER, *Hoogl. der H. Godgel. op de Hooge School te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. IVde D. 2de St. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Döll, 1782. *In gr. 8vo. 661 bl. en een Bladwyzer.*

Ter voltooijinge dezer Bybelsche Characterkunde, of naspooringe der Characters van de voornaemste Persoonen in de Schriften des Ouden Testaments vermeld, ontbrak nog de overweging van het Character der Profeten; die, zo voor als na de Babylonische Gevangenis, hunne ampts-verrichtingen onder de Jooden waergenomen hebben. En 't zyn dezen, op welken de Hoogleeraer *Niemeijer*, in dit Stuk, onze aendacht vestigt. Vooraf gaet ene algemene proeve over 't geen den Profeten in 't algemeen betreft: waerin onze Autheur handelt, (1.) over het Ampt, het Werk en het algemeen Character der Joodsche Profeten; (2.) over den Geest van God, of den Geest der voorzegginge in de Profeten; en eindelyk (3.) over de Redenvoeringen

Digitized by Google

en Schriften der Profeten. ——— Nopens ieder dezer Artykelen brengt de Hoogleeraer *Niemeijer* verscheiden aenmerkingen te berde, die den liefhebberen van een vry onderzoek op nieuw stoffe van overdenking verschaffen. —— Op dit algemene volgt dan wyders ene charactermatige beschouwing van de Israëlitische Profeten, zedert de verdeeling van het Ryk; in welke zyn Hoogeerwaerde het character van ieder Profeet in 't byzonder voordraegt, met nevensgaende bedenkingen over het beloop en den inhoud der Schriften, die van zommigen dezer Profeten overgebleven zyn: welke stukken door hem, op dezelfde wyze, als de voorige charactermatige beschouwing der Bybelsche Persoonen, behandeld worden.

Hiermede zou 's Mans bepaelde bestek, ten aenzien van de Schriften des O. T. eigenlyk afgeloopen wezen; dan hy vind het geraden hier by nog te voegen, enige bespiegelingen over den Geest der Natie, in 't vervolg van tyd, en wel byzonder in de dagen der Makkabeen; welk onderwerp hy insgelyks, met alle opmerkzaemheid, behandelt. Ter navorschinge hiervan slaet hy in de eerste plaets het oog, op enige Schriftlyke overblyfzels van dien tyd, waeromtrent hy zich bepaelt, tot den zogenaemden *Ecclesiasticus* anders geheten *Jezus Sirach*, en het *eerste Boek der Makkabeen;* houdende hy de overige thans genoemde Apokryfe Schriften voor Schriften van later tyd, en wel, althans de meesten, later, dan het begin onzer Christelyke jaertellinge. Hieraen hecht hy vervolgens enige trekken uit de geschiedenissen der Makkabeen; en heldert dit stuk ten laetste nog nader op, door ene byzonderer overweging van het character van *Mattathias* en deszelfs Zoonen, die met zo veel dapperheid en beleid de zaken der Natie handhaefden. ——— Zie hier het geen de Hoogleeraer ons, ten besluite dier Geschiedenisse, rakende *Simon*, den laetstoverleden Zoon van *Mattathias*, onder het oog brengt.

„ *Simon*, de oudste Zoon van *Mattathias*, dien de Vader misschien daarom, dewyl hy de oudste is, meer tot eenen raadgeever en leidsman zyner broederen geschikt heeft, overleeft hen allen. Het is een blyk van een zeer gevestigd character, het geen meer voor waare verdiensten, dan voor glans en uiterlyken schyn, gevoelig is, dat hy, die, sedert den dood van zynen Vader, altyd deel genomen heeft, in 't geen zyne broeders doen, echter zo weinig jaloers is omtrent de voorrechten, welken hen in en buiten het land worden toegestaan; dat hy veel meer alles, wat hen betreft,

treft, als zyne eigene zaak beschouwt. Hy, die zulk eene *goede* wyze van denken niet had gehad, zou misschien het oppergezag, 't welk ook ten laatsten aan hem wordt opgedraagen, niet zonder zekere gevoeligheid, dat hy *nu* ook eens aan de beurt kwam, hebben aangenomen. Maar wy ontdekken hiervan niets by *Simon*. Wanneer *Jonathan* gevangen is, schynt hy het bestier alleenlyk over te neemen, om het zelve aan hem weder te kunnen overgeeven (*).

„Deeze voortreffelyke trek, welke ons terstond by het eerste gezicht in de geschiedenis, zeer tot zyn voordeel moet inneemen, is indedaad zeer zeldzaam onder de menschen; en nogthans zou dezelve zo gewigtig zyn voor alle grootere onderneemingen, ten besten der menschlyke maatschappy. Daar is ook byna niet één opgeklommen tot eene aanmerkelyke grootheid, zonder eene volmaakte onbaatzuchtigheid, indien niet omtrent alle, nogthans omtrent het sterker gedeelte van de medewerkenden. Hy, die eerst begint, met het goede, 't welk hy doet, te bereekenen; hoe zeer men 'er op merkt; hoe dikwerf en hoe algemeen men den bewerker van dit goede by deszelfs genot noemen zal; hy, die het goede, 't geen hy ziet gebeuren, alleenlyk uit dien hoofde van weinig belang reekent, om dat *hy* 't niet gedaan heeft; hy, die alleenlyk daarom nalaatig wordt, dewyl *hy* niet aan 't hoofd van eene onderneeming staat, hoe krachtig hy dezelve ook buiten dien zoude kunnen ondersteunen; —— zulk een mensch houdt te veel van de uiterlyke *vertooning*, en veel te weinig van *werkzaam* te zyn. En wanneer daarover twist of yverzucht uitbarst, gaat het best gedeelte van 't goede, 't welk men hoopte, verlooren. Want in de meeste gevallen is 't juist niet het grootste rad, 't welk men het klaarste zien kan, waardoor het werktuig gedreeven wordt; het is dikwerf het kleinste en verborgenste.

„ De daaden van *Simon*, welke hy by het leven van zyne broederen *Judas* en *Jonathan* verricht, schitteren minder dan de hunne. Maar deeze laatsten zouden misschien zonder de eersten zulke beslissende gevolgen niet gehad hebben. Daar is niet ééne daad, waarin hy niet gelukkig zou geslaagd hebben. Terwyl *Judas* de grootere krygsbende aan de overzyde van de Jordaan leidt, bevrydt hy de Galileërs met een kleineren hoop (†).

Wan-

„ (*) 1 Makkab. XIII. 1. en volg."
„ (†) Makkab. V. 11. en volg.

Wanneer *Jonathan* hem in *Bethbesen* laat, verdeedigt hy niet alleen de stad, maar hy doet ook een gelukkigen uitval tegen *Bacchides*, en verbrandt de werktuigen, welke tot het beleg gebruikt wierden (*). Hy heeft aan den gelukkigen veldtogt tegen *Apollonius* even zo veel deel als *Judas* (†). By het beleg van *Bethsur*, het welk zyn broeder aan hem heeft overgegeeven, noodzaakt hy de Stad, om zich op voorwaarden over te geeven, en legt 'er Israelietische bezetting in (§); en het zelfde doet hy uit omzichtigheid in *Joppe*, om dat hy ontdekt heeft, dat men voorneemens was, zich aan *Demetrius* te onderwerpen (*). Terwyl *Jonathan* de stad *Jerusalem* bevestigt, bevestigt hy *Adida*, eene stad, welke in haare legging omtrent Jerusalem zekerlyk gewigtig moet geweest zyn, dewyl zy ook de oplettendheid van VESPASIANUS tot zich trekt (‡).

„ Evenwel worden de roemruchtige daaden, waarby misschien nog zo menige wyze raad, waarvan de geschiedenis geen gewag maakt, gekomen is, altyd nog aangemerkt als zodanigen, welke onder de oogen van *Judas* en *Jonathan* uitgevoerd zyn. Deezen hebben de eer. By de laatste eerbewyzingen, welke men voornaamelyk aan *Jonathan* van wegen de Syrische koningen toekent, wordt *Simon* niet genoemd; en als hem al het stedehouderschap van ééne landstreek wordt gegeeven, is *Jonathan* in denzelfden tyd over verscheidene landstreeken gesteld, ontvangt een gouden tafelservies (**), en eene menigte van andere kostbaarheden.

„ Hoort men wel het minste van verdriet of misnoegen in de redevoering, welke hy houdt in tegenwoordigheid van de voornaamsten des volks, terwyl *Jonathan* in de gevangenis is, en nog niemand, gelyk het schynt, hem het voorstel doet om in zyne plaats te treeden? Het is zeer groot, dat hy niet eens dit natuurlyk besluit afwacht, maar —— vol bewustheid van de goede zaak, —— onmiddelyk werkzaam is: „ Gy weet, wat ik en „ myne broeders en myne familie voor de wet en den „ tempel gedaan, hoe wy gestreeden, aan welke gevaaren „ wy ons blootgesteld hebben. Om de wetten hebben „ zy allen nu het leven ingeschooten. Ik ben 'er nog „ slechts

„ (*) Makkab. V. 59 en volg. (†) Makkab. III."
„ (§) Makkab. XI. 64—66. (*) Makkab. XII. 33, 34."
„ (‡) JOSEPHUS *de Bell. Jud.* IV. 9. 1."
„ (**) Makkab. I. 57—59. Διακονίαν."

Digitized by Google

„ flechts alleen over. Het zy verre dat ik, om het gevaar te ontzien, myn leven zou willen ſpaaren! Ik ben „ niet beter dan myne broederen! Ik zal myn volk, het „ Heiligdom, onze vrouwen, onze kinderen wreeken. „ Want de volken zyn tegen ons opgeſtaan, om van „ ons een einde te maaken (*).” ——— Wanneer de vyandelyke Veldheer daarna belooft, om *Jonathan* voor honderd talenten los te geeven, merkt hy het bedrog zeer wel. Maar zelfs de ſchyn by het volk, als of hy iets omtrent zyne broederen verzuimd had, is voor hem reeds ondraagelyk. Hy geeft de talenten, ſchoon hy wel weet, dat 'er geen broeder weder zal komen. *Tryphon* doodt denzelven, zodra hy zig door de waakzaamheid van *Simon* in zyne oogmerken ziet te leur geſteld (†).

„ Thans is *Simon* de hoofdperſoon, en zyne zon gaat voor hem glansryker onder, dan voor een van zyne broederen. *Hy*, de oudſte van den ſtam, ſtichtte zynen vaderen en broederen een gedenkzuil, waarin men ook onder de Natie meer kundigheid in vreemde konſten ontdekt, welke echter de tyd naar alle vermoeden vernield zal hebben (§). Van hem hebben wy nog tot op deezen dag toe gedenktekenen van zyne regeering, in de penningen onder dezelve geſlagen (+), en reeds in zynen leeftyd trachtte men zyne daaden, door opſchriften in koper gegraveerd, der vergetelheid te ontrukken (⁂).

„ Hier by ſchynt hy vastere grondbeginzels in de regeering, welke nu in zyne handen is, te hebben, dan zyne broeders. Wie weet wat *Jonathan* onder zyne omſtandigheden gedaan zou hebben? Wy hebben hem altyd de party zien kiezen, die de magtigſte is. *Simon* denkt aan geen vrede met den moordenaar van zynen broeder, en den aanmaatiger van het ryk. Hy ſtelt zich eerst in een goeden ſtaat van verdeediging op elk geval, 't geen mogelyk was, en legt ook magazynen aan; eene omzichtigheid, waaraan tot dus verre maar al te weinig gedacht was.

„ (*) Makkab. XIII. 1—10. (†) 12—19. (§) 27—30.”

„ (+) Makkab. XV. 6. Men kan van deeze penningen nader bericht ontvangen in RELANDI *disſert. de quinque nummis vet. Hebr.* en in FROELICH *Annal. Syriæ*, de agttiende plaat. Op ſommige penningen ſtaat duidelyk שמעון נשיא *Simeon de Vorst*; op veelen ſtaat ook het jaar van zyne regeering.”

„ (⁂) Makkab. XIV. 35.

Digitized by Google

was. Vervolgens zendt hy uitgeleezene gezanten aan den rechtmaatigen Koning *Demetrius*, biedt hem zyne vriendschap aan, en maakt tevens gebruik van de gelegenheid, om te beproeven, of hy Judea van schatting kan bevryden. ——— De Jooden moeten thans reeds gewigtig zyn, vermits hem zelfs *zulk* een eisch niet geweigerd wordt. Zy worden byna een vrye onafhanglyke Staat. *Gaza* wordt stormenderhand van *Simon* veroverd. Maar hy is geen vriend van bloedvergieten, en de stad heeft een gunstiger lot dan soortgelyke. Ook de vyandelyke bezetting van de burgt in Jerusalem, die zich tot dien tyd toe had gehouden, moet Capituleeren, en hy neemt het aan (**). Zy wordt van nu af zyn zetel, en *Simon* heeft byna eenen koninglyken hofstoet, welke vreemde gezanten in verbaasdheid brengt (††).

„ 't Geen hem ons daarby het meest achtenswaardig maakt is, dat hy zich onthoudt om zich op te dringen. De eer is by hem altyd iets 't geen hy verwachten kan; maar hy kent geen uitstel om dezelve te verdienen. Buitenlandsche Staaten vernieuwen de verbonden met hem. Men vindt zich zeer gelukkig onder zyne regeering, welke by het einde zo gerust en veilig wordt. Door dit alles wordt het volk opgewekt, om vooral de betuiging van achting niet te verminderen, welke hy by andere volken geniet. Men wordt het eens om aan hem de hoogste magt plegtig op te draagen; alle de standen en aangelegenheden des ryks van hem afhangkelyk te maaken; alle gerichtelyke gedenkschriften, van de jaaren zyner regeering afgereekend, te onderteekenen, en zulks te bevestigen door eene koperen tafel, welke in den tempel moest opgehangen worden. Daar onbreekt byna niets aan, dan alleen de koningklyke naam (§).

„ Men heeft geen redenen, om berouw te hebben over deezen stap. Hy maakt zyn volk gelukkig in den vrede, waaraan hy de voorkeur geeft boven den oorlog; zyn ouderdom wederhoudt hem niet, om reizen te ondernemen in dit Land, en nog nieuwe schikkingen te maaken, welke in het vervolg gewigtig worden (*). Hy beschermt dit land, wan-

„ (**) Zie het geheele XIII Hoofdst. van 't eerste Boek der Makkabeen.

„ (††) Makkab. XV. 32."

„ (§) Makkab. XIV."

„ (*) Makkab. XIII. De haven van *Joppe* wordt zeer gewigtig."

Digitized by Google

wanneer deszelfs rechten gekrenkt worden. Wanneer de opvolger van *Demetrius*, *Antiochus Sidetes*, die in den beginne *Simon* erkent, en hem groote rechten toestaat, eenige steden, welke den Jooden toebehooren, weder eischt, weigert hy zulks met recht; en terwyl men wederom de wapenen opvat, is zyn dappere zoon *Johannes* zo gelukkig, dat hy de vyanden overwint. Evenwel mogt hy ook in den dood geen beter lot hebben dan zyn broeders. Door verraad van zynen eigen schoonzoon, die op zyne waardigheid belust is, wordt hy, terwyl hy in den schoot van zyn huisgezin van zyne reizen wil uitrusten, by een vrolyk gastmaal omgebragt. Wat toch zou dikwerf het eindelyke loon zyn van een leven, het geen geheel en al ten nutte van anderen is werkzaam geweest, indien de dood van het geheele bestaan een einde maakte (*)?

„ *Simon* is, volgens deeze weinige trekken, de grootste onder zyne broederen, en zo zeer, als iemand, waardig, dat zyne verdiensten, in den beginne zo stil en bescheiden, eindelyk zo roemruchtig ten toon gesteld en beloond worden. Inmiddels hadden alle de zoonen van *Mattathias* daar toe medegewerkt, dat men, —— waartoe dikwerf niet de minste waarschynlykheid was, — na zulke bedryven, als men onder *Antiochus Epiphanes* beleefd had, evenwel ook zodanige tyden weder zag, waarin de Israëliet, om met onzen geschiedschryver te spreeken, „ den akker wederom „ in vrede bouwde, dat het land zyn gewas, boomen en „ velden hunne vruchten gaaven; waarin de Ouden op de „ straaten met elkanderen spraken van het wedergekeerde „ geluk van 't land, en de jongen zich oefenden, om door „ stryden eer te behaalen; —— waarin het land vrede had, „ Israël vrolyk was, en elk zonder vrees onder zynen wyn„ stok en vygeboom zat; waarin de onderdrukte eenen „ verdediger en de wet eenen beschermer vond (†).” De langduurige tyd had *Simon* daarby zo weinig doen verslaauwen, met opzicht tot de eerste bedoeling, welke zynen Vader de wapenen deed opvatten, dat hy aan de herstelling van den godsdienst, en aan de zuivering van alle Israelietische steden van de gedenktekenen van den afgodendienst, zyne voornaamste zorg besteedt; en dat door zyn yver aan den tempel zyn voorige luister wordt wedergegeeven.”

„ (*) Makkab. XVI. 11—24. (†) Makkab. XIV. 8. en volg.”

Lee-

Digitized by Google

Leerredenen van J. STEENMEIJER, *Predikant te Vollenhove, Te Amsterdam by* J. Wesling Wz. 1783. *Behalven de Voorreden*, 314 *bladz. in gr. octavo.*

Tot het gemeen maken dezer Leerredenen is de Eerwaerde *Steenmeijer*, naer uitwyzen der Voorreden, enigzins genoopt door 't lezen der Schriften van zodanige Schryveren, *wier plan*, gelyk hy zich uitdrukt, *schynt te wezen, om nu den geopenbaarden Godsdienst in eenen louter natuurlyken te willen hervormen; met dit eenig onderscheid, dat dezelve door Jesus Christus en zyne Apostelen geopenbaard is; en zy eerst van dezen leeren, en op hun gezach bekennen aan te nemen, het geen zy te boek stellen; doch om daar na niets meer uit hun onderricht te brengen, dan zy begrypen kunnen, en geene verborgenheid te gelooven, dan die hen de reden zelfs dwingt aan te nemen.* 's Mans Voorreden is grootlyks geschikt, ons dit Stelzel, zo als hy 't opgemaekt heeft uit Schriften, die hy zelf gelezen en bestudeerd heeft, doch die, zyns oordeels, niet behoeven bekend gemaekt te worden, waerom hy ook met opzet hunne namen en titels verzwygt, te ontvouwen, en vervolgens deszelfs verkeerdheid aen te toonen. Zyn Eerwaerde beschouwt dit voorwerk als een grondslag, waerdoor de volgende Leerredenen strekken kunnen, *ten tegengifte tegen deze verderflyke pogingen, en ter bevestiging der waarheid van ons Christen geloof;* omtrent welker byzondere bedoeling hy zich indezervoege laet hooren.

„ Zo de *eerste* Leerrede u tot een onbevooroordeeld onderzoek der waarheden opleide, en u aanzette om een echt kind der wijsheid te zijn, of het meer en meer te worden; zo de *tweede* strekke, om u tot de oeffening des eenvouwigen geloofs, waardoor gij behouden wordt, te brengen, en u daarin versterke; zo de *derde* u God dermate in zijne beminnelijkheid vertoone, dat uw hart Hem voortaan vuurig lieve en wederminne; zo de volgende *vierde* en *vijfde* u versterke in uw geloof aan Jesus Christus, in wien God zich zo heerlijk geopenbaard heeft; zo de *zesde* u die drangredenen, welke het rechtveerdigend geloof in Jesus tot heiligheid geeft, recht krachtig maake, door eene hernieuwde overtuiging van onzen schoonen Hervormden Godsdienst, en diene, om u, door eenen wandel naar de wet, God te doen verheerlijken; eindelijk zo de *laatste* u de nietigheid van al het ondermaansche, met het onzeker

kort-

Digitized by Google

kortstondig genot der tijdelijke goederen, voorrechten en waardigheden, dingen, die maar al te veel ons hart aftrekken, indiervoege doe bezeffen, dat voortaan de Hemel en 't hemelsche u meer bezig houde, en gij voor dezelven geheel leevet; ——— dan is mijn doel bereikt (*)!"

Het oogmerk, benevens de hoofdzaeklyke inhoud van dit Geschrift, is, uit dit voorgestelde, genoegzaam af te nemen. Wat verder de uitvoering betreft, men zal, hoe men wyders ook over de hierin behandelde stukken moge denken, den Eerwaerden *Steenmeijer* uit het zelve leeren kennen, als een groot Voorstander van de Leer onzer Nederlandsche Kerke; die, terwyl hy als een geoefend Godgeleerde yvert voor het Leerstellige, tevens niet minder als een kundig Zedenleeraer ten ernstigste aendringt op het Betrachtelyke. Ten einde men steeds in 't oog houde, dat de rechte kennis der waerheid ene kennis zy, die naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens; als hebbende een waer geloovige, van de zonde vrygemaekt en Gode dienstbaer geworden zynde, zyne vrucht tot heiligmaking, en het einde het eeuwige leven.

(*) De hierin verbandelde Texten zyn. (*a*) Luc. VII, 36—47. (*b*) Luc. VII, 48—50. (*c*) 1 Joh. IV. 16. (*d*) Joh. VIII. 18. (*e*) Joh. XVI. 14. (*f*) Rom. III. 31. (*g*) Luc. XII. 16—21.

De Goddelyke Euangeliestem, zoo algemeen aanbiedende als beveelende, op grond van de Formulieren der Hervormde Kerk verdedigd: in brieven aan den Heer J. D. WOLTERING, *Lidmaat der Hervormde Gemeente te Leyden. Nevens eene Narede, bevattende een kort Vertoog der verregaande Onzedigheid van den Heer* J. V. WOENSEL, *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Beide toegewyd aan de Leden der Hervormde Kerk in Nederland, door* J. V. LAAR, *Lidmaat der Hervormde Gemeente te Amsterdam, verzamelaar der Wolke van Getuigen, ten jaare* 1779 *uitgegeven. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1783. *Behalven het Voorbericht*, 390 *bladz. in gr. octavo.*

Men kan uit dit Geschrift afnemen, dat het twistgeding, over de Leer der algemene welmenende aenbiedinge, op verre na nog niet beslist is; en 't komt ons voor, dat het met dit Stukje ook niet zal afloopen. ——— De schryf-

wy-

Digitized by Google

wyze word meer perfoneel, en 't ftuk zelve word *in geen* duidelyker licht geplaetst; des wy den Lezer niet kunnen vleien, met het denkbeeld, dat hy van 't zelve een wezenlyk voordeel zal trekken. Alleen verftaen wy met enig genoegen, dat de Heer *van Laar* zelf van denkbeeld is dat het by zommigen *weinig meer dan woordenftryd* zy (*). Jammer is het maar, dat hy en zyne Party het zo ver niet kunnen vinden, dat het ook onder hen zo befchouwd worde; het welk nog ver van daer is. Zie hier hoe hy 'er zich over uitlate.

,, Sommigen denken, dat het gefchil over de *Aanbieding* gering, en al veel een woordenftryd is. ——— Dat het gefchil met eenige niet groot is, die een algemeene roeping, en daarin een grond des geloofs voor allen, om tot Christus te komen, vasthouden; doch, uit vrees voor misbruik, de aanbieding conditioneel maken, en die bepaaldelyk doen aan zulken die belang daarin beginnen te ftellen, dewyl toch die alleen daarvan gebruik zullen maken; die ook om die reden niet verkiezen de woorden *fchenken* en *geven* in den aanbiedenden zin te gebruiken; dit geloof ik ook: daar zyn 'er onder zulke Broeders, met welke het gefchil op weinig meer dan woordenftryd uitloopt; fchoon ik 'er myne zwarigheden tegen behoude. ——— Dan dat het gefchil tusfchen u, [*Woltering*,] uwen zedigen Vriend, (*van Woenfel*,) en my, gering zy, zal, naar myne gedachten, niemand die deze brieven leest kunnen ftaande houden. ——— Ik oordeel het ftelzel van u en uwen vriend, dat de geloofsgrond voor zondaaren geheel uit de uitwendige roeping wechneemt, verwoestend voor de oefening der Euangelifche godzaligheid, en geheel onbeftaanbaar met de Leer der Hervormde Kerke. Maar, wilt Gy 't met my eens zyn? goed! Ik ook met u! doch alleen op grond van onze Formulieren! Zonder dat wy beide die waarachtig gelooven (†), *als de eenige regelen, om de waarheids leere der*

(*) Zo vertoonde het zich reeds by vele bezadigden aen ons in 't jaer 1779. Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 179.

(†) Mogelyk zouden wy 'er niet ten onregte byvoegen, *en eveneens verklaren.* Ons dunkt althans, dat het hier ruim zo veel aenkomt op dit *verklaren* als het *geloven*; om dat men zich ter wederzyde aan de *Formulieren* houd; maer men dezelven verfchillend verklaert; op dezelfde wyze, als men ter wederzyde Gods Woord *gelooft*, maer het zelve verfchillend *verklaert.*

Digitized by Google

der Gereformeerde Kerk te kunnen beoordeelen, zullen wy het denkelyk nooit eens worden. Ik bemin den Vrede, maar niet ten koste der Waarheid."

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus, door twee Godgeleerden. N. 1 *en* 2. *Te Utrecht, by* S. de Waal, *en* G. v. d. Brink Jansz. 1783. *In groot octavo*, 77 *bladz.*

Nademael 'er reeds zo veelvuldige verhandelingen van den Heidelbergschen Catechismus het licht zien, komt het, in den eersten opslage, enigermate vreemd voor, een nieuw stuk van die natuur ter drukperse te schikken. Dan het byzonder oogmerk, waermede zulks geschied, vermindert terstond de bevreemding. Men heeft naemlyk, zo als de Voorreden meld, begrepen, dat 'er, niet tegenstaande alle de voorige werken, nog wel vereischt werd een Geschrift, „ 't geen zich wat nader by de uitdrukkingen van den „ Catechismus hieldt, 't geen tevens de woorden en de „ zaken wat oordeelkundiger behandelde, en 't geen lee„ vendig en krachtig in het toepassend deel mogt zyn." Een voorslag hieromtrent, etlyke jaren geleden, gedaen, is vruchtloos geweest, tot dat men onlangs aenzoek kreeg, om een Geschrift van dien aert, dat grootlyks aen dit bedoelde beantwoord, uit de papieren van enen overleden Leeraer, in 't licht te geven Een nog dienend Leeraer, door de Famille hiertoe aengezogt, deelde zulks den tegenwoordigen Uitgeveren mede; en dezen beslooten wel dra, om de uitgave op zich te nemen, onder dit beding: „ dat „ zyn Eerw. de moeite op zich wilde neemen, *om het zelve* „ *te verschryven, te beschaven, en met zyne aanmerkingen te* „ *vermeerderen*, op dat het te beter aan 't bedoelde „ mogte beantwoorden." Zyn Eerwaarde dit op zich genomen hebbende, heeft men voorts de hand aen 't werk geslagen, en besloten, ten minste *van maand tot maand*, ene Zondagsche Afdeeling in druk gemeen te maken; waervan de twee eersten ons reeds ter hand gekomen zyn. —— De uitvoering toont, dat en de overleden en de nog dienende Leeraer beiden twee Godgeleerden genoemd mogen worden, wier arbeid zeer geschikt is tot deze taek; des men met rede moge verwachten, dat dezelve genoegzaem aen de opgemelde begeerte voldoen zal. —— Men verkiest tot nog de namen dier Godgeleerden te verbergen; maar ze zullen, by 't voltrekken dezer Verhandelingen, indien niet vroeger, genoemd worden. *De*

Digitized by Google

De peinzende Christen, of Bundel van ſtichtelyke gedachten voor de Eenzaamheid, door P. BROES, *Predikant te Amſterdam. Tweede ſtukje. Te Amſterdam, by* P. Schouten *en* J. Wesſing Wz. 1783. *In gr. octavo* 135 *bladz.*

Ene ſoortgelyke verzameling van Godvruchtige gepeinzen als in het voorige ſtukje (*) vervat zyn; alleenlyk hebben wy, onder het doorbladeren, opgemerkt, dat de Eerwaerde *Broes* het in dezen meer toelegt op het zogenaemde *declameeren*, of ſterk hartstochtlyk uitdrukken. Zulks had ook in 't voorige hier en daer wel plaets, doch niet zo algemeen als in 't tegenwoordige. Een zo ſterk gebruik van dezen ſtyl, behalven dat ze den *peinzenden Christen*, wiens toebenaming ene bedaerder geſteldheid aenduid, niet eigen ſchynt, heeft natuurlyk dat gevolg, dat dezelve op den duur zyne kracht verliest; ten deele door dat de hartstochten afgemat worden, en ten deele door dat men 'er aan gewent, 't welk ons allengskens minder gevoelig maekt. Wy hebben niet tegen een gematigd gebruik van dezen *declameerenden* ſtyl; maar, voor zo ver dezelve niet zo zeer voor 't verſtand als wel voor de hartstochten gericht is, zouden wy denzelven nu en dan gaerne verpoosd zien, door den *didascaliſchen* of onderrichtenden ſtyl, welke tot het verſtand ſpreekt. Deze is 't, die altoos ten grondſlage behoort te dienen: men moet eerst *overtuigen*, dan *bewegen*; by mangel hier van loopt men groot gevaer van der dweperye voedzel te geven.

(*) Zie boven bl. 231.

De denkende Christen, Eerſte en Tweede Stukje. Te Rotterdam by J. F. Lindenberg 1783. *Behalven het Voorberigt*, 224 *bladz. In gr. octavo.*

Men heeft, zo als het Voorbericht ons meld, ten oogmerk, om, onder dezen Tytel, van tyd tot tyd, zonder zich echter aen enig tydbeſtek te bepalen, een Stukje af te geven, „ vervattende Verhandelingen of Bedenkin-
„ gen, die allen min of meer betrekking hebben, tot den
„ Godsdienst of de Zedenkunde; doch van verſchillenden
„ aart en ſmaak, als gevloeid uit de pennen van ver-
„ ſcheiden Schrijveren, die, ſchoon allen *denkende Chris-*

„ *te-*

Digitized by Google

„ *tenen*, niet, over alle onderwerpen, op dezelfde wijs „ denken." Door Schryvers die *denkende Christenen* zyn, verstaet men hier zodanigen, die, terwyl ze niets schryven dan 't geen een *Christen* voegt, toonen, dat ze niet slechts van anderen overnemen, of den gemenen slenter volgen; maer dat ze daedlyk zelven *denken*; in zo verre dat men, schoon ze niet altyd iets nieuws geven, nogtans in hunne Schriften altoos iets byzonders ontdekken, of ten minste het behandelde ontwerp in een nieuw licht geplaetst zien, waeruit blyken kan, dat zy zelven *gedacht* hebben. —— Twee stukjes van die natuur heeft men reeds afgegeven; en elk derzelver behelst drie Verhandelingen. —— De eerste gaet over *Gods Algenoegzaemheid*, en strekt om te toonen, dat de hoogste Gelukzaligheid Gode moet worden toegekend, niet als zyner Natuure door ene volstrekte noodzaeklykheid eigen, maer als een gevolg beide van zyne Zedelyke en Natuurlyke Volmaektheden. —— Ene volgende betreft *de gehoorzaemheid aen de Overheden*, en doet ons zien, dat men der Euangelieleere onregt doet, wanneer men haer verdenkt en beschouwt, als leerde zy ene lydelyke gehoorzaemheid; daer het integendeel alleszins blykbaer zy, dat de gehoorzaemheid aen de Overheden, in bevelen, van hoedanig ene natuur ook, die duidelyk tegen het regt van God, of de regten des Menschdoms aenloopen, ons door den Christelyken Godsdienst niet opgeleid, maer verboden is. —— Verder word hier gehandeld over de *Wedergeboorte*, en wel inzonderheid getoond, hoedanige denkbeelden men zich daer van te vormen hebbe, zo met betrekkinge tot den tyd der aenvanglyke verkondiginge der Euangelieleere, als met opzicht tot onze tegenwoordige dagen: en in welken zin de Wedergeboorte voor alle Christenen, van alle tyden, noodzaeklyk zy. —— 'Er moet naemlyk in allen, zelfs in den best opgevoeden en minst gebreklyken Christen, tot ryper jaren gekomen zynde, een nieuw beginsel van werking ontstaen, 't welk te vooren niet, of zeer onvolkomen, in hem plaets had; een beginzel van werking, dat alle zyne daden regelt, en op zyn gansch gedrag een doorgaenden invloed heeft; bestaende in een oprecht en ernstig besluit, om God in alles, zonder enige uitzondering, te gehoorzamen, en alle andere belangen en neigingen daer aen te onderschikken. —— Het tweede drietal van Verhandelingen vangt aen, met een onderzoek nopens de *beweegredenen* van *Judas*, in 't verraden van zy-

Digitized by Google

zynen Meester; en de Schryver van dit stukje meent de voornaemste beweegreden te vinden, in de *staetzucht van Judas*; die hem, met het denkbeeld van een aerdschen Messias ingenomen zynde, noopte, om zynen Meester, door dit middel, als 't ware in de noodzaeklykheid te brengen, om zyn Koninglyk gezag, onverwyld, aen te nemen, 't geen hy oordeelde, meer dan al te lang, door hem verschooven te zyn. —— In de daernevensgaende Verhandeling levert men ons ene wederlegging van 't geen het Ongeloof te berde brengt, wegens het niet voorschryven van de *Vriendschap* in de Euangelieleer; waertegen hier, onder de ontvouwing en aenpryzing der Vriendschap, met voorstelling der maetregelen, welken daeromtrent in agt te nemen zyn, getoond wordt, *dat de Vriendschap geen plicht, en daarom in het Euangelie niet bevolen is.* —— Laetstlyk ontmoeten we, in dit tweede stukje, nog ene Verhandeling, over *het Christelyk Zedenprediken*; waer in de Autheur, na ene duidelyke voordragt der soorte van Zedenprediken door hem bedoeld, 't 'er op toelegt, om te doen zien, dat zodanig ene predikwyze niet alleen onschadelyk en geoorlofd, maer ten uiterste heilzaem is; en hierom in alle Christelyke vergaderingen zeer dikmael, ja meestal, behoort gehouden te worden.

Liefhebbers van een onpartydig onderzoek van Godsdienstige en Zedekundige onderwerpen vinden hier een nieuwen voorraed voor hunnen oefengragen geest; en ze zullen, 't zy de beweerde kundigheden hunne toestemming al of niet erlangen, geen reden hebben om hunnen tyd, aen 't doorbladeren dezer Verhandelingen besteed, te beklagen, nadien dezelven, op een welgeschikten redeneertrant, met ene behoorlyke beknoptheid uitgevoerd zyn.

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *VIIIste Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1783. *in gr. 8vo. 360 bladz.*

Dit Deel behelst vier ingekoomen Antwoorden, op de Vraag, door het Genootschap voorgesteld. —— *Op hoe veelerleie wyze kan het vermogen van den Koortsbast onderstaand of aangezet worden door bygevoegde middelen, in die gevallen, daar hy wel als het voornaamste Geneesmiddel vereischt wordt, maar echter te zwak is om de zaak alleen af te doen? en welk eene keus van middelen moet men ten*

dien

dien einde doen, betrekkelyk tot den onderscheiden aart der voorkomende gevallen en omstandigheden?

Het is onze gewoonte niet, Verhandelingen te beoordeelen, die reeds door het Genootschap zelve zyn goedgekeurd, en met den Eereprys bekroond. —— Wy kunnen echter niet voorby, onzen Leezeren kortelyk den Inhoud derzelven mede te deelen, en hem teffens te verzekeren dat alle deeze vier ingekoome Verhandelingen niet alleen met de noodige kennis van het onderwerp zelve, maar ook met zeer veel oordeel en beleezenheid zyn opgesteld; en schoon de geleerde Schryvers in de wyze van het onderwerp te behandelen, wel eenigzins van elkander verschillen, zo behelst toch ieder deezer vier Antwoorden, zo veel byzonders, zo veel nuttigs, voor den Beoeffenaaren der Geneeskunst, dat het Genootschap, onzes oordeels, zeer wel gedaan heeft van ze alle door den druk gemeen te maaken.

De Schryver van de eerste *Verhandeling*, die ook den Gouden Eereprys behaald heeft, is de Heer P. M. NIELEN, *practiseerend Geneesheer, te Utrecht.* In deeze *Verhandeling* worden de volgende zaaken onderzogt. —— *Voor eerst*, de kruidkundige verkiezing van den Koortsbast; ten *tweeden*, de beginzelen, welke de zelfstandigheid van den Koortsbast uitmaaken; ten *derden*, de uitwerkzelen van den Koortsbast in zyn geheel, of, die van zyne beginzelen in 't byzonder, op het menschelyk ligchaam. Ten *vierden*, enkele middelen, die, nopens hun zamenstel, het minst van den Koortsbast verschillen, en in hunne Eigenschappen aan denzelven 't meest naby komen. Ten *vyfden*, de middelen, welke uit hunnen aart geschikt zyn ter aanzetting van de krachten der beginzelen van den Koortsbast in 't byzonder. By de beantwoording van het tweede lid der Vraage, omtrent de keus der middelen, betreklyk tot den onderscheiden aart, voorkomende gevallen en omstandigheden, geeft de Heer *Nielen*, in de eerste plaats, algemeene regels op, die by het gebruik van den Koortsbast in acht te neemen zyn, betreklyk tot de gesteldheid des Lyders. Ten *tweeden* gaat hy naa, de Ziekten, welke het gebruik van den Koortsbast aanwyzen; en eindelyk, ten *derden*, de toevallen en omstandigheden, die zig zomtyds daarin opdoen, en waar tegen de Koortsbast, of min voordeelig of strydig schynt; mitsgaders de wyze, om in deeze allen aan de geneezings-aanwyzinge te voldoen.

Digitized by Google

De tweede *Verhandeling*, aan welken de Zilveren Gedenk-penning is toegekend, is van den Heer G. TER HORST, *practiseerend Geneesheer*, *te Amsterdam*. —— De kundige Opsteller heeft niet goedgevonden met een Kruid- en Scheikundig Onderzoek van den Koortsbast zig in te laaten; maar heeft zig meer bepaald tot dat geene, wat de Waarneemingen van beroemde Mannen ons, omtrent de geneeskrachten van den Koortsbast, hebben geleerd. —— Hy toont, in de eerste plaats, door de schriften van eenen *de Gorter*, *Tralles*, *Werlhof*, *Hoffman*, *Berger* en *Freind*, welke vermogens de Koortsbast bezit; en geeft vervolgens, met de eigen woorden van *de Haen*, een Lyst der Ziekten op, in welke de Koortsbast als een zeer heilzaam middel is bevonden geworden; en eindelyk, in de *derde* plaats, bewyst hy uit de Waarneemingen van de bovengenoemde Schryvers zo wel, als ook uit *Sydenham*, *Stork*, *van Swieten*, en meer andere, dat de Koortsbast niet in alle gevallen voldoenend is bevonden; en dat men, naa bevind van de byzondere omstandigheden, door byvoeging van andere Geneesmiddelen, de werking van den Koortsbast vermeerderd en gewyzigd heeft.

De derde *Verhandeling* die ons meer Systematicq voorkomt, is van den Heer J. P. MICHELL, *practiseerend Geneesheer*, *te Amsterdam*. De schrandere Opsteller heeft zyne Verhandeling in vier Hoofdstukken gesplitst.

In het *eerste* onderzoekt hy de hoofd-eigenschappen van den Koortsbast; als mede de Ziekten, waarin dezelve als het voornaamste Geneesmiddel te pas komt. —— In het *tweede* geeft hy de oorzaaken op, waarom in deeze Ziekten de Koortsbast alleen zeer dikwils niet kan volstaan. —— Het *derde* Hoofdstuk wyst aan, op hoe veelerlei wyze de kragten van dit Geneesmiddel, ter geneezing van zulke Ziekten, versterkt en aangezet kunnen worden. —— Het *vierde*, en laatste, handelt over de hulpmiddelen, die, naa den verschillenden aart der omstandigheden, by den Koortsbast gevoegd kunnen worden, ter geneezing van Ziekten, waarin hy alleen niet voldoet.

De vierde en laatste *Verhandeling* is van den Heer LOOFF, *Geneesheer te Groningen*. —— Hier vinden wy wederom eene verschillende behandeling. —— *Voor eerst* beschouwt de Schryver de gevallen, in welke de Koortsbast als het voornaamste Geneesmiddel vereischt word. Ten *tweeden*, op hoe veelerleie wyze zyn kragt onderſteund of aangezet kan worden; en hier uit leid hy ten

der-

derden af, in welke gevallen de Koortsbast te zwak is om alleen de zaak af te doen. ——— Agter deeze *Verhandelingen* is geplaatst eene Waarneeming van eene gelukkige Operatie der Steen, die op eene byzondere wyze zyn zitplaats had, in de *Penis*, en waarvan de Lyder, door den Hoogleeraar MUNNIKS, gelukkig is geopereerd. Deeze Waarneeming is medegedeeld door J. BARLINKHOFF, *Med. Doctor in de Nieuwe Pekel-A, buiten Groningen.*

De Natuurlyke Historie der Insecten van den Heer A. J. RÖSEL *van* ROSENHOF, *met naar 't leven getekende en gekoleurde Plaaten: verrykt met de aanmerkingen van den Here* C. F. C. KLEEMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald, onder het toezicht en de beschaaving van eenige voornaame Liefhebbers. Met een nevensgaanden Bladwyzer, opgemaakt door den Eerw.* A. A. V. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Te Haarlem, by* C. H. Böhn en Zoon, *en te Amsterdam, by* H. Gartman, 1783. *Vier Deelen in groot quarto.*

Eindelyk is de voor eenige Jaaren aangevangen overzetting deezer Natuurlyke Historie voltrokken; des de Nederduitsche Liefhebbers, der Hoogduitsche taale niet magtig, in zo verre hunnen wensch voldaan zien; en wel op zodanig eene wyze, dat ze t'over reden hebben, om genoegen in de uitvoering te neemen. Men ziet naamlyk, dat 'er in de juistheid der Vertaalinge, en de naauwkeurigheid der Afbeeldingen, alles gadegeslaagen is, wat men hieromtrent zou mogen verwagten; en verder vindt men dat deeze Nederduitsche uitgave, benevens het Werk van *Rösel*, nog eene menigte van laatere waarneemingen van deszelfs Schoonzoon *Kleemann* behelst: als mede dat dezelve een algemeen Register, door den Eerwaarden *Moerbeek* vervaardigd, verleent: welke bykomende Stukken de Nederduitsche uitgave grootlyks aanpryzen. Is de Heer *Rösel* beroemd van wegens zyne opmerkzaamheid; de Heer *Kleemann* deelt, ten deezen opzigte, niet minder in de algemeene agting; des zyne laatere waarneemingen, in veele gevallen, ter nadere ophelderinge dienen: en daar het in een Werk van die uitgebreidheid dikwerf moeilyk valt, deeze of geene byzonderheid op te zoeken, kan een Register, als dat van den Eerwaarden *Moerbeek*, dikwerf

Digitized by Google

te ſtade komen. ——— Uit hoofde der algemeene bekendheid van dit Werk hebben wy 't bykans onnoodig geagt, een verſlag van deszelfs beloop te geeven; dan nadere overdenking heeft 'er ons toe genoopt, ten gevalle van zulken, die daaromtrent onkundig mogten zyn.

De Heer *Röſel*, na in eene Voorreden de beoefening van de Natuurlyke Historie der Inſecten aangepreezen, en eenige algemeene aanmerkingen nopens dezelven voorgedraagen te hebben, vangt zyn Werk aan, met eene beſchouwing der *Vlinders*, zo als dezelven naar hunne hoofdſoorten in *Dag-* en *Nagt-Vlinders* verdeeld worden. Voorts brengt hy de *Dagvlinders* in *twee* en de *Nagtvlinders* in *vier* onderſcheiden Clasſen; geevende telkens voor ieder Clasſe een berigt van de kenmerken, welken aan de Vlinders dier Clasſen, mitsgaders derzelver Rupſen en Poppen, eigen zyn. De beſchryving der daar toe behoorende Inſecten beſlaat het eerſte Deel, het welk op LXXVIII Plaaten ons eene verſcheidenheid van CXXI zodanige Inſecten voor oogen ſtelt.

In het tweede Deel ontmoeten ons de *Kevers*, in *twee* Geſlachten, *Aard-* en *Waterkevers* onderſcheiden; waarvan het eerſte Geſlacht *drie* Clasſen verleent, terwyl het laatſte in *twee* Clasſen verdeeld wordt. Hierby komen de *Springhaanen* en *Krekels*, die wel tot twee hoofdſoorten te betrekken zyn, maar door den Heer *Röſel* ſlegts onder ééne Clasſe gebragt worden, om dat ze de voornaamſte eigenſchappen met elkander gemeen hebben. Op eene dergelyke wyze neemt hy vervolgens de *Wespen* en de *Hommels*, (waaronder ook de *Byen*) te zamen. En ſluit dan verder dit tweede Deel met eene beſchouwing der *Muggen*, *Vloon* en *Vliegen*; aantoonende, in hoe verre dezelven onder elkander, en van andere hun gelykende Inſecten, te onderſcheiden zyn. Vóór de beſchryving van ieder deezer ſoorten gaat insgelyks, als boven gemeld is, een berigt, om ons het algemeene, dat daaromtrent aan te merken is, te leeren gade ſlaan; en met de beſchryving der daaronder behoorende Schepzelen levert dit Deel een aantal van LXXV Plaaten, op welken eene menigte van grootere en kleinere Inſecten afgebeeld wordt. De Heer *Röſel* brengt de hierin beſchreevenen tot *acht* Clasſen; te weeten *drie* der Aard- en *twee* der Waterkevers, maakende verder ieder der opgenoemde ſoorten ééne Clasſe, waardoor 'er nog *drie* Clasſen ontſtaan, uit welken hoofde deeze twee Deelen te zamen *veertien* Clasſen behelzen.

On-

Onze Autheur, met de uitgave van dit zyn Werk, dat in 't oorspronglyke bladswyze geschiedde, volhardende, ontdekte door den tyd nog al eelyke Insecten, die mede tot deeze *veertien* Clasfen behoorden; daarbenevens gelukte het hem, onder de reeds beschreevenen, nog nieuwere waarneemingen te doen; en verder ook andere Insecten op te speuren, die tot de bovengenoemde Clasfen niet gebragt konden worden. De vrugt van deezen zynen arbeid is in het derde en vierde Deel by een verzameld. ——— Het derde Deel alleen bevat, behalven zodanige Schepzelen, die tot de eerstgestelde *veertien* Clasfen te betrekken zyn, nog *acht* nieuwe Clasfen. (1.) De *Libellen* of *Landnimphen*, waaronder de *Mieienroover* en anderen. (2.) Zesderleie soort van *Waterluizen*. (3.) Eene soort van *Waterspinnen*, benevens eene *Watermade* of *Myt*. (4.) De *Rivierkreeft*, de kleine *Riviergarnaal* en de *Zeegarnaal*. (5.) Drieërleie soorten van *Scorpioenen*. (6.) Tweeërleie *Snuitkevers*. (7.) Vier soorten van *Armpolypen*, en eenige in steen gevonden *Armpolypen*, tweeërleie *Vederbospolypen*, drieërleie *Slangetjes*, en eindelyk (8.) Negen soorten van *Basterdpolypen*, benevens twee kleine Waterinsecten, het zogenoemde *Kogeldier*, en de *kleine Proteus*, aan welken noch kop noch staart te vinden is. Het voorgestelde, wegens de *Polypen*, is genoegzaam een Stuk op zigzelve, waarom de Heer *Röfel* 'er ook een afzonderlyk berigt voor geplaatst heeft; in 't welke hy ons de opkomst en den voortgang der ontdekkinge deezer zonderlinge Schepzelen verhaalt, met meldinge der moeite, die hy, eerst aan de egtheid der ontdekkinge twyfelende, genomen heeft, als mede van den uitslag zyner poogingen desaangaande, waaraan we deeze zyne naauwkeurige beschryving der Polypen verschuldigd zyn. Men vindt de opgemelde soorten, door den Heer *Röfel* zelven waargenomen, op XXX Plaaten afgebeeld; behelzende het voorige gedeelte nog LVI Plaaten, met de afbeelding van verscheiden der opgemelde Insecten.

Wyders verleent ons het vierde Deel, behalven eene voorafgaande Leevensbeschryving van den Heer *Röfel*, en het bovengemelde Register, aan 't einde van dit Werk geplaatst, nog eene verscheidenheid van Rupsen en Vlinders, als mede Kevers en dergelyken; die ten deele van de voorheen beschreeven onderscheiden zyn, en ten deele nog nadere aanmerkingen, op nieuwe waarneemingen gegrond, nopens dezelven aan de hand geeven. Een aantal van

Digitized by Google

XXXIV Plaaten brengen ons de hier beschreeven onder 't oog; en by deezen komen ten laatste nog VI Plaaten, ter opheldering der nevensgaande beschryving van de zogenoemde *Kruisspinnen*, die, om haaren roof te vangen, een radvormig Spinzel maaken.

Ter verdere voltooijinge deezer *Natuurlyke Historie der Insecten*, hebben de Uitgeevers besflooten ook eene overzetting van *Kleemanns Beytrage zur Natur- oder Insecten Geschichte* te laaten vervaardigen, om dit Werk van dien oplettenden onderzoeker te doen dienen, tot een *Vervolg* op dit van *Rösel*; te meer daar zyn Ed. zig in zyne aantekeningen meermaals op deeze zyne *Bydragen* beroept, des het 'er alleszins toebehoore. Men heeft de vier eerste Plaaten van dit *Vervolg* reeds afgegeeven; en de Liefhebbers kunnen 'er uit zien, dat de Heer *Kleemann* zeer wel voldoet aan de goede verwagting, die men deswegens uit zyne aantekeningen heeft kunnen opmaaken.

Tydwyzer der Rupsen, door RÖSEL *en* KLEEMANN *beschreeven. Opgesteld door den Heer* J. MADER, *en in 't licht gegeeven door* C. F. C. KLEEMANN. *Uit het Hoogduitsch. Vermeerderd met eene Naamlyst der Planten, volgens het Samenstel van* LINNÆUS. *Te Haarlem, by* C. H. BÖHN. *Behalven het Voorbericht*, 161 *bladz. in gr. octavo.*

In deezen Tydwyzer vindt men, van Maand tot Maand, aangetekend, welke Rupsen, door de bovengenoemde Heeren beschreeven, in ieder Maand voorkomen, en met welke Gewassen zy zig geneeren: met eene nevensgaande aantekening van die, welken wat vroeger of laater in de verschillende jaargetyden, van Lente, Zomer, Herfst en Winter, gevonden worden. Dit Stukje kan, daar men de Plaaten in de Werken dier Schryveren ook aanwyst, ter gereeder handleidinge dienen, om na te gaan, waar men die of deeze Rups beschreeven vindt. En wel byzonder kan het, naar 't oogmerk des Opstellers, strekken, om den Liefhebberen behulpzaam te zyn, in 't naspooren deezer Insecten, als leerende hieruit wanneer en waar zy dezelven hebben te zoeken. Tot meerder behulp heeft men ook gebruik gemaakt van de vreemde Naamen, waarmede de beroemde *Linnæus* veelen derzelver benoemd heeft; en zo is 'er ook nog bygevoegd eene Lyst der hier genoemde Plantgewassen in 't Nederduitsch en Hoogduitsch, als mede

Digitized by Google

de in 't Latyn, volgens *Linnæus*; om dat de Liefhebbers veelal in deezen aan de benaamingen van *Linnæus*, gewoon zyn. Zy die zig van de opgemelde *Natuurlyke Historie* en derzelver *Vervolg* bedienen, of deeze Liefhebbery zelven verder voortzetten, kunnen des een nuttig gebruik van deezen *Tydwyzer* maaken.

Amsterdamsche Jaarboeken, bijeengebragt door JACOBUS KOK. *Met Plaaten. Derde Deel. Te Amsteldam by* J. B. Elwe 1782. *Behalven het Jaarregister* 631 *bladz. in gr. octavo.*

Hier mede voltrekt de Schryver der *Amsterdamsche Jaarboeken* zyne opgenomen taak, brengende zyn geschiedkundig verslag, zints het jaar 1702 tot op het afloopen van 't jaar 1781. Op de eigenste manier, welke de Autheur in de twee voorige Deelen gehouden heeft, voltooit hy zyn Werk in dit derde Deel; des wy ons, nopens de uitvoering, en 't nuttige gebruik van 't zelve, alleen hebben te beroepen, op het geen wy daaromtrent alvoorens gezegd hebben (*). Dan vermids we diestyds, met de afgifte van het derde Deel, nog een staal zelve van de uitvoering beloofd hebben, zo zullen we, ter deezer gelegenheid, om een gedeelte uit te kiezen, dat nog al eenlyke byzonderheden behelst, en ons niet lang in Staatszaaken inwikkelt, bepaalen tot het overneemen, van 't geen onze Jaarboekschryver, nopens het voorgevallen in de jaaren 1755—1758, heeft aangetekend.

„Na dat, (dus vangt dit gedeelte aan,) voor het jaar 1755 als Burgemeesteren aangesteld waren, de Heeren

Mr. PIETER RENDORP,	Mr. WILLEM GIDION
Mr. GERARD ARNOUD HASSELAAR,	DEUTS en
	Mr. GERRIT HOOFT.

werd, op den 3den van de maand *Mei*, een Conventie gemaakt, tusschen Hunn. Ed. Gr. Achtb. en den Gerechte van *Amstelland* of *Nieuwer Amstel*, wegens de *Jurisdictie* of *Limietscheiding*, voor de Stad en *Amstelland* (†).

„Ook werd in dit Jaar, door ADRIAAN COCK, *Confituriet* alhier, bewesten de *Varkenmarkt*, op een stuk gronds, door

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 318.

(†) „ Zie *tweede vervolg der Handv.* bl. 1."

Digitized by Google

door hem voor eenige jaaren van de Heeren *Thesauriers* gehuurd, een *Yskelder* gebouwd: deeze wordt nog heden door deszelfs Zoon ISAAK KOCK onderhouden.

„ In de maand *November* van het voorleden Jaar was, door het schieten naar Vogels, buiten de Stad aan 't Schelvishoofd, het ongeluk gebeurd, dat de eene zwager den anderen dood schoot. Een ander geval, dat niet min ongelukkig had kunnen weezen, gebeurde op den 12den *October* van dit jaar in de *Oude Waale Kerk*. Zekere *Franschle Bakkersknecht*, die men naderhand bevond krankzinnig te zijn, schoot op den Leeraar JEAN HENRY FRANCOIS; die bezig was met het gebed voor de voormiddags Predikatie te doen; gelukkiglijk ontving de Predikant geene andere wond dan een schampschoot aan het achterhoofd. Hoe groot de ontsteltenis ook ware, maakte men zig echter meester van den daader, die, na bevinding van krankzinnigheid, in verzekering gesteld werd. Eene algemeener verbaasdheid veroorzaakte de vreeslijke waterberoering, op den 1sten *November* dezes jaars, die echter mede meerder schrik dan onheil voor deze Stad veroorzaakt heeft.

„ Op den 4den *Januarij* had de Wel Eerw. D. WILHELMUS KOOLHAAS, alhier, als Hoogleeraar in de *Oostersche Taalen*, op het Illustre School, zijne Intreerede gedaan; zijnde, den 31sten *October* 1754; zulks reeds geschied, door den Eerw. Do. PETRUS CURTENIUS, als Hoogleeraar in de *Godgeleerdheid*. En op den 31sten *Januarij* werd hij, met gemelden Hoogleeraar P. CURTENIUS, zamen als de dertigste Predikant beroepen, op voorwaarde, dat zij beiden, bij de eerste vacatuure, in de openstaande plaats vallen zouden, en als dan het getal weder op negen en twintig bepaald blijven. De bevestiging geschiedde op den 2den *Maart*, door D. W. VAN DEN BROEK. W. KOOLHAAS overleed den 30sten *April* 1773.

„ Onder meer andere Keuren en Ordonnantien, die met den aanvang van 't jaar 1756 gemaakt werden, was de voornaamste die, welke betrekking had tot de *Assurantie* en *Avarijen* (*): voorts eene nadere ordonnantie op de Scheepskraanen, enz.

„ Op den 20sten *Januarij* werden de wetten, voor het bestuur der *Waalsche Kerken*, in eene bekwaame orde gebragt, en door de leden van die gemeente goedgekeurd. Op den gewoonlijken tijd van de verandering der Stads Regee-

(*) „ Zie *tweede vervolg der Handv.* bl. 89."

Digitized by Google

geering, [te weeten den eersten Februarij,] werden als Burgemeesters verkoozen,

Mr. GERARD ARNOUD HASSELAAR,	Mr. CORNELIS HOP, en
Mr. EGBERT DE VRY TEMMINK,	Mr. DANIEL DE DIEU.

Weinige dagen daar na, en wel op den 18den der maand *Februarij*, zijnde de Algemeene Dank-, Vast- en Bededag, gevoelde men zo wel alhier als in de meeste plaatsen van *Nederland*, des morgens omtrent agt uuren, eene aardbeeving, die niet weinig schriks veroorzaakte, voor all' in de kerken, en bijzonderlijk in de *Luthersche Oude Kerk*, alwaar, behalven de beweeging die men duidelijk aan de kerkkroonen ontwaar werd, nog een valsch gerugt van brand in de kerk verspreid werd; doch het behaagde de Voorzienigheid, alles zonder verdere onheilen te doen eindigen: ter gedachtenisse daarvan is kort daarna, door den Heer HOLTZHEY, een zinnebeeldige penning vervaardigd.

„ Den 10den van de maand *October* dezes jaars overleed, op deszelfs Lustplaats *Watervliet* onder *Velzen*, in den ouderdom van ruim zes- en zestig jaaren, de Wel Ed. Gr. Achtb. Heer GERRIT CORVER, Heer van *Velzen* enz. enz.

„ Op den 28sten *Januarij* 1757 werd door de Heeren van den Gerechte eene nieuwe Ordonnantie gemaakt, betrekking hebbende op het gedrag der *Acteurs* en *Actrices* van den Schouwburg (*); en door de nieuw aangekomene Heeren Burgemeesteren

Mr. EGBERT DE VRY TEMMINK,	WILLEM GIDEON DEUTS, *obiit* 27 *Junij*,
Mr. PIETER RENDORP,	Mr. JAN BAPTIST SLICHER *in deszelfs plaats*, en JAN CALKOEN.

werd op den 13den *April* het recht van *Exue* met *Londen* mortificeerd (†). Op den 28sten van de maand *Junij* vierden de Wel Ed. Gr. Achtb. Heer Burgemeester Mr. GERRIT HOOFT, en deszelfs Gemalin, Mevrouw HESTER HINLOOPEN, de vijftigste verjaardag van hun huwelijk zeer luisterrijk, op de zaal van het O. Z. Heere Logement.

„ De plaatsen van de overledene Ed. Manhafte Heeren Colonellen, DANIEL VAN HENGEL en JACOB DU PEIROU JANSZ. werden, door den Ed. Manhaften Krijgsraad, op een

„ (*) *als boven*, bl. 149. (†) *als boven*, bl. 223."

Digitized by Google

den 24sten van de maand *Augustus*, vervuld, door het verkiezen van de Ed. Manhafte Heeren THEODOR WYNANTS en HENDRIK BALTHAZAR VAN AALST,

„ Op den 15den van de maand *December* werd alhier het Eeuwfeest van het *Diaconie Weeshuis* plechtig gevierd; wordende op Zondag den 18den in de meeste kerken dezer Stad, en bijzonderlijk door D'. PLANTINUS in de *ZuiderKerk*, alwaar de kinderen uit dat huis hunnen kerkgang verrichten, een toepasselijke Leerrede gedaan.

„ JOHANNES VAN SCHELLE werd in dit Jaar alhier beroepen: in het volgende Jaar werd zijn Eerw. beroepen te Leiden, als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, alwaar hij weinige Jaaren. daarna overleed: nog werd in dit Jaar beroepen D. DANIEL SERRURIER.

„ Met den aanvang dezes Jaars zag men alhier te voorschyn komen de protesten van wege de Stad gedaan, in de zaak betreffende de Stad *Haarlem*, en derzelver verschil met de Vrouwe Gouvernante; ten opzichte van de Nominatie tot de veranderingen der Regeeringe aldaar, waarin *Amsteldam*, en anderen Steden de Stad *Haarlem* onderstcunden.

„ Op den 24sten van de maand *Januarij* 1758, werden in den Ed. Manhaften Krijgsraad tien openstaande Capiteins plaatsen vervuld; by welke gelegenheid één der in dienst zynde Luitenants tot die waardigheid verheeven werd.

Burgemeesteren, zijnde de Ed. Gr. Achtb. Heeren

Mr. PIETER RENDORP,	Mr. GERRIT HOOFT,
Mr. GERARD ARNOUT HASSELAAR,	en
	Mr. DANIEL DE DIEU,

vernietigden op den 26sten April het recht van *Exue* met *Luik*, en den 30sten *Mei* dat met *Woerden* (*).

Had

(*) Na dat de Heeren Burgemeesteren, op den 18den April 1726, verklaard hebben, bereidwillig te zyn, om, des verzogt zynde, dit Regt, in het toekomende, met ieder Stad, onder behoorlyke wederzydsche *Akte van Mortificatie*, te willen vernietigen, is dit Regt, op het vervoeren van goederen, uit hoofde van erfenis, of op eenige dergelyke wyze verkreegen, uit de eene Stad na de andere, met verscheiden Landen, Steden en Plaatzen vernietigd. De Heer *Wagenaar* geeft 'er ons in zyne *Beschryving van Amsterdam IVde St. bl.* 19. eene Lyst van op, zints het Jaar 1453 tot het jaar 1766.

Men

Digitized by Google

„ Had de Regering dezer ſtad zig in het voorige Jaar de zaak van *Haarlem* aangetrokken, en zig daarin tegen het hof verzet, denzelfden weg volgde zy in dit Jaar, toonende zulks ten duidelijkſten, met haar Advis ter Staatsvergaderinge te doen inbrengen, wegens de vermeerdering der troupen van den ſtaat, waartegen *Amſteldam* zig met magt verzettede, en ook moest verzetten, wilde men het *Concept van onzijdigheid*, tusſchen de oorlogende Mogendheden, *Frankrijk* en *Engeland* ter zee, en tusſchen Frankrijk en Pruisſen benevens derzelver Geallieerden, behouden, 't welk, behalve dat, nog werks genoeg verſchafte, vermits Engeland en *Frankryk*, volgends oude gewoonte, als om 't ſterkst, den ſtaat elk tot zyne belangens trachtte over te haalen; daar, wat zyde de ſtaat ook kooze, zulks altoos ten nadeele van dezelven verſtrekken moest. Dus hield men zig alhier, hoe zeer onze koophandel en koopvaardij, door de afgunſtige Engelſchen op een ſchreeuwende wyze door rooven en ſteelen ook benaadeeld werd, gelukkig onzijdig. In de Jaarboeken van dien tijd is ook met roem vermeld, en zal altoos vermeld worden, het manlijke gedrag van Capitein HARINXMA, die de doorzoeking van zyn onderhoorend Convooi, aan twee *Engelſche Oorlogſchepen*, ondanks hunne bedreigingen, weigerde (*).

„ Wat men in 't werk ſtelde, welke klagten en aanſpraaken ook aan de Gouvernante gedaan werden, om de roofzucht der *Engelſchen* met goede en ſterke Convooijen te keer te gaan, alles was te vergeefsch. Eindelijk verklaarde de Heer DE LARRY, uit naame van de Gouvernante, aan de Kooplieden, *dat het de ſchuld van H. K. H. niet was, dat 'er geen redres kwam*: voegende daarbij; *dat het voor de Vrouwe Gouvernante was geworden een Poinct d' Hon-*

Men voege uit deeze *Jaarboeken* daarby:
Schuttrop en *Roermond*, 1768.
De Staaten en Landen van den Koning van *Pruisſen*, *Lippe*, *Eyſenburg* en *Büdingen*. 1770.
Texel. 1773.
Bazel en *Zutphen*. 1774.
Friesland, *Gulik* en *Berg*, *Zweden*, *Yſelſtein* en *Hulst*. 1775.
Saxen-Gotha en *Schiedam*. 1776.

„ (*) Zie mijn *Vaderlandsch Woordenboek*, IIIde D. bl. 969 enz., alwaar ik, breedvoeriger dan mijn beſtek hier toelaat, deze zaaken gemeld heb."

Digitized by Google

Honneur, om in geen Equipagie ter Zee te bewilligen, zonder eene vermeerdering der Landtroupen; en dat hy de kooplieden niet dorst vlijen met de te ruggaave der schepen en goederen, door de Engelschen genomen: met welke redenen zy zig moesten laaten vermoegen, en ondervinden, dat het belang van den koophandel, waarvan de welvaart van het Vaderland afhangt, aan het *Point d'Honneur* van H. K. H. moest worden opgeöfferd; te meer daar het waarachtig was, zo als de kooplieden H. K. H. te gemoet voerde: „ Oorlogschepen, Mevrouw, die alleen kunnen „ ons redden."

„ Op den 26sten *Junij* ontstond er een hevige brand in een Vewrmolen, op één der Paden, tusschen de *Raampoort* en *Leidschepoort*: meerder schriks en grooter verwoesting veroorzaakte echter het springen van de Kruidmolen *Solkenburg* op den *Overtoomschen* weg, vroeg in den morgen van den 14den Augustus. Eenige menschen kwamen daarbij om, en anderen waren deerlijk gekwetst, leverende het gezicht, zo van geschroeide boomen, als ontramponeerde huizen, één der akeligste vertooningen op.

„ Van de gebouwen dezer Stad moet alhier gezegd worden, dat de kerk van 't *Cicilien Klooster* geheel weggebroken, en in plaats daar van een nieuw gebouw, dienende tot een Comptoor van het Convooi, gesticht werd.

„ De beroemde Dichter SYBRAND FEITEMA, wiens werken genoeg bekend zyn, was alhier gebooren in de maand van *December* 1694; hy overleed op den 13den Juny dezes Jaars.

„ Als Predikant werd in dit Jaar beroepen NICOLAAS TETTERODE; zyn Eerw. overleed den 27sten *Februarij* 1773: nog werd in dit Jaar beroepen JOHANNES ARNOLDUS ECK, RUDOLF AREND TEN BRINCK, *obiit* 1775, SAMUEL CLAVER, *obiit* 1781."

Algemeene Catechismus voor de Nederlandsche Burger-Jeugd, betreklyk tot den Godsdienst, de Zedeleer, de Huishoudelyke belangen en de Staatkunde: Te Utrecht, by de Wed. J. van Schoonhoven, 1783. *Behalven een kort Voorbericht, 100 bladz. in octavo.*

Eenstemmig met de op den tytel gemelde Onderwerpen is dit catechetisch onderwys vierledig —— Het vangt aan met den *Godsdienst*, en levert, onder dat opschrift, eene

Digitized by Google

eene doorloopende ontvouwing van de voornaamste leerstellige waarheden, naar de algemeen aangenomen begrippen; met een aandrang van derzelver omhelzing door een werkdaadig geloof, blykbaar in de betragting van Gods geboden; byzonder in God en den Naasten lief te hebben, ter verheerlykinge van den Allerhoogsten. —— In een daaraan volgend gedeelte komt de *Zedeleer* bepaalder in aanmerking, en de Onderwyzer legt het' er byzonder op toe, om den Leerling de kennis der pligten jegens den Naasten in te boezemen, hem op te leiden tot de betragting der wederkeerige pligten, en hem een indruk te geeven van 't geen hy omtrent zigzelven in agt heeft te neemen. —— Vervolgens gaat hy met den Leerling over tot de beschouwing der *Huishoudlyke belangen*; hem aantoonende hoe men zig in zyn tydlyk beroep, en 't geen daar toe betrekking heeft, behoore te gedraagen, zo met opzigt tot het Land zyner inwooninge, als met betrekking tot zigzelven; om langs dien weg het algemeene nut, en zyn byzonder welweezen, te behartigen. —— Eindelyk vestigt hy, in het laatste gedeelte, het oog op de *Staatkunde*, om zynen Leerling een algemeen denkbeeld van de Staatsgesteltenis van ons Gemeenebest te geeven; hem te doen opmerken, wat wy van onze Landsbestierderen pligtmaatig hebben te wagten, en hoe wy ons ten hunnen opzigte hebben te gedraagen. Daarbenevens brengt hy hem voor den geest de opkomst van ons Vry Gemeenebest; deszelfs redding uit eene slaafsche een hoofdige regeering; de verpligting daar uit ontstaan; het geluk dat wy onder onze tegenwoordige regeerings vorm genieten, en de voordeelen die daaraan verknogt zyn. Hier onder moet, gelyk hy ten laatste toont, de Vryheid, die ons het genot van alle de overigen verzekert, ons het dierbaarste van allen zyn; des we daarvoor, naar eisch der omstandigheden, goed en bloed veil hebben. By die gelegenheid prent hy zynen Leerling in, dat de heiligste van alle de pligten, welken den mensch, na den Godsdienst, opgelegd zyn, is, DE LIEFDE TOT HET VADERLAND. ——
„ Want, zegt hy, het Vaderland is, onder alle de mensch-
„ lyke maatschappyen, die geene, in dewelke ons de
„ Voorzienigheid heeft doen gebooren worden, en aan
„ dewelke zy ons dus zelf verplicht en verbonden heeft,
„ door ons, onder deszelfs hoede, en in deszelfs schoot,
„ te doen gebooren worden, opvoeden, veilig woonen en
„ al het goede genieten, dat zy ons, in deeze waareld
„ had-

„ had toegedagt. —— *'t Is eerlyk schoon en zoet, voor*
„ *'t Vaderland, te sterven!* heeft reeds een Heiden gezegt; en zouden wy Christenen niet een Heiden, in deugd, evenaaren, daar wy eene betere hoop, dan enkel voor dit leeven, hebben?"

Men mag dit Geschrift met regt noemen, *een nuttig Leerboek voor Neerlands Burgerjeugd*; dat men aan dezelve in handen kan geeven, om haar zodanige denkbeelden in te boezemen, die haar weezenlyk Godsdienstig en Deugdzaam kunnen maaken, en haar tot nutte Burgers vormen, die, in de bewustheid van het geen ze den Lande schuldig zyn, zig daardoor genoopt gevoelen om het hunne, (een ieder naar zynen staat,) tot 's Lands welweezen toe te brengen. En hiertoe pryst het zig te meer aan, daar het in geenen deele geschikt is, om eenige factie in Godsdienst of Staat te styven; maar integendeel strekt om eendragtigheid in aller gemoederen te bevorderen; bezeffende dat twist en tweedragt altoos verdervelyk zyn, zo voor den Burger als voor den Staat; terwyl onze Staatsspreuk, EENDRAGT MAAKT MAGT, door alle tyden, bestendig zal gelden.

De Lucernis Veterum reconditis in Agro Neomagensium Suburbano et intra oppidi pomæria effossis, J. FR. GRONOVII, N. HEINSII et J. SMETII Epistolæ ex autographis editæ. Neomagi e prelo *A. van Goor*, 1783. Absque præfatione 55 pp. in octavo f. m.

Op de ontdekking veeler eigenhandige Brieven van voornaame geleerde Mannen, in de voorgaande Eeuw geschreeven, onder de nagelaaten Papieren van den vermaarden oudheidkundigen *Smetius*, heeft een ervaaren beoefenaar der Oudheidkunde, uit de Familie, het niet ondienstig geoordeeld, eenigen van dezelven voor 't daglicht te brengen: en wel inzonderheid zodanigen, die betrekking hebben, tot zommige stukken der Oudheid, welken om en aan de stad *Nijmegen* uit den grond gedolven zyn. Het thans afgegeeven Stukje behelst eene briefwisseling tusschen de op den tytel genoemde Heeren, die voornaemlyk *de Lampen der Ouden* betreft. Eene bedoelde nieuwe uitgave van een Geschrift van *Fortunius Licetus*, over dit onderwerp, gaf aanleiding tot die briefwisseling; en by die gelegenheid geeft *Johannes Smetius* wel byzonder een verslag van zynen

Digitized by Google

nen voorraad ten deezen opzigte; 't welk ter opheldering ge van de verschillende soorten en gedaanten der Lampen, by de Ouden gebruikelyk, strekt. By dit hoofdonderwerp komen wyders nog in deeze Brieven etlyke andere Letterkundige berigten, en vooral aanmerkingen, die de Penningkunde betreffen. En de Heer Uitgeever heeft het een en 't ander nog met ophelderende aanmerkingen verrykt, die den naspooreren der Oudheid te stade kunnen komen. In soortgelyke Verzamelingen treft men, schoon 'er veel in zy, dat geene byzondere nuttigheid heeft, nogtans altoos verscheiden byzonderheden aan, van welken men met vrugt gebruik kan maaken. En zo is 't ook met deeze Brieven gesteld; des het te hoopen zy, dat eene gunstige ontvangst deezer Proeve den Uitgeever zal aansporen, om, gelyk hy betuigt als dan genegen te zyn, voort te vaaren, met ons de opmerkzaamste Brieven, uit dien tot nog verborgen Papieren-schat, mede te deelen.

Leven der Nederlandsche Dichteren en Dichteresfen, uitgegeeven door het Genootschap, ter Spreuke voerende, Kunst word door arbeid verkreegen. *Eerste Deel. Te Leyden, by* C. v. Hoogeveen jun. *en* C. Heyligert, 1782. *In gr. octavo.*

Het bovengenoemde Genootschap, meermaals geraadpleegd hebbende, over eene byeenzameling van leerzaame Leevensbeschryvingen onzer vermaarde Nederlandsche Dichters en Dichteresfen, heeft eindelyk de hand aan 't werk geslagen om zulks kragtdaadig te bevorderen. Ten dien einde is 'er bepaald, 's jaarlyks, vier Dichters, zonder onderscheid van oude of hedendaagsche, uit te kiezen, en een zilveren Eerpenning toe te zeggen, aan den geenen, die eene Leevensbeschryving van éénen deezer Dichteren inlevert, welke uit de ingeleverde Stukken, boven anderen, de onpartydige goedkeuring der daartoe gecommitteerde Leden wegdraagt. Gemerkt men in deezen beoogt, niet slegts de nieuwsgierigheid te voldoen, maar der Dichtkunde weezenlyk dienstig te zyn; zo vordert men ook zulke Levensbeschryvingen, die daartoe kunnen strekken. „ Men zal," zegt hierom het Genootschap, (in de uitschryving, agter de Voorreden voor dit Eerste Deel geplaatst,) „ „ Men zal voor geene Levensbeschrijving van zodanig „ Dichter houden, alleen een historische Beschrijving van

Digitized by Google

„ 's Mans afkomst, geboorte, beroep, inborst, zeden, „ sterven en diergelyke zaeken; maer de vereischte Levens- „ beschryving zal ook dien Man moeten doen kennen „ als *Dichter*, zy zal deszelfs Werken van geest en ver- „ nuft, zyne dichtkundige werken vooral, moeten aenwij- „ zen; onderzoeken, welke soort van dichtstof voornaeme- „ lijk zyne zaek was, en waerin hij 't meeste heeft uit- „ gemunt; zij zal de bij zijn leven gebeurde omstandig- „ heden, eenige betrekking op zijne dichtwerken hebben- „ de, of tot beter verstand van dezelve kunnende die- „ nen, moeten ophelderen; en in 't algemeen in staet „ moeten zijn, om onzen Landgenooten hunne Dichters, „ ter navolging en vermijding, in hunne schoonheden en „ gebreken te doen kennen." Van deeze inrigting ziet men, in dit Eerste Deel, aanvanglyk al gewenschte vrugten; daar het ons een drietal van zodanige Levensbeschryvingen verleent, die, naar het voorgestelde Plan, met veel keurigheid en oordeel uitgevoerd zyn, en ieder vergezeld gaan van eene welgelykende afbeelding des beschreven Dichters.

In de eerste plaatse ontmoeten we, het Leven van PHILIP VAN MARNIX, *Heer van St. Aldegonde*; wiens lotgevallen ons de Heer *Johannes Prins* ontvouwt, terwyl hy ons hem leert kennen, in zyne onderscheidene betrekkingen van Staatsman, Schryver en Dichter. Een Man, die zo veel aandeels had, in de voorvallen hier te Lande in zyne dagen; zig en mondling en schriftlyk bevlytigde om den Lande dienstig, en tevens der aankweekinge van Weetenschappen bevorderlyk te zyn, geeft onzen Schryver eene ruime stof, die hy in eene zeer goede orde weet te schiften en te schikken; in diervoege dat hy ons een leerzaam verslag van alles verleent. Geschied- en Letterkunde beiden ontvangen hier voldoening; en verscheiden byzonderheden, zo makende 's Mans leevensloop, als betreffende zyne schriften, ontvangen hier eene duidelyke en welgegronde opheldering. ——— Uit het hier bygebragte kan men opmaaken, dat de Heer *van Marnix*, schoon grooter Staatkundige en Godgeleerde, dan Dichter, egter, in zynen tyd beschouwd zynde, voor dien tyd uitmuntte in de beoefening onzer Nederduitsche Taal- en Dichtkunde, vooral over Schriftuurlyke onderwerpen; waarvan zyne Psalmberyming inzonderheid ten getuige strekt; welker gebreken en schoonheden de Heer *Prins* ons oordeelkundig voordraagt.

De

De tweede persoon, wiens leevensbeschryving men ons hier mededeelt, is de Heer SYBRAND FEITAMA; een onzer agtenswaardige Dichteren, van wien de Heer *Jan de Kruyff* ons een naauwkeurig berigt verleent. 's Mans leevenswyze, als een persoon van oefening, buiten eenig openbaar schitterend bewind, zou den Leevensbeschryver ten aanzien van zyn gedrag, weinig stoffe aan de hand gegeeven hebben; was het niet, dat de werkzaame aart van den Heer *Feitama* hem gelegenheid gave, om hem ook van die zyde af te maalen, en een berigt hier van in zynen leevensloop in te vlegten. Hy komt ons, gelyk de Heer *de Kruyff*, het gezegde deswegens te samentrekkende, zig uitdrukt, voor, „ als een verdienstelijk geleerde, die, door onver„ moeide oeffening, het verstand beschaafd, den geest met „ kennis verrijkt hebbende, de verkreegene kundigheden, „ op eene voorbeeldelijke wijze, ten dienste van anderen „ heeft aangelegd, en door deeze nuttige werkzaamheid, „ zo wel als door een beminnelijk en deugdzaam caracter, „ eener loffelijke nagedagtenisse bij zijne verpligte Lands„ genooten waardig is." Om hem uit zyne Schriften, waarvan in zynen leevensloop gewag gemaakt is, als Dichter te beoordeelen, heeft men hem, zo als de Heer *de Kruyff* doet, onderscheidenlyk, als Vertaaler, en als oorspronglyk Dichter, te beschouwen. Hierom vestigt hy eerst het oog op 's Mans Vertaalingen; die, schoon niet vry van eenige gebreken, hem egter grootlyks tot lof verstrekken; zo dat men reden hebbe om zig te vereenigen met die Kunstregters, „ welken hem, als eene juisten, kunstigen, sierlijken en „ recht. Dichterlijken Tolk, ter navolging hebben aange„ prezen." Onze Leevensbeschryver den Vertaaler dus onpartydig getoetst hebbende, slaat met dat zelfde onzydige oordeel den oorspronglyken Dichter gade. Na opgemerkt te hebben, hoe moeilyk het valle, verdiensten van dien aart juist te weegen, stelt hy ons den Heer *Feitama*, als oorspronglyk Dichter, voor, als iemand, „ die meer naar „ den kant des bedaarden oordeels dan eener vindingrijke „ verbeeldingskragt overhelt." En wy twyfelen niet, of men zal, wanneer men des Dichters oorspronglyke werken oplettend nagaat, zig gereedlyk vereenigen met de welgewikte gedagten van den Heer *de Kruyff*, daar hy 'er zig verder dus over uitlaat.

„ 's Mans meeste Dichtstukken zijn bestand tegen den scherpsten toets des verstands, doch treffen weinig, en laaten de ziel in eene zagte kalmte; zelden voelt zich de ver-

 won-

wonnen Leezer in eene ſtreelende verrukking wegvoeren, zelden klimt de meesterlyke toon des Dichters tot eene verheevene ſtoutheid, maar nog veel zeldſaamer tevens wordt de gezonde rede het aanſtootlyk ſlagtoffer des ongebreidelden vernufts.

„De Zinneſpelen, in wier ſchikking anderzints vrij wat ſmaak ſchijnt door te ſtraalen, moeten in het oog des kundigen Leezers dit onzijdig vonnis wettigen. De zinnebeeldige perſoonen zyn met oordeel uitgekoozen, de taal van elk is natuurlijk, doch bijna nergens zo treffende, dat onze hartstochten beurtelings met den ſpreeker verwisſelen, en deezen, als 't ware, door 't gevoel doen kennen. Het zelfde heeft plaats omtrent de Bijſchriften, van welke veelen die kragt, die ſtoutheid, die verrasſende ſchoonheid misſen, welke ter vergoeding kunnen ſtrekken eener ongewoone kortheid, en in den zinnerijken *Brand* met zo veel rechts onze verwondering tot zich trekken. Wij vinden dus in *Feitama's* dichtſtukken meer voedzel voor het verſtand dan voor de verbeelding; en dit is zekerlijk een gebrek, doch een gebrek over het welk de Leezer zich met minder recht ſchijnt te moogen beklaagen, daar eene bevallige zwier geene plaats voor de verveeling open laat, en de aangenaame klanken eener vloeijende Poëzije den geſtreelden geest voor eene onverſchillige kwijning beveiligen.

„*Feitama* dus, wiens ſtukken meer juist dan treffende, meer vloeijend dan verheven, meer behaaglijk dan verrukkende zijn, is, over het geheel beſchouwd, zijner verkreegene achtinge niet onwaardig, ſchoon de verdienſten des oorſprongelijken Dichters, naar ons oordeel, die des kunſtigen Vertaalers niet kunnen evenaaren."

Ieder deezer Leevensbeſchryvingen is met den toegezegden zilveren Eerpenning bekroond; en men heeft, met derzelver openlyke afgifte, 'er nog eene derde Leevensbeſchryving bygevoegd; welke dezelfde Heer *de Kruyff*, zonder uitzigt op den Eerprys, uit belangloozen yver voor de kunst in 't algemeen, en den voortgang deezes Werks in 't byzonder, aan 't Genootſchap geſchonken heeft.

De Perſoon, ons in dit derde Stuk voorgedraagen, is de beroemde ARNOLD HOOGVLIET, wiens wisſelvalligen leevensloop in zyne eerſte jaaren, en gevestigden ſtand in 't laater beloop zynes leevens, de Heer *de Kruyff* ons beknoptlyk voorſtelt; geevende wyders eene uitvoeriger beſchryving van hem als Dichter, met de beoordeeling zyner

ner werken. By manier van Inleiding gaat onze Vaderlandſche Autheur met kragt tegen, het hoonende verwyt, dat onze Landaart, byna geheel van vernuft en ſmaak verſtooken, ter beoefeninge der fraaije letteren of ſchoone kunſten ongeſchikt zou zyn; en hy beroept zig eindelyk, onder anderen, op den Heer *Hoogvliet*; die met regt geſteld mag worden, onder de zulken, „ die ten roemrij- „ ken getuige ſtrekken, dat in dit gelukkig Nederland, „ waar alle geleerdheid, alle kunſten welig bloeijen, ook „ edele vernuften, verheevene Geesten, rechtſchaapene „ Dichters, gebooren worden." Met het berigt van 's Mans burgerlyke lotgevallen vereenigt hy een verſlag van de onvermoeide poogingen, welken de jonge *Hoogvliet*, door eenige Kunstvrienden genoopt, aangewend heeft, om zyn natuurlyke vermogens door oefening uit te breiden; en toont ons verder, hoe deeze Dichter, ſchoon zomtyds door tegenheden geſtuit, egter, na verloop van eenigen tyd, zig weder, door liefde voor de Kunst, tot het hervatten van zynen dichterlyken arbeid, liet beweegen. De Heer *de Kruyff* verleent ons, by de melding van 't geen hier toe betrekking heeft, de volgende kenſchetſe van deezen eerenswaardigen Man. —— „ Een hart, „ vatbaar voor de verhevene aandoeningen van liefde, „ medelijden en goedwilligheid, gevormd tot de beste „ deugden des gezelligen levens, en gepaard met een „ vriendelijken, zagten, vrolijken, ſomtijds driftigen, „ maar altyd beſcheiden, altijd oprechten inborst, ziet „ daar het beminnelijk hart. Eene ziel, geſchikt tot on- „ vermoeide werkzaamheid, verſierd met de uitmuntend- „ ſte vermogens, en verrijkt met een ſchat van nutte „ kundigheden: ziet daar de edele ziel. Een gedrag on- „ bevlekt door laage of ſchandelijke misdrijven, ingerigt „ naar de ſtrengſte wetten der maatigheid en regtvaardig- „ heid, maar bovenal eerwaardig door mannelijke Gods- „ vrucht; ziet daar het Christelijk gedrag; ziet daar den „ geheelen *Hoogvliet*."

Wat wyders zyn character als Dichter betreft, het meerendeel zyner Werken zyn eigen vinding; buiten eenige weinige kleene ſtukjes, heeft men ſlegts één door hem vertaald Werk; te weeten *de Feestdagen van Ovidius*; en, om hem in zyne Dichterlyke bekwaamheden te beoordeelen, verdient eigen Werk den voorrang boven eene Vertaaling. Als men hem uit het laatſte wilde beoordeelen, zou men, gelyk de Heer *de Kruyff* toont, juist geene gunſtige gedag-

Digitized by Google

ten van hem opmaaken; hoewel verscheiden zaamenloopende omstandigheden nog al merkelyk zouden dienen, om het deswegens te vellen vonnis te maatigen, en het zelve een gunstiger voorkomen te geeven. Dan met dit alles is het zeker, dat *Hoogvliet*, met een ryk vernuft, eene stoute verbeelding en moedige kunstdrift bedeeld, beter geschikt was, voor eigen Werk, dan voor Vertaaling; men moet hem des, vooral, als een oorspronglyk Dichter beoordeelen. En hierin komt dan, wel byzonder, zyn hooggeschatte Dichtwerk, *de Aartsvader Abraham*, in opmerking; waartoe de Heer *de Kruyff* zig ook, met regt, voornaamlyk bepaalt. ——— 't Is hun, die zig op de Dichterlyke Oordeelkunde toeleggen, overbekend, dat de Kunstregters het onderling niet eens zyn, of men den *Aartsvader Abraham* al of niet voor een *Heldendicht* te houden hebbe. Men begrypt ligtlyk, dat de beslissing hiervan grootlyks afhangt van de bepaaling van een Heldendicht; 't welk dan ook onzen Schryver vooraf hier op doet stille staan. Zyns oordeels is de bepaaling van den Heer *Rhynvis Feith*, (wiens Verhandeling, *over de vereischten van het Heldendicht* (*), (hy in 't geheel grootlyks aanpryst,) de beste. Volgens deeze is het Heldendicht, *het verhaal van één, groot, geheel, en waarschijnlijk bedrijf eens doorluchtigen Persoons in deftige Versen.* De Heer *de Kruyff*, dit Dichtstuk aan deeze bepaaling toetzende, vindt dat het zelve zeer wel aan de hier voorgestelde vereischten voldoet, uitgenomen in het vereischte van *één bedryf*, of der *Eénheid*. Nademaal dit nu een hoofdvereischte is, 't welk, volgens alle kundigen, noodzaaklyk in eene Heldendicht plaats moet hebben, zo maakt 'er onze Schryver werk van, om dit nog nader te onderzoeken; te meer, daar zommigen beweeren, dat de Eénheid hier ook in agt genomen zy. Dan een onpartydig onderzoek spreekt dit tegen, en leert ons, gelyk de Autheur toont, dat de Eénheid hier waarlyk ontbreekt, 't welk ons ook den zogenaamden knoop en de ontknooping doet missen; en dat het stuk geen heldendicht kan heeten (†). Volgens een geloofwaardig berigt heeft de Heer *Hoogvliet* zelf, in laatere dagen, erkend,

„ dat

(*) Men zie een verslag van deeze Verhandeling in onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 589——595.

(†) Men vergelyke de Aanmerking in de *Algem. Vad. Lett.* II. D. bl. 311.

Digitized by Google

„ dat zyn Dichtstuk geheel niet beantwoordde aan de re-
„ gelen van het Heldendicht:" 't welk deeze uitsluiting te minder bezwaarlyk maakt. ——— Mogelyk denkt de een of ander, dat het der moeite niet waardig zy, hieromtrent zo veel onderzoeks aan te wenden; en zulks noopt den Heer *de Kruyff*, ten einde van dit onderzoek, te toonen, dat het van een weezenlyk belang is; en dit gedaan hebbende, beschouwt hy het dichtstuk uit een ander oogpunt, met betrekking tot de uitvoering der byzondere deelen. In de beschouwing hier van brengt hy ons deszelfs schoonheden onder het oog; met eene nevensgaande aanmerking over eene al te onbeteugelde verbeeldingskragt, waarvan die Dichter niet geheel vry te spreeken is. Uit al het voorgestelde maakt hy ten laatste dit besluit op: „ Dat de
„ *Abraham* van *Hoogvliet*, schoon gebrekkig ten aanzien
„ der regelen van het Heldendicht, en, in zyn geheel, voor
„ beteren aanleg vatbaar, schoon tevens meer of min ont-
„ sierd door eenige weinige feilen van eenen anderen aart,
„ bijzonderlijk zulke, welke uit eene al te levendige of
„ niet genoeg beteugelde verbeelding heuren oorsprong heb-
„ ben, echter met dit alles een zeer verdienstelijk werk is,
„ rijk in veelerleije kunstsieraaden, en vooral uitmuntende
„ door eene keurige verscheidenheid van meesterlijke dicht-
„ tafreelen, in welke de waare poetische schildering met
„ alle haare schoonheden te vinden is."

De Heer *de Kruyff*, dus des Dichters voornaamste Werk getoetst hebbende, agt het niet noodig 's Mans verdere Stukken byzonder in opmerking te neemen. Van meer gewigts oordeelt hy het, beknoptlyk voor te draagen, waarop het inzonderheid aankomt, om een Dichter juist te leeren kennen, en den waaren grond van deszelfs zwakheden of verdiensten na te spooren, 't welk hy dan vervolgens op den Heer *Hoogvliet* overbrengt. ——— „ Alles te saamen
„ genomen, (zegt hy daarop,) kenmerkt ons *Hoogvliet*
„ als eenen Dichter, die, wat de natuurlijke kunstvermo-
„ gens betreft, volkomen ter beoeffening der poëzije was
„ toegerust; —— wiens liefde voor de kunst en werkzaa-
„ me ijver deeze groote gaven evenaarden; ——— wien
„ ook door meer dan gewoone vorderingen de roem van
„ een verdienstelijk Dichter toekoomt; —— maar die, zo
„ door het gemis eener geletterde opvoeding, als in laate-
„ re jaaren door de lasten en zorgen van zijn tijdelijk be-
„ roep, zich niet genoegzaam in de theorie en onderhoori-
„ ge wetenschappen heeft kunnen oeffenen, en hierdoor

Digitized by Google

„ eenigzins beneden dien rang gebleeven is, tot welken hij
„ door zijne uitsteekende talenten verordend scheen." —
Begeert men hiernevens *Hoogvliet* by den voorgenoemden *Feitama* te vergelyken, dan zal men, zegt onze Autheur, bemerken, „ dat *Hoogvliet* juist aan de tegenovergestelde
„ zijde van *Feitama* behoort geplaatst, en eer wat al te
„ levendig, al te speelende, dan te kwijnend of te flauw
„ genoemd kan worden, schoon geenzins in die maate,
„ dat 'er, over 't geheel, een zwak verstand of gebrekkig
„ oordeel in doorstraale."

Ten slot merkt de Heer *de Kruyff* nog aan, overeenkomstig met het geen hy in zyne Inleiding reeds voorgesteld had, dat dit meermaals het lot der Dichtkunde in ons Vaderland is, dat onze Dichters, even als *Hoogvliet*, dien trap van volmaaktheid niet bereiken, tot welken zy zig door een gunstiger noodlot hadden kunnen en moeten verheffen. Onze gesteldheid, als eene handeldryvende en werkzaame Natie, brengt hiertoe, gelyk hy vervolgt, het haare aan; en wy kunnen dezelve zekerlyk, als tot 's Lands welzyn noodig, niet opofferen. „ Maar zo veel kunnen wij
„ echter, (zegt hij eindelijk,) behoudens de algemeene
„ belangen, wenschelijk noemen, dat, te midden van een
„ drukkenden handel, onder het aanwinnen van schatten,
„ onzen braaven Landsgenooten altijd smaaks genoeg moge
„ bijblijven, om de gelukkige geesten, welke van tijd tot
„ tijd onder hun gebooren worden, door eene edelmoedige
„ erkentenisse, in hunne loffelijke pogingen te begunstigen,
„ des noods verdiensten uit het stof op te heffen, en langs
„ dien weg, bij den bloei der letteren, ook de eere des
„ lieven Vaderlands te helpen bevorderen."

Beide deeze Stukjes van den Heer *de Kruyff* zyn doorvlogten, met oordeelkundige aanmerkingen over de Dichtkunde, die als zo veele Lessen zyn, welken vooral den jongen Dichteren, op veelerleie wyzen, te stade kunnen komen.

Lofzangen in Prosa voor Kinderen, door den Heer W. E. DE PERPONCHER, *ten gebruike zyner Kinderen, uit het Engelsch vertaal'd. Te Utrecht, by de* Wed. J. v. Schoonhoven 1783. *In octavo 75 bladz.*

Eene verzameling van gemoedelyke alleenspraaken, of stichtelyke gesprekken, dienende om het tedere hart der Jeugd vroegtydig op te leiden, ter verheerlykinge van den Allerhoog-

hoogften. Ze zyn in profa, doch in een dichterlyken ftyl, gefchreeven, die zeer wel gefchikt is, om de aandagt te verheffen; en de befchouwing van het zigtlyke dient fteeds, om de Jeugd de onzigtbaare hand des Albeftierders, in al het gefchapene, gade te doen flaan; en haar dus dankbaarheid, eerbied, vertrouwen enz. in te boezemen; waartoe alle deeze Lofzangen bevorderlyk zyn. Tot eene proeve hiervan ftrekke de volgende.

„ Aanfchouw den herder der kudden, hy draagt zorg voor zyne fchaapen; hy geleidt ze, langs heldere beeken; hy voert ze naar vrugtbaare weiden; zyn de jonge lammetjes moede, hy draagt ze, in zynen arm; dwalen zy van de kudde af, hy gaat ze opzoeken, en brengt ze weder.

„ Maar wie is nu des herders herder? Wie draagt zorg voor hem? Wie geleid hem, langs den weg, dien hy gaan moet? En, wanneer hy afdwaalt, wie brengt hem dan te rug?

„ God is des herders herder; God is de herder en hoeder van ons allen; en hy is 't, die, voor allen, zorgt. De geheele aarde is als zyne fchaapskooi; wy allen zyn zyne kudde; en elk kruidje, elk grasfcheutje des velds, is het voedfel, dat hy ons heeft toebereid.

„ De moeder bemint haar teeder kroost, zy brengt het op, tusfchen haare knien, en onderhoudt deszelfs lichaam, met voedfel; zy fterkt deszelfs geest, met kennis; wanneer het ziek is, dan koestert zy het, met de teederfte zorg; en zy waakt 'er by als het flaapt. Hem vergeet zy geen oogenblik. Zy leert hem 't goede te betragten; en zy verblydt zig dagglyks, in zynen voortgang.

„ Maar wie is nu 's moeders Vader? Wie is het, die haar, met het goede, fpyst, die over haar, met de teederfte zorg, waakt, en haar geen oogenblik vergeet? Wiens arm ftrekt zig, over haar, uit, om haar tegen alle kwaad, te befchermen? En, wanneer zy ziek is, wie geneest haar dan?

„ Het is God, die 's moeders Vader, ja, die onzer aller Vader is, want hy heeft ons allen gemaakt. Alle de menfchen, die, in de wyde waareld, leeven, zyn zyne kinderen; hy bemint ze allen, en hy is, over allen, goed.

„ De koning regeert zyn volk; hy heeft een gouden kroon, op 't hoofd, en de koninglyke fcepter is in zyne hand; hy zit op den throon, en zendt zyne beveelen uit, zyne onderdaanen vreezen, voor zyn aangezigt; doen zy wel, dan befchermt hy ze, en doet hun goed; maar wanneer zy kwaad doen, dan legt hy hun ftraffen op.

„ Maar wie is nu des Konings Opperheer? Wie beveelt hem, wat hy doen moet? Wiens hand is uitgeftrekt, om hem, voor alle gevaaren, te behoeden? En wanneer hy kwaad doet, wie ftraft hem dan?

„ God

Digitized by Google

„ God is des Konings Opperheer; zyne kroon is samengesteld, uit de straalen des lichts, en zyn troon is, boven de sterren. Hy is de Koning der Koningen, en de Heer der Heeren; zyne heerschappy is, over alle de waarelden, en 't licht zynes aanschyns, over alle zyne werken.

„ God is onze Herder, daarom zullen wy hem navolgen; God is onze Vader, daarom zullen wy hem beminnen; God is onze Koning, daarom zullen wy hem gehoorzaam zyn."

Nieuwe Dichtproeven van het Dichtlievend Genootschap, ter spreuke voerende: Volmaakter door den tijd. *Te Utrecht, by* H. v. Otterloo, 1782. *Behalven de Voorreden,* 184 *bladz. in gr. octavo.*

Van dit Genootschap hebben we reeds, onder den naam van *Mengeldichten*, eene en andere voldoende proeve gehad (*)! thans verleent het ons, onder den tytel van *Nieuwe Dichtproeven*, weder eene verzameling van Dichtstukken, behelzende eerst eenige Bybel- en Godsdienstige Stoffen; en voorts etlyke Vaderlandsche en Mengelstoffen. Zy toonen dat de Leden van dit Genootschap niet verslaauwen in hunnen arbeid, en op een goeden weg zyn, om steeds nog meerder vorderingen in het Dichtkundige te maaken. Tot een staal uit deeze nieuwe verzameling verstrekke de volgende voorstelling van *de betamelijkheid van den Godsdienst.*

Gewaande vrijgeest, slaaf van uw verblindde Reden!
Verachter van het woord van God!
Ontzinde trotsaart! die den Godsdienst snood bespot!
Die Rijken wanklen doet door uw verpeste zeden!
Gij waant dat gij de Reden eert,
En durft der Christnen leer als redenloos verdoemen;
Hun Godsvrugt dweeperij, een schaandlijk stelzel noemen;
Hun heil een hersfenschim, hun door bedrog geleerd.

✝ ✝

Vermeetle! geef gehoor! uw waan heeft u bedrogen:
Gij zijt voor 't licht der Reden blind;
Daar gij den plicht verzaakt die u aan God verbindt.
Ruk los, rampzalige! de windzlen voor uwe oogen:
Verwerp uw dwaaze zedenleer;
Leg uw vooroordeel af; bezie de onwrikbre gronden,
Waarop elk reedlijk mensch door Reden wordt verbonden,
Tot dien verheven dienst aan 's waerelds Opperheer!

Heeft

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. *bl.* 215.

Digitized by Google

Heeft God niet aan den mensch een eedlen geest gegeeven?
Wiens denkvermogen, wel bestierd,
Zijn naauw begrensd verstand met kundigheên versiert,
Waardoor zijn kennis en zijn glorie word verheven:
Ja, geeft God niet de denkingskracht
Een ingedrukt besef van een oneindig wezen?
En in 't geweetenboek een wet om Hem te vreezen,
Die hem ook leert wat loon dé deugd en de ondeugd wacht.

✝ ✝

Wat vordert dan uw plicht? daar zulke rijke gaaven,
o Mensch! aan u zijn toegedeeld.
Bewooner van het stof! rijs op, beschouw uw beeld!
Zult ge uw vermogens slechts aan nietigheên verslaven?
Dit was uw 's Maakers oogmerk niet.
Zout ge uw bestemming dan zoo roekeloos verkeeren?
Wat dwaasheid!... zoek veelliefst uw' Schepper te vereeren:
Dat in den Godsdienst juist naar zijnen wil geschiedt.

✝ ✝

Dan, niet alléén de geest, maar 't lighaam, elk der leden,
't Gebruik daarvan den mensch verleend,
Hun samenstel, de band, die 't met den geest veréént,
Leert hem een hooger kracht bij 't licht der zuivre Reden.
En doet de dienst van 't hoogste Goed
Den Mensch niet boven 't stof —— en uw verbeelding — rijzen:
Daar dees hem de aardsche ramp doet aanzien als bewijzen
Van 't eindloos zalig lot voor 't deugdgezind gemoed?

✝ ✝

Ondankbre! kunt gij dan den dienst van God versmaaden!
Hij schonk zijn goedheid u zoo mild.
Schaam u, dat ge al uw heil, God tergend, loos verspilt!
Keer met berouw te rug; verfoei uwe euveldaaden:
Hoor wat de Reden u gebiedt!
Dan zult ge rasch van God en zijnen dienst gewaagen;
Eer ge uwe onzaalge keus voor eeuwig zult beklaagen,
In wanhoop, tandgekners en wroegend hartverdriet.

✝ ✝

Of, zijt gij snood genoeg om de eeuwigheid te ontkennen,
Leer, uit voorzigtigheid, dan nog
Den Godsdienst hulde doen: wat nadeel hebt gij toch,
Zoo ge u op aard' vergeefsch aan Gode leerdet wennen?....
Maar —— ijslijk denkbeeld! schriklijk lot!
Zoo ge in uw' waan volhart, u willens laat verblinden:
Als gij het tegendeel, te laat, zult ondervinden!....
Ontvlucht uw onheil nog, en eer den dienst van God!

Be-

Beoeffenende onderwyzing in het Schaakſpel. In het Fransch beſchreeven door ANDRÉ DANICAN PHILIDOR. *Vertaald uit het Hoogduitsch van* S. H. EWALD. *Te Amſterdam, by* L. Groenewoud. *In gr. octavo* 328 *bladz.*

Nadien dit ſpel, meer dan alle anderen, de ſterkſte oplettendheid vereischt, zo is 't niet vreemd, dat het zelve één der bemindſte Spelen zy, voor hun die zig op Verſtandsoefening toeleggen; en dat ze 'er ter uitſpanninge gebruik van maaken, wanneer ze voor een tyd ernſtiger bezigheden ſtaaken; als, zynde zodanig eén Spel, waar in het Verſtand byzonder werkzaam is, best geſchikt naar hunne heerſchende neiging. 't Is waar, 't zou iemand in den eerſten opſlag vreemd kunnen voorkomen, dat een Man van oefening, die eene uitſpanning zoekt, dezelve vindt in een Spel, dat op nieuw inſpanning van den geest vereischt; maar zo dra men nagaat, dat zodanig een zyn vermaak vindt in 't geen zyn Geest werkzaamheid geeft, zo zal die bevreemding verdwynen; en men zal terſtond begrypen, dat zulk een Spel hem meer konne behaagen, dan een ander, waarin minder werkzaamheid van Geest plaats heeft. Kaatzen, Balſlaan, en dergelyken, die veel Lichaamsbeweeging vorderen, zyn veelal de geliefde Spelen van Menſchen, die aan een ſterken Lichaamsarbeid gewoon zyn, zulks komt overeen met hunnen gezetten aart; en even zo is 't tegenoverſtaande geval. ——— Daar ondertusſchen dit Spel, zal 't recht naar de kunst geſpeeld worden, zeer ingewikkeld zy, zo kan het den Liefhebberen niet anders dan aangenaam weezen, wanneer men hun de behulpzaame hand biedt, om hen de voornaamſte zetten te leeren gadeſlaan; en te toonen, wat men, zo in 't aanvallen als in 't verdeedigen, om wel te ſpeelen, in agt hebbe te neemen. Hiertoe nu is dit Geſchrift van den Heer *Philidor*, thans in 't Nederduitsch gemeen gemaakt, byzonder nuttig; te meer daar hy niet alleen de zetten voorſtelt, maar ook, als 't dienſtig is, in nevens gaande aanmerkingen de reden, waarom zo en niet anders, vermeldt. 't Is ook uit dien hoofde, dat de Franſche Uitgeever der Honderd Schaakpartyen van den Heer *Stamma* (*) deeze onderrigtingen van den Heer *Philidor* reeds boven anderen heeft aangepreezen, om dat dezelven ons leeren, niet alleen het verplaatzen der ſtukken, maar te gelyk de reden, waarom bepaaldlyk op zodanig eene wyze.

(*) Zie *Nouvelle maniere de jouer aux Echées, ſelon la methode du* Sr. PHILIPPE STAMMA, *Natif d' Alep. a Utrecht, chez* J. v. Schoonhoven et Comp. 1777.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bijbel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aenmerkingen verklaerd, door J. V. NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Amstedram. Vijfde Deel. Te Amsterdam. bij* J. Allart, 1782. *Behalven het Voorwerk, 500 bladz. in gr. octavo.*

Het geen wy van de nuttige inrichting dezes Werks, voor enigen tyd, gezegd hebben (*), is ook op de verdere volvoering volkomen toepasselyk; en dit vyfde Deel strekt alleszins, om ons, in onze gunstige gedagten deswegens, te versterken. Het behelst de verklaring van drie Geschiedboeken, dat van *Josua*, der *Richteren* en van *Ruth*. De Eerwaerde *Klinkenberg* deelt ons, by den aenvang, ene voorbereidende Verhandeling over ieder dezer Boeken mede, in welke hy ons een oordeelkundig verslag verleent, van 't geen men omtrent ieder dezer Boeken in 't algemeen in aenmerking heeft te nemen; en waer in hy byzonder zyn werk maekt van 't geen het tydrekenkundige betreft; dat, by het nagaen van 't beloop dezer Schriften, grootlyks tot derzelver opheldering dient. Verder is de manier van leerzame uitbreiding op dezelfde wyze geschikt, als het voorgaende stael, dat wy gegeven hebben; waerom wy 'er thans niet weder op stille staen: Liever zullen wy ene soort van beknopte verhandeling, *over de gelofte van Jephta*, welke zyn Eerwaerde op zyne uitbreiding van Richt. XI. 30—40 laet volgen, hier plaets geven; als die zich, onzes oordeels, door hare beknoptheid en bondigheid, aenpryst.

„ Men vraegt, (dus vangt hy aen,) of Jephta zijne dochter in de daed, tot een brandoffer, hebbe opgeofferd? sommigen zijn van deze gedachten, en beroepen zich op de volgende bewijsredenen.

„ A. Op den inhoud der gelofte van Jephta zelve, v. 30, 31. *Indien gij* HEER *de kinderen Ammons ganschelijk in mijne hand zult geven, zo zal het uitgaende, dat*

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 559.

Digitized by Google

dat uit de deur van mijn huis mij te gemoet zal uitgaen, als ik met vrede van de kinderen Ammons wederkome, dat zal des HEEREN *zijn, en ik zal het offeren ten brandoffer.* Dan de Hebreeuwsche letter ו, welke de onzen door *en* hebben overgezet, kan zeer gevoeglijk door *of* vertaeld worden. Jephta wilde dan te kennen geven, dat hij het eerste, het welk hem uit zijn huis te gemoet kwam, aen den HEER en zijnen dienst zou toewijden, *of* het ten brandoffer opofferen, *zo het daertoe geschikt was* (*).

„ B. Men redeneert wijders uit de droevheid en ontroering van Jephta v. 35. Dit kan niet wel anders begreepen worden, zegt men, dan wanneer men ondersteld, dat hij zich verbonden hadde, om zijne dochter in de daed op te offeren. — Haer tot den dienst des HEEREN, en tot eenen ongehuwden staet, te veroordeelen, was geene zaek, om 'er zoo zeer over te treuren. —— Dan, men herinnere zich, dat zij eene eenige dochter ware. —— Men denke zich in, in het eigen geval van Jephta. Hij was een Israëliet, voor welken het uitsterven van zijn geslacht zeer gevoelig wezen moest. Hij was nu een zegepraelend overwinnaer, en zijne rechtmatige blijdschap werd, op het aller-onverwachtst, en op de onaengenaemste wijs, verstoord.

„ Wij voor ons voegen ons bij die genen, die meenen dat de gelovte van Jephta hier in bestaen hebbe, dat hij het eerste, het welk hem, in zegeprael wederkeerende, uit zijn huis te gemoete kwam, den HEERE zou toewijden: zo het een rein dier was, ten brandoffer opofferen, zo het een onrein dier was, op de behoorlijke wijs losfen, en, zo het een mensch was, tot den dienst des HEEREN afzonderen. —— Hij zag te laet zijne onbedagtzaemheid. Toen het zijne dochter was, werd hij geweldig ontroerd, en wist aen zijne gelovte niet beter te voldoen, dan door haer, uit welke zijn huis en geslacht moest gebouwd worden, tot den ongehuwden staet te verwijzen, om haer ganrsche leven, buiten den Echt, als eene geheiligde maegd, door te brengen. Niet, dat God heilige maegden, in zijnen dienst, verordend had; maer Jephta wist, in

(*) Hierom heeft zyn Eerwaerde dit laetste gedeelte van vers 31 ook aldus uitgebreid, „ *dat zal des* HEEREN *zijn, ende* dat „ is *of, ik zal 't offeren ten brandoffer,* zo het daartoe geschikt „ is, en anders ten dienste des HEEREN heiligen en afzon„ deren."

in dit geval, aen zijne onbedachtzame gelovte, niet beter te voldoen. ——— Onze voornaemste bewijsredenen zijn de volgende.

„ A. Alle menschenoffers zijn, door de reden niet minder, dan door de Openbaring, verboden. Jephta wist zeer wel, dat hij zich daermede, bij God, niet veraengenamen konde. Zo het derhalven 's mans meening geweest ware, om alles, het welk hem uit zijn huis te gemoet kwam, ten brandoffer op te offeren, zou hij geenszins verplicht geweest zijn, om zijne gelovte, in het geval van zijne dochter, te volbrengen. Eene daed toch, welke in haren aert grouwzaem is, kan niet gewettigd worden, door 'er zich, met eene gelovte, toe te verbinden. ——— Indien dit de meening van Jephta geweest ware, zou hij zich reeds, in zijne verbintenis, geweldig bezondigd, en de overtreding nog oneindige malen verzwaerd hebben, door dezelve met de daed te volbrengen.

„ B. Had Jephta zich verbeeld, dat hij, uit kracht zijner gelovte, verplicht ware, zijne dochter ten brandoffer op te offeren, kan men zich dan verbeelden, dat deze onschuldige maegd, toen zij de gelovte van haren Vader hoorde, zich zoo gelaten zoude gedragen, en zelvs op het volbrengen der verbintenis aengedrongen hebben? Verg. vs. 36.

„ C. Jephta was een Israëliet, en, bij dit volk, was het menschenofferen, als een der grootste gruwelen, verboden. Zou Paulus nu, Heb. XI, dezen man in den rang der geloovshelden gesteld hebben, die, door hunne godsvrucht, bij uitstek beroemd waren, indien hij zich aen een dergelijk gruwelstuk had schuldig gemaakt?

„ D. Zou Jephta, door zulk eene grouwzame gelovte, niet den HEER schroomlijk vertoornd hebben? en zou de God van Israëls legerscharen hem als dan, met zulk eene roemrugtige overwinning, verwaerdigd hebben?

„ E. Ook worden wij, door het beloop der geschiedenis zelve, in onze gedachten bevestigd. ——— De geschiedschrijver verhaelt het volbrengen der verbintenis, vs. 39. op deze wijs. Jephta *volbracht aen zijne dochter, de gelovte, welke hij belovd had*, en, zoo wordt het volbrengen dezer belovte nader verklaerd, ZY HEEFT GEENEN MAN BEKEND. 'Er wordt geen woord van *offeren* gesproken; het *volbrengen der gelovte* bestond gevolgelijk hierin, dat zij, *zonder eenen man te bekennen*, in eenen on-

ongehuwden ſtaet, leven en ſterven moest. —— Volgens vs. 37, 38 liet Jephta zijne dochter, twee maenden, na het gebergte henengaen, *om haer maegdom te beweenen*, niet om haer tot den dood te bereiden, en zich over haer ontijdig en geweldig uiteinde te beweenen, maer daerom, dat zij al haer leven maegd moest blijven. Had Jephta zijne dochter willen opofferen, dan zoude hij haer geen twee maenden uitſtel, en daerdoor aenleiding gegeven hebben, om te ontvluchten. —— Vs. 39, 40 wordt ons bericht, dat het, na dien tijd, de gewoonte wierd onder Israël, dat de jonge dochters jaerlijks henen gingen, om de dochter van Jephta *aen te ſpreken*. Dit had niet kunnen geſchieden, wanneer zij werkelijk ten brandoffer ware opgeofferd (*)."

(*) Zyn Eerwaerde breidt dit laetſte gedeelte dezes verhaels aldus uit. „ *Voorts wert het eene gewoonheyt in Israël*; eene ge„ woone plechtigheid, welke, in volgende tyden, nog lang „ naderhand ſtand greep, te weten. [*Dat*] *de dochteren Israëls* „ *van jaer tot jaer henen gingen, om de dochter van Jephtah, den* „ *Gileaditer, aen te ſpreeken*: en haer, in heuren eenzamen „ ſtaet te vertroosten: *vier dagen in 't jaer*."

Redenvoeringen over de Vier Euangelien, door THOMAS TOWNSON, B. D. *Rector van Malpas, Cheshire, en wel eer Lid van Magdalen-College te Oxfort. Te Amſterdam, by* W. Holtrop, 1782. *Behalven het Voorwerk 366 bladz. in gr. octavo.*

Een zevental van Redenvoeringen, die met elkanderen in verband ſtaen, levert ons hier een oordeelkundig verſlag van de vier Euangelien, ter bevestiginge van derzelver geloofwaerdigheid, onder ene naeuwkeurige naſpooring van het oogmerk waer mede, den tyd wanneer, en de plaetzen waer, dezelven geſchreven zyn. De Heer *Townſon* heeft dit Stuk met veel oplettendheid uitgevoerd; en zyne deswegens beweerde voorſtellingen, ſchoon ze niet allen even bondig mogen voorkomen, zyn indiervoege uitgewerkt, dat ze wel een nader onderzoek waerdig zyn.

By den aenvang ontmoeten we ene voorafgaende Verhandeling, waer in ons de Autheur (1) een bericht geeft van het byzonder oogmerk van ieder Euangelie, en toont, voor welken ſtaet der Kerke het geſchikt is; (2) de Karak-

Digitized by Google

ters der Euangelisten en hunne bekwaemheden tot het fchryven hunner Euangelien befchouwt: hechtende daeraen eindelyk enige bedenkingen, die uit het behandelde onderwerp voortvloeien. Wyders brengt onze Schryver by een, het geen hy uit de Oudvaders opgemaekt heeft, met betrekking tot de rangfchikking der Euangelisten, den tyd wanneer, de plaets waer, en 't oogmerk waer mede zy hunne Euangelien gefchreeven hebben. Hier op laet hy voorts volgen enige toebereidfelen tot het bepalen van den rang der Euangelisten uit înwendige blykbaerheid; waerin hy onderzoekt, of de volgende Euangelisten de voorgaende Euangelien gezien hebben? Ter navorfchinge hier van verledigt hy zich, (houdende zulks van Euangelist *Johannes* voor, als nog, toegeftaen,) tot ene vergelyking van verfcheiden plaetzen uit de Euangeliën van *Matth.us*, *Markus en Lukas*; en leid daeruit af, dat de volgende Euangelisten elk der voorgaende Euangeliën gezien hebben. Hier op gaet hy verder, ter overweginge, of de Euangeliën, met elkander vergeleken, enige wederkerige kentekenen dragen, van de orde, waerin zy in 't licht gegeven werden? En 't komt hem voor dat zy vele zodanigen bezitten, indien de volgende ftellingen, gelyk hy doet zien, juist zyn.

„ I. Dat Euangelie, waerdoor de uitdrukkingen van een „ ander Euangelie worden verklaerd en duidelyker ge„ maekt, of in zichzelve, of voor de bekeerden uit de „ Heidenen, was het laeter Euangelie."

„ II. Dat Euangelie, waerin de Leer, in een ander „ geleerd, gepaster gemaekt wordt voor een meer uitge„ breiden ftaet der Kerke, was het laeter Euangelie."

„ III. Een Euangelie, uitgegeven onder de *Heidenen*, „ was laeter dan dat, 't welk in 't licht kwam onder de „ *Joden*."

Onze Autheur, deze gronden geftaefd hebbende, gaet verder ieder Euangelie afzonderlyk na, en bevestigt de gewoone rangfchikking, naer welke *Mattheus*, *Markus*, *Lukas* en *Johannes* elkanderen in tydorde volgen.

Mattheus fchreef vóór *Markus* en *Lukas*, en wel verfcheiden jaren vroeger, waerfchynlyk kort na 's Heillands Hemelvaert, om en aen het jaer 37. Hy ftelde dit zyn Euangelie op ter onderrichtinge van het Joodfche Volk; en zal het ongetwyfeld in *Judea* zelve gefchreven hebben.

Markus was de naestvolgende Euangelist op *Mattheus*, en fchreef vóór *Lukas*. Hy ftelde zyn Euangelie op, on-

Digitized by Google

onder het opzicht, en ten grooten deele naer de opgave, van Apostel *Petrus*, voor ene gemengde Gemeente van bekeerden uit Jooden en Heidenen; schryvende het zelve naestdenkelyk in *Italie*, en wel te *Rome*; alwaer hy het zelve omtrent het jaer 56, of kort voor den tyd der eerste gevangenisse van Apostel *Paulus* te Rome, voor 't licht gebragt zal hebben.

Lukas, die na *Markus* schreef, doch onzeker hoe veele jaaren (*), met een meer bepaeld oogmerk voor de bekeerden uit de Heidenen, waerin hy grootlyks geholpen werd door de onderrichtingen van Apostel *Paulus*; en maekte het zelve waerschynlyk eerst in *Achaje* gemeen.

Johannes eindelyk schreef zyn Euangelie nog merkelyk later; en men kan 'er enigzins uit afnemen, dat hy de voorgaende Euangelien niet alleen gezien, maer als echte en getrouwe Geschiedverhalen goedgekeurd, en zyn eigen ten deele opgesteld heeft, tot een aenhangzel en vervulling van deze; hebbende te gelyk in het oog het tegengaen van enige dwaelleringen nopens den persoon van Jezus Christus. Hy vervaerdigde het zelve waerschynlyk, na de verwoesting van Jerusalem, of het jaer 70, in *Kleen Asie*, en veelligt wel te *Efeze*.

Aen 't einde dezer beredeneerde berichten, nopens de Euangeliën, voegt de Heer *Townson* nog de opmerking, dat elk later Euangelist de echtheid der voorige Euangeliën bevestigt. En tevens toont hy, ter afweringe van ene tegenbedenking, dat het gezach en getuigenis van *Markus* en *Lukas* geenszins verzwakt wordt, door te beweren, dat zy het Euangelie van *Matthæus* gezien hebben.

By deze zeven dus ver beschouwde Redenvoeringen, komt eindelyk nog ene achtste, die bepaeldlyk gaet over de wyze, op welke *Johannes* de uuren telt; by welke gelegenheid de Autheur zich in 't slot ook uitlaet over de uuren der Romeinen, en van enige andere oude Volken. De Heer *Townson* naemlyk heeft opgemerkt, dat *Johannes* hier-

(*) Niet onwaerschynlyk is ons de gissing der zulken, die den schryftyd van 't Euangelie van *Lukas* brengen, kort voor 't schryven van zyn tweede Boek, of de *Handelingen der Apostelen*, dat waerschynlyk op het einde der tweejarige gevangenisse van Apostel *Paulus* te Rome geschreeven zal zyn; 't welk dan den schryftyd van 't Euangelie op het jaar 57 of 58 zou brengen.

Digitized by Google

hierin van de andere Euangelisten verschilt. *Mattheus*, *Markus* en *Lukas*, zegt hy, tellen, gelyk de Ouden gewoon waren, 't geen ook in Judea gebruikelyk was, de twaalf uuren van den dag, van den opgang der zonne, tot haren ondergang: maer *Johannes* schynt de uuren geteld te hebben, zo als wy heden doen, van middernacht tot middag, en van middag tot middernacht. Dit toonen alle de plaetzen, in welken *Johannes* ene tydsbepaling van uren meld. Zie H. I. 38—41. IV. 6, 7; 52, 53. XIX. 13, 14.

Velen hebben dit reeds vroeger opgemerkt, en houden het zelve voor ene *Romeinsche gewoonte*, dat echter ene misvatting is. De Romeinen toch telden de uuren, even als de Jooden: maer hierin verschilden zy van de Jooden, dat zy, daer de Jooden den dag deeden eindigen en beginnen met den ondergang der Zonne, den enen dag van den anderen scheidden met middernacht. Hierin is *Johannes* het met de Romeinen eens; Zie H. XX. 19. Maar hy verschilt van de Romeinen en van de Jooden, in 't tellen der uuren; daar zy met den opgang der zonne, en hy met middernacht begint te tellen. De rede van deze byzonderheid heeft men, volgens onzen Autheur, hier in te zoeken. *Johannes* zal deze uurtelling in *Kleen Asie* gevonden, en, zyn Euangelie aldaer schryvende, overgenomen hebben. 't Is althans, gelyk hy doet zien, blykbaer genoeg, dat zodanig ene wyze van telling der uuren in een gedeelte van *Kleen Asie* plaets had.

Gemerkt het natuurlyk vreemd moet voorkomen, dat vele Geleerden hierin misgetast hebben, houdende dit voor ene *Romeinsche gewoonte*, zo agt de Heer *Townson* het der moeite wel waerdig, hierop ten laetste nog wat byzonder staen te blyven. Hy toont des onderscheiden aen, dat de Romeinen daedlyk, schoon ze den *burgerlyken dag* van 24 uuren deeden beginnen en eindigen met middernacht, echter den *natuurlyken dag* bepaelden binnen den tyd van het op- en ondergaen der zonne, en hunne uurtelling dus, in navolging der Grieken, gelyk hadden met die der Jooden, en meest alle andere oude Volkeren; tellende altoos, van den op- tot den ondergang der Zonne, twaalf uuren; van waer ze *ongelyke uuren* hadden, die in lengte verschilden, naer de verschillende lengte der natuurlyke dagen, in de onderscheiden jaergetyden (*). Men

(*) Zie onder anderen deswegens *L. Ramiresius de Prado* in ejus *Pentecontarcho*. pag. 140—146 et 223.

Digitized by Google

—— Men heeft, gelyk onze Autheur verder opmerkt, reden om te denken, dat die uurtelling oudtyds algemeen was, ook by de Franken, Britten, Germanen, en door het geheele Westersche Ryk; waerin ze meerendeels stand gehouden zal hebben tot in de dertiende eeuw; wanneer de hedendaegsche uurtelling der Italianen, zo men wil, ingevoerd zou zyn.

„ De tegenwoordige Italiaenen houden, zegt de Heer
„ *Townson* ten besluite, niet op met *twaelf*, maer tellen
„ voort tot *vierentwintig* uuren; en doen den dag eindi-
„ gen omtrent een halfuur, na dat de zonne ondergegaen
„ is. Deze rekening vermydt de ongelykheid der Ro-
„ meinsche uuren, maer maekt geen bepaelden middag,
„ die in geduurige verandering vroeger of laeter komen
„ moet. Te *Romen* is het negentiende uur het uur van
„ den middag in 't midden van den winter, maar het
„ zestiende midden in den zomer; en tusschen de beide
„ zonnestanden, (of den langsten en kortsten dag, zoo
„ als wy spreeken,) is ieder minuut van het 16, 17 en
„ 18de uur, op deszelfs beurt, het bepaelde punt van
„ den middag (†). Met recht derhalven mogen wy de
„ voorkeur geven aen de schikking by ons en andere Na-
„ tien aengenomen, als die de voordeelen der oudste en
„ laetere Roomsche en Italiaensche wyzen van uurtelling
„ vereenigt, zonder in derzelver zwarigheden te deelen.
„ Wy hebben met de Italiaenen gelyke uuren, en teffens
„ den middag altyd op een bepaeld uur, gelyk de oude
„ Romeinen. —— Maer of deze meer wysgeerige trant
„ van rekening uit eenig deel van *Asie* overgebracht zy
„ nae de Westlyke en Noordlyke Landen van *Europa*,
„ dan of, daar de meerdere breedte ook de ongelykheid
„ der zomer- en winteruuren, naer het oude plan, deed
„ toenemen, dit ongemak de Noordlyke Volken aendreef,
„ om op een beter plan te denken; en wanneer en waer
„ deze *nieuwe styl* van uurtelling eerst wierd ingevoerd;
„ —— deze nasporingen laten wy voor de geleerden en
„ weetgierigen over."

(†) Een naeuwkeurig bericht van deze Italiaensche uurtelling is te vinden in *D. J. Volkmans Reisboek door Italie.* I. D. bl. 25—30.

Zes-

Zestal Kerklyke Redenvoeringen, gedaan op de Bedestonden in het jaar 1782. *Door* BOUDEWYN VAN REES, *Leeraar der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Zwadenburgerdam. Met eenige geschiedkundige en andere Aantekeningen verrykt. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 196 *bladz. in gr. octavo.*

Dit zestal Redenvoeringen behelst enigermate een in zyne soort volledig Zamenstel van die hoofdkundigheden, welken in een Volk vereischt worden, dat, onregtmatig in een Oorlog ingewikkeld, op de erkentenis van Gods albestuurende Voorzienigheid, zyne toevlugt tot God neemt, om van hem hulp te erlangen.

Ter ontvouwinge van dit Stuk vangt de Eerwaerde *van Rees* aen, met een geschiedkundig bewys van de *wettigheid en regtvaardigheid van onzen tegenwoordigen Oorlog met Engeland*; 't welk hy ten grondslage legt van onze vryheid, om, in volle gerustheid des gemoeds, te *mogen* bidden om den Godlyken zegen over de wapenen van ons Vaderland. Hierop toont hy vervolgens, dat zulks niet alleen mag geschieden, maar dat 's Lands Inwoonders 'er toe *verplicht* zyn; gemerkt de Liefde tot het Vaderland van hun vordert, dat zy zodanige gebeden ten welvaren des Vaderlands voor den Almagtigen uitstorten, en verder alles verrichten, wat tot dat groote werk bevorderlyk is. Na deze algemene beschouwing schikt zyn Eerwaerde de derde en vierde Redenvoering, om bepaeldlyk na te gaen, wat *Bidden* zy: wat men door den *Godlyken zegen en bystand* te verstaen hebbe: wat wy verstaen moeten worden te verrichten, als wy *God om zynen zegen en bystand bidden*: en eindelyk wat het zy, *den Godlyken zegen en bystand af te smeken over de wapenen van ons Vaderland.* En hier by komt dan in de twee laetste Redenvoeringen ene overweging van 't vereischte *gedrag* van Nederlands Burgeren, waer door zy zich van den Godlyken zegen over de Regering van hun Land, en over de wapenen van den Staet verzekerd kunnen houden; 't welk de Eerwaerde van *Rees* tweeledig voorstelt, als bestaende in een *oprecht godsdienstig* en een *goed burgerlyk gedrag*; dat hy in het een en ander opzicht onderscheidenlyk nagaet. —— Ieder dezer opgenoemde voorstellingen ontvouwt zyn Eerwaerde, met

Digitized by Google

klaerheid en nadruk, op een bondigen en innemenden leertrant; als iemand dien het welwezen zyns Vaderlands ter harte gaet, en 't zyne wil toebrengen, om 's Lands Inwoonderen zodanige kundigheden in te prenten, en hen ter betrachtinge van dezelve te bewegen, als daedlyk dienen kunnen ter bevorderinge van 's Lands heil.

Het bepaelde tydbeſtek, tot het houden der Bedeſtonden geſchikt, belemmerde den Leeraer min of meer, in de volkomene uitvoering van zyn ontwerp; en noodzaekte hem zyne voorſtellingen in verſcheiden opzichten aenmerkelyk te beſnoeien. Dan nu, in de openbare afgifte, hieraen niet beperkt zynde, deelt hy ons, gelyk hy in de Voorrede meld, zyne Redenvoeringen mede, zo als hy ze geſchreven heeft, en ook, by meerdere ruimte van tyd, uitgeſproken zou hebben. By die gelegenheid zyn 'er ook nog enige geſchied- en oordeelkundige aentekeningen bygevoegd, welken tot opheldering of bevestiging van zyne gezegden dienen.

Gebeden en Overdenkingen, ten dienſte van de openbaare en Huisſelyke Godsdienstoefening, door G. J. ZOLLIKOFFER, *Predikant der Evangeliesch-Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch overgezet. Eerſte Stuk. Te Amſterdam, by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1782. *Behalven het Voorwerk* 277 *bladz. in gr. octavo.*

Ene verzameling van voorſchriften van Smeekbeden, Lof en Dankzeggingen, met betrekking tot onderſcheiden ſoorten van Godsdienstoefeningen, vergezeld van overdenkingen met opzicht tot denzelven. De Eerwaerde *Zollikoffer* heeft dit op ene ſtichtende wyze uitgevoerd, en men kan zich met vrucht van deze zyne handleiding bedienen. Het eerſte Gebed verſtrekke hier ter proeve; 't zelve is geſchikt tot een gebed om zegen tot ene waerdige Zondagsviering, en luid met de Vooraſſpraek aldus.

„ De dag van heden is aan God en zynen eerdienst gewyd, myne Christelyke Broederen; en God te vereeren is onze hoogſte zaligheid. Laat ons dit erkennen, en onzen goeden hemelſchen vader bidden, dat hy deezen dag een dag van zegen voor ons zyn laate.

„ ô God! hoe gelukkig zyn wy, dat wy ons heden, van alle aardſche bezigheden en zorgen bevryd, in uw huis verzamelen; aldaar alles, waar aan ons het meest gelegen is,

met

Digitized by Google

met een ſtillen geest overdenken; ons tot u, onzen Schepper en Vader, verheffen; ons van uwen wil onderrichten; in het geloof aan u en uwen Zoon Jeſus verſterken; ons over uwe weldaaden en de hoop der zalige onſterflykheid verheugen; en dus onzen geest voeden, en tot een beter hooger leven voorbereiden kunnen. Dank zy het uwe wyze, vaderlyke goedheid, die deeze verordeningen gemaakt, en ons tot deezen dag in het genot derzelven onderhouden hebt! ô Laat 'er ons thans en altoos een waardig gebruik van maaken. Verzamel toch onze gedachten uit de verſtrooijing, richt dezelven gantſchelyk op u, en op de heilzaame onderrichting, die gy ons door de leer van den Godsdienst toedeelt, op dat wy u immer beter kennen, immer hartelyker beminnen, u immer blymoediger vertrouwen, en uwe geboden immer gewilliger en getrouwer leeren gehoorzaamen.

„ Laat in 't byzonder de gedachten van de opwekking en verhooging uwes Zoons Jeſus, welken deeze dag ons te binnen brengt, ons in het gelooven zyner Goddelyke leere, en in het vertrouwen op zyne beloften, verſterken; ons tot navolging van zyn heilig, weldaadig, algemeen nuttig leven, dat zulk een heerlyk einde genomen heeft, opwekken, en ons recht Christelyke, hemelſche, gezindheden inboezemen. Laat zich de zekerheid zyns wederverkreegen levens, door de krachtigſte werkingen zyner leere en zynes voorbeelds, onder ons openbaaren; en niemand van ons deezen dag ten einde brengen, zonder op denzelven iets meer goeds geleerd, en meer kennis der waarheid, meer liefde en vermoogen ter deugd en vroomheid, meer wysheid tot leiding des tegenwoordigen, en meer bekwaamheid tot genieting des toekomenden, levens verkreegen te hebben. Uw zegen, ô God! verzelle alles, wat wy heden denken, ſpreeken, leezen en hooren zullen, op dat het ryke vruchten van verbetering en geruſtſtelling in ons en onder ons voortbrenge, door Jeſus Christus, Amen."

Adres

Digitized by Google

Adres, het welk aan het Hoogeerwaarde Synode van Noordholland, dat in dezen jaare te Haarlem gehouden zal worden, ſtaat overgegeven te worden, door HARMANUS WACHTER, *Leeraar der Hervormde Gemeente. Te Amſteldam, by* H. Keyzer *en* A. Mens, Jansz. 1783. *Behalven de Voorreden* 106 *bladz. en de noodige Bylagen van* 82 *bladz. in gr. octavo.*

Dit Adres, naer 't oogmerk des Opſtellers, in 't laetstgehouden Synode te Haerlem, ingeleverd en overwogen, behelst verregaende klachten van den Eerwaerden *Wachter*, gewezen Predikant der Hervormde Gemeente te Batavia; over de, volgens zyne opgave, gansch onregtmatige handelingen van den Bataviaſchen Kerkenraed ten zynen opzichte, die eindelyk ten gevolge hadden, dat hy, en door den Kerkenraad, en door de Regeering aldaer, gantschlyk van zynen dienst ontzet wierd. Hierop heeft de Eerwaerde *Wachter* zich, in 't Vaderland wedergekeerd zynde, eerstlyk vervoegd by de Wel Eerwaerde Amſterdamſche Claſſe, en voorts, met dit Adres, by het Hoog Eerwaerde Synode van Noordholland te Haerlem; ten einde te verzoeken, *dat men hem*, ſtaende het onderzoek van het voorgevallene te Batavia, en dus van zyne ſchuld of onſchuld, waer mede zekerlyk veel tyds verloopen moet, *vryheid geeve, om, onder het opzicht van, en voor een oud of ongeſteld Leeraar, den dienst waar te neemen*, met uitdrukkelyke verklaaring, *dat zulks geſchiedt by voorraad, en ongepræjudicieerd de gehoudene procedures.* Ten aendrange hiervan neemt hy de vryheid Hunne Hoog Eerw. in dit Adres te bepalen: 1. By een eenvoudig en waerachtig verhael van de met hem gehouden procedures, en derzelver aenleidende oorzaek; 2. By het betoog van het onbetamelyke en onwettige van des Kerkenraeds handelwyze; en 3. By ene en andere aenmerking, dienende, om enige bedenkingen, die in het gemoed van Hunne Hoog Eerw. zouden kunnen opkomen, weg te nemen. Op de voorſtelling hiervan beſluit zyn Eerwaerde dit Adres indezervoege.

„ Daar dan de beledigingen, my aangedaan, zo zeker zyn; daar zes- en twintig Leden van de Amſterdamſche Claſſis, in eene Vergadering, die niet voltallig was, verklaard hebben, te oordeelen, dat ik mishandeld ben, zo als een der Amſterdamſche Leeraaren aan eenen zyner

naast-

Digitized by Google

naastbestaanden verklaard heeft; daar de rampen, welke my getroffen hebben, zo groot zyn; daar zo veele bewyzen van myn onschuld gevonden worden: hoop ik, dat U Hoog Eerw. geene zwaarigheid zullen maken, om aan myn, zo naauw bepaald, verzoek, te voldoen. Indien intusschen U Hoog Eerw. onverhoopt geene vryheid daar toe mogten vinden, dan verzoek ik, dat U Hoog Eerw., uit menschen- en uit broederliefde, voor myn onderhoud gelieven te zorgen, op dat ik niet van gebrek vergaa (*). Dan, daar ik dit laatste verzoek reeds aan de Wel Eerw. Classis van Amsterdam gedaan, en daarop ten antwoord gekregen heb, door den mond van den Wel Eerw. Heer HAMERSTER, *de Classis heeft geen beurs*; zo smeekt de Ondertekenaar, (indien dit ook by U Hoog Eerw. Vergadering plaats heeft,) dat op de een of andere wyze voor hem gezorgd mag worden.

„ God, de Regeerder van het Geheelal, doe U Hoog Eerw. zulk een besluit neemen, dat het meeste strekt tot zyne eer, en tot bevordering van myn wezenlyk heil! Ik ben, enz."

Volgens ingekomen bericht heeft het Hoogeerwaerde Synode, op de overweging van dit Adres, (latende de zaek der procedures aen de nadere onderzoekingen over,) den Eerwaerden *Wachter* toegestaen, hier en daer den Predikdienst waer te nemen, zonder echter de Bondzegelen te bedienen.

(*) De Eerwaerde *Wachter* naemlyk in 't Vaderland gekomen, met zyne Huisvrouw, en eene één- en tachtigjarige Moeder, is, zo door de gemaekte reiskosten, als door een zamenloop van tegenheden, die hy breeder vermeld, in de uiterste armoede vervallen, en verlegen, om een middel van bestaen te vinden.

Verhandelingen van de Koninglijke Akademie der Opschriften en fraaije Weetenschappen, te Parijs. Verkort, in Klassen gebragt, en met Aanmerkingen verrijkt, in het Hoogduitsch uitgegeeven, onder opzicht van den Heere HEYNE, *Hoogleeraar te Göttingen. En daaruit in het Nederduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1783. *Behalven het Voorwerk,* 565 *bladz. in gr. octavo.*

Zo bekend als den Liefhebberen van oefening is dit Fransche Werk, dat men eerst tot eene Hoogduitsche, en

Digitized by Google

en nu ook tot eene Nederduitſche, uitgave geſchikt heeft, zo bekend is het ook dat het zelve, ter oorzaake van de uitgebreidheid en kostelykheid, ſlegts voor weinigen te bekomen is. De overweeging hiervan heeft aanleiding gegeeven tot het vormen van een Project, om deeze zo nuttige verzameling van Verhandelingen algemeener, en tevens ten gebruike gemaklyker, te maaken. Ten dien einde heeft men zig voorgeſteld, in de eerſte plaatſe, de Verhandelingen juist niet altyd geheel te vertaalen, maar 'er dikwerf alleen een zaaklyk uittrekzel van mede te deelen. En wyders is het raadzaamst geoordeeld, dezelven onder zekere klasſen te brengen; waardoor de verzameling van Verhandelingen, tot ééne klasſe behoorende, op zigzelven zal beſtaan; 't welk den verſchillenden ſoorten van Geleerden nuttig en aangenaam kan weezen. Om den Leezer van deeze klasſificatie, en dus ook van 't beloop van dit Werk, eenig nader denkbeeld te geeven, kunnen wy niet beter doen, dan het deswegens gezegde uit het Berigt van dit Werk overneemen.

„ Wanneer men, dus luidt het, met de OUDHEDEN aanvangt, zo ſplitst zig deeze klasſe, eensdeels uit hoofde der Volkeren, anderdeels uit hoofde der Onderwerpen, van zelf in verſcheiden onderverdeelingen: men krijgt dus Egiptiſche, Pheniciſche, Kartagiſche, Etrusciſche —— —— Griekſche, Romeinſche, Galliſche, en bovendien Oosterſche of Opper-Aſiatiſche Oudheden; op deeze wijze zullen de godsdienst en godsdienstplegtigheden, de burger- en huishoudlijke geſteldheid, de gedenkſtukken en kunstwerken, de penningkunde, enz. eene rijke ſtof voor verſcheide boekdeelen uitleveren.

„ Van de OUDE AARDRIJKSBESCHRYVING biedt het Werk aan eene reeks van keurige Verhandelingen, waaronder die van den Heer D'ANVILLE vooral uitmunten: jammer dat dezelven nog niet in de handen van meer Geleerden zijn.

„ De OUDE GESCHIEDENIS laat zig voegſaam afdeelen in geſchiedenis van het Oosten, geſchiedenis van Griekenland, geſchiedenis van Rome, en geſchiedenis der Middeleeuwe, zo in het Oosten als in het Westen, inzonderheid die der oude en middelſte tijden van Frankrijk: de tijdreekenkundige, en andere met de geſchiedkunde in verband ſtaande verhandelingen, kan men ter gepaste plaatſe hier of daar in deeze verzameling inlasſchen.

„ De

„ De LETTERKUNDE, of *Litteratuur*, verknogt met de taalkennis, de *philologie*, de *critica* en de *æsthetica*, deelt zig in meer takken. De WYSGEERIGE GESCHIEDENIS kan, indien men zulks verkiest, op zig zelve eene afzonderlijke reeks van deelen uitmaaken. Dan blijven de KUNSTEN, (zo de fraaie als de handwerkskunsten,) het Tooneel, enz. nog over, welken kleinere of grootere boekdeelen zullen uitmaaken."

Ieder deezer Clasfen zal, zo als wy verder uit de Voorreden verneemen, behandeld worden, door eenen Geleerden, die zig byzonder op deezen tak van Letteroefeningen toelegt; en de uitgeevers zullen 'er, hier en daar, de noodige verbeteringen, ophelderingen en vermeerderingen, byvoegen.

Uit dit verflag is genoegzaam op te maaken, dat het een zeer nuttig Project zy; by welks volvoering alle oefenzugtigen min of meer belang hebben; des het te wenfchen zy, dat de onderneemers 'er gelukkig in mogen flaagen, en zo veel aanmoediging vinden, dat het hun met lust in den aangevangen arbeid doe voortvaaren. Zekerlyk zal dit laatfte grootendeels afhangen van de bewerking der Stukken; en voor zo ver wy daarover, uit het eerfte Deel, dat wy thans onder handen hebben, kunnen oordeelen, zo is 'er, onzes agtens, goede grond, om deswegens gunftige gedagten te voeden. ——— In 't zelve vinden we, tot een aanvang van dit Werk, verfcheiden Verhandelingen, die tot den GODSDIENST DER GRIEKEN, en derzelver Godsdienftige plegtigheden, betrekking hebben; welk gedeelte de Hoogleeraar SCHWEIGHAUSER op zig genomen heeft. De hoofdonderwerpen zyn; de bediening der *Neökoren*; de *Neptunus Asphalius*; de Schatten des Tempels te *Delphi*; de *Delphifche Godfpraak*; de *onbekende God der Atheners*; de Godfpraak te *Dodona*; het *Orphifche leeven*; de benaaming ΗΡΩΟΝ ΜΝΗΜΑ; en de *Herkules Mufagetes*. Hiernevens gaan nog bydragen, tot de *Godsdienst-gefchiedenis van Griekenland*, en eenige Vraagftukken betreffende de *Priesters te Athene* onderzogt. ——— Verfcheiden byzonderheden, tot deeze onderwerpen behoorende, worden hier naauwkeurig onderzogt; en de Hoogleeraar HEYNE, onder wiens opzigt de Hoogduitfche uitgave gefchiedt, deelt ons, behalven de aantekeningen van den Hoogduitfchen Vertaaler, ook nog al etlyke aanmerkingen nopens de hier behandelde Stukken mede; welken hier en daar ter nadere opheldering kunnen

nen ſtrekken. Zy, derhalven, die naſpooringen van deezen aart beminnen, zullen t'over reden hebben, om deeze aanvanglyke uitvoering goed te keuren, en met ons te verlangen, dat dezelve verder agtervolgd worde. Zie hier intusſchen ter proeve het geen men ons, uit de aanmerkingen van den Heer Abt SALLIER, over de benaaming ΗΡΩΟΝ ΜΝΗΜΑ, mededeelt, waaruit men tevens opmaaken kan, dat het ſtigten van Eertekenen en Praalgraven voor overleeden Helden al van oude herkomst zy.

,, De kennis der woorden, zegt de Opſteller van dit Stuk, baant regtſtreeks den weg tot de kennis der zaaken; evenwel moet men bekennen, dat het zeer dikwerf niet moogelijk is, de betekenis van ſommige uitdrukkingen met zodanige juistheid te bepaalen, als vereischt word om een duidelijk denkbeeld te verwekken, wanneer men bevoorens de kennis der zaak niet bezit, waarover 'er gehandeld word. In zulk geval is het niet te verwonderen, dat de Schrijver, die, wegens de betekenis van eene uitdrukking, of van de eene of andere plaats eens ouden Schrijvers, handelen wil, zig genoodzaakt vind, vooraf, de zaak van den kant der letter- oudheid- en geſchiedkunde op te helderen, eer hij de beduidenis des woords, welke hem ſtaat op te ſpooren, bepaalen kunne.

,, Volgens dit grondbeginſel onderneemt de Heer SALLIER de bepaaling der eigenlijke betekenis van de woorden ἡρῶον μνῆμα, met te onderzoeken welke gebruiklijkheden bij de oude Grieken ſtand gegreepen hebben, betreklijk tot de pligten, waarvan zij zig omtrent de helden, na derzelver dood, plagten te kwijten.

,, Onnoodig is het zig hier in te laaten met het onderzoek der gebruiken, welke oudtijds bij het verbranden der lighaamen waargenomen wierden: nergens anders kan hier op gedoeld worden, dan op een graf, het zij op zodanig een, waarin de asſchen des overleedenen werklijk al bijgezet waren, het zij op een ledig praalgraf, op eene loutere eertombe; immers geloofden de Grieken, dat zij hunnen afgeſtorvenen eene gelijke eer beweezen, met de hiertoe behoorende plegtigheden te verrigten, zo wel bij een ledig praalgraf, als bij een graf, waarin het lijk werklijk gelegd was.

,, HOMERUS heeft de opregting van het praalgraf, welk ACHILLES aan PATROKLUS toewijdde, en de feesten, welke ter deezer gelegenheid gevierd wierden, in zeer fraaie vaarzen en omſtandig genoeg beſchreeven. ,, Zij ſtaken," zegt

Digitized by Google

zegt hy, „ den omtrek zijns praalgrafs af; zij lagen den „ grond 'er toe, rondsom den houtstapel, en hoopten een „ heuvel van aarde op, enz. (*).” Dit is het, dat de Grieken τάφος, σῆμα, μνῆμα, τυμβος, noemden; want alle deeze woorden betekenen *praalgraf* of *graftombe*.

„ Gemeenlijk regtte men op het praalgraf eene zuil op; gelijk HOMERUS op meer dan ééne plaats zijner Schriften ons duidelijk te verstaan geeft (†).

„ Somwijlen plaatste men, nevens deeze eerzuil of gedenkstuk, ook nog zekere gedenktekenen van den staat en het beroep des genen, wien dit praalgraf toegewijd was. Zo regtte men, bij voorbeeld, op den grafheuvel van ELPENOR een roeiriem op (§).

„ In de volgende tijden bleef dit gebruik stand houden: hiervan vinden wij menige getuigenissen, bij de oude Schrijvers, die ons ook, met verscheide omstandigheden, deeze begraavenis-gewoonten bekend maaken. Eene vooral merkwaardige omstandigheid is het invoeren van een soort van eerdienst der afgestorvene zielen der helden en heldinnen. Onder het volk, en zelfs onder de wijsgeeren (*), was deeze denkwijze algemeen verspreid, dat zij zig inbeeldden, dat de zielen deezer helden zig gaarn in heilige bosschen ophielden, en in de offers en geschenken, welke men hen aldaar opdroeg, behaagen schepten. Des bestond dees eerdienst in twee zaaken; eerstlijk in de heiliging van een bijzonder oord, alwaar de helden na hun dood geëerd wierden; ten andere, in de offers, die men hen aldaar opdroeg; want dus kan men noemen, het gene de Latijnen door het woord *inferiæ* uitdrukten (‡).

„ Niet

„ (*) HOM. *Iliad.* XXIII. 255. en verv.” [In 't Werk zelve worden hier en verder de oorspronglyke plaatzen zelven bygebragt, doch wy hebben zulks, om plaats te winnen, agtergelaaten.]

„ (†) Genoeg is het ééne eenige plaats te melden uit *Iliad.* XVII. 434: alwaar *Homerus* den onverwrikten stand der Paarden van *Patroclus*, op deszelfs dood, vergelijkt bij *eene zuil, die op een praalgraf onbeweegelijk vast staat.*”

„ (§) *Odyss.* XII. 14. *et seqq.*

„ (*) PLATO, *de Legibus L. IV. Tom. III. pag.* 873. ed. STEPH.”

„ (‡) Vide FESTUM. *v. Inferiæ.*”

Digitized by Google

„ Niet moeielijk zal het vallen, bewijzen van deeze tweevouwdige gewoonte bij te brengen. Het gebruik van te offeren op het graf zelve bepaalde zig niet flegts tot den dag, op welken men den houtstapel aanstak; jaarlijks herhaalde men het feest, en de digters hebben niet vergeeten de onderhouding deezes gebruiks op te merken, in hen, welker tedere genegenheid jegens hunne afgestorvene vrienden zij roemen wilden. De Heer SALLIER laat alle de getuigstukken agter, welken hij in de schriften van HOMERUS kon opdoen, en bepaalt zig eeniglijk tot die genen, welke hij in de treurspelen van EURIPIDES opgemerkt heeft. Bij voorbeeld, daar EURYSTHEUS, in zijne laatste levens-oogenblikken, den Atheneren belooft, hen zelfs na zijn dood te zullen begunstigen, en voor eeuwig de vervolger der Heracliden te zullen zijn, zo wijst hij, bij voorraad, alle de gebruiklijke eerbewyzingen van de hand, die men hem eens na zijn dood zou kunnen betoonen, om zijne gunst te erlangen. „ Giet, (zegt hij) „ op mijn graf, geen drankoffer uit; laat het bloed der „ offerdieren nimmer vlieten: ik zal, buiten elk deeze „ plegtigheden, nooit ophouden, alle onheilen tegen de „ Heracliden te verwekken (*)". IPHIGENIA roept met luider stemme uit: „ ô wreede goden, die mij mijnen „ broeder ontrukt, en hem in de schaduuwen des doods „ nedergestort hebt! hem breng ik dit drankoffer, hem „ breng ik deezen met ossenbloed gevulden kelk: hij be„ hoort den afgestorvenen; ik wil de aarde 'er mede be„ gieten (†)". En in dit zelfde treurspel belooft zij het graf haars broeders te zullen eeren en opsieren. „ De bij, „ (zegt zy,) zal mij het kostelijke sap, welk ik hiertoe „ noodig heb, bezorgen; uit de bloemen onzer hoven „ zal zij het opzamelen (§)". Dit is het sieraad waar mede zij het graf van ORESTES wil opschikken.

„ Indien andere Schrijvers den graad der zekerheid, die wij nopens deeze gewoonte hebben, vergrooten konden, zo zouden wij dezelven aanhaalen. Die hier naar begeerig is, behoeft flegts de HEKUBA deezes digters na te zien.

„ De abt SALLIER, met deeze geschenken voor de doo-

„ (*) EURIP. *in Heracl. v.* 1040."

„ (†) ——— *Iphigenia in Taur. v.* 166."

„ (§) *Ibid. v.* 632."

Digitized by Google

dooden *offers* te noemen, heeft zulks maar willen doen op het gezag van FESTUS, die ze aldus noemt, weetende hij anderzins wel, dat dit woord maar gebruikt word; als 'er van Goden word gesproken. HERODOOT, THUCYDIDES, PAUSANIÄS, LUCIÄAN, PLATO, verzuimen nimmer dit onderscheid in agt te neemen; en, als zij van deeze doodenoffers spreeken, zo bedienen zij zig nooit van het woord θυσίαι *offer*, maar noemen ze ἐναγίσματα; en het opdraagen derzelven drukken zij niet uit door het werkwoord θύειν, maar door het werkwoord ἐναγίζειν.

„ Vervolgens koomt de Heer SALLIER tot het andere punt, welk insgelijks den eerdienst der helden na hunnen dood betreft, naamlijk, dat hen een bijzondere oord toegewijd wierd. Tot deezen oord behoorden drie zaaken, een geheiligd bosch, outaaren, en eene kleine van aarde opgehoopte hoogte of heuvel, welke het graf verbeeldde; en dikwerf maar eene *cenotaphium* (ledig graf) was.

„ PLATO, van de eerbewijzingen spreekende, welken men agtbaaren en beroemden persoonen na hunnen dood bewees, zegt, dat men een heilig bosch rondsom hun graf aanlag (*). SERVIUS verzekert, dat het woord *lucus* nooit anders van VIRGILIUS gebruikt word, dan om [illegible]daanig aan eenen held toegeheiligd bosch aan te duiden; [illegible]houden, volgens zijn zeggen, de zielen der helden [illegible]in dit bosch op (†). Men ontmoet bij VIRGILIUS eene [illegible]waardige plaats, waarin gedoeld word op allen de voorgemelde stukken, welken tot den aan eenen held toegewijden oord behooren (§).

„ In het tweede boek van CICERO *over de Wetten*, vind men menige bewijzen van dezelfde gebruiken; egter verwijzen wij liever de liefhebbers tot dit boek zelf, om ze aldaar na te leezen, dan dat wij hier verscheide plaatsen zouden aanhaalen, en opeen stapelen; inzonderheid, naarde-

„ (*) PLATO, *de Legibus*, *l. c.*"

„ (†) SERVIUS, *ad Æneid.* III. 301. Zie ook *ad Æneid.* I. 445. IX. 4. et. *Bucol. Ecl.* V. 40."

„ (§) VIRGILIUS *Æneid.* III. 301, meldt ons hoe Æneas Andromache bezig vond, om voor Hektors gebeente, op zyn jaargetyde, offerspys en lykgaven te offeren, in een woud buiten de stad; roepende Hektors geest tot het looze graf van groene zooden, op het welke zy twee altaaren gewyd had, om het lyk te beschreien."

Digitized by Google

demaal deeze plaatsen niet voldingender zijn kunnen, dan die, welken wij bereids bijgebragt hebben.

„ Ongetwijfeld is het verhandelde voor ons genoegzaam, om met regt en met gegronde zekerheid te zeggen, dat ἡρῷον μνῆμα (*) zo veel betekent als een praalgraf van een held, het welk met een klein geheiligd bosch omsingeld is, en om het welk eenige outaaren staan, waarbij de bloedverwanten of vrienden van den overledenen op zekere vastgestelde tijden plagten te vergaderen, om aldaar hunne drankoffers en allerlei geschenken op te draagen".

„ (*) Dikwerf alleen maar ἡρῷον."

Tafereel der Algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heer A. M. CERISIER. *Vde D. iste St. Te Utrecht, by* B. Wild, *in gr. octavo,* 296 *bladz.*

Wanneer wy den Inhoud, voor dit Eerste Stuk des Vyfden Deels geplaatst, openslaan, ontmoeten wy twee Boeken, welks eerste loopt *van het sluiten van het Bestand tot het begin der Onlusten, wegens de Geschillen over den Godsdienst*; en het tweede, *van het begin der Godgeleerde Geschillen, tusschen de* Gomaristen *en* Arminiaanen, *tot het gevangen neemen van* OLDENBARNEVELD, DE GROOT *en* HOGERBEETS. Deeze zyn Boeken, naar gewoonte, verdeeld in Tydperken, welke ieder een treffend Onderwerp van deeze dagen, zo vol beroerte, voor oogen stellen; van de Gebeurtenissen een verhaal opleveren, doorvlogten met verscheide Aanmerkingen. ——— De Gebeurtenissen zyn zo vaak beschreeven, en men heeft alles, wat tot dezelve behoort, van eene en andere Party, zo vlytig opgespeurd, dat het niet wel mogelyk is, iets nieuws daar over op 't papier te brengen. 't Komt dan meest op de schikking aan, en de wyze van verhaalen; en wy twyfelen niet, of die beide zullen gevallen. Wat de tusschengevoegde aanmerkingen betreft; aan dezelve durven wy geen zo algemeen gunstig onthaal belooven. Zy betreffen twee Partyen, die nog in weezen zyn; en het is, in zulke gevallen, onmogelyk, ze beiden te voldoen: en heeft de Geschiedschryver, indien hy anders de gevallen getrouw te boek stelle, en gezag voor dezelve bybrengt, hier zyne Vryheid, welke de paalen der bescheidenheid niet te buiten

Digitized by Google

ten treedende, nooit kan gewraakt of met een wangunstig oog mag aangezien worden. Gemeenebestgezindheid, en te pleiten voor de Verdraagzaamheid in den Godsdienst, ontvonken zomtyds den yver des Schryvers, of des Navolgers.

Wy zullen op geen byzonder stuk stilstaan; maar alleen hier en daar iets ontleenen, om eene proeve op te leveren. In onze laatstvoorgaande aankondiging van dit Werk, hebben wy opgegeeven: een onderzoek, na het gedrag van Koning HENDRIK DEN IV, en of hy na de Oppermogendheid der *Vereenigde Gewesten* gestaan hebbe (*)? Dit noopt ons hier het Character van dien Vorst in 't algemeen, en ten opzigte van ons Vaderland in 't byzonder, over te neemen.

„ LE VASSOR heeft zich de moeite gegeeven, om de vlekken, die de groote hoedanigheden van HENDRIK DEN IV ontluisteren, in het afzigtigst daglicht te stellen. Hy vindt het slegt, dat men in de Kerken Lofredenen over hem gehouden hebbe; maar hy hadt 'er moeten byvoegen, dat HENDRIKS sterke drift tot de Vrouwen hem nooit de waare belangens van den Staat deedt opofferen; dat zyne twyfelagtige gevoelens, omtrent het stuk van den Godsdienst, oorzaak waren van die Verdraagzaamheid, welke, als een heilzaame balzem, de diepe wonden heelde, waar aan *Frankryk* zo veele jaaren gekwynd hadt. 't Is waar, men moet in Vergaderingen, in welken zwakheden en dwaalingen onder de misdryven gerekend worden, niet tot lof van HENDRIK DEN IV spreeken. Dit moet geschieden in de byeenkomsten des Volks, 't welk hy rust en geluk verschafte; in de Gerigtshoven, die hy hunne regten wedergaf; en op het Land, 't geen door zyne zorg als herleefde. Ondanks eenige trekken van veinzery, door de omstandigheden als noodzaaklyk, en eenige buitenspoorige moedbetooningen, uitwerkzels van 't heet en kookend bloed, 't geen hem door de aderen speelde, ontdekt men, in dien Vorst, opregtheid, goedertierenheid en krygsbekwaamheden, die zyne gedagtenis altoos in zegening zullen doen blyven. Met één woord, hy was een beminnelyk Man, met eenige gebreken, en een volmaakt Koning: hy betaalde tol aan de menschlyke zwakheden; doch de trek tot vermaak deedt hem nimmer het heil zyns Volks uit het oog verliezen: dit was het hoofd-

(*) Zie boven, bl. 213.

Digitized by Google

hoofdvoorwerp zyner zorgen; hy kende de waardy van SULLY; en het ftrekt hem tot eeuwige eer, dat hy deeze Staatsdienaar, en Vriend, niet van zich verwyderde, wanneer de fchoone HENRIETTE D' ENTRAGUES, door haare weigeringen, de liefde van HENDRIK dermaate wist te doen ontbranden, dat zy van hem eene Huwelyksbelofte verwierf, en de Koning deeze, geheel vervaardigd en getekend, SULLY vertoonde; waar op hy, vol verontwaardiging, dezelve aan ftukken fcheurde. *Ik geloof*, riep de Koning, grootlyks vertoornd, uit, *dat gy gek zyt.* De Staatsdienaar antwoorddde. *'t Is waar ik ben gek, en ik wenfche dat ik de éénigfte, ten opzigte van dit ftuk, in* Frankryk *was.* En, als D' ENTRAGUES, met traanen in de oogen, de Vorst fmeekte om het verzenden van deezen, haar hinderlyken, trouwen Hoveling, moest zy zich laaten zeggen: *Ik ftel een Man, als hy, boven honderd Matresfen, als gy zyt!* Onderfteund door deeze Staatsdienaar, arbeidde hy fteeds, om zyn Volk gelukkig te maaken: en, gelyk SULLY, een bevoegd waardeerder van de groote hoedanigheden deezes Vorften, wiens gebreken hy niet verzwygt, zich uitdrukt: „ de tyd is al wat hem „ ontbrooken heeft tot het volvoeren zyner roemryke on„ derneemingen."

Deeze Vorst, aan wien alle rechtfchaape *Franfchen* nog met roem gedenken, en wiens Regeering ten voorbeelde moet dienen aan alle Vorften, die hunne Onderdaanen beminnen, zal ook by alle weldenkende *Nederlanderen* in roemryke gedagtenis blyven. Hy vergat nimmer den yver door de Staaten voor hem betoond; hy omhelsde hunne belangen met zo veel vuurs als geluks. Zonder de Geldfommen, welke hy hun 's jaarlyks zondt, zonder de uitgeleezen Hulpbenden, die hy hun toefchikte; zonder de ftandvastigheid, waar mede hy zich, hun befchermende, tegen *Spanje* verzette, is het zeer twyfelagtig, of eene gelukkige uitflag hunne wel onvermoeide, maar te zwakke poogingen tegen de vreeslyke *Spaanfche* overmagt zou bekroond hebben. Aan hem, eindelyk, zyn ze verfchuldigd, dat zy de erkentenis hunner Onafhanglykheid eenen vyand afwrongen, die dezelve hun te vuur en te zwaard betwistte: want het Beftand was een zagt en heilzaam middel, om de zwaarigheden weg te neemen, welken zich opdeeden tegen het volkomen fluiten van een Vrede, uitgefteld tot een tydperk, waar in dezelve met minder fchande en gevaars voor *Spanje* kon gefslooten worden.

Met

Met één woord, hy verdiende den ftreelenden eertytel, hem door een der *Nederlandſche* Gezanten gegeeven, den eertytel van *Vader der Vereenigde Nederlanden* (*).

„ De Algemeene Staaten wisten, welk eene genegenheid hy hun toedroeg; en hier op vertrouwende, gingen zy zo verre, dat zy hem lieten verzoeken, of hy de *Franſche* Benden, in hunnen dienst, in de zaak van *Kleef* en *Gulik*, voor eenigen tyd, betaalen wilde. Hier over ſcheen hy een weinig misnoegd: en hun te verſtaan geevende, hoe veel ſchats het Leger, 't welk hy op de been gebragt hadt en na *Duitsland* zenden wilde, hem 's maandlyks zou kosten, voerde hy den Gezanten te gemoet: *De Staaten zyn kleine Gierigaarts: en hun verzoek is een klein bewys van ondankbaarheid*; 'er nogthans byvoegende, *dat hy met hun wilde handelen als met zyn eigen Volk, en, zonder achterhoudendheid, zyn geheele hart voor hun uitſchudden, als by zyne beste en getrouwſte Vrienden*. Zelfs gaf hy te verſtaan gereed te weezen om een nauwer verbond met de *Vereenigde Gewesten* tegen *Spanje* aan te gaan, wanneer de moorddaadige hand als gereed ſtondt om zyne dagen af te ſnyden, en zyne ontwerpen te verydelen (†)."

Het gevangen neemen van de drie Heeren, OLDENBARNEVELD, DE GROOT en HOGERBEETS, beſchreeven hebbende, ſtelt dit Tafereel de verſchillende gevoelens over die aaneenſchakeling van ongeregelde en gewelddaadige handelingen, in deezer voege voor. Elk oordeelt daar over verſchillend, naar de byzondere partyſchappen en verſchillende inzigten. ——— „ De *Contra-Remonſtranten* juichten dit bedryf ten hoogſten toe. Zy beweerden, dat, om den regten Godsdienst in zyne zuiverheid te bewaaren, als mede de Landſchappen, die op 't punt ſtonden, om vaneen te ſcheuren, by den anderen te houden; de Algemeene Staaten, verpligt, om voor de behoudenis van 't Gemeenebest te waaken, het heil des Vaderlands boven alle byzondere overweegingen hadden moeten ſtellen. *Zy zagen deeze gevangenis aan als een ſchoone zonneſchyn, naa eene lange duisternis* (§). ——— Het klein

(*) METEREN. XXXII. B.

(†) *Journaal der Ambasſadeurs*, W. V. BREDERODE. C. V. D. MYLE en Z. DE MALDERE. M. S.

(§) BAUDART. X. bl. 63. DE GROOT, *Verd.* X. CARLETON. II. p. 292. 318.

Digitized by Google

klein getal der zodanigen, die geen party trokken, oordeelde zulk een geweldig bestaan noodeloos: dewyl het houden der *Synode* beslooten, en het afdanken der *Waardgelders*, geschied was. ——— De *Engelschen*, zich in deeze Gewesten bevindende, konden hunne blydschap niet bedwingen. „ Eindelyk," zeiden zy, „ is dat magtig „ Verbond verbrooken, 't welk met zulk een Oppergezag „ het Gemeenebest beheerschte. Met het zelve is de „ gevaarlykste Vyand voor *Engeland*, die stoutmoedige „ Versmaader van de bedryven en den persoon zyner „ Majesteit, gevallen. Eindelyk heeft het GODE behaagd „ zyne Kerke te behouden, welke die gevaarlyke Nieu„ wigheiddryvers door Duivelskonstenaaryen zogten te „ doen waggelen en vallen." De Afgezant dier Kroone vergenoegde zich niet, met zyne en zyns Meesters goedkeuring aan deezen Handel te geeven: hy verschafte zelfs Artykelen van beschuldiging tegen OLDENBARNEVELD, en verwagtte, volgens zyne eigene betuiging, dat dit bedryf gelukkige gevolgen voor *Engeland* zou hebben, door den val eens Staatsdienaars, wiens trots, en weinige geneigdheid tot *Engeland*, doorgaans hadt in 't oog geloopen; daar hy zich veel meer *Fransch-* dan *Engelschgezind* betoonde. Hy moedigde MAURITS aan, die, verzekerd van de gunst des Konings van *Engeland*, zich meer dan ooit streelde met het denkbeeld, van de langgewenschte Staatsomwenteling te volvoeren (*). ——— Dan de ieverige Gemeenebestgezinden en *Arminiaanen* klaagden geweldig; men verzogt een nieuwe BRUTUS, om 't Vaderland van een Dwingeland te verlossen; men vondt aangeplakt:

Hollanders uw Privilegien en Vryheid zoet
Werden nu t'eenemaal getreeden onder den voet;
Eén BRUTUS *kan ons helpen!*

„ Hebben wy, was de taal dier Partye, de Vryheid gekreegen, om onze Vryheid met voeten te zien treeden? De *Spanjaard* kon zyne dwinglandsche maatregelen en bedryven onder den naam van *Souverain* vergoelyken. Maar welke reden kunnen eenige byzondere Persoonen, zonder characters, bybrengen voor het bestaan, om, op eigen aan-

(*) CARLET. II. p. 268. 305. 309. I. 310, 316. 323. BAUDART. X. bl. 63. DE GROOT, *Verd.* XIII.

Digitized by Google

aangemaatigd gezag, drie voornaame Leden der Regeeringe van dit Gewest in hegtenis te neemen, tegen den wil der Staaten, hunne eenige wettige Regters en Overheden? Kan de nakomende toestemming der Algemeene Staaten een Handel, zo rechtdraads strydig met de wetten, billyken? Hebben zy eenig Regtsgebied op eene plaats, waar zy zelfs niet vergaderen, dan met verlof der Staaten van *Holland*? Zy schenden, daarenboven, het Regt der *Hollanderen* van niet gevat te kunnen worden, zonder voorafgaand berigt, zo men ze niet op heeter daad grypt. Hebben de Algemeene Staaten reden van klaagen over het gedrag deezer drie Staatsmannen, dan kunnen zy zich althans niet als Regters aanstellen in eene zaak, waar zy de rol van Aanklaagers speelen (*)".

Op de Regeerings-verandering, in veele Steden, door Prins MAURITS gemaakt, onder het gevolg eener Lyfwagt van omtrent driehonderd Soldaaten, te *Hoorn* nog door eenige vaandelen gesterkt, en het gebeurde in dat Tydperk, vinden wy deeze aanmerkingen, welke dit Stuk besluiten, en 's Schryvers denkwyze klaar genoeg aan den dag leggen. „ In alle deeze veranderingen betoonde MAURITS de stoutheid en onverschrokkenheid, welke het kenmerk is van een Oorlogsheld, gemeenzaam met gevaaren. Hy scheen vermaak te scheppen in de ongerustheid en vrees, welke hy den Magistraatspersoonen aanjoeg. ——— Groote en gewigtige les, welke de Gemeenebesten aanwyst hoe veel gevaars zy loopen, van hunne Vryheid te zien verdelgen door eene Krygsmagt, die zy, tot verdeediging daar van, onderhouden, en nooit beter verzekerd is, dan wanneer zy beschermd wordt door de Burgers zelve, en de wapenhandel hun die fierheid en oorlogsdapperheid inboezemt, welke den Zoonen der Vryheid zo schoon staat, en hun moed en kragt geeft, om de belangen dier Moeder te handhaaven".

Hier hebben wy het Tydperk, waar op wy de Omwenteling, toen in 't Gemeenebest voorgevallen, mogen dagtekenen. Zy bestondt hoofdzaaklyk, in deeze twee aangeleegene punten: —— de Meerderheid, welke zich de Algemeene Staaten boven de Staaten der byzondere Gewesten aanmaatigden, in alle zaaken, den Oorlog en den Godsdienst betreffende; —— en de Magt, die MAURITS zich toeëigende, om, naar welgevallen, de Leden der

(*) BAUDART. X. bl. 63, enz.

Digitized by Google

der Regeeringe te veranderen. Met deeze magt onderwierp hy het geheele Lichaam van den Staat, en voerde een Oppergezag. Vleiery en Laagheid gingen met Dwinglandy en Slaaverny hand aan hand; dus was het binnen 's Lands gesteld, schoon buiten 's Lands het Staatsbestuur geene merklyke verandering scheen ondergaan te hebben: de weezenlyke magt berustte thans in een Krygshoofd, van stap tot stap daar toe opgeklommen, met schennis der Grondwetten van den Staat; doch zich altoos gedekt houdende onder den dekmantel eener schynbaare Gemeenebestregeering. Met verbaasdheid, gemengd met verontwaardiging, ziet elk braaf hart deeze gedaanteverwisseling. Men zou de welspreekenheid van een TACITUS moeten bezitten, om voor de regtvaardige en onomkoopbaare Regtbank der Volken en der Eeuwen de aanslagen der Dwinglandy en de zaak der Vryheid voor te stellen, om het zegevierende Misdryf te beschaamen, en de verdrukte Deugd te wreeken: met één woord, zyne pen was noodig, om alle de tooneelen van dit droevig schouwspel te beschryven, en de zo beschreienswaardige ontknooping te ontvouwen."

De voortreffelykheid van een Vryen Staat, benevens de middelen om het genot der Vryheid te behouden. Te Amsterdam, by M. Schalekamp, 1783. *Behalven de Opdragt aan zyne Excellentie* G. WASHINGTON, 60 *bladz. in gr. octavo.*

Het groote voorstel, in dit Stukje beweerd, is: „dat de „waare Vryheid alleen in die Staaten plaats heeft, „waar de Vergaderingen, by welken het opperste gezag „berust, samengesteld zyn uit leden, die elkander ge„regeld opvolgen; welken het Volk na elkander en uit „zyn eigen lichaam daartoe verkiest." En men heeft de handhaaving hiervan, volgens onzen Autheur, te beschouwen, „als het eenige middel, om de poogingen nutloos „te maaken van die geenen, die onderneemen mogten, „om na de alleenheersching te staan, of zig een Koning„lyk gezag aan te maatigen." ——— Om deeze zyne denkbeelden te bevestigen, legt hy ons de volgende Stellingen voor, welker bondigheid hy één voor één tragt te doen zien.

„I. Het Volk denkt nimmer om de regten van een on-

onafhanglyk Weezen te overweldigen, maar om zyne eigene te bewaaren; terwyl 'er geene Natie is, welke niet in de Grooten een haar geheel tegenstreevend gedrag ondervonden heeft.

II. Het Volk is het bekwaamste om zyne Vryheid te handhaven, vermids zyne geliefdste bezigheid is, te doen zien, dat aan de waarneemingen der gewichtigste Bediening van Staat meer moeite dan voordeelen verbonden zyn, en dat de bezitting van dezelve zo weinig aanbrengt om de gierigheid en het vermaak te voldoen, dat het belang geen reden altoos heeft om 'er na te wenschen.

III. De derde reden voor eene Volksvergadering, zamengesteld uit Leden, die elkander regelmaatig opvolgen, —— de eigenaartigste om de algemeene Vryheid te bewaaren, —— is, dat de opvolging in het burgerlyk lichaam dezelve magt heeft om de verbastering te voorkoomen, als de beweeging het natuurlyk lichaam voor verderf behoedt.

IV. Deeze opvolging voorkoomt niet alleen de verbastering, maar vernietigt zelfs de Partyschappen, knagende wormen, altoos in werking tegen de grondregelen van het Gemeenebest.

V. De regelmaatige opvolging van gezagvoerende persoonen bevestigt het weezen der Vryheid, vermids zy de eenigste breidel is, om de begeerte te temmen, welke na een personeel voordeel haakt, welken niet dan te veel eigenbelang verraadt.

VI. Om te betoogen hoe zeer een Vrye Staat te schatten zy, boven den zodanigen, welke door de Grooten of door Koningen geregeerd wordt, en om te doen zien, dat het lichaam des Volks het bekwaamste is, om zyne Vryheid onafgebroken te handhaaven, zy het genoeg aan te merken, dat het oogmerk van alle bestieringen is, of behoort te zyn, aan het Volk allerlei heil en welvaaren te bezorgen; gevende het zelve het genot der voorrechten, welke het toebehoort, en strekkende het zelve tot eene borstweering tegen allerlei onderdrukkingen.

VII. Het Volk, in de Hooge Vergaderingen vertegenwoordigd wordende door Mannen, welke het vrywillig en uit zyn midden daartoe verkiest, is de eenige wettige Beschermer zyner Vryheid.

VIII. Men zal gewisselyk de Volksvergaderingen beschouwen als de geschiktsten, om de Vryheid eener Natie te handhaaven, vermids dezelve in 't byzonder het belang

is

Digitized by Google

is van het lichaam, welk door zodanige Vergaderingen vertegenwoordigd wordt.

IX. Het voordeel van een Vryen Staat blykt zo veel te meer daar uit, dat het Volk, welk niet gewoon is onder Koningen, of onder de Grooten der Natie, te ſtaan, natuurlyk minder tot de weelde overhelt.

X. De voortreflykheid van een Vryen Staat, onder het gezag des Volks, wordt nog klaarblyklyker uit den aart zyner Burgers, welke over het geheel grootmoediger, werkzaamer, en vatbaarder voor edelmoedige gevoelens zyn, dan onder eenige andere Regeeringsvorm.

XI. In een waar Gemeenebest vereischt alle beſlissing de goedkeuring des Volks; derhalven is dit Volk de Borstweering tegen de poogingen van hen, welke de Dwingelandy trachten in te voeren, en heeft de willekeurige beſchikking der Grooten niet te vreezen.

XII. De Volksregeering, dat is, eene Regeering wier oppergezag berust by de Hooge Vergaderingen, zamengeſteld uit Leden door het Volk op gezette tyden daartoe verkooren, is het beste geſchikt voor het geen natuur en reden van het Menſchelyk Geſlagt vorderen.

XIII. Een Vrye Staat is boven alle andere te ſchatten, om dat dezelve aan het Oppergezag minder gelegenheden aanbied, om de zwakken te onderdrukken, en wreedlyk te handelen.

XIV. De laatſte reden, en welke geene der minſten is, om te betogen, dat de Volksregeering voortreflyker is dan alle andere, is, dat deeze alleen die geenen, welken zy in bedieningen geſteld heeft, verplicht om reekenſchap van hunne bedryven te geeven."

Onze Autheur de gegrondheid deezer ſtellingen aangedrongen hebbende, beſluit uit al het voorgedraagen, „dat „ een Vrye Staat, in welke het opperſte gezag toever„ trouwd wordt aan zodaanige Burgers, welke door het „ Algemeen daartoe verkooren zyn, verre te ſchatten is „ boven alle andere ſoort van Regeeringsvorm, hoedanig „ dezelve ook zou kunnen uitgedagt worden."

Men zal, op het doorbladeren van dit Geſchrift, gereedlyk erkennen, dat de Volksregeering in deezen Schryver een zeer goeden Voorſpraak heeft; en dat hy derzelver voordeelen in een by uitſtek gunſtig licht plaatst. Dan met dit alles blyft, onzes agtens, by den nadenkenden over, of de Autheur het Volk, aan 't welke hy de verkiezing van de Leden der Hooge Vergaderingen in handen

den geeft, niet beſtendig volmaakter beſchouwt, dan men het, maar het gewoone beloop der menschlyke zaaken, verwagten kan? Zulks plaats hebbende ontſtaat 'er eene gewigtige reden, om te vermoeden, dat zodanig een plan van Regeering zig beter in Theorie laat voordraagen, dan daadlyk in Praktyk brengen: en dat 'er, zo 't al mogelyk ware in eene kleine Landſtreek, onoverkomelyke zwarigheden te gemoet te zien zyn, in een uitgebreid Gewest; daar verſcheidenheid van Inzigten, onder eene groote menigte van Inwoonderen, niet wel kan misſen van zeer nadeelige gevolgen in zulk een Regeeringsvorm te wege te brengen; en wel te veroorzaaken, dat ze niet lang op dien eenpaarigen voet kan ſtaande blyven; gelyk de ondervinding genoegzaam geleerd heeft, in alle Staaten, daar de Volksregeering nu of dan ſtand gegreepen heeft. —— Veelligt zou de Schryver ons deeze bedenkelykheid ontnomen, of dezelve ten minſte grootlyks verzwakt hebben, wanneer hy ons uitdruklyk bepaald had, wat hy door 't woord *Volk* verſtaat, en op hoedanig eene wyze het zelve in de verkiezing dier Leden te werk zou moeten gaan: omtrent welk een en ander hy ons het vereischte licht niet geeft. —— Nopens het eerſte leert hy ons niets weezenlyks; alleen, zegt hy, ontkennende: „ Om voor te komen dat men aan myne gevoelens eene „ verkeerde uitlegging kan geeven, verklaar ik eens voor„ altoos, dat overal, waar ik in deeze verhandeling ſpreek „ van het Volk, ik niet bedoel een verward lichaam, uit „ de byeenrotting van veele Leeden des Volks ſaamge„ ſteld; noch dat gedeelte, welk door de Wet heeft „ kunnen beroofd worden van deszelfs Voorrechten, ten „ ſtraffe zyner misdaaden, en dat bygevolg niet meer in „ den ſtand van het Volk geplaatst kan worden." Dit gaat zo verre ontkennend goed: maar wat zegt nu ſtellig, in dit geval, de benaaming van het Volk? —— En wegens het laatſte ſpreekt de Autheur ſlegts in 't algemeen van *eene vrye geregelde Volksverkiezing dier Leden, na malkander, uit hun eigen lichaam, uit het midden des Volks, die, op gezette tyden, voor een bepaalden tyd, volgens eene regelmaatige en nimmer afgebroken opvolging, daartoe verkoozen worden, en die voor het Volk, het welk hen verkoozen heeft, altoos verantwoordlyk zyn, van wegens hun gedrag in de beſtuuringe der zaaken van 't Gemeenebest.* Dit alles is zo algemeen, dat wy 'er ons geen regtmaatig bepaalend denkbeeld uit kunnen vormen, wegens de, zo

als

als wy uit het voorgestelde begrypen, herhaalde Volks-vergaderingen, die van tyd tot tyd plaats moeten hebben. Hoe de Autheur, (het Volk niet maakende zo als hy 't hebben wil, maar vindende zo als het is,) uit zulke Vergaderingen alle verkeerde gevolgen zal weeren, is ons nog raadzelagtig: mogelyk zouden wy 'er gezetter over kunnen oordeelen, indien hy ons de natuur en inrigtingen dier Vergaderingen nader ontleed had.

Magazyn van Stukken, tot de Militaire Jurisdictie betrekkelyk. Door FR. ADR. V. D. KEMP. *V—VIII Deelen. Te Utrecht, by* B. Wild, 1783. *In gr. octavo.*

Als een vervolg op de vier voorige Deelen, brengende de verzameling deezer Stukken, nopens dit gewigtig onderwerp, tot op het jaar 1749 (*), behelzen de vier laateren de daartoe behoorende Stukken zins dien tyd, tot den tweeden July des tegenwoordigen jaars. Dezelven strekken alleszins ter bevestiginge van het beweerde, en toonen duidelyk, dat zo min, in de laatere, als in de vroegere dagen, zo min onder Z. D. H. WILLEM DEN IV en Nederlands tegenwoordigen Stadhouder WILLEM DEN V, als onder Hoogstderzelver Voorzaaten, den Stadhouderen immer eene *ongelimiteerde Militaire Jurisdictie*, als zig ook uitstrekkende tot *civiele zaaken en commune delicten*, Staatswyze is opgedraagen; blykende het integendeel, dat 's Lands Staaten steeds, door herhaalde resolutien, het indringen van zulk eene Jurisdictie hebben tegengegaan; zo dat die niet, dan in tegenkanting van dezelven, stand gegreepen hebbe. —— In een Aanhangzel op het laatste Deel vindt men nog eenige Stukken, met betrekking tot dit en de voorige Deelen, welken den Heer *v. d. Kemp* eerst onder het afdrukken ter hand gekomen zyn, en ter verdere voltooijinge eener Verzamelinge strekken, die van de uiterste aangelegenheid is voor hun, welken het point der Militaire Jurisdictie hebben te discuteeren; van waar men dit Werk ook reeds, hier en daar, onder de Lands en Stads Archiven geplaatst heeft; met heusche erkentenis voor de moeite, welke de Heer *v. d. Kemp*, ten algemeenen nutte, heeft willen aanwenden.

Bui-

(*) Zie boven, bl. 217.

Buiten veele andere merkwaardige Stukken, in dit Aanhangzel medegedeeld, vindt men 'er wel inzonderheid den tot nog niet gemeen gemaakten *Bestaltbrief*, gedateerd den laatsten February 1579, die te meer overweeging vordert, om dat de Heer *van der Spiegel* 'er zulk een grooten prys op gesteld heeft. In eene PROMEMORIE, naamlyk, *dienende tot onderzoek, hoedanig het Staatsregt zy der Provintie van Zeeland, omtrent de Militaire Jurisdictie*, vervaardigd door den Heer *v. d. Spiegel*, beroept zyn Ed. zig op deezen *Bestaltbrief*, als de eerste Wet, op welke de Geunieerde Provincien Troupes in haaren dienst hebben aangenomen; tevens opmerkende, „ dat deeze Ordonnantie „ gemaakt is, door de genen, die *buiten twyfel* compe„ tent waren om zulk een Wet te formeeren; dat de „ Staaten van Zeeland *nominatim* onder dezelven bekend „ staan; dat deeze de eerste Grondwet is voor de Militie, „ en gemaakt in een tyd, wanneer het doorlugtig Ver„ bond van Unie, tot een eeuwige bescherming der Pri„ vilegien van Provintien en Steden, is aangegaan." Verder leidt zyn Ed. 'er uit af, dat, volgens dien *Bestaltbrief*, „ een Militair eenig delict begaande, zoo wel in zyn Gar„ nisoen als in het Leger, moest gestraft worden voor „ den Militairen Regter; maar buiten het Leger, of bui„ ten zyn Garnisoen, en niet onder het Vaandel zynde, „ voor den Burgerlyken Regter, except weinige gevallen." ——— De Heer *van der Kemp*, deezen *Bestaltbrief* eindelyk magtig geworden zynde, heeft dien in zyn geheel in dit Magazyn geplaatst; en geeft in eene aantekening te kennen, dat men dit Stuk, zynes agtens, niet hooger hebbe aan te zien dan eene *Concept-Ordonnantie*; dat het gehouden moet worden voor een Concept des Artikulbriefs 1590, „ die, (zegt hy,) inderdaad de eerste Wet „ van deezen aart is, welke de Bondgenooten gemaakt „ hebben." Op deszelfs herhaalde leezing is hy, gelyk hy wyders betuigt, volkomen bevestigd, in zyn voorheen opgevat denkbeeld, „ dat naamlyk dit stuk, omtrent 't „ punct van de Militaire Jurisdictie NIETS afdoet, zo lang „ men buiten staat is, de bewyzen tegens dezelve in 't „ algemeen, en in 't byzonder tegen den Artikulbrief ge„ opperd, te verwrikken." Hy stelt voorts zyne aanmerkingen, tegen het gewigt van dit Stuk, slegts beknoptlyk voor, „ daar hem verzekerd is, dat een Man van Naam „ en Verdiensten zig verledigen zal, om dezen BESTALT-

„ BRIEF

Digitized by Google

„ BRIEF naauwkeurig te ontleeden;" wanneer men nadere kundigheden nopens dit Stuk ſtaat te erlangen.

Na dat dit Berigt reeds ter drukperſe geſchikt was, hebben wy in de Leydſche Courant, van Maandag den 29 September, eene aankondiging van den Heer *van der Kemp*, nopens dit zyn *Magazyn van Stukken*, ontmoet, die wy, ter nadere opehelderinge, raadzaam geoordeeld hebben, ook alhier te plaatzen.

„ Naauwlyk had ik, (zegt hy,) my durven voorſtellen, toen ik de moeijelyke taake, om 't *Gedrogt der ongelimiteerde Militaire Jurisdictie* te beſtryden, op my nam, en in myne aanzienlyke *Verzameling van Stukken*, uit welke de enge paalen dezes Gerechtsdwangs aan elk moesten blyken, die eerlykheids genoeg had, om zulks te erkennen, den Vaderlandſchen *Regenten* de middelen aanwees, om 't zelve geheel te verpletten, naauwlyks had ik my durven voorſtellen, ter vergelding van myn arbeid, *zo* veel goedkeuringen te ontfangen, als my is te beurt gevallen.

„ De Ed. Mog. Heeren Staaten van *Friesland*, van *Groningen en Omlanden*, hebben, benevens de Ed. Gr. Achtb. Heeren Burgemeesters dezer Stad [*Leyden*] my zulks ſchriftelyk en mondeling te kennen gegeeven. *Een* aanzienlyk Gerichtshof heeft reeds haar toevlugt tot dit *Magazyn* genomen. De Edele Schryver des voortreffelyken *Briefs aan een Heer van Regeering in* Zeeland, *betreffende zekere* Promemorie, *geformeerd door* Mr. LAURENS PIETER VAN DE SPIEGEL, heeft myne giſſingen omtrent zekeren thans berugten *Beſtalt-Brief* (*a*), door den Heer VAN DE SPIEGEL tot een voornaamen grond gelegd voor zyne *Militaire Jurisdictie*, geſterkt, en de by my nog overige twyffelingen geheel weggenoomen. Terwyl de *Ed. Mog. Heeren Commisſarisſen*, in hun *Rapport* over 't poinct der *Militaire Jurisdictie*, uitgebragt ter Vergadering der Heeren Staaten van *Zeeland*, den 11 Aug. 1783, in 't welk alle de *prætenſe* gronden van den Heer VAN DE SPIEGEL *funditus* worden omgekeerd, derzelver den grootſten trap van zekerheid bygezet, en dit zo breed uitgemeeten Stuk, *onder andere Papieren van dien tyd geinſereerd in een Regiſter ter griffie van* Zeeland, *zonder eenige blyken van echtheid*,

(*a*) *Magazyn van Stukken, in 't aanh.* P. 134. T. VIII.

Digitized by Google

heid, *flegts voor een* Concept, *by de Gedeputeerden tot de Unie ontworpen*, *hebben gehouden* (*b*).

Dit alles en 't dringende verzoek van aanzienlyke, kundige Vaderlandsche Vrinden hebben my overgehaald, om dit meesterlyk Zeeuwsch Staats Rapport, met die nog overige Stukken en Resolutien, by de respective Bondgenoten, zo omtrent de bepaaling der Militaire Jurisdictie, in 't gemeen, en de geheele vernietiging des Hoogen Krygsraads, als tot de zaak van den Vendrig DE WITTE betrekkelyk, na de uitgave van 't Magazyn genomen of nog te nemen, by elkander te voegen, om deze *Verzameling* volleedig te maaken; indien ik, even gelukkig als zommige voorvechters of begunstigers van deze *gedrochtelyke Rechtbank*, dezelve magtig kan worden; waartoe ik anderwerf de hulp der Vaderlandsche *Regenten* verzoeke; wanneer ik by dit alles eenige misslagen aanwyzen, eenen *Chronologischen Index* over 't geheele Werk, met aanwyzing der Deelen en Bladzyden, om 't zelve van nog algemeener nut te maaken, zal geeven, en aangemoedigd worden, om de Vryheid en Rechten myner Mede-Burgeren tegens elk en een iegelyk te helpen voorstellen en verdeedigen.

Leyden, *den* 26 *Sept.* 1783.

FR. ADR. VAN DER KEMP.

(*b*) *Rapp.* P. 9.

Euangelische Gezangen, *voor Godzoekende Christenen. Door* H. LUSSING, MATTHYSZ. *Met eigenaartige in den Italiaanschen smaak*, *hiertoe vervaardigde*, *Melodijen*, *gecomponeert door* J. SCHMITT. *Drie Stukjes. Te Amsterdam*, *by* J. Wesfing, 1783. *Behalven het Voorwerk* 200 *bladz. in gr. octavo.*

Een bundel van stichtelyke Gezangen, die de Heer *Lussing* vervaardigd, en in zodanig eene rangorde geschikt heeft, dat ze, behalven een Morgen- en Avondzang, waarmede deeze Verzameling begint en eindigt, den aanvang en voortgang van eens Christens geloovigen wandel, tot op zyn sterven, en de verwagting der verschyninge van J. Christus, ten laatsten dage, tot zaligheid, aanduiden. Ze zyn ten algemeenen nutte op onze gewoone Psalmwyzen gedrukt; doch tevens heeft men 'er, ten gevalle van de Liefhebbers der verhevener Muziek, zodanige Melodyen bygevoegd, die, en voor speeltuigen en voor de stem geschikt, zeer gepast aan den inhoud beantwoorden. De Heer *Lussing* heeft gemeenlyk zyn beoogde onder-

Digitized by Google

werp zeer wel gadegeslaagen; en zyne gedagten deswegens op eene geschikte manier uitgedrukt. Tot eene proeve verstrekke zyn Gezang, in 't welke hy *God als den Vader der Geloovigen* beschouwt, dat, op de wyze van den XXXIsten Psalm gedicht, aldus luidt:

Hoe teder is uw naam van Vader,
Mijn redder in den nood,
Mijn God zo goed als groot;
Daar ik u met vertrouwen nader
Word ik tot u gedreven,
ô Springbron van mijn leven.

*

't Is waar, wie u, Volzalig Wezen,
Zijn Vader noemen mag
Dient u met diep ontzach;
Die moet met teedre liefde u vreezen,
Met al zijn zielvermogen,
U met zijn hart verhoogen.

*

Dien wilt Gij met uw gunst bestraalen,
Die wandelt in het licht
Van 't Godlijk aangezicht;
Daar zij, die van uw wegen dwaalen,
Met van u af te zwerven,
Uw troost, uw heillicht derven.

*

Ach Vader! ben ik afgeweken,
Onttrek u niet van mij,
In deze woestenij:
Zoude ik, in naare doodsche streeken,
Bij 't voelen van uw plagen,
Uw gramschap kunnen dragen?

*

Mijn Vader....! ô de tederheden,
Die 't denkbeeld van dien naam
Mij geeft...! zie hoe 'k mij schaam,
'k Belijd, betreur mijn overtreden,
En koom, in mijn ellenden,
't Ootmoedig tot u wenden.

*

Gij tog bedroefdet nooit van harte,
Dien Ge u ten kind verkoost;
Dit Vader is mijn troost;
Gij zijt melijdend met mijn smarte,
Beschouwt, vol mededogen,
Mij met ontfermende oogen.

Die

Digitized by Google

Die naam doet me in 't vertrouwen leven,
Dat gij mijn zondenschuld
Niet meer gedenken zult,
Maar, daar ze is in uw Zoon vergeven,
Mij weer in gunst gedenken,
En 't licht uws aanschijns schenken.

Zo doet die naam mij zegenpraalen,
Zelfs in den bangsten strijd,
Wijl Gij almagtig zijt....!
Hij doet mij ruimen adem haalen;
Ja 'k mag u Vader noemen,
Mij in uw gunst beroemen.

Wil mij in dit geloof versterken;
Och mogt ik als uw kind,
Dat van u word bemind,
Die heilbetekking meer bemerken,
Meer van uw liefde smaaken,
Meer tot uwe eere blaaken.

Ik zal dit van uw trouw verwachten;
'k Stel in dit kindschap, Heer,
Mijn hoogste vreugd en eer;
Ik zal 't mijn zaligst voordeel achten,
Moge ik uw beeld hier dragen,
ô Vader U behagen.

ADELA en THEODOOR, *of Brieven over de Opvoeding, door Mevrouw de Gravin* DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald, en met aanmerkingen uitgegeven, door* E. BEKKER, Wed. D. A. WOLFF. *Derde Deel. In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef, 1783. *In groot octavo,* 388 *bladz.*

Met dit derde Deel loopt het plan van Mevrouw de Gravin *de Genlis* ten einde; en zy heeft het zelve voltrokken op eene wyze, die volmaakt beantwoordt aan de gelukkige uitvoering van het voorgaande gedeelte; waar van wy, met aanpryzing deezer Brieven, als een nuttig geschrift, over het stuk der Opvoedinge, onlangs gewag gemaakt hebben (*). Het slot van den laatsten Brief schetst ons eigenaartig het hoofdbedoelde. Dezelve is van de Moeder van *Adela* en *Theodoor*, die aan haare Vriendinne een berigt geeft van het voltrokken Huwe-

(*) Zie boven, bl. 91.

Digitized by Google

welyk; zynde *Adela* en *Theodoor*, ieder, naar wensch der Ouderen, met eene beminnelyke wederhelft in den Echt vereenigd. By die gelegenheid gewag maakende van 't geen zy, als een byzonder *Bruiloftsgeschenk*, haaren Kinderen gegeeven heeft, drukt ze zig aldus uit.

„ Na het middagmaal leide ik Adela en Theodoor in myn Kabinet, en daar uit myn Kas twee Exemplaren van een werk, bestaande uit drie grote deelen over de Opvoeding, nemende, zeide ik: „ Zie daar, myne Kinderen, dit is het „ eenige, dat ik u nog te geven heb. Het is een werk, „ voor u geschreven; het voert den titel: *Brieven over de Opvoeding*...... Gy zult 'er een nauwkeurig afbeeldzel van „ de waereld in vinden. Door dit schildery van het menschelyke leven, heb ik u willen aanwyzen, welk een weg u „ tot het geluk zal geleiden, welke dwaalpaden gy moet vermyden, welke dolingen gy moet schuwen..... Hiertoe word „ moed vereischt. Ik weet het by ondervinding, dat men „ zich aan vele gevaren blootstelt, als men zonder oogluiking „ de dwaasheid en de ondeugd wil te keer gaan!.... Maar „ ik schreef voor u; wat zou my dan weêrhouden hebben? „ Ik heb waarheid, niets dan waarheid, gezegt; ik wilde uw „ verstand verlichten. Ik arbeidde des ook aan myn eigen „ geluk. Ik ben nog jong genoeg, om my te kunnen vleyen, „ dat ik de opvoeding uwer kinderen ook nog zal regelen: „ maar, indien de dood u uwe Moeder vóór dien tyd ontrukt, dan zult gy in dit werk al dien raad, en onderrichtingen, vinden, die zy u zelf zoude geven. Dit Boek is „ opgesteld voor de jeugd; niet voor de kindschheid. Het „ ontdekt u alle de geheimen der Opvoeding, Zo gy myne „ Leerwyze volgt, geeft het aan uwe kinderen dan voor een „ Huwlyksgeschenk. Gy beide zyt best in staat, om te weten, en aan anderen te tonen, of deeze leerwyze verkiesIyk zy ter naarvolging. Indien gy u nimmer van uwe pligten verwydert; indien gy u aan uwe beginzels vast houdt; „ indien gy altoos deugdzaam en toegevende zyt; indien uwe „ kundigheden, uwe talenten, u daaglyks nieuwe vermaken „ bezorgen; zo gy een altoos toenemend genoegen vindt in „ wel te doen, in deugdzaam te zyn, —— dan is myne „ Leerwys goed, myn ontwerp geen harsenschim, en myn „ Boek geen ROMAN.

„ Ik twyffel ook niet, myne waarde Kinderen, of gy beiden zult, door uwe wyze van denken en doen, de nuttigheid van dit werk bewyzen. Men zal, wanneer men uw „ karakter en hart kent, myne gehoudene Leerwyze goed „ keuren".

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, ter beantwoordinge van een Voorstel, opgegeven door de Heeren Bezorgers van het Stolpiaansch Legaat. *Te Leyden by* S. *en* J. Luchtmans, 1782. *Behalven het Voorwerk, 320 bladz. in gr. quarto.*

Men levert ons in dit Stuk vier Verhandelingen, geschreven ter beantwoordinge van het volgende Voorstel: „ Dat de Christelyke Zedekunde geen éénen pligt „ voorschryft, welke den Burger belette zyne belangen te „ behartigen, en strydig zy tegen het bestier van het Ge„ meenebest, naar de regelen eener gezonde staatkunde.” Van de vier Verhandelingen hebben de twee eersten inzonderheid na den Eerprys gedongen; en, by 't steken der stemmen, is het lot der Latynsche Verhandelinge van den Amsteldamschen Hoogleeraer *Cras* gunstig geweest, van waer dezelve hier de eerste plaats bekleedt; op welke dan eene Nederduitsche Verhandeling van den Heer *Petrus Verstap Junior*, Koopman te Rotterdam, volgt. By deze komen nog twee Latynsche Verhandelingen; de eerste van eene onbekende hand, en de laetste van den Zevenbergschen Hoogleeraer *Pap de Fagaras*.

De Hoogleeraer *Cras* verdeelt zyne Verhandeling in drie voorname stukken. Het eerste gedeelte strekt, om te toonen, hoe de Christelyke Zedekunde over 't geheel uitnemend geschikt is, zo om het geluk van byzondere persoonen, als om het heil van een Gemeenebest, en den rechtmatigen lof der Landbestierderen, door derzelver betrachting, te bevorderen. In het tweede bedoelt de Hoogleeraer zodanige uitlegregels aen de hand te geven, door welker behulp men het onbezonnen verdraeien veler pligtsvoorstellingen, in de Bybelbladen, krachtig te keer kan gaen; en welker inachtneming grootlyks dient ter ophelderinge van zodanige misbruikte plaetsen. Deze regels, welken hier wel byzonder verdienen gemeld te worden, zyn de volgende.

1. Vele plichtsvoorstellingen in de Schriften des N. T. moeten niet eigenlyk, maer *tropice*, of figuurlyk, niet naar den letter, maer *allegorice*, of by manier van zinspeling, verstaen worden.

Digitized by Google

2. Vele plichtsvoorstellingen in die schriften, welken enige zaken in 't algemeen, met onbepalende spreekwyzen, verbieden, zyn van dien aert, dat ze niet zo zeer deze zaken zelven, als wel derzelver misbruik, en de gebreken, die 'er veelal mede verknogt zyn, tegengaen; of ze bedoelen alleen ene soort van vergelyking met gewigtiger zaken, die men boven dezen ter harte moet nemen.

3. Velen dier plichtsvoorstellingen, schoon met onbepalende spreekwyzen, en dus als algemeen, uitgedrukt, moeten nochtans, uit hoofde veler redenen, meer byzonder, en met ene zekere bepaling, opgevat worden.

4. Vele plichtsvoorstellingen, op zodanig ene wyze uitgedrukt, zyn alleen tot zekere persoonen en tydsomstandigheden te bepalen.

5. Vele plichtsvoorstellingen worden *hyperbolice*, of met enigzins sterke, of als vergrootende, spreekwyzen uitgedrukt, hoedanige voorstellingen niet naer den letter te nemen zyn.

By de ontvouwing dezer oordeelkundige en rechtmatige uitlegregels, die op een aental van schriftuurlyke plichtsvoorstellingen toegepast worden, gaet de Hoogleeraer ene menigte van verkeerde opvattingen en verdraeijingen van zodanige plaetzen ten krachtigste tegen; en geeft tevens een zeer gepast middel aan de hand, waar door men nog veele anderen, (die hy niet allen in dit bestek kon byeenbrengen,) op zodanig ene wyze van het hier beoogde misbruik kan ontheffen.

Tot dus verre heeft de Hoogleeraer getoond, de eigenaertige heilzame geschiktheid der Christelyke Zedekunde; en te gelyk doen zien, dat de bronwel van veler denkbeelden tot derzelver nadeel, grootlyks te vinden is, in de verkeerde uitlegging ener menigte van derzelver plichtsvoorstellingen; wyzende tevens aen, hoe die bronwel genoegzaem geheel te stoppen zy. Hiermede heeft zyn Ed. het, ten opzichte van een ontkennend Voorstel, als dit is, *dat dezelve geen éénen nadeeligen pligt voorschryft*, reeds verre gebragt. Om echter nog wyder voort te gaen, en 't dus zo ver te brengen, als het betoog van een ontkennend Voorstel, om zo te spreken, toelaet, schikt hy het derde of laetste gedeelte zyner Verhandelinge nog, tot het nagaen van zulke Christelyke zedekundige stellingen, waeromtrent juist geen misverstand omtrent derzelver bevatting plaets heeft; maer die men, by mangel van een welwikkend oordeel, als nadeelig beschouwt; en waer tegen zyn Ed. toont, dat ze, in stede van schadelyk te

zyn,

zyn, inderdaed alleszins medewerken, tot het geluk der zamenlevinge. Hiertoe brengt de Hoogleeraer het verbod van de Veelwyvery, en de ligtzinnige Echtscheiding; als mede de voorschriften van zachtmoedigheid, ootmoedigheid, inschiklykheid, algemeene Meuschenliefde, zelfs tegens de Vyanden, en 't afleggen van haat, wraekzucht en dergelyken. Omtrent de hiertoe betreklyke stukken doet de Hoogleeraer duidlyk zien, dat men het spoor geheel byster is, wanneer men daer uit ten nadeele van de Christelyke Zedekunde oordeelt: en dat men, 't geen hier ten besluite nog by komt, even zo ten uiterste ongerymd der Christelyke Zedekunde te laste legt, het geen men aen het wangedrag der Christenen, die de hun voorgeschreeven Zedekunde niet behoorlyk gade slaen, heeft toe te schryven.

Met deze Verhandeling van den Hoogleeraer *Cras* heeft de daeraen volgende van den Heer *Verstap Junior*, schoon in de wyze van uitvoering geheel verschillend, in verschelden byzonderheden ene merkelyke overeenkomst; van waer ze beiden, zo uit hoofde der verscheidenheid als der overeenkomste, zeer geschiktlyk zamengaen; biedende, in een zekeren zin, elkanderen de hand, om het een of ander gedeelte meer onderscheiden uit te werken, of nader op te helderen. De Hoofdverdeeling van dit Stuk is deze. ——— Het eerste gedeelte gaet over het bestier van 't Gemenebest, naer de regelen der gezonde Staetkunde, die de Autheur in deze orde voordraegt. 1. Den Godsdienst handhaven, en de Deugd bevorderen. 2. Vryheid van Geweten verleenen. 3. De natuurlyke Vryheid en de Regten des Volks ongeschonden bewaren. 4. De Oppermagt in haer volkomen aenzien bewaren. 5. Wyze Wetten handhaven. 6. De straffen naer de voorschriften van Wysheid, Billykheid en Regtvaerdigheid inrichten. 7. Den Onderdanen in hunne geschillen onpartydig Regt verschaffen. 8. Het Volk gene onbehoorlyke schatting opleggen. 9. De Eensgezindheid onder de Leden der Regering, zo veel mogelyk zy, bewaren. 10. Strikte Regtvaerdigheid ten aenzien van andere Volken in agt nemen. 11. Vrede houden, zo lang mogelyk zy, doch, by verbreking van dien door anderen, de Magt des Lands, op de best mogelyke wyze, tot verdediging gebruiken. 12. Kunsten en Wetenschappen aenkweken. 13. Landbouw, Fabrieken, Zeevaert en Koophandel, aenmoedigen. 14. Het Huwelyk aenmoedigen. 15. Gebrek en Ledigheid uit den Staet weren. En ein-

Digitized by Google

eindelyk 16. De uitspanningen van het Volk regelen (*). ——— Op het afhandelen hiervan overweegt onze Schryver, in de tweede plaetze, de belangen van den Burger; en daeraen hecht hy dan, in het derde gedeelte, een beknopt verslag van den aert der Christelyke Zedekunde, waer in hy betoogt, dat dezelve aen de Overheden de gezonde Staetkunde, en aan den Burger zyne belangens leert betrachten. ——— Voorts schikt hy het laetste gedeelte, tot het afwenden der tegenbedenkinge, dat de Christelyke Zedekunde, wat men ook tot derzelver aenpryzing zoude mogen zeggen, vele levensregels voorschryft, *die in een Gemenebest onuitvoefelyk, ja met ene wyze Regeering strydig zyn.* Om de kracht dier bedenkinge te verbreken, en dus het voorgezegde te versterken, zo gaet hy de merkwaerdigste stellingen der Euangelieleere na, op welken de zodanigen het oog hebben, en toont, rakende ieder derzelven afzonderlyk, dat zommigen van die verkeerd begrepen worden, als men ze in dien nadeeligen zin verklaert; en dat de overigen, die daedlyk tot de Euangelieleer behooren, geenszins van die natuur zyn, dat enig Lid van een Gemenebest dezelven niet zou kunnen betrachten, of dat ze met ene wyze Regering zouden stryden. ——— De dus voor tegenspraek beveiligde stellingen, met welker ontvouwing deze Verhandeling afloopt, zyn de volgende. 1. De Leer van een toekomend leven is niet nadeelig aen ons tydlyk geluk. 2. De Christelyke Zedekunde begunstigt gene Onverdraegzaemheid. 3. Zy is niet aenleidelyk tot Tiranny, Ongehoorzaemheid of Regeeringloosheid. 4. Zy ontzegt niemand de handhaving van zyne Regten. 5. Zy keurt noch de Geleerdheid, noch het Huwelyk, af. 5. Zy belet den Burger niet zyne belangen te behartigen. En eindelyk 6. Zy verbied den Mensch niet een Verdeediger en Beminnaer van zyn Vaderland te worden.

By deze twee Verhandelingen komt ene derde, waervan de Opsteller niet goedgevonden heeft zynen naem te openbaren: het kan zyn, dat hy 'er duchtige reden voor hebbe; doch dezelve is indiervoege uitgewerkt, dat ze hem, schoon in de vergelyking minder, nochtans ter eere strek-

(*) Onze Schryver brengt deze byzondere regels onder twee algemene hoofdregels; behoorende de elf eerste, tot het bevorderen van orde, rust en veiligheid; en de vyf laetsten tot het bevorderen van 't geluk des Volks.

Digitized by Google

ſtrekke; nadien ze alomme blyken van ene welberedeneerde oplettendheid verleent, en leerzame aenmerkingen voordraegt, die, in verſcheiden opzichten, wel by de voorigen gevoegd mogen worden. Derzelver Schryver vangt aen met ene ontvouwing van het Voorſtel; laet daerop volgen ene vergelyking tusſchen de Christelyke Voorſchriften en de Burgerlyke Wetten; en treed dan, met zyne derde afdeeling, bepaald ter zake. Hierin ſtelt hy zich voor, te toonen: 1. Dat Christus niet bedoeld heeft ene byzondere Burgerlyke Maetſchappy op te richten. 2. Dat hy echter zynen Godsdienst nergens anders, dan in ene geregelde Burgerlyke Maetſchappy, ſtand heeft willen doen grypen. 3. Dat de Christelyke Godsdienst der Burgerlyke Maetſchappye niet nadeelig maer voordeelig is. En eindelyk verledigt zich de Autheur, in het laetſte gedeelte zyner Verhandelinge, om na te gaen, 't geen men ten laſte van den Christelyken Godsdienst aenvoert, als ware dezelve niet geſchikt voor ene Burgerlyke Maetſchappy: om dus, met het beantwoorden der tegenbedenkingen, het bovenbeweerde te bevestigen, en te vollediger, naer den eisch van 't voorſtel, te toonen, dat men gansch ongegrond den Christelyken Godsdienst hiervan zoude verdenken. ——— Zyn Ed. brengt dezelven tot twee ſoorten. De eerſte ſoort grond zich niet zo zeer op enig byzonder zedelyk voorſchrift, als wel op den algemenen inhoud der Zedeleere. Men beweert naemlyk dat ſnoode en ſlinkſche bedryven dikwerf van nut zyn voor een Gemenebest; waer tegen de Christelyke Godsdienst rechtſtreeks aengekant is. Als mede, dat de Christelyke Godsdienst van deszelfs aenhangeren vordert, hun eeuwig heil zo ſterk na te jagen, dat ze hunne tydlyke welvaert veronachtzamen. Op de wederlegging der eerſte ſlinkſche ſtelling, en der volgende verkeerde uitlegging der Christelyke Leere, volgt dan ene overweging van tegenbedenkingen van de tweede ſoort; die men ontleent uit enigen van derzelver Zedelyke Voorſchriften; waeronder de volgende betrokken worden. 1. De Christelyke Godsdienst verbied alle ſoorten van onoprechtheid, geveinsdheid, bedrog, leugentael enz.; waervan echter de doorzichtige Staetkunde zich meermaels bedient, ja zomtyds moet bedienen, ter bevorderinge van 't welzyn van het Gemenebest. 2. De Christelyke Godsdienst dooft alle Eerzugt uit; die intusſchen zo noodzaeklyk is, om de menſchen te noopen, om den Lande dienſtig te zyn. 3. Ook tracht dezelve de menſchen zo zacht-

Digitized by Google

moedig, gedwee en medelydend te maken, dat ze niet meer geschikt zyn ter strafoefeninge over de misdaders; zonder welke nogtans geen Gemenebest veilig kan zyn. 4. Het houden van den Sabbath kan belemmerend voor den Staet zyn. 5. Het weren van de Veelwyvery is te wraken, om dat dezelve, ter sterkere voortteelinge, zomtyds in een Gemenebest vereischt kan worden. 6. Ook is het stuk der Echtscheidinge te eng beperkt, voor het geluk der Maetschappye. 7. Het onderhoud der menigte van Geestlyken, en de kostbaerheid der openbare Godsdienstgebouwen, bezwaert een Gemenebest bovenmate. En eindelyk 8 de lessen tegen de pragt, en 't vergaderen van schatten, in de Euangelieleer voorkomende, zyn onbestaenbaer met het welwezen der Maetschappye. Onze Autheur wederlegt ieder dezer tegenbedenkingen op ene voldoenende wyze; en laet zich ten slot nog kortlyk uit, over het misverstand, dat by sommigen plaets heeft, wegens enige voorstellingen nopens het onophoudlyk bidden, het eedzweeren, en het gewelddadig wederstaen van onze vyanden.

Ten laetste komt ons hier nog voor, ene Verhandeling van den Hoogleeraer *Pap de Fagaras*, die het Voorstel in ene doorloopende overweging ontvouwt, naer de twee hoofdvoorwerpen tot welke het te behandelen onderwerp betrekking heeft; den Burger naemlyk, en de Bestierders van het Gemenebest. Naer dien leiddraed zich richtende, toont hy, in de eerste plaetze, dat de voorschriften der Christelyke Leere, ten aenzien van byzondere Persoonen, niets vorderen, dat tegen dezelver wezenlyke belangen inloopt: en dan doet hy verder zien, dat dezelven geenzins stryden, met de welgegronde regelen der Staetkunde. —— Deze Verhandeling, schoon ze meer algemeen zy, en minder byzonderheden behelze, (hoedanige afzonderlyke overweging de natuur van 't Voorstel echter enigermate vorderde,) is nogtans, op zich zelve beschouwd, mede een in zyne soort wel uitgewerkt Stuk. *Zy* levert ons ene juist aeneengeschakelde verdediging van den aert en den natuurlyken invloed der Christelyke zedekunde; als die, recht ter harte genomen zynde, ten uiterste geschikt is, om het geluk van een Gemenebest, zo ten opzichte der Burgeren als der Bestierderen, te bevorderen en te bevestigen. Zy dient dus krachtig ter wederlegginge van de zodanigen, die beweren, dat de daedlyke betrachting van den Christelyken Godsdienst,

met

Digitized by Google

met het welwezen der Menschlyke Maetschappye zou stryden. Een gevoelen, dat, gelyk de Hoogleeraer met regt aenmerkt, te gevaerlyker is, en met te sterker nadruk tegengegaen behoort te worden, om dat het niet alleen het verstand met looze drogredenen vervult, maer ook het hart bederft en verkeert; terwyl het, de deugd en de oprechtheid verbannende, ontrouw, bedrog en dergelyke, als den Lande dienstig, leert verontschuldigen: 't welk niet, gelyk nog wel vele andere gevoelens, voortspruit, uit een opgevat vooroordeel, gebrek van oplettendheid of onkunde; maer uit ene verbasterde gemoedsgesteltenis, die streelende ondeugden, tot haer eigen verderf en dat van anderen, met opzet voed en voortkweekt.

Beroep op het gemeen gevoel, (of gezond Verstand,) ten behoeve van den Godsdienst. Uit het Engelsch van den Eerwaardigen Here J. OSWALD, *Dr. in de Godgel. en Predikant te Methven in Schotland. Tweede Deel. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1782. *In gr. octavo*, 473 *bladz.*

Op de staving van de wettigheid der Regtbank van *the Common Sense*, het *gemeen Gevoel*, of het *gezond Verstand*, of het *gemeen Natuurlyk Begrip* geheten, dat is, van dat eenvoudig en ongeoefend Verstand, 't welk allen menschen, van welgestelde hersenen, gemeen is, in 't eerste Deel voorgedragen (*); volgt, in dit tweede Deel, de nadere aenwyzing der noodzaeklykheid en nuttigheid van de rechte opmerkzaemheid, en 't vereischte gebruik, van dit gemeen Gevoel, omtrent de eerste waerheden van den Natuurlyken Godsdienst. Om dit te ontvouwen en aen te dringen, handelt de Eerwaerde *Oswald* vooraf over het gezag, waerop wy de eerste waerheden omhelzen, en toont voorts hoe wy door het gemeen Gevoel geleid worden, en dat geleide hebben te volgen, in de kennis en erkentenis der eerste waerheden van den Natuurlyken Godsdienst. By die gelegenheid handelt onze Autheur, met betrekking tot dit onderwerp, afzonderlyk over het bestaen van God, de Godlyke Eigenschappen, de Voorzienigheid, de zedelyke Regeering, de zedelyke Verplichting,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* V. D. bl. 421.

Digitized by Google

ting, het Geweten, en een toekomend Oordeel. Verder verledigt hy zich tot ene wederlegging der tegenwerpingen, tegen de klaerblykelykheid der eerste waerheden; en besluit ten laetste dit zyn Werk met enige bedenkingen, gericht aen verstandige en brave Menschen: waer in hy 't 'er op toelegt, om te toonen, van hoe veel belang het zy de eerste waerheden van den Natuurlyken Godsdienst onwankelbaer te vestigen; als mede dat het gebrek aen overtuiging dier waerheden te zoeken is, in de verkeerde gesteldheid der Menschen; en eindelyk dat het veronachtzamen van den Godsdienst, by ene anderzins verlichte en door Gods goedheid beweldadigde Natie, ten hoogste te wraken, en ten uiterste strafbaer is. ——— De Eerwaerde *Oswald* doet in dit zyn Geschrift der zake van den Godsdienst een nuttigen arbeid, daer alles zamenloopt, om op ene klare en overtuigende wyze te doen zien, dat het gemeen Gevoel ons alleszins opleid tot ene gegronde en betrachtende kennis der opgemelde Godsdienstige waerheden; en dat het inderdaed zinneloosheid, of ene onverschoonlyke onbedachtzaemheid zy, dit niet gade te slaen: waer van een oplettend Lezer, die dit Werk met aendacht overweegt, als hy zyn gezond Verstand bezigt, niet nalaten kan overtuigd te worden. En schoon de Autheur al eens, in 't een of 't ander stuk, de kracht van 't gemeen Gevoel, in tegenstelling van scherpzinnige redeneringen, wat te sterk mogte aendringen, men zal echter niet wel kunnen ontkennen, dat hy in vele gevallen, ja, merendeels, wel verdient gehoord te worden. Tot een stael zyner redeneerwyze in dezen diene, het geen hy bybrengt, ter stavinge der stellinge, „ dat een Man van verstand behoort te berusten in het „ geloof van énen God, tot dat hy reden zie, om te „ vermoeden, dat 'er meer dan één bestaat."

„ De overyverige vrienden van den Godsdienst, zegt hy, niet te vreden, met het bestaan en de volmaaktheden van God door bewysredenen aan te toonen, hebben zig gewend, om te bewyzen, dat 'er geen andere God is, dan één, 't geen ten uiterste ongerymd is. Want, om niet te spreken van hun handelen tegen de regels van juiste redenering, door het bewys voor iets ontkennends op zig te nemen, zy behoorden, ten minste, eer zy eenige voldoening omtrent het onderwerp aanboden, onderzogt te hebben, of iemant, die by zyne zinnen is, in onze verligte eeuw, enig vermoeden heeft, dat 'er meer dan één God

Digitized by Google

God zou bestaan, en waarop dit vermoeden gegrond is. Want men behoort zo veel inschiklykheids niet te hebben, voor de onkunde, de zwakheid en misvattingen der menschen, dat men dezelve tot moedwillige dwaasheid uitstrekke; noch behoren wy eenige aanmoediging te geven aan herfenschimmige onderstellingen, of geveinsde voorwendzels van twyffelaren.

„ Onderstel, dat gy kennis gekregen hebt aan het een of ander uitmuntend Werk, de Geest der Wetten, by voorbeeld, en, in den kring uwer vrienden, uwe agting betuigt voor den yver, het oordeel en vernuft van den Schryver: dog dat gy door dezen of genen onbescheiden redeneerder word ingevallen, die u zegt, dat gy niet verzekerd zyt, of dit werk aan énen of wel aan meer schryveren moet worden toegekend. Gy houd op, en vraagt hem, of hy enigen anderen schryver daarvan kent, dan de Baron de Montesquieu, dan of hy iets in het werk zelf vind, 't geen hem aanleiding geeft, om aan iemant anders te denken? En byaldien hy zegt, van neen; gaat gy voort met Montesquieu te pryzen, zonder op zyne tegenwerping te letten. Op dezelfde wyze handelen wy omtrent alle andere onderwerpen, de Godsdienst alleen uitgezonderd; tegen welken het menschdom zig zo lang veroorloofd heeft, de ydelste vermoedens op te werpen.

Zo dra een man van verstand kennis krygt aan een reгelmatig werk, of plan van wys gedrag, neemt hy onmiddelyk toevlugt tot een verstandig wezen, wiens bekwaamheid geëvenredigd is naar het gewrogt: noch zal hy, ten zy desaangaande behoorlyk onderregt zynde, en zulks hem duidelyk blyke, een medemakker in het zelve erkennen: om dat een werk van overleg één, en niet meer dan énen maker, voor een gezond verstand, aanwyst. Het werk zelf mag gelegenheid geven, tot de onderstelling van ene verscheidenheid van ondergeschikte werkers; dog, op die onderstelling, bepaald zig de geest tot, en berust, in énen maker alleen. By aldien gy wel onderrigt zyt, dat uw Orologie het werk is, niet van énen, maar van een aantal konstenaren, doet gy wel, dit te geloven: dog dit is gene reden voor my, om indiervoege over myn Orologie te oordelen: schoon ik wiste, dat de verschillende delen, door verschillende werkmeesters gemaakt waren. Het zelfde kan aangemerkt worden, van een paleis, een schip, een gevegt, of ene belegering, of enig ander werk van overleg. Of 'er niet een Genoodschap kan ondersteld

worden, welk met zulk ene volmaakte eensgezindheid samenspant, in het voortbrengen van het een of ander groot werk, dat de eer daarvan, niet meer den eenen, dan den anderen, toekome, zullen wy aan het onderzoek overlaten van hun, die in zulke geschilstukken behagen scheppen. Maar 't geen hier in overweging komt, is niet, wat de menschen mogen begrypen, maar 't geen zy zullen geloven: en wy beweren, dat, zonder goed bewys voor het tegendeel, het gemeen gevoel altyd berusten zal in het geloof van dien énen maker, dien de verschynzels uitwyzen; en dat het, ten aanzien van alle onderwerpen, de taak des Gemenen Gevoels is, alle hersenschimmige onderstellingen te verbannen, en te berusten in het geloof van wezenlykheden, die door werken van natuur of konst worden aangewezen. En byaldien men gene behoorlyke zorg droege, om dit voorregt onzer redelyke nature deszelfs volkomene uitoeffening te laten hebben, zoude 'er een einde zyn van alle zekerheid: wy zyn dan terstond in een toverland, en bloot gesteld aan alle de dromen en beguichelingen van valsche geleerdheid.

„ Deze manier van denken is zo natuurlyk en billyk, en zo overeenkomstig met de rede der menschen, dat zelfs die genen, welken verydeld waren in hunne overleggingen, en wier onverstandige harten dermate waren verduisterd geworden, dat zy Hemel en Aarde met een gespuis van Goden vervulden, steeds egter den toevlugt namen tot één, den grootsten en besten, den Vader van Goden en Menschen.

„ Door vreze, door vleiery en door zwakke ligtgelovigheid, namen zy ene menigte van mindere Godheden aan: dog door de kragt van die bekwaamheid, welke het kenmerkende der redelykheid uitmaakt, hielden zy zig steeds aan de vaststelling, van éne eerste oorzaak en opperste wetgever. En schoon het waar is, dat zy, op ene schendige wyze, de aanbidding en eer tot mindere wezens overbragten, welken men alleen den Opperste verschuldigd is, (gelyk wy maar al te gereed zyn om aan de wetten der natuur, of zelfs aan eenen zwakken sterveling, die hulde te bewyzen, welke alleen Gode toekomt,) mag men nogthans altyd in twyffel trekken, of enig volk ooit zoo bedorven of verdwaasd was, dat het een opperst Wezen geheel uit het oog verloor: of, byaldien 'er zulk een gevonden wierde, kunnen wy niet denken, dat een man van verstand enig ander middel zoude voorslaan, om het

Digitized by Google

het tot betere gedagten te brengen, dan door het zelve te wyzen op die verwonderlyke overeenstemming, en eenheid van oogmerk, welke zo luisterryk ten toon gespreid ligt, over het gelaat der nature.

„ Toen de volkeren van God afvielen, en de ydelheden nawandelden, behaagde het hem, tusschen beiden te komen, en door menigerleie tekenen en wonderen, van eeuw tot eeuw herhaald, de kennis en dienst van zigzelven onder één volk te bewaren, tot dat het groot ligt, zo dikwyls voorspeld, en zo lang verwagt, verscheen, welk het veelgodendom verbande, en het geloof en den dienst van den énigen God onwrikbaar vastftelde. En zullen wy nu, in het aanzien van dat ligt, het geloof dier leere gaan vastftellen, door middel van overnatuurkundige bewysredenen? zullen wy, die zo zeer klagen over de losbandigheid der twyffelaren, op ene dartele wyze, een bewys ondernemen uit te vinden van ene waarheid, waaraan niemand, die by zyne zinnen is, in goeden ernst twyffelt?

„ De navolgers van Manes hadden regt op voldoend antwoord, om dat zy hunne zwarigheden op wezenlykheden grondden; maar het is beneden de waardigheid van enen godgeleerden of wysgeer tegen hersfenschimmen te vegten. De oude ketters waren op verre na zo stout niet als onze hedendaagsche bespiegelaars, die niet schromen, om beiden het natuurlyk en zedelyk kwaad aan den goddelyken wil toe te schryven. Want, gelyk alle schuldige personen steeds geneigd zyn, om de schuld van zig af te schuiven, meenden zy in de noodzakelykheid te zyn, om den toevlugt tot twee Goden te nemen, als de veroorzakers van al het goed of kwaad in de Waereld. Deze grove dwaling is egter, sedert lang, reeds verbannen; en de voorstanders van den Godsdienst kunnen zig niet verpligt agten, de éénheid van God te bewyzen, ten minste tot zo lang niet, als de een of ander zig opdoet, die, in goeden ernst, kan verklaren, dat hy vermoed, dat 'er meer dan één is, waar aan hy die aanbidding en gehoorzaamheid toekend, welke de schuldige vergelding is van zyn bestaan en behoudenisse, en tot dat hy de ene of andere waarschynlyke reden van dit zyn vermoeden te berde brengt."

Twee-

Digitized by Google

Tweede en derde Leerreden, over de bekende Leerstelling nopens de werking van den Duivel, gehouden door FR. G. CH. RUTZ, *Hoogduitsch Predikant in de Luthersche Gemeente in 's Hage. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* J. du Mee, 1783. *In gr. octavo* 108 *bladz.*

In deze Leerredenen achtervolgt de Eerwaerde *Rutz* zyn voorgedragen bestek (*); en 't eerste gedeelte in de voorige Leerreden niet volkomen afgehandeld zynde, zo schikt hy zyne tweede, over 1 Cor. VIII. 4, ter voltrekkinge van zyn bedoelde, verdeelende dezelve aldus. Ik zal, zegt hy,

„ I. De woorden van onzen Text in hunnen zamen„ hang verklaaren, en practisch voor ons trachten op te „ helderen."

„ II. Zal ik den zin dier Leerstellinge, welke ik thans „ eigenlyk bestryde, noch nader, bestemder en duidelyker „ bepalen." ——— [Zyn Eerwaerde heeft naemlyk het oog op de zogenoemde *lichaemlyke duivelsche bezittingen*, welken, zo zommigen willen, daerin zouden bestaen, „ dat de Duivel, (overeenkomstig met de „ Joodsche denkbeelden,) ten aanzien van *zyne Sub-„ stantie en Wezen*, in den Mensch als in eene be„ huizing woone, en wanneer hy eens in deeze „ hutte woont, als dan, over al het geen daarin aan „ te treffen is, over ligchaam en ziel, over het ver„ stand en den wil, over de neigingen en begeerten, „ over besluiten en daaden, met één woord, over „ alles, als een Tyran, wilkeurig gebiede en heer„ sche, zonder dat de arme mensch hem met nadruk „ kan wederstaan, of hem den ingang in zyn lig„ chaam beletten of sluiten!"

„ III. Zal ik eenige byzondere bewyzen bybrengen, „ die ons moeten overtuigen, dat de dwaaling, welke ik „ bestryde, nergens in den Bybel, zo min in het Oude „ als in het Nieuwe Testament, is gegrond; en dan zal „ ik,"

„ IV. De my ter beantwoording voorgelegde Vraagen „ beantwoorden.. Waarom dan toch onze Heiland en zy„ ne Apostelen die Leerstelling niet duidelyk, nadruklyk „ en

(*) Zie boven bl. 367.

Digitized by Google

„ en leevendig (*lebhaft*) wederlegd? en waarom zy zich „ niet van het gebruik der Volkstaale zorgvuldig en geheel onthouden hebben?"

Na het afhandelen hiervan komt de Eerwaerde *Rutz*, in zyne derde Leerrede, over 1 Sam. XVI. 14, tot zyne tweede hoofdstelling: *Daar is geen één duidelyk, bondig en grondig bewys te vinden, waardoor de Leerstelling van de nog altoos voortduurende onmiddelbaare werkingen des Duivels op aarde, (zo als veele Christenen dit begrypen,) met nadruk ondersteund worde.* Ik zal, zegt hy, deeze waarheid,

„ I. In haare byzondere deelen oplossen en verklaaren, „ ten einde haaren waaren zin behoorlyk te bepaalen. En „ aantoonen,

„ II. Dat, in het gantsche Oude Testament, geen één „ eenige bondige grond te vinden zy, waarvan ter onder„ steuninge deezer stelling met voordeel kunne gebruik „ worden gemaakt."

Zyn Eerwaerde bedoelt dit ook te doen zien, met betrekking tot de Schriften des *Nieuwen Testaments*; maer, bezeffende dat de gewoone tyd ener Leerreden niet toelaet, dit alles voor te stellen, zo bepaelt hy zich hier tot de schriften des O. T. belovende, dat hy, in ene volgende Leerreden, insgelyks zal zoeken te bewyzen, „ dat „ dit Leerstuk ook door geen plaats, door geenen Schrif„ tuurtekst, uit de gewyde bladeren van het N. T. be„ hoorlyk en met nadruk ondersteund worde." Hiermede zal de Eerwaerde *Rutz* zyne ontkennende bewysgronden voltooid hebben, en vervolgens overgaen, om zyne stellige bewysgronden tegen de beoogde Leerstelling aen te voeren. Zie hier intusschen, terwyl wy de volgende Leerreden afwachten; hoe hy de betwiste Leerstelling voordrage, en zyn eigen gevoelen opgeve.

„ De treurige ondervinding, zegt hy, leert ons, dat „ veele Christenen zich verbeelden, en van gevoelen zyn:

I. Dat de Duivel, als een gezwoorne Vyand van God, zynen Schepper, Heer en Meester, zich, onophoudlyk, verzette, tegen de liefderyke oogmerken van den Vader van het HeelAl. Dat hy zich uit alle zyne krachten, naar zyn onzaalig best vermogen, geduurig aankante, tegen de uitvoering van Gods vaderlyke raadsbesluiten, en dat hy het goede, 't geen God sticht en bouwt, uit alle magt pooge te beletten, om ver te haalen, en te vernietigen.

II. Dat hy als een gedeclareerde (*erklährter*) Erfvyand der

der menfchen, elk kind van Eva in 't algemeen, en de vroome zoonen en dogteren van Adam, den oprechten Aanbidderen Gods in het byzonder, op eene vuilaartige, arglistige en doortrapte wyze, gevaarlyke Valftrikken, neetelyke Wargaarens, en doodelyke netten fpanne en legge; en dat hy hen de deugd lastig, moeilyk en bezwaarlyk maake, hen op meer dan eene wyze jammerlyk kwelle, en ons zoms door Spooken, en zoms door Tovenaars, by dag en nagt verontruste, plage en pynige.

III. Dat hy ons Menfchen *op eene wyze, die, tot op dit uur toe, geen fterveling verklaart heeft, en geen mensch wel ooit hier beneden verklaaren zal of kan*, onmiddelyk tot veele groote zonden, misdaaden, fchande en boosheden bekoore en misleide.

IV. Dat hy den verlosten Christen, *voor wien* JESUS *op Golgotha gebloedt en geleeden heeft, dien 's Weerelds heiland, door zyn verzoendood, zoo dierbaar van den dood en van de vreeze des doods beyrydt heeft, om het hart van denzelven in het gewichtig Uur, het welk aan de Eeuwigheid de hand biedt, om aan haar den Christen in haare zachte armen over te leveren, met moed, troost, vreugde en hoop te verzieren en te fterken*, nog in de laatfte oogenblikken van zyn kortftondig en vluchtig leven, vyandig en kwaadaartig aantaste, om hem het geloof, het vertrouwen tot God en de hoop tot zaligheid, indien het hem moogelyk zy, eerst te verzwakken, dan te rooven, hem dus in wanhoop en vertwyffeling, en langs dien weg in het eeuwig verderf te ftorten, ten einde hy gelegenheid moge verkrygen, om hem eeuwig te kwellen en te pynigen. *En*

V. Dat hy naar zyn Subftantie en Weezen zich niet alleen op onzen Aardbol ophoude, maar ook zomtyds in deezen en geenen mensch huisveste, deszelvs ziel en ligchaam, naar welgevallen, als een Tyran behandele, deszelvs verftand en wil, vermogen en neigingen, krachten en begeertens naar zynen zin misbruike, en ziel en ligchaam op ene jammerlyke wyze kwelle en pynige, zonder dat de arme mensch, dien hy zich tot eene woonplaats heeft uitgekoozen, aan hem den intogt in deeze wooning beletten, of zich tegen zyne mishandelingen en baldaadigheden met nadruk verzetten, en hem verjaagen of verdryven kan. enz. enz. enz."

Deze ftellingen, tot welke de hoofdftelling gebragt kan worden, gaet zyn Eerwaerde tegen; en op dat men hem niet

Digitized by Google

niet kwalyk begrype, of hem, uit misverstand dwalingen optyge, die hy verwerpt, zo verklaert hy.

„ 1. Dat hy 't voor eene waarheid houde, die haaren „ goeden grond in den Bybel heeft; *Dat de Satan of de* „ *booze Geest op onzen Aardbol, en wel in het* PARADYS, „ *gewerkt heeft, en dus naar zyne Substantie op aarde tegen-* „ *woordig geweest is.*"

„ 2. Dat hy de treurige waarheid in geenen deele ont- „ kent; *Dat de Satan van dat uur af, waarin hy de eer-* „ *ste zonde, en teffens met haar den dood, in de Weereld bragt,* „ *nog gestadig tot heden toe onder ons menschen werke, en tot* „ *aan het einde der Weereld zal blyven voortwerken.*"

Op dat men echter deze zyne laetste stelling niet tegen zyne mening opvatte, zo laet hy, na ene vooragaende opheldering, zich deswegens aldus uit.

„ Wanneer ik beweere, en geloove, dat de booze Geest, „ nog op dit uur, in de Weereld onder onder ons Men- „ schen werke, zo moet men dit niet uitduiden van eene *natuurlyke*, *physicaale*, *onmiddelbaare*, *substantieele*, maar van eene *moreele*, *zedelyke* en *middelbaare* manier van werken. *De duivel*, dit is de waare zin myner woorden, *de Duivel werkt helaas thans nog onder ons Menschen, voor en in zoo verre hy de zonde het eerst onder ons Menschen heeft inge-voerd, en verder niet.* Tot opheldering diene het volgende voorbeeld. Stelt het geval: dat eene gemeente voor hondert en meer jaaren een Leeraar heeft gehad, die het eerste zaat van eene zekere dwaaling en smaak in dezelve heeft uitgestrooit, en dat deeze dwaaling en smaak nog tot op den huidigen dag van zommigen in die Gemeente wordt gekoestert en voortgeplant; *zegt men dan niet*, wanneer van die Menschen, en van hunne dwaaling, en hun smaak, wordt gesprooken: *de geest van dien Man*, die deeze dwaaling, deezen smaak, het eerst heeft bekend gemaakt, *heerscht en werkt nog in die Gemeente*?

Maar! *dat de booze Geest nog naar zyne substantie op aarde tegenwoordig zy, en nog tot heden toe onmiddelyk onder ons werke*, dat is eene harde, zwaare en yzere stelling, die, zullen en moeten wy dezelve gelooven of voor waar houden, vooraf duidelyk, bondig en grondig uit Gods Woord moet worden beweezen. Maar dat dezelve ooit ofte ooit behoorlyk uit den Bybel zou kunnen worden beweezen, zulks ontkenne ik rond uit."

Ge-

Digitized by Google

Geneeskundige Proeven en Waarneemingen door F. HOME, *M. D. Geneesheer des Konings van Groot-Brittannien, Lid van het Koninglyk Geneeskundig Genoodschap, en Hoogleeraar in de* Materies Medica, *aan de Univerfiteit te Edenburg. Uit het Engelsch vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door* JAN VAN BREDA, *Stads Med. Dr. te Gouda. Eerste Deel. Te Amsterdam, by* A. J. van Toll, 1783. *Behalven de Voorberigten,* 364. *bl. in gr. octavo.*

Wy wenfchen onzen Nederduitfchen Leezer geluk met de Vertaaling van een Boek, 't welk in verfcheiden opzigten voor de Beoefening der Geneeskunst zeer gewigtig is; en men is den geleerden Heer BREDA, voor de moeite die hy aan deeze allezints fraaije en nauwkeurige Vertaaling besteed, en voor de toeligtende Aanmerkingen, met welke hy het Werk zelven vercierd heeft, dankbaar.

Het is onbetwistbaar zeker, dat goede Waarneemingen de eenigste grondflagen zyn, op welk eene verstandige Geneeskunst moet gebouwd worden; maar het is ook niet minder zeker, dat de kunst van waar te neemen, niet zo gemakkelyk is, als veelen zig verbeelden.

Hier van daan dat het getal van goede Waarneemingen nog zo gering is, in vergelyking van die veele flegten, die tog, op den keper befchouwd, niets dan een geleerd gezwets zyn; die veelal, in plaats van voor het Ziekbed, op de studeerkamer worden t'zamen gelapt, en die nergens toe dienen, dan om het lievelings fystema van den Schryver te plooijen.

Tot dit foort van Waarneemingen behooren die, welke wy thans voor ons hebben, geenzints.

De Heer *Home* is reeds lang bekend als een Man, van uitfteekende talenten, die, als een vertrouwling der natuur, haar op de daad weet te betrappen; en die, zonder het haatelyk masker van vooroordeel en zugt voor zyn fystema, de verfchynfelen en loop, in het Character der Ziekten, opmerkt; en daarby eene uitgeftrekte kennis, en rype oordeelkunde, bezit, om het waargenomene, kort, duidelyk en leevendig, voor te ftellen. —— Zy, die hieraan mogten twyfelen, kunnen, tot hunne overtuiging, deeze Waarneemingen leezen.

Dit Werk is oorfpronglyk, in één Deel, uitgegeven; dog daar het, zo door de Vertaaling, als het geen 'er de Heer

Heer *Breda* heeft bygevoegd, meer dan een derde is vermeerderd, heeft de geleerde Vertaaler voegzaam geagt het zelve in twee Stukken te verdeelen. ——— Het *eerste Deel*, dat wy thans voor ons hebben, is in Elf Hoofdstukken verdeeld.

In het *eerste* Hoofdstuk zoekt de geleerde Schryver uit Waarneemingen te bepaalen, welke de geschiktste tyd is, om in tusschenpoozende Koortzen den Koortsbast te geeven: —— 'en het besluit, dat hy uit zyne gedaane Proefneemingen maakt, is, dat de Koortsbast, op het einde van den aanval, of op den afstand van veertig uuren, voor het begin van de volgende Koorts meerder vermogen heeft om den aanval te stuiten, en de Koorts te geneezen; dan, wanneer dit middel, drie of vier uuren vóór den aanval ingenomen word; ja zelf, dat, in het laatste geval, de Koortsbast den aanval der Koorts verzwaart. ——— Hieruit besluit hy verder, dat het zeer waarschynlyk is, dat de Kina haare uitwerking geenzins tot de Maag alleen bepaalt, maar dat dit geneesmiddel tot het vaatgestel moet doordringen, en aldaar zyne werking doen; dit is gantsch tegen het gevoelen van *Cullen*. —— Wy stemmen de Waarneemingen van den Schryver, en die daaruit gemaakte Gevolgtrekkingen, volkoomen toe; —— schoon de redenen, die de oordeelkundige Schryver daarover in de Nota geeft, geenzints voldoen. ——— Wy kunnen echter niet voorby, aan te merken, dat de tyd, tusschen de aanvallen der Koortzen, zomtyds zo kort is, en de Koortzen daarentegen zo gevaarlyk zyn, dat men, zelf in den aanval der Koorts, de Kina, kan en moet geeven.

In het *tweede* Hoofdstuk worden Proefneemingen medegedeeld, aangaande zommige geneesmiddelen, in de *Typhus Nervosus*. ——— Deeze middelen zyn de Koortsbast, aftrekzel van Spaansche-Vliegen, Spaansche-Vliegenpleisters, Stooving van de Beenen, Campher, Geneesmiddelen uit het Spiesglas, de Tartarus Emeticus, het Jame's poeder, Opiata en Pest-wortel. ——— Het besluit, dat de Autheur hier uit opmaakt, is, dat de Campher schadelyk in deeze Ziekte is. —— Iets, het welk de *Recensent* nimmer kan toestemmen; daar hy, door de Waarneemingen van andere, zo wel als uit zyne eigene, overtuigd is, dat de Campher eene der bekwaamste middelen is, vooral, wanneer zy met den Koortsbast voreenigd word, om de krachten op te wekken, en de verslapte Zenuwen,

Digitized by Google

(gelyk dit het geval van de *Typhus Nervosus* is,) te versterken; hier hadden wy gaarne de gedagten des Vertaalers gewenscht; de Spaansche-Vliegen, de Tart. Emeticus, en het Jame's-poeder, hebben mede weinig voordeel aangebragt; daarentegen worden de Opiata aangepreezen.

Over het geheel genomen, heeft ons de Heer *Home* in dit Hoofdstuk het minst voldaan: — want, behalven dat de genomen Proeven niet beslisfende zyn, om juiste gevolgen daar uit te trekken, zo zyn 'er nog verscheiden andere middelen, die in dit geval aangepreezen worden, en die waarlyk eene nadere beproeving verdienden; b. v. de *Serpentaria Virginiana*, de *Valeriana*, de *Cascarilla*, en *Martialia*.

Het *derde* Hoofdstuk handelt over het Bastaard zydewee, (*pleuritis spuria*.) Dit Zydewee, schoon veel overeenkomst hebbende met het waare Zydewee, verschilde echter in de geneeswyze merkelyk van de laatste. — De Schryver geeft eene korte, doch meesterlyke beschryving der Ziekte, die wy waarlyk niet genoeg ter naavolging kunnen aanpryzen. Hy toont allerduidelykst uit den loop, en de verschynzelen der Ziekte, dat dezelve van eenen Catharralen aart geweest zy, en bevestigt deeze gedagten met het getuigenisse van *Hippocrates*, *Galenus*, *Sydenham* en *van Swieten*. — De voornaamste oorzaak word in eene belette uitwaasseming gesteld, gelyk dit ook allerduidelykst uit de Meteorologische Waarneemingen blykt. Op deezen grondslag bouwt de Heer *Home* zyne geneeswyze. De Aderlaatingen worden nutteloos geoordeeld, (met regt) daarentegen de Spaansche-Vliegenplaasters sterk aangepreezen. — Wy hebben in de Beschryving deezer Ziekte veel overeenkomst gevonden met die Zinking-Koorts, welke wy onlangs in ons Land, zo wel als in bynaa geheel Europa, hebben waargenoomen. — De zulken, onder de Geneesheeren, die zo gereed zyn alle zoorten van Zydewee door Aderlaatinge te geneezen, en by gebrek van de noodige kennisse van den waaren aart der Ziekte, of door ingewortelde vooroordeelen verblind, liever den ouden slenter naavolgen, en even daardoor hunne onschuldige Lyders, door herhaalde aderlaatingen, in gevaar storten, — de zulken raaden wy dit Hoofdstuk ter naaleezing en ter overweeging, om eens tog hunne aangenomene grondstellingen vaarwel te zeggen.

Het *vierde* Hoofdstuk is eene Verhandeling over de Koorts der

Digitized by Google

der Kraamvrouwen, (*febris puerperalis.*) —— De aanmerkingen, waarmede de Heer Vertaaler dit Hoofdſtuk vermeerderd heeft, en waaruit men 's Mans oordeelkunde en beleezenheid ten klaarſten ontdekt, ſtellen den Leezer in ſtaat om de verſchillende gevoelens der vroegere en laatere Geneesheeren, omtrent de waare oorzaaken, en den gemeenen aart deezer Ziekte, als mede deszelfs beſmettelykheid, of niet beſmettelykheid, met elkander te vergelyken. —— Met één woord, wy vinden hier alles kort by elkander, wat 'er tot hier toe over deeze Ziekte geſchreeven is, mitsgaders derzelver geneeswyze.

Het *vyfde* Hoofdſtuk bevat Waarneemingen en Aanmerkingen omtrent de Mazelen, die in de Lente van 't Jaar 1778, te Edenburg, geheerscht hebben.

In het *zesde* Hoofdſtuk komen Proefneemingen voor, met sommige geneesmiddelen, in de Longteering. —— Deeze middelen zyn Vitriool-zuur, Aluin, Koortsbast, Styfzel, Vaste-lugt, en damp van Wierook. —— Over het geheel genomen, bevond de Schryver dat de meesten deezer middelen de toevallen eerder verzwaarden, dan verligting aanbragten. —— De Styfzel en de Vaste-lugt ſcheenen de eenigſte die derzelver hevigheid deeden bedaaren. —— Over het Vitriool-zuur, of liever de *Spirit. Vitrioli*, en de Vaste-lugt, verdienen de geleerde Aanmerkingen van den Heer Vertaaler byzonder geleezen te worden.

Het onderwerp, 't welk in het *zevende* Hoofdſtuk verhandeld word, betreft de Melaena, of *morbus niger Hippocratis*. Eerst geeft de Schryver de verſchillende benaamingen deezer Ziekte; —— dan brengt hy drie Waarneemingen by, waaruit hy vervolgens zeer veele gewigtige gevolgen, omtrent de oorzaaken, den wezenlyken aart, en de geneeswyze deezer Ziekte, trekt. —— Hy wederlegt het gevoelen van *Hippocrates*, *Boerhave*, *van Swieten*, en *Morgagni*, als of de oorzaaken deezer Ziekte aan zwarte Gal, (*atra bilis*,) moest toegeſchreeven worden; —— en terwyl de Schryver ſchynt te veronderſtellen, dat genoemde Schryver daaronder de ontaarde Gal verſtaan hebbe, zo tragt de geleerde Vertaaler, deeze misvatting te keer te gaan; en de wyze, waarop hy dit doet, zal elk kundigen Leezer zeer bevallen. —— Dit gantſche Hoofdſtuk, en de daarby gevoegde oordeelkundige Aanmerkingen, verſpreid zeer veel ligt over deeze Ziekte, en dus verwyzen wy onzen Leezer tot het boek zelven.

In het *agtſte* Hoofdſtuk komen Proefneemingen voor, met het *Rhododendron Chryſanthemum Linnaei*. In Siberiën

Digitized by Google

word dit middel tegen den Rheumatismus gebruikt, dog de Heer *Home* bespeurde daarvan geene verligting der toevallen.

Het *negende* Hoofdstuk bevat vier Waarneemingen omtrent oorspronglyke hartnekkige Hoofdpynen, welkers oorzaaken en geneeswyze de Heer *Home* beschryft.

In het *tiende* Hoofdstuk worden Proefneemingen verhaald, met de oogzalve van den Heer *Sloane*, in vlekken op het Hoorn-vlies, (*albugo vel Leucoma.*) In beide bygebragte gevallen was het middel van eene zeer heilzaame uitwerking.

Eindelyk in het *elfde* Hoofdstuk deelt de beroemde Schryver Waarneemingen mede, omtrent verscheiden soorten van Krampstillende middelen: —— de Schrik, Vrees, Koude baden, het Aderlaaten, de Electriciteit, Spaansche-vliegpleisters, de Valeriaan, de Muscus, de Campher, Castoreum, Asa Fœtida, Spiritus Æthereus Vitriolicus, de Koortsbast, Artemisia, Pœonia, Viscus Quercinus, Extractum Hyoscyami, Bladen der Oranje-Boomen, Cardamine Pratensis Linn. Opium, Cuprum Ammoniacale, Flores Zinci, en de Kwik. Deeze Waarneemingen, als mede de verschillende uitwerkingen der bovengenoemde Geneesmiddelen in ieder der byzondere gevallen, benevens de aanmerkingen van den Heer *Home*, geeven den practizeerenden Geneesheer veel stoffe tot naadenken; en wy wenschen onzen Leezer dat zelfde nut, 't welk wy by eene oplettende doorleezing daaruit getrokken hebben. —— De rangschikking, welke de Schryver uit het wederkeerig vermogen deezer middelen maakt, zal misschien niet altoos, door de ondervinding, geregtvaardigd worden. In den eersten rang plaatst hy de zwaksten, de bladen van Oranje-boomen, Castorium, Muscus, enz. —— In den tweeden de Campher, Flores Zinci, Spaansche-Vliegen, enz. —— In den derden rang de Asa foetida, de Æther en Kwik; —— en in den vierden rang, de Kina, het Opium, en Aderlaaten. —— Het is ten uitersten bezwaarlyk om hier omtrent eenige rangschikking te maaken; en de reden daarvan is klaar, wanneer men overweegt, dat de oorzaaken der kramptrekkinge zo menigvuldig zyn, dat de individueele toestand der Lyders veeltyds zo aanmerkelyk onderscheiden, en dat door dit alles de werking der geneesmiddelen gewyzigd word.

Wy zien met verlangen het tweede Stuk van dit Werk te gemoet, gelyk dan ook de geleerde Vertaaler in de Voorreden belooft, dat binnen kort geschieden zal.

Bun-

Digitized by Google

Bundel van onuitgegeeven Stukken, verzameld, en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door Mr. L. P. V. D. SPIEGEL, *Secretaris der Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeeland, en uitgegeeven door* J. ERMERINI, *Secretaris der Stad Vere. Tweede Deel. Te Goes, by* J. Huysman, 1783. *Behalven het Voorbericht, enz.* 318 *bladz. in gr. octavo.*

Van hoe veel nuts deeze Bundel zy, inzonderheid ten opzigte veeler byzonderheden, die de *Utrechtsche Unie* betreffen, waarop in deeze verzameling bovenal geoogd wordt, is genoegzaam af te neemen, uit het geene wy nopens het eerste Deel gezegd hebben (*); en dat in dit tweede Deel niet minder doorstraalt. ——— Het zelve vangt aan met eenige Stukken, betrekkelyk tot de raadpleegingen in de Vergadering der Generaale Staaten gehouden te Antwerpen, (na dat eenigen de Utrechtsche Unie al hadden aangenomen,) over eene nieuwe Unie, tusschen alle de Provincien, die by de Gentsche Vrede gebleeven waren; welke Antwerpsche Unie, tot bevestiging van het gezag van den Aartshertog *Mathias* voorgeslagen, tot nog toe, gelyk de Heer en Mr. *van de Spiegel* aangemerkt heeft (†), onbekend geweest is. En verder behelst dit tweede Deel een aantal van Stukken, raakende het voortzetten der Utrechtsche Unie, en 't voorgevallene daar omtrent in de jaaren 1579, 1580 en 1581, zo ter belemmeringe als ter begunstiginge van dezelve. Verscheiden dier Stukken behelzen, buiten dit algemeene gezigtspunt, een verslag van veele byzonderheden, die tot dit tydbestek behooren: als daar is, het inrigten der contributien, en de schikkingen der quotas; de onderhandelingen met den Graave *van Renneberg*; de Keulsche Vredehandeling; de raadpleegingen ter afzweeringe van den Koning van Spanje; het houden der groote Vergaderinge te Delft 1580. enz. Hier by komen nog twee Stukken van de jaaren 1582 en 1584. *Uittreksel uit de Instructie, door de Staaten van Holland, aan* Richard Barradot *gegeeven, van 't geen hy den Staaten van Zeeland moest aandienen, raakende het heffen der Generaale Middelen, en het punt van de opdragt der Hooge Overigheid aan zyne Excellentie den Prince van Oranje,* 17 *January* 1582. En

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 285.

(†) Zie *Bundel.* I. D. bl 107.

Digitized by Google

En *een Request der gevlugtene Schepenen van het Vrye uit Brugge, aan Prins* Mauritz *en den Raad van Staate gepresenteerd, om gehandhaafd te worden in hunne Jurisdictie; met de accordeerende Appostille*, 13 October 1584. ——— De Heer en Mr. *v. d. Spiegel* heldert verscheiden deezer Stukken, even als die van het voorige Deel, met nevensgaande aanmerkingen op: en buiten dat heeft zyn Ed., voor dit tweede Deel van deezen Bundel, nog een Geschrift geplaatst, 't welk eene byzondere melding vordert, en ons, om plaats te winnen, doet afzien, van op de bovengenoemde Stukken breeder stil te staan. Het heeft ten tytel: *Vertoog over de betrekking van* JOHAN Graaf van Nassau, *tot de Unie van Utrecht.*

Een ieder die de Historie der Utrechtsche Unie nagegaan, en vooral de laatere Schriften deswegens geraadpleegd heeft, weet, dat 's Prinsen Broeder, *Johan*, Graaf van Nassau Catzenelnbogen, één der voornaamste bewerkers van dit gewigtig voorval geweest is; uit welken hoofde hy wel nader verdient gekend te worden, dan hy gewoonlyk is; ter oorzaake dat onze Historieschryvers veelal slegts ter loops van hem gewaagen. Dit heeft den Heer en Mr. *v. d. Spiegel* genoopt om een opzetlyk berigt van 's Mans bedryven te geeven; en wel byzonder zyne waardigheid van HOOFD EN DIRECTEUR VAN DE UNIE te verklaaren; met welken eertytel zyn Ed. meermaals in de Schriften van dien tyd voorkomt, en die ook geplaatst is, in het byschrift onder 's Mans beeldtenis, by dit Vertoog gevoegd. ——— Wy zullen, den hoofdzaaklyken inhoud van dit Vertoog voordraagende, ons ook boven al ophouden met het geen de bovengenoemde waardigheid betreft; zo om dat de Autheur dit stuk byzonder op 't oog heeft, als om dat het zelve onzen Historieschryveren tot nog genoegzaam onbekend schynt geweest te zyn.

By den aanvang levert ons dit Vertoog een kort berigt van den toestand der zaaken, zints het begin des Oorlogs vooral zedert het jaar 1572, met opzigt tot het gezag van Prins *Willem den* I.; met eene nevensgaande melding van Graaf, *Johan*, 's Prinsen oudsten Broeder, beschreeven als een zeer bekwaam Man, bereidvaardig om den Lande dienst te doen, dat al vroeg gebleeken is in herhaalde geldleeningen (*). Na het voorstellen hiervan komt de Heer

„(*) *Notulen van Holland en Zeeland te Haarlem*, 19 *Aug*. 1577."

Digitized by Google

Heer en Mr. *v. d. Spiegel* tot 's Graaven benoeming, door de Generaale Staaten, in het jaar 1577, om de zaak der Nederlanden by den Keizer en het Ryk te bevorderen; welke commisfie de Graaf volvaardig aannam (*). Verder tekent hy aan, dat men, van dien tyd af, het oogmerk van Orange ontdekt, om den Graaf als zyne rechterhand te gebruiken, in het bestuur der Nederlandsche zaaken, vooral in Holland en Zeeland, en wel byzonder, ter bereikinge van zyn doelwit, naar vereisch der tydsomstandigheden, om die twee Gewesten met eenigen der naastgelegene Provincien naauwer te verbinden; waartoe hem, daar hy zig, om staatkundige reden, gedekt moest houden, de Graaf by uitstek te stade kwam. In die omstandigheden, gelyk onze Schryver vervolgt, sloeg de Prins, die zig meerendeels in Braband moest onthouden, voor, hoe 't, zynes oordeels, raadzaam ware, dat Holland en Zeeland Graaf *Johan* aannamen, als zyn Stedehouder, om, geduurende zyn afweezen, de zaaken te kunnen vorderen (†). Deeze voorslag scheen den Staaten juist niet aanneemelyk; maar 'er deed zig weldra, in 't jaar 1578, eene andere gelegenheid op, die den Graaf nader aan het belang der Provincien verbond. Hy werd naamlyk Stadhouder van Gelderland, en verkreeg daardoor natuurlyk aanleiding, om zig met de Staaten van Holland en Zeeland meerder in te wikkelen; en zyne reeds begonnen poogingen, ter bevorderinge eener nadere Unie, voort te zetten. Edoch met dit alles slaagde de Prins egter nog niet in de zaak van 's Graaven beöogde Stedehouderschap; en toen hy, by de kort daarop ontstaane onlusten, dit op nieuw kragtdaadiger zogt te bewerken, vond zulks geen geringen tegenstand (§).

De Heer en Mr. *v. d. Spiegel* staat hierop voorts stille, op de bewerking der nadere Unie zelve, aanvanglyk gete-

(*) Hiervan is voor handen „ *een oorspronkelyke brief van den Prins van Orange aan Marnix van St. Aldegonde, den 9 November 1577 uit Antwerpen geschreeven.*"

„ (†) *Brief van de Gedeputeerden van Holland aan de Staaten, 15 December, 1577; en van de Staaten van Holland aan die van Zeeland, 18 Oktober, 1577.*"

„ (§) *Gedrukte Notulen van Holland, 1578, bl. 532. 576. Bundel van onuitgeg. Stukken. I. D. bl. 69. 98. Resol. Zeeland, 10 Jan. 1579. Reg. C. Fol. 22 verso.*"

Digitized by Google

tekend 23 January 1579; en geeft 'er een kort verslag van, met daartoe behoorende aanmerkingen; waarna hy het bovengemelde Stuk hervat.

„ De zaak van een Stadhouder des Prinsen aan te stellen over Holland en Zeeland, werdt, zegt hy, straks na het sluiten der Unie weder op het tapyt gebragt; tot nog toe had Orange niemand bepaaldelyk voorgedraagen, doch 't was niet moeilyk te raaden waar hy henen wilde, en zommige Leden van Holland hadden den 24 December 1578 (*) reeds verklaard, „dat zy niemand bekwaamer ken- „ den, en met wien de Prins in vaster vertrouwen kon „ handelen, dan zyn broeder, Graaf Johan:" naderhand voegden zy 'er by, „ dat de Graaf," [die zig, als Stadhouder van Gelderland, gewoonlyk in Gelderland onthield,] „ ten minste alle vierendeels jaars één maand in „ Holland en Zeeland zou moeten doorbrengen, en dat „ de Staaten zig moesten voorbehouden, of zy zig over „ 's Lands zaaken aan den Graaf, of onmiddelyk aan „ den Prins, wilden vervoegen." De meeste Steden waren egter niet zeer gretig, even weinig als de Staaten van Zeeland, die de aanstelling, den 10 January 1579, plat afstemden; maar de Zeeuwsche Afgevaardigden in Holland, Vosbergen en de Rycke, drongen sterk op het aanneemen van den Graaf, en beklaagden zig over den scherpen last hunner Meesters; niet te min bleeven de Staaten by hun genomen besluit, waardoor de Prins in zoo verre zyn oogmerk miste.

„ Na het sluiten van de Unie wendde men het over eenen anderen boeg, naamelyk, om den Graaf te doen verkiezen tot Hoofd van het geheele Bondgenootschap. Vosbergen schreef den 26 January 1579 aan de Stad Vere, „ dat de zaaken noodwendig door een Hoofd moesten „ bestuurd worden, dat het zelve Hoofd zoo wel over „ de een als andere der Vereenigde Provintien zal moeten „ gebieden, en die mogen beschryven, ook de Resolutien „ der Bondgenooten ter uitvoeringe moeten brengen, „ zonder 't welke de Unie ras tot wanorde en schande „ zou raaken; dat niet alleenlyk Utrecht, maar ook „ gansch Holland, genoegzaam verklaard hadden, voor- „ neemens te zyn den Graaf van Nassau tot Hoofd van „ de Unie, en beneffens den Prins, en in deszelfs afwee-

„ zen

„ (*) *Gedrukte Notulen van Holland*, 1578, bl. 538."

Digitized by Google

„ zen, te verkiezen tot het volkomen Gouvernement hun-
„ ner Provintien (*).”

„In Zeeland zyn menigvuldige raadpleegingen over dit Stuk geweest, waaruit genoeg te merken is, dat men geen' zin had eenen Lieutenant van den Prins aan te neemen, die, gelyk Vosbergen het voorſtelde, het volkomen Gouvernement van de Provintie zoude hebben, en dit ſchynt ook in Holland en Utrecht nooit ernst geweest te zyn; maar op den 25 February 1579 beſloten de Staaten van Zeeland: „ dat men Graaf Johan van Nasſau zoude „ aanvaarden als *Directeur van de nieuwe Unie onder 't* „ *believen van den Prins*, en op zoodaanige Inſtructie als „ men gezaamenlyk zou kunnen overdraagen;” en den 6 Maart daarna, zonden zy hunne Gemagtigden aan den Prins, om zyner Doorlugtigheid te vertoonen de redenen, waarom men niemand buiten hem wilde erkennen als Overſten en Gouverneur van alle 's Lands zaaken, en te gelyk kennis te geeven, dat zy den Graaf van Nasſau hadden gekoren en bewilligd, als *Directeur van de nieuwe Unie*, onder welbehagen van zyne Doorlugtigheid.

„ In Holland, noch by de andere Bondgenooten, is my geen uitdrukkelyk beſluit voorgekomen, by 't welk de Graaf tot die waardigheid is aangenomen (†); nogthans zyn 'er blyken genoeg voor handen, dat men die betrekking van Graaf Johan tot de Unie hebbe vooronderſteld, 't zy

(*) *Bundel van onuitgeg. Stukken*. I. D. bl. 192. Vosbergen ſchryft daarin, onder anderen, ook, dat zulks *uyt den beleede der Unie genoch ende nootwendich dependeert*; doch hieromtrent merkt onze Autheur met regt aan, dat dit niet op te vatten zy, „ als of de Verbintenis van de Unie zelve noodzaakelyk „ een Hoofd vereischte; maar, door het *beleed van de Unie*, „ verſtaat de Schryver deezes briefs, den invloed welken „ Graaf Jan gehad heeft in het maaken der Ontwerpen van „ het Verbond, het byeenroepen der Provintien, en het aan- „ dringen en beſtuuren van derzelver raadpleegingen tot aan „ het einde.”

„ (†) De naauwkeurige WAGENAAR is mogelyk de eenige „ onzer Historieſchryveren, die hiervan iets geweeten heeft. „ Graaf Jan van Nasſau was, (zegt hy *Vad. Hist.* VIII. D. „ bl. 268.) het hoofd deezer Vereeniging zoo lang zyn broe- „ der afweezig was,” maar hy bewyst het met geen andere ſtukken, dan dat men den Graaf eenen Raad toegevoegd hebbe.

Digitized by Google

't zy uit kragt van een voorafgaand besluit, 't zy van een stilzwygende erkenning. De raadpleegingen der Bondgenooten, kort na de Unie gehouden, laaten ons hieromtrent in geen twyfel; onmiddelyk na het sluiten van het Verbond werden den Graave twee Raaden toegevoegd, één uit Gelderland en één uit Holland, en hy zelfs werdt gemagtigd om eenige persoonen, den kryg verstaande, nevens hem te kiezen, welke Raaden, benevens den Trezorier, alle Ordonnantien van betaaling op den Ontvanger Generaal van de Unie zouden uitgeeven. Eenige dagen daarna werdt hy verzogt om penningen te ligten ten laste van het Bondgenootschap, en om te handelen met andere Heeren, Steden, Landen of Provintien, die zig in de Unie zouden willen begeeven. Men besloot ook den Graaf te Utrecht vry onthaal te geeven ten koste van de Generaliteit. Het geheel bestel van het aanneemen van Krygsvolk, en het regelen van derzelver betaaling, was in zyne handen (*). Ook vindt men gewag van eene Commissie in Zeeland afgelegd, *op verzoek van wegens de nadere Unie te Utrecht, met recommandatie van de Genade van Graaf Jan van Nassau, Gouverneur van Gelderland &c. als Directeur derzelve van wegens zyne Prinselyke Excellentie* (†), en de Afgevaardigden van Zeeland in 't Collegie der nadere Unie hadden uitdrukkelyken last, *in alles te respecteeren de hoogheid van zyne Prinselyke Doorlugtigheid, en van Graaf Jan van Nassau, als Directeur van de Unie, mitsgaders van de andere Stadhouders, naar vereisch van zaaken, by advyse van Graaf Jan, of van zyne Prinselyke Excellentie* (§)."

Wyders hegt onze Autheur hier aan een kort verslag van de verschillende denkwyze in die dagen, over de beste Regeeringsvorm, met, of zonder een uitsteekend Hoofd, mitsgaders van de toen reeds daaruit ontstaane onlusten, waarop hy wederkeert tot Graaf *Johan van Nassau*, en dit zyn Vertoog aldus ten einde brengt.

„ De Graaf heeft zyne waardigheid van Stadhouder van Gelderland en Directeur der nadere Unie niet lang waargenomen: hy ontsloeg zig van dezelve en vertrok in het jaar

„ (*) *Notulen van de Bondgen. te Utrecht*, 30 *Jan.* 1 *en* 2 *Feb.* 4, 9, *en* 25 *April*, 1579, &c."

„ (†) *Register*. C. bl. 123."

„ (§) *Instructie voor de Gedeputeerden*, 8 *April*, 1579."

Digitized by Google

jaar 1581 naar zyne Staaten in Duitschland, zonder dat hy zig naderhand regtstreeks met de Nederlandsche zaaken schynt bemoeid te hebben. De Historieschryver Reidt, zyn vertrouweling en Geheimschryver, geeft voor redenen van dit afscheid, deels het afsterven van des Graaven Gemalinne, én om dat hy de Regeering van zyne eigen Landen en Luiden verzuimde; en deels om dat hy begeerde te vermyden het verwyt van de handeling met den Hertog van Alençon, die den Ryksvorsten kwaalyk smaakte (*). Het laatste is wel het waarschynlykste, en het is te vermoeden, dat 'er over die handeling eenige verkoeling tusschen het doorlugtig broederpaar ontstaa zy.

„Een verstandig Schryver (†) heeft zeer wel aangemerkt, dat het moeilyk overeen te brengen is met de gewoone Voorzigtigheid en Staatkunde des Prinsen, dat hy met den Hertog van Alençon aanspande; maar nog moeilyker is goed te keuren de wyze waar op die zaak van de zyde des Prinsen is bestéeken, met voorbehouding van de Provintien van Holland en Zeeland, buiten weeten van de andere Provintien, waardoor, in de daad, de band van Unie zou gescheurd zyn, en de Landen onder twee onderscheiden Heeren gebragt: men behoeft zig dus niet te verwonderen, indien (naar het schryven van *Reidt* (§)) *deeze bedektheid veel kwaad en mistrouwen tusschen de Provintien veroorzaakt heeft.*

„Graaf Johan van Nassau heeft nog lang het genoegen gesmaakt van den toeneemenden welvaart van een Staat te zien, aan wiens grondvesten hy met zoo veel yvers gearbeid hadt. Hy overleedt in zyne Staaten in den jaare 1606, een gezegenden ouderdom hebbende bereikt van ruim zeventig jaaren. Uit drie huwelyken Vader geweest zynde van vyf- en twintig kinderen, en een nageslagt agterlaatende van drie en tagtig kinderen en verdere afkomelingen (*), die in een menigte van takken, door de doorlugtigste Huizen van Europa, zyn verspreid."

Uit het Voorberigt van dit tweede Deel verneemen wy, met

„ (*) E. V. REIDT, *Historie*, 2 *B. bl.* 49."

„ (†) *Leeven van Willem den I.* III. D. bl. 33."

„ (§) *Historie.* II. D. bl. 49."

„ (*) D. GERDES, *in notis ad* IDSINGII *Orat. de meritis Nass.* ins. Scrinio antiq. T. I. p. 67."

Digitized by Google

met leedwezen, dat de Heer en Mr. *van de Spiegel*, wegens verandering in amptsbezigheden en betrekkingen, oordeelt te moeten afzien van het voltooijen en gemeen maaken zyner ondernomene *Staatkundige Historie van de Utrechtsche Unie*; en dat zelfs dit tweede Deel van deezen Bundel daardoor gevaar geloopen heeft van agterwege te blyven. Dit laatste is egter verhoed, doordien de Heer *Jacobus Ermerini*, op aandrang van den Autheur, en verzoek van den Boekverkooper, de moeite wel op zig heeft willen neemen, om de byeenverzamelde Stukken, en daartoe behoorende aantekeningen, ter Drukperse te schikken. 't Is te wenschen, dat een soortgelyk geluk ook nog het deel zal zyn van des Autheurs Papieren, wegens de bovengemelde *Staatkundige Historie*; waarnaa de beoefenaars onzer Vaderlandsche Geschiedenissen al eenigen tyd gereikhalsd hebben; en met welker afgifte, volgens de beste schikking, die de Heer en Mr. *van de Spiegel* daaromtrent mogte gelieven te maaken, zyn Ed. hen zekerlyk ten hoogste zou verpligten.

Proeve over de algemeene gronden van Regeering, en over den aart van Politieke en Burgerlijke Vrijheid, door Dr. J. PRIESTLEIJ. *Uit het Engelsch vertaald. Te Leyden, by* L. Herding, 1783. *Behalven het Voorberigt, 77 bladz. in gr. octavo.*

In dit Geschrift draagt de Heer *Priestley*, in de eerste plaatse, beknoptlyk voor, *de algemeene gronden van Regeering*; en daarop laat hy zig breedvoeriger uit over *de Politieke* en *Burgerlyke Vryheid.* Zyn voorstel wegens het eerste bestaat hier in.

„ Om met eerste beginselen, zegt hy, eenen aanvang te maaken, zo moeten wij, ter bekooming van klaare denkbeelden van ons onderwerp, doen, dat meest alle Staatkundige Schrijvers voor ons gedaan hebben; dat is: wij moeten ons een getal van menschen voorstellen, die de ongemakken van een onafhangkelyk en onverbonden leeven ondervinden; die, zonder eenig vooruitzigt van herstel, aan mishandelingen en beledigingen van allerlei soort bloot gesteld, en te zwak zijn om zig eenigen van de voordeelen te bezorgen, die zij gevoelen, dat door vereende kragt gemaklijk te verkrijgen zouden zijn. Deeze menschen, indien zij begeerden het vermogen van de geheele menigte tot

tot hunne onderlinge verdediging aangewend, en, in onderneemingen, tot hun gemeen welzijn ſtrekkende, ſaamengevoegd te zien, zouden, vrijwillig, een gedeelte van hunne natuurlijke vrijheid moeten afſtaan, en hun gedrag aan 't beſtier van de gantſche gemeente onderwerpen, om dat, zonder deeze overgift, eene verbindtenis, met zulke voordeelen gepaard, niet zoude te maaken zijn.

,,Waare dit volk gering van getal, en woonde het in eenen kleinen afſtand van malkander, 't zou hun ligt vallen zig bij elke gelegenheid, daar het geheel lighaam belang bij konde hebben, te verzaamelen, en alles met meerderheid van ſtemmen af te doen; zo zij maar te vooren vastgeſteld hadden, dat de ſtemmen der meerderheid beſlisſend zouden zijn. Maar, waare de maatſchappij talrijk, hunne wooningen verafgelegen, en de zaaken, die ter kennis van het gantſche lighaam moeten koomen, menigvuldig, zo wierd volſtrekt onmooglijk, dat alle de leden van den Staat gelijkelijk zouden vergaderen, of aan de gemeene zaak hunne aandagt geeven. Daar moeten dan, in deeze omſtandigheid, hoe zeer dit, met *Rousſeau*, een afſtand van de vrijheid mooge genaamd worden, afgezondenen zijn, of openbaare amptenaaren, aangeſteld en gemagtigd, om, in den naam van het geheele lighaan, de gemeene zaak te behandelen; en in een ſtaat van zeer groote uitgeſtrektheid, daar bij gevolg al het volk nooit zou bij een te roepen zijn, moet de gantſche magt van de gemeente noodwendig, en bijna onherroepelijk, gevestigd zijn in de handen van deeze afgezondenen. In Engeland zijn de koning, de erflijke lords, en de verkiezers van het huis der gemeente deeze *ſtaande* of ſteeds blijvende gemagtigden, en de leden van het huis der gemeente zijn, op hunne beurt, de *tijdelijke* gemagtigden van deeze laatſte orde van den ſtaat.

,, In alle ſtaaten, grooten of kleinen, moet de wil van dat lighaam, of die vergadering, in welker handen de opperſte magt van de maatſchappij geſteld is, verſtaan worden de wil van het geheele lighaam des volks te zijn, zo lang 'er geen ander middel is, waar door de wil van het geheele lighaam des volks kan uitgedrukt worden. Deeze afgezondenen, of *repreſentanten* van het volk, zullen een kwaad oordeel vellen, en kwaade maatregelen volgen, indien zij het welzijn van de gantſche maatſchappij, die zij vertoonen, niet in 't oog houden; even als het volk zelve een kwaad oordeel zou vellen, en kwaade maatregelen volgen, indien het, tot dat einde vergaderd kunnende worden, naliet voor

zijn

Digitized by Google

zijn eigen welzijn te zorgen. Geene gronden of regelen van staatkunde hebben eenige verbindingskragt over hen, dan alleen zulken, die zij zelven zullen oordeelen ten gemeenen nutte te strekken. Hunne eige reden en geweeten zijn hunne eenigste leidslieden, en het volk, in welks naam zij regeeren, is hun eenigste regter."

Vraagt men, wat hy, op die gelegde gronden, door *Vryheid* verstaa, zo geeft hy te kennen, dat men dezelve, klaarheids halve, in twee soorten kan verdeelen, zynde de eene opzigtlyk tot het Algemeene belang of Staatsbestuur, en de andere betrekkelijk tot elks byzondere zaaken of handelingen. De eerste noemt hy POLITIEKE, en de laatste BURGERLYKE VRYHEID; welke eene en andere hy aldus bepaalt. —— POLITIEKE VRYHEID is *het regt, door ieder Lid van den staat zig voorbehouden, van zelf tot het bekleeden van staatsampten gekoren te kunnen worden*, of ten minsten, *van in de verkiezing tot die ampten te stemmen.* —— En de BURGERLYKE VRYHEID is *het regt om zijne eigene daaden te regelen, welke ieder lid van den Staat zig voorbehoudt, dat het door de gekoorne amptenaaren niet mag worden bekort.* —— De eene en andere soort van Vryheid ontvouwt de Heer *Priestley* vervolgens afzonderlyk in 't breede, met aantooninge hoe noodzaaklyk het, zynes oordeels, zy, dat ze steeds in agt genomen worden, en wat men tot derzelver instandhouding hebbe gade te slaan.

Het hoofddenkbeeld van den Heer *Priestley* is nagenoeg eenstemmig met dat van den Heer *Price*; loopende beider grondstellingen, gelyk het in de Voorreden van dit Stukje zeer wel opgegeeven wordt, eenvoudig hier op uit. „ Dat „ men een Burgerstaat heeft aan te merken als eene groote „ Maatschappij, welker Participanten of gezamenlijke Deel„ hebbers het onbetwisbaar recht hebben, om uit hun mid„ den zodanige Bewindhebbers ter bestieringe hunner ge„ meene zaaken te verkiezen als zij goed vinden, met zo„ danige macht als zij geschiktst oordeelen, ter bevorde„ ring van het groot oogmerk hunner Vereeniginge, —— „ het algemeene Best of meeste welzijn van alle: —— ten „ allen tijden verantwoording van het gehouden Bewind te „ vorderen —— en, zulks voor 't gemeen Belang noodig „ vindende, anderen aan te stellen, met gelijke, of met „ meer of minder bepaalde macht." —— De aanmerkingen derhalven, die wy alvoorens over de gronden van den

Digitized by Google

den Heer *Price* gemaakt hebben (*), houden ook ſtand ten opzigt deezer proeve, des het niet noodig zy, ons daar over op nieuw uit te laaten. 'Er komen, zeggen wy daarom alleenlyk, in deeze Proeve verſcheiden aanmerkingen voor, die, op zigzelven beſchouwd, welberedeneerd zyn, de oplettendheid van alle ernſtige Voorſtanders der Vryheid vorderen, en waarvan men in veele opzigten een nuttig gebruik kan maaken; des dit geſchrift in zo verre der leezinge wel waardig zy. Men heeft het, naar ons inzien, op eene ſoortgelyke wyze te beſchouwen, als *het Gemeenebest van Plato*, dat een aantal van leerzaame inrigtingen behelst, ſchoon het niet te wagten zy, dat ooit zodanig eene Gemeenebest, als *Plato* zig voorſtelt, opgerigt, of in-ſtand gehouden kan worden. Even zo vertoont zig aan ons het Plan van den Heer *Priestley*, in deszelfs volle uitgeſtrektheid; 't welk hy ook genoegzaam erkent, wanneer hy zelf zyne beſpiegeling van het vereischte in de *Politieke Vryheid*, in de daadlyke uitvoering van het Plan, op deeze wyze als inkrimpt.

„ Men gelieve, dus laat hy zig deswegens hooren, op te merken, dat ik geenzins beweere, dat het welzijn van het menschdom juist eenen ſtaat van de volmaaktſte Politieke Vrijheid vordert. Want die is inderdaad niet mogelijk, dan alleen bij zeer kleine Volken; misſchien niet eens bij zulken, die maar zo groot zijn als de gemeenebesten van oud Griekenland, of als Genua of Geneve in onze dagen. Zodanige kleine Republieken als deezen, indien zij al wenſchelijk waaren, zouden niet kunnen beſtaan; om dat een ſtaat van volmaakte gelijkheid, onder de leeden van burgermaatſchappijen, of burgermaatſchappijen zelven, geen ſtand kan blijven houden; terwijl ſommigen magtiger, ondernecmender, en in hunne ondernemingen gelukkiger zijn dan anderen. Eene heerschzugtige natie zou geene ſchooner gelegenheid, om tot een uitgebreid gebied te geraaken, kunnen wenſchen, dan de nabuurige landen geſmaldeeld te vinden in een groot getal van kleine Staaten, die, elk afzonderlijk geen magt genoeg hebben, om wederſtand te bieden, en tevens nooit genoegzaam uitgeſtrekte verbintenisſen onder zig kunnen maaken, noch met de vereischte eensgezindheid en ſpoed te

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* V. D. bl 416. VI. D. bl. 174. VII. D. bl. 131.

Digitized by Google

te werk gaan, om zig zelven met een goeden uitslag te verdeedigen.

„ Zo men, derhalve, vastſtelt, dat het, ter voorkoming van de grootſte van alle zwaarigheden, namelijk wijduitgebreide en bij gevolg onbepaalde alleenheerſchingen, dienſtig zij, zulke ſtaaten te hebben als Engeland, Frankrijk en Spanje; dan moet de Politieke Vrijheid noodzaakelijk eenigermaate bepaald worden; maar *op welke wijze* die bepaaling behoore te geſchieden, en *hoe ver zij* zig behoore uit te ſtrekken is niet zo gemaklijk te beſliſſen. In 't algemeen zou het ſchijnen, dat geenen dan lieden van de grootſte middelen tot de hoogſte bedieningen in den burgerſtaat dienden toegelaaten te worden, niet alleen om dat zulke perſoonen, alle andere omſtandigheden gelijk zijnde, doorgaans de beste opvoeding gehad hebben, en bijgevolg best geſchikt zullen zijn, om voor het gemeene welzijn te zorgen, maar daarenboven om dat zij, het meeste kunnende verliezen, even daardoor ook het grootſte belang hebben in het lot van hun Vaderland. Dan men merke tevens aan, dat maatige middelen, (hoewel een ding van zo veranderlijk eene natuur niet juist te bepaalen is,) in dit opzigt gelijkwigtig kunnen gerekend worden met de grootſte rijkdommen; want lieden, die in eenen middelbaaren ſtand geboren zijn, worden waarlijk in 't algemeen beter opgevoed; hebben bij gevolg onbekrompener denkenswijze, en zijn, in alle opzigten, meer regt *onafhangelijk*, dan de zodanigen, die de fortuin met ongemeetene ſchatten begiftigd heeft.

„ Om die zelfde rede was het mogelijk dienſtig, dat denzulken, die zeer afhangkelijk zijn, geene ſtem in de benoeming van de voornaamſte Ambtenaaren toegeſtaan wierdt, om dat, in ſommige voorvallen, dit niets anders zoude zijn, dan meer ſtemmen te brengen in de handen van die perſoonen, van welken zij afhangen. Maar indien wij, in ieder ſtaat van eenige uitgeſtrektheid, eene trapswijze *opklimming* van verkiesbaare bedieningen ſtellen, en daarbij de laagſte klasſen van het Volk onderſtellen ſtem te hebben, in de aanſtelling van de laagſte beampten, en, naar maate zij in bezittingen en aanzien toeneemen, deel te hebben in de verkiezing van de perſoonen, die de hoogere posten vervullen, tot dat zij eindelijk zelven tot het ſtaan naar de gewigtigſte eerambten van den ſtaat worden toegelaaten; dan zullen wij, mogelijk, een denkbeeld maaken van zo veel Politieke

Vrij-

Digitized by Google

Vrijheid, als bestaanbaar is met den toestand van het menschdom. En ik denk, dat de ondervinding geleerd heeft, dat de hoogsten van alle bedieningen, zulken namelijk, die gelijk staan met die van *Koning*, eenigermaate erflijk moeten zijn, als in England; zijnde verkiezelijke troonsopvolgingen doorgaans vergezeld geweest van kuiperij, verwerring en elende." ——— Op deezen en dergelijken trant gaat de Heer *Priestleij* verder voort, in het nader beperken der *Politieke Vrijheid*; welke dus, naar de verscheidenheid der Regeeringsvormen, en de gesteldheid der Natien, in de daadlijke uitvoering, noodwendig verschillende beperkingen zal moeten ondergaan.

Het nut der Vooroordeelen, door de Gebroeders GODOWARDUS *en* EGBERTUS WYSNEUS; *met ophelderende aanmerkingen verrykt, door de Juffrouwen* WYSNEUS, *halve Zusters der Schryveren. In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef, 1783. *Behalven het Voorwerk* 122 *bladz. in gr. octavo.*

Men telt dit Stukje onder dat slag van Schriften, die men *Werken van Vernuft* noemt, en 't zou dus, naar 't oordeel der Gebroeders *Wysneuzen*, door ons niet beoordeeld moeten worden. Eén hunner verhaalt deswegens het volgende.

„ Hebt gy dat Werkje van onzen Vriend G**, getyteld „ de *Zedelyke Mode* al gezien" vroeg my onlangs myn Neef. ——— „ Neen, Jan, zeide ik; maar dat moet wél geschre- „ ven zyn; die man heeft verstand en vernuft beide. Ik hoop „ dat hy maar wel betaald wordt. Hy heeft, in zyne om- „ standigheden geen geld genoeg; dit weeten wy zeer ze- „ ker." ——— Eindelyk kryg ik in een Maandschrift de Recensie t'huis; door de haast om die te lezen, sny ik een groot gat in myn vinger; want wy zyn zeer onhandig, en lees: „ Het werkje, getytelt *de Zedelyke Mode*, is eene koude Sa- „ tire; het kan nergens toe dienen, dan om lieden, die gaarn „ eens lachen, een uur te vermaken."

„ Ik lag, (dus vervolgt de Schryver, in eene aantekening,) het Nieuwspapier by my neer, en zuchtte; want ik zit veel, eet sterk, ben loom en phlegmatiek van gestel, en heb dus echte hebbelykheid van machinaal zuchtten; zuchtende zeide ik dan, terwyl ik mynen groenen Musschenbroekschen Bril afnam: *Mannen Broeders, blyft tog op uwen eigen zandweg: verlaat die nooit. Werken van vernuft behoren waarlyk niet tot uwen Rechtbank; en dat kunt gy niet helpen; wy eischen het ook niet van u; alleen bemoeit 'er u niet mede.* Ik ontdekte echter de *genoegzame rede*; want ik ben een aartsliefhebber om zo van al-

Digitized by Google

les de genoegzame rede te gaan opdelven; hoewel het my dikwyls maar taamlyk wel is afgenomen: *myn Vriend G** krygt goed kopiegeld*; alles was licht."

„ Wat zullen wy, op dit beslissend vonnis van Broeder *Wysneus* doen? Hem zo maar stilzwygende onze Rechtbank laaten betwisten? Neen zeker. Is hy, die *sterk eet*, *loom en phlegmatick van gestel is*, de Man, om te oordeelen over een Werk van Vernuft; is hy geregtigd, om van het Stukje *de Zedelyke Mode*, voor dat hy het gezien heeft, beslissend te zeggen, *dat moet wel geschreven zyn:* zo agten wy ons, niet sterk gegeeten, veel minder sterk gedronken hebbende, (dat het sterk eeten wel eens wil verzellen,) en in een goed humeur ontwaakt zynde, in het aanhoudend genot van dat humeur, en vlug, wel zo goed in staat en geregtigd, om over dit *Nut der Vooroordeelen* ons vonnis te vellen; welke aangaande wy het volgende verslag hebben te geeven.

Op de eerste leezing voldeed ons het Stuk niet: daar wy intusschen de Gebroeders *Wysneuzen* meenen te kennen, en wel als zulken, die verstand en vernuft beiden bezitten, dagten wy nog dat het aan ons haperde, eenigzins veronderstellende, dat het wel geschreeven moest zyn, om dat het uit die hand kwam. —— Eene tweede leezing derhalve. —— Nadeelig. —— Met dezelve verlooren nog eenige zetten, die men juist niet wel geestig, maar egter grappig kon noemen, derzelver ingebeelde aartigheid, en 't geheele Stuk verloor 'er by. —— Dit is een kwaad teken. Weezenlyk vernuftige Schriften winnen gemeenlyk by eene tweede leezing, vooral dan nog wanneer men min of meer met den Autheur ingenomen is. —— Basta gevolglyk van herleezen! 't mogt 'er nog meer by verliezen; —— dus maar vonnissen. Wel aan: —— 't Gaat over vier onderwerpen: 't Vooroordeel *tegen de Nederduitsche Taal*; 't Vooroordeel, *dat het in ons Vaderland schandlyk is om voordeel te schryven*; 't Vooroordeel, omtrent de *Exclamatien*, en tegen het *Redengeeven*; waar van de Gebroeders *Wysneuzen* het nut tragten te toonen. Over 't geheel is de Satire wat langdraadig, en dikwils te gedrongen beredeneerd, waardoor ze haare leevendigheid verliest. Veele tusschenkomende grappen zyn laf en doen niets ter zaake; het waarlyk geestige, dat 'er egter hier en daar nog in gevonden wordt, is te weinig, naar evenredigheid van 't geheel; men leest meer, dat verveelt, dan 't geen doet lachen: 't geen de *Exclamatien* betreft is het vernuftigste gedeelte; en die zyn nog meer grof bespot, dan fyn geestig gehekeld. —— Wy hebben, naar 't ons voorstaat, beter Stukjes van de Gebroeders *Wysneuzen*, onder andere naamen, geleezen; en denken dat zy best zullen doen, met, gelyk ze verhaalen, dat de oude Meid *Pieternel* doet, als de Bry eens verzout is, te blyven zeggen: *Alle Bakten en Brouwten zyn niet*

even

Digitized by Google

even goed. ——— Ook is het wat onvoorzigtig, geestig te willen schryven, *als men sterk eet, loom en phlegmatiek van gestel is.* Vermoedlyk is hier in de genoegzaame rede van den kwaaden uitslag van dit Geschrift te vinden: op dien grondslag is alles licht; en 't doet ons nu niet vreemd, dat het minder zy, dan wy verwagtten.

Wederwaardigheden van de jonge EMILIA. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* J. v. Walré, 1783. *In octavo,* 280 *bladz.*

Het gantsche beloop van 't leeven van *Emilia*, naar 't overlyden haarer Moeder, die haar by uitstek wel opgevoed, en haare ziel niet dan deugdzaame kundigheden, met verstandige lessen van voorzigtigheid, ingeboezemd had, en welke de braave *Emilia* steeds tot een rigtsnoer haarer bedryven hield, was een aaneenschakeling van wederwaardigheden. De voornaamste bronwel haarer rampen was haare zuivere liefde voor den Graaf *d'Olban*; die, onder het schoonschynend voorkomen, van zyn losbandig leeven, waardoor hy zig voorheen berugt had gemaakt, uit liefde voor haar, vaarwel gezegd, en zig ter Deugd gekeerd te hebben, volkomen meester van haar hart geworden was. Dan 't bleek erlang, dat de Graaf in daad en waarheid niets anders beoogde, dan zyn lust met haar te boeten, en haar tot oneer te brengen; waartoe hy gelegenheid meende te vinden; daar ze zig, in haare tegenheden op zyne trouw en eerlykheid verlaaten had, als in zyne magt bevond: 't welk hy op eene listige wyze had weeten te wege te brengen. *Emilia*, ontzet op eene ontmoeting van die natuur, wederstond hem; ziende dat ze verraaden was, en geen anderen weg van veiligheid vindende, ontvlugtte ze zyne handen; 't welk haar blootstelde aan de drukkendste armoede; die, gepaard met haare droefheid, eerlang eene doodlyke ziekte na zig sleepte. Intusschen was de Graaf, (een Man niet geheel ongevoelig voor beginselen van eerlykheid, maar van een zeer hartstogtlyk gestel, dat hy dikwerf onbezuisd opvolgde,) tot inkeer gekomen; zyn misdryf erkennende, zogt hy de geheime verblyfsplaats van *Emilia* te ontdekken; om den haar aangedaanen hoon, en de bedoelde doch mislukte schending, door een wettig Huwelyk uit te wisschen; 't geen ook ten laatste geschiedde, en een einde maakte aan de wederwaardigheden van *Emilia.* —— In dit verhaal zyn tevens gevoegd de gevallen van *Minette*, of, met haaren Kloosternaam, Zuster *St. Ange*, die haar ongelukkig lot aan *Emilia* verhaalt; 't welk hierop uitkomt. *Minette*, dertel opgevoed, en in den hoogsten trap Couquet geworden, was eerlang de dupe van den listigen verleider, den

 Graaf

Digitized by Google

Graaf *de Mainville*; die haar, na dat hy haar geschonden had, versmaadde. Zy ontvlugtte het huis haarer Ouderen, geholpen door een edelmoedigen en eerlyken Vriend *Dorimont*, die haar beminde, maar dien zy, na haaren mistred, oordeelde heuschlyk te moeten afwyzen. *Dorimont* neemt haaren Zoon in zyne bescherming, en bezorgt haar, op haar aanstaan, in een Klooster, alwaar zy eerlang haare gelofte doet. Na verloop van eenige jaaren, geraakt die Zoon bekend by den Graaf *de Mainville*, welke intusschen een Huwelyk had aangegaan. Mevrouw *de Mainville* zig, op de ontwikkeling van 't geval, verstandig en goedhartig gedraagende, brengt te wegen dat de Ouders zig met Zuster *St. Ange* verzoenen, terwyl zy haaren Zoon, onder eenen verdichten naam, tot zig neemen. Mevrouw *de Mainville* geeft 'er zelf, in eigen persoon, kennis van aan Zuster *St. Ange*; en de Ouders, vergezeld van haaren Zoon, haar bezoekende, verleenen haar de spreekendste bewyzen van haare herstelling in de Ouderlyke gunst. Voorts leeft zy in 't Klooster godsdienstig en vergenoegd, ontvangende dikwerf het vriendlyk bezoek van Mevrouw *de Mainville*; en de Graaf zelf, by wien de voorige genegenheid op nieuw vuur gevat heeft, leidt een kwynend leeven, onder de vrugtlooze poogingen om Zuster *St. Ange* te zien en te spreeken; 't welk zy standvastig blyft afwenden. —— De ontvouwing deezer lotgevallen geschiedt in een gevalligen styl, en is hier en daar doormengd met leerzaame lessen, waarvan de Jeugd een vrugtbaar gebruik kan maaken; zo om tegen alle verleiding van anderen op haare hoede te zyn; als. om toe te zien, dat zy door haare eigen hartstogten niet jammerlyk vervoerd worden. Wel byzonder leert ons deeze Roman een goede opvoeding hoog waardeeren; 't welk de Ouders tot oplettendheid, en de Kinders tot eene gehoorzaame dankbaarheid moet aanspooren.

Algemeene kundigheden voor den Gemeenen Man. Te Goes, by J. Huysman, 52 *bladz. in* 12*mo.*

Eenigen tyd geleeden vermeldden wy het project van eenen Regtskundigen (*), om zig van den gebruikelyken Almanach te bedienen, ter mededeelinge van eene soort van Wetboekje voor den Gemeenen Man; waaruit dezelve, met betrekking tot het Landgewest door hem bewoond, de hem noodige kundigheden van 's Lands Regten, gemaklyk en voor een geringen prys, zou mogen erlangen: en tevens gaf men ons te kennen, dat 'er eerstdaags eene proeve van genomen stond te worden. Zins dien tyd hebben wy 'er niets van bemerkt; tot dat

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef.* VII. D. bl. 43.

Digitized by Google

dat ons voor eenige dagen het hier bovengemelde Stukje overhandigd is; hetwelk toont dat men dit project daadlyk werkstellig heeft begonnen te maaken. De Proeve hiervan is genomen met den Zuid-Bevelandschen Almanach, en 't oogmerk van den Opsteller dier Byvoegzelen tot den Almanach is, gelyk de Uitgeever *Huysman* berigt, „ in plaats van zoutelooze „ vertellingen, kronykjes of diergelyken opschik van de gemeene Almanakken, in deezen, in 't vervolg, het een of ander stukje, 't zy uit de Regten deezer Provintie, 't zy uit „ de Genees- en Heelkunde, den Landbouw, of andere voorwerpen, die men oordeelt in 't algemeen de meest nuttige „ te zyn, af te geeven.". In de uitvoering hiervan heeft men een aanvang gemaakt, met eene voordragt der *Regten van Zeeland, betrekkelyk tot den Landbouw en de Landlieden.* Het ons ter hand gekomen Stukje, onder den tytel van *Algemeene Kundigheden voor den Gemeenen Man*, behelst drie zodanige Byvoegzels voor de Almanachen van 1778, 1779 en 1780. Ze gaan (1.) over de *Ambagtsheeren en Opgezetenen*: (2.) over de *Landeryen*, *Tienden*, *Vrugten*, *Plantagien*, enz. (3.) over de *Geregten ten platten Lande, en derzelver verpligtingen in 't gemeen*, (4.) over de *Armbezorgers van Diakonyen en Groote Armen.* Benevens deeze Stukjes in de twee eerste Byvoegzelen geplaatst, komt nog in het derde (5.) eene onderrigting nopens eenige *algemeene Dykregten in Zeeland gebruikelyk.* —— De hieropgenoemde onderwerpen worden kort en klaar voorgesteld, met eene nevensgaande aanwyzing van de Keuren, Placaaten enz., die daartoe betrekking hebben. Men kan uit deeze Proeve, door eene keurige en kundige hand vervaardigd, afneemen, dat zodanig een Project met nut, ook in andere Gewesten, in trein gebragt zou kunnen worden.

Over de Armoede en Bedelaary, met betrekkinge tot de Provintie van Zeeland, en byzonder tot de Stad Goes, en Eiland van Zuid-Beveland. Te Goes, by J. Huysman, 49 *bladz. in duodecimo.*

Dit Stukje behoort mede tot het bovengemelde Project, en is een vierde Byvoegzel tot den Zuid-Bevelandschen Almanach, voor 't jaar 1781. Volgens het geen ons in de Voorreden gemeld wordt, heeft eene verandering van omstandigheden den Opsteller der voorige Stukjes verhinderd, om dat ontwerp, met betrekking tot het Regtsgeleerde, verder te agtervolgen; maar hy heeft de goedheid gehad van den Uitgeever eenige andere Stukjes toe te zeggen, die niet geheel vreemd zyn aan 't beöogde, en insgelyks hunne nuttigheid hebben. Het toen afgegeeven Stukje gaat over de *Armoede en Bedelaary*; en strekt inzonderheid, ter handhaavin-

Digitized by Google

ge van de Ordonnantien tegen het Bedelen; waaraan de Ingezetenen, door eene niet welberedeneerde milddaadigheid, de behulpzaame hand niet bieden; en waardoor ze dezelven veeleer kragtloos maaken, onder voorwendzel, dat 'er te veel Armen zyn, en 't dus niet mogelyk is de Bedelaary te beletten. Zulks komt deezen Schryver geheel ongegrond voor; en om dit zynen Landsgenooten duidelyk onder 't oog te brengen, leidt hy hen ter opmerkinge op de oorzaaken van eene doorgaande Armoede, of van een groot getal van Armen in een Land, welke hy tot de drie volgende brengt.

„ 1. *Wanneer 'er geen werk genoeg is voor het getal der handen, die werken kunnen.*

„ 2. *Wanneer de prys der noodzaakelyke Leevensmiddelen te hoog is, in evenredigheid met het gewoon arbeidsloon*, of ('t geen op het zelve uitkomt) *wanneer de arbeidsloonen te gering zyn.*

„ 3. *Wanneer veele menschen door ouderdom, ziekte of andere beletselen, buiten staat zyn, om zoo veel te verdienen, als zy tot onderhoud van hun en de hunnen noodig hebben.*"

Ieder deezer oorzaaken gaat hy afzonderlyk na, en toont, dat althans de twee eersten op Zuid-Beveland geen plaats hebben, immers niet, om eene doorgaande Armoede onder de kleene Gemeente te maaken, of de Bedelaary als een noodzaaklyk kwaad te moeten gedoogen. En wat de derde oorzaak betreft, hieromtrent beweert hy, dat het getal dier waare Armen, de eenigen, die regt op onze milddaadigheid hebben, zo groot niet is, als men zig verbeeldt; en dat het getal derzulken, wanneer men 'er de luiaards, en zodanigen, die voorwenden gebreken te hebben, deugdlyk aftrekt, het kleinste zal blyven. ——— Wyders zyn, zegt hy, voor dezulken de Armen-Kassen geschikt; en zo deezen al eens niet voldoende mogten weezen, zou het de pligt der vermogenden zyn, dezelven, in stede van de Bedelaary te begunstigen, beter te voorzien. Zyn besluit is des: „ de vrywillige Armen „ *mogen* niet bedelen, zy moeten werken: en de waare Armen *behoeven* niet te bedelen; zy moeten zich by de Armbezorgers vervoegen, welke of in staat zyn, of behooren in „ staat gesteld te worden, om hunne behoeften te vervullen." ——— Hier uit afgeleid hebbende, dat het niet onmogelyk is de Bedelaary te beletten, toont hy verder, dat het niet onchristelyk is een Bedelaar voorby te zenden; wyzende tevens aan, hoe men, buiten het voorzien der Armen-kassen, de smalle Gemeente liefddaadig, en met vrugt, te gemoete kan komen; terwyl het geeven aan Bedelaaren verscheiden nadeelige gevolgen met zig sleept. Ten laatste hegt hy hieraan nog eenige aanmerkingen over het Armbestuur, en eene regelmaatige schikking in 't zelve, ondersteund door 't gezag der Overheid. ——— Dit Stukje, hoe sterk ook tegen de Bedelaary, draagt alleszins blyken

ken van een liefddaadig hart jegens waare Armen ; en des Schryvers welberedeneerde gedagten over dit onderwerp kunnen, niet alleen in zyne Landftreek, maar ook elders, te ftade komen.

Het Genootfchap Studium Scientiarum Genitrix, *aan deszelfs honorair Lid, zyne Excell. den Wel Ed. Gr. Achtb. Heer* Mr. P. J. V. BERKEL. En, *de Vryheid aan haaren Befchermer als boven. Beiden in gr. octavo,* 11 *en* 13 *bladz.*

Twee Dichtftukken, den hooggeagten Heere *van Berkel*, Raad in de Vroedfchap en Oud-Burgemeester der Stad Rotterdam, toegewyd, by zyn Wel Ed. vertrek, als Afgezant van dit Gemeenebest, by de Vereenigde Staaten van Noord-Amerika. Men befchouwt natuurlyk deezen ftap van dien beroemden Voorftander der Vryheid als groot, daar hy alle zyne eigen inzigten hier te Lande opoffert, om zyn Vaderland en Amerika dienst te doen; en men verwagt van 's Mans bekwaamheid en werkzaamen geest, dat zyne poogingen, zo in 't algemeen, als ter zaake van onzen Koophandel en Zeevaart in 't byzonder, voor ons Gemeenebest ten uiterfte nuttig zullen zyn. Een onderwerp van dien aart is eene by uitftek welgefchikte ftof voor Nederlandfche Dichters: ook toonen de Opftellers deezer Dichtftukken, in de uitvoering, vry wel, dat de ftoffe hun in de hand gewerkt heeft; van waar hunne Dichterlyke klanken niet dan gevallig kunnen zyn, in de ooren van rechtfchapen Nederlanders, die zig met het *Genootfchap* vereenigen, en zeggen:

Uw ampt, door u met dubblen roem bekleed,
Voldoe alzins aen 's Lands gelukbeöoging:
Zoo worde ook zelfs uwe allerkleenfte pooging
Met dubble heil, met dubble vrucht, befteed.

De fchrandere Raed, in Colons wijk' gefpannen,
Befta altoos uit uwen vriendenkring:
Wie twijfelt ook aen uw vereeniging!
't Zijn Temmers —— 't zijn Verdelgers van tirannen..

De welvaert volgt, waerge immer gaet, uw fchreên.
Lang moete uw dienst den Lande nuttig wezen.
Zie 't klimmend heil van uw Geflacht gerezen
Ten fteilften topp' van aerdfche zaligheên.

Dit braef Geflacht teel' regtgeaerte neven
Breng' helden voort tot aen der tijden grens,
En doe altoos —— 't Is Hollands hoogfte wensch ——
In 't kroost het beeld van twee DE WITTEN *leven.*

Dit

Digitized by Google

Dit ſtrekk' ten troost van uw geliefde ſtad,
Die om u treurt: en wis, wie treft het nader!
Zij derft in u zulk een' getrouwen Vader
En Burgervriend, als zij' er immer had.

Dan 't heilrijk nut, het algemeen beſchoren,
Door 't groot verlies, dat haer bijzonder treft,
Verligt haer leed; dewyl ze op 't klaerst beſeft,
Wat alles wint bij 't geen zij heeft verloren.

Uit dat inzicht beäamt Nederlands Volk gereedlyk de taal der *Vryheid*, daar ze zig indeezervoege laat hooren.

Intusſchen voert gij, over zee,
Den hartelyken wensch der dankbre Belgen meê.
Schoon zij hunn' Schutsheer misſen.
Blijft, daar hun moed de list en de afgunst tart,
Uw beeld gegriffeld in hun hart',
Geen tijd of eeuwigheid zal 't uit hunn' boezem wisſchen.

De rijke bron van 't hoogſte goed,
God, die een rein, — een braef — een Vaderlands gemoed,
Meer acht dan offeranden,
Kroone u met heil, voor de oogen van den haet'
Vergelde uw liefde voor den ſtaet,
Aan u, uw roemrijk huis, en dierbre liefdepanden.

Keer eens, in wenſchelyken tyd,
Wen Batoos kroost, van 't juk der dwinglandij' bevrijd,
Eens ruim moge ademhalen,
Na 't leggen van één zegenvol Verbond,
Weêr naer den Vaderlijken grond,
Om daer, in mijnen Raed', gelijk voorheen te praalen.

Maer krijgt de dwang hier de overhand,
Ziet zich het regt vertreen, — mijn glorie aengerand
Dan volgen u mijn Zonen,
En geven dit, weleer geliefd, gewest,
Der heerschzugt' en 't bedrog ten best',
Om, bij een Helden Volk, in vrijer lucht', te wonen.

Dat dan de tirannij regeer',
Dat zij haer ſlaven, of het ledig Land beheer',
Het knelle in ſtalen banden,
Den vuigſten last, het ſchandlijk graeflyk juk,
Weêr op de matte ſchouders drukk',
Of Batoos erf verkoope aan vreemde Dwingelanden.

Digitized by Google

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel verdeedigd, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1783. *Behalven de Voorreden,* 388 *bladz. in gr. octavo.*

Het plan van den Hoogleeraer *Liliënthal*, in zyne bekende *Oordeelkundige Bybelverklaring*, ingekort, en in zommige opzichten verbeterd, is enigermate het plan van den Heer *van Hamelsveld* in dit zyn Geschrift. Zyne beöoging is, het zelve op zodanig ene wyze uit te voeren, dat zy, die *Liliënthals* verklaring hebben, het als een *Supplement* of byvoegzel zullen kunnen aenmerken; terwyl anderen, die dat kostbaer en schaers te bekomen Werk niet bezitten, in dit zyn Geschrift alle de hoofdzaken zullen vinden, die hun het gemis van dezen Schryver kunnen vergoeden: het welk hy zich voorstelt in zes Deelen af te handelen. Een aenvang hiervan makende in het eerste thans afgegeven Deel, schikt hy het zelve indezervoege.

In de eerste plaetze komt het bestaen ener Godlyke Openbaringe in overweging; en onze Autheur handelt in dat Hoofdstuk, over de mogelykheid, de nuttigheid, de noodzaeklykheid en de waerschynlykheid ener Godlyke Openbaringe. Hieraen hecht hy, in het volgende, ene ontvouwing van de kenmerken ener Godlyke Openbaringe; waerdoor men de enige ware van de valschen onderscheiden, en zichzelven gerust kan stellen, dat men waerlyk ene Godlyke Openbaring bezitte: besluitende voorts het zelve, met *algemene aenmerkingen*, nopens de zwarigheden en tegenwerpingen, welken tegen de Openbaring, in den Bybel vervat, worden ingebragt. Op dit algemene komt de Heer *van Hamelsveld*, tot het nagaen en beantwoorden dier zwarigheden en tegenwerpingen in 't byzonder; waerin hy zich naer den rang der ontvouwde kenmerken schynt te zullen schikken. Althans hy begint hier met het eerste kenmerk, en 't geen het Ongeloof daer tegen uit den Bybel aenvoert. Zyn Ed. als een stellig wezen-

zenlyk kenmerk ener Godlyke Openbaringe opgegeven hebbende, *dat dezelve enkel waerheden moet bevatten, en wel waerheden van gewigt en aenbelang voor onze zaligheid*, tekent daeromtrent aen, hoe de Ongeloovigen wel erkennen, dat 'er vele waerheden in den Bybel der Christenen voorkomen; maer tevens beweren, dat ze 'er vele onwaerheden in ontdekkken; als mede dingen, die geheel overtollig, zonder enig aenbelang en onnuttig, zyn; waerby dan nog komt, dat ze zich ten sterkste verzetten tegen de Verborgenheden en Voorzeggingen. Ter wederlegginge der ene en andere soort van bedenkingen verledigt zich de Autheur in de vier verdere Hoofdstukken; gaende het derde over de voorgewende onwaerheden en nietige dingen; het vierde over de verborgenheden, en de twee laetsten zo over de Voorzeggingen der Heilige Schrift in 't gemeen, als die nopens Christus, in 't byzonder. —— Elk gedeelte behelst verscheiden doorwrogte aenmerkingen over de daerin behandelde onderwerpen; en men kan uit dit eerste Deel genoegzaem afnemen, dat men, op goeden grond, een nuttig Werk uit de handen van den Heer *van Hamelsveld* moge verwachten. Wy zullen ons thans met gene opheldering van enige byzonderheid, uit dit Geschrift, ophouden; het vervolg zal 'er ons wel aenleiding toe geven. Liever willen wy den Lezer, voor tegenwoordig, 's Mans bovengenoemde *algemene aenmerkingen* mededelen, die men, met betrekking tot de Schriften der Ongeloovigen, over 't geheel, wel in agt mag nemen. Ze zyn de volgende

„ I. Doorgaands is het de gewoonte van onze tegenstreevers de zwarigheden tegen de Heilige Schrift op één te stapelen, en dan uit deezen dan uit dien hoek eenen aanval te wagen: zy onderneemen zelden of nooit eenen geregelden stryd, en tasten onze bewyzen voor de Godlykheid en waarheid der Openbaring niet regelregt aan; maar, zonder zig te bekreunen over het geen door de Voorstanders der Openbaring aangevoerd en beweezen is, herhaalen zy hunne gezegdens. J. J. ROUSSEAU ging hierin zeer ver, hy erkende, dat de Christelyke Openbaring onwederlegbaare bewyzen van waarheid en Godlykheid voor zig had, dat de Stigter van onzen Godsdienst zig meer dan een mensch betoond had te wezen: en wat wederhield dan den Wysgeer, om aan het Christendom geloof te geeven? Zwarigheden, die hem ontmoetten, en

die

Digitized by Google

die hy niet in ſtaat was op te losſen (*). —— Dit maakt zeker den twist zeer moeilyk en verdrietig: gedurige herhaalingen van een en dezelfde zaaken moeten hier dan plaats hebben, en nimmer gedaan Werk: wie weet toch niet, dat het ongeloof in ſtaat is telkens nieuwe knoopen te vlegten, die met moeite ontbonden worden.

II. Zwarigheden doen intusſchen eigentlyk gezegd niets af. Daar is geene wetenſchap, of zy heeft dezelve; en is het wonder, daar ons verſtand zoo bepaald is? In de zekerſte waarheden, door natuur, rede en ondervinding geſtaafd, ontmoeten wy by ieder ſtap zwarigheden, waaromtrent wy onze onkunde belyden moeten. Ik bid den Leezer, wat zal van redelyke wezens worden, indien men geene waarheden zoude willen aanneemen, omtrent welke zwarigheden kunnen gemaakt worden? dan moet men in den draaikolk van altyd duurende twyffeling verzinken (†).

III. In de Godlyke Openbaring moeten zwarigheden voorkomen; haar inhoud moet verborgenheden aan ons openbaaren; dingen, die niet alleen niet onder de zinnen vallen, maar zelfs buiten den kring van ons redevermogen zyn. Zy zal ons Gods natuur, wegen, beſluiten en werken vermelden, maar nu, *naauwlyks maaken wy na, de dingen, die op aarde zyn, en met moeite vinden wy het geen onder handen is; wie heeft dan nageſpeurd het geen in de hemelen is* (§)?

IV. Men maake toch onderſcheid tusſchen ſchynſtrydigheden en twyffelingen, en tusſchen wezendlyke ſtrydigheden of onwaarheden; als ook tusſchen de hoofdwaarheden van de Openbaring en tusſchen byzaaken; omtrent welke laatſte men niet alles volſtrekt ten allen tyde behoeft te verſtaan: neem eens alle de gezigten en byzondere voorzeggingen der Profeeten, de betekenis van alle de Levitiſche Wetten, het getal van het beest in de Openbaring van Johannes enz.

V.

„ (*) Zie de berugte plaats in zyne *Emile*, IIIde D. p. 136."

„ (†) Zie *the Truth of the Christian Religion vindicated from the objections of unbelievers.* p. 101—103. *Lond.* 1765. 8vo. en NAHUIS (G. J.) Disſert. *de mysteriorum religionis ἀξιοπιστίᾳ, ex Naturæ mysteriis adſtructa.* Traj. ad Rhen. 1762."

„ (§) Het *Boek der Wysheid*, IX. 16."

Digitized by Google

V. De Heilige Schrift moet als een *geheel* beschouwd worden, voor zoo ver alles in dezelve bedoelt, het Godlyk plan van 's Menschen verlossing, en de opregting van zyn Koningryk aan ons bekend te maaken. Uit dit gezichtpunt en in dit licht beschouwe men de Heilige Schrift, dan zal men waarheid, Godlyke wysheid, overeenstemming enz. in dezelve ontdekken en bewonderen (*).

VI. Omtrent byzondere stukken en gedeelten der Schrift moeten wy ook onderscheiden, dat sommige zaaken voor ons thans donker zyn, die het niet waren voor hen, welke in die tyden leefden, in welke deeze stukken werden geschreeven. Men moet zig dan, als 't ware, in die tyden verplaatzen, de zeden, gewoonten, taal van die menschen, ons eigen maaken, aan welken die gedeeltens onmidlyk behoorden (†). ——— Veele zaaken hebben in vroeger leeftyden, en onder andere Hemelstreeken, plaats, die wy in onzen leeftyd, in onze gewesten, voor ongeloofiyk zouden houden (§). VII.

„ (*) Vergelyk den Abt JERUSALEM, *Verh.* IIde D. bl. 101 volgg."

„ (†) De Opsteller der *Inleidinge in de Boeken des O. T.*, die men vindt voor den nieuwen druk der *Verhandelingen van* SAURIN, *over de gewigtigste gevallen des O. en N. T.*, schryft in de vyfde Afdeeling §. 130. p. 99. „ Het is met deeze Godlyke Boeken gelegen als met een groot en heerlyk vergezigt. Wilde men deeze Boeken beoordeelen, en derzelver waarde, als een goed kenner, bepaalen; dan zou men dezelve moeten beschouwen in dat gezigtpunt, en in dat licht, waarin het kon gezien worden van derzelver Schryvers; en dan zouden verdwynen de schaduwen, die derzelver schoonheid ten deele verduisteren, en de geringe vlakken, die voor het gezigt zomwylen onaangenaam zyn, en welker donkerheid, door zekere lieden, boosaartiglyk vergroot wordt, zouden niet meer te zien zyn. Maar vermits wy in deeze tyden van dit gezigtspunt geen gebruik kunnen maaken, zo behoorde men evenwel zo veel te doen, als men kan, zo men zig wil opwerpen ten Rechter over de waarde der oude Openbaring."

„ (§) Dit is nochtans veelal de *Paralogisme* der Vrygeesten, dat zy, van het geen tegenwoordig gebeurt en vernomen wordt, besluiten tot oude leeftyden en vreemde zeden. Men vergelyke de *Bedenkingen* van den Heer J. M. HOFMAN, over *Davids ongemeenen rykdom*, geplaatst in de *Akademie der Geleerden*, IIde Deel, 3de en 4de Stuk."

Digitized by Google

VII. Gefteld, wy waren niet in ftaat, om alle zwarigheden op te losfen, alle knoopen te ontbinden, volgt daar uit, derhalven zyn zy geheel onoploslyk? Hoe veele zwarigheden zyn van tyd tot tyd opgelost? wat zal onze nakomelingfchap niet al ontdekken? Met alle de zwarigheden zullen de Ongelovigen ook niets uitvoeren, alzoo zy nimmer in ftaat zyn de zekerheid onzer ftellige bewyzen om te keeren; maar integendeel, wanneer men de *Openbaring* verwerpt, wikkelt men zig in ongelyk grooter zwarigheden in, zo dat het voordeel ook als dan aan onze zyde blyft.

VIII. Niets is onbetamelyker, dan het heilloos fpotten, wanneer men over eene Godlyke Openbaring onderzoek doet. De enkelde mooglykheid eener Openbaring is reeds gewigtig. God wil my onderwyzen, my zyn genadig raadsbefluit ontdekken, my van myn eeuwig geluk verzekering doen! ——— Wat zou het gevaarlyk zyn, indien ik, uit hoofde van eenige duisterheden, waarvan ik zoo eensflags de volle opheldering niet konde vinden, of om dat myne veronderftelde begrippen daar mede niet allen overeenkwamen, haar verwierp! —— wat meer is —— haar befpotte, en my zelven en andere ongelukkigen verleide: en deeze Openbaring ware egter Godlyk; zy ware het zuiver licht tot verlichting van de wereld, haare onderwyzingen, beloften, bedreigingen waren eens in de daad van God! hoe verfchriklyk zouden my deeze bedreigingen worden! ——— Maar welk een zaligheid, indien ik hieromtrent zeker en gerust ben (*)! ——— De Deïst houde dan op met fpotten, hy onderzoeke en ftelle zyne twyffelingen voor met die zedigheid, welke dit groot onderwerp alzins waardig is (†)."

Brie-

„ (*) Vergelyk den Eerwaarden JERUSALEM aangeh. boek. bl. 98."

(†) Dit laetfte voorftel van den Autheur herinnert ons ene plaetst uit *Roustan*, die wy, als hier zeer gepast, zullen overnemen. Ze is te vinden in zyn *Vertoog aan de Ongeloovige Schryvers*, bl. 334, 335, agter zyne *Brieven over den tegenwoordigen Staat des Christendoms*, enz.

„ De boertende en fchertzende wyze, zegt hy, waarop eenigen uwer onzen Godsdienst hebben aangevallen, heeft ons zeer in het vermoeden doen komen, dat zy het belang van de zaak, op zich genomen, niet recht begreepen. ——— Het is u niet onbekend, Myne Heeren, dat, wanneer men het 'er op ge-

Brieven over den Bybel, in den smaak van een verlicht en beschaafd Volk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Stuk. In 's Gravenhage, by J. du Mee, 1783. *In groot octavo, 102 bladz.*

'T Menschdom, gelyk men reeds voor eeuwen opgemerkt heeft, is veelal genegen om in 't een of 't ander uiterste te loopen; en dat dit by uitstek doorstraelt in dingen, die den Godsdienst betreffen, heeft de ondervinding door alle tyden geleerd, en ze bevestigt het nog dagelyks. ——— Het hier bovengenoemde Geschrift gaf ons op nieuw aenleiding tot die gedachten, daer deszelfs Opsteller 'er ons een sterk afstekend voorbeeld van oplevert. 'Er zyn zekerlyk maer al te veel beoefenaers van den Bybel, die, terwyl ze het geschiedkundige en wonderdadige, benevens het oudheid- en letterkundige, naspooren,

gezet heeft, niets gemaklyker valt dan aan alles eenen belachlyken draai te geeven: en dat het even onregtmaatig zou weezen over de Christenheid te oordeelen, volgens de belachlyke trekken, waarmede gy dezelve hebt afgeschetst, als het zou zyn den Mensch naar een Aap te schatten, of over de Henriade te vonnisfen, naar het Keerdicht van dat Werk gemaakt. —— Wy staan toe, dat de Rede zich zomtyds van het wapentuig der beschimping en spotterny mag bedienen, dat 'er verkeerdheden gevonden worden, die geene ernstiger wederlegging verdienen. Breeduitgewerkte en klemmende vertoogen te schryven tegen de domheid, de zotheid, en het zich aanmaatigen om voor een Fraaijen Geest te speelen, zou omtrent zo ongerymd weezen, als met kogels na Insecten te schieten. —— Maar, wanneer het zulke gewigtige onderwerpen betreft; als het aanneemen of verwerpen van een' Godsdienst; wanneer het 'er op aankomt, om te beslisfen, of God het Menschdom verwaardigd heeft met eenen buitengewoonen Wetgeever, om de duisterheden, die eeuwen lang het verstand der Stervelingen bedekten, te verdryven; dan of die vermeende Hemelsche Wetgeever niets anders ware dan een Bedrieger of een Geestdryver; of wy, volgens zyne gedaane toezegging, op een eeuwigduurend Geluk kunnen hoopen en na 't zelve streeven, dan of wy eerlang niets anders dan stoffe en assche zullen weezen; —— in de daad, dit zyn voorstellen van te veel aanbelangs, om, door beuzelagtige loopjes, behandeld te worden; omtrent zaaken van dat gewigt klugtig en aartig te weezen, schynt ons toe veeleer naby aan 't kinderagtige te komen, dan aan eene Wysgeerige handelwyze."

ren, het zedelyk gebruik van deszelfs inhoud grootlyks verwaerloozen. Dan, valt dit onder het berispelyke, gelyk het waerlyk doet, 't komt ons echter niet minder berispelyk voor, met den Schryver van dit geſchrift zich aen het tegengeſtelde ſchuldig te maken; dat alles over 't hoofd te zien, en alleen op het zedelyk gebruik ſtaen te blyven. Hierop toch komt de voorname inhoud dezer Brieven uit. De voorſtellingen in de vyf eerſte Brieven, na ene waerſchouwing van zich, in den Godsdienst, op geen menschlyk gezag te verlaten, maer alleen op eigen overtuiging af te gaen, leiden ons derwaerds, met ons te leeren opmerken, hoe wy onze aendacht niet zeer hebben te vestigen op het geſchiedkundige en wonderdadige, als mede op de Joodſche manieren van voorſtellingen in de Euangelieſchriften voorkomende, maer acht te geven op het zedelyk gebruik, dat wy 'er van kunnen maken. En overeenkomſtig hiermede zyn de vier volgende Brieven, (by welken dit eerſte Stukje zich bepaelt,) waer in de Autheur het geſchiedverhael, in 't eerſte Hoofdſtuk van Lucas aengetekend, nagaet, geſchikt, om den Lezer aen te wyzen, hoe hy, zonder zich met het wonderdadige van dat verhael, en de Joodſche denkwyze daerin doorſtralende, op te houden, het zedekundige daer uit hebbe af te leiden. —— Het kan zyn, dat de Schryver in waerheid de Godlykheid der Euangeliſche Openbaringe geloove, en dat zyn oogmerk goed is, (wy willen hem tot nog op zyn woord hierin gelooven;) maer 't is ons vry baerblykelyk, dat hy dan ten uiterſte onvoorzichtig doet, met al het overige, buiten het zedelyk gebruik, op zo lagen prys te ſtellen, en zyn Geloof alleen te vestigen op de innerlyke kenmerken van de Godlykheid der Euangelieleer. Wy hebben 'er niet tegen, dat men veel op hebbe, met die innerlyke kenmerken; doch, hoe hoog men ook met dezelven loopt, zy mogen ons de uitſtekende voortreffelykheid dier Leere aentoonen; maer ze zullen echter, buiten het geen de geſchiedenis en het wonderdadige aen de hand geeft, ons nooit een voldoenden grond verlenen, waer op we ons geloovig verzekerd kunnen houden, dat die Jezus, die in 't Joodſche Land verkeerd, en aldaer ene uitmuntende Leer van Godsdienst verkondigd heeft, waerlyk de van oudsher den Vaderen beloofde Mesſias, en inderdaed van God gezonden is; gelyk hy betuigd heeft te zyn, en in welk character de Apostelen hem allerwegen voorſtellen.

Digitized by Google

Meditationes in Pf. LXVIII. fingulares et perpetuæ: accedit Mantisfa comparationum Pfalmorum fexdecim. Auctore AGGÆO HAITSMA. S. S. Th. Dr. et Ecclefiaste Midlumenfi. Franeq. apud, *P. N. Lomars*, 1782. Absque Præf. et Indd. 345, pp. in octavo f. maj.

Na eene groote verfcheidenheid van uitleggingen, over Pf. LXVIII, waegt de Eerwaerde *Haitfma* het nogmaels dit Lied op een enigzins nieuwen grondflag te verklaren. Het valt, in ene zo groote verfcheidenheid, vry moeilyk ene bepalende keuze te doen, of zelfs te bepalen, wat men voor 't waerfchynlykst te houden hebbe. Intusfchen is 't ons voorgekomen, dat de grondflag, op welken zyn Eerwaerde bouwt, niet geheel te verwerpen zy; en dat 's Mans taelen oordeelkundige verklaring van dezen Pfalm op die wyze wel waerdig is, om met andere uitleggingen vergeleken te worden.

Onze geleerde Uitlegger voegt zich, in 't algemeen, by die genen, welken dit Zangftuk betrekkelyk maken, niet tot de dagen des nieuwen Testaments, maer tot den toenmaligen ftaet van Israël; doch in deszelfs byzondere toepasfing verfchilt hy, zo veel ons bekend is, van alle zyne Voorgangers; daer hy den inhoud bepaeldlyk t'huis brengt, op den oorlog, welken David tegen de Ammoniten gevoerd heeft; en inzonderheid op 's Vorften hervatten krygstogt tegen de herhaelde onderneming der Syriers, tot onderfteuning der Ammoniten. ——— Te weten, na den verlooren flag tegen Joab en Abifai, 2 Sam. X. 6 — 14, verfterkte zig Hadarezer, bezeffende dat hy met ene te geringe magt tegen Israël opgetrokken was, om met een grooter heir den ftryd te hervatten. *vs.* 15, 16. David, dit verftaen hebbende, verzuimde ook niet een magtig Leger tegen zyne Vyanden te velde te brengen, om dezen vernieuwden aenval te krachtiger tegen te gaen; en hy behaelde op dezelve ene luisterryke overwinning, vs. 17 — 19; die verder den ondergang der Ammoniten ten gevolge had 2 Sam. XI. 1. XII. 26 — 31. —— Op dien tyd nu, toen David zich op nieuw ten kryge fchikte, oogt, volgens den Eerwaerden *Haitfma*, dit Lied. ——— Hy ftelt zich voor, dat David, als het gewigt der onderneminge, en 't wisfelvallig lot des Krygs bevroedende, daer de Vyand zyne magt grootlyks vermeerderd hadt, in die omftandigheden, zich op ene byzondere wyze tot God wendde, hem fmekende ter zyner hul-

Digitized by Google

hulpe. Dan dit niet alleen; verscheiden plaetzen in dit Lied geven hem aenleiding om te denken, dat David ook God geraedpleegd had door den Urim en Thummim; dat de Hoogepriester hem van Gods wege de overwinning had toegezegd; en dat zulks zyn hart verzekerd had, wegens de Godlyke hulp tegen zyne Vyanden. Op dit gunstig antwoord, en deze verzekering, heeft dan de Vorst dit Zangstuk opgesteld, ter aenmoediginge van zyn Volk; hen inboezemende, dat zy zich ten volle op de Godlyke hulp konden verlaten; en vertrouwen, dat die God, die zyn Volk, gelyk hy in 't beloop van dezen Psalm aenduid, meermaels krachtdadig gered had, ook nu met en voor hun zou stryden; des zy zekerlyk hadden te verwachten, dat ze hunne Vyanden op de vlucht zouden dryven en verslaen; gelyk ook de vervulling leert, dat geschied is.

In de verklaring van dit Zangstuk, waerin onze Uitlegger met alle opmerkzaemheid de byzondere voorstellingen en uitdrukkingen ontvouwt, staeft hy alleszins dit zyn denkbeeld; en om het zelve in 't volle licht te stellen, hecht zyn Eerwaerde 'er, in een Aenhangzel, nog aen, ene vergelyking van zestien Psalmen, die, zyns achtens, tot dezen Ammonitischen oorlog betrekkelyk zyn: waervan hy zich bedient ter verdere opheldering van 't geen hy in de verklaring dezes Lieds gezegd heeft. De Zangstukken, hier toe bygebragt, welken hy tevens kortelyk opheldert, zyn de volgende.

Ps. CX. 5 — 7, behelst ene vroege voorspelling van Davids overwinning zyner vyanden, ook der Ammoniten, tot bevestiginge van zyn Ryk, waervan hy, met de voorafgaende voorspelling van 't Ryk van den Messias, vs. 1 — 4, ene volkomen verzekering verkreeg; ten welken einde deze twee voorspellingen dus t' zamen gaen.

Ps. XX, is een heilwensch, en LXXXIII een gebed by Davids uittogt.

Ps. XXI. LX. LXV. XCIII. en CXLIV, zyn betreklyk tot die zelfde omstandigheden, na den eersten veldslag, en by 't herhalen van den kryg; als eene soort van opwekkende liederen tot den lof des Heren, van wegens zyne toezegging; en een onwankelbaer vertrouwen op zyne belofte van overwinning, in de welgegronde verwachting van derzelver vervulling.

Ps. IX. XXIX. XXXIII. LXVI. XCVIII. en CVIII, zyn Dankliederen na die behaelde overwinning. Zo is ook

Digitized by Google

Ps. XVIII, een Danklied voor Gods weldaden, waerin mede aen deze overwinning gedacht word.

Ps. XCIX, is een opwekkend lied, in de verzekering der toezegging van Gods hulp, by den uittogt ter volgende belegering, en verwoesting van Rabba, de Hoofdstad der Ammoniten, ter volkomener vernielinge van dat volk.

Zyn Eerwaerde had in de verklaringe zelve hiertoe ook betrekkelyk gemaekt Ps. CIX; doch by nader inzien brengt hy dat Zangstuk in 't Aenhangzel, tot die Psalmen, welken David gedicht heeft, in de dagen zyner ballingschap, toen hy voor Absolom vluchtte als daer zyn Ps. VII. XL. LXIX. LXX. LXXI, slaende allen op byzondere omstandigheden van dien tyd; gelyk dan ook Ps. CIX, inzonderheid slaet op Davids ontmoeting met Simei. 2 Sam. XVI. 5 en verv.

Leeredenen van BERNARDUS BOSCH, *Predikant te Diemen. Eerste Stukje. Te Amsterdam, bij* M. de Bruin, 1783. *Behalven het Voorbericht*, 135 *bladz. in gr. octavo*

Voor eenige jaren hebben wy den Eerwaerden *Bosch*, uit twee door hem afgegeven Verhandelingen, (*) leeren kennen, als iemand, die een uitstekend goet talent heeft, om het onderwerp, dat hy zich ter overweginge voorstelt, met ene welbestierde levendigheid te behandelen, en 'er den vereischten nadruk aen te geven. Dit zelfde straelt ook in deze Leerredenen ten kragtigste door, en men kan 'er uit afleiden, dat die Leertrant hem byzonder eigen is. Naer luid der Voorreden staet zyn Eerwaerde, van tyd tot tyd, een stukje als dit tegenwoordige het licht te doen ziën! en hy maekt in dezen een aenvang met de afgifte van twee Leerredenen, die over treffende onderwerpen gaen. Te weten, *Henochs wandel en wechneming*, volgens Gen. V. 6; en *de blijdschap des hemels over de bekeering van één zondaar*, volgens Luk. XV. 7. Onze Leeraer ontvouwt daerin voorkomende zaken, met een wel onderscheidend oordeel, en dringt het betrachtende, daer uit af te leiden, volgens dien bovengemelden hem eigen Leertrant, levendig en nadruklyk aen. Tot een voorbeeld hier van strekke de wyze, op welke hy zyne eerste en tweede betrachtende leering, uit

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 578.

Digitized by Google

uit de beschouwing van Henochs wandel voortvloeiende, uitwerkt.

„ De eerste is, (dus vangt hy dit gedeelte aen,) *alleen op den weg van geloof en heiligheid wandelt men met God.* ——— Wij zijn alle wandelaren in deze waereld, maer wij wandelen niet allen op denzelfden weg, noch met denzelfden leidsman, noch met het zelfde doelwit. Neen, mijne Vrinden! 't zijn alle geen Henochs! Elk uwer ga eens, met mij, tot binnen in het hart, en doe zig zelven deze allergewigtigste vragen: wandel ik met God? Leeve ik van harten Godsdienstig? Is de eere en liefde Gods het heerschend grondbeginzel van mijn gansche leven? Ben ik geduurig werkzaam met God? Verkeer ik met hem, als een vrind, dag aan dag gemeenzaam, door de oefening des gebeds en der dankzegging? Met één woord, is zijn dienst zoo mijn lust en vermaak, dat ik hem voor mijnen eenigen Heer, mijn' Leidsman, mijn' Vrind, mijn' God en Vader houde? Doet u deze vragen, en het geweten van veelen uwer zal *neen* antwoorden. 'Er is 'er, die met woorden en uitwendige gebaarden eenen God belijden, terwijl ze hem verloochenen met hunne werken. Zij treden over de aarde zonder opmerking. In geen plant, bloem of kruid, beschouwen ze hunnen Vormer, hunnen Onderhouder en Weldoener. Zij erkennen hem niet in 't verborgen, noch aanbidden en loven hem in hunne binnenkameren. Alle hunne gedagten en uuren zijn verdeeld, tusschen hunne tijdelijke bezigheden en uitspanningen. ——— Ja! laat ik het zeggen: verzuim van genademiddelen, verroekeloozen van zijnen kostelijken tijd, verkleefdheid aan het spel, aan gezelschappen, die, hoe luchtiger zij zijn, hoe zij te meer geliefkoosd worden, wellustige najjling eener spoorlooze weelde, onkuische believing of belaging van onreine en onnozele schoonheden, overspelige nahunkering van 's naasten egtgenoote, en menigte van wandaaden, toonen, dat men, elaas! maar al te veel gelijk is, aan de betoverende zondaren der eerste waereld. ——— Maaken de vertoogen der wandelaren met God zoms eenigen indruk op het gemoed, 't is voor weinig uuren; zij snellen voord op de paden des verderfs, en zoeken daar vermaaken, die het hart bevredigen, het gemoed stillen, en die denkbeelden wegvaagen. Met één woord. Zij leeven, als of ze de proef willen nemen, of de gevolgen en het einde van hunnen weg wel zoo verschriklijk zullen zijn, gelijk de weinige Henochs, die onder hen zuchten,

en

Digitized by Google

en hen vermaanen, zoo dikwerf op het ſterkſte met waarſchouwingen hebben voorgeſteld.

„Arme medezondaars! welk een onderſcheid tusſchen u en Henoch. —— Henoch wandelde met God, en gij met den Vorst dezer eeuwe. Henoch wandelde door het geloof naa Gods wet, en gij zonder geloof naa het goeddunken van uw hart. —— Ja! dat u verbaazen moet, Henoch was een vrind Gods, en rijp voor den hemel! Gij vijanden Gods, en mogelijk rijp geworden voor de godlijke ſtrafgerechten. Hoort, bid ik u, de tweede leering, die uit mijnen tekst vloeid, zij is deze: *die hier niet met God wandeld door het geloof, zal hier na bij God niet leeven door aanſchouwen.* Mogelijk wordt deze waarheid van u, maar al te gretig verworpen; gij waant aan het einde van uwen weg den hemel te vinden. Onbezonnen gedagten! Is 'er dan een leven zonder een weg ten leven? Is 'er heerlijkheid, eere en onverderflijkheid voor hun, die, zonder God en Christus in de waereld, ten einde toe gewandeld hebben? Gaat dit door, dan hebben alle de godzalige Henochs te vergeefsch gelopen. Doch, laat ik u al eens toegeven, gij zult in de wooningen der gelukzaligheid worden toegelaten. Ontroerend! —— wat zeg ik? —— onmogelijk verblijf! Gij wenscht aanſtonds van daar verbannen te zijn. De glans eener heilige Godheid is u een verterende blixemgloed. —— Of zou een hart, met duivelſche driften bezet, de ſtraalen der godlijke glori kunnen verdragen? —— Of zou de tong, aan ijdelheen gewoon, zig vereenigen kunnen met de welluidende aanbiddingen des hemels? —— Of zouden de lippen, met vuilen laster bezwadderd, de verrukkingen van eeuwigduurenden lof kunnen ſmaaken? —— Of zou een mensch als gij, wiens taal het was: „ wanneer zal de nieuwe maan overgaan, en de Sabbath „ voorbij zijn?" lust en vermaak vinden, in het vieren van den eeuwigen Sabbath? —— Voorwaar, mijne medezondaars! gij zoudt ijlings uit den hemel vlugten. Dus moet ge mij, al is het onwillens, wilt ge de reden niet verbannen, toeſtemmen; dat niemand bij God kan leeven, door aanſchouwen, of hij moet hier met God wandelen, door het geloof."

Om deze proeve met een zachter en aengenamer trek te beſluiten, zullen wy hier nog plaets geven aen 's Leeraers voorſtelling van Gods genade omtrent boetvaerdige zondaren, zo als onze Zaligmaker dezelve geſchetst heeft, in de gelykenis van den verlooren Zoon. De Eerwaerde *Bosch* ge-

gevoelig getroffen, doch nedergeslagen, Zondaers aenmoedigende, om geloovig te vertrouwen op Gods genaderyke belofte in Jezus Christus, vervolgt aldus.

„Ja! zo 'er iets is, om u op het gevoeligst te overtuigen, 't is het gedrag van den ouden Vader omtrent zijnen verkwistenden Zoon. Als hij nog verre was, zag hy hem. Op het zelfde oogenblik, toen hij den armen, den weenenden, den uitgeteerden jongeling beschouwde, begon zijn ingewand te rammelen als een harp, waarop zagte, Godlijke, toonen geslagen worden. Zijn hartpols slaat terstond, en zijn bloed kroop naar hem, eer hij naar hem toe mogt gaan. Hij gedagt niet meer aan zijn ongeregeld leeven. Vaderlijke deernis teekent een handschrift van vergetelheid. Zijn hart vliegt voor uit. Hij loopt met open armen naar hem toe. 'Er is geen enkele kreuk op 't voorhoofd, geen vergramd woord op zijne lippen. De blijdschapstraanen benatten zijnen breeden witten baard. De beevende jongeling ligt, op zijne nadering, al op zijne kniën, en smeekt en kermt met gevouwen handen. Eer hij sprak hoorde hem de Vader. Hij valt dien naakten, en van alles ontblooten, elendeling, om zynen hals en kust hem. Zij drukken borst aan borst, en slingeren, onder het weenen, elkanders armen om elkanders schouderen. De Zoon roept intusschen: „Vader, ik „heb gezondigd tegen den hemel, en voor u, en ben „niet waardig uw zoon genaamd te worden." De Vader stuit ijlings zijn gesmeek, verzekert hem van zijne liefde; geleidt hem naar zyne wooning; behandelt hem als zijn kind; verwarmt en dekt zijne koude leên; slagt het beste kalf, om zijn hongerig ingewand te voeden; en die verjongde Grijs verblijdt zig over de wederkeering uit zijne dwaasheid, gelyk hij zig verblijdde op den dag zijner geboorte. ——— Dit Tafereel roere en vervrijmoedige u, schreiënde Zondaar! Denk 'er vrij van, dat de hemelsche Vader, de God van eeuwige ontfermingen, u, op dezelfde wijze, met dezelfde vaardigheid, met het zelfde medelijden zal ontvangen, en aanneemen in zijne gunst, in zijne liefde, indien gij u met een' verbroken geest, en levendig gelove, door Jezus Christus, tot hem wend."

Ver-

Digitized by Google

Verhandeling, over de beste wyze, om zig met geringe middelen tegens de Roode-Loop, Galkoortzen, en andere Herfstziekten te kunnen beveiligen; door E. KRUMPELMAN, M. Dr. *Te Amsterdam, by* J. B. Elwe, 1783. 29 *bladz. in gr. octavo.*

In deeze Verhandeling opent de Heer *Krumpelman* den schatkist zyner ondervinding, die hy, voor drie Jaaren, te *Gorkum* en over de *Maas* gevuld heeft; en deelt ons verscheiden nieuwe ontdekkingen mede, omtrent de waare natuur en voorbehoedmiddelen der Herfstziekten; „om, „ware het mogelyk, de natuurlyke oorzaaken, (zekerlyk der Herfstziekten„) die thans in de nabuurschap, „ de verwoesting onder het menschdom aanregten, haar „ geweld te ontwringen." —— Naa dat de Schryver aan zyne groote menschenliefde, die hem eigentlyk haad aan 't werk heeft doen slaan, het behoorlyke compliment gemaakt heeft, —— geeft hy ons een verslag van de oorzaaken en gevolgen der Persloop en andere Herfstziekten, en vertelt ons van *de gezondsbereidende ingeschapen natuurkrachten;* van *de bestaanbaare en voortduurende kracht der bewerkende deelen:* van *de gezondheids-beveiligende kracht:* van *de werktuigkundige zwakte*, enz. —— Daarna gaat hy over tot de beschouwing van zyn voorbehoedmiddel. — *Nunc arrigite aures.* —— Gy alle, die u voor de woede deezer Ziekte wilt beveiligen; gy, die een slapheid van Vleesch, en zwakheid van Zenuwen hebt; gy, die Droefgeestig van gemoed: gy, jonge lieden, wier beweegingen ongeregeld; gy, ouden, wier ligchaamelyke bewerkingen traag zyn; gy, Vreeters en Zuipers; gy, die u in de Liefdensbedryven hebt te buiten gegaan; gy, Mannen van Letteren; gy, die met Waterzugt, Slaapzucht, en verouderde Borstkwaalen, Breuken, en andere ongemakken, worstelt. —— Gy, ongelukkigen! komt alle herwaarts, en plukt Inlandsche Zenuwversterkende Kruiden. Waartoe de Maag-verzwakkende Theedrank? drinkt van deezen Œconomischen Kruiden-drank; van deeze gezondheids-bewaarende drank, „ die met de „ krachten der Natuur, welke reeds de bewondering der „ *Heidenen* verdiend heeft, en de eerste grond geweest is, „ om hun de noodzaaklykheid van eenen alwyzen Schepper „ te doen gelooven, overeenkomstig medewerken:" deeze Kruiden versterken *de Longvaten* en verdunnen *de*

slym,

Digitized by Google

slym, geneezen *Maagpynen*, *Lendenwee*, *witte Vloed*, *Onvruchtbaarheid*, *Opstopping der Maandstonden*, en zyn goed voor *winden*, *benaauwheden*, *duizelingen*, enz.
De Leezer is misschien nieuwsgierig, welke deeze Œconomische Kruiden zyn. „ De volgende Lyst, zegt de „ Autheur, geeft u eene ruime verkiezing, vermits de eene „ meer smaakelyk is dan de andere; ook is onder hen eenig, hoewel gering, verschil, daar deezen meer dan „ geenen afdryven:

Abrotanum, Averuit.
Absynthium, Alsem.
Basylicon, Basilikom.
Carduus benedicti, Gezegende Distel.
Flor: Chamomilla, Kamille Bloemen.
Hyssopi, Ysop.
Majorana, Majolyn.
Melissa, Citroenkruid.
Mentha Crispa, Kruis en Munt.
Mentha Piperitidis, Pepermunt.
Pulegium, Polei.
Ruta, Wynruit.
Salvia, Salv.
Thymum, Thym.
Veronica, Eerenprys.
Flor: Sambuci, Vlierbloemen.

Agter deeze Verhandeling vind de Leezer nog, op vier bladzyden, eene Apologie voor den Haring, die de Heer *Krumpelman*, ten gevalle van een voornaam man, aan het algemeen heeft medegedeeld, en waarin hy, als een waar Patriot, zynen iever tegens de schadelykheid van de Engelsche Bokkings, in onze Hollandsche maagen, aantoont. ——— De Autheur eindigt met de woorden van HORATIUS:

Sapere scribendo debet esse principium et fons.
moet zyn:
Sapere recte scribendi, enz.

Proeve eener Elektrische Natuurkunde, na 't Fransch van den Abt JAQUET, *met bylagen van den Heer* C. R. TH. KRAIJENHOFF, C. J. Zoon. A. L. M. *en* Ph. Dr. *Te Utrecht*, *by* B. Wild, *en te Harderwyk*, *by* J. v. Kasteel, 1783. *Behalven het Voorwerk*, 528 *bladz. in gr. octavo.*

In het oorspronglyke behelst dit Geschrift, na een voorafgaand beknopt verslag van de opkomst en den voortgang der Electrische waarneemingen, benevens de alge-

mee-

Digitized by Google

meene kundigheden nopens de Electriciteit, eene aaneengeschakelde verzameling van de voornaamste proeven, onder eenige hoofden of artykels gebragt, zo ver het de Abt *Jaquet* in 't jaar 1775 kon brengen. Thans verschynt het in de Nederduitsche taal met de aantekeningen en bylagen van den Heer *Kraijenhoff*, die 't grootlyks vermeerderd heeft, met in dezelven een berigt te geeven van de laatere ontdekkingen door nieuwe proefneemingen desaangaande, waaronder ook verscheiden proeven door hem zelven in 't werk gesteld. Men verleent ons, in de melding deezer proeven, eene ontvouwing van de daarin opgemerkte verschynzelen, met eene verklaaring van het merkwaardigste dat men daaruit heeft kunnen afleiden, wegens de eigenschappen, wetten en uitwerkzelen der Electriciteit. En buiten andere nutte Bylaagen van den Heer *Kraijenhoff*, (waaronder ook zynè beschryving van den Afleider, door hem, aan den Klokkentoorn van de groote Martini-Kerk te Doesburg aan den Ysfel geplaatst (*),) wordt dit Werk door zyn Ed. beslooten, met eene oordeelkundige opgave van de voornaamste vooronderstellingen, volgens welken de Natuurkundigen de electrike verschynzels hebben getragt te verklaaren; en eindelyk nog met een berigt van, en aanmerkingen over, de uitwerkzelen der Electriciteit op Planten en Dieren. —— Dit Werk behoort des onder de nutte Schriften, die ter uitbreidinge der kundigheden van de werkingen der Electriciteit bevorderlyk kunnen zyn; en, om eene proef van de manier van voorstelling te geven, zullen wy ons bepaalen tot het geen hier, betreffende de Electriciteit van den *Tourmalynsteen*, gemeld wordt, benevens het geen de Heer *Kraijenhoff*, behalven andere aantekeningen, by die gelegenheid opmerkt, raakende den *electrischen Stompvisch*.

„ De Tourmalijn, zegt de Abt *Jaquet*, is een steen tot nog toe weinig bekend; de eerste, die in Europa was, wierdt daar, in het begin van deeze eeuw, ingebragt. —— Men zegt, dat de Hollanders hem van het eiland Ceylon haalen (†) —— Deze steen is doorschijnend;

(*) Men zie het verhaal van den gelukkigen uitslag der plaatzinge deezes afleiders, ter bevestiginge van de nuttigheid der afleideren, om Gebouwen, tegen de schadelyke uitwerkzelen van den Blixem, te beveiligen, in 't *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen*, hier boven *bl.* 389.

„ (†) De Tourmalijnsteen, of Asschentrekker, was reeds in het

nend; wanneer men hem in de asch òf kookend water warm maakt, en, om hem droog te maken, vervolgends afveegt, bevindt zich eene van zijne oppervlakten ſtellig en de andere ontkennend geëlektrizeerd; maar ten dien einde moeten deszelfs vlakten wel afgeſleepen zijn; dat is te zeggen, indiervoege, dat het geheele gedeelte van den ſteen, geſchikt voor de ſtellige elektriciteit, zich aan den eenen kant bevinde, en het gedeelte, tot de ontkennende elektriciteit geſchikt, volmaakt op de tegenovergeſtelde zijde.

„Om de verſchijnzelen van dezen ſteen wel waar te neemen, laat men hem aldus inzetten, dat hij om zijne as kan draajen; hierdoor zal men het gemak genieten om de tegenſtellige elektriciteit van beide kanten gelijktijdig te kunnen onderzoeken. ——— Wanneer de Tourmalijn aldus op een ring wordt gezet, is de warmte van den vinger dikwijls voldoende, om hem eene èlektriciteit te geeven, welke in ſtaat is, zeer ligte lichaamtjes aan te trekken en af te ſtooten.

„Doe den Tourmalijnſteen in kookend water of heete asch warm worden; breng hem daarna bij een zeer klein kurken balletje, aan een zijden draad opgehangen; wanneer gij als dan de ſtellige oppervlakte van den Tourmalijn aan dit kleine balletje voorhoudt, zal het ſtellig geëlektrizeerd worden; hiervan zult gij u kunnen overtuigen, door dit zelfde kleine balletje aan den haak van eene op gewoone wijze geëlektrizeerde verſterkings-fles voor te hou-

het jaar 1717 bij den Heer LEMERY bekend, onder den naam van Ceijlonſchen Zeilſteen. Hij wordt niet alleen op dit eiland gevonden, maar ook in Braſilien, Tyrol, en meer andere plaatzen; deszelfs kleur is onderſcheiden, bruin, donkergeel, ligtgeel, ligtgroen, graauw, dan eens meer, dan eens minder doorſchijnend. Wat de natuurlijke geſchiedenis van dezen ſteen aangaat, men kan daaromtrent verſcheiden ſchrijvers, en vooral het III *Stuk des Vierden Deels* van de GENEES- NATUUR- EN HUISHOUDKUNDIGE JAARBOEKEN raadpleegen, alwaar dezelve tot de *Zeolithen* geteld wordt, om dat hij in een even ſterk vuur, en op even dezelfde wijze, tot een witte ſlak met een phosphorisch licht ſmelt, zonder eenige metaalachtige ijzergehalt; en ook met BORAX zonder ſchuimen eene heldere gelei geeft, het welk alle eigenſchappen zijn van den *Zeolith*. ——— Zie ook de proeven van de Heeren SWAB en CRONSTEDT in de verhandelingen van 1756 en 1758."

Digitized by Google

houden; want dan zal het zelve terstond door den haak worden afgestooten.

„Houd na deze eerste proefneeming het zelfde stellig geëlektrizeerde kurken balletje aan de andere oppervlakte van den Tourmalijnsteen voor, dan zal het zelve door deze oppervlakte worden aangetrokken; 't geen een bewijs is, dat dezelve ontkennend is; dewijl, wanneer zij stellig was, het kleine balletje zou worden afgestooten.

„Na den Tourmalijnsteen even als te vooren gewarmt te hebben, houd zijne ontkennende vlakte aan een kurken balletje voor, 't welk zich in zijnen natuurlijken staat bevindt, in dit geval zal het balletje terstond worden aangetrokken, en daarna afgestooten, maar het zelve zal zich dan ontkennend geëlektrizeerd bevinden: want, wanneer men de ontkennende oppervlakte eener gelaadene versterkings-fles aan het zelve voorhoudt, zal het worden afgestooten.

„Neem twee Tourmalijnen; hang 'er één van aan een zijden draad op, en doet denzelven in kookend water warmen; warm insgelijks den anderen Tourmalijn, en veeg ze beiden zagtjes af; doe daarna den geenen, welken gij in de hand houdt, den anderen, die opgehangen is, naderen, zo zal, in dit geval, wanneer gij de ontkennende geëlektrizeerde vlakte van dien, welken gij in de hand hebt, aan de ontkennende vlakte van den anderen voorhoudt, deze laatste zich terstond omkeeren, om zijnen stelligen kant aan den ontkennenden kant van dien, welken gij in de hand hebt, aan te bieden, en dan denzelven naderen; om zich 'er mede te vereenigen.

„Bied daarna de stellige zijde van den in handen zijnde Tourmalijn aan de stellige zijde van dien, welke opgehangen is, dan zal deze, afgestooten wordende, zich eensklaps omkeeren, en vervolgens aannaderen, om zijne ontkennende zijde te voegen tegen de stellige oppervlakte van den Tourmalijnsteen, welken gij in uwe hand houdt.

„Alle deze verschijnzelen laaten niet toe om te twyffelen, of de Tourmalijnsteen heeft, gewarmt zijnde, zijne eene vlakte stellig en de andere ontkennend geëlektrizeerd.

„Wy merken aan, dat deze verschijnzelen veel overeenkomst schijnen te hebben met die; welken ons een opgehangen Zeilsteen oplevert, aan den welken men over en weêr de onderscheide poolen van een anderen Zeilsteen voorhoudt; want de uitwerkzelen zijn volmaakt dezelfden.

„Wij

Digitized by Google

„Wij hebben gezegd, dat de Tourmalijn gewarmd zijnde, daarna verkoelende geëlektrizeerd wordt; door wrijving kan zulks eveneens geschieden. ——— De Heer CANTON heeft deze zelfde eigenschap ontdekt in den Topaz van Brasilien, en de Heer WILSON in meer andere gesteenten (*).

„De volgende proefneeming, welke de Heer INGENHOUSZ voor eenigen tyd in myne tegenwoordigheid deedt, bewijst nog daarenboven op de allervolkomenste wijze, dat de Tourmalijn, gewarmd zijnde, ééne van zijne oppervlakten stellig, en de andere ontkennend heeft. De toestel van deze proefneming is, als volgt.

„Steek in een afzonderend voetje, waartoe een stukje van eene lakpijp dienen kan, twee kleine speldjes (†) horizontaalswijze, indiervoege, dat hunne uitsteekende punten tegen over elkander staan, en zich op den afstand van omtrent drie of vier lijnen van elkanderen bevinden: de knoppen van de spelden moeten eveneens uitsteeken, en op gelijken afstand van elkander staan. ——— Maak vervolgends, dat een zeer klein kurkenballetje, aan een zijden draad opgehangen, zich tusschen de twee knoppen van gemelde spelden bevinde. ——— Stel eindelyk, na den Tourmalijn in kookend water of heete asch gewarmd te hebben, denzelven tusschen de twee punten der spelden, zo dat zich ieder van deze punten in de nabijheid van elke oppervlakte des Tourmalijns bevinde. Door deze toebereiding dan, de eene punt zich naar de stellige vlakte van den Tourmalijn, en de andere naar de ontkennende vlakte, toegekeerd bevindende, zal het kleine balletje, tusschen de twee knoppen der spelden opgehangen, zich aan het speelen begeevende, over en weêr van den eenen naar den anderen slingeren, tot zoo lang, dat het elektriek

„ (*) Men heeft ook deze elektrische eigenschap ontdekt, in een zoort van Zeolith, die van Garphystenklint was, van verwe Panceanrood, half doorzichtig, en van een vry digt zaamenstel, zonder regelmaatige gedaante. ——— De zogenaamde Ceylonsche Diamanten, ten deele geel, ten deele geelgroen, schijnen ook eenige aanduiding van elektrische kragt te geeven, maar zo zwak, dat men 'er weinig van zien kan. GENEESK. JAARB. l. c. bladz. 167."

(†) Liever twee lange knopspelden, of daartoe geschikte koperdraaden, van die lengte, dat ze ter wederzyde van 't voetje uitsteeken.

triek evenwicht in de beide oppervlakten van den Tourmalijnsteen zal hersteld zijn. ——— Behalven dat levert ons deze proefneeming het zelfde verschijnzel op, als een kurken balletje doet; het welk, hangende tusschen de knoppen van twee versterkings-flesfen, waarvan de eene stellig en de ander ontkennend gelaaden is, zoo lang heen en weder slingert, tot dat het evenwicht tusschen beide flesfen hersteld is.

„Die deze zonderlinge eigenschap van den Tourmalijnsteen, (voegt de Heer *Kraijenhoff* hier verder by,) naauwkeuriger wil opspooren, kan de proefneemingen van den Heer TOBERN BERGMAN raadpleegen, GENEESKUNDIGE JAARBOEKEN, *l. c. bladz.* 173. ——— Zie ook PRIESTLEY, *geschiedenis der Elektriciteit*, *IIde Deel bladz.* 178.

„Het Dierenrijk levert ons ook een zonderling voorbeeld op van natuurlijke electriciteit, in den elektrischen stompvisch, (*Gymnotus electricus*,) bij den Engelschen *Numeel* en Franschen *Anguille trembleuse* genoemd. Deeze visch gelijkt veel naar een Aal, heeft een glad lichaam, zonder schubben, met slijm overdekt, en is ten naasten bij drie voeten lang; zijn kop is kort, zonder schubben, met eenige gaatjes getekend, de mond vrij groot, de tong breed en vleeschachtig, de tanden zeer klein en menigvuldig, de openingen der ooren naauw en beneden gesloten: hij heeft zijn aars kort bij de keel, de staart is zaamengedrukt, dik en als afgestomt; men ziet geen vinnen op deszelfs rug, die van den aars strekken zich uit onder langs het lichaam, en vereenigen zich met die van den staart: zijn vel is op den rug zwartachtig, en beneden onder den buik roodachtig wit, met kleine gaatjes en tepeltjes getekend. LINNEUS noemt hem *Gymnotus nudus*, *Dorso apterygio*, *pinna Caudali obtusissima*, *anali annexa. Syst. Natur. pisc. apod.* ——— Hij wordt gevonden in America, Surinamen en meer andere plaatzen: deszelfs voedzel zijn voornaamlijk kleine visjes, insecten en de ingewanden van dieren. Zie *Act. Helv. tom. IV. pag.* 30. *Nouv. Memoir. de l'Academie Roy. de Berlin.* T. I.

„Die deezen visch aanraken ontvangen eenen schok, even als van eene gelaadene Leijdsche fles; en zelfs zoo sterk, dat, wanneer de aanraaking met den voet geschiedt, men gevaar loopt ter aarde te vallen: ook gevoelt men dezen schok, wanneer men slegts den vinger op den afstand van eenige voeten van den visch in het water steekt, of denzelven met een stok of ijzeren roede aanraakt, maar niet

wan-

Digitized by Google

wanneer zulks met lak geschiedt. ——— De schok kan aan verscheiden persoonen te gelijk, die elkanderen bij de handen vast houden, worden medegedeeld, even als in de Leijdsche proefneeming. Wanneer de visch den kop boven het water steekt, gebeurt het dikwijls, dat men de schok ontvangt op vijf of zes duimen afstands.

„Dit vermogen vindt men in gemelden visch niet altijd even sterk, maar is grooter in grootere visschen, en niet merkbaar, dan wanneer zij in beweeging zijn.

„Dit alles, gevoegd bij de proefneemingen van den Heer WALCH, welken men vinden kan in de *Natuurkundige Verhandelingen, III. Deel. II. Stuk. bladz.* 315, en *III. Stuk. bl.* 372, heeft de meeste der natuuronderzoekeren overgehaalt, om de verschijnzelen van den stompvisch aan de werking der elektrieke vloeistof toe te schrijven. Ondertusschen werpen anderen tegen:

1. Dat men den schok kan gevoelen, terwijl de visch onder water is, en, in andere omstandigheden, ter tijd, dat de elektrieke vloeistof een veel gereeder doortocht heeft, dan door des menschen lichaam; het welk tegen de gewoone wetten der elektriciteit schijnt aan te loopen.

2. Dat niemand ooit gemerkt heeft, dat de schok van eenige vonk of licht, of van eenige de minste aantrekking of terugdrijving is verzeld geweest.

„Dan deze en nog meer andere tegenwerpingen heeft de Heer HENRY CAVENDISH getragt op te losfen, en de verschijnzelen van gemelden visch door eenen door konst gemaakten stompvisch nader te verklaaren. Zie GENEESKUNDIGE JAARBOEKEN, *Iste Deel. Iste Stuk*, *bladz.* 39.

„De verschijnzelen van den *Torpedo*, *Torpille* of *Trilvisch*, zijn eenigszins overeenkomstig met die van den stompvisch, evenwel niet volkomen. De stompvisch veroorzaakt een schok, die oogenbliklyk is, de trilvisch daarentegen een zoort van verdooving, welke langduuriger is. Ondertusschen wordt het verschijnzel van dezen laatsten door zommigen ook aan de elektrike vloeistof toegeschreeven; anderen willen liever de oorzaak daarvan gezogt hebben in de zaamentrekkende beweeging van twee spieren, (*musculi falcati*,) welken de regte en linke zijde van dezen visch voor het grootste gedeelte beslaan. DICT. ENCYCLOPED. *art. Torpille.*

„Wij verwagten eene nader verklaaring dezer verschijnzelen van de Natuurkundigen, die gelegenheid hebben op gemelde visschen proeven te doen."

Digitized by Google

Beknopt Tydrekenkundig begrip der algemeene Geschiedenis van CONSTANTINUS DEN GROOTEN *af, tot op den tegenwoordigen tyd. Door* WYBO FYNJE, A. L. Mr. en Ph. Dr. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1783. *Behalven de Voorreden, Tydtafel en Bladwyzer,* 344 *bladz. in gr. quarto.*

Eene onvermoeide arbeidzaamheid, gepaard met de uiterste naauwkeurigheid, heeft den Heer *Fynje* in staat gesteld, om dit Werk te vervaardigen, en deszelfs eerste Deel door de drukpers gemeen te maaken. Het behelst naamlyk, gelyk de tytel luidt, een beknopt tydrekenkundig begrip der Algemeene Geschiedenis, dat zyn aanvang neemt, met de regeering van *Constantyn den grooten*, na dat hy het Christendom onder zyne bescherming had genoomen, of het jaar 324, en geschikt is, om zig uit te strekken tot op den tegenwoordigen tyd; gaande het thans afgegeeven eerste Deel tot aan den tweeden Kruistogt, of het jaar 1147. Dit Werk is, met betrekking tot de verschillende Staaten, die van tyd tot tyd opgerigt zyn, indiervoege geschikt, dat de geschiedenis van elken voornaamen Staat in Europa, en de merkwaardigste gebeurtenissen in Asia en Africa, (zynde de laatsten meerendeels betrokken, onder de benaaming van het Griekfche Ryk en het Oosten,) in eene afzonderlyke Colom geplaatst worden. Ingevolge dier schikking neemt het getal der Colommen trapswyze toe. By den aanvang was de verdeeling in Westersche en Oostersche Geschiedenissen voldoende; maar allengskens werden 'er meer Colommen vereischt; en ze zyn, met het afloopen van dit Deel, tot acht bepaald. Te weeten: (1.) *Engeland* met *Schotland* en *Ierland*. (2.) *Frankryk*. (3.) *Spanje* met *Portugal*. (4.) *Italie* met de omgelegen Staaten. (5.) *De Nederlanden*. (6.) *Duitschland* en aangrenzende Ryken. (7.) *Het Noorden*, bevattende *Denemarken*, *Noorwegen*, *Zweeden* en *Rusland*; en eindelyk (8.) *Het Griekfche Ryk* en *het Oosten*. Hier by staat, wanneer de Geschiedenis tot de ontdekking van *America* gekomen zal zyn, nog eene negende Colom gevoegd te worden, onder de benaaming van *America en de Westindien*; zynde dan dus alle de Landen der bekende Waereld onder negen byzondere Colommen verdeeld en begreepen. Elke Colom vervangt de geschiedenis van dat Gewest, welks naam bo-

Digitized by Google

boven dezelve ſtaat, en ieder bladzyde, of meerendeels elke tegen over elkander ſtaande bladzyde, deeze Colommen bevattende, behelst, in de daar toe behoorende Colom, het zelfde tydsverloop; waardoor de eene Colom, naar maate van mindere of meerdere gebeurtenisſen, nu eens langer of korter, dan eens breeder of ſmaller wordt, dan de andere. Volgens deeze ſchikking kan men, indien men het beloop der Geſchiedenisſen van deezen of geenen Staat afzonderlyk agtereen wil nagaan, zig tot het agtervolgende leezen der daartoe behoorende Colom bepaalen. Agt men 't wyders dienſtig op te ſpeuren, wat 'er, gelyktydig met een zeker voorval in dien Staat, in éénen der andere Staaten gebeurd zy, daar die gebeurtenisſen dikwerf aan een verknogt zyn, of derzelver kennis tot onderlinge opheldering kan dienen, dan heeft men de Colom van dien Staat op dezelfde hoogte te raadpleegen, alwaar men het toen voorgevallen in dien Staat aangetekend vindt. Men kan dus, als met éénen opſlag, gereedlyk zien, wat gewigtigs 'er ten zelfden tyde, in alle die verſchillende Staaten, is voorgevallen. —— Het in agt neemen van zodanig eene ſchikking heeft, en in 't ſchryven en in 't drukken, eene onnadenkelyke moeite veroorzaakt, om dit met de vereischte naauwkeurigheid, gelyk geſchied is, te voltrekken: des de Leezers, het voordeelige hier van ondervindende, te over reden zullen hebben, om den onvermoeiden arbeid, en de uiterſte oplettendheid, door den Autheur hier in aangewend, danklyk te erkennen; te meer, daar ook de geſchiedkundige bewerking zelve hem ter eere ſtrekt.

Het opſtellen van zulk een beknopt tydrekenkundig begrip der algemeene Geſchiedenis was, zekerlyk, aan veele zwaarigheden onderhevig, zo ten aanzien der onderwerpen, als ten opzigte van derzelver behandeling; dan de Heer *Fynje* is dezelven grootlyks te boven gekomen. Eene oordeelkundige ſchifting van 't geen in zodanig een beknopt berigt gemeld of agterwege gelaaten behoorde te worden, heeft gemeenlyk zynen arbeid naar eisch geregeld; en de manier van voordraagen is, zo ver zodanig een beknopt berigt vryheid verleent, meerendeels zeer wel geſchikt, naar den verſchillenden aart der zaaken. Dit Werk, op die wyze in de algemeene uitvoering beſchouwd, is derhalve zo ingerigt, dat het vooral niet minder, dan andere *Inleidingen tot de Algemeene Geſchiedenis*, ter beoefeninge van dezelve, nuttig zy: en als

 men

Digitized by Google

men hiernevens de bovengemelde byzondere schikking opmerkt, is 't baarblykelyk, dat het, boven die allen, dit aangenaame en nuttige hebbe, dat men, door deszelfs behulp, het gelyktydige beloop der Geschiedenis in verschillende Staaten, zo gemaklyk kan nagaan. Het kan dus den zodanigen, die juist geen gezette beoefenaars der Geschiedkunde zyn, maar egter lust hebben, om het algemeene beloop der Waereldsche voorvallen na te speuren, tot een leerzaam rigtsnoer strekken; terwyl het anderen, die daar in wezenlyke vorderingen gemaakt hebben, tot een geschikt Tydregister kan dienen, om zig den zamenloop der zaaken, in 't een of 't ander geval, daar 't geheugen niet recht leevendig is, te gereeder voor den geest te brengen. Ter meerdere hulpe ten dien opzigte is 'er by dit eerste Deel, ('t geen by de nog volgende twee Deelen insgelyks staat te geschieden;) ook gevoegd eene Tydkundige Tafel der Keizeren, Koningen, Pausen en andere voornaame Vorsten, mitsgaders een Bladwyzer der voornaamste Persoonen en Plaatzen in dit Werk voorkomende. ——— En, daar de natuur van 't Werk niet wel de gewoone verdeeling in Boeken, Hoofdstukken enz. gehengde, is het, tot gemak van den Leezer, zo veel dit eerste Deel aangaat, geschift in de tien volgende Tydperken.

I. Van de Alleenheersching van Keizer *Constantinus den Grooten*, tot de Verdeeling der Roomsche Heerschappye, in het Ooster- of Grieksche, en het Wester-Keizer-Ryk, van Ao. 324, tot Ao. 395.

II. Van die Verdeeling tot aan den ondergang van het laatsgemelde, van Ao. 395 tot Ao. 476.

III. Van deezes Ondergang tot aan de Stigting van het vermaarde Ryk der Lombarden in Italie, van Ao. 476. tot Ao. 578.

IV. Van die Stigting tot aan de Verovering van Spanje door de Saraccenen, van Ao. 568. tot Ao. 711.

V. Van deeze Verovering tot aan de Herstelling van het Wester- of de Oprigting van het Duitsche Keizerryk, van Ao. 711. tot Ao. 800.

VI. Van die Oprigting tot den Overgang van het zelve aan Vorsten uit Duitsche Huizen, van Ao. 800. tot 911.

VII. Van deezen Overgang tot de Verheffing van *Hugo Capet* op den Troon van Frankryk, van Ao. 911. tot 987.

VIII. Van die verheffing tot de Verovering van Engeland

Digitized by Google

land door Hertog *Willem van Normandye*, bygenaamd den Veroveraar, van Ao. 987 tot Ao. 1066.

IX. Van deeze Verovering tot de Inneeming van Jerusalem door de Kruisvaarders, van Ao. 1066. tot Ao. 1099.

X. En van daar tot aan den tweeden Kruistogt tegen de Ongeloovigen, onder het bevel van Keizer *Conraad*, en Koning *Lodewyk* van Frankryk, van Ao. 1099. tot Ao. 1147.

De Vryheid. Derde Druk. Te Amsterdam, *bij* J. Allart, 1783. *Behalven de Voorafspraak*, 314 *bladz. in gr. octavo.*

Politieke Bedenkingen over dit Werkje. Te Amsterdam, *by* D. Schuurman, 1783. *In groot octavo*, 96 *bladz.*

En

Beoordeeling en ophelderend Verslag over 't zelve. Alom te bekomen. *In groot octavo*, 36 *bladz.*

Allen den geenen, dien 's Lands Vryheid ter harte gaat, moet dit Geschrift, waar van de Uitgeever Allart, naar luid der Voorreden, zelve de Opsteller is, ten hoogsten gevallig zyn. En men mag deszelfs leezing wel ten ernstigste aanbeveelen aan de zulken onzer Landsgenooten, die, ongelukkig, tot nog geen regt denkbeeld van de overgroote waarde der Vryheid hebben, en uit dien hoofde agtloos zyn, om het hunne, een ieder in zynen kring, tot derzelver handhaaving toe te brengen. Het is naamlyk, door de manier van uitvoering, ten kragtigste geschikt, om de eerst bedoelde Braaven op te wekken, tot een onwrikbaar standvastig voorstaan der Vryheid; en de oogen der laatsten, nopens dit gewigtige stuk, in diervoege te openen, dat ze het belang der zaake opmerken; en daar door aangezet worden, om allen eendragtig de handen in een te slaan, ter behoudenisse en bevestiginge van ons Vry-Gemeenebest. Eene opmerkzaame beschouwing van 's Lands staat heeft den Schryver bewoogen, tot het vervaardigen van een Geschrift 't welk in deezen dienst kan doen; en hy is 'er zo wel in geslaagd, dat men 'er, op goeden grond, eene heilzaame uitwerking van te gemoete moge zien.

By den aanvang komt ons hier voor eene treffende aanspraak aan 't Vaderland, de Zoonen der Vryheid, en de Vryheid zelve, welke laatste hy een eeuwige hulde zweert,

Digitized by Google

en waartoe hy insgelyks zyne Landsgenooten nadruklyk aanspoort; terwyl hy, ter sterker bevorderinge hiervan, zig verledigt om de drie volgende hoofdzaaken te onderzoeken. „ I. Wat het is een vry Volk te zyn. II. Tot wat prys wy „ de Vryheid bezitten; —— hoe veel aanslagen, van tyd „ tot tyd, op de onderdrukking derzelve gedaan zyn, en „ hoe zy nog altoos is bewaard gebleeven. III. welke de „ beste middelen zyn, om dezelve, in ons gemeenebest, „ te handhaaven en te beschermen."

Ter voordragte van het eerste dienen deeze stellingen. — „ De mensch heeft geenen natuurlyken Heer dan God alleen. „ —— Na dat het verderf in de waereld gekomen, en 't „ menschelyk geslagt vermenigvuldigd is, moest 'er noodwen- „ dig zekere regeeringsvorm en ondergeschiktheid plaats „ hebben, op dat de goeden beveiligd, de rustverstoorders „ beteugeld en de algemeene belangen van het Menschdom „ bevorderd wierden. —— Die Regeeringsvorm zal voorze- „ ker de beste zyn, welke zo is ingericht, dat ze ons het „ meest onze oorspronkelyke vryheid doet behouden. —— „ En eindelyk, 't is een vry Volk, waarvan ieder persoon „ van den anderen onafhanglyk, en volstrekt Heer en „ meester is van lyf en goederen, —— het welk on- „ derworpen is aan zekere Wetten, welke het zelfs be- „ raamd, en ter voldoening aan dewelke alle de Leden „ zich eenpaarig en vrywillig verbonden hebben, om de „ rust en veiligheid van hunne persoonen en bezittingen „ te bewaaren; —— het welk de handhaaving dier „ Wetten heeft opgedragen aan eenige der aanzienlykste, „ deugdzaamste, verstandigsten en eerbiedwaardigste man- „ nen uit hun midden, die zichzelven, ter stipte nako- „ minge van dezelve, op het plechtigst, verbonden heb- „ ben; —— aan welken zy de algemeene volksbelangen „ toevertrouwd, en zich der uitspraak over hunne onder- „ linge geschillen, benevens de openbaare bestraffing en „ beteugeling der boosdoenders en rustverstoorders, heb- „ ben onderworpen. —— 't Is een vry Volk, al ver- „ der, 't welk zich behoorlyk in staat stelt, om, zo veel „ mogelyk, zonder bystand van Vrienden of Nabuuren, „ zich te kunnen handhaaven en verdedigen tegen open- „ baar geweld van andere Volken of Mogenheden; dat „ zelf, van man tot man, zich oeffent in den wapenhan- „ del, om, wanneer de nood het vordert, met goed „ vooruitzicht, zich van dit beste middel, tegen binnen-

„ en

Digitized by Google

„ en buitenlandsch geweld, te kunnen bedienen, den
„ vyand te wederstaan, en zich geducht te doen zyn."

Onze Autheur breidt ieder deezer stellingen uit, en beredeneert dezelven, met eene welwikkende ontvouwing van de daar in aangeduide byzonderheden. By de overweeging van de laatste, nopens de weezenlyke gesteldheid van een vry Volk, die hy 't uitvoerigst behandelt, staat hy wel voornaamlyk stil op de vryheid van denken, spreeken en schryven, tot voorstand der Regten van een vry Volk, waar toe de Leden dier Maatschappye niet alleen geregtigd, maar ook verpligt zyn, voor zo verre ze zig daartoe bekwaam bevinden, en zulks voor 's Lands welzyn dienstig oordeelen. Het daartoe betreklyke, zo in 't Godsdienstige als in 't Burgerlyke, wordt hier onderscheiden in overweging genomen; met wraakinge van alle lasterschriften, en aanwyzing van 't geen tot derzelver regtmaatige beteugeling zou kunnen dienen. Verder dringt hy bovenal aan, op de noodzaaklykheid der eendragt, en van eene eenpaarige geregelde oefening in den wapenhandel; ten einde, om, des noods, in staat te zyn, tot eene eensgezinde en kragtige bescherming der Vryheid, wanneer ze belaagd of onderdrukt mogte worden.

Het eerste stuk hier mede afgehandeld zynde, gaat onze Schryver over tot het tweede, het welk hy als tweeledig beschouwt, strekkende, om, eerst, te onderzoeken, hoe we vry geworden zyn; en dan, voorts, na te gaan, hoe onze vryheid dikwerf in gevaar geweest, maar egter tot hier toe bewaard gebleeven is: het welk hy in deeze hoofdstelling voordraagt. ——

„ De Vryheid van ons Vaderland hebben wy te danken,
„ voor het grootste gedeelte, aan de standvastigheid,
„ moed en dapperheid van Prins WILLEM I, en andere
„ Vaderlandsche Edelen, die, onder de medewerking der
„ Godlyke Voorzienigheid, de Nederlanden van geweetensdwang, en van het juk der Spaansche dwingelandy, onder Koning FILIPS II, en zyne Opvolgers, hebben
„ vry gemaakt; —— met dit gevolg, dat, schoon een
„ voortduurende Oorlog met die Kroon onze vryheid nog
„ geduurig betwistte, wy echter, van dien tyd of aan,
„ een vry Volk geweest zyn; en deeze onze Vryheid,
„ schoon dezelve door binnen- en buitenlandsch geweld,
„ en meer bedekte of openbaare aanslagen, van tyd tot
„ tyd, in het uiterste gevaar geweest is: echter tot
„ hiertoe, door de Godlyke Voorzienigheid, het schran-
„ der

„ der Staatsbeleid, den Heldenmoed en Dapperheid onzer „ vryheidlievende Voorvaderen, en tegenwoordige Regenten, onder ons is bewaard gebleeven." —— Ter deezer gelegenheid brengt ons de Autheur een treffend Tafereel voor oogen; waarin hy ons met leevendige verwen afmaalt, hoe onze Vryheid, voorheen verkreegen, op veelerleie wyze belaagd, en tot heden nog behouden zy. Deeze uitbreiding zyner opgemelde hoofdstellingen behelst, een beknopt geschiedkundig verslag van de lotgevallen der Vryheid van ons Vaderland, zints dat *Filips de II* het opperbewind over de Nederlanden in handen kreeg tot op onze dagen. Een verslag dat onze Landsgenooten op eene nadruklyke wyze het voorgevallene ontvouwt, waarin vrymoedigheid en bescheidenheid steeds hand aan hand gaan, en 't welk, door de manier van voorstellen, by uitstek wel ingerigt is, om de Landzaaten te noopen, tot het ernstig en manmoedig voorstaan, onzer, zo dier verkreegen, zo menigwerf belaagde, en tot nog behouden, Vryheid; door 't daadlyk in 't werk stellen der beste middelen om haar te handhaaven en te beschermen.

Tot het aanwyzen dier middelen is, volgens de gegeeven verdeeling van dit Geschrift, het laatste gedeelte geschikt; waaromtrent des Schryvers algemeen voorstel dus luidt. —— „Het is de pligt en het belang van Regenten en Burgers, alles aan te wenden, wat zy, met „ goede reden, oordeelen geschikt te kunnen zyn, om „ de Vryheid van Nederland te bewaaren, en het ongestoord „ genot 'er van te kunnen smaaken; en hierom zich nadruklyk te verzetten tegen alle zodanige persoonen en zaken, welken door openbaar geweld, of door hun gezach „ en invloed, of uit hoofde van derzelver gevolgen, onze „ Vryheid verkorten, of ons van het volle genot derzelve „ zouden kunnen berooven." —— Onze Autheur, volgens den aart van dit voorstel, nader zullende toonen, wat hiertoe vereischt wordt, ontvouwt eerst het zelve eenigzins nader, en laat zig voorts over de byzondere middelen uit. „ Regenten en Ingezetenen, (zegt hy aanvanglyk,) zullen hiertoe moeten medewerken, door eene behoorlyke „ regeling en noodzaaklyke verbetering van hun zedelyk „ gedrag. —— De Burgers in 't byzonder, door zodanige voorstellen te doen, by eerbiedige en bescheidene „ Verzoekschriften aan hunne Bestuurders, als zy zullen „ vermeenen het meest geschikt te zyn, om denzelven „ onder het oog te brengen zodanige inbreuken, als 'er

„ op

„ op hunne rechten, voorrechten en vryheden, gemaakt
„ en ondernomen mogten zyn of worden, en hen op de
„ eerbiedigfte en befcheidenfte, maar tevens op de onbe-
„ wimpeldfte en nadruklykfte, wyze voor te draagen
„ het herftel daarvan; het beraamen van alle zodanige
„ ontwerpen, als zy zullen vermeenen, tot weezenlyk
„ nut en voordeel van een gedeelte of van de geheele
„ Maatfchappy te kunnen ftrekken. —— De Regenten
„ in 't byzonder door die rechten, welker handhaaving
„ zy by hunne aanftelling bezwooren hebben, tegen een
„ iegelyk, zonder onderfcheid, te verdeedigen, en wy-
„ ders door aan de verzoeken, uit naam des volks ge-
„ daan, en op gronden van billykheid, op voorrechten,
„ op oude herkomens rustende, te voldoen." —— In de breedere uitbreiding hiervan, toont onze Schryver, dat de zedenloosheid de eerfte grondflagen tot het verlies der Vryheid in ons Land reeds gelegd heeft, en dat we dus met de herftelling daarvan behooren te beginnen; waartoe hy zyne Landsgenooten op het ernftigfte tragt te beweegen. Wyders doet hy Burgers en Ingezetenen opmerken, hun regt en pligt, om zig over alle hunne burgerlyke belangen, ook omtrent het Vaderland, op de allereerbiedigfte wyze, onmiddelyk tot hunne Regenten te vervoegen, en hunne voorftellen over Staats- en Landszaaken, vrymoedig, aan dezelven voor te draagen: 't welk hy inzonderheid verfterkt, door een kortbondig wel opgefteld berigt van onzen Regeerinsvorm. Het aandringen hiervan doet hem intusfchen byzonder ftil ftaan, op den fchadelyken invloed van de zo bekende Recommendatien, en het nog onlangs voorgevallene ten dien opzigte. —— Voorts pryst hy, als een byzonder middel ter handhaavinge onzer Vryheid, nog ten fterkfte aan, de burgerlyke oefening in den wapenhandel, met byvoeging van eenige bedenkingen over eene welingerigte fchikking van dezelve. Ook behooren, inzonderheid, de Handeldryvende Ingezetenen by de Regeering ten fterkfte aan te ftaan, op de handhaaving onzer Zeemagt; en daarin, gelyk in alle andere opzigten, met eendragtigheid werkzaam te zyn. Hierby voegt de Autheur nog eene nadruklyke afraading aan de vermogenden in den Lande, om geen deel te neemen in buitenlandfche geldleeningen; terwyl hy tevens hartlyk wenscht, dat 'er in ons Vaderland meerder gelegenheid gevonden mogte worden, om zyn geld met grooter voordeel uit te zetten, dan nu gemeenlyk

Digitized by Google

lyk plaats heeft; 't welk hem niet geheel onmogelyk noch hooploos toeschynt.

Eindelyk besluit hy dit zyn Geschrift met, naar deszelfs inhoud, en de tegenwoordige tydsomstandigheden, gepaste aanspraaken, zo aan zyne Doorlugtige Hoogheid, als aan de Regeerderen onzer vrye Gewesten, en zyne Medeburgers en Landsgenooten. Omtrent de laatste Aanspraak staat nog byzonder te melden, dat onze Schryver, terwyl hy 's Lands Ingezetenen ter handhaavinge der Vryheid noopt, hen tevens ten hartlykste waarschouwt, om nimmer te staan na verandering van Regeeringsvorm, of de hand te leenen aan eenige pooging om in de Grondconstitutie, in den vastbepaalden Regeeringsvorm onzes Vaderlands, volgens de Grondwetten deezer Republiek, eenige verandering te maaken, of eenige inbreuken te onderneemen. En hy hegt, ten slot, aan deeze waarschouwing een akelig vertoon van de jammerlyke gevolgen der overheerschende Dwingelandy; welker inzigt een ieder moet aanzetten, om, met onverschrokken kloekmoedigheid, te waaken voor de dierbaare panden van Vryheid en Godsdienst, in de welgegronde hoop, dat de Allerhoogste zulke poogingen met zynen zegen zal bekroonen, tot aan het einde der eeuwen.

Dit doorloopend verslag is, zo we vertrouwen, genoegzaam geschikt, om te toonen, dat wy deeze Verhandeling over dit gewigtig onderwerp, niet ongegrond, den Nederlanderen ten sterkste aanbevolen hebben. Een niet min gunstig oordeel over dit Geschrift velt, met veele anderen, de Schryver van een Stukje, getyteld: *Politieke Bedenkingen* over dit Werkje; 't welk een tamelyk breedvoerig uittrekzel van dit Geschrift levert, dat voorts vergezeld gaat van etlyke nutte aanmerkingen, deels raakende dit onderwerp zelve, en deels betreffende het character van 't Engelsche Ministerie, en deszelfs gedrag jegens ons Vaderland; 't welk dus zeer wel by deeze Verhandeling voegt. ——— Met dit alles willen wy evenwel zodanig eene aanpryzing juist niet indiervoege verstaan hebben, als of 'er, omtrent deeze of geene byzondere voorstellingen van onzen Autheur, geene de minste bedenkelykheden zouden vallen. 't Is nauwlyks mogelyk, zo niet geheel onmogelyk, over een Stuk van eenig aanbelang zo te schryven, dat zulks geen plaats hebbe; en des vooral niet over een Stuk, gelyk het tegenwoordige, dat aan zo veele byzondere inzigten en omstandigheden onder-

Digitized by Google

derhevig is. 't Kan des niemand vreemd doen, dat een ander, die een *Beoordeelend en ophelderend Verslag* van deeze Verhandeling in 't licht gegeeven heeft, schoon hy dezelve, in een beknopt zaaklyk Uittrekzel, over 't geheel naar waarde verheffe, het niet in alles met onzen Autheur eens zy. Het characterizeerende van een vry Volk, zo als onze Autheur het opgeeft, voldoet deezen Schryver niet; en hy tast, zynes oordeels, grootlyks mis in 't geen hy nopens de bepaaling van de Drukpers aanduidt. De Drukpers moet, naar de gedachten van deezen Schryver, geheel onbeteugeld weezen. En met opzigt tot het characterizeerende van een vry Volk, helt hy over tot eene Volksregeering, in eene kleine Burgermaatschappy; die, zyns bedunkens, ook in uitgebreider Gewesten, met een genoegzaam onmerkbaar verlies van de Vryheid des Volks, door middel van Representanten, plaats zou kunnen hebben, en, volgens de nadere beschryving, die hy 'er van geeft, stand zou kunnen houden. ——— Men weet dat beide deeze pointen hunne belemmerende zwaarigheden hebben; en dat des de Voorstanders der Vryheid hierover ligtlyk onderscheiden denken. Dan, wanneer ze, van weder zyde, hunne begrippen met die bescheidenheid voorstellen, welke deeze Schryver in agt neemt, en onze Autheur mede gade geslaagen heeft, kan dezelver voordragt dienen, om den Leezer, tot een nuttig nader onderzoek deswegens op te leiden.

Beoordeeling van BECCARIA, *over de Misdaden en derzelver Straffen, benevens een Aanhangzel, wegens eenige nieuwere Duitsche Werken over dit onderwerp, byzonder wegens de bestryding der Doodstraffen van den Heer* BARKHAUSEN. *Uitgegeeven door* J. T. SCHALL, *en uit het Hoogduitsch vertaald door* M. V. *Te Nymegen by* J. V. Campen, 1783. *Behalven het Voorwerk* 200 *bladz. in gr. octavo.*

Men herrinnert zig, op het leezen van deezen Tytel, ligtlyk, hoe de Marquis *Beccaria*, voor eenige jaaren, eene Verhandeling over de Misdaaden en derzelver Straffen (*) schryvende, zig ten sterkste tegen het gebruiken der

(*) Men zie wegens die Verhandeling en een Tegengeschrift van

der Doodstraffen heeft aangekant: en 't is dit gevoelen, dat zo wel voor- als tegenspraak outmoet heeft, 't welk in deezen ter toetse gebragt en wederlegd wordt. Dit Stukje behelst, in zekeren zin, drie onderscheiden Geschriften over dit onderwerp. ——— Eerstlyk wordt ons hier medegedeeld de inhoud eener Academische Verhandelinge van den Hoogleeraar *Schot* te Tubingen, geschikt ter wederlegginge der gronden van den Marquis; waarby de Heer *Schall* etlyke ophelderende aanmerkingen gevoegd heeft. ——— Hier nevens komen vervolgens eenige breedere aanmerkingen van den Heer *Schall* over dit onderwerp; strekkende inzonderheid om te beweeren, dat de Doodstraffen, in sommige gevallen, regtmaatig, en voor zo verre noodzaaklyk zyn, dat ze niet geheel afgeschaft, noch door eene andere lyfstraf vervangen, kunnen worden. Met de ontvouwing hier van toont hy te gelyk aan, hoe spaarzaam en omzigtig dezelven geoefend moeten worden; en wat men by de uitvoering in agt hebbe te neemen, ten einde de Doodstraffen zo werkstellig te maaken, dat alles geschikt zy, om dezelven den rechten invloed op de gemoederen der aanschouwers te doen hebben. ——— Laatstlyk ontmoeten we hier nog een Aanhangzel, dat grootlyks dient, ter beoordeelinge eeniger denkbeelden, nopens dit Stuk, voor en tegen het gevoelen van den Marquis, in laatere Duitsche Werken te berde gebragt; boven al tegen het geen de Heer *Barkhausen*, ter geheeler afschaffinge der Doodstraffen, aangevoerd heeft. ——— De Heer *Schall* behandelt dit onderwerp, in het eene en andere gedeelte, met zo veel oplettendheid en onderscheiding, dat zyne bedenkingen des aangaande wel in overweeging genomen mogen worden; daar ze, zo wel aan den eenen kant het misbruik der Doodstraffen tegen gaan, als ze aan de andere zyde de noodzaaklykheid van derzelver gebruik, in zommige gevallen, verdeedigen.

Tot

van dezelve, de *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* IIde D. bl. 377-380. En vergelyke daar mede het gemelde in de *Hedend. Vaderl. Letteroef.* Iste D. bl. 446—448, wegens een *Onderzoek der Vraage, welk eene straf krachtdaadiger en van 't kwaad meer afhoudende is, de straffe des Doods, of die van eene eeuwige Gevangenis*: in welk Geschrift, (dat met dit van den Heer *Schall* wel vergeleeken mag worden,) die Schryver zig voor de Doodstraffe verklaart: beweerende dat dezelve, schoon maar *zelden* te gebruiken, egter *niet geheel afgeschaft* behoort te worden.

Tot eene proeve hiervan gaa men na, het geen hy ons onder het oog brengt, wegens de Doodstraffe ter zaake van Diefstal. 't Is bekend, dat hierover verschillend geoordeeld wordt: en onze Schryver, zig niet kunnende vereenigen met de gedagten van den Hoogleeraar, gelyk hy in eene aantekening over de bovenopgenoemde Verhandeling betuigt, hervat dit onderwerp in zyne breedere daarby gevoegde aanmerkingen. Onze Autheur de Doodstraf by opzettelyke moord, vooral uit voorbedagte boosheid bedreeven, gewettigd hebbende, neemt verder, als naast daaraankomende, in overweeging de geweldaadige dievery, waaromtrent zyne algemeene stelling deeze is. ——— „ De geweldadige dievery vereischt me„ de noodzaaklyk de doodstraf, in die omstandigheden (*), „ wan-

(*) Uit hoofde der verschillende omstandigheden merkt de Autheur, in zyne bovengemelde aantekening, deswegens dit op. „ Volgens myne meening kan men niet, in het algemeen, bepalen, wat voor straffe voor deeze misdaad voldoende is, maar hier by moeten, denk ik, vooral de omstandigheden en de geest of denkwyze des Volks in aanmerking komen, welke, zo als men weet, door de Luchtstreek, den Godsdienst, de Nabuurschap, Handel, Regeeringsform en Wetten, geheel onderscheiden gevormt word, en dikwils, slegts in een omtrek van tien mylen en minder, zeer aanmerkelyke schakeeringen vertoond. Dus zoude ik het zelfs niet eens wagen durven, voor verscheidene, onder één Landheer gehorende, en vooral voor verwyderde Gewesten, dergelyke algemeene bepaling op te geven, dan onder die uitzondering: *wanneer geene byzondere omstandigheden eene zwaardere straffe vereisschen.* Onder deeze uitzondering ben ik, met betrekking tot den dievstal, welke zonder moord geschied, van gevoelen, dat by goede burgerlyke inrichtingen, buiten welke in 't geheel alle straffen maar ten halve werkzaam zyn, de straf der altoosduurende slaverny ten eenemaal toereikende zoude zyn. Want de diev, die geen moord begaat, is nog die overgegeven booswicht niet, dien niets dan galg en rad afschrikken kan; en de zekerheid van zwaare Lyfstraffen zoude alzo by denzelven alsoos de verzoeking tot een, buiten dat, onzeker gewin, in teugel houden: en dit schynt de ondervinding in het Pruissische Gebied te bekragtigen. Voor het overige versta ik hier, onder de byzondere omstandigheden, de algemeene geneigtheid eenes volks tot deeze misdaad; byzondere gemakkelykheid, zelvs by goede burgerlyke inrichtingen, (mogelyk door de legging des Lands en zo ver-der,)

Digitized by Google

„ wanneer of door de ligging van een Land, ook „ zelvs in weerwil eener wel ingerigte Police, de misdaders ligt ontvlugten konnen, of anders, dat de dagelykfche ondervinding leert, dat zagtere ftraffen geen „ indruk genoeg veroorzaken." En verder breidt hy zyne gedagten over dit onderwerp aldus uit.

„ De dievftal is aan en voor zich zelv' eene zodanige misdaad, welke een zeer gewichtig goed der burgers aantast, voor wiens zekerheid de Staat gelykerwys moet inftaan; want als de zekerheid des levens de eerfte voorwaarde by het oorfpronkelyke verdrag was, door het welk de menfchen hunne natuurlyke vryheid afftonden, zo was de zekerheid der goederen zekærlyk de tweede. Doch dewyl deeze misdaad echter niet het grootfte goed der burgers aantast; geene ten eenemaal onherftelbaare fchade, en dikwils maar eene geringe fchade den beledigden toebrengt; dewyl dezelve in zyn groffte foorten niet zo gemakkelyk kan uitgevoert of geheim gehouden worden; daar de burger zich zelv eenigermaate daar tegen beveiligen kan; dewyl de misdader zich daardoor niet als eenen zodanigen overgegeven booswigt vertoont, die maar alleen door het grootfte natuurlyk kwaad [de Doodftraf] in toom kan gehouden worden, en van wiens aanweezen men het grootfte gevaar te vreezen zoude hebben; dewyl ook dus de bevoegtheden der burgers, door deezen misdader, noch een zo groot, noch een zo klaarblykelyk gevaar lopen, en de Wetgever ook door zagtere middelen hopen kan zynen plicht te volbrengen; is de allerwerkzaamfte en zekerfte ftraf, [die des doods,] in het algemeen aangemerkt, noch nuttig, noch noodzakelyk: maar in dat geval mag en moet de wetgever de ftraf naar andere grondftellingen, dan alleen naar de grootfte werkzaamheid en zekerheid, bepalen. Doch, zo als meestendeels het geen in het algemeen waar is, in enkele voorvallen uitzondering onderwor-

der,) de ftraf te ontduiken; byzondere ondervinding dat de ftraf niet werkzaam is; en eindelyk nog deeze omftandigheid, wanneer de ligging of de handel des Lands dikwils vreemde, en aan andere gewoontens en wetten gewende dieven aanlokt. Dat dit alles nochtans alléén van den geweldigen dievftal te verftaan is, begrypt zich van zelv, want by den eenvoudigen dievftal, hy mag zo groot zyn als hy wil, zal wel niemand de noodzakelykheid der doodftraf ftaande houden."

Digitized by Google

worpen is, zo heeft zulks ook hier plaats. Want zo dra zich deeze misdaad op zulk eene wyze opdoet, dat noch de burger zich daartegen zelvs verzekeren kan, noch de schade, welke dezelve veroorzaakt, gering is, en ook door derzelver menigvuldigheid de zekerheid der goederen over het algemeen wegneemt; zo is het klaar, dat de mindere straffen met den plicht des wetgevers niet kunnen bestaan: en wanneer dan de tot dien tyd gebruikte minder straffen, (in de afgetrokken rangorde der straffen,) nochtans de naastbykomende werkzaamste en kragtigste, en de overige schikkingen de beste waren geweest, zo is hy niet eer buiten verantwoording, dan, wanneer hy die eenige algemeen werkzaame en zekere straf daartegen bepaald heeft; en dit is hier het geval. De geweldadige dievstal is van dien aart, dat de weinigste burgers zich daartegen zelvs genoegzaam beveiligen kunnen, en dat de schade, welke den beledigden toegebragt word, gemeenelyk zeer aanmerkelyk is. Zy is verder van dien aart, dat zy, dikwils geschiedende, de zekerheid der goederen in het algemeen wegneemt; en wanneer zy by goede burgerlyke inrichtingen, en de daartegen bevolen straffen der altoosduurende slaverny, menigvuldig geschied, zo toont zy te gelyk aan, dat ook de naastbykomende werkzaamste middelen, tot behouding der voorgemelde zekerheid, in dit land, niet toereikend zyn. Dus blyft hier voor den wetgever niet overig, dan tot die algemeen werkzaame straf zyne toevlugt te nemen; en hy moet zulks doen, alzo hy niet met grond, dat is met waarschynlykheid, hopen kan, zynen plicht door andere zagtere middelen te zullen volbrengen. En dus, denk ik, is ook in geweldadigen dievstal de voornoemde werkzaamste straf [die des doods] noodzakelyk."

Wyders heeft onze Autheur, in het Aanhangzel, nopens dit onderwerp, nog de eene en andere bedenking, welke, ter voltooijing van 't geen hy daaromtrent voorstelt, ook hier plaats vordert.

„ Men weet, zegt hy, uit het voorige, dat ik ook tegen de geweldadige dievery de gewoonelyke straf van tuchthuis, of arbeid aan de Vestingen, of toch eene haar beteugelende ligchaamsstraf voor gepast, en daartegen de doodstraffen by deeze misdaad maar by zekere omstandigheden voor noodzakelyk of rechtvaardig gehouden heb. Hierover vind ik, in eene onlangs uitgekomen nieuwe Duitsche Overzetting van het Italiaansche Geschrift van

Beccaria, (die de Hofraad en Profesfor *Hommel* te Leipzig, met eene uitgebreide, over deeze ftof handelende, Voorreden en Aanmerkingen uitgegeven heeft,) eene aantekening, welke deeze meening beftryd; en waarover ik alhier iets moet zeggen, alzo my dezelve niet zo voldoende voorkomt, dat ik myne meening zoude kunnen herroepen.

„ In de twee- en twintigfte afdeeling zegt de Marquis, volgens die vertaaling: „ Is de dievery met geweld gepaard, zo moeten by de ftraf der flaverny nog lyfftraffen gevoegt worden.” En hiertegen zegt de Heer Hofraad *Hommel* in eene aanmerking: „ Neen, op de dievery, die met geweld gepaard is, moet de Doodftraf „ ftaan, wanneer ook nog niemand gedood was. Want „ die met Geweer op het fteelen uitgaat heeft het voornemen den geenen, die hem tegenftand bied, te wonden, en gevolgelyk te dooden. Van hem heeft alzo „ het algemeene welweezen het uiterfte te duchten. Hier „ moet de geheele Landftreek opontboden worden, als „ of 'er zich een Wolf vertoont had, enz.”

„ Men ziet voor eerst wel, dat dit geen wysgeerige gronden zyn; verder is het ook niet volftrekt waar, dat iemand, die gewapend uitgaat om te fteelen, altoos het voornemen heeft om iemant te dooden; alzo hy ook wel flechts het voornemen hebben kan, om fchrik te veroorzaken (*); en eindelyk is het kennelyk, dat de gewelddadige Dievery, en de Dievery met Geweer niet eene en het zelvde is; maar het laatfte alleen eene ondergefchikte foort van de eerfte; alzo de gewelddadige dievftal ook zonder wapenen gefchieden kan. Doch, wanneer ik ook dit alles ter zyde zette, en my de wysgeerige gronden voor die meening; dat de dievery, die gewapender hand uitgevoerd word, ook wanneer 'er niemand gedood is, met den

„ (*) Deeze foort van Krygslist kan byzonder wel in Engeland gebruikelyk zyn; ten minften is daaromtrent het volgend waar geval merkwaardig. Een Straatrover nadert op den Landweg de koets van een Lord, legt met een fchietgeweer op hem aan, en zegt: Mylord, koop my dit gefchietweer af. De Lord verftaat die taal, geeft hem zyn geld en horologie, en neemt het fchietgeweer daar tegen aan. Terwyl de Rover onbezorgt weg ryd, komt de Lord op de gedagten, hem met zyn eigen geweer dood te fchieten; maar ziet —— het geweer was niet geladen.”

Digitized by Google

den dood moet geftraft worden; zelve voorftel, kán ik evenwel deeze meening niet billyken. Het gewichtigst, dat voor deeze meening kan bygebragt worden, en ook wezentlyk de trap der fchadelykheid van deeze misdaad vergroot, is ontegenfprekelyk dit, dat de diev, die by zyn voornemen, was 't ook maar alléén om te verfchrikken, wapenen gebruikt, daardoor de verweering grootelyks verzwaart, en dus de zekerheid veel kragtiger verftoort, dan zelvs de geweldadige diev, die zich alleenlyk op zyne loosheid en zyne natuurlyke krachten verlaat. En daarom ben ik ook van gedachten, dat deeze foort der geweldadige dievery harder moet geftraft worden, dan de dievery, die flechts met inbreuk, of andere geweldadigheden, gefchied; waarby dan zeker de zamenvoeging van meer gelyktydige of elkander volgende lyfftraffen zeer gevoegelyk is. Doch de Doodftraffen, in deeze gevallen, als eenen regel aan te nemen, komt my nochtans zeer bedenkelyk voor.

„ Het is zeker in het algemeen zeer noodzakelyk, met de Doodftraf fpaarzaam om te gaan, die zo zelden als mogelyk te gebruiken; zo wel om 'er den indruk niet van te krenken, als ook om niet, door het roekeloos gebruik derzelve, of het onderfcheid tusfchen de misdaaden in het begrip der burgers te vernietigen, of zich in de noodzakelykheid te brengen, van die gruwzaame wyzen van Doodftraffen te gebruiken, welker noodzakelykheid in een Staat altoos een kenteken van eene heimelyke wonde is.

„ Ten tweeden is het gebruik van de Doodftraf in het byzonder gevaarlyk by de dievery, en wel het allermeest by die foort derzelve, waarvan alhier gefproken word. By de dievery heeft de misdadiger buiten dat reeds eene niet kleine verzoeking tot moord, alzo de moord hier een middel zyn kan, het zy om de misdaad des te zekerder te begaan, of wel om na de volbragte daad haar geheim te doen blyven: en by die foort, waarvan hier gefproken word, word hy niet alleen ook in deeze verzoeking gebragt, maar deeze verzoeking is even daarom veel fterker, om dat de misdadiger de middelen om te moorden gereed, en mogelyk ook het onbeflist voornemen heeft. Tegen alle deeze, eenen moord dreigende, omftandigheden, heeft de Wetgever, om den diev van het begaan van moord af en fchrikken, geene middelen; dan de vrees voor zwaardere ftraffen; en als deeze ook, ge-

lyk door het gebruik der Doodstraffen in deeze gevallen geschied, vervalt, zo is niets waarschynelyker, dan dat de diev, die met wapenen voorzien is, teffens zal moorden, alzo voor hem, door het begaan van moord, niets verder te verliezen, doch wel te winnen is.

„ Op deezen voet was de Doodstraf in dit geval eene straf, die, naar alle waarschynelykheid, in ieder enkeld geval der misdaad, zelvs eene tweede en grootere misdaad zoude veroorzaken, dan die is, welke zy voorkomen moest: en men ziet wel, dat dit, tegen haare aannemelykheid by deeze misdaad, een veel sterker bewys is, dan alles, wat daarvoor zoude kunnen ingebragt worden. Want dat, zo als de Heer *Hommel* hier verder aanhaald, „ de Rover het leven met regt verliest, die voornemens „ is eenen anderen het leven te benemen," zoude, wanneer ook het niet daar zyn der naaste poging dit veronderstelt voornemen niet twyffelagtig maakte, deeze straf maar tegen den misdadiger rechtvaardigen; niet evenwel haare aannemelykheid bewyzen, alzo deeze op haare wichtigere nuttigheid steunt, die, zo als getoont is, hier geen plaats heeft.

„ Volgens myne meening dienvolgens is, zo als ik my reeds hier boven verklaard heb, de Doodstraf, by alle soorten van dievery, naar den regel onaannemelyk, en maar alleen in die gevallen voor de Wetgeving rechtmatig, daar dezelve eene noodzakelyke straf word. Dit geval der noodzakelykheid kan zekerlyk ook by die soort der geweldadige dievery, waarvan alhier gesproken word, voorkomen; doch op zichzelve is de Doodstraf by deeze soort van Dievery juist de alleronaannemelykste, alzo het gevaar, waardoor zy by de andere soorten onaannemelyk word, alhier juist het grootste is."

Proeve van Taal- en Dichtkunde, voorgesteld door B. HUYDECOPER. *Tweede Uitgave door* F. V. LELYVELD. *Met byvoegzels en vermeerderingen van den Schryver, en eenige Aanteekeningen van den Uitgeever. Eerste Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1782. *Behalven het Voorwerk*, 515 *bladz. in gr. octavo.*

By de Liefhebbers onzer Nederduitsche Taal- en Dichtkunde is dit voortreflyk Werk van den geagten *Huydekoper*, van over jaaren her, zo bekend, dat het niet noodig

Digitized by Google

dig zy, van deszelfs inhoud en uitvoering eenig byzonder gewag te maaken. Alleenlyk ſtaat ons, ter gelegenheid deezer tweede uitgave, te melden, wat de Heer *van Lelyveld* daaromtrent verrigt hebbe. Zyn Ed. deeze tweede uitgave, op verzoek van den Heer *Huydecoper*, (verſtaande dat dezelve begeerd werd,) op zig genomen hebbende, ontving van dien Heer zyne laatere deswegens geſchreevene Aantekeningen, om 'er te gelyk met de Byvoegzelen, agter de voorige uitgave geplaatst, gebruik van te maaken. Hierdoor is deeze uitgave, met invlegtinge dier Byvoegzelen en Aantekeningen, vermeerderd en verbeterd. Wyders heeft de Heer *van Lelyveld* zelve 'er nog verſcheiden aanmerkingen bygevoegd, die zo het Taal- als Dichtkundige ophelderen, en dit Werk des te nuttiger maaken. Onder deezen zyn 'er, die wel inzonderheid ſtrekken, om ons een verſlag te geeven van deeze en geene zeldzaame Handſchriften, door den Heer *Huydecoper* in zyne geleerde aanmerkingen op *M. Stoke* gebruikt; waarmede de Uitgeever den Liefhebberen ongetwyfeld veel vermaaks doet; gemerkt men reeds voor lange gewenscht heeft eenig berigt van die natuur te verkrygen (*); en men zig als nog vrugtloos ſchynt te vleien, met de hoop van een gezet berigt deswegens, uit de overgebleevene papieren van den Heer *Huydecoper* zelven. Intusſchen wordt dit gemis althans eenigermaate vergoed, door 't geen de Heer *van Lelyveld* hier bybrengt; waar toe hem de gunſtige mededeeling van byzondere Stukken, die in de handen van aanzienlyke Mannen zyn, behulpzaam geweest is. De Uitgeever, een dankbaar gewag hier van maakende, meldt ons tevens hoe hy in dit, en andere opzigten, zeer veel verſchuldigd is aan de gulhartigheid van verſcheiden aanzienlyke Voorſtanders onzer Nederduitſche Taal- en Dichtkunde; waarvan wy in deeze van alle kanten verrykte uitgave de gewenschte vrugten mogen plukken; en waar voor alle Liefhebbers zo den gunſtigen Bevorderaaren, als den Uitgeever, eene ongeveinsde dankbaarheid verſchuldigd zyn.

Ten aanzien der bovenaangeduide zeldzaame Handſchriften vindt men hier, in de aantekeningen van den Heer *van Lelyveld*, min of meer eenig berigt van etlyken derzelver. Als daar is *Materie der ſonden*, gejaartekend 1190, doch

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 29, 30. vergel. bl. 21.

Digitized by Google

doch niet ouder dan van de veertiende Eeuw. *bl.* 12, 36, 475. *Boëtius* vertaald door *Jacop Vilt* 1470. *bl.* 23. *Profectus Religiosorum* of *spiegel der Monniken* (*), (ouder dan de *Materie der sonden*, als in 't laatste aangehaald,) eene overzetting uit het Latynsche Geschrift van *S. Bonaventura*, gestorven 1274. *bl.* 53. *Dat Dietsche Doctrinale* overgezet uit het Latynsche *Doctrinale*, (geschreeven 1345.) welke overzetting al vroeg schynt geschied te zyn, *bl.* 184. *Edeward de Deene*, *waarachtige Fabelen der Dieren* 1567, de Copy, waarna *Marcus Gheeraerts Fabelen* 1567 te Brugge gedrukt zyn. De verzen zyn van *E. de Deene*, en de prenten van *M. Gheeraerts*, waarvan men zig, doch met geen klein verlies van derzelver fraaiheid, bediend heeft in *Vondels Vorstelicke Warande der Dieren*. *bl.* 109. *Claes Willemsz. der minnen loop* 1486. *bl.* 140. *De Roman van Ferguut*, waarschynlyk, in de veertiende eeuw, uit de Wallische taal overgebragt en berymd. Agter dit Manuscript zyn, in denzelfden band, nog vyf Handschriften, nagenoeg van denzelfden tyd; *Blansefloer en Florys*; *Der Ystorien Bloeme*; *Fabelen van Esopet*; *die bediedenisse van der Missen*, en de opgemelde *Dietsche Doctrinale*. *bl.* 141. *Lodewyk van Velthem Spiegel Historiael*, van de veertiende eeuw, *bl.* 177. *Het Boek der Byen*, geschreeven omtrent het midden der vyftiende eeuwe, zynde getrokken uit het Latynsche werk van *Thomas Cantipratanus*, die gebloeid heeft in 't midden der dertiende eeuwe, *bl.* 209. Een Handschrift van de *Handelingen der Apostelen*, en zo ook van *de Openbaringe van Johannes* 1431. zynde een gedeelte van een afschrift van de oudste Nederduitsche overzetting der *Epistelen*, *Handelingen* en *Apocalypsis*, gemaakt in, of kort voor het jaar 1391. *bl.* 452. ——— Wyders verleent ons de Heer *van Lelyveld*, by manier van eene bygevoegde aantekening, aan 't slot van dit eerste Deel, nog een breedvoerig verslag van *Jan van Heelu slach van Woerone*, of Woeringen, voorgevallen 1288. *Jan van Heelu*, een ooggetuigen van dien slag, heeft denzelven beschreeven voor het jaar 1294; en 'er is nog een en ander oud afschrift van voor handen. De Heer *Huydecoper* agtte geen stuk van alle zyne Handschriften, in zyne aantekeningen op *Melis Stoke* gebruikt, zo waardig om uitgegee-

(*) De Heer HUYDECOPER noemt dit Geschrift, in zyne aant. op *Melis Stoke*. III. D. bl. 150. een zeer taalkundig werk.

Digitized by Google

gegeeven te worden als dit ſtuk; en de Heer *van Lelyveld*, die het ons in deezen nader kenlyk maakt, duidt ons aan, hoe hy hoope, dat de kundige en arbeidzaame Heer Mr. *Henrik van Wyn*, Raadpenſionaris der Stad Gouda, thans bezitter van 't Handſchrift, door den Heer *Huydecoper* gebruikt, deszelfs voorneemen, om deeze Brabantſche Kronyk, ten eenigen tyde, met zyne aantekeningen in 't licht te geeven, ten uitvoer zal brengen.

Wy hebben het niet ondienſtig geagt, dus byzonder van 't berigt deezer Handſchriften te gewaagen, om het nut deezer aantekeningen van die zyde te doen opmerken; en zullen 'er nu voorts nog eene proeve, met betrekking tot het Taalkundige, nevens plaatzen; waaruit men zal kunnen opmaaken, dat deeze tweede uitgave zig ook van dien kant aanpryst. Hier toe bepaalen we ons tot eene aantekening op den bekenden algemeenen regel, van den tweeden en derden perſoon van den tegenwoordigen tyd der aanvoegende wyze, in het eenvoudige getal, altyd met eene T te beſluiten, *ik verkeer*, *gy verkeert*, *hy verkeert* en dergelyken; op welken regel egter eene kleine uitzondering plaats heeft, die de volgende aantekening onder ons het oog brengt. De Heer *van Lelyveld* vond deswegens, in de byvoegzelen op de voorige uitgave, nog eene opmerking, die hy niet voegzaam in den tekst kon inlasſchen, en daarom in den vorm eener aantekeninge bragt, voegende het een en ander 'er tusſchen twee haakskens by (*).

„ Hier van worden uitgezonderd HY MAG, HY PLAG, [HY IS, HY ZAL, HY KAN,] HY WIL, gelijk men nu ſchrijft. De Ouden ſchreeven ook HY WILT.

Rederykers van Loo, te Ghent 1539. [8vo. bl. 52.]

Want de vyant WILT *my tot deſperacie*
Gheheelic brengen ——

Landjuweel 1561.

Dat God ontdecken WILT *ſal niet verholen blyven.*

PH. NEUMAN, *Strijt des gemoets.* B. II. v. 1231.

—— *hy en derf naer 't ſoete niet beyen*
Die 't ſuer niet proeven en WILT ——"

[ANNA BYNS, *Refereinen* I. B. 2. bl. 16.

Bedwinct den helſchen leeu, die ons WILT *verſlinden.*

en

(*) Het hier tusſchen *guillemets* ingezet, is, gelyk meermaals in dit Werk, het bygevoegde van den Heer *Huydecoper*.

Digitized by Google

en zo meer. *Vertaling van* GUICCARDIJN bl. 59 b. *Joo veel waters als men* WILT. Zie ook bl. 60 en elders.

„ ALDEGONDE, *tegen de Geestdryvers*, in de Voorrede. *Alwaer God de Heere een kercke stichtet, daer* WILT *de Duyvel van stonde aen een Capelle by bouwen.*

Voor 't *boeck der Lofzangen.*

So dat men siet, end het en kan niet liegen
Dat hy doch WILT *volbrengen synen raet.*

Dus ook in den *Biënkorf* 1569 fo. 26 a. 39. b. 48. a. en op ontelbare plaatsen. Het is by alle de Brabantsche en Vlaamsche Schryvers der vyftiende en zestiende eeuw zeer gemeen: ook vinden wy 't in de zeventiende. GESCHIER, *'s Werelds Proefsteen* bl. 5. 65. 72. en elders. DE BRUNE, *Spreekwoorden.* Aan den Lezer: *Men* WILT *veranderinge, en ongemeene dingen.* dus ook bl. 339, 340, 341, 360. J. CATS, *Geestel. Houwel.*

—— De werelt staat en drilt
Onseker of se staan, dan of se vallen WILT.

HOOFT, *Achilles en Polyxena.* Act. I. scen. 3.

Hector, een oorzaeck meest van al der Griecken schaden,
WILT, *dat ghy 't legher of de Princen wilt verraden.*

„ De Overzetters van den Staten Bybel hebben in beraad gehad, of zy zouden schryven HY WILT, of HY WIL. Tot het laatste is besloten (*).

„ In het voorbeeld uit PHILIPS NUMAN, boven aangehaald, vinden wy, *Hy en* DERF *niet*, dat is *hy behoeft niet.* Zie *Maandl. Bydragen* I. D. bl. 194 en 305, vergeleken met HUYDECOPER op *Melis Stoke* III. D. bl. 429. Doch, dat wy eigenlijk hier wilden aangemerkt hebben, is, dat het by NUMAN, gelyk ook in de meeste Brabantsche en Vlaamsche Schryvers der zestiende eeuw, zoo wel in dezen zin, als in dien van *carere* en *andere*, zonder T geschreven wordt; en dat dit ook door VONDEL is nagevolgd, zie *Herschepp.* B. I. v. 238.

En vraegen wie den godt der goden aen DURF *randen.*

zoo mede *Faëton* bl. 31 en 39. *Salomon* bl. 9, 33, 34, enz. meer voorbeelden zijn aangeteekend, door J. FORTMAN, *Taalk. Aanm.* bl. 83.]"

Ee-

(*) Zie hunne *taalregels* agter de naauwkeurige *Historie van de Nederlandsche Overzetting des Bybels*, door den Heer NICOLAAS HINLOPEN, alwaar men *bl.* 103 aangetekend vindt, dat men 'er zeer verschillend over dagt, doch dat men meerendeels WILT wraakte.

Digitized by Google

Eene hierby voegende aanmerking van den Heer *van Lelyveld*, wat laager geplaatst, raakt het fluiten van den derden perſoon, in het eenvoudige van den onvolmaakten tyd, met T; het welk hem ook tot de boven geplaatſte aantekening te rug brengt.

„ Men vindt, zegt hy, by onze meeste Schryvers, waaronder ook VONDEL, HUYDECOPER, als mede de *Vertalers van den Staten Bybel* (*) geſchreven, *hy hadt*, *hy vondt*, *hy ſtondt*, *hy deedt*, en diergelyken. Doch, mijns bedunkens, zeer kwalijk om dat wel de tweede, maar niet de derde perſoon van het *imperf. ſing.* met een T geſloten wordt, *hy nam*, *hy gaf*, *hy ſprak*, *gy naamt*, *gy gaaft*, *gy ſpraakt*. De Ridder HOOFT heeft dit zeer wel in acht genomen, ſchryvende altijd, *hy had*, *deed*, *bond*, en diergelyken. 'Vindt men by onze oudſte Schryvers *hadt*, zoo is zulks altijd een verkorting van *had het*, even als *hijt* voor *hy het*; *int* voor *in het*; *ſaelt* voor *ſal het*; *waest* voor *was het*; *eest* voor *is het*, enz.

„ In de bovenſtaande aantekening is onder de uitzonderingen opgegeven *hy plag*. Volgens het geen wy hier aanmerken, zou dit *analogice* goed zyn: maar men zegt *wy plachten*, *zy plachten*; en dus blyft dit woord in de daad een uitzondering op den algemenen regel; om dat men behoort te ſchryven, *ik placht*, *gy placht*, *hy placht*, gelijk door verſcheiden Schryvers gedaan wordt. De Heer FEITAMA heeft, in zyne verbeterde Beryming van *Telemachus* overal *placht* geſteld, daar in de vorige uitgave *plag* ſtond.

„ Zonderling is het met ons hulpwoord *mogen*, dat in den derden perſoon van het *præſ. ſing.* zonder, en in den derden perſoon van het *imperf. ſing.* met een T geſchreven wordt; *hy mag*, *hy mocht*: recht het tegendeel van het geen in onze andere werkwoorden plaats heeft."

Eindelyk zullen wy hier nog plaats geeven aan eene verbeterende aanmerking van den Heer *Huydecoper*, die, met de erkentenisſe eener misvattinge, een blyk van 's Mans edelmoedigheid verleent. ——— In de voorige uitgave had hy betuigd, niet te weeten, of POOT het woord NETTEN wel gebruikt, als hy zegt in de *Minnedichten*, bladz. 167.

Ik zal, zoo moet root gout mijn veder NETTEN,
Op uwe kruin een kroon van ſtarren zetten.

Dan

(†) Zie hunne *taalregels* als boven, *bl.* 88.

Digitized by Google

Dan hy heeft, gelyk de Heer *van Lelyveld* aantekent, dit naderhand afgekeurd, en in zyn afdrukzel daarnevens gesteld.

,, Reizius, *Belga Græc.* p. 253. Νιζειν NETTEN, *Alam.* næssen et netzen, *humefacere.* ——— Νιπτειν *lavare*, NETTEN i. nat maken, *purgare*, *polire*. En in *add.* p. 612. Νιζειν NETTEN. *Ignorasse videtur Spectatiss. Huidecoper hanc verbi Belgici notationem, unde* Potium *immerito carpit, quod dixerit:* zoo moet root gout mijn veder netten, *ubi per* tingere, imbuere *exponendum.* Deeze berisping van den Heer REIZ is zeer wel gegrond, en wordt zelfs bevestigd door eenen Regel, in dit werk te vinden; doch dien ik noch niet had aangemerkt, toen ik de nevensstaande aantekening schreef, toen dacht ik dat *netten* kwam van *net*: doch *netten* komt van *nat*, gelijk *pletten* van *plat*. Zie verscheiden voorbeelden in onze aantekening B. XV. 598.

Jacop vilt, in zijn Prologhe voor de vertaling van boëtius.

Das neemt boomen, die goet van weerden,
Ende plantse ijeuwers tusschen twee eerden,
Daar deene of zy goet varsch ende vet,
Dander zy mager quaet ONGHENET.

Passionael Zomerstuk 1478. fo. 230. d. *dat hi soude maken enen dranc* ——— *ende dat hi daer in* NETTEN *soude al dat hi ate; en hi soude alsoe ghenesen.*

De boom der schriftuere 1539.

Met desen wijn dient wel GHENET
Elck zijn kele."

[Vele voorbeelden van NETTEN, voor *nat maken*, zouden wy uit oude Schryvers hier by kunnen voegen: geen minder aantal van NETTEN, in den zin van *zuiveren*, *reinigen*, *optooijen*, enz.] (Zie *Maandel. Bydr.* II. D. bl. 40 en 41.) Wy achten, dat dit tweederlei NETTEN af te leiden is van tweederlei woorden; waarvan het een echter oorspronglijk is van het ander. Netten van NAT, *nat maken*; en NETTEN van NET, *net maken:* in welke gedachten wy bevestigd worden door KILIAAN. Doch dat NET, *rete*, *cassis*, om dat het menigmaal *genet* en gewasschen wordt, hiervan afkomstig zou wezen, gelijk de Schryvers der *Bydragen* uit KILIAAN opgeven, komt ons niet aanneemlijk voor. Liever leiden wy het af van een oud woord NUTAN, *capere*, [vangen.] *Cod. Argent.* Luc. V. 9 en 10. Marc. I. 17. en elders. Zie JUNIJ *Glossar. Gothic.*"

Lau-

Digitized by Google

Lauwerbladen voor de Zonen der Vrijheid. Tweede Deel. Te Dordrecht, by A. Blussé en Zoon 1783. *Behalven het Voorwerk*, 208 *bladz. in groot octavo.*

Naar 't bedoelde deezer Verzameling, onlangs breeder gemeld (*), bevat dit tweede Deel weder een aantal van Dichtstukken, betrekkelyk tot 's Lands omstandigheden, en tot lof der braave Voorstanderen van ons Gemeenebest. Het handhaaven der Vryheid, en het betragten der daartoe gevorderde pligten, in eene standvastige trouwe aan 't Vaderland, naar de verschillende toedragt der zaaken, en de onderscheiden betrekkingen, in welken wy ons als Landsgenooten bevinden, maaken het hoofdonderwerp uit, van de hier byeen vergaderde Dichtstukken. En ter kragtiger aanspooringe hier van brengt men de loflyke daaden, zo van geheele Maatschappyen als van by uitstek beroemde Mannen, in deeze dagen, ten dien opzigte, luisterryk onder 't oog. Hierby komen nog eenige *Prysveerzen*, ter drukperse overgegeeven, uit de ingeleverde Dichtstukken, ter eere van den Overysselschen Ridder *Jonkheer* JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN *tot den Pol*: nopens welk onderwerp de toegezegde Eerprys behaald is, door den Eerwaarden G. J. G. BACOT; die egter, uit eene soort van *kieschheid*, zo als hy 't gelieft te noemen, of, *om zelfs het vermoeden der Boozen te weeren*, dien Eerprys afgestaan heeft. —— Rechtschapen Beminnaars van ons Vaderland, en Liefhebbers der Dichtkunde, zullen deeze verzameling met genoegen kunnen doorbladeren, en 'er nog al verscheiden Dichtstukken in ontmoeten, die ze by uitstek hunner opmerkinge waardig keuren. Tot één van deezen betrekken wy de Verzen van den opgenoemden Dichter *Bacot*, dien hy ten opschrifte geeft, *De Vryheid geen Losbandigheid*, welk Stukje wy te eerder plaatzen, om dat 'er maar al te veel kwaadwilligen gevonden worden, die het loflyke voorstaan der Vryheid den naam geeven van 't invoeren der Losbandigheid. Men hoore deswegen zyn Eerwaarden.

Is Vrijheid, wijd en zijd gepreezen,
Als de eêlste Roem van 't menschlijk Weezen;
Als een, naar waarde, ontschatbaar goed;
Slechts in Losbandigheid gelegen?
Wie noemt dan deeze pest een' zegen,
't Lofwaardig doel van Heldenmoed?

Zou

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. *bl.* 596.

Digitized by Google

Zou zij door 't ſmaân van plicht en orden,
't Gewis verderf van 't Menschdom worden,
Den hand ontvlien dier Maatſchappij,
Wier ſchikking 't al doet ſamenwerken,
Om 't wederzijdsch belang te ſterken?
Is zij van wet en regel vrij?

Neen; wie, van ſchaamte en deugd verbasterd,
Zo vuil die reine ſchoonheid lastert,
Is vast een Dwingland of een ſlaaf.
Zij, waarvoor onze Vaders ſtreeden,
Gehuwd aan Plicht, gekweekt door Reden,
Is vol van heil, en 's Hemels gaaf.

Mijn zang, daar mij heur gloed doet blaaken,
Dien geen verheven ziel zal wraaken,
Gevoelt zij 's Menſchen waardigheid,
Zal, haar ten roem, heur onſchuld melden,
Leent, waare en deugdgewijde Helden,
Gehoor aan mijn voldingend pleit.

'k Zal hier geen 's Weezens vrijheid looven,
Die niets den Stervling kan ontrooven,
Zo lang wij reedlijk denkend zijn:
't Natuurelijke zielvermogen,
Om iets te doen, naar iets te poogen,
Zo dit ons 't meest behaaglijk ſchijn'.

De Vrijheid, die 'k mijn Zang wil wijen,
Is de eeuwige Eer der Maatſchappyen;
Die 't recht van ieders ſtand beſchut,
Van Vorst en Boer, Gemeen en Grooten;
Die Oproer 't muitziek hoofd doet ſtooten,
De Heerschzugt fnuikt, de Zwakheid ſtut:

's Volks Oppermagt, te zaam genomen;
Een Staatsvorm, die geen leed doet ſchroomen,
Waar 't billijkst Recht, geen Heerschzugt geldt,
Een Recht, waarvoor 't geweld moet zwichten,
Daar 't elk beſchut op 't ſpoor der plichten;
Met zelfverdeediging verzeld.

Dat (mogt Gods milde gunst dit ſchenken!)
Men, zonder 's naastens recht te krenken,
De vruchten ſmaak', door Vlijt geplukt;
God dien', naar 't voorſchrift van 't geweeten;
Mishand'ling ducht, noch de ijzren keten,
Die de oefning onzer rechten drukt.

Zie

Digitized by Google

Zie daar 't verheven doel der Vrijheid,
Die, 't hart vereedlende, ons met blijheid;
In 't plichtspoor, onbeschroomd, doet gaan,
En, daar zij niemands recht laat dwingen,
Dus nimmer een' der stervelingen
Een dwingend onrecht toe kan staan.

Laat, woest of trotsch, uit drift geboren,
Losbandigheid de rust verstooren,
Het heil bestormen van den staat;
Zij weig're in 't hollend toomloos rennen,
Bezwooren plicht of recht te erkennen,
't Is Vrijheid, die haar tegengaat.

Ja deeze, op 't naauwst aan Deugd verbonden,
En, met die schoone, al vroeg geschonden,
Door wreevle en dwangzieke Overmagt,
Heeft zelfs den Zwakken 't ingegeeven,
Naar een beveiligd Recht te streeven,
Door ordenlijk vereende kracht.

„ Laat (sprak ze) een muur mijn' troon omtuinen
„ Waarin niet slechts de groote arduinen,
„ Maar klinkerts ook, en middenslach,
„ Zich zien tot zulk een vastheid schikken,
„ Dat geen geweld hen kan verwrikken,
„ Elk steun in de andren vinden mag."

Fluks stond dit Bolwerk voor haar oogen,
In 't Burgelijke Staatsvermogen,
't Welk ieders heilig recht besluit,
Gestevigd door onbuigbre wetten,
Die 't storten van 't Gebouw beletten
Omwald door Magt, waar Dwang voor stuit.

Zou ze immer zelf die Vesting sloopen?
Waar kon ze op Veiligheid dan hoopen?
ô Neen; zij houdt een waakend oog,
Dat ooit geen Vijand die verwinnen,
Geen list of snood geweld, van binnen,
Dier vastheid ondermijnen moog'.

Dan, dat men bij gemeenen raade,
Wen 't blijkt, hoe iets aan 't oogwit schaade,
Ja ramp dreig', ja de storting zelfs,
Verbeetring zoek', zal ze eeuwig prijzen;
En slechts hier op dien voorzorg wijzen,
Dat niets den grondslag onderdelv'.

Doch

Digitized by Google

Doch ziet zij Adel, Vorst, Gemeenen,
Of Priesters, te ontrouw, hulp verleenen
Wen Heerschzugt aanvalt op dien muur,
Straks zal zij al haar Helden wekken
't Gevaar des aanslags hun ontdekken,
En hen bezielen met haar vuur.

„ *Op (roept ze) trouw verbonden Leden!*
„ *Daar 't Staatsgebouw, in spijt der Eeden,*
„ *Door Troon- of Baatzucht wordt gesloopt.*
„ *Ai! stuit dit eigendunklijk dwingen!*
„ *Zoudt gij hier in de bres niet springen,*
„ *Waartoe, bij plicht, gevaar u noopt?*

„ *En gij, die de Eeden, bij 't verkrachten*
„ *Van mijnen zetel, durft verachten,*
„ *Al schatge, Ontrouwen! die gering;*
„ *Ai! denkt, eer gij die zuil gaat slechten,*
„ *Hoe 't wigt der u verleende rechten*
„ *Ook deeze alleen ten steun ontving.*

„ *Merkt, hoe dus Vleijers u verraden.*
„ *Of steunt gij, bij 't opzetlijk smaaden*
„ *Van 't heiligst recht, op snood geweid?*
„ *Straks grijpenze allen, die mij eeren,*
„ *Naar wapens, om dit af te keeren.*
„ *Elk is, in mijnen dienst, een Held.*

„ *Men weet hoe Deugd noch Welvaart bloeien,*
„ *Zo 'k wijke, als, dreigende elk met boeien,*
„ *'t Losbandige Onrecht stijgt ten troon.*
„ *Nooit dulden wij elkaâr, die beiden,*
„ *Als wit en zwart, zijn onderscheiden;*
„ *Hoe zeer mij dolle Laster hoon."*

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Charakterkunde van den Bybel, door A. H. NIEMEIJER, *Hoogl. der H. Godgel. op de Hooge School te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. Vyfde Deel. Eerste Stuk. Te Amsteldam, by* de Wed. J. Doll. 1783. *Behalven het Voorbericht, 360 bladz. in gr. octavo.*

Na 't voltrekken van 't charactermatig beschouwen der voornaemste Persoonen, in de Schriften des Ouden Testaments vermeld, verledigt zich de Hoogleeraer *Niemeijer*, nu voorts, tot ene soortgelyke overweging der Persoonen, die in de Schriften des Nieuwen Testaments onze byzondere aendacht tot zich trekken. Het ontvouwen van het character onzes Hemelschen Leermeesters, tot het slot van dit zyn Werk, uitstellende, vangt hy aen met ene voordragt van het algemeen character der Apostelen, en der vriendinnen van Jezus; onder welke laetste vervolgens nog nader beschouwd worden, de Moeder van Jezus, Maria Magdalena en Salome, benevens de twee Zusters Maria en Martha. Verder ontmoeten we hier de Characters van de Kananesche Vrouw, de twaelfjarige kranke Vrouw, de rouwdragende Zondares, de dochter van Herodias, de Vrouw van Pilatus, Johannes den Dooper, de Samaritanen, den blindgebooren, Thomas, Nathanaël, Nikodemus, Simeon, den ryken Jongeling, den Hoofdman te Kapernaum, den Koninglyken bedienden, Judas, Pilatus, en den boetvaerdigen met Jezus gekruisigden Kwaeddoener. Van alle deze Persoonen geeft ons de Hoogleeraer een min of meer voldoend characterizeerend bericht, naer mate het Euangelisch verhael hem daertoe aenleiding geeft. En laetstlyk deelt hy ons nog mede ene uitvoerige beschouwing van 't character van Paulus; voorafgegaen door een beknopt aeneengeschakeld verhael van 's Apostels levensloop. In de beschouwing van 't character zelve, slaet hy eerst het oog op Paulus als Christen en Apostel; en vervolgens als Mensch, zo ten opzichte zyner Zielsvermogens, als met betrekking tot de zedelyke Eigenschappen in zyn Character; om hem dan eindelyk

Digitized by Google

ook na te gaen in zyn gezellig leven; welk laetfte gedeelte, in 't volgende of tweede Stuk van dit Deel, voorgedragen zal worden. ——— De Hoogleeraer behandelt deze onderwerpen op ene foortgelyke leerzame wyze, als hy ons de voorigen onder 't oog gebragt heeft; waervan zyne volgende befchouwing van den *ryken Jongeling* (*) hier tot een voorbeeld kan ftrekken.

„O was hy, (dus vangt de Hoogleeraer aen,) toch bereidvaardig geweest, den *eenigen* eisch te vervullen, welken Jezus aan hem deed! Hoe groot had hy niet door den Godsdienst van Jefus kunnen worden! Het verhaal wegens hem, van de zedelyke zyde befchouwd, behelst reeds ongemeen veel dat leerryk en voortreffelyk is, het geen naauwkeuriger verdient ontwikkeld te worden. Maar ook uit het oogpunt der Charakterkunde befchouwd, geeft het ons gelegenheid, om menige gewigtige ontdekking te doen. Wy zien eenen Jongeling, die, onder de geneugte deezes leevens, in den fchoot der weelde opgevoed, evenwel aan de betere rykdommen der ziel kan denken. Dit is op zichzelven reeds een zeldzaam verfchynfel! En welk eene fterke begeerte om onderweezen te worden! Welk een weetlust! Hy vertoeft niet, zodra hy Jefus ziet, de gelegenheid daartoe te omhelzen, en in de houding van de diepfte hoogachting, welk zich niet ftoot aan de nederigheid van Jefus, maar weet, dat rykdom in onderwys en kennis van God eene veel duurzaamer waardy heeft, dan overvloed van aardfche fchatten, —— in zulk eene houding werpt hy zich neder aan de voeten van Jefus, en bidt om onderwys. Jefus telt eene reeks van deugden op, en het zuivere ongekwetfte geweeten, de edele bewustheid van onfchuld, geeft den beminnelyken Jongeling moeds genoeg te betuigen: „Dit alles heb ik van myne „jeugd af gehouden." Welk een Jongeling! Men moet zich de uitgebreidheid der deugden, men moet zich het menigvuldig gevaar der verleiding tot het tegendeel, men moet zich de gevaarlyke gefteldheid, waaraan *ryke* Jongelingen gemeenlyk bloot gefteld zyn, voorftellen, wanneer men volkomen zal bezeffen, welk een Jongeling hy is. Gewisfelyk waren 'er flechts weinigen onder de Joodfche Natie, (een Natie die in haare zeden zo zeer bedorven was,) welke alle deugden van kuischheid, van menschlievendheid, van rechtvaardigheid, van oprechtheid jegens an-

(*) Matth. XIX. 16-22. Marc. X. 17-22. Luc. XVIII. 18-23.

Digitized by Google

anderen, van braafheid, van gehoorzaamheid, ten allen tyde geoefend hadden; en evenwel is 'er te veel oprechtheid in het Character van deezen Jongeling, te veel onschuld in de uitdrukking, dan dat wy niet zouden vertrouwen, dat hy hieromtrent de zuiverste waarheid gesprooken had.

„ Ik weet zeer wel, dat men by deeze gelegenheid spreekt van trotschheid en verwaandheid; dat men deezen Jongeling vergelykt met dien Pharisееuw, die, zonder dat hy 'er om gevraagd wordt, Gode zyne deugden verhaalt; dat men deeze geschiedenis *verkiest*, om van de geestlyke blindheid te kunnen spreeken. Maar, hoe zeer ware het te wenschen, dat de denkbeelden van valsche ootmoedigheid eens onder onze welmeenende Christenen mogten uitsterven; die by deeze gelegenheid zo oppervlakkig spreeken van *eigene rechtvaardigheid* en *werkheiligheid*, en het *edele* in een charakter, het welk *niets minder, dan verwaand was*, over het hoofd zien. —— Wanneer zal men toch beginnen, den Bybel met eene waare menschenkennis te leezen, en zo veele avrechtsche, verkeerde oordeelvellingen daar te laaten?

„ Jesus oordeelt geheel anders over dien Jongeling. Hy ziet hem aan; hy ziet in zyn gelaat de vrolyke, de bloeijende, de bevallige jeugd over deugd en onschuld haare schoonste kleuren verspreiden; hy ziet dieper in zyn hart de zuiverheid, de vryheid van elke beschuldiging, welke het geweeten brandmerkt, de blymoedigheid, welke uit de bewustheid van een schuldloos leeven ontstaat, en hoe gemaklyk het hem zal vallen, om *geheel volkomen* te worden. Zo ziet en *bemint* Hy hem met een byzonder gevoel van zyn hart, het welk door liefde en medelyden aangedaan is. —— Hoe treurig is 't, dat zulk een waardig character eene enkele onoverkomelyke zwaarigheid gelooft te zien, welke hem belet, om het geheele schoone beeld te voltooijen! De gedachte, om alle zyne goederen te verlaaten, om arm, nederig en vervolgd te worden, beneemt hem den moed. Treurig slaat hy zyn oog neder, en onttrekt zich aan het oog van Jesus. Misschien was het deeze zyde alleen, waar hy zwak was, —— maar dit kon zyne overige deugden te zeer benadeelen, en Jesus moest juist deeze zyde aantasten. Had hy gezegepraald, wy zouden in hem het beminnenswaardigste beeld van eene volmaakte deugd ontdekken.

 „ Ver-

Digitized by Google

„ Verdienen Charakters van dien aart niet al ons medelyden? Hoe veele zielen van jonge dochters en jongelingen gelyken naar die, van welke wy ſpreeken? Hoe veel goedaartigheid, hoe veel onſchuld in het oordeelen, hoe veel teder gevoel wegens God en zynen wil, hoe veel hebbelykheid in de pligten der liefde en weldaadigheid, hoe veel bereidvaardigheid, om beledigingen te vergeeven, om kwaad met goed te vergelden, met één woord hoe veele kenmerken van alle deugden zyn het niet, die zulke zielen aanpryzen! Daar is misſchien ſlechts ééne klip, waarop zy ſchipbreuk hebben geleeden, of gevaar loopen te lyden. Slechts ééne omſtandigheid ſtelt haar bloot aan een gevaar, het welk niet, dan door den hoogſten trap van waakzaamheid, kan overwonnen worden. En deeze omſtandigheid is gemeenlyk even zo toevallig als de rykdom by onzen Jongeling, welke voor hem zo gevaarlyk wierd. Verkeering, betrekkingen, gegrond op afkomst, opvoeding, inborst, ſchoonheid, — indien menige ziel het gevaar van deeze zyden had weeten te overwinnen, wat zou zy niet geworden zyn! Dit was het *ééne* 't welk haar ontbrak. En 't hart van den menſchenvriend, (wie zou geen menſchenvriend willen zyn,) moet ſchier breeken, ja zou dikwerf heete traanen ſtorten, wanneer hy ziet, dat zulk eene heerlyke ſchepping van God, zulk een bloesſem, waardig in eenen hemelſchen bodem verplant om tot eene hoogere dan menſchelyke ſchoonheid ryp te worden, bedorven wordt door dien éénen vergiften worm, wiens ſteek in den beginne geene ſmart verwekt, maar zyn vergif echter door alle deelen verſpreidt. —— O, myne broeders, laat ik u bidden, laat ik u by alles wat heilig is bezweeren, om redders te worden van de onſchuld, waar gy dezelve in gevaar ziet, of ten minſten, waar gy dit niet doen kunt, uit de volheid van uw hart voor haar by den Allerbarmhartigſten om hulp te ſmeeken!"

Ver-

Digitized by Google

Verklaaring van den Brief van PAULUS, *aan de Ephesiërs. Door* J. A. CRAMER. *Onder-Cancelier der Universiteit te Kiel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink, 1783. *Behalven de Voorreden,* 300 *bladz. in gr. octavo.*

Eene Inleiding, voor de overzetting en verklaring van dezen Brief geplaetst, behelst, buiten andere algemene aenmerkingen nopens denzelven, wel inzonderheid, ene gezette behandeling van 't verschil der Uitleggeren, over de Vraag, of Paulus dezen Brief bepaeldlyk aen de Gemeente te *Ephese* geschreven hebbe? dan of dezelve, eigenlyk, aen de Gemeente te *Laodicéa* ingericht zy? dan of men dit Apostolisch Geschrift behoore te houden, voor een rondgaenden Brief aen meer Gemeenten, byzonder in het *Voorburgemeesterlyk Asie*? De Eerwaerde *Cramer* toont vry duidelyk, dat geschied-en oordeelkunde ten krachtigste voor 't eerste pleit; en dat alle andere deswegens gevormde denkbeelden grootlyks op gissingen steunen, die tegen de aengevoerde bewyzen niet kunnen opwegen. 't Geen hier, aengaende dit verschil, bygebragt word, is, onzes achtens, vry overtuigend; en 's Mans nevensgaende gissing, dat de Apostel, in 't opstellen van dezen Brief, byzonder het oog had op zyne afscheidsrede van de Ouderlingen en Leeraren der Ephesische Gemeente, Hand, XX. 18—35, heeft iets aennemelyks. Deze gissing versterkt ook min of meer zyn beweerd gevoelen, en kan, aengenomen zynde, in de uitlegging van den Brief, met enige vrucht in 't oog gehouden worden.

Verder gaet hier, voor de Verklaring, nog ene door zyn Eerwaerden bewerkte overzetting van den geheelen Brief, die met veel oplettendheid uitgevoerd is, en ene gegronde taelkunde aenduid. Aen dezelve is dit byzonder eigen; dat de Overzetter zich bevlytigd heeft, om den styl des Apostels, zo na mogelyk, te volgen; 't welk, gelyk hy niet ten onregte klaegt, maer al te dikwils in de overzettingen verwaerloosd word. Zyne hier toe aengewende moeite kan in dezen tot een voorbeeld van navolging strekken.

Wat wyders de Verklaring van den Brief zelve betreft, ze is, naer 's Mans denkwyze, oordeelkundig uitgevoerd, en behelst een geregeld verslag van den inhoud dezes Briefs; terwyl ze tevens verscheiden aenmerkingen aen de

Digitized by Google

hand geeft, welken daedlyk kunnen dienen, ter ophelderinge van enige byzonderheden, die een duister voorkomen hebben. Tot ene proeve van dit laetste, zullen wy hier overnemen de gedachten van onzen geleerden Uitlegger over de woorden Eph. V. 12, 13; alwaer de Apostel, na de Geloovigen vermaend te hebben, om het gedrag der zodanigen, die zich schuldig maekten aen enen zondigen wandel, te *bestraffen*, ten einde hen van hunne dwaesheid en dwaling te overtuigen, volgens onze vertaling, żegt: *want het gene heimelick van haer geschiet, is schandelick ook te seggen. Maer alle dese dingen, van het licht bestraft zijnde, worden openbaer. Want al dat openbaer maeckt, is licht.* De Eerwaerde *Cramer* vertolkt dit voorstel indezervoege. *Indedaad dergelyke werken der duisternis zyn zoo schandelyk, dat men zig schamen moge, om daarvan te spreken. Maar die genen welke verdienen bestraft te worden, kunnen alleen van hen verlicht worden, die zelf verlicht zyn; wie derhalven verlicht is, moet ook een licht voor anderen worden.*

„ Deeze woorden, zegt de Eerwaerde *Cramer*, hebben den Uitleggeren moeite gemaakt. Men heeft, myns achtens, in de regte uitlegging gemist, dewyl men deels niet wel verdeeld, deels ook, dewyl men zich door de Griekſche *neutra*, τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα en πᾶν τὸ φανερούμενον, heeft laaten verleiden, om niet aan persoonen, maar aan hoedanigheden of eigenschappen, te denken. Om deeze redenen ga ik die uitleggingen voorby, by welken ik my niet voegen kan, alzoo deeze gronden reeds aanleiding genoeg geven, om derzelver onregtmatigheid in te zien. Paulus had van de Christenen geëischt, dat zy de ondeugdzamen wegens hunne schandelyke daaden berispen, of hun dezelve ernstig, met voorstelling van haare afschuwelykheid en schadelykheid, onder het oog brengen, of daaröver bestraffen zouden, ἐλέγχειν. Hiertegen kon deeze tegenwerping gemaakt worden; de werken van deeze verduisterde menschen waren zo schandelyk, dat het eene schande ware, dezelve slegts te noemen, of daarvan te spreeken. Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτοῖς, zyn, of werken, die in het duister geschieden, heimelyk gepleegd of verborgen worden, ἔργα ἐν σκότει γινόμενα; of het zyn in 't gemeen alle soorten van schandelyke werken, die haaren oorsprong uit dwaling en dwaasheid hebben, ἔργα γινόμενα ὑπὸ τῶν ἐν σκότει ὄντων. Sommige, en de meeste uitleggers, verkiezen de engere betekenis, onder welken Elsner en Wolf van gevoelen zyn, dat

dat de Apostel byzonder op die schendaaden ziet, welke in zekere Heidensche *Mysteriën* (verborgenheden) gepleegd wierden. Andere verkiezen de ruimere betekenis, en daarby voeg ik my, dewyl, naar myne gedagte, de samenhang dit vordert, nadien in het voorgaande van verscheiden soorten van schandelyke buitenspoorigheden van dwaaze en verduisterde menschen gesproken was. Van deeze heet het, dat zy zo gesteld waren, dat men niet eens, zonder zig zelven te ontëeren, daarvan spreken konde. Eene voorstelling, welke ten oogmerk heeft, om de grootheid van haare afschuwlykheid levendig aan te wyzen; want hoe afschuwlyk moeten ondeugden niet zyn, van welken men niet spreken kan, zonder te moeten schromen, dat het iemand tot schande zoude kunnen gerekend worden, in gevalle men 'er slegts van gewaagde? Deeze billyke bezorgtheid moet echter waare verlichtte Christenen niet te rug houden, om die geenen, welke daaraan schuldig zyn, tot erkentenis van haare schandelykheid, door behoorlyke voorstellingen daarvan, te brengen: τα δε παντα ἐλεγχομενα ὑπο του φωτος φανερουται. Deeze woorden zyn, naar mate men het comma of agter het woord παντα, of agter het woord ἐλεγχομενα zet, aan eene verschillende uitlegging onderhevig. Volgens de eerste zinsnyding heeten deeze woorden; *maar alles, dat van het licht bestraft word, word openbaar*: volgens de tweede heeten zy; *maar alles, dat bestraft word* of bestraft moet worden, *word door het licht zigtbaar* of openbaar. Beide deeze in onëigenlyke woorden uitgedrukte stellingen blyven intusschen donker, voor zo ver niet duidelyk bepaald word, wat door het onderwerp verstaan word; of het de ondeugden der onverlichtten, dan of het die geenen zyn, die zig aan dezelven schuldig maken. In de gewoonlykste verklaring zyn de ondeugden het onderwerp der stelling: maar indien deeze zulks zyn zullen, dan kan *het licht* niet van verlichtten, maar van het licht zelf, of de leere der waarheid, waardoor de verlichting gewerkt word, verstaan worden, en dan is de zin deeze: *Maar alle deeze ondeugden worden*, van de waarheid bestraft zynde, *zigtbaar*, of *verschynen in haare schandlyke naaktheid*; eene onbetwistbaar waare stelling; maar van welke men bezwaarlyk kan aantoonen, hoe zy met het voorgaande samenhangt. De volgende stelling παν γαρ το φανερουμενον φως ἐστι is in dit geval even zwaar om te verklaaren. Grotius onderstelde daaröm dat το φανερουμενον het onderwerp was, het welk als een deel-

 woord

Digitized by Google

woord den accusativus regeerde, die τὸ πᾶν zyn zoude; ook meende hy dat φανερούμενον niet het passivum maar het medium was, en bragt op deeze wys deezen zin te wege, *maar dat, het geen alles verlicht, is het licht.* Volgens zyne verklaring zoude de Apostel gezegd hebben; gelyk het licht, of gelyk de zon alles verlicht, zoo moet ook gy lieden de ondeugden van die menschen ontdekken, of zigtbaar maaken, om hen te verbeteren. Dan teegen deeze verklaring is te regt aangemerkt, *voor eerst*, dat het niet waarschynlyk is, dat Paulus het woord φανερουσθαι eerst als een *passivum*, en dan als een *medium* genomen hebbe; maar *ten tweede*, deeze verklaring zou tegen de spraakkundige woordvoeging zyn, in de tweede stelling; dewyl, indien de Apostel het oogmerk gehad had om dit te zeggen, hy had moeten schryven, of τὸ γὰρ φανερούμενον, of nog duidelyker τὸ γὰρ ἐστι φανεροῦμενον τὸ πᾶν. Doch hoe gegrond deeze aanmerkingen tegen Grotius verklaring zyn, zoo min kan ik my by die geenen voegen, volgens welke de tweede stelling zeggen zoude: het geen verlicht wordt, dat zelve schynt, dat licht; want deeze stelling is, algemeen opgevat wordende, onwaar. Men moet derhalven, wanneer men het harde en gedwongen deezer uitleggingen voelt, dezelve verlaten en voor de gezegdens andere onderwerpen aannemen. *Voor eerst* dan merk ik aan, dat het onzydig geslagt der naamwoorden even zoo wel persoonen als eigenschappen of handelingen pleeg te beteekenen. Τὰ πάντα is zeer dikwils even zoo veel als οἱ πάντες; in Paulus schriften vind men zeer veele voorbeelden. Even dus is het gelegen met de deelwoorden ἐλεγχόμενα en φανερούμενα, welke even zoo goed perzoonen ἐλεγχομένους, en φανερουμένους, als voorwerpen betekenen kunnen (*). Ten

(*) Eene soortgelyke aanmerking had de Eerwaerde *Cramer* alvoorens reeds aen de hand gegeven, met betrekking tot de zelfstandige woorden *duisternis* en *licht*. „ Σκότος *duisternis* „ en φῶς *licht*, zyn," zegt hy, „namen der verschillende hoe-„ danigheden, die daarmede beteekend zyn; maar beteekenen „ ook, volgens de gewoonte van het Hebreeuwsch spraakge-„ bruik, welke het Grieksch volgt, die geenen, welken dee-„ ze verschillende hoedanigheden toegekend worden. *Duis-„ ternis* zyn verduisterde menschen, welken geen kennis der „ waare wysheid hebben; *licht* integendeel de geenen, welke „ verlicht zyn, en de weldaadige en wyze leere van Jezus „ Godsdienst volgen."

Digitized by Google

Ten tweeden onderſtel ik, dat men de woorden des Apostels de betekenisſen moet laten behouden, welke zy naar het ſpraakgebruik hebben, waarby ik alleen dit nog voege, dat ἐλεγχόμενα, niet alleen die geenen betekent, welke werkelyk beſtraft of te regt gewezen worden, maar ook die geene welke te regt gebragt moeten worden; even gelyk φανερῦσθαι niet alleen betekent verlicht of onderwezen worden, maar ook verlicht moeten worden. Dit alles, als onbetwistbaar vooronderſteld zynde, is de meening des Apostels deeze: *Want alle die geenen, welke beſtraft, of tot erkentenis van de ſchandlykheid hunner ondeugden gebragt zullen worden, moeten van het licht*, dat is van hen die verlicht zyn, *verlicht worden. Want die zelf verlicht is, moet een licht zyn*, dat is te zeggen, *hy moet anderen weder verlichten*, of een licht voor anderen worden. Het is klaar hoe gemaklyk, en tevens hoe gepast deeze uitlegging voor het geheele verband van des Apostels voorſtellingen zy. Volgens dezelve volgen zy dus op elkander: neemt geen deel aan de ſchadelyke werken der verduisterde of onweetende en dwaaze menſchen, beſtraft ze veel meer; brengze tot erkentenis van derzelver afſchuwelykheid. Het is waar, hunne ondeugende werken zyn zoo geſteld, dat men zig ſchaamen moet, ſlegts daarvan te ſpreeken. Maar die geenen, welke te regt gebragt of beſtraft zullen worden, moeten van het licht, of van die geenen, die verlicht zyn, of de rechte kennis der waarheid hebben, *verlicht* of geleerd worden, welken afkeer hunne werken verdienen: want die verlicht is moet ook voor anderen een licht zyn, of zyne kundigheid daartoe aanwenden, dat ook anderen verlicht mogen worden. Hoe onderſteunt en bewyst in deeze reeks van gedagten de eene voorſtelling de ander niet? Beſtraft, verbetert de ondeugdzaamen; de grond is: ondeugende, verduisterde menſchen kunnen, moeten van de geenen, die zelf verlicht zyn, verbeterd worden. En waarop grond zig dit? Daarop, dat men verlicht is, en verpligting heeft, om zyne betere kundigheid voor anderen tot hunne verlichting aan te wenden.

Onze Uitlegger, die leiding volgende, beſchouwt dan ook het daermede verbonden veertiende vers als eene toepasſing, waerin de Apostel verklaert, wat dan nu een ieder, die hier van overtuigd is, werklyk doet en doen moet. *Daerom zegt hy*, te weten die verlicht is, en als zodanig een zyn plicht betracht, de verduisterde menſchen vermanende, *ontwaek, gy die ſlaept, ſta op van de*

 do-

Digitized by Google

dooden, op dat Christus u moge verlichten. Men is 't onder de Schriftverklaerders niet eens, waerop de uitdrukking *zegt 'hy*, slaet; de Eerwaerde *Cramer* brengt dezelve tot een verlichten, waervan zo even gewag gemaekt is, als hadde de Apostel geschreven, διο λεγει ὁ φανερωμενος, *daerom zegt een verlichte*; en hy neemt dan deze woorden in een plichtvermanenden zin; zo dat de zin zy; daerom moet een ieder ulieder, die verlicht is, zodanige verduisterde menschen vermanende, zeggen: *Ontwaak*, enz.

Leerreden ter inwyding van de Nieuwe Kerk te Solwert; en tevens ter bevestiging van den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer A. G. MEDER, *tot Evangelie-Dienaar in de Gemeinten te Solwert en Marsum. Uitgesprooken den* 29 *van Wiedemaand* 1783. *Door* OTTO HENDRIK SWAM, *Kerkleeraar te Tjamsweer. Te Groningen, by* J. Bolt *en* P. Doekema, 1783. *Behalven de Bylagen*, 57 *bladz. in gr. octavo.*

Uit den tytel dezer Leerreden is terstond kennelyk, by welke plechtige gelegenheid dezelve uitgesproken zy; en de Eerwaerde *Swam* heeft dezelve op zodanig ene wyze ingericht, dat ze eigenaertig aen die zamenloopende omstandigheden beantwoorde. Een gedeelte van 's Heren antwoord op *Salomo's* smeekbede, by de inwyding van den Tempel, 2 Chron. VII. 12, 15, 16, verstrekt hem tot een Tekst, dien hy kortlyk toelicht en uitbreid. Hierop overgaende tot zyn byzonder doelwit, geeft hy een beknopt verslag van de aenvanglyke verkondiging, de latere besmetting, en de volgende hervorming der Christelyke Leere, zo in de *Omlanden*, als te *Solwert*. ——— In dit verslag, en enige daerby gevoegde aentekeningen, vind men nog al etlyke geschiedkundige byzonderheden des aengaende, vooral met betrekking tot het Kerkgebouw te *Solwert*, die door nevensgaende bylagen nog nader bevestigd en opgehelderd worden. ——— Verder hecht hy hier aen wel ingerichte Vermaningen, Aenspraken en Zegenwenschen, die zeer gepast en nadruklyk opgesteld zyn. Onder anderen is zyne Aenspraek aen den Eerwaerden *Meder* ons zo wel voorgekomen, dat wy 't niet ondienstig agten, een gedeelte daervan hier plaets te geven, 't welk bepaeldlyk zyn opzicht heeft op het prediken. Een voorstel van die natuur is niet alleen nuttig voor hun die pre-

Digitized by Google

prediken, maer ook voor hun, die 't prediken hooren, om hen te leeren opmerken wat zy in ene Predikatie behooren te verwachten.

„ Laat het, (dus vangt de Eerwaerde *Swam* dit voorſtel aen,) Laat het U niet om 't even zyn, wat gy verhandelt, indien gy maar de uuren vervult, die tot prediken geſchikt zyn; maar bevlytig U zulke zaaken uit te kiezen, welke gy oordeelt, dat voor uwe hoorers van het meeste nut en ſtichting konnen zyn. Denk altyd, dat gy tot ſchepzelen ſpreekt, die op de grenzen der eeuwigheid ſtaan; en gebruik daarom de kortelyke tydſtippen van gemeinſchaplyke Godsdienstoeſſeninge tot het ontvouwen, toepasſen en aandringen van de noodigſte waarheden; en zoek hun dezelve zoo klaar en vatbaar te maaken, als, behoudens eenen behoorlyken ſtyl, doenlyk is. Vliedt allen onnoodigen omſlag van woorden en zaaken over hoop te haalen, om een min kundigen toehoorer, —— gelyk toch de meesten zyn, die hier voor ons verſchynen, —— niet te verbysteren, en hem, by het uitgaan der kerk, te doen betuigen, dat hy den voorleezer beter verſtond dan den Predikheer. Schaam U niet, eenige dagen tot het opſtellen uwer redevoeringen te beſteeden. Houd ſteeds in 't oog, dat de meesten onzer hoorderen eenvouwdigen zyn, welken wy door eenvouwdige, doch duidelyke bewyzen, redekundig uit de ſchrift gehaald, het verſtand moeten openen en den wil overbuigen. —— Verkondig, en ontwikkel hun, voor en boven alles, het grootmachtig werk der eeuwig-verbaazende verlosſing, —— het middenpunt van het Evangelie, —— den inhoud van het Bybelwoord. Toon hun de redenen van erkentenis, toeſtemming en verplichting. Tracht hun KRISTUS — den gekruisten — voor oogen te ſtellen, in zyne noodzaakelykheid en dierbaarheid, in zyne ſchoonheid en beminnelykheid; hoe de zaligheid is in geenen anderen, hoe Hy alleen de weg, de waarheid en het leeven is —— de eenig onontbeerlyke —— de eenig algenoegzaame Heiland voor doemwaardigen. Biedt Hem, met gepaste redenen van overtuiging, aan elk aan, —— als Profeet, die door zyn woord en Geest ons verſtand verlicht, —— als Priester, in wiens zoenbloed eene volmaakte gerechtigheid te vinden is, — en als den eeuwigen Koning, wiens voorſchriften van deugd en heiligheid men noodwendig moet opvolgen, byaldien men, hier en hier namaals, zal gelukkig worden. Verbind dus met

Digitized by Google

met de geloofsleer de leer der zeden, op dat uwe hoorers ontdekken, dat de plicht eenes Kristens geenszins hierin gelegen zy, dat men flechts geloove, een begenadigd mensch te zyn, en dat men erkenne, zyne gelukkige ftaatsverandering aan God verfchuldigd te weezen, geene vermogens te bezitten om iets te doen, en het dus enkel — gelyk men goed vindt te fpreeken — op de genade heeft te laaten vlotten en dryven. Het prediken van zulk een lydelyk Christendom moge, by den aanvang der Kerkherforming, aan zommigen, noodzaakelyk gefcheenen hebben, om de verpestende dooling van de verdienstelykheid der goede werken uit te roeijen; maar wy beleeven nu andere tyden —— tyden, waarin de ongodistery, de zorgeloosheid en het waangeloof maar al te veel velds gewonnen hebben, en in welke wy verplicht zyn, de Evangelifche belyders met allen ernst en yver te onderrichten, dat niemand, zonder de betrachting van goede werken, ooit in den hemel komen, of immer in het goede van Gods uitverkoorenen deelen zal. Anders handelende, mogt gy u misfchien de toejuiching der menigte — de laagfte belooning voor een rechtfchaapen Evangelie-dienaar —— bezorgen; het zoude U echter nimmer de goedkeuring des Hemels doen erlangen (*). Schroom dan niet, de Kristelyke *zedeplichten*, by elke gepaste gelegenheid, in te fcherpen; zonder U iets ter wereld te bekreunen aan den niets beduidenden naam van Wet- en Plichtprediker. Hier door alleen maakt men redelyke menfchen tot goede Kristenen, en tot bekwaame burgers van deze, en van de toekomende wereld. En dit, —— dit moet toch het voornaamfte oogmerk onzer Leerredenen zyn. En om dit oogmerk des te beter te bereiken, moet gy U naar den verfchillenden ftaat en toeftand uwer hoorderen fchikken — onderfcheid maakende. Ydele Wereldminnaars, ongeloovige en zorgelooze zondaars moet gy uit hunnen doodflaap trachten op te wekken, door hun, met de grievendfte met de treffendfte en doordringendfte taal, voor oogen te houden, aan den eenen kant, de fchandelykheid, het Godönteerende, en de eeuwige rampzalige gevolgen van hun beftaan; terwyl gy hun, aan de andere zyde, moet aanwyzen de betaamelykheid; de aanminnigheid en de eeuwig-zalige uitkomften van den weg

(*) Men leeze dit breedvoeriger in het allervoortreffelykst *Zestal van Kerkl. Redenv.* van mynen hoogstwaardigen Leermeester P. CHEVALLIER. bl. 38, 39 en 82 aant. *.

Digitized by Google

weg des geloofs en der bekeeringe: om, ware het mogelyk, de verharde grendelen hunner harten te verbreeken, het Evangelie ingang by hen te doen vinden, en hen als een buit van den rand der helle weg te rukken. Laat daartoe uwe vermaaningen niet flechts verzeld gaan met de klemmendfte drangredenen, ontleend van de kortftondigheid hunnes verblyfs in deezen ftaat van beproeving, en van de onzekerheid hunner fterfuure; maar paar by dezelve ook de vriendelykfte, de vuurigfte en hartelykfte fmeekingen, hen biddende als of God door U badt, by alles, wat hun dierbaar is in den tyd, wat hun kostelyk en ontzachlyk is in de eeuwigheid, om toch, zonder uitftel, van hun voorgaand gedrag afftand te doen, berouw te toonen, en zich door een oprecht geloof in KRISTUS met God te laaten verzoenen. ——— Leg aan Schoonfchynende Huichelaaren, en aan bloote naam-Kristenen, hunne valfche gronden open. ——— Doe aan Bekommerden over hunne behoudenis, die zich, uit een vernederend gevoel van fchuld en onwaardigheid voor God verootmoedigen, woorden van genade en heil hooren. Waarfchouw hen, om toch niet ontrouw te worden, aan hunne overtuigingen, en zich niet weder gerust te ftellen, voor dat zy door eene waarachtige geloofsgemeinfchap met den Verbondsmiddelaar vereenigd zyn. Leer hen alle tegenkantingen der natuur beftryden, en het ongeloof overwinnen. Geef hun de middelen aan de hand. Leid en beftier hen op den regten weg. ——— En, eindelyk, tracht ook daar naar te ftaan om een medewerker der blydfchap van *Jehova's* volk te zyn. Spreek naar het hart van *Jerufalem.* Word nimmer met meer vuurigheid des geestes aangedaan, dan wanneer gy hen, die in duisternis zyn, moogt verlichten; wanneer gy treurigen vertroosten, afgedwaalden op het regte fpoor geleiden, verflaauwden en moedeloozen verkwikken en opwekken moogt, om hen allen wyzer en beter te maaken, en hun het geloof en de Godsvrucht dieper te doen inwortelen. Zoek hen, volgens de grondbeginzelen van het eeuwig Evangelie, beftendig aan te fpooren, om zich door gebeden en fmeekingen naby hun Hoofd en Heer te houden; en op hunne hoede te zyn tegen hunne heilsvyanden, die hen nog geduurig van achter Hem zoeken af te trekken, en hen in twyffelingen, in moedeloosheid, in verdachthouding van hunnen ftaat poogen neer te ftorten. Breng hun veel de heerlykheden en voorrechten van hunnen gelukkigen gena-

de-

Digitized by Google

deſtaat voor oogen, en hunne duure verplichting, om met een deugdzaam en Godverheerlykend gedrag te beantwoorden aan den zeldzaamen ſchakel van de dierbaare weldaaden, aan hun beweezen en geſchonken. Wys hen ten dien einde op de milde ſtroomen der genade-gaaven des heiligen Geestes, die de noodige bekwaamheid ſchenken tot het volbrengen van den ganſchen trein van bevallige en Kristelyke deugden. En doe alle uwe geſchiktheid — alle uwe zeggenskracht — alle uwe beweeglykheid — ſamenvloeijen, om hen in allerlei omſtandigheden te bemoedigen, en hen, ter hunner vertroostinge in nood en dood, te doen ſtaroogen op die gelukzalige verblyfplaatzen, in welke, op de voorlichting van het Goddelyk getuigenis, het geloof, de Godsvrucht en deugdzaamheid van alle getrouwe Kristenen met onverwelkb're eere, blydſchap en geluk beloond en bekroond zullen worden. ——: Dit zy de hoofdinhoud van uw prediken. En, om in dit een en ander des te gelukkiger te ſlaagen, moet 'er een vuur en eene levendigheid zyn in U zelven. Gy moet de taal der hartstochten ſpreeken, gepaard met eene aandoenlyke deelneeming in het gezegde. Vermyd echter alle gedwongene gebaarden, alle geveinsde vertooningen van medelyden, alle zuchtingen uit gewoonte, en het kermend geſteen in de ſtemme. Spreek, zoo als de natuur U geleerd heeft. En bedien U, overeenkomſtig den verheven aart der zaake, zoo min van eenen laagen en ſlordigen ſpreektrant, als van eenen ydele hoogdraavenheid. Voer, als een rechtgeäart Bybeltolk, eene mannelyke en deftige taal."

Verhandeling over het Zaligmakend Geloof, *door* P. HEMAN, *Lid der Hervormde Gemeente te Amſterdam. Te Amſterdam*, *by* D. en J. Tol, 1783. *In gr. octavo*, *77 bladz.*

Ene wel aeneengeſchakelde ontvouwing van het Zaligmakend Geloof, naer 't gewoone Leerbegrip der Kerke, aen welke Broeder *Heman* nog enige aenmerkingen hecht, zo over het verwaerloozen of minachten, als het te hoog ſchatten en verkeerd beſchouwen, van verſtandlyke kennis, als mede over 't gebruiken van zommige ſpreekwyzen, met betrekking tot de werkzaemheid van 't geloof. ——— Zie hier ene zyner leerzame onderrichtingen, welke hy den zodanigen geeft, die, onder den ſchyn van ne-

Digitized by Google

nederigheid, en onder voorwendzel van eenvoudig te handelen, zich toegeven aen traegheid en nalatigheid in de beoefening van de kennis der waerheid, naer de vatbaerheid en de gelegenheden, welken zy bezitten.

„, Dit toch maakt, zegt hy, den arbeid van Gods getrouwe Knechten, om ons verſtand en hart te verlichten en te verbeteren, veelal vrugteloos; dit ſtelt ons bloot voor zo veele duisterheden en verwarde begrippen omtrent zaken, die, behoorlyk onderſcheiden, dikwerf allerduidelijkst zijn; ja dat veele broederverſchillen, voorbaarige oordeelvellingen en misduidingen, veelal uit onkunde en misverſtand ontſtaan, wordt door de ervaring maar al te veel bevestigd. Hoe dikwerf, bij voorbeeld, hoort men, bij gebrek van kennis en oplettendheid, een godzalige klagen over deeze en geene Leerrede, om dat in dezelve van Christus, 't geloof in hem, de belofte van genade, enz.: zo *letterlyk*, *regtſtreeks* en *geduurig* niet geſproken wierd, als, naar zijne gedachten, moest geſchieden; —— of 'er wierd te veel op pligten en niet genoeg op 't geloof, of te veel op 't geloof en niet genoeg op de pligten aangedrongen, of op deeze en geene byzonderheid te lang geſtaan, en wat dies meer is; —— daar intusſchen alle zulke oordeelvellingen, doorgaands enkel ontſtaan uit verkeerde begrippen, die men van *'t geloof*, *genade*, *wet*, *euangelie*, en andere Leerſtukken, heeft; en niet genoeg onder 't oog houdt de nauwe betrekking in welke alle de waarheden tot elkander ſtaan: zo dat 'er geen WET *zonder* EUANGELIE, noch EUANGELIE *zonder* WET; en geen GELOOF *zonder* BEKEERING, noch BEKEERING *zonder* GELOOF kan begreepen worden; gelijk ook, dat men geloof, bekeering, wet, genade, enz. of deeze en geene bijzonderheid of eigenſchap van die in 't afgetrokkene beſchouwende, al het andere als daar toe onafſcheidelijk behoorende moet onderſtellen; en dat derhalve een Leeraar, overeenkomſtig den aard zijner ſtoffe, en het verband waarin die voorkomt, over deeze of geene byzonderheid ſpreekende, onmogelijk altoos zo regtſtreeks en letterlijk over 't gelqof, of euangelie, of pligten, enz. kan handelen, of alles in ééne Leerrede kan afdoen; —— en eindelijk, dat de hoofdſom van alle leeringen en vermaaningen, die uit de behandelde waarheden getrokken worden, daarop altoos uitloopen: *bekeert u*, en *gelooft het euangelie*: zo dat elke vermaning tot Geloof de Godzaligheid,

heid, als deszelfs gevolg, en tot Godzaligheid, of de pligten die te betragten zijn, het Geloof, als deszelfs beginsel en wortel, onderstelt."

Verhandeling van den Heidelbergschen Catechismus door twee Godgeleerden. No. 3. en 4. Te Utrecht, by S. de Waal, *en* G. v. d. Brink, Jansz. 1783. *In gr. octavo, 66 bladz.*

Men vervolgt hier mede, naar het onlangs voorgestelde Plan (*), de verklaring van den Heidelbergschen Catechismus; en de arbeid dier Godgeleerden gaet, op dezelfde wyze, als wy toen gemeld hebben, voort. De opheldeerende ontvouwing beantwoord aen de vereischte nauwkeurigheid in 't behandelen der zaken en spreekwyzen, gelyk ook de toepassingen aen den gevorderden nadruk van voorstellen.

Verhandeling over de Godheid van onzen Heere JESUS CHRISTUS, *door* J. ABBADIE, *Domdeken van Killalew in Ierland. Uit het Fransch vertaald, en verrykt met twee Aanhangzels, deels uit de Hoogduitsche Verhandeling over de Godheid van* CHRISTUS, *door den Hoogleeraar* G. F. SELLER; *deels uit de verbeterde Engelsche Vertaalinge der Verhandelinge van* ABBADIE, *door den Heer* ABRAHAM BOOTH, *Predikant te Londen, bezorgd. Twee Deelen. Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, 1783. *In octavo.*

Door de Verhandeling van den Eerwaerden *Abbadie*, met deze Aanhangzels, te vermeerderen, verleent men ons ene vry volledige verzameling van de verschillende leer- en denkwyze der Godgeleerden over het Leerstuk der Godheid van onzen Heere JESUS CHRISTUS, zo in vroegere als latere dagen; met aenvoering der bewyzen, welken dienen om het heerschende begrip der Christen-Kerke desaengaende te bevestigen. —— Zy, die nog niet genoeg ervaren zyn in de verschillen daeromtrent, of begeerig zyn om dit Stuk nader te onderzoeken, kunnen hierin ene volkomen voldoening vinden; en ze zullen zich, na het oor-

(*) Zie boven, bl. 405.

Digitized by Google

oordeelkundige doorbladeren van het zelve; vertrouwen we, gereedlyk, vereenigen met de flotaenmerking van den Hoogleeraer *Seiler*, op de Schriften der Oude Kerkleeraren deswegens, dat ook op vele latere Schriften wel overgebragt mag worden. „ Dat men, naamlijk, dewijl 'er „ onder de oudste en meest beroemde Kerkleeraars eene „ zo groote verscheidenheid, in de verklaaring der inwendige betrekking der Goddelijke Persoonen, te vinden is; „ en zij zelven tot zo veele verkeerde voorstellingen omtrent dit leerstuk vervallen zijn; dat het dus ten uiterste billijk en betaamlijk is, om in de verklaaring deezer groote, gewigtige en aanbiddelijke verborgenheid, „ met alle mooglijke omzigtigheid, behoedzaamheid en „ eerbied te werk te gaan."

Hedendaagsche oefenende Heelkunde. *Door* D. VAN GESSCHER, *Heelmeester te Amsterdam, en Lid van verscheiden Genootschappen. IIIde Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1783. *In gr. 4to.* 120 *bladz.*

De Heer *van Gesscher* behoort niet tot dat slag van Geleerden, die zomtyds met ongelooflyken yver eene zaak beginnen, maar ook even zo schielyk in hun voorneemen verslaauwen; of ('t welk nog erger is) den begonnen arbeid staaken, zo dra zy in de loopbaan hunner letterbezigheden eene gunstige gelegenheid vinden om roem te verwerven. —— Onaangezien de menigvuldige Beroepsbezigheden, gaat de werkzaame *van Gesscher* voort, om zyne begonnen taak te volenden, en ons eerlang een volledig Werk over de Heelkunde te leveren. —— In dit *Derde Deel* zal de Schryver, volgens het gemaakt ontwerp, de Heelkundige Konstbewerking verhandelen, en wel in het eerste lid de algemeene, en in het tweede lid de byzondere, Konstbewerkinge. —— In het Stuk, dat wy thans voor ons hebben, beschouwt de geleerde Schryver de Heelkundige Konstbewerking in het algemeen, en handelt in Vyftien byzondere Hoofddeelen over de Aderlaating, het Koppen, de Blaardragten, de Etterdragten, de Inkervingen, het openen der Ettergezwellen, het wegneemen van Beursgezwellen, de Hegtingen, de Wryvingen, het Electriseeren, de Brandingen, de Inspuitingen, het zetten van Bloedzuigers, de onderschepping der Slagäderen, en de afzetting der Ledemaaten. Alle deeze onderwerpen

Digitized by Google

worden hier kort, dog tevens zo duidelyk en zo volledig, voorgesteld, dat zy, die niet in de gelegenheid zyn zig eenen genoegzaamen voorraad van Heelkundige Boeken te verzamelen, of geen tyd hebben zo veel Heelkundige Werken te leezen, hier, met een opslag van het oog, alles vinden, wat men, in vroegère en laatere tyden, over ieder deezer Konstbewerking in 't byzonder gedagt of geschreven heeft. —— Ons bestek laat niet toe, om ons in byzonderheden in te laaten: ook oordeelen wy alle aanpryzing van dit Werk overtollig.

Tafereel der Algemeene Geschiedenisse van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar 't Fransch van den Heere A. M. CERISIER. *Vyfde Deels, Tweede Stuk. Te Utrecht, by* B. Wild. *In gr. octavo, 272 bladz.*

In het Stuk deezes Tafereels, 't welk thans voor ons ligt, ontmoeten wy MAURITS, daar by de Steden en Edelen aan zich onderwerpt, —— een verslag van het voorgevallene op de Synode te *Dordrecht*, —— de Regtspleeging der Gevangen Heeren, —— den dood van OLDENBARNEVELD, —— het lot der andere Staatsgevangenen. —— Wy zien MAURITS het Stadhouderschap van *Groningen*, de *Ommelanden*, en *Drenthe* in handen krygen, —— de *Remonstranten* ten lande als ballingen uitwyken, —— het Bestand eindigen, en MAURITS, weder in de wapenen, —— de zamenzweering der *Zoonen* van OLDENBARNEVELD, tegen hem gesmeed, —— en het Sterfbedde van dien Vorst. —— Voorts een keurlyk verslag van het Staatsbestuur, de Geldmiddelen, de Krygsmagt, —— van den voortgang der *Oost- en Westindische Maatschappyen*, —— van den Godsdienst, de Zeden, de Kunsten, Weetenschappen en Ontdekkingen: gepaard met een Leevensberigt van eenige vermaardste Mannen in dit Tydvak. Meermaalen hebben wy, dit Werk aankondigende, opgemerkt, dat de Schryver en Naavolger duidelyk Begunstigers en Voorstanders waren der Vryheid in Burgerstaat en Godsdienst. Dit alleen is genoeg om elk te doen opmaaken uit welk een oogpunt deeze gewigtige Gebeurtenissen hier beschouwd worden.

't Lust ons thans 'er niets uit over te neemen dan twee Characterschetzen van twee Hoofdpersoonadiën, OLDENBARNEVELD en MAURITS.

Het

Digitized by Google

Het deerlyk uiteinde des Gryzen Staatsmans beschreeven hebbende, vaart de Geschiedenis, te rug ziende op zyne verdiensten, in deezer voege voort. ,, In de daad, welk een Man was hier opgeofferd! Behoorden de Staaten van *Holland* zich niet te schaamen, dat zy een Staatsdienaar, die hun drie- en veertig jaaren gediend hadt, dus lieten sneeven. Met welk een gelaad konden zy de Registers dier jaaren opslaan? Registers, die hun toonden, dat hy de ziel geweest was van alle hunne raadslagen; dat, zonder hem, het Gemeenebest de gevaaren van een volslaagen ondergang, naa den dood van WILLEM DEN I, niet zou ontkomen weezen. De invloed, dien OLDENBARNEVELD toen verkreeg, bewerkte de verheffing van MAURITS, die niet alleen aan hem te danken hadt zyne verheffing aan 't hoofd van den Staat en van het Leger; maar ook dat hy de laagen der *Engelschen*, tegen zyne vryheid, en misschien tegen zyn leeven, ontkwam. Zonder zyn schrander doorzigt en beleid, was het Gemeenebest de flinksche treeken en geweldige aanslagen van een eerzugtigen en onrustigen LEICESTER niet ontkomen, noch de verdeeldheden en volks-opschuddingen, door de *Engelsche* Party verwekt, gelukkig ontworsteld. Door zyne wysheid en schrander vernuft werden de beginzels des Bondgenootschaps, en de Regten en Waardigheden der onderscheidene Gewesten op waare beginzels gebouwd, en op een vasten grondslag gevestigd. Alle de verrigtingen, Verbintenissen, Verdragen, en gewigtige Volvoeringen, die, naderhand, zo veel magts en luisters aan 't Gemeenebest hebben bygezet, hadt men, grootendeels, dank te weeten aan zynen invloed op de Staatszaaken en bekwaamheid in buitenlandsche Onderhandelingen. Op zyne talenten en begaafdheid vertrouwde men zo zeer, dat men, in verscheide Gezantschappen, tot welken hy gebruikt wierd, alles aan zyn oordeel overliet. Koningen en Vorsten, die hem aanzagen als den Raads- en Leidsman des Gemeenebests, vereerden hem met de streelendste Brieven: zy vervoegden zich in 't byzonder tot hem, hunne Afgezanten belastende, zyne Vriendschap te zoeken (*). Zyn aanzien, gegrond op de grootheid en menigte zyner diensten, was niet minder by de andere Gewesten, dan in *Holland*. Hy was de dryfveer, die 't geheele Werktuig der Regeeringe aan den gang

(*) OLDENBARNEVELD'S *Eer verdeedigd*. bl. 98—110.

Digitized by Google

gang hielp, en alle zaaken gingen door zyne handen; derwyze, dat, geduurende zyne Ziekte, in den jaare MDCXVI, en toen hy gevangen zat, de Staat, gelyk CARLETON het uitdrukt, door eene soort van slaapziekte scheen bevangen (*).

„Onder éénhoofdige Regeeringen kan men zulk eenen veelvermogenden invloed krygen, door gunst en kuipery; maar OLDENBARNEVELD verhief zich in de onrustige beginzelen van een opkomend Gemeenebest, in een dier hachlyke tydsgewrichten van eenen Staat, waar in de Characters en bekwaamheden zich ontwikkelen, en van zelve die plaats krygen, welke hun toekomt. Hy bezat een kloek en verheven vernuft, een diep doordringend en welwikkend oordeel, eene groote maate van voorzigtigheid, met de bekwaamheid, om de kunstenaaryen van anderen te ontdekken, en de boozen te doen vallen in de eigene strikken, voor anderen gespannen. Nimmer verzuimde hy, zich van gunstige voorkomende gelegenheden te bedienen; en dikwyls deedt hy ze gebooren worden. Met regt zag men hem aan voor den grootsten Staatsman van zynen tyd. Stelde men hem vreemde en netelige vraagstukken voor, hy voegde by de gereedheid, om voor de vuist voldoende antwoorden te geeven, eene tegenwoordigheid van geest, en eene openhartigheid, die alle verdere wederspraak afweerde. Hy was beschonken met de zeldzaame begaafdheid, welke de Kunst alleen kan volmaaken, indien de Natuur ze gegeeven heeft, de begaafdheid, om zich op staande voet zeer gelukkig uit te drukken: een vermogen van oneindigen dienst in een Vry Land. Hy scheen de cieraaden der welspreekenheid te versmaaden; doch zyn taal was recht geschikt om vertrouwen te winnen: alles was natuurlyk, eenvoudig, deftig, kragtig en nauwkeurig. Niemand wist de zaaken met meer werkzaamen yver, vaardigheid en standvastigheid, door te zetten. Hy scheen een dier Geesten, door de Natuur gevormd, om anderen te bestuuren. In de Staatsvergaderingen bezat hy de kunst om de redenen zeer nauwkeurig te wikken en te weegen; en de verdeelde stemmen, met zo veel gemaatigdheids, tot één te brengen, dat hy elk bragt werwaards hy wilde.

„Geen tegenspraak bykans bejegende hem, dan toen, in de

(*) *Negot.* de CARLETON.

Digitized by Google

de laatste jaaren zyns leevens, eene Party van Heerschzugtigen en Onrustigen zich gevormd hadt; voor dien was zyne onkreukbaare opregtheid en doordringende schranderheid lastig. Dewyl hy niets bedoelde dan het welweezen en de Eer zyns Vaderlands, de bewaaring der Vryheid, de verdeediging van de Regten der Gewesten en der Steden, was hy onverzettelyk tegen alles, wat deeze dierbaare panden kon schaden. Men moet die fiere onbuigzaamheid, welke een der grondtrekken van zyn character uitmaakte, die zyne Vyanden, en ook zomtyds zyne Vrienden, Hoogmoed en Styfzinnigheid noemden, voor eene dier gelukkige gaven aanmerken, waar door hy een tweeden grondlegger werd van het Gemeenebest. Die onbuigzaamheid behieldt hy tot den dood toe; dewyl hy altoos bezield geweest was door de zuiverste Vaderlandsliefde, en hy de kragt van zyn eigen aart niet kon ontveinzen. Alle Menschen kunnen, by vlaagen, moed betoonen, 'er zyn alleen beweegmiddelen noodig om hun op te wekken; maar die onwrikbaare standvastigheid, welke in alle gelegenheden staande blyft, bedreigingen en straffen versmaadt, zonder vrees het schavot betreedt, de Dwinglandy stout onder de oogen ziet, is een bevestigend zegel der Deugd, en een niet verdenkbaar teken van Onschuld (*)!"

Wy kunnen onzen Schryver niet volgen in het onderzoek der beschuldigingen tegen deezen Staatsman ingebragt: alleen tekenen wy nog aan de merkwaardige woorden in de *Resolutien van Holland*, op den dag wanneer men een leeven, in 's Lands dienst afgesloofd, door Beuls handen deedt eindigen: daar wordt hy beschreven als *Een Man van grooten bedryve*, besoigne en directie, ja singulier in alles. *Die staat zie toe dat hy niet valle, en zy* GOD *zyne Ziele genadig! Amen* (†).

By het overlyden van MAURITS, de sterke verzekering van zyne Zalige Verryzenisse uit den mond van BOGERMAN vermeld hebbende, merkt onze Geschiedschryver op. „ Het staat den Geschiedschryver, het staat niemand vry, hier over zo beslissend te spreeken. De Geschiedkunde beschouwt en beoordeelt hunne daaden. En, indien

(*) AUBERY. Art. *Maurice*, *Barneveld* en *Aarsens*. *Uitenbogaards Leeven*. XV. 300. 305. BRANDT, *Regtspl*. bl. 246. 247.

(†) *Resol. Holl.* 1619. bl. 102.

Digitized by Google

dien OLDENBARNEVELD onverdiend het schavot betradt, indien de middelen, om hem van kant te helpen, verkragtingen van regt en geweldenaaryen waren, kan zy MAURITS niet regtvaardigen. 't Was de Godsdienst onteeren, te beweeren, dat deeze blykbaar onregt en dwinglandsche daaden wettigde. 't Is dien eere geeven, wanneer men de geveinsde Heerschzugt het masker, waar mede zy zich zoekt te dekken, afligt, en deeze in alle haare afschuwelykheid voorstelt. Dit is van zo veel te meer gewigts, daar men grond heeft om te denken, dat MAURITS nooit zynen roem dusdanig zou bezwallykt hebben, indien eerlooze Vleijers, en doldriftige Godgeleerden, hem niet hadden aangeraaden den Godsdienst in 't spel te brengen, als een bekwaam voorwendzel, om zyne oogmerken te regtvaardigen, en te gemaklyker door te zetten (*). De vrees voor schande, een der sterkste wederhoudende teugelen der geenen, die in hoogheid gezeten zyn, zou de Heerschzugt, hem natuurlyk eigen, bedwongen hebben. Deeze overmeesterende drift vervoerde hem, die eenen vuurigen en oploopenden aart bezat, en door de ruwheid van het Krygsmans leeven nog bet aangezet, tot de verregaandste uitersten. Niets kon zyne gevoeligheid, omtrent de zodanigen, die zyne ontwerpen dwarsboomden, maatigen. De Wraak- of Heerschzugt, door de bepaalingen des Staatsbestuurs beperkt, bragten in een hart, voorheen tot bruskheid toe vry, ontveinzing voort en huichelaary, gepaard met wreedheid (†).

„Men hebbe, over zulks, zich niet te verwonderen, dat MAURITS, in 't laatst zyns leevens, somber, agterdogtig, wraakzugtig en haatdraagend werd, en zo jalours op zyn gezag, dat een raad, van de Staaten komende, alleen daarom van hem verworpen werd. Op zekeren dag vervoegden zich hunne Afgevaardigden, op de onderdanigste wyze, by hem, om zyne bevelen te verzoeken, tot het volvoeren van een zekeren aanslag. *Doet*, sprak hy, op een norschen en *Laconischen* toon, *wat gy wilt*, *wat my betreft*, *ik wil niet* (§)."

Naa het bybrengen eeniger staaltjes van zyne Hebzugt en

(*) *'t Nut der Stadh. Regeering*. bl. 144. 147.

(†) Mem. de GUICHE. Introd. p. 12.

(§) AITSEMA, I. p. 443. CAPELLE, *Gedenksch*. I. p. 347. 348. 452.

Digitized by Google

en verregaande trek tot de Sexe; een zwak hem met de grootste Helden gemeen; doch, om 't welke op te volgen, hy geene gunstige gelegenheid, om den Staat te dienen, liet voorby glippen, wordt 's Prinsen Character verder afgemaald. „ MAURITS bezat alle de hoedanigheden, die een groot Veldheer vormen. Het versterken, aanvallen en verdeedigen van Plaatzen, verstondt hy meesterlyk, en heeft dit gedeelte van de Kunst des Oorlogs tot eene hooge maate van volkomenheid gebragt. Zyne Krygstugt was streng, en maakte zyne Soldaaten de gevreedsten in *Europa*. By deeze bekwaamheden voegde hy eene onverschrokkene dapperheid, eene rustige bedaardheid, eene onvermoeide werkzaamheid, en naauwlettende voorzigtigheid. Zeldzaam liet hy het op een hachlyken kans aankomen. Hy vermydde geregelde Veldslagen, zonder te voeren, [dit zal *vreezen* moeten weezen,] en als hy ze leverde, scheen zyn geest zich te verheffen, en wist de omstandigheden, die de ongunstigste scheenen, ten zynen voordeele te gebruiken. Altoos berouwde het hem den Slag by *Nieuwpoort* gewaagd te hebben: dit deedt hy uit spyt, en om de Staaten, wier bevelen hy begon te versmaaden, te dwarsboomen. Veel agting betoonde hy voor de Krygsbekwaamheden van SPINOLA; doch kende zyne eigene. Gevraagd, wie de eerste Veldheer van zynen tyd was? antwoordde hy, SPINOLA *is de tweede*: een vernuftig antwoord; jammer dat het zo zedig niet is als geestig. Dan, wat hier ook van zy, men moet erkennen, dat MAURITS, door zyn heldenmoed en krygsbekwaamheden, verdient aangemerkt te worden als de tweede Grondvester van ons Gemeenebest. Gelukkig, indien hy, by de overwinningen op de Vyanden van den Staat, den roem gevoegd hadt van zichzelven, in verscheide gevallen, overwonnen te hebben!

„De ieverige *Calvinisten* hebben niet kunnen nalaaten, zich te beklaagen over de wanorders, die op het te onderbrengen der *Arminiaansche* Party volgden. Zy beefden op 't gezigt, dat het gezag der Landschappen eene Man in handen gevallen was, die dikwyls, zonder met de Staaten te raadpleegen, zaaken, van de uiterste aangelegenheid, afdeedt, met eenigen zyner Gunstelingen, ERNST VAN NASSAU, AARSENS en MARQUETTE, drie Vreemdelingen, verdagt van aan den Vyand verkogt te zyn en het Vaderland te verraaden. ——— Het groot aantal nieuwe Leden, binnen korten tyd ter Staatsvergaderinge

Digitized by Google

en in de Regeering der Steden ingevoerd, veroorzaakte eene zigtbaare ongeregeldheid des bestuurs. Dewyl, in veele Plaatzen, de beste en bekwaamste Mannen waren afgezet, wist men geen goeden raad te geeven: veelen zelfs durfden niets voorstellen, en hielden zich stil als het op 't geeven van hunne stem aankwam. De Staaten waren menigmaal verlegen hoe zy de zaaken zouden redden (*). Niet vreemd is het, derhalven, dat niemand de stem der Vryheid durfde laaten hooren. Zy sprak alleen in 't hart van eenige haarer Liefhebberen, en in afgezonderde Gezelschappen.

(*) Capelle, *Gedenksch.* I. bl. 84. 85. 121. 232. Carlet, III. p. 147.

Proeven van Dichtkundige Letteroefeningen, over eenige Dichtstukken van VONDEL, *en over den* Yſtroom *van* ANTONIDES. *Tweede Deel. Te Utrecht by* de Wed. J. v. Schoonhoven 1783. *In gr. octavo* 278 *bladz.*

Tot een vervolg der voorige Proeven, van welker nutte inrigtinge wy reeds verslag gegeeven hebben (*), dient dit tweede Deel; 't welk eene oordeelkundige beschouwing behelst, van twee Tooneelstukken van *Vondel*, te weeten, *Josef in Dothan*, en *Jëftha*, mitsgaders van diens Dichters *Maegden Brieven*, en eindelyk van den *Yſtroom van Antonides.* De dichtkundige schoonheden en gebreken deezer Stukken worden hier met eene onpartydige naauwkeurigheid getoetst; en door eene juiste vergelyking met voorstellingen uit de Werken van andere Dichters, daar zulks te stade komt, in het treffendste licht gesteld. By den aanvang van ieder soort van Dichtstukken geeft de Autheur eene beknopte onderrichting van 't geen in zodanige Dichtstukken vereischt wordt, en naar welk vereischte men dezelven heeft te beoordeelen. Zo liet zyn Ed. zig, by het beoordeelen van *Abraham den Aartsvader*, in het eerste Deel, uit over het Heldendicht; en op eene dergelyke wyze bepaalt hy onze oplettendheid, met het nagaan der bovengenoemde Tooneelstukken, tot het Treurspel; de beschouwing der *Maegden Brieven* doet hem vooraf handelen over de eigenschappen der Heldinnen

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 309.

Digitized by Google

nen Brieven; en de *Ystroom* geeft hem aanleiding, om zyne gedagten mede te deelen, wegens die soort van Dichtstukken, welken de Ouden *Carmina Cycloidëa* noemden, en die men algemeene Gedichten, of wel Historische Gedichten, in welken eene geschiedenis poëtisch behandeld word, kan heeten; waarvan hy het characterizeerende ontvouwt. Deeze manier van onze vroegere beroemde Dichters te toetzen, en dit onderwerp te behandelen, vooral wanneer het met zo veel oordeels geschiedt als in deezen doorstraalt, kan niet anders dan weezenlyk nut zyn; inzonderheid met betrekking tot onze jonge aankomende Dichters; die in zodanig eene naspooring eene handleiding vinden, om zo over den aart der Dichtstukken, als over het waare schoone, het valsche vernuft, feilen van allerleie soort, te leeren oordeelen. Langs deezen weg maakt men hunne oplettendheid gaande, en ze worden natuurlyk bekwaamer, om, in stede van alles blindlings goed te keuren in eenen Dichter, voor wien men hun agting heeft ingeboezemd, op goede gronden te leeren oordeelen, over 't geen men te volgen, en 't geen men te vermyden hebbe. Een geschrift van die natuur was te nuttiger in onze dagen, daar men, (gelyk 't ook meermaals in andere gevallen gaat,) niet zelden in uitersten loopt, met onze Nederduitsche Dichtkunde, in vroeger tyd, en tegenwoordig, te hoog te verheffen, of te laag te vernederen; welk Stuk, gelyk onze Autheur met het afloopen van dit Deel toont, van veelen niet onpartydig genoeg behandeld wordt.

Men kan, zyns oordeels, niet wel ontkennen, dat wy Dichters in onze taale hebben. Een Hoofd, Vondel, Cats, Antonides, Poot en Hoogvliet zyn ongetwyfeld dien eernaam waardig. Dit kan niet wel betwist worden: maar de vraag, zyn we thans agterlyk in de Dichtkunde, kunnen onze hedendaagsche Dichters het op verre na niet haalen, by onze overleeden Dichters? is neteliger te beantwoorden; te meer daar het vergelyken van onze nog leevende Dichters, by de Ouden, niet wel voegelyk inkoomt. Men kan 'er, gelyk hy zeer wel aanmerkt, dus geen beslissend antwoord op geeven; dan hy vindt geene zwaarigheid om 'er in 't algemeen zyne gedagten over te zeggen, zonder iemand te willen beleedigen; 't welk in 't hoofdzaaklyke hierop uitkomt. ——— 't Is ligt te begrypen, dat 'er kunstkenners zyn, die zeggen dat wy agterlyk in de Dichtkunde zyn, en voor de voorige Poë-

Digitized by Google

ten wyken; in zo verre zy oordeelen uit de veelvuldige Dichtkundige Genootschappen, en derzelver afgegeeven Proeven; waarin men, in stede van niets dan 't geen wel uitgewerkt is te vinden, maar al te veel middelmaatige, en zelfs minder dan middelmaatige, stukken aantreft. Men kan het des dien kunstkenneren niet geheel ten kwaade duiden, dat zy onzer Natie haare agterheid verwyten, om haar tot meer vlyt en oplettendheid aan te spooren. Dan 't is egter ook tevens waar, dat 'er thans nog Dichters onder ons zyn, die niet veel voor de voorige Dichters wyken; doch ze maaken, als byzondere Persoonen, minder vertooning, dan die Genootschappen; en worden dus door die klaagende kunstregters ligtlyk over 't hoofd gezien. Met dit alles, moet men nogtans bekennen, dat onze vroegere Dichters boven de laatere uitgemunt hebben, in die oefening en verdere vereischten, welken geschikt zyn, om iemand tot een voortreffelyk Dichter te maaken. Edoch, dit toegestaan, en de klagte in zo ver eenigermaate gebillykt zynde, blyft evenwel, aan den anderen kant, de vraag nog over, of men niet te veel agting voor onze oude Digters voede, en of men dezelven wel aan onze jonge Dichters, met de vereischte omzigtigheid, als modellen ter navolginge, voorstelle? —— Het komt onzen Schryver voor, dat ook hier eene misvatting plaats hebbe; en hy laat zig deswegens ten slot aldus uit.

„ Men heeft al zeer lang Hooft en Vondel als de volmaekste modellen voor onze jonge Dichteren aengeprezen, als of men door 't lezen hunner werken een volmaekt Nederlandsche Dichter konde worden. Ik geve 't echter aen mijne Lezeren in bedenking, of zulks niet met groote voorzigtigheid en naeuwe bepaling moet geschieden, en of het niet eene der redenen is, waerom veele jonge Dichters het niet verder brengen, en hunne meesters niet voorbijstreven. Heeft een jong Dichter nog wel zo veele bekwaemheid en oordeel, om te weten wat hij in Hooft en Vondel moet navolgen, wat niet; hoe hij hunne gebreken van hunne schoonheden moet schiften. Niemant toont die onzen jongen Dichteren (*), die veelal met

(*) „ Men heeft, gelyk onze Schryver wat vroeger opmerkt, over meest alle onze Poëten gemeenlijk geoordeeld, volgens een oppervlakkige en willekeurige beschouwing, die zelfs

met een blindelings vertrouwen Hooft en Vondel in alles volgen, zij hebben hunnen ſmaek nog zo veel niet gezuiverd, door het beſtudeeren der natuure en Griekſche en Latijnſche Dichteren, bij onze jonge lieden veelal verwaarloosd, om het goed te kiezen en het kwaed te laten. Hooft, Cats, Vondel, Huigens behooren buiten twijfel onder de eerſte grondleggers onzer Dichtkunde. Voor hen was 'er geen muzijk, geen melodij, geen vloeiendheid, ja zelfs niets van het werktuiglijke dat tot een vers behoort, bekend onder ons. De Heer Huizinga Bakker heeft dit onwederſpreeklijk getoond in het 5de deel der verhandelingen van de Leidſche Maetſchappije, in eene ſchoone Verhandeling, die alle beminnaers onzer Letterkunde met vermaek lezen. Dan alle deze groote mannen hebben, gelijk alle andere Schrijvers en Dichters hunne gebreken. Uit het geen ik over de twee treurſpelen van Vondel en den IJſtroom van Antonides in deze Proeven, en over den Aertsvader van Hoogvliet in de voorgaende hebbe gezegd, volgt het zonder tegenſpraek, dat deze Dichters zeer groote gebreken hebben; daer is zeer veel valsch vernuft in Vondels werken; vele ſtopwoorden, onnodige vergezogte zaken, verheven en laeg, heilig en onheilig, liggen onder elkander, en begraven het teere, aendoenlijke der ſentimenten en het treffend Pathetiek, ook zeer dikwerf niet op de regte plaets is. Zeer weinigen zijner Dichtſtukken houden zich van 't begin tot het einde ſtaende; maer zijn door een goed en kwaed mengelmoes bedorven, zoo dat de goede ſmaek hen niet kan goedkeuren dan met veel omzigtigheid. De Treurſpelen van Hooft zijn wel vol kragtige, manlijke tael, maer nog veel meer met onnutte zaken beladen dan die van Vondel, gelijk alle de Verzen van Hooft voor die van Vondel wijken, zoo men het vernuft uitzondert, daer het natuurlijk is, om dat Vondel alleen de Griekſche en Latijnſche Poëten gevolgd heeft, het geen door Hooft en Huigens ook gedaan is; maer ongelukkig hebben deze twee voortreflijke mannen, wier ſchriften om hunne manlijke tael en groote gedagten men altijd zal moeten bewonderen, hunne natuurlijke ſchoonheden, en het goede, dat zij zoo rijklijk den ouden hadden afgezien, dikmael

zelfs meestal over enkele taelkundige zaken loopt, gelijk de Proeve van den Heer Huidekoper over Vondels Ovidius leert, die, wat het Poëtisch betreft, van geen het minſte belang is."

Digitized by Google

mael bedorven en ontluisterd, door het bestudeeren en navolgen der Italiaensche Dichteren, die toen in hoge achting waren, om dat 'er in gene anderen der levende talen nog iets goeds was. Men hadt toen den smaek nog zoo niet gezuiverd, dat men alle verwilderde gedagten, vergezogte Allegorijen, blinkende tooi, valsch vernuft, winderigheid, Concettis, woordspelingen, en diergelijke Over-Alpiesche fraeiheden afkeurde. Men bewonderde en volgde hen ongelukkig. Cats is daer echter ook vrij van gebleven, en koos alleen de Grieken en Latijnen, even als Vondel, tot modellen, waerom hij veel eenvoudiger en naturelyker is, dan Hooft of Huigens. Daar de meeste Dichters alleen aen sommigen behagen, alleen het nut of behaeglijk hebben, verschaft Cats een zoet vermaek voor de kinderen, behaegt de Jonglingschap, geeft den Man en der Vrouwe voortreflijke lessen, en leert den Grijsaard. Zijne Gedichten bevatten alle het nutte en aengename, dat bij Hooft niet altijd vereenigd is. Cats Dichtstukken behooren, geene uitgezonderd, tot het eenvoudig, behaeglijk, leerzaem schoon, en hebben niets van het schriklijk, stout, en weinig van het verheven: hierom wijkt hij in manlijke tael en kragt bij Hooft, Huigens en Vondel; doch hij wint het van deze in het schikken van zynen stijl naer de zaken, die aengenaem, eenvoudig zijn. Hooft, Vondel en Huigens spreken dikwerf al te verheven, en wederom laeg daer men deftiger moest spreken. Zy mengelen heilig en onheilig onder elkanderen, dat Cats nooit doet, die aen zichzelven gelijk en eenparig blijft. Gelijk alle menschen, die veel geest en natuerlijke bekwaemheden hebben, tot het overtollige vallen, en geen einde weten aen hun verhalen, zoo dicht Cats altijd op den zelfden trant voort, en zegt te veel. Hij haelt de dingen te diep uit, en gunt zijne Lezers weinig te denken. Dit verveelt in hem minder om dat het hem naturelijk afgaet, en het zijn eige stijl is, en kunst van zingen, die hij zelfs heeft gevonden, en bij alle zijne navolgers bijna onverdragelijk wordt; het verveelt echter en is zoo wel als zijne eentoonigheid, te ver gedreeven, een gebrek. Hooft heeft een harden, stijven stijl, en zijne verzen zijn ruw. Dat Cats te zagt is, dat is Hooft te hard. Zij kunnen beiden derhalven niet tot navolging dienen, niet als modellen worden voorgesteld in het werktuiglijk der verzen. Vondel heeft een middenweg gekozen, en de verzen zoo volmaekt, door

een

Digitized by Google

een mengeling van zagt en hard, hoog en laeg, uitgewerkt, als onze tael het lijdt. Hij is derhalven voor het werktuiglijk der verzen een modél voor jonge Dichteren. Indien men, behalven de aengehaelde gebreken, die voornaemlijk en tot de zaken en de ziel der Dichtkunde behooren, alle de gelijkenissen, overdragten, figuren, tael en alles wat tot het kunstige der Poëzije behoort, en haer lofwerk maekt, in Hooft, Vondel, Cats toetste, en naer den goeden smaek beoordeelde, zoude men een oneindig getal aenmerkingen tot hun nadeel moeten maken, en gedurig tonen, hoe verre zij in dit alles voor Virgilius, Horatius, Tibullus enz. wijken. Men zoude, gelove ik, verlegen wezen om een jongen Dichter juist aen te toonen, waerin hij Hooft en Vondel moet volgen. Ik geve 't mijnen lezeren in overweging, of men wel veilig die Dichters, zoo vol gebreken in alles, tot modellen kan voorstellen voor jonge Poëten, en of het wel waer is, dat 'er thans geene levende Dichters zijn, die bij hen halen. Ik voor mij gelove het tegendeel. Wij hebben thans nog Dichters, die veel waer vernuft en uitgebreide kundigheden bezitten; door het bestudeeren der ouden en het oplettend overwegen van het geen in de hedendaegsche talen tot verbetering van den smaek geschreven is, vele schoonheden in hunne stukken hebben gebragt, en zeer vele gebreken gemijd, die onze Dichters der vorige eeuw ontluisteren. Zij wijken voor dezelve in niets, en hebben ruim zo veel gezond verstand, en vernuft, en veel meer beschaefdheid. Ik hope, dat men deze mijne gedagten mij niet kwalijk zal afnemen. Ik kan Vondel alleen maer in het werktuiglijk der Verzen als een modél, dat navolging waerdig is, beschouwen, en verder noch hem, noch Hooft, noch Huigens, noch Cats aenprijzen tot het zelfde einde. Mooglijk kan iemant, die aengename, zoete, teere, Saffiesche, Anakreontische soorten van Lierzangen wil maken, Vondels Reien tot voorbeelden nemen; doch in het verheven Lierdicht kunnen zij hem niet voldoen. Poot heeft dit gedaen, gelijk hij Hoofts gezangen in zijne minnedichten gevolgd heeft. Ieder een heeft dat natuerlijk gezond oordeel, dat origineel vernuft niet als Poot, om daerin gelukkig te slagen. 't Is jammer, dat wij van hem niet wat gewigtiger stukken hebben, en hij zijn tijd aen ellendige Bruiloftszangen enz. aen dichtkundige beuzelingen veelal verspild heeft, die meer natuerlijks, los en aertigs bezitten, dan leerzame uitgebreide kundigheden.

Daer

Digitized by Google

Daer moeten derhalven onzen jongen Dichteren volmaekte Modellen worden voorgesteld en in handen gegeven. De hedendaegsche Engelschen prijzen hun Shakespeare en Milton hemelhoog. De Franschen hunnen Corneille en Racine. Doch zij stellen Homerus, Sofokles, Theokritus, Virgilius, Horatius, Tibullus enz. tot modellen voor, en volgen hen om iets volmaekts te geven. Alle deze Dichters hebben, even als Hooft, Vondel, Cats, hunne schoonheden, en strekten tot eer en vermaek hunner Natien; doch komen, indien men iets in het groot, geheel, in alles vernuft en kunst te samen beschouwt, niet bij die oude Meesters. De Koning David hadt veele voortreflijke Helden, die groote verdiensten bezaten, doch daer waren 'er echter drie, die alles overtroffen, en bij welken de overigen niet kwamen, hoe dapper zij waren. In het veld der Letteren zoude ik deze drie in Homerus, Sofokles en Virgilius zoeken. Vindt iemant anderen voortreffelijker, hij toone het tot vordering van den goeden smaek. Kan hij uit Hooft en Vondel meer schoonheden ter navolging voordragen, hij zegge 't, en ik betuig, dat ik hem zeer hoog zal achten, om dat ik een groot genoegen vinde in alles, wat ons Vaderland, en onze Letterkunde, tot eere strekt, welke te bevorderen mijn eenigst oogmerk is".

Taal-Dicht-en Letterkundig Kabinet, *door* G. BRENDER A BRANDIS. *Vierde Deel. Te Amsterdam, by* C. *en* L. Groenewoud, 1783. *In gr. octavo* 364 *bladz.*

Voor hun, die zig op de Taal-Dicht-en Letterkunde toeleggen, strekt deeze Verzameling op den duur, tot eene aangenaame uitspanning, die tevens haare leerzaamheid heeft, zo dat nut en vermaak zig in dezelve vereenigen. ——— Heeft iemand smaak in 't leezen van Vernuftige en Dichterlyke stukjes, hy vindt hier een voorraad, die den eenen en den anderen, naar de verscheidenheid zyner aandoeningen, meerendeels nog al behaagen zal. ——— Is hy meer gesteld op Taalkundige aanmerkingen, ook hier omtrent kan hy voldoening vinden, zo in eenige lessen de *Nederduitsche Taal en Spelkunst* betreffende, als in etlyke bedenkingen over het rechte gebruik der *Verkleinwoorden*, en eene proeve van *taalkundige aanmerkingen* op de Gedichten van *J. Vos*; welken den jongen Dichteren van dienst kun-

Digitized by Google

kunnen zyn, om hun te leeren, hoe zy zig hebben te wagten voor soortgelyke onnaauwkeurigheden, die hunne Stukken, schoon zy anders juiste dichterlyke trekken hebben, te byster ontcieren. ——— Schept een Leezer meerder behaagen, in 't overweegen eener gezette behandelinge van een Letter-of Dichtkundig onderwerp, ook in dit opzigt zal hy hier voldoening vinden; wanneer hy 't oog slaat, op eene in dit Deel geplaetste Verhandeling van den Heer *van Hagedorn*, over de *Liederen der oude Grieken*; of op het geen men ons uit de *Dichtkunst* van den Heer *Marmontel* bybrengt, zo wegens *de Dichtkunst in 't gemeen*, als betreffende de *Dichterlyke Bekwaamheden*; die, gelyk alle de bekwaamheden voor de Geleerdheid, volgens hem, afgeleid worden, uit de drie Zielskragten, het *Verstand* of den *Geest*, de *Verbeelding* en 't *Gevoel*. ——— Nopens ieder deezer heeft de kundige *Marmontel* verscheiden overweegingswaardige opmerkingen: men hoore hem, by voorbeeld, over 't geen de *Verbeeldingskragt* betreft.

„ De verbeeldingskragt, zegt hy, is dat vermoogen der ziele, dat de onderwerpen, den geest als tegenwoordig zijnde, voorsteld. Zij ondersteld een verstand (*), dat voor

(*). De Heer *Marmontel* tragt den Dichteren gestadig in te prenten, dat zy het *Verstand* bovenal in 't oog moeten houden. Hy stelde het daarom alvoorens in de eerste plaatse, om dat, „ daar de Verbeelding en het Gevoel bij den Dich-„ ter het sterkste zijn, het Verstand hem moet voorlichten, „ dewyl anders, de een door de andere verdwaald zijnde, het „ Verstand het oog is van 't Genie, en de Verbeelding en 't „ Gevoel zijne vleugelen zyn". 't Is hem niet onbekend, hoe sommigen vreezen dat het Genie hierdoor te naauw beperkt worde; dan hy weet geen voorbeelden, in welken de gedagten, met de grootste strengheid betragt, niet goed waren. „ En waarom zou het, zegt hij, in de Dichtkunst zwaarer „ zijn, zuiver dan valsch te denken? Zal de Harmonie en „ het Coloriet niet zodanig een uitdrukking van denkbeelden „ aanneemen, die met zich zelven overeenstemmen? Het is „ waar, wanneer de Verbeelding en het Gevoel van een ern-„ stig Verstand geleid wordt, dan kunnen zij zich niet meer „ aan de eigenzinnigheid van eene valsche verheffing overgee-„ ven; maar goed: zo veel beter is 't voor de Dichtkunst, „ waar *niets schoon is dan het ware*." TASSO zegt: „ de Kunst „ is niets anders dan de kloekheid zelve. De wetten van het „ Vernuft zijn even zo gesteld, gelijk die, van welken PLATO „ zegt, zij zijn geen ketenen welke ons binden; zij zijn vleu-„ ge-

Digitized by Google

voor de levendige indrukken der onderwerpen, en dezelve getrouw te bewaaren, vatbaar is, en met de beste geſchiktheid dat weder kan voortbrengen, dat het verkreegen heeft. Wanneer zij enkel onderwerpen, welke de Zinnen ontſtellen, afteekent, dan is zij van de gedachtenisſe enkel door de levendigheid der verwen onderſcheiden. Maar wanneer zij buiten de verzaameling der getuigen, welke de gedachtenisſe bewaard heeft, zelfs Tafereelen te ſaamen ſteld, wier geheel geen voorbeeld in de Natuur hebben, dan word zij een ſchepſter; en is dan een eigendom van het Genie.

„ 'Er zyn weinig Menſchen, in welke de erinnering aan gevoelige onderwerpen, niet door nadenken, of door de aanvuring van den geest, levendig en omſtandig genoeg word, om de Dichtkunst een modél te kunnen aangeeven. Zelfs de kinderen hebben reeds het vermogen om een ontroerend voorbeeld te maalen, en niet alleen van dingen die zy gezien, maar ook van zulke, welke zy als gewigtig en pathetisch gehoord hebben. Alle Menſchen, welke zekere hartstochten onderworpen zyn, maalen die onderwerpen levendiger af, welke met het gevoel, dat hen inneemt, in evenredigheid ſtaan. De Herinnering van een Dichter kan even dezelve werking voortbrengen: zy ſchikt de denkbeelden, en zet hen tot verſchrikkinge te ſaamen. Schildert de Dichter ſlegt en onduidelyk; laat hy vlekken op zyn Tafereel; zo komt het meerendeel daardoor, dat hy zyn voorwerp niet met de vereischte opmerking betracht heeft.

„ Men heeft een Schip te maalen, dat de ſtorm aanvalt, en dat zo aanſtonds verbryzeld zal worden. In het begin ſteld zich dit voorwerp, ſlegts in het verſchiet, voor mynen geest, daar het verdonkerd. Ik wenschte dat het nader by was. Ik doorloop met myne geestelyke oogen de deelen, uit welke het beſtaat: ik betracht de Lucht, het Water, het Schip zelve: ik zie wat 'er voorvallen zal. In de Lucht verbeelde ik my oproerige Winden, die elkander zullen aanvallen; ik zie Wolken die den dag verduisteren, die op elkanderen ſtooten, zich met elkander vermengen, en uit hunne zyden, uit welke de blixemflitſen vliegen, de donderklooten met groot geraas verſprei-

„ gelen, op welke wij ons naar den Hemel verheffen." De
„ vrijheid van het Genie beſtaat daarin, dat men billijke wet-
„ ten gehoorzaamt."

spreiden. Ik slaa myn oog op het Water; hier zie ik schuimende golven, welke zich tot aan de Wolken verheffen; vlaktens zo glad als cristal, die het vuur, dat van den Hemel valt, weder te rug werpen; bergen van Water, die over de Afgronden hangen, van welke zy zich los gemaakt hebben; in welken het schip schynt te verzinken, en uit welken het, op de toppen der golven, in de hoogte vliegt. Ik vestig myn oog op de Aarde, hier zie ik steile rotsen, tegens welke de Zee al bruischende aanstoot, en welke voor de oogen der schepelingen de naare verbeelding van een schipbreuk, de schrikkelyke voorbeduiding van hun lot, daar steld. Ik betracht het Schip; hier zie ik de Sprieten, of Raas, welke zich onder de zeilen buigen; de Masten, welke met groot gekraak breeken; en zelf de zyden van het Schip, welken, onder de aanvallen der golven, als zuchten, en elk oogenblik zich dreigen te openen. Ik zie den verbaasden Stuurman, wiens uitgeputte kunst thans plaatse maakt voor de vertwyffeling; de door den last van eenen vruchteloozen arbeid nedergedrukte bootslieden, daar zy aan de touwen hangen, en met een klaaggeschrei den Hemel bidden, dat hy hunne laatste vlytbetooningen wil zegenen. Ik word een Held gewaar, die hen moed geeft, en die zig bezig houd om hen een toevlucht aan te wyzen, welke hy zelve niet heeft. Wil ik dit Tafereel nog roerender nog verschrikkelyker maaken, dan stelle ik my in het Schip eenen Vader met zynen eenigen Zoon vóor: Echte Lieden en tederbeminnenden, die elkander aanbidden, zich omhelzen, en schreijende uitroepen: *wy vergaan!* Het hangt van my, of ik dit Schip tot een Tooneel der Hartstochten wil maaken, en met deze werktuigen de sterkste dryfvederen van schrik en medelyden in beweeging wil helpen. Hiertoe is geene zeer gelukkige Verbeeldingskracht noodig; men behoeft slegts de omstandigheden van eenen storm na te denken; en eens te zien het geen ik gezien hebbe. En even zo gaat het met alle de Tafereelen, wier onderwerpen in de zinnen vallen: hoe meer dat men hen nadenkt, hoe meer zy zich ontwikkelen. Het is waar, men moet de gaave hebben, de omstandigheden nader by te brengen, en de enkelde stukken te verzamelen, welke in de erinnering verstrooit liggen: maar, by de aanwakkering van het Verstand, brengen de gedachten, als van zelve, de stoffe aan, welke men verzameld heeft; en ieder, welke zich de moeite

Digitized by Google

wil geeven, kan in zichzelven gewaar worden, dat de Verbeeldingskragt in de Natuur eene bekwaamheid is, welke men bezit, zonder dat men het weet.

Somtyds heeft men hier eenen overvloed in, en men misbruikt hem. Het is een gebrek aan smaak, wanneer men alles wil schilderen. 'Er zyn zekere onderwerpen, welke men slegts aanwyzen moet; en het is een zwaare kunst, zyn onderwerp daardoor gevoelig te maaken; het verschiet van ontworpene trekken den indruk van een geheel te geeven. De Schilders bedienen zich van deze kunst, by de voorwerpen, welke men van verre ziet; de Dichters moeten haar in de overdragt van het eene Tafereel op het andere, en in dingen die weinig van belang zyn, over welke het verstand maar ras heen wil loopen, zoeken aan te brengen. In 't algemeen moet men opmerken, dat de Dichterlyke schilderingen in de Natuurkunde slegts schetzen zyn, die wy in 't lezen zelve verder moeten uitbreiden."

De Nieuwe Reiziger, of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld. Uit het Fransch vertaald, XXVIIste Deel. Behelzende de Stad en de omliggende Streeken van het Koningryk Napels. Te Dordrecht, by A. Blussé en Zoon. *In gr. octavo, 427 bladz.*

Men heeft, van voor lange opgemerkt, dat het reizen op zyn kamer ontelbaare gemakken schenkt, in het daadlyk reizen niet te vinden: en voor ongemakken, die ons buiten 's Lands dreigen of overkomen, behoedt. Keurig drukt VONDEL dit uit, als hy op het *Tooneel des Aardryks* van J. en C. BLAEU, zingt:

De Wereld is wel schoon, en waerdig om te aenschouwen,
Maer 't reizen heeft wat in, de kosten vallen swaer.
Men mag den Oceaen niet al te veel betrouwen;
De bergen ryzen steil, de bosschen zien te naer;
De stroomen gaepen wyd, om over heen te stappen;
De mylen rekken staegh, de landen strecken veer;
De Rycken, tegen een verdeeld door vyandschappen,
Die staen in 't harrenas, en trecken het geweer.
De bittre kou verkleumt, de hitte braedt de leden;
De lugt die hangt vol damps, of moord met felle pest.
Men vindt ongastvry volck, en onbewoonde Steden,
Woestynen, daer 't gediert des nachts verlaet zyn nest,
En brult en huilt, om roof en aes van vee of menschen.

Het

Het zand beswaert den gang, de ganger hyght en rookt
Op 't ongebaende pad; dan is 't vergeefsch te wenschen
Na den verlaten haerd, daer moeder eeten kookt.
O reisgezinde geest ghy kunt die moeite sparen,
En zien op dit Toonneel de Wereld groot en ruim
Beschreeven en gemaelt in klein begrip van blâren.

Wy hebben, dit Deel des *Nieuwen Reizigers* in handen krygende, nog een zeer aanmerkelyk voordeel in het reizen op de Boekenkamer ontdekt. De Reiziger en Beschryver zyner Reizen kan sterven, een ander, voor hem, de reis vervolgen, en verdere berigten mededeelen. De Abt DE LA PORTE, die, in een reeks van Boekdeelen, zeer bekend aan onze Leezeren, al reizende eene beschryving van een goed deel der Wereld gegeeven hadt, is te *Rome*, als Reiziger aangemerkt, overleden: want naauwlyks hadt hy de laatste hand aan het XXVIste Deel gelegd, of de dood nam hem weg, in den ouderdom van zes- en zestig jaaren, op den 19den van December, 1779, volgens het berigt van den Voortzetter zyns werks. „Deeze, die gelyk hy verklaart, „ eene byzondere „ verbintenis met hem hadt, heeft zich nauwkeurig naar deszelfs ontwerp, inzigten en oogmerken, geschikt. Hy zou „ zich ten hoogsten gelukkig agten, indien men geen merkelyk onderscheid in de uitvoering gewaar wierd; maar hy „ kan instaan voor zyne nauwkeurigheid in de navorschingen „ en voor zyne zorgen om het Werk te voleindigen, zonder „ een langen tyd te laaten verloopen, tusschen de Deelen, „ die nog moeten verschynen."

Op het Werk van den Abt DE LA PORTE, was meermaalen aangemerkt, dat hy de bronnen, waar uit hy geput hadt, niet aanwees, om dus gezag by te zetten aan 't geen hy verhaalde. De Voortzetter zyner Reize heeft deeze klagten zoeken te doen ophouden met de Werken aan te duiden, voornaamlyk door hem gebruikt in dit en het volgende Deel: 't welk aantoont, dat hy zich van de nieuwste en beste bediend heeft. De schryftrant van den Abt DE LA PORTE is wonder wel door hem gevat, en gevolgd. Men zou misschien, zonder Voorberigt, uit het Werk zelve, den dood des aanvanglyken Schryvers zo min vernomen hebben, als men, in 't eerst, en voor de ontdekking, wist dat de Heer DE MONTBEILLARD de Medeschryver was van eenen, zo men meende, geheel onnavolgbaaren DE BUFFON. Wy wenschen den Bezitteren van dit Werk geluk met deezen Voortzetter, en dien Schryver, dat hy het ten einde brenge: men kan zich altoos zulk een goeden uitslag van een opgevat werk niet belooven.

Hebben wy voortyds geen Deel deezes Werks uit de hand gelegd, zonder 'er iets uit te ontleenen. Wy zullen thans,

Digitized by Google

den Leezer herinnerd hebbende dat het tegenwoordige over de Stad *Napels*, *de Omliggende ſtreeken*, *en het Koningryk Napels*, *loopt*, eene andere byzonderheid, uit den driehonderd twee- en vyftigſten Brief, het Character der *Napolitaanen* betreffende, bybrengen.

„ Welk eene zonderlinge verſcheidenheid in de *Napolitaanen*! Aan de eene zyde heeft dit Volk de grootſte eerbiedigheid voor alle Priesters en alle Monniken, zonder onderſcheid. Men werpt zich voor hen neder en kuscht hun de handen en kleeders. Niemand is 'er, of hy heeft eene *Madone*, of de beeldtenis van eenigen beminden Heilig, waaraan hy zyne moeilykheden en ongeneugten vertelt, welken hy hoont en met vervloekingen overlaadt, indien de zaaken niet naar zyn genoegen uitvallen, en welke hy vleit en ſtreelt, indien zy gelukken. Men is belaaden met gebedenſnoeren, ſchouderrepen, *Agnus Dei*, heilige overblyfzelen, pronkpenningen, en gezegende koorden, in welke men het grootſte vertrouwen ſtelt. Aan den anderen kant, vertoont dit zelfde Volk den ſchyn van eene ergerlyke Ongodsdienſtigheid. Treed in eene Kerk, ſtraks ziet gy byna alle de aanweezenden met den rug na het altaar gekeerd, terwyl men de doorlugtigſte der offeranden viert, en hoort hen ſchel ſpreeken en luidkeels lachen. Ik was 'er ooggetuigen van, dat eenige onbeſchaafde lieden, van de heffe des Volks, den ſpot dreeven met een Man, die in eene zedige geſtalte op zyne knien lag, en hem elkanderen, als iets buitengewoons, met den vinger weezen. Op de voornaame dagen, by het vieren van de Feesten der Heilige Maagd en den beſchermheiligen, de negendaagſche gebeden, de veertig uuren, enz. die geduurig in eenige der Kerken te Napels op elkanderen volgen, is de toevloed der aanſchouweren, in der daad, zeer groot: men komt yverig de beste zangers, de bekwaamſte violisten, en de aangenaamſte ſpeelders op blaastuigen, hooren, terwyl zy, beurt om beurt, in *Soloos* hunne begaafdheden om ſtryd laaten blyken. Maar weet gy wat men dan verrigt? Na eenigen tyd ſtilte verleend te hebben, terwyl deeze Speelders alle hunne kragten inſpannen, juicht men zommigen toe, en berispt de anderen; men treedt in geſprek met zyne gebuuren of gebuurinnen; men doet voorſlagen, maakt ſchikkingen, en bepaalt plaatzen van byeenkomst; men gebruikt koelgemaakten wyn, en eet zuikergebak. De oplettenheid wordt een oogenblik vernieuwd wanneer de *Soloos* weder beginnen. Maar naauwlyks zyn zy geëeindigd, of ieder vertrekt, en men laat de Priesters alleen hunne verrigtingen volvoeren.

„ Echter ben ik verre van te denken, dat hier ſlechts eene enkele beeldtenis is, en dat men gelooft aan de deugden, welken hy beveelt, als ook aan zyne geſtrenge en ſtraffe pligten te kunnen voldoen door eene ydele pracht, die alleen

de

de uiterlyke zinnen aandoet, en door eene vermenging van bygeloof en ligtgeloovigheid, die deezen Godsdienst in de oogen van verstandigen onteeren, en hem bespotlyk maaken voor hen, die in zyne verheevene en doorlugtige waarheden niet zyn doorgedrongen. ——— Ik zal met anderen niet zeggen, dat Belang en Wellust de dierbaarste Godheden deezes Volks zyn. ——— Volgens het gevoelen deezer al te strenge Zedemeesteren, is het belang de beweegreden, die alle de *Italiaanen* doet werken, en naar welke zy alle hunne gedachten en oogmerken, alle hunne bewegingen en treden richten: zy zien en beschouwen het zelve alleen. Indien zy verhinderingen ontmoeten, worden zy niet afgeschrikt; buigzaam en zelfs kruipende vleien en streelen zy; maar men moet dan hunne geveinsde zagtmoedigheid wantrouwen; zy spreiden dan de behendigste strikken; en het vertrouwen, dat verraden of bedrogen is, het berouw aan de slagtoffers hunne strikken overlaatende, verdubbelt zelfs hunne vermaaken. Indien het nu waar is, zeggen deeze gewaande bespiegelaars, die, om de menschen te beoordeelen, zich al te dikwerf aan waarschynlykheden gedragen, indien het waar is dat de voorwerpen, zoo ten aanziene van het zedelyke als natuurlyke treffender en aandoenlyker worden, naar maate men in Italie vordert, met welk een kragt moet het belang alle de wezens der zuidelyke deelen, en voornaamlyk de Stad Napels, niet bezielen; dewyl de behoeftigheden aldaar menigvuldiger, de hulpmiddelen gemaklyker, en de behendigheid der Inwoonderen zeer bekend zyn? Hier door, vervolgen zy, moet men geduurig op zyn zakken letten, wanneer men door de straaten van Napels gaat, om zich te beveiligen voor de gauwheid der Lazzarons, die de neusdoeken, doozen en uurwerken zeer listig ontfutzelen. Hier door ontstaan die behendige draaijen in het spelen, die derwyze in gebruik zyn, dat zy nimmer iemand tot schande strekken, en men het omzwagteld met den eerlyken dekmantel van zyn geld te kunnen verdeedigen. Hier door werden de ketens der vriendschap verbroken, de wetten der welvoeglykheid vernietigd, en zelfs de banden des bloeds verscheurd, wanneer het belang zulks eischt. Een Vader verzaakt zyne Kinders, die vruchteloos op zynen bystand hoopen; en de Kinders verwerpen en verachten, op hunne beurt, het vaderlyke gezag. Hier door eindelyk ontstaat het algemeene wantrouwen, dat yder voor zich zelven doet vreezen voor het geen hy misschien tegens alle anderen in zyn hart ontwerpt, en dat vergeefsch vermomd wordt door die vleiende pligtspleegingen, die uitgezochte beleefdheden, en die betuigingen van vriendschap, waarmede de Napolitaanen zo verkwistende zyn.

„ Alle deeze uitvaaringen schynen my valschlyk op het geheele Volk te slaan. Men bedriegt zich grootelyks, wanneer

Digitized by Google

men de ondeugden van eenige byzondere perfoonen, en zelfs van eenen zekeren rang van burgeren, als het gevolg van de algemeene zeden, opgeeft. Men vindt hier eene groote menigte van opregte en edelmoedige Inwoonders, uitmuntende door de edelheid hunner gevoelens en door rechtgefchikte om de achting en eerbied van allen, die hen kennen, te verwerven. Men merkt zelfs op, dat in geen eenig land de deugd zich met zo veel luister en nadruk vertoont, als in Italie. Ik oordeel dit naar het voorleden, ik oordeel dit nog naar verfcheiden perfoonen, welken ik gelegenheid gehad heb te kennen. De verheven inbeelding kan veel toebrengen om deeze uitwerking te veroorzaaken; zy teelt groote deugden zoo wel als groote misdaaden. Ik voeg 'er eene gewigtige aanmerking by, die my toefchynt tot roem der Italiaanen te ftrekken, door de weezenlyke onderfcheiding, welke zy tusfchen hen, en de Inwoonders van het noorden van Europa, ftelt: namelyk, dat in Italie de begaafde perfoonen in byna alle de rangen der zamenleevinge, het talrykfte zyn; de zotten, en zelfs de middelmatige lieden, zyn 'er vry zeldzaam. Het tegendeel heeft in de Noordfche Gewesten plaats; de middelmatige lieden en de zotten zyn gemeen, en de begaafde Perfoonen moeielyk te vinden. Ik geloof, dat deeze verdeeling vry ftreelende is voor de Italiaanen in 't gemeen, en vooral voor de Napolitaanen, die my dagelyks de treffendfte bewyzen daar van geeven.

,, Ik beken echter, dat de liefde tot de vermaaken deeze laatften kan beletten alle de voordeelen, welken zy van de natuur ontvangen hebben, tot hun nut aan te wenden. Men kan met grond van Napels zeggen, dat 'er de wellust haar ryk fchynt gefticht te hebben; zy heeft haar invloed, is het my geoorlofd deze uitdrukking te gebruiken, door alle de zinnen. De zachtheid der luchtftreeke, de aangenaame geuren, de prikkelende fpyzen, het zuikergebak en de chokolaad, waar van men zoo veel gebruik maakt, de vuur- en zwavelachtige lucht, welke men onophoudelyk inademt, dit alles roept haar in en fpoort haar aan. ——— Welke betooverende aanlokzels hebben de Vrouwen! Eene leevendige en luchtige tred, eene zwierige en losfe geftalte, meer natuurlykheid, egter, dan regelmaatigheid in de weezenstrekken, groote, zwarte en van vuur doortintelende oogen, veel natuurlyk verftand en leevendigheid, eene zonderlinge openhartigheid en eenvouwigheid, de teekens van het hoofd, de fpraak der handen, hare uitdruklyke, verfchillende en bekoorende gebaren, een fierlyk optooifel, volgens de Franfche manier, doch naar den fmaak van het land gefchikt; zie daar, buiten twyffel, verzekerde regten om te behagen, en alle eerbewyzingen aan zich te verbinden. Het is gemaklyk te bezeffen dat de liefde, wanneer zy deeze harten overmeestert, voornamelyk in den eerften ouderdom, oppermagtig daarin regeert. Men zou zelfs kunnen zeg-

Digitized by Google

zeggen, dat de Napolitaansche Vrouwen sleehts dit denkbeeld in het hoofd hebben; zy schynen alleen voor de liefde te bestaan; zy doen al het geluk haars leevens van eene wederzydsche en opregte verbintenisse afhangen. Maar dat de minnenyd nimmer in haare ziel opkome! ——— Deeze was in vroegeren tyde heftig, maar thans alleen by Ouderwetsche Burgers te vinden, by lieden van een aanzienlyken rang zou het zelfs een der grootste belachlykheden zyn, minnenydig te schynen. Aan den anderen kant begint de *Sicisbéature*, of het Geleyjonkerschap, in deeze Stad grootelyks te vervallen. De Juffers zyn moede van altoos haare zyde bekleed te zien door den zelfden dienstridder, die dikwyls minder van haare verkiezing dan van die haarer mannen is. Zy vinden het veel natuurlyker, verscheiden van hun in haar gevolg te hebben, of zelfs zonder onderscheid met yder te wandelen, gelyk in Frankryk gebruiklyk is.

„ Deeze Vryheid, die dagelyks te Napels meer en meer wordt ingevoerd, brengt echter geen het minste nadeel aan de uiterlyke betaamelykheid toe. Het geheim bestuurt hier de vermaaken; en een der eerste hoedanigheden, welken eene Vrouw van haaren Minnaar vordert, is, dat hy eerbiedig en bescheiden zy. Men heeft in deeze Stad niet te bloozen over de onbeschaamde Vrouwlieden, die des avonds in de straaten, door haare lastigheid, haare kunne schande aandoen; men ontmoet ze nergens, en zy stuuren slegts afgezondenen, die zich op de meestbezogtste plaatzen onthouden, en zelfs haaren last met veel achterhoudinge en omzigtigheid uitvoeren. De veragting welke men voor deeze Vrouwlieden heeft, belet echter niet dat het getal zeer aanmerkelyk zy. Men telt 'er meer dan dertig duizend. 't Geen verbaazend moet zyn in eene Stad, waar de bevolking de helft minder is dan te Londen of te Parys."

Mengelwerk, IVde Stukje. Tendimus ad Cælestem Patriam. *Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1783. *In octavo* 172 *bladz.*

Overeenkomstig met de natuur van dit Geschrift, behelst het tegenwoordige Stukje weder eene verscheidenheid van onderwerpen, die, even als de voorigen, met eene oordeelkundige naauwkeurigheid, en, daar het te passe komt, eene recht dichterlyke leevendigheid behandeld zyn. De Autheur bepaalt zig in deezen tot het Dichtkundige, en handelt in de eerste plaatze over het rymlooze Dicht, welks meerdere invoering hy ten sterkste aanpryst. Hierby komt eene overweeging van 't in werking brengen van hoogere Weezens in de Poëzy; waaromtrent de Schryver ons leerzaame aanmerkingen aan de hand

 geeft;

geeft; ftrekkende om jonge Dichters te doen opmerken, hoe ze zig daarvan hebben te bedienen, en waarvoor ze zig in deezen hebben te wagten. De deswegens voorgeftelde bedenkingen worden met gepaste voorbeelden opgehelderd, zo ten goede als ten kwaade; om te duidelyker te toonen, wat men in dit opzigt te volgen of te vermyden hebbe. Wyders verledigt hy zig, ter befchouwinge van 't geen den Kunftenaar tot een Schilder, Muzikant of Dichter beftemt; of 't geen 'er in denzelven vereischt wordt, om in zyne foort uit te munten. Het voorftellen hier van leidt den Autheur tot het gewag maaken van ééne der *Oden* van *Horatius*; en by die gelegenheid hegt hy 'er aan, eene Nederduitfche navolging van dezelve; waarnevens voorts nog drie Dichtftukjes gevoegd zyn. —— Daar we nu onlangs het hoofdzaaklyke der gedagten van den Heer *van Alphen*, nopens de rymlooze verzen, medegedeeld hebben (*), worden we in dit geval te gereeder overgehaald, tot het melden van den inhoud van 't geen de Schryver van dit Mengelwerk, nopens dit onderwerp, aanvoert.

In 't weezen der zaaken zyn ze 't beiden eens; als oordeelende dat het rymlooze Dicht grootlyks aanmoediging verdient: en onze Autheur beweert hier wel byzonder, ('t geen de Heer *van Alphen* nog zo gereed niet kan toeftaan,) dat het rymlooze dichten minder moeilyk zy; dan het maaken van rymende verzen: 't welk hem verder aanleiding geeft, om den liefhebberen der Dichtkunde hieromtrent etlyke aanpryzende en waarfchouwende bedenkingen aan de hand te geeven. Van daar gaat hy over tot het gebruiken van verfchillende voetmaaten; en hy ftaat gereedlyk toe, dat de Alexandrynfche verzen juist niet van de gefchiktften zyn, voor het rymlooze dicht, van wegens hunne eentoonigheid en niet zeer fterk fpreekenden maatzang. Edoch het komt hem voor, dat het gebruik van 't rymlooze in deeze Verzen egter, (gelyk de Heer *van Alphen* nagenoeg doet,) niet geheel te wraaken zy. Ter verfterkinge van zyne gunftiger gedagten deswegens, beroept hy zig op eene dichtkundige proeve van die natuur, welke wy, om derzelver fraaiheid, hier nog plaats zullen geeven.

„ Ter proeve, zegt hy, zal ik hier eenige ftaaltjes, uit een onuitgegeeven, en ook nog onvoltooid en niet genoegzaam befchaafd dichtftuk, invoegen. In het zelve is eene regelmaatige verwisfeling, in de uitgangen van de flotwoorden der regels, in agt genomen; of dit het ontbreeken der rymklanken, by de beminnaars derzelven, nog eenigzins mogt vergoeden. Ik heb wel eens gezien, dat zulks hun, by de eerfte leezing, belet heeft, het ontbreeken van 't rym te bemerken.

—— „ Gy waart, ô Mensch! tot het Geluk beftemd. Dit leert,

(*) Zie boven, bl. 177——181.

leert, dit bewyst de geheele Natuur. Dit leert u, in 't byzonder, de inrigting van uwe woonplaats, en van alles wat gy, op dezelve, aantreft."

„ Een talloos scheps'len heir, bestemd om vreugd te wekken,
Omringt uw' stille koets. Ge ontsluit pas oog en oor,
Of 't bloozend ogtend-root komt uw gezigt verheugen:
Eerst blinkt de morgenster; dan ryst de blyde zon.
Het groene veldtapyt verkwikt uw' scheem'rende oogen;
Biedt heilzaame artzeny, met streelend zagt vermaak.
't Ontluikend bloemenheir, in vrolyke schakeering,
Mengt duizend verwen, in het groenend veldtapyt.
Waar zig uw oog ook wend', het vindt alom bekoring,
Vermaak, genoegen, vreugd. ——— Maar welk een bly geschal
Streelt tevens uw gehoor! Hoe slaan de Nagtegaalen
Den teêren minneklank, die liefde en wellust wekt!
Wat fluit de meerel malsch! Hoe klinken all' zyn toonen!
Daar heft de leeuwrik aan; hoor 't juichend morgenlied!
Hoor ginds de tortelduif zagt-vleiend lieflyk kirren!
Wyl 't kwinkeleerend heir zig voegt, met wild gezang,
In 't algemeene Choor, dat u, tot vreugde, nodigt.
Rondom hen spreidt de roos, jasmyn en violet
Het reukwerk der Natuur. Wyl 't speelend morgenwindje
De zuivre Hemellugt, van 't fladdrend wiekje, stort,
En stroom en akker, met de leevens-kragt, bezwangert.
ô Zoete balsemgeur! Verkwikking der Natuur!
Wat menschen-pen vermag uw' invloed te beschryven?
Die streeling van 't gevoel, die zwelling van de borst,
Dien ligter loop van 't bloed, die spanning aller veez'len
Die veerkragt, jeugdig, frisch, die ge, onder 't ad'men, schenkt? ——
Maar honger doet wel haast zyn scherpen prikkel voelen.
Stoort dit uw' vreugd? O neen! 't verdubbelt die veeleer.
Dus werkt uw Schepper steeds; zo Hy behoeften wekte,
Behoeften, die Hy wekt, verkeeren in genot.
Zie tog, hoe 't voedzaam graan reeds groeit, op uwen akker;
Zie, hoe de malsche vrugt u 't geurig sap bereidt!
Harmonisch ruischend komt de beek, door koele lommer,
En voert het lesschend nat uw' lippen te gemoet.
De wellust stroomt u toe, o mensch! uit duizend bronnen,
En duizend kragten hebt ge ontfangen, tot genot."

 „ On-

Digitized by Google

„ Onder de menigvuldige bronnen van ons genoegen en geluk, is voorzeker de huwelyksliefde eene der zuiversten en voornaamsten."

„ Sloeg ik nu FLACCUS' *lier, bewandelde ik de boorden,*
Waar bruischende ANIO *zyn' snelle wat'ren schiet,*
Toneel der Poëzy! dan reezen myne toonen,
En TIBURS *koel gebergt' wierd my ten* HELIKON!
Welligt bezogt de schim des Dichters nog deeze oevers,
En antwoordde op myn' stem, en blies zyn eigen vuur,
In 't zwoegend, kloppend hart, en deedt my klanken vinden,
Bevallig, teer, geschikt, naar 't voorwerp van myn zang.
Maar neen! zyn gulde lier sloeg ongewyde accoorden;
Hy zong niet zuiv're MIN, *maar* PAPHOS' *tugtloos kind.*
Een reiner, heilig vuur, doet mynen gloed ontbranden,
Schoon met veel flaauwer vlam, door 't zwakker dichtvernuft. ——
Spreek zelf o Egtgenoot! en schets de tafereelen
Der vreugden die gy smaakt. Zeg! toen uw hartvriendin,
Met half geslooten mond en tederlonkende oogen,
Wyl maagdelyke blos de wangen gloeien deedt,
De blanke boezem zwoegde, en 't hart van liefde klopte,
Toen ze u den eersten kus, met schaamte en wellust, gaf,
Hoe daagde uw heilzon toen? —— *Hoe rees zy toen ge, als vader,*
Het eerste lieve kroost, in uwen arm, ontfingt?
Welk eene ontwikkeling! Een nieuw gevoel ontwaakte,
Een' nieuwe, nooit beproefde aanweezigheid begon!
Uw hart werd uitgebreid; uw aanzyn werd verdubbeld;
De opgaande leevensvlam, aan d' uwe ontstoken, deedt
Uw ziel, in zeegepraal en hemelvreugde zweeven;
Daar gy, door 's SCHEPPERS *gunst, zyns voorregts deelgenoot,*
Het heilryk aanzyn schonkt, aan 't pas ontluikend weezen.
O heuchlyk oogenblik! O heilryke eersteling
Der vreugd', wier ryker oogst uw gansche leeven kroonde!
Reeds glimt het leevensvuur, met held'rer, sterker gloed;
De menschelyke spruit begint zig reeds te ontwikk'len.
Reeds doet een schemering van kennis d' eersten straal
Van gulle, blyde vreugd, uit tint'lend oogjes schitt'ren;
Reeds zweeft een lieve lach, op 't mondje, daar het wicht

De

Digitized by Google

De streelende armpjes strekt, om 's vaders arm te ontmoeten.
Of 't dartelt op uw knie; of 't schuilt in 's moeders schoot;
Of drukt, met teêre lip, den moederlyken boezem.
Aandoenelyk gezigt! de Deugd, die de Onschuld zoogt!" ——

„ Het is de Godsdienst, die ons geluk, tot volmaaktheid, brengt. Zy, die denzelven omhelzen, kunnen alleen gelukkig zyn. Zy, die den Godsdienst verwerpen, kennen geen geluk, ja kennen zigzelven niet."

„ *Wat ben ik? En van waar? En waar tog moet ik heenen?*
Wat zegt de twyff'laar hier? Welke is zyn' droeve taal? ——
Een speeltuig van 't geval, dat, by geval, gebooren,
Ook weder, by geval, tot enkel niet, verdwynt, ——
Maar wat zegt GODSDIENST *nu?* —— *Het werk eens wyzen Scheppers,*
Uit goedheid voortgebragt, tot zaligheid bestemd.
De vriend, de zorg, het kind des algemeenen VADERS,
Die 't juichend, bly heelal, in zynen boezem draagt. ——
O wee hem, die dit woord, deez' heilklank niet wil hooren!
Geen' goedheid straalt, voor hem, in 't ruime waareldrond.
Al wat hy hier geniet, is 't blinde lot ontvallen;
Al wat hem dreigt of treft is onheil, zonder nut.
Daar ik een VADER *loof, wiens weldaan my den boezem,*
Van liefde, en dankbaarheid, en vreugde, zwellen doen;
Blyft hy onaangeroerd, erkentloos, onverschillig;
Grypt zyn bekrompen deel, en zinkt weer in zyn niet."

Gods Zoon in 't Vleesch, of bespiegeling over de heilryke geboorte van den Zaligmaaker der Waereld, JESUS CHRISTUS, *binnen Bethlehem, door* GERARDUS VERBEEK. *Te Delft by* J. de Groot Pz. 1783. *Behalven het Voorwerk, 46 bladz. in gr. octavo.*

Eene opwekkende dichtkundige beschouwing van 's Heillands geboorte, en het by die gelegenheid voorgevallene op Bethlehems Velden, door den Heer *Verbeek* op eene stichtelyke wyze voorgedraagen. Hy verrigt, na eene geschikte inleiding, eerst, het oog op Gods vroegere bedeeling, den toenmaals vervallen staat van 't Joodsche Volk, en de beschryving te Bethlehem. Daarop vertegenwoordigt hy zig den aangenaderden nagt, en schetst ons de verschillende denkwyze der Herde-

deren; waarvan hy ons eenigen voorſtelt als wanhoopig klaagende over des Volks lot, en 't agterblyven van Gods beloften; waartegen zy, door een bejaarden Herder, opgebeurd en aangemoedigd worden. Hieraan verknogt hy de verſchyning des Engels, die de blyde heilmaar der geboorte van den Mesſias aankondigt, en dien een groot getal van Hemelgeesten terſtond vergezelt, welken zig met elkanderen vereenigen om 's Heeren lof uit te galmen. Onze Dichter beſchouwt dien Lofzang als drieledig, en breidt ieder gedeelte in een byzonder Loflied uit. Voorts maalt hy ons het verdere bedryf der Herderen; hun gaan na Bethlehem, benevens hunne ontmoeting en werkzaamheid aldaar, by en na het zien van deezen Wonderzoon. En ten laatſte beſluit hy zyn Dichtſtuk, na eene aanmoediging aan de Dichters, om dit gewigtige onderwerp op een verhevener toon te behandelen, met eene hartgrondige dankerkentenis aan 't Opperweezen. ——— Tot een ſtaal van des Autheurs dichttrant zullen we een en ander gedeelte, zo uit de wanhoopende klagte eeniger Herderen, als uit de opwakkerende troostreden van den ouden Gryzaard, bybrengen.

Ze betreuren den laagen ſtaat van Jacobs nageſlacht, en het verval van Davids huis, daar men des Keizers bevel moet gehoorzaamen, en den Mesſias niet ten voorſchyn ziet komen. *Helaas!* zegt een hunner:

. . . . met welk een heir van rampen
Heeft, eeuwen achter een, ons volk niet moeten kampen,
En waar, waar is nog 't eind' van Isrels bitter leed!
'Er leeft geen ziender meer! de Heer houdt zich verborgen.
Schoon 't Outer voor Hem brand, ſchuwt hij het leed zijns Volks:
Dat door der wrevlen magt, en 't ween des ſcherpen dolks,
Verneêrd, zijn zuchten ſlaakt, van d'avond tot den morgen.
Wat is 't vooruitzicht doods van Isrels veegen ſtaat!
. . . .

God ſchynt zig zyn Volk niet meer aan te trekken; en 't onderwys des Volks in zynen dienst is maar dor en ſchraal; ook bezwykt de hoop op de komst van den Mesſias.

Wordt niet Mesſias Koomst van tijd tot tijd vertraagd?
Vervult de Godſpraak niet met bangen ſchrik elks ooren?
Daar ze onzer Vadren hart voorheen zo kon bekooren,
Maar ons beklemd gemoed van droefheid als doorknaagt.

Het herinneren der troostryke Godſpraake, desaangaande, doet deezen Herder te meer een treurig oog op 's Volks tegen-

Digitized by Google

genwoordigen toestand slaan, daar alles zig ten ongunstigste tekent; 't welk hem in moedeloosheid doet zeggen:

Voor mij, wat andren ook voor redding zich belooven,
Ik ducht den ondergang van onzen veegen staat.
In steede op Judaas troon een Telg uit Davids Zaad
Te zien: dit Wonderstuk gaat mijn begrip te boven.
Bepeins ik 's Hoogsten Trouw; de vrees beknelt mij 't hart!
Wen ik mijn oog heb op 't Profetiesch woord geslaagen;
En dan mijn Land en Volk beschouw in deeze dagen,
Wordt mij het duislig brein hoe langs hoe meer verward.
Och! zagen we eens dien tijd! die allerwenschlijkste uuren!
Waarvan de Ziender in zijn Boekrol heeft gewaagd,
Hoe lang, hoe lang zal nog mijn bange zielstrijd duuren!....

Een Gryzaard, deeze jammerklagt hoorende, stuit dien benarden Herder, en zegt:

. . . . zwicht God dan in zijn trouwe?
Blijft niet der Vaadren hoop op 't Zeegnend Zaad der Vrouwe
Ons anker, vastgemuurd in 't eeuwig Vreeverbond?
't Aardsvaderlijk Geloof elks aandacht dubbel waardig?
Schijnt Jacobs Huis, nu laas! in ramp op ramp gestort,
Gantsch vreemd, daar 't zich verbeeldt Gods hand te zien verkort,
Nu zijne wraak ons treft, zo heilig als rechtvaerdig.

Hy leidt hem, daarop, ter beschouwinge van 's Volks strafwaardigheid; en doet hem tevens opmerken, de zekerheid der belofte van dien God,

Dien 't niet ontbreekt aan magt, 't vernederd Vorstlijk Huis
Weer op te richten, hoe bedekt met stof en gruis.

De geloovige voorbeelden van Abraham en Jacob bezigt de oude Herder, om deezen zwak geloovigen te versterken; want, gelyk hy zig uitdrukt,

't Geloof is waarlijk zwak, dat niet in duisternis,
In vuur en golven, durft op 's Hoogsten redding hoopen:
In 't barnen van den nood kan tot zijn' Schutsheer loopen,
Die, door alle eeuwen heen, zijn volk een rotssteen is.

Te gelyk gaat hy het denkbeeld der verwagtinge van den Mes-

Digitized by Google

Mesſias, als een Aardsch Koning, tegen; en, op voortreffelykere dan tydelyke en lichaamlyke zegeningen oogende, betuigt hy zyn onwankelbaar vertrouwen op de vervulling der Godlyke toezeggingen, daar hy zig dus laat hooren.

De Schilo, die, te recht, uit Juda wordt verwacht,
Moet de ongerechtigheên van ons genadig wenden!
Dit is de geest, het merg van 't vaste orakelwoord:
Schoon de uitgeſtelde Hoop mag poogen 't hart te krenken;
God, God, die eeuwig leeft, blijft zijns verbonds gedenken,
't Nooitwanklend zoutverbond, dat al het zwakke ſchoort.
ô Ja! Hij zal 't eerlang in kracht aan ons vervullen!
Hoe luttel kennis van Mesſias koomst 'er is,
Nog zijn 'er hoog bejaard, die houden 't voor gewis,
Dat zij, voor hunnen dood, Hem nog aanſchouwen zullen.
'k Herdenk, wat, kort geleên, een grijze Godsknecht mij
Verhaalde......

Hier wordt des Gryzaards reden afgebroken, door eene luisterryke verſchyning van een Hemelsch licht, dat den donkeren nagt in een helderen dag veranderde, waarin voorts een Engel des Heeren verſcheen, die den Herderen verkondigde, dat Vorst Mesſias zo even te Bethlehem gebooren ware.

Geſchiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. Eerſte Deel, met Plaaten en Pourtraiten. Te Amſterdam, by J. Allart, 1783, *In duodecimo*, 267 *bladz.*

Der Jeugd de Vaderlandliefde van kindsbeen af in te boezemen, was ééne der pryzenswaardige deugden onder de Grieken en Romeinen; die ten volle bezeften, van welken heilzaamen invloed het vroegtydige inprenten der daartoe betrekkelyke kundigheden, op het welweezen hunner Nakomelingen, konde weezen. Min of meer heeft men dit voetſpoor onder bykans alle beſchaafde Natiën gevolgd, waar van ook hier te Lande al van oudsher de voetſtappen te vinden zyn. 't Is des niet vreemd dat men, in onze dagen, daar de Vaderlandliefde op nieuw eene ſterker aanmoediging erlangt, weder te ernſtiger op dit ſtuk begint te denken; waarvan het hierbovengemelde Geſchrift eene duidelyke proeve oplevert. Een aantal van Papieren voor de Jeugd, over veelerlei ſlag van onderwerpen, is 'er in de laatſte jaaren afgegeeven; dan tot nog was 'er geen volledig Geſchrift van die natuur, met betrekking tot onze Vaderlandſche Geſchiedenisſen; 't welk de afgifte van dit Werkje des te aangenaamer doet voorkomen. —— Het bedoelde is de gewigtige

tige voorvallen onzes Vaderlands, in eene aaneengeschakelde orde; voor te draagen; met nevensgaande aanmerkingen over 't geen, in die en deeze omstandigheden, eene byzondere oplettendheid vordert, met betrekking tot derzelver invloed, op de Staatsgesteldheid en het Welzyn des Lands, zo ver de vatbaarheid der Jeugd toelaat, aan dezelve een behoorlyk verslag deswegens mede te deelen; 't geen de Opsteller van dit Geschrift op eene leerzaame wyze uitgevoerd heeft. Het eerste Gesprek, tusschen een Vader en zyn Zoon, ontvouwt de noodzaaklykheid van de kennis der Vaderlandsche Geschiedenissen. Verder geeft hem de Vader de vereischte onderrigting nopens de oude gesteldheid des Lands, en deszelfs vroegste bekende bevolking; waarop hy dan in 't derde gesprek bepaaldlyk een verslag van de oude Batavieren geeft. Na dit voorbereidend onderwys maakt hy een aanvang van de ontvouwing der Geschiedenisse, zedert de komst van *Cesar* in deeze Gewesten, welke ontvouwing in dit eerste Deel, tot in 't zevende Gesprek, gebragt word tot op het jaar 814 of den dood van Keizer *Karel den Grooten*, en deszelfs opvolging door zynen Zoon *Lodewyk den Vroomen*.

Egt verhaal der wonderbaare Bewaaring Gods van de Manschap, gevaaren met het Schip de Eendragt, *gevoerd geweest by Stuurman* CORNELIS STRUYS. *Te Vlaardingen, by* K. Nykerk, 1783. *In quarto,* 17 *bladz.*

Dit berigt dient eenigermaate tot voltooijing van een vroeger dagverhaal, wegens de ongelukkige lotgevallen eeniger Schepelingen, in 't jaar 1782, van Vlaardingen ter Yslandsche Vischvangste geschikt. Het opgemelde dagverhaal betrof, na een voorafgaand verslag van 't algemeen wedervaaren tot op de scheiding der Schepelingen, byzonder het lot der Manschap van 't Schip *de jonge Alida* (*); en het thans afgegeeven behelst eene verdere beschryving van de ontmoetingen der Manschap van 't Schip *de Eendragt*; die, by mangel van Scheepsberging, na 't vertrek der voornoemde, nog eenigen tyd op Ysland heeft moeten verblyven. Deeze overblyvende Manschap, aldaar overwinterende, had in dat Gewest met veelvuldige tegenheden en rampen te worstelen; en 't liep aan tot op het afloopen van de maand May 1783, eer zy eene gunstige gelegenheid verkreegen om naar 't Vaderland te rug te keeren; daar ze ten laatste behouden aangekomen zyn. Beide deeze verhaalen, in hunne soort wel opgesteld, als verleenende een geregeld verslag van het voorgevallene, voegen eigenaartig by elkander, daar ze tot dezelfde rampspoedige reistogt behooren.

El-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* I. D. bl. 124.

Digitized by Google

ELFRIDE, *Treurspel.* Proficit & recreat. *Te Amsteldam, by de* Erven van D. Klippink, 1783. *Behalven het Voorwerk, 82 bladz. in gr. octavo.*

Elfride, van welker geschiedenis wy een genoegzaam verslag gegeeven hebben, by gelegenheid der proza-vertaalinge van dit Stuk uit het Hoogduitsch, geplaatst in den *Spectatoriaalen Schouwburg* (*), verschynt hier in een dichtkundig gewaad, en met eene gunstige verandering van optooijing. Voor alle gevoelige harten is de geschiedenis van *Elfride* zeker sterk aandoenlyk; ze is dus ook by uitstek welgepast voor het Tooneel; dan de verscheidenheid der omstandigheden en 't ingewikkelde van 't geval, maakt geene geringe zwaarigheid in derzelver schikkinge voor het Tooneel. Zulks heeft, vermoedelyk, den Heer *Bertruch*, den Hoogduitschen Autheur van dit Stuk, genoopt, om 'er de *éénheid* van *tyd* en *plaats* aan op te offeren. Men kan dit, *des noods*, over 't hoofd zien, in een Stuk, dat voorts treffend uitgevoerd is; doch ook alleen *des noods*; en men kan niet twyfelen, of het Stuk zou nog ongelyk beter voldoen, wanneer de vereischte éénheid in agt genomen ware. —— Dit nu heeft de Heer *Kasteleijn*, in deeze zyne Nederduitsche dichtkundige navolging, gade geslaagen; waardoor de Tooneelschikking reeds eene merkelyke verbetering erlangd heeft. Voor 't overige heeft hy het treffende van den Heer *Bertruch* niet uit het oog verlooren; maar veéleer, door eene oordeelkundige schikking der omstandigheden, eene naar den eisch der zaaken voegende voorstelling, en wel ingerigte uitvoering van taal en styl, overeenkomstig met de toedragt der byzondere voorvallen, nog versterkt. Kunstminnaars zullen het des den Heere *Kasteleijn* dank weeten, dat hy *Elfride* dus met een nieuwen luister ten voorschyn brengt.

(*) Zie boven, bl. 137, 138.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Papieren, rakende het Godgeleerde verschil tusschen de Eerwaerde Heeren, J. HABBEMA *en.* J J. le SAGE ten BROEK; *Bediënaren des Godlyken Woords te Rotterdam.*

Het is bekend, hoe de Christenen, schoon eenparig gevoelende, dat geen Mensch, althans geen Mensch, die de Euangelieleer overtuigelyk heeft kunnen kennen; de eeuwige zaligheid kan erlangen, dan door Gods genade in Jezus Christus, echter de Leer der Verzoeninge des zondaars met God, door Jezus Christus, zeer onderscheiden verklaren. Zulks maekt inderdaed een vry groot characterizerend onderscheid tusschen Christen-Gezindheden; dan dit is 't niet alleen; men ontdekt daerbenevens meermaels, dat ook zy, die tot dezelfde Gezindheid behooren, 'er niet op de eigenste wyze over denken. En dit heeft, zo wel als in andere Gezindheden, mede plaets in onze Nederlandsche Kerk; waervan ons een nieuw openbaer bewys verleend word, in de onlangs uitgekomen Schriften van de bovengenoemde Rotterdamsche Leeraars over dit onderwerp. Het daerin verhandelde betreft gene Leerstelling van andere Gezindheden, maer een onderscheiden begrip van hunne Eerwaerden. Beiden zyn ze 't eens, in 't lyden van den Heilland als *Borgtochtlyk* te beschouwen; doch de vraeg is, of alles wat hy gezegend, geduurende zyn leven, geleden heeft, en elk lydensgedeelte van 't zelve, tot het minste toe, op het borgtochtlyke overgebragt, en dus verklaerd moet worden; dan of de kracht van 't Borgtochtlyk lyden eigenlyk gelegen is in zynen kruisdood? De Eerwaerde *Habbema* beweert het eerste, en zyn Amptgenoot het laetste. ——— Vele Leeraers voeden hieromtrent verschillende gedachten, hellende na de ene of andere zyde over; en velen hunner zien dit aen als iets, waerover men, behoudens de Rechtzinnigheid, verschillend kan denken; des het Stuk, volgens de zodanigen, tot die soort van Broederverschillen te brengen zy, waer in men elkander minzaem kan dragen. ——— Hadden deze Rotterdamsche Leeraers dit mede, min of meer, zo begrepen, hun verschil

fchil was zeker zo hoog niet geklommen, als het zich thans voordoet. Maer neen, de eerfte ziet zyn gevoelen aen, als volftrekt behoorende tot de Kerkleer; waertegen de ander het wraekt, als oordeelende, dat men, door zodanig een gevoelen, noodzaeklyk in vele zwarigheden en ongerymdheden vervallen moet; en hunne verfchillende leerwyze desaengaende is eindelyk een openlyk twistgeding geworden.

De Eerwaerde *Habbema* heeft, met betrekking tot dit onderwerp, een Gefchrift gemeen gemaekt, onder een Tytel, welke zyn gevoelen zo onderfcheiden opgeeft, dat het hier geen verdere uitbreiding behoeve: dus luid dezelve. „ *De Leer der Hervormde Kerk, aengaende het* „ *Borgtogtelyke van Christus Lijden bevestigd*, of Betoog, „ dat alle de fmaadheden en fmerten, welke de Zaligmaa- „ ker, van het begin zijnes levens tot in zijn graf, geene „ uitgezonderd, naar ziel en lighaam heeft ondergaan, „ eene Betaaling geweest zijn voor de Zonden, en daar- „ door verdiende Straffen, van zijn Volk; —— Als me- „ de, dat de bijzondere en onderfcheidene gedeelten van „ Christus lijden, op den voorgang der Heilige Schrif- „ tuur, kunnen, mogen en moeten aangemerkt worden „ als eene Voldoening voor de bijzondere en onderfchei- „ dene Schulden der zijnen (*).”

De Eerwaerde *ten Broek* heeft daer uit aenleiding genomen, tot het in 't licht geven ener *Zedige en Vrymoedige Verantwoording aan de Hervormde Kerk van Nederland*, waerin hy, by het voordragen van enige aenmerkingen, op het bovengenoemde Gefchrift, zyn gevoelen nopens dit Borgtochtlyk Lyden, als overeenkomftig met de Kerkleer, open legt. Getoond hebbende, hoe men 't woord *borgtochtlyk* in den ruimften zin kan nemen, en in dit geval verftaen; zo vervolgt hy, (het geen bepaeldlyk dit verfchil betreft,) indezervoege. —— „ Vraagt men nu „ verder waarin de eigenlijke borgtogtlijke voldoening, of „ de betaaling des borgs aan de Godlijke rechtvaardigheid „ gelegen zy? en wil men dus het woord *borgtogtlijk* in „ deezen bepaalderen zin opvatten, dan zeg ik met den „ Bijbel, en overeenkomftig de Formulieren van eenig- „ heid, bij onze Hervormde Kerk aangenomen, dat de ei- „ genlijke betaaling, of voldoening, des borgs aan de God-

„ ly-

(*) Een tweede Stuk hiertoe behoorende, wat laater afgegeven, ftrekt ter nadere ftavinge van 's Mans gevoelen.

Digitized by Google

„ lyke gerechtigheid, en de daarop gegronde verzoening
„ van zondaaren met God, geschied is, door de eenige
„ volmaakte zoenofferhande aan het kruis; —— door zijn
„ bloed, het welk aan het kruis vergooten is tot vergee-
„ vinge der zonden; —— door zijn dood. Men zie
„ maar, om uit ontelbaare plaatsen eenige te noemen,
„ Eph. V. 2. Heb. X. 12. Matth. XXVI. 28. Hand. XX.
„ 28. Rom. III. 25. V. 9. Eph. I. 7. Col. I. 14, 20.
„ Heb. IX. 12. XIII. 20. 1 Pet. I. 19. Col. I. 22. Heb.
„ II. 9, 14. Rom. V. 10. En, dewijl de Heilige Schrift
„ zoo standvastig, en overal, de verzoening met God,
„ de vergeeving der zonden, en alle de heilweldaaden,
„ door den borg Jesus Christus, voor zondaaren verwor-
„ ven, aan zijnen kruisdood toeschrijft, zo meen ik daar-
„ uit te mogen en te kunnen besluiten, dat al het overige,
„ wat in den borg plaats hadt, zijn voorgaande lyden,
„ de smaadheden en smerten, welke hij gedraagen, en de
„ gehoorzaamheid, welke hij daaronder uitgeoeffend heeft,
„ voor zo ver dit alles van God, als door eenen plaats-
„ vervangenden Borg van zondaaren volbragt, wierdt
„ aangenomen, alle zijne eigenlijk verdienende, zoo
„ wel, als vertroostende, kracht uit dien kruisdood ont-
„ leende."

Op deze Verantwoording is wyders gevolgd een *Verhaal en Opgaaf van eenige zaaken, betrekkelijk tot het onlangs uitgekomen werk over* het Borgtogtelijke van Christus Lijden, *en zekere* Verantwoording *daar tegen*; waerin de Eerwaerde *Habbema* een verslag geeft van het deswegens voorgevallen, zo ten zynen aenzien, als ten opzichte van zyn Amtgenoot; en tevens enige aenmerkingen over die Verantwoording mededeelt. Dit Geschrift loopt meerendeels over gebeurtenissen en personaliteiten; maer behelst in 't wezenlyke niets byzonders dat tot opheldering van 't geschil dient; 't geen de Autheur ook niet zo zeer schynt bedoeld te hebben, als wel de verdeediging van zyn gedrag hierin gehouden; uit kracht van welke zyn Amtgenoot dan in een ongunstig licht voorkomt. —— Zulks heeft den Eerwaerden *ten Broek* getroffen, en bykans overgehaeld tot ene scherpe beantwoording; dan nadere overweging heeft hem wederhouden, en doen besluiten, om voor af slechts een *Provisioneel Antwoord* gemeen te maken; waerin hy, na enige algemene aenmerkingen over de schryfwyze van zynen Amtgenoot, te kennen geeft, dat hy hem vervolgens nader zal antwoorden. „ Maar, zegt hy, ik hoop

 „ het

„ het te doen, met die bedaardheid en onzijdige bezadigd-
„ heid, welke eenen Christen, en vooral een Leeraar
„ der Hervormde Kerke, betaamen. En ik zal daarom
„ mijn antwoord zo lang uitſtellen, als ik noodig oordeel,
„ om het met die geſteldheid van geest te vervaardigen,
„ en, zonder eenige perſonaliteiten, eens ter zaake met
„ U te redeneeren." ——— 't Is te wenſchen, dat zyn Eerwaerde, indien hy van oordeel blyft, dat hy niet kan noch mag zwygen, ('t geen hem velen, en onzes oordeels niet ten onregte, om vredeswille aenraden,) zyn woord in dezen zal houden; of dan ook zyn ſchryven mogte dienen, om dit geſchil uit den weg te ruimen; ten minſte het zo ver te brengen, dat onderſcheiden gedachten deswegens voortaen geen haetlykheden baren. ——— 't Is zeker dat andere Christenen, die Gods genade in Jezus Christus hoog waerdeeren, maer de geheele leerſtelling van dat *Borgtochtlyke* voor niet Schriftmatig houden, het aenzien als een ydel geſchil, dat niet tot eer onzer Vaderlandſche Godgeleerden ſtrekt. En we hebben geen minder reden om vast te ſtellen, dat alle brave Christenen, die zich niet zeer bemoeien, met de ſpitsvinnige verſchillen over de Leer der Verzoeninge, maer 't 'er op toeleggen, om een recht dankbaer gebruik te maken van hunne welverzekerde kundigheden rakende Gods genade in Jezus Christus, een twist van die natuur onder de Leeraren der Kerke met leede oogen aenzien. 't Is jammer, dat men in de verklaring van een Leerſtuk, 't welk niets dan liefde ademt, en deszelfs belyders alleszins tot onderlinge liefde noopt, ene bronwel van bitterheid ontmoet! ——— Dan, na het afſchryven dezes vernemen wy met een wezenlyk vermaek, dat de beide opgenoemde Heren, in de Leydſche Courant van 20 October, „ aan het Publiek adverteeren, dat de Perſoneele differenten, tusſchen hen beiden ontſtaan, in der minne zyn bygelegt, en zy niets Perſoneels meer tegen elkanderen zullen ſchryven;" 't welk, zo wy hoopen, ook alle afwending van verder misverſtand ten gevolge zal hebben.

Terwyl dit ons berigt, by zekere gelegenheid, langer bleef liggen, is ons intusſchen nog ter hand gekomen een Stukje, getyteld: *De redeneerwys en het Stelzel van den Hooggel. en Wel Eerw. Heer* J. J. LE SAGE TEN BROEK, *over het borgtogtlyke van Jezus lyden, naauwkeurig opgegeven en onpartydig overwogen.* De Schryver is een ernſtig voorſtander der eigenſte denkwyze, over het Borgtogtlyk

ly-

lyden, als de Eerwaerde *Habbema*, en beschouwt des de denkwyze van den Eerwaerden *ten Broek* als onrechtzinnig. Het Geschrift draegt alleszins blyken, dat deszelfs Opsteller bekwaam is, om een Godgeleerd verschil te behandelen, en zyne gedachten geregeld voor te dragen: ook had de Schryver ongetwyfeld regt, om zich over een openbaer verschil openlyk uit te laten. Het een en 't ander erkennen wy gereedlyk. Maar het komt ons tevens voor, dat het beter geweest ware met zulk ene beoordeeling te wachten, tot dat de Eerwaerde *ten Broek* de nadere verklaring van zyn gevoelen, welke men te gemoet ziet, gemeen gemaekt had; als waerdoor men veelligt beter in staet gesteld zal kunnen worden, om bepaeldlyk over 's Mans gevoelen deswegens te oordeelen, dan tot nog heeft kunnen geschieden, uit het geen in de eerste hevigheid des geschils op 't papier gebragt zy.

Levensbeschryving van eenige voornaame, meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen. Uit egte Stukken opgemaakt. Tiende of laatste Deel. Te Amsterdam, by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1783. *In gr. octavo, 353 bladz.*

Uit deeze verzameling van *Levensbeschryvingen* is meermaals gebleeken, dat het ons Vaderland, door alle tyden heen, aan geene voornaame Mannen en Vrouwen ontbroken heeft, die op onderscheiden wyzen den Landzaaten ter eere gestrekt hebben. En men heeft, door de uitgave van dit Werk, menig Leezer eene aangenaame en nuttige ontvouwing van derzelver leevensloop, en merkwaardigste verrigtingen, medegedeeld. Thans heeft men goedgevonden deeze verzameling met dit Deel te besluiten; het welk ten deezen aanzien niet minder dan één der voorigen voldoet; daar 't ons nog een aantal van zestien persoonen voorstelt, die de één in dit, de ander in een ander opzigt, uitgemunt, en in eene mindere maate ons Vaderland weezenlyke diensten gedaan hebben. De meesten hunner zyn ook uit dien hoofde by onze Landzaaten nog in eene bestendige nagedagtenis; doch 'er worden ook eenigen onder gevonden, die, hoewel den Geleerden bekend, en door hen geëerbiedigd, egter by het Gemeen veelal in vergetelheid schynen geraakt te zyn; wier gedagtenis in deezen met het hoogste regt als vernieuw wordt. Wel inzonderheid heeft dit plaats omtrent den beroemden *Radboud Herman Schele*; een Overysselsch Ridder, die 's Lands Vryheid zo luisterryk heeft voorgestaan, dat hy wel een verleevendigd aandenken verdiene; 't welk ons ook noopt om by deszelfs Leevensbeschryving

Digitized by Google

wat bepaalder ſtil te ſtaan, en 'er eenige trekken uit te ontleenen.

Hy was uit een overoud adelyk Overysſelsch Geſlacht, in den jaare 1622, gebooren; had zyne Studien te Leiden aangevangen, en dezelven voorts in Frankryk en Italie voltrokken. Met een ſchat van Geleerdheid t'huiswaards gekeerd, bevlytigde hy zich, om dien wel aan te leggen, en nog ſteeds te vermeerderen; waartoe hy, een geruimen tyd, in afzondering, vry van ſtaatzugt en beſlommeringen, een ſtil verblyf hield, op zyn voorouderlyk Landgoed *Welberg*, niet verre van Steinfurt gelegen. Hy behaalde intusſchen, zo door zyn onderhoud in de verkeering, als door zyne uitgegeeven Schriften, alomme den roem van één der eerſte Geleerden te zyn; en deeze zyne bekwaamheid, benevens zyn braaf character, maakte eerlang één einde aan zyn amptloos leeven. Die van Overysſel namen zynen mond en pen te baat, in de inwendige beroerten en onderlinge geſchillen, welken het Landſchap eenige jaaren agtereen verdeelden, en waarin hy de zyde der Staatsleden manmoedig ſtaande hield, die zig voor de Vryheid in de bresſe ſtelden, en anderen, die haar belaagden, tegengingen. Van daar was ook de edele *Schele*, op de bekende groote Vergadering in 's Hage, in den jaare 1651, van wegen de Ridderſchap van Overysſel, onder de eerſten afgezonden, om 's Lands oorbaar voor te ſtaan; welken last hy met de grootſte wakkerheid volvoerde.

„ Merkwaardig, (vervolgt de opſteller deezer Leevensbeſchryvinge,) is het berigt, 't welk de geleerde *Grevius*, die zyne gedagtenis door eene uitmuntende Lyk- en Lofrede vereeuwigde, hieromtrent geeft; *dat hy*, naamelyk, *deezen last niet om voordeel, maar alleen uit zugt en liefde tot zyn Vaderland, op zig nam: zynde dit blykbaar, wyl hy, tot goedmaaking van de kosten, die 'er tot onderhouding van de waardigheid des Perſoons, welken hy verbeeldde, noodwendig vereischt werden, nimmer iets van den Lande genoot. Ja, ſchoon hy eenige jaaren, in 's Hage, van 's Lands wege, met een aanmerkelyk deel der Regeeringe bezwaard bleef, ging hy van deeze gewoonte, om ſteeds van het zyne te leeven, niet af.* Waarlyk een zeldzaam voorbeeld van belangeloosheid. Dan dit was ſlegts een geringe trek; een maar flaauw kenteken van de grootheid zyner verhevene ziele. Hy voegde hier by alle die voortreffelyke deugden, die een waar Vader des Vaderlands volmaaken. ——— Gelyk hy in zig zelven geene gebreken over het hoofd zag, zo verſchoonde hy ook niet het geen andere misdreeven. Dikwils hoorde men hem, ter hooge Vergaderinge, klaagen over de toeneemende pragt en weelde: gelyk ook over de inhaaligheid, het verkoopen van ampten, ontvreemden van 's Lands penningen en diergelyke euveldaaden. Terwyl hy ook hen, die hier mede beſmet waren, openlyk ten toon ſtelde. Van den an-

anderen kant vonden alle braave en eerlyke Lieden, van allerleien staat en rang, in hem eenen edelmoedigen, schranderen en standvastigen raadsman en beschermer."

Wyders leert men ons hier deezen uitsteekenden Man nog nader kennen, door eenig verslag van zyne Schriften (*) te geeven, waaruit men 's Mans bekwaamheid ten duidelykste kan opmaaken; en in welken men herhaalde blyken vindt, van dien zuiveren afkeer van alle overheersching en dwinglandy, tegen welke hy zig, geduurende zyn geheelen leevensloop, met alle kragt verzettede. Zie hier 't geen men ons deswegens, onder anderen, van twee zyner Schriften meldt.

„ De billyke liefde tot zyn Vaderland, welke hy niet alleen op de lippen voerde, maar ook met daaden, met spreekende daaden, beter dan alle woorden, (vooral zo de daaden daarmede strydig zyn,) bewees, straalde ten sterksten door in zyn Vertoog, over de *Oorzaaken van den eersten Engelschen Oorlog*. In het zelve treft men een zeer naauwkeurig verslag aan van deezen Oorlog, onzen Staat, op de onregtmaatigste en balddaadigste wyze, door Engeland aangedaan; hoe de Britsche Natie uit trotschen overmoed en kwaadaartigheid, uit booze nydigheid en afgunst van wegen de welvaart en bloeijenden Koophandel van ons Vaderland, tegen alle regt en reden, de vrede verbrak; en, niettegenstaande de Algemeene Staaten dit, op alle wyzen, hadden tragten voor te koomen, ons geweldiger hand ter Zee aantastte. Dit betoog van der Staaten onschuld is zo ontwyfelbaar, dat de geagtste Geschiedschryvers, *Rapin Thoyras* en *David Hume*, daarmede instemmen. En hoe zeer ware het voor ons, voor dit voorheen zo gelukkig Gemeenebest, niet te wenschen, dat de trekken, welke de Heer *Schele* van der Engelschen Volkaart zo juist, zo levendig en kragtig, geschilderd heeft, in onze tyden niet gebleeken waren, alleszins natuurlyk te zyn! Hoe gelukkig zouden wy zyn, indien deeze Groote Man de oogen zyner Medeburgeren in deezen voor altoos geopend, en die gevaarlyke Nabuuren, wier belang altyd met het onze strydt, even daar door hadt doen kennen voor het geen zy waarlyk zyn, dat is, onze natuurlyke vyanden!

„ Geen minder gewigtig Stuk, uit de pen van *Schele* gevloeid, is dat, 't welk *Libertas Publica*, of de *Gemeene Vryheid* door hem genoemd, en meermaalen, in het Nederduitsch overgezet, herdrukt is. In hetzelve maalt hy zynen Leezer de Vryheid op het bekoorlykste af, en verdeedigt ze tegen haare heimelyke en openbaare benyders en vyanden met eene waarlyk mannelyke welspreekendheid; terwyl hy aan de andere zyde, door de bevalligheid der voordragt, zyn Medeburgers opwekt, om dit

va-

„ (*) Men vindt dezelve in de Latynsche Taale alle byeen verzameld, onder den titel van *Politieke Stukken van R. H. Schele*, enz. in het tweede Deel der *Analecta Belgica* van den Heer *Burman*."

gadeloos en onwaardeerbaar pand hoog te achten, te bewaaren, en in alle gevallen standvastig te verdeedigen. Tot eene proef hiervan verstrekke het slot, waar de Ridder zig onder andere dus laat hooren. „ Wie is 'er, die geen geheugenis draagt „ van het geen, voor korte jaaren gebeurd, in 's Lands ge- „ schiedenissen voortaan onbekend moest zyn! Wanneer de „ Stadhouder, op eigen gezag, en zonder bevel der Staaten, „ het Krygsvolk tegen de vermoogendste Stad van Holland „ heeft kunnen aanvoeren; en, daarenboven, de Afgevaardig- „ den van zommige Steden gevangen zetten. Ik meld dit „ egter niet, om den jongen Vorst te beschuldigen. Hy hadt „ verstand, en, naar zyne jaaren, eene neiging tot de deugd; „ zo dat, ware hy niet in handen van de ondeugendste „ Leermeesters gevallen, hy een braaf man geworden zou „ zyn, en de verdiensten van zyne Voorouders, jegens deeze „ Landen, mogelyk geëvenaard hebben. Neen! Die, Die, „ zeg ik, moeten beschuldigd worden, welke, den Vader „ schandelyk vleijende, ten einde hun Hof te maaken, den „ Zoon voor de jaaren, in welke het verstand behoorlyk ryp „ wordt, tot zo hooge eerampten en magt verheven hebben. „ Die, voor dat het bleek, werwaarts het Vorstelyk gemoed „ zou overhellen, de oorzaaken geweest zyn, dat de Vader- „ landsche Vryheid in de waagschaal gesteld, en een erfdeel „ wierdt van den Stadhouder, hy mogt dan zyn, wie hy „ wilde. Die, uit kruipende laaghartigheid, gedeeltelyk ook „ door eene vuige inschikkelykheid, of uit schandelyke in- „ zigten, hem in dien staat gesteld, en die gedagten inge- „ boezemd hebben, dat hy alles, wat hy begeerde, vermogt, „ en wederom alles vermogt wat hy begeerde (*). Wy zyn „ het, die, in de stad van Amsterdam, de gemeene Vryheid „ naar het hart gestooten; die, in de Persoonen der gevan- „ gene staatsleden, de wetten vertreeden hebben. Onze „ mond heeft hem nog, na het bestaan dier reukelooze eu- „ veldaad, gevleid; onze besluiten hebben hem geëerd, als „ hy, hierdoor, het welzyn van den Lande behartigd! ja, hy „ is door ons, by openbaare brieven, 'er plegtiglyk voor be- „ dankt geworden. En zy, die nog het meest aan de Vry- „ heid kleefden, maakten zig door hun stilzwygen misdaadig. „ En dit is dan het uiteinde der stervende Vryheid geweest! „ De Vorst verzogt, naderhand, niets, 't geen hy niet „ hadt kunnen gebieden; hy begeerde niets, of was ver- „ zekerd, dat het niet geweigerd zou worden; hy deed „ niets, 't welk niet ylings, en byna eerder dan het ge- „ daan was, wierdt goedgekeurd. 't Valt derhalven ge- „ makkelyk te zeggen welke onze toestand geweest zou zyn, „ in-

(*) De Heer *Schele* hadt, gelyk wy voorheen zagen, zitting in H. H. M. de Heeren Staaten Generaal."

Digitized by Google

„ indien de Stad by verrassing ingenomen, en alles, naar „ wensch, gelukt ware; daar ook zonder dit, onaangezien „ de aanslag te loor liep, de vryheid van spreeken nergens „ meer dan by het gemeen, by het geringste zoort der Bur- „ geren, bespeurd wierdt. Deeze tyden heeft ons Vaderland „ moeten zien, en wy hadden nog reden den Jongeling „ te bedanken. Hy schaamde zig het gebieden meer, dan „ zyne kruipende slaaven het gehoorzaamen! Doch dat deeze „ haatelyke gebeurtenissen voorts voor altoos in het duistere „ begraaven werden, enz. (*)."

Tot een byzonder bewys van de hoogagting zyner Landgenooten voor hem, brengt men hier nog by, dat aan zyn Ed. met algemeene stemmen opgedraagen werd, het Drostampt van *Ysselmuiden*, ééne der eerste waardigheden in *Salland*, welke den weg baant tot het hoogste Eerampt in *Overyssel*; van waar dat Drostampt, door veelen, langs allerleie wegen, bejaagd werd; doch het viel hem, in de overtuiging zyner verdiensten, zonder dat hy 'er na stonde, ten deele. Maar hy overleefde deeze eer niet lange; maakende eene felle en brandende koorts, pas twee maanden laater, een einde van zyn voor het Vaderland zo dierbaar leeven, den 16den van Hooimaand, wanneer hy naauwlyks den ouderdom van veertig jaaren bereikt had. En 's Mans overschot werd plegtig ter aarde besteld te *Borne* een klein Dorp in *Twente*, gelegen tusschen *Delden*, *Almelo* en *Oldenzaal*. ——— Veelen beklaagden des Ridders vroegen dood; waarvan de Opsteller zig hier byzonder beroept op den Dichter *Vollenhove* en den Redenaar *Grevius*.

„ Zyne agtergelaatene Schriften, (zegt hy voorts,) kwamen na zynen dood in handen van zynen Neef, den Zoon zyns Broeders, *Karel Otto Schele*, Heer van Veenburgge, enz. Zy wierden, inzonderheid, behartigd, en vervolgens gemeen gemaakt door den beroemden *Goeswyn Hoogers*, die eerst als Hoogleeraar, in plaats van *Grevius*, door de Regeering van Deventer aangesteld, naderhand aldaar de Burgemeesterlyke waardigheid bekleedde. Een uitsteekend voorstander der Nederlandsche Vryheid; getuigen drie Redenvoeringen door hem te Deventer gehouden, en welke men vindt agter zyne Latynsche gedigten in 1672, te Amsterdam by *Elzevier*, uitgegeeven. Waaromtrent wy, by deeze gelegenheid, niet kunnen nalaaten te melden, dat zy voor de naaste reden en oorzaak gehouden worden, waarom haare edelmoedige Opsteller, toen, na het overlyden van *Schele*, de tyden merkelyk veranderd waren, van zyn ampt verlaten werdt. *Hoogers* bereikte niet eens den ouderdom van veertig jaaren, en overleedt den 14 van Lentemaand 1676." ——— En even zo oordeelt on-

„ (*) Over dit Geschrift van *Schele* kan de Lezer verder nazien den Schryver van de *Vryheid in den Burgerstaat*, bl. 3."

onze Schryver het te regt niet ongevallig hier nog te herinneren, „ dat het aanzienlyk ampt, aan onzen *Schele*, op het einde zyns levens, opgedraagen, het Drostampt naamlyk van *IJsselmuiden*, thans bekleed wordt door den Edelen *Adolf Warner*, Baron van Palland tot Zuithem, die, op het ſpoor zyns grooten Voorzaats, de Vaderlandſche Vryheid getrouwlyk de hand biedt, en nog onlangs, hoe zeer zelf een Drost, zynen Landzaat van het ſlaafſche en dubbel ongeregtige Juk der gevloekte Drostendiensten, tot zyne onſterflyke eer, heeft helpen ontheffen."

Voorts beſluiten wy dit Artykel met den hartgrondigen wensch des ſchryvers, „ dat het ons vry Gemeenebest nimmer „ aan zoortgelyke Voorſtanders zyner geheiligde Regten mooge „ ontbreeken, maar dat 'er ſteeds meer en meer gevonden „ moogen worden, die, zich de voortreffelyke deugden van „ de zodanigen ſtandvastig voor oogen ſtellende, in hunne „ lofſyke voetſtappen treeden, en daardoor hunne naamen by „ alle dankbaare Vaderlanders vereeuwigen!"

Zeedekundige Vertoogen, of de Geſprekken van SAGION *en* TINEXEES, *ſaamgeſteld door* H. J. LEMMINK. *Te Amſterdam, by* C. Groenewoud, 1782. *Behalven de Voorrede*, 196 *bladz. in gr. octavo.*

Een getal van vier- en twintig gemeenzaame geſprekken, tuſſchen twee verſtandige en deugdzaame Vrienden, handelende voornaamlyk over 's Menſchen zedelyke geſteldheid en verpligting, met tevens over 's Menſchen verbastering, onder aanwyzing der gevolgen, die uit de betragting der Deugd en Ondeugd voortvloeien, levert ons in deeze verzameling verſcheiden leerzaame bedenkingen over die nutte ſtoffe. Een aangenaam buitenverblyf, waarop zy zig onthouden, en herhaalde wandelingen doen, geeft hun, naar de verſcheidenheid der omſtandigheden, aanleiding, om dit onderwerp van verſchillende zyden te beſchouwen, en op verſchillende manieren te behandelen; dat gemeenlyk zyne gevalligheid heeft; des Liefhebbers van zedelyke beſchouwingen deeze Vertoogen met vrugt en genoegen zullen kunnen doorbladeren. Tot eene proeve van des Autheurs denk- en ſchryftrant, diene de volgende overweeging van *Sagion*, over de zig meermaals vertoonende te onvreedenheid van den veranderlyken Mensch.

„ De mensch, (dus vangt hy aan,) is zelden te vreede, geſtaag verlangt hy, en dus is hy ſteeds aan het naſpeuren der veranderlykheid onderworpen. Hoe weinig menſchen zyn te vreeden in de ſtaat, daar zy in leeven, of met de zaaken die hun bejegenen; is men in tegenſpoed, men verlangt om daar uit

Digitized by Google

uit te geraaken; is ons lot beter, nog verwagten wy meerder; en is de mensch al eens geklommen tot zyn hoogste geluk, dat hy hier bezitten kan, ô *Tenexes!* hoe zelden te vreede, en menigwerf naa nog veel beter is men dan niet reikhalzende; de mensch weet zelden wat hy wil, en zoo hy het al eens weet; hoe buigbaar, hoe veranderlyk, hoe verkeerd, is niet zyn wil.

Ten allen tyde heeft men het menschdom besmet gezien met deeze vuile ondeugd, en hoe meerder 'er zig zaaken op dit geheelal vertoond hebben, hoe meer deeze lust is opgewekt en aangewakkert geworden, de mensch is zelden te vreede, en steeds veranderlyk. Zie ter bevestiging hiervan eens neder op het menschdom, beginnende met den armsten mensch; de naaktste bedelaar, die niets heeft om te eeten, noch aan te trekken, dan dat geene, dat de hand van eene barmhartige mededeelzaamheid hem toereikt, zal steeds verlangen, getrokken uit deeze staat van ellende, zig in eene betere gesteld te zien; dit is meestyds zyn geduurige wensch; word aan dezelve voldaan, geraakt hy al eens in eene betere stand, de vraag zal zyn, of hy hier mede te vreede zyn zal? De ondervinding leert ons ten klaarste het tegendeel; hy is in die betere staat, die altemets veel beter is, dan hy immer zoude met reden kunnen te gemoet zien, gantsch niet te vreede, ja menigwerf veel te onvreedener, dan in de rampzalige staat van zyne ellendens; alles, wat hem ontmoet, wat hem aandoet, alle zaaken, hoe genaamd en in welk daglicht ook beschouwd, mishaagen hem, en hy wenscht steeds dezelve veranderd te zien, en dus, welke hooge trap van zyn geluk hy ook bereiken mag, hy is nimmer te vreede, en steeds leeft hy, aangezet door de veranderlykheid zyner wenschen, in een geduurig verlangen.

„ Doorwandelen wy vervolgens alle de standen der menschen, die zig hier in dit leeven opdoen, slaan wy ons oog op hunner aller neigingen, is het niet een waaragtige waarheid, dat van de geringste tot de hoogstverheevene, van de jongste tot de oudste, by alle menschen, de een meerder dan de andere, eene veranderlykheid plaats heeft, die wy niet genoeg kunnen beschouwen, en die ons geduurig moet verwonderen? Is 'er wel een enkelde zaak op den aardbodem, die de mensch maar niet te dikwils wil veranderen; komt 'er hem wel een te vooren, die hy niet gaarn anders zag; en 't geen hy van daag begeert zal hy morgen niet agten; het geen hy op het zelfde oogenblik, dat hy daarna wenscht, verkrygt, zal hy terstond weder in iets anders, of op eene andere wyze, willen veranderd zien; zoo dra heeft hy zyne bekende schatten niet t'huis gekreegen, of hy wilde wel, dat dezelve meerder waren; zoo ras heeft hy niet in het een of ander zyner geliefdste oogmerken geslaagt, of hy word wars van het verkree-

geno

Digitized by Google

gene, en krygt dus op het oogenblik dat hy die zaaken, welke voor zo weinige oogenblikken de dierbaarste zyner wenschingen uitmaakten, een tegenzin. ——

„ Menschen van een dusdaanig veranderlyk character zyn, zeker, de rampzaligste der waereldlingen. 't Is waar, het geheele menschdom, en wy zelve zyn daarmede in veele zaaken besmet, doch nimmer kan ik genoeg myn en uw geluk bewonderen, om dat wy in veele opzigten, door den aart ons in deezen eigen, beschut tegen eene menigte rampen, veele genoegens, aan andere onbekend, genieten moogen; nadeelen, die in geene verhitte verbeelding bestaan, maar in alle deelen waaragtig gegrond zyn. Beschouwen wy ze kortelyk.

„ De mensch die gestaag verlangt naa iets dat hy verkrygt, zig als dan met het verkreegene niet te vreede houd, opent zelve de deuren van zyn harte, waardoor alle ongenoegens, verdrieten en jammerlykheden vrylyk intreeden, en dus zig van den mensch meester maaken. Gestaag stelt de veranderlykheid van zyn wil, en de menigvuldigheid zyner wenschingen, hem bloot voor de rampzaligste gevolgen. Ziet men niet dikwils een mensch, die iets goeds verlaat, treeden in het hoogste kwaad; hoe menigmaalen word eene goede zaak, die niet anders dan gestadige bekoorlykheden oplevert, verwisselt tegen eene, die steeds de scherpste doornen, die haare beoeffenaars op het leevendigste treffen, geeft, en dan is het menigmaal te laat, om weder te keeren, tot dat gewenschte goed, dat men verlaaten heeft; en in welks bezit men zig nu gaarn gestelt zag. Ik zoude veel jaaren tyds noodig hebben, zoo ik, waarde *Tenexees!* hiervan alle de trekken, waar in de blykbaare tekens van verdriet en ongenoegen zig opdoen, wilde afmaalen; neen, myn vriend, zy zyn allen by u bekend, en dus is het niet noodig die te herhaalen. Het zal overgenoeg zyn nogmaals te herzeggen, dat 'er geen rampzaliger staat, geen gevaarlyker toestand voor den mensch is, dan wanneer de wereldling zig overgeeft, om in alle zaaken eene ongehoorde, en tegen alle reden strydende, veranderlykheid, in wil en geneigdheden, in agt te neemen; zo ras de aardworm zig aan dezelve overgeeft, is en blyft een kring van ongenoegens en verdrietlykheden hem gestaag omringen; hy smaakt hier geene aangenaamheden in dit leeven; geene ruste, geene de minste vergenoeging bejegent hem, en hy sluit eindelyk, onder de sterkste beweegingen van de rampzaligste zyner hartstogten, zyne leevensloop.

„ Ik beroepe my op onze eigen ondervinding, en ik ben ten vollen by my bewust, dat zulke verdrietigheden menigmaal, door de veranderlykheid van myn wil en geneigdheden, in zommige zaaken, in my zyn te weeg gebragt: en hieruit ben ik in staat, om ten minste de rampzalige staat van dezulke, die dezelve in hun geheele leeven, zonder eenige de minste

Digitized by Google

tegenkanting, ja op hun doodbedde zelve, in alles den meester laaten ſpeelen, op te maaken.

„ Gelukkig dan wy, waarde *Tenexees!* die geſtaag ons werk maaken, van deeze verkeerdheid tegen te gaan. Het is waar, gelyk ik reeds gezegd heb, wy genieten niet hierin, even zoo min als in andere zaaken, de volmaaktheid; maar, myn vriend! wy blyven egter bewaard voor veele rampzaligheden, die anderen, welke niet geſtaag op hunne hoede zyn, bejegenen. Voordeelen, die aan zoo veele onbekend, en daarom voor ons te nuttiger zyn. By voorbeeld, om maar eene zaake ter toetſe te ſtellen, gy, myn vriend! en ik zyn beide vergenoegt in de ſtaat, in welke wy leeven, en de wyze waarop wy het zelve ſlyten; dit doet ons het oog ſluiten op zoo veele nietigheden, waarvan wy misſchien ſterke betragters zouden zyn; wy gevoelen eene vergenoeging, die misſchien maar aan weinige bekend is; en, in plaats van onze oogenblikken in verdriet en gemelykheid te ſlyten, is alles vergenoeging wat ons aandoet, zonder dat wy over onze ſtaat, die in onze oogen dierbaarder dan de grootſte kroonen is, klaagen, maar veeleer niets anders wenſchen, dan in dezelve te mogen volharden. Dus ontſnappen wy de gevaaren, dus ontſlaan wy ons van de boejens, waarmede wy anderzins zouden geboeid en gebonden zyn: wy vermaaken ons in de eenzaamheid, op eene behoorlyke wyze; veele ondeugden blyven ons onbekend; en met reden zal onze ſtaat by onze verſcheiding veel geruster zyn. En dat laat ons voortaan, waarde vriend! geſtaag naa geen ander wyze van leeven hier in dit traanendal ſtaan, dan die, welke wy nu beoeffenen. Gelooft my, wy zullen ons niet bedroogen vinden, in een goed te bezitten, dat ons vergenoegt, en zelfs eenigermaate alle droefheid verzagt; het is beter in het zelve te volharden, dan naa iets anders te verlangen, waarvan het genoegen en de ongenoegens ons onbekend zyn.

„ Hoe gelukkig zouden wy zyn, zoo eens alle lust ons begaf, om onze wenſchingen en vermogens verder uit te breiden! dan zoude geen hoekje in ons huis te vinden zyn, daar eenige ongenoegdheid heerschte. Laat ons dan voortaan, hoewel het ons niet mogelyk is, de volmaaktheid van deeze deugd in haar geheel en in alle deelen te ſmaaken, egter tragten, zoo veel mogelyk is, om dezelve ons eigen te maaken. Wy ondervinden niets dan ſchoone hoedanigheden haar zoo eigen; laaten wy vry ſtaat maaken, nog veel meerder te zullen verkrygen, indien wy in derzelver beoeffening voortgaan."

Digitized by Google

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de Werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER *en anderen der beste hedendaagsche Schryvers, met nieuw geinventeerde Kunstplaaten versierd. Zevende Deel. Te Amsterdam, by* A. Mens Jansz. 1782. *In octavo* 344 *bladz.*

Het zevende Deel van dit leerzaam Geschrift, dat zig door de keurigheid der keuze van Verhaalen bestendig staande houdt, behelst weder een drietal van Verhaalen, die van een leerryk nut zyn. Het geval van *Adelson en Salvini* stelt ons inzonderheid voor oogen, den vreeslyken voortgang van kwaade driften, wanneer zy inderzelver eersten oorsprong niet behoorelyk beteugeld worden. *Adelson* maakt zynen Vriend *Salvini* bekend met zyne Beminde *Nelly*; en deeze wordt zyn Medeminnaar. *Salvini*, die van alle zyden de sterkste verpligting aan *Adelson* heeft, en in wien *Adelson* het grootste vertrouwen stelt, bemerkt zelf wel het haatlyke van zyn bedoelde; hy kant 'er zig ook eenigzins tegen, maar zyne drift overmeestert hem. De stryd tusschen Verstand en Drift wordt hier eigenaartig ontvouwd; jammer is 't maar dat de drift zegenpraalt; in zo verre dat *Salvini*, verstaande dat haare Egtverbintenis met *Adelson* eerstdaags voltrokken zal worden, in woede *Nelly* doorsteeke, zo dat ze op 't oogenblik den geest geeve. Het gevolg hiervan is de wroeging van *Salvini*, en zyne geregtlyke veroordeeling; welker uitvoering *Adelson* egter, hoe sterk ook over 't geval getroffen, uit kragt van dien band van vriendschap, met welken hy aan *Salvini* verbonden was, en desniettegenstaande bleef, zogt voor te komen; met te bewerken, dat *Salvini* gelegenheid kreeg om veilig te ontvlugten; doch waarvan deeze weigerde gebruik te maaken. Het verhaal hiervan, en der verdere gevolgen, levert verscheiden treffende tooneelen. ——— Een daaraan volgend verhaal, getyteld de *Fleetprison*, even als de voorige eene Engelsche Geschiedenis, behelst een verslag, dat een jong Heer geeft van zyne ontmoetingen in de *Fleetprison*, (of gevangenisplaats der vastgezette Schuldenaaren, die Burgers van London zyn,) werwaards hy, uit menschlievendheid, door zynen Vader gezonden was, met eene aanzienlyke som, om daarvoor eenige ongelukkigen te lossen; onder beding dat ieder hunner een verhaal zou geeven van zyne lotgevallen, en van de oorzaak zyner rampen. Veeler lotgevallen hadden niets ongemeens, en verdienden dus geen byzondere melding; maar van twee of drie ontmoetingen, welken opmerkelyker waren, geeft de jonge Heer zynen Vader verslag. In 't een en 't ander geval ontmoet men lessen tot lydzaamheid in tegenheden, en aansporingen tot medelyden met, en weldaadig-

dig-

Digitized by Google

digheid jegens de ongelukkigen. ——— Laastlyk komt hierby nog eene oude Marfeillaanfche Gefchiedenis, die een zo uitfteekend voorbeeld van edelmoedige ftandvastige Vriendfchap verleent, dat we niet konnen nalaaten, 'er wat byzonderer van te gewaagen.

Menecrates, een Man van jaaren, en *Zenothemis* een jongeling, beiden van onbefproken zeden, waren ten fterkfte aan elkander verbonden; van waar ze, toen *Zenothemis* om huislyke zaaken, van *Marfeille* naar *Nimes* reizen moest, naauwlyks van elkander konden fcheiden. Geduurende het afweezen van *Zenothemis*, viel 'er in Marfeille een manflag voor, over welken *Menecrates* als Regter moest vonnisfen. De misdaad was baarblyklyk, en de daader was, naar de Wet, ontegenzeglyk doodfchuldig; maar medelyden met de Ouders haalde hem over, om den misdaadigen vry te fpreeken. Dit werd door anderen euvel opgenomen; men bervatte het regtsgeding en de doodflaager werdt gevonnisd. Tevens dagvaarde men *Menecrates* voor den Raad; de braave Man erkende dat hy verdiende beftraft te worden, in zo verre hy het medelyden boven zynen pligt, naar den ftrengen eisch van 't regt, gehoor had verleend, en fmeekte deswegens om de toegeevendheid van den Raad jegens hem. Maar toen men hem befchuldigde, dat hy zig door gefchenken had laaten omkoopen, verdeedigde hy zig manlyk. De Raad egter verklaarde hem ftrafschuldig van wegens zyne toegeevendheid; hy werd van alle zyne ampten en waardigheden verfteeken; en men nam alle zyne goederen, ten behoeve van den Staat, in beflag. Hierby bleef *Menecrates*, fchoon zyn vonnis 'er niet van gewaagde, door de lastertong zyner partye, onder de verdenking van omkooping; het welk hem meerder fmertte dan al het andere. Zo dra *Zenothemus* het voorgevallene gehoord had, verhaastte hy zig, om zynen Vriend te vertroosten en te helpen. Hy poogde, niet alleen *Menecrates* op te beuren, maar onderftond zelfs den Raad over te haalen; om 't vonnis te herroepen, en der menschlykheid meer dan den Wetten gehoor te geeven; doch dit laatfte was geheel vrugteloos. Tot een overmaat van rampen ondervond *Menecrates* wyders, dat hy ook zyn geweezen Vriend *Myfias*, met wiens Zoon zyne eenige Dogter *Cydippe* ftond te huwen, verlooren had, en dat deeze Echtverbintenis geen voortgang zou hebben. Te vergeefsch poogde *Zenothemis* dien flag af te wenden; *Myfias* was niet te beweegen; hy hield *Menecrates* verdagt van omkooping, en *Cydippe* van onkuischheid. Het laatfte wilde *Zenothemis* voor zynen Vriend verbergen; maar 't leed niet lange, of het gerugt, dat men ten nadeele van *Cydippe* verfpreidde, kwam *Menecrates* ter oore; en dit dompelde hem, niettegenftaande hy op de betuiging van *Cydippe* zig volkomen van haare onfchuld verzekerd hield, in de diepfte droefheid: waar tegen *Zenothemis* hem

al-

Digitized by Google

allen troost tragtte toe te brengen, terwyl hy hem voorts op eene edelmoedige wyze onderfteunde. —— Intusfchen was *Cydippe*, hoe zeer getroffen over de beleedigende lastertaal, niet moeilyk over de afgeflaagen Echtverbintenis; dewyl zy den Zoon van *Myfias*, alleen ten gevalle van haaren Vader, tot Echtgenoot genomen zou hebben. Haar hart was eigenlyk voor *Zenothemis*; maar deeze was verliefd op, en werd bemind door *Agathea*, de nigte van *Hermogenes*. De kuifche *Cydippe* kende haaren pligt, en zogt haare gevoeligheid voor *Zenothemis* te fmooren; 't welk, gepaard met de overige drukkende omftandigheden, haar een kwynend leeven deed leiden. —— *Zenothemis* gevoelig getroffen over 't lot van zynen Vriend en deszelfs Dogter, zynde egter onkundig van haare genegenheid voor hem, fprak meermaalen met *Agathea* over dien ongelukkigen toeftand; welke ook van harte deel nam in 't leed dat hen allen trof. *Agathea* nam het zelfs eerlang dermate ter harte, dat zy, hoe fterk zy *Zenothemis* ook beminde, befloote haare liefde 'er aan op te offeren; haaren Oom en Minnaar over te haalen, om te bewerken, dat *Zenothemis* zig met *Cydippe* in 't Huwelyk vereenigde, om de eer van *Cydippe* openlyk te redden; en *Menecrates*, dien fteeds de milde onderfteuning van *Zenothemis* tegen de borst was als Schoonvader van *Zenothemis*, zonder vernedering, uit zyne behoefte te redden. Dit befluit, hoe veel 't haar kostte, werd doorgezet; en, na veel tegenftribbelens, zo van de eene als van de andere zyde, ter uitvoer gebragt. *Cydippe* huwde des met *Zenothemis*, en *Menecrates*, by hem woonende, was als Schoonvader minder afkeerig om zyne weldaaden aan te neemen. In zo verre had *Agathea* haar oogmerk bereikt; doch het baarde nog al etlyke ftrydende aandoeningen in aller harten; waarmede elk hunner geftadig had te kampen; 't welk de gezondheid van *Agathea* ondermynde, en ten laatfte doodlyk voor haar werd. Zy ftierf in 't byzyn van *Zenothemis*, *Cydippe* en *Menecrates*; die zy, by haaren Oom *Hermogenes*, voor haar fterfbedde ontbooden had; neemende van allen een teder affcheid, dat hunne zielen ten fterkfte trof. *Hermogenes* vereenigde zig voorts met dit Huisgezin; en zy fleeten met elkander, fchoon zy de droefheid niet uit het harte konden bannen, geruste dagen. —— Dan, onder dit alles, werd *Menecrates* op nieuw het treffendfte onheil befchooren. Men had weeten te bewerken, dat de Raad zyn regtsgeding op nieuw nazage; en *Menecrates* ftond voor omgekogt en eerloos verklaard te worden: 't welk dien Gryzaart tot het wanhoopige befluit bragt, om zigzelven van 't leeven te berooven; waarvan hy egter door *Zenothemis* wederhouden werd. Deeze vloog vlings naar de Raadzaal, en pleitte met zo veel vuurs voor *Menecrates*, dat de Raad 'er door aangedaan werd. De befchuldiging van omkooping kwam egter op 't tapyt: *Zenothemis* vorderde bewys; en op 't eigen oogenblik kwam *Myfias* binnen;

men, als die geen die nader licht zou geeven. Op 't zien van *Zenothemis* wilde *Myfias* vertrekken: maar deeze noodzaakte hem te blyven, en in te leveren, 't geen hy voorwendde ten laste van *Menecrates* te hebben. *Myfias* gaf brieven over, welken *Eumenes*, de Vader van den jongeling die een manflag begaan had, aan *Menecrates* zou gefchreeven hebben, waaruit de omkooping blykbaar was. *Eumenes* nu was reeds overleeden; dus was 'er van die zyde niets te doen: maar *Zenothemis*, overtuigd van de onfchuld van *Menecrates*, vorderde, dat men by de bloedverwanten zou verneemen, of ze geen brieven van *Eumenes* hadden. Dit onderzoek flaagde; en op de vergelyking van 't fchrift, was 't terftond aan allen blykbaar, dat de brieven, door *Myfias* te berde gebragt, niet van de hand van *Eumenes* waren. *Myfias*, bedremmeld, verwierf van den Raad de vryheid om te mogen vertrekken; en 'er verliep maar weinig tyds, of 'er werd aan den Raad een brief ingeleverd, in welken *Myfias* zyn wanbedryf erkende, tevens aanduidende, dat hy, by den ontvangst van dien brief, niet meer in leeven zou zyn. —— Dit alles had eindelyk ten gevolge de zegenpraalende herftelling van *Menecrates*; die vervolgens met eer ten grave daalde; terwyl *Zenothemis* nog lang het genoegen had van aller hoogagting weg te draagen; en daaraan beantwoordde door alle zyne daaden, in welker roemryke verrigtingen hy zyn loflyk leeven eindigde.

Verdere Papieren wegens de zaak van J. J. LE SAGE TEN BROEK. *A. L. M, Ph. Dr. enz. enz.*

Zints de op (bl. 607—611) gemelde Stukken, nopens het bewuste Godgeleerde verfchil, tusfchen de Eerwaerde Heeren *Habbema* en *le Sage ten Broek*, is ons ter hand gekomen een Gefchrift, getyteld, *De Eer van eenen Vriend verdedigd; of kort en zaaklyk antwoord aan zekeren onbekenden Briefſchryver, die zich noemt: naauwkeurigen opgever en onpartydigen overweger van de redeneerwyze, enz.* zynde dit eene wederlegging van dat Gefchrift, waer van wy reeds gewag gemaekt hebben. —— In dit Gefchrift, dat verfcheiden misduidingen van den Brieffchryver ontdekt, word ons ook medegedeeld een *Brief aan den Wel Eerw. Kerkenraad der Nederduitſche Gereformeerde Gemeente der Stad Rotterdam*, ondertekend door 18 Leden dier Gemeente; welken, zich beroepende op den voorgemelden *Brief over de redeneerwyze enz.* den Kerkenraed verzoeken, dat ze de goedheid gelieven te hebben van te verklaren, hoe hunne Eerw. het Stelzel van den Eerw. *le Sage ten Broek* inzien; en dan verder, indien ze 't als onrechtzinnig wraken, daaromtrent de vereischte maetregelen te nemen. —— 'Er is wyders afgegeven een *Advys van de Ouderlingen der Rotterdamſche Gemeente, over de Leer van Profesſor* J. J. le Sage ten Broek, *voornaamlyk met betrekking*

tot 's Heilands gewigtig Borglyden. By dit Advys, (het welk den Brief der Ledematen geheel en al in zyne waerde laet, als of dezelve niet in de Waereld ware,) verklaren hunne Eerws. te oordeelen, „ dat de Leerstellingen van onzen Leer-
„ aar *Ten Broek* afwykende zyn van onze Gereformeerde
„ gronden, —— niet overeenkomende met Gods Woord,
„ —— 't Heidelbergs onderwys, en de 37 Artikelen van on-
„ ze Belydenis." En hunne daerop volgende Resolutie luid aldus —— „ Dat onze Leeraar de Hoog Eerw. Heer Profes-
„ for *J. J. le Sage ten Broek*, door een Commissie uit dezen
„ Kerkenraad, bestaande uit de drie oudste Heeren Predikan-
„ ten en de drie Voorzittende Ouderlingen, wierd ontbo-
„ den, en Vriendbroederlyk onderhouden over gemelde af-
„ wykende stellingen, en Christelyk, dog ernstig, vermaand,
„ gemelde Leerstellingen, van nu voortaan, nog op den Pre-
„ dikstoel, nog in byzonder onderwys of gesprekken, nog in
„ geschriften, nooit meer te zullen leeren, en dat deeze
„ Commissie aan de Eerw. Kerkenraads Vergadering van de-
„ ze hunne verrigting en den uitslag van dien, by de eerste
„ gelegenheid, rapport zullen doen." —— Voor het aengaen der Vergaderinge, waer in dit Advys uitgebragt is, was aen dezelve geaddresseerd een Papier in een omslag, by welks volledig opschrift gevoegd was; *met verzoek, om dit terstond na het Gebed te openen.* Dan de Vergadering, (hoewel tegen de begeerte van sommige Leden,) vond niet goed dien Brief te openen, voor dat 'er ene finale conclusie genomen was. Na het uitgebragte Advys heeft de Vergadering den omslag geopend, en 'er in gevonden ene *Memorie van den Eerw.* Ten Broek *aen dien Eerw. Kerkenraed.* De Vergadering heeft daarop zyn Eerw. kennis laten geven van 't lezen van zyn Brief, mitsgaders van hun Advys, en de ingevolge hiervan gedecerneerde Commissie. Zulks heeft te wege gebragt ene *tweede Memorie van zyn Eerw. aen den Kerkenraad*, die hy, benevens de eerstgemelde, het licht heeft doen zien; in welke beiden hy, buiten andere aenmerkingen over den verkeerden aenvang en het informele dezer handelingen, zo ten aenzien van 't ongegrond Advys, als van de ontydige Commissie, 'er op aenstaet," dat zyne Beschuldigers, „ (eerst de 18 Leden der Gemeente, toch nu ook de 9 Ouderlingen,) gelast
„ worden, om stellig en duidelijk hunne grieven aan de Ver-
„ gadering op te geeven, met aanwijzing van de plaatzen in
„ zijne Schriften, daar de bij hun bedenkelijke stellingen te
„ vinden zijn, en van die plaatzen des Bijbels of der Formu-
„ lieren van eenheid, waaruit hun toeschijnt, dat derzelver
„ onbestaanbaarheid met onze Hervormde gronden duidelijk
„ kan worden opgemaakt." —— Zyn Eerw. vordert dit als regtmatig; en verklaert, dat hy, ingevalle men dit mogte weigeren, en zich aen de genomene Resolutie houden, dat hy dan van die Resolutie appelleert aen de Eerw. Clasfis van Schieland, welke vergaderen zal op Dingsdag den 20 April 1784.

RE-

Digitized by Google

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN.*

Die in het Vyfde Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Digitized by Google

D.

E.

F.

Digitized by Google

Digitized by Google

J.

K.

Digitized by Google

K.

L.

Mi-

Digitized by Google

Digitized by Google

Ro-

Digitized by Google

Steen-

Digitized by Google

Digitized by Google

W.

Wal-

Digitized by Google

